НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 4, 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 4, 2025
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2049 від 13.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-05310.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», (вул. Георгія Кірпи, буд. 2-а, м. Київ, 03035, institutelaw@sipl.com.ua, тел. (098) 280-4553.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 14 від 25.08.2025 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галунько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 4. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. – 312 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Мови розповсюдження – українська, англійська, польська, румунська, німецька.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2025

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.1

КУЧУК А.М., ПЕКАРЧУК В.М.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ПРАВНИЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ЛОГІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

JUSTICE IN LEGAL ACTIVITY IN THE ASPECT OF LOGIC AND INNOVATION

Стаття присвячена комплексному дослідженню справедливості у правничій діяльності через призму логічних методів та інноваційних технологій. Метою дослідження є висвітлення концептуальних засад справедливості у правничій діяльності через призму класичних філософсько-правових підходів та сучасних логічних методів, а також можливостей та етичних викликів інтеграції інноваційних технологій у правозастосовну практику; обґрунтувати необхідність міждисциплінарного підходу до забезпечення справедливості в умовах цифрової трансформації правової системи при збереженні гуманістичної сутності права

Проаналізовано концептуальні засади справедливості від аристотелівської дихотомії розподільчої та урівняльної справедливості до сучасних теоретичних конструкцій Дж. Ролза та Р. Дворкіна. Досліджено структурно-функціональні компоненти справедливості (дистрибутивний, ретрибутивний, процедурний) та їх реалізацію у правозастосовній практиці.

Критично оцінено формально-логічну модель правозастосування через силогістичну структуру та обґрунтовано необхідність застосування деонтичної логіки для адекватного моделювання юридичних норм як системи обов'язків, прав і дозволів. Ідентифіковано основні логічні проблеми правової системи: контрадикційність норм, прогалини у законодавстві та семантичну невизначеність оціночних понять.

Проведено системний аналіз технологічних інновацій у правничій діяльності, включаючи системи підтримки прийняття рішень, експертні системи, електронне правосуддя та блокчейн-технології. Досліджено їх потенціал для підвищення ефективності, прозорості та доступності правосуддя, водночас актуалізовано фундаментальні етичні дилеми щодо здатності алгоритмів нести моральну відповідальність та визначення меж делегування технологічним системам повноважень у прийнятті правових рішень.

Обґрунтовано тезу про неможливість зведення справедливості виключно до формально-логічних схем чи технологічних рішень через її морально-етичну природу та контекстуальну обумовленість. Доведено необхідність міждисциплінарного підходу, що поєднує правову науку, логіку, інформатику, етику та соціологію для забезпечення розвитку справедливої та технологічно прогресивної правової системи при збереженні гуманістичної сутності права.

Ключові слова: *деонтична логіка, правнича діяльність, справедливість, штучний інтелект, електронне правосуддя, етика правосуддя, суд, юридична логіка, юридичні інновації.*

© КУЧУК А.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління (Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка)

© ПЕКАРЧУК В.М. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, міжнародного права (Пенітенціарна академія України)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The article is devoted to a comprehensive study of justice in legal activity through the prism of logical methods and innovative technologies. The purpose of the study is to highlight the conceptual principles of justice in legal activity through the prism of classical philosophical and legal approaches and modern logical methods, as well as the opportunities and ethical challenges of integrating innovative technologies into law enforcement practice; to substantiate the exigency for an interdisciplinary approach to ensuring justice in the conditions of digital transformation of the legal system while preserving the humanistic essence of law.

The conceptual principles of justice from the Aristotelian dichotomy of distributive and egalitarian justice to the modern theoretical constructs of J. Rawls and R. Dworkin are analyzed. The structural and functional components of justice (distributive, retributive, procedural) and their implementation in law enforcement practice are investigated.

The formal and logical model of law enforcement through a syllogistic structure is critically evaluated and the necessity of using deontic logic for adequate modeling of legal norms as a system of obligations, rights and permissions is substantiated. The main logical challenges of the legal system are identified, namely contradictions of norms, gaps in legislation and semantic uncertainty of evaluative concepts.

A systematic analysis of technological innovations in legal activity, including decision support systems, expert systems, e-justice and blockchain technologies, is conducted. Their potential for increasing the efficiency, transparency and accessibility of justice is investigated; at the same time fundamental ethical dilemmas regarding the ability of algorithms to bear moral responsibility and determining the limits of authority delegation to technological systems in making legal decisions are brought up to date.

The thesis about the impossibility of reducing justice exclusively to formal and logical schemes or technological solutions due to its moral and ethical nature and contextual conditionality, is substantiated. The necessity for an interdisciplinary approach combining legal science, logic, computer science, ethics and sociology to ensure the development of a just and technologically progressive legal system while preserving the humanistic essence of law, is proven.

Key words: *deontic logic, legal activity, justice, artificial intelligence, electronic justice, ethics of justice, court, legal logic, legal innovations.*

Вступ. Дослідження справедливості у правничій діяльності крізь призму логіки та інновацій набуває особливої актуальності у нинішніх умовах динамічного розвитку правової системи та технологічного прогресу. Існує необхідність у переосмислення класичних підходів до розуміння правничої діяльності в контексті логічного аналізу правових рішень. Традиційні концепції правничої діяльності потребують адаптації до сучасних реалій, де логічна обґрунтованість судових рішень стає важливою для забезпечення довіри до правосуддя, водночас, вимагаючи справедливості. Філософсько-правовий аналіз взаємозв'язку між справедливістю та логічністю правових висновків дозволяє поглибити розуміння природи правосуддя та його ефективності.

Додамо, що інноваційний аспект набуває особливої актуальності у зв'язку з впровадженням цифрових технологій у правову сферу. Розвиток штучного інтелекту, систем підтримки прийняття рішень, електронного правосуддя та правових баз даних створює нові можливості для забезпечення справедливості через логічно обґрунтовані алгоритми. Водночас виникають питання щодо збереження гуманістичної сутності справедливості в умовах технологізації права.

Не можна не відзначити, що актуальність дослідження пов'язана з зростаючими вимогами суспільства до прозорості та обґрунтованості судових рішень. Громадяни очікують, що правосуддя буде не лише с логічно зрозумілим і технологічно сучасним, а й справедливим за своєю суттю. Наведене особливо важливо в умовах реформування судової системи та боротьби з корупцією.

Міжнародний контекст додає актуальності дослідженню, оскільки глобалізація правових процесів вимагає уніфікованих підходів до розуміння справедливості. Міжнародний досвід свідчить про активний розвиток досліджень у сфері Legal Tech та Computational Law. Європейські дослідницькі центри працюють над створенням стандартів етичного використання штучного інтелекту у правосудді.

Слід відзначити, що теоретико-методологічні основи дослідження справедливості у правничій діяльності представлені фундаментальними працями класиків правової думки. Аристотелівська концепція справедливості залишається базовою для сучасних досліджень [1], а роботи

Дж. Ролза щодо теорії справедливості суттєво вплинули на розуміння справедливості в правовому контексті [2]. Р. Дворкін у своїх працях розвинув концепцію справедливості як цілісності права, що особливо актуально для логічного аналізу правових рішень [3].

Логічні аспекти правознавства досліджувались у працях представників аналітичної філософії права. Г. Кельзен заклав основи логічного підходу до розуміння правової системи [4]. Х. Харт розвинув концепцію правил визнання, що має важливе значення для логічного обґрунтування правових рішень [5]. Дослідження Р. Алексі щодо теорії правової аргументації та логічної структури правових міркувань становлять значний внесок у розуміння логіки правового мислення [6].

Інноваційні технології у праві стали предметом активних міжнародних досліджень. Р. Сасскінд у працях про майбутнє юридичної професії аналізує вплив штучного інтелекту на правову діяльність [7]. К. Ешлі досліджував можливості машинного навчання у правовому міркуванні [8], а Т.Дж.М. Бенч-Капон розробляв концепції комп'ютерного права та автоматизованого прийняття правових рішень [9].

Прогалини в дослідженнях стосуються комплексного аналізу взаємодії традиційних концепцій справедливості з логічними методами та інноваційними технологіями. Недостатньо розробленими залишаються питання збереження гуманістичної сутності справедливості в умовах технологізації права, а також методологічні підходи до оцінки ефективності інноваційних рішень у забезпеченні справедливості.

Методологічні проблеми сучасних досліджень пов'язані з необхідністю інтеграції філософсько-правового, логічного та технічного підходів до вивчення справедливості у правничій діяльності, що потребує розробки нових міждисциплінарних методологій дослідження.

Таким чином, дослідження справедливості у правничій діяльності в аспекті логіки та інновацій відповідає сучасним викликам правничої науки та практики, сприяючи розвитку більш ефективної, прозорої та справедливої системи правосуддя.

Постановка завдання. Завданням роботи є висвітлення концептуальних засад справедливості у правничій діяльності через призму класичних філософсько-правових підходів та сучасних логічних методів, а також можливостей та етичних викликів інтеграції інноваційних технологій у правозастосовну практику; обґрунтувати необхідність міждисциплінарного підходу до забезпечення справедливості в умовах цифрової трансформації правової системи при збереженні гуманістичної сутності права.

Результати дослідження. Феномен справедливості в юриспруденції становить предмет тривалих наукових дискусій, що охоплюють широкий спектр філософських, правових та соціологічних підходів. Аристотелівська дихотомія розподільчої та урівняльної справедливості, відображена у «Нікомаховій етиці» [1], формує концептуальний фундамент сучасного правознавства, знаходячи відображення у принципах пропорційності санкцій та еквівалентності правового відшкодування.

Теорія справедливості Джона Ролза, заснована на принципі «вуалі незнання», формує основу для розуміння процедурної справедливості у правничій діяльності. Концепція справедливості як чесності передбачає, що правові рішення повинні прийматися з позиції неупередженості, коли особа, що приймає рішення, не знає свого місця у суспільній ієрархії [2].

Концепція правової справедливості Роберта Дворкіна, експлікована через метафору права як «цілісності» (law as integrity), постулює необхідність інтерпретативного підходу до правозастосування, де кожне судове рішення розглядається як елемент когерентної правової наративної структури [3].

Науковий аналіз справедливості в правничій діяльності потребує системного підходу до вивчення її структурних компонентів та функціональних проявів. Таксономія справедливості, розроблена у сучасній правовій теорії, включає такі основні категорії:

1. Дистрибутивна справедливість (distributive justice) операціоналізується через механізми правового розподілу матеріальних та нематеріальних благ, прав та обов'язків між суб'єктами правовідносин. Емпіричні дослідження свідчать про значну варіативність критеріїв дистрибутивної справедливості залежно від правової культури та соціально-економічного контексту.

2. Ретрибутивна справедливість (retributive justice) реалізується через систему правових санкцій та відновлювальних заходів, спрямованих на корекцію порушень правового порядку. Теоретичні дебати зосереджуються навколо проблематики пропорційності покарання та його превентивної ефективності.

3. Процедурна справедливість (procedural justice) забезпечується через дотримання процесуальних стандартів та гарантій, що регламентують порядок здійснення правосуддя.

Водночас, справедливість є, перш за все, категорією моралі, що визначає етичні межі поведінки людини та суспільства і служить орієнтиром для оцінки правомірності та адекватності вчинків, рішень і норм. Її моральна природа зумовлює певну багатозначність і контекстуальність тлумачення, що ускладнює її формалізацію за допомогою засобів класичної логіки. На відміну від чітко визначених логічних категорій, справедливість включає суб'єктивні та культурні виміри, що залежать від історичного, соціального та етичного контексту, а також від індивідуального усвідомлення моральних принципів, що зумовлює потребу в обережному застосуванні логічних методів при аналізі справедливості, оскільки спроба редукувати моральні оцінки до формальних схем ризикує спрощенням та втратами смислового наповнення, притаманного етичній категорії. Таким чином, справедливість як моральна категорія взаємодіє з логікою не як строгий формальний об'єкт, а як складна концептуальна структура, що вимагає інтегрованого підходу, поєднуючи раціональний аналіз із морально-ціннісним осмисленням.

Сприйняття юридичних норм суто через логічну структуру – якщо... то...інакше… – , де гіпотеза містить умови застосування норми, диспозиція – варіант поведінки,а санкція – правові наслідки, а правозастосування – як лгічного силогізму, що включає:

– велику посилку (правову норму);

– малу посилку (встановлені фактичні обставини);

– висновок (правове рішення),

– відображає лише формальний аспект правничої діяльності.

Проте така модель, хоч і дозволяє певною мірою структурувати процес правозастосування, не враховує складність і багатовимірність реальної юридичної практики. Вона ігнорує морально-етичні, соціальні та інституційні чинники, які безпосередньо впливають на тлумачення та реалізацію правових норм. Крім того, формальна логіка не здатна повною мірою відобразити нормативний потенціал права, його деонтологічну природу та гнучкість у конкретних ситуаціях, що передбачає наявність альтернативних рішень, оцінку справедливості та врахування цінностей суспільства.

У цьому контексті слід підкреслити, що лише окремі дослідники звертають увагу на доцільність інтеграції до вивчення права деонтичної логіки [10, с. 149], яка дозволяє більш адекватно моделювати юридичні норми як систему обов'язків, прав і дозволів, враховуючи не лише формальну структуру, а й нормативно-моральний зміст правових приписів. Як правильно відзначає О. Мінченко, «предметом деонтичної логіки є висловлювання з наступними модальностями: «заборонено», «дозволено», «обов'язково» тощо, а назва походить від давньогрецького δέον (належне, обов'язок). Таким чином, цей різновид логіки досліджує прескритивні тексти» [10, с. 149].

До цього слід додати, що правова система стикається з логічними проблемами, такими як:

– контрадикційність у праві – колізії між юридичними нормами однакової юридичної сили. Їх вирішення потребує застосування спеціальних правил (lex specialis, lex posterior);

– прогалини у законодавстві – відсутність правового регулювання певних відносин, що потребує застосування аналогії закону або аналогії права;

– оціночні поняття – терміни, зміст яких не може бути точно визначений логічними методами (справедливість, добросовісність, розумність). Проблема оціночних понять пов'язана з семантичною невизначеністю правових термінів, що вимагають їх інтерпретації.

Щодо технологічних інновації в правничій діяльності, то слід вказати наступне. Системи підтримки прийняття рішень використовують алгоритми машинного навчання для аналізу великих обсягів правової інформації. Вони можуть допомагати суддям у: пошуку релевантних прецедентів; аналізі подібних справ; прогнозуванні результатів розгляду справ; виявленні неузгодженостей у правозастосуванні. Експертні системи містять формалізовані знання про правові норми та процедури їх застосування.

Електронне правосуддя включає використання цифрових технологій на всіх етапах судового процесу:

– електронна подача документів;

– відеоконференц-зв'язок для участі у засіданнях;

– електронні докази та їх автентифікація;

– автоматизована фіксація судових засідань.

Блокчейн-технології забезпечують незмінність правових документів, прозорість процедур та можливість створення «розумних контрактів» з автоматичним виконанням умов.

Однак, автоматизація правосуддя актуалізує низку фундаментальних етичних проблем: чи здатний алгоритм нести моральну відповідальність за ухвалені рішення; яким чином можна

гарантувати прозорість і підзвітність функціонування автоматизованих систем; де проходить межа між ефективністю та справедливістю у правосудді; чи допустиме делегування «машинам» права визначати долі людей. Поставлені питання виходять за межі суто технічних аспектів і вимагають глибокого філософсько-етичного осмислення.

Інтеграція логічних методів та інноваційних технологій у правничу діяльність відкриває нові можливості для забезпечення справедливості, але водночас створює нові виклики. Ключовими завданнями є збереження гуманістичної сутності права при використанні технологічних засобів, забезпечення прозорості та підзвітності автоматизованих систем, подолання цифрового розриву та захист від технологічних упереджень.

Успішна реалізація потенціалу інновацій у правничій діяльності потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує правову науку, логіку, інформатику, етику та соціологію. Лише такий комплексний підхід може забезпечити розвиток справедливої, ефективної та технологічно прогресивної правової системи.

Висновки. Проведене дослідження справедливості у правничій діяльності в аспекті логіки та інновацій дозволяє сформулювати наступні концептуальні висновки.

По-перше, феномен справедливості як фундаментальна категорія правознавства характеризується складною природою, що поєднує формально-логічні та морально-етичні виміри. Аристотелівська дихотомія розподільчої та урівняльної справедливості, теоретичні конструкції Дж.Ролза щодо «вуалі незнання» та концепція права як «цілісності» Р. Дворкіна формують концептуальний фундамент сучасного розуміння справедливості, водночас демонструючи її багатовимірність та контекстуальну обумовленість.

По-друге, логічна формалізація правових норм через структуру «якщо... то... інакше...» та силогістичну модель правозастосування, незважаючи на свою методологічну значущість, виявляє суттєві обмеження у відображенні реальної складності правничої діяльності. Зведення правових процесів до формально-логічних схем не враховує морально-етичні, соціальні та інституційні чинники, що безпосередньо впливають на тлумачення та реалізацію правових норм. У цьому контексті особливого значення набуває деонтична логіка як більш адекватний інструментарій для моделювання юридичних норм як системи обов'язків, прав і дозволів.

По-третє, технологічні інновації у правничій діяльності, включаючи системи підтримки прийняття рішень, експертні системи, електронне правосуддя та блокчейн-технології, створюють нові можливості для підвищення ефективності, прозорості та доступності правосуддя. Водночас їх впровадження актуалізує фундаментальні етичні дилеми щодо здатності алгоритмів нести моральну відповідальність, гарантування прозорості автоматизованих систем та визначення меж делегування «машинам» права ухвалювати рішення щодо людських доль.

По-четверте, інтеграція логічних методів та інноваційних технологій у правничу діяльність вимагає збереження гуманістичної сутності права при одночасному використанні переваг технологічного прогресу. Ключовими викликами є забезпечення підзвітності автоматизованих систем, подолання цифрового розриву та захист від алгоритмічних упереджень.

По-п'яте, успішна реалізація потенціалу інновацій у забезпеченні справедливості потребує міждисциплінарного підходу, що органічно поєднує правову науку, логіку, інформатику, етику та соціологію. Такий інтегративний підхід є необхідною умовою для розвитку справедливої, ефективної та технологічно прогресивної правової системи, здатної адекватно відповідати викликам сучасності при збереженні основоположних принципів правосуддя.

Таким чином, дослідження підтверджує тезу про те, що справедливість у правничій діяльності не може розглядатися виключно через призму формальної логіки, а потребує комплексного підходу, що враховує її морально-етичну природу та соціокультурну обумовленість у контексті сучасних технологічних трансформацій правової сфери.

Список використаних джерел:

1. Арістотель. Нікомахова етика / Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. Київ: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.

2. Ролз Д. Теорія справедливості / Пер. з англ. О.Мокровольський. Київ: Основи, 2001. 822 с.

3. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Пер. з англ. Андрій Фролкін. Київ: Основи, 2000. 519 с.

4. Кельзен Г. Чисте Правознавтсво. З дод.: Пробл. Справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.

5. Гарт Х. Л. А. Концепція права. Київ: Сфера, 1998. 238 с.
6. Alexy R. Begriff und Geltung des Rechts. Karl Alber, 2020. 216 s.
7. Susskind R. Online Courts and the Future of Justice. New York, 2019; online edn, Oxford Law Pro. https://doi.org/10.1093/oso/9780198838364.001.0001
8. Ashley K. Case-Based Reasoning and Its Applications to Legal Reasoning. Artificial Intelligence and Law. 1992. №1. С. 113–208. URL https://www.lrdc.pitt.edu/ashley/ashleypubs/ashleyailcbrarticle.pdf
9. Bench-Capon T.J.M. Knowledge-Based Systems and Legal Applications. Academic Press, 1991. https://doi.org/10.1016/C2009-0-21602-3
10. Мінченко О.В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико- лінгвістичних знань : монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2019. 382 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.2

ПЕКАРЧУК А.В.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСУДДЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

JUSTICE LEGAL REGULATION IMPROVEMENT: GENERAL CHARACTERISTICS

Стаття присвячена дослідженню ключових аспектів модернізації правової системи України на основі європейського досвіду. Виокремлено шість напрямів, які доцільно врахувати в процесі адаптації вітчизняної правової системи до європейських стандартів.

Перший напрям стосується створення дієвого механізму подолання суперечностей між національним та європейським правовим полем через встановлення пріоритетності європейських правових норм. Особливу увагу приділено реальному упровадженню принципу верховенства права.

Другий аспект охоплює безпосереднє застосування правових норм через механізм прямої дії європейського права. Проаналізовано теоретико-правову конструкцію цього принципу, його кумулятивні критерії застосування та необхідність фундаментальної трансформації правозастосовної практики українських судів.

Третій елемент торкається імплементації фундаментальних правових засад Європейського Союзу – принципів співмірності, правової стабільності, запобігання зловживанню правами та рівності.

Четвертий напрям пов'язаний із системною імплементацією положень Хартії основоположних прав Європейського Союзу. Здійснено компаративний аналіз конституційно-правових гарантій прав людини в Україні та стандартів Хартії, виявлено конвергентні тенденції та суттєві лакуни у вітчизняному правовому регулюванні. Обґрунтовується необхідність переходу від формально-юридичного до субстантивного розуміння прав людини.

П'ятий аспект присвячений розвитку судової системи європейського рівня через якісну імплементацію рішень міжнародних судових інстанцій та формування національної прецедентної практики. Наголошено на важливості системного виконання рішень Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу.

Шостий елемент охоплює забезпечення права на неупереджений суд через гарантування широкого доступу до правосуддя, судової незалежності, відкритості судових процедур та розбудову системи безкоштовної юридичної допомоги.

Резюмовано, що системне врахування цих аспектів створить передумови для утвердження в Україні правовладдя, формування довіри суспільства до судової влади та посилення авторитету держави на європейському рівні.

Ключові слова: *європейська інтеграція, правосуддя, принцип верховенства права, пряма дія європейського права, суд, Хартія основоположних прав Європейського Союзу, судова система, права людини.*

The article is devoted to the study of key aspects of the modernization of the legal system of Ukraine based on European experience. Six directions that should be taken

© ПЕКАРЧУК А.В. – аспірантка (Пенітенціарна академія України)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

into account in the process of adapting the domestic legal system to European standards are identified.

The first direction concerns the creation of an efficient mechanism for overcoming contradictions between the national and European legal fields by means of establishing the priority of European legal norms. Particular attention is paid to the real implementation of the rule of law principle.

The second aspect covers the direct application of legal norms through the mechanism of direct action of European law. The theoretical and legal construction of this principle, its cumulative criteria for application and the urgency for a fundamental transformation of Ukrainian courts' law enforcement practice are analyzed.

The third element deals with the implementation of the fundamental legal principles of the European Union, namely the principles of proportionality, legal stability, prevention of abuse of rights and equality.

The fourth direction is related to the systematic implementation of the provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. A comparative analysis of constitutional and legal guarantees of human rights in Ukraine and the standards of the Charter was carried out, convergent trends and significant gaps in domestic legal regulation were identified. The exigency to transition from a formal and legal to a substantive understanding of human rights is substantiated.

The fifth aspect is devoted to the development of a judicial system at the European level by means of the high-quality implementation of international courts decisions and the national precedent practice formation. The importance of systematic implementation of decisions of the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union is emphasized.

The sixth element covers ensuring the right to an impartial court by guaranteeing wide access to justice, judicial independence, openness of judicial procedures and a system of free legal aid development.

It is summarized that the systematic consideration of these aspects will create the preconditions for the establishment of the rule of law in Ukraine, the formation of public trust in the judiciary and the strengthening of the state's authority at the European level.

Key words: *European integration, justice, rule of law principle, direct effect of European law, court, Charter of Fundamental Rights of the European Union, judicial system, human rights.*

Вступ. Важливість наукових розвідок у сфері вдосконалення судової системи (і зокрема питання правового забезпечення відповідних процесів) зумовлена комплексом чинників, що характеризують поточний етап розвитку правосуддя як в національному, так і в міжнародному вимірі.

Насамперед, трансформації у суспільно-економічній, політичній та юридичній сферах потребують пристосування правових механізмів до нових суспільних реалій і запитів. Особливо гострими є питання забезпечення широкого доступу громадян до судових послуг, оптимізації результативності судових процедур та гарантування справедливого розгляду справ.

Крім того, процеси глобалізації та імплементації міжнародних правових норм актуалізують потребу в дослідженні судової системи крізь призму європейських стандартів і досвіду. Такий підхід створює можливості для модернізації вітчизняного законодавства та його узгодження з загальновизнаними принципами, що сприятиме зростанню суспільної довіри до інститутів правосуддя.

Нарешті, процеси реформування судової влади в Україні надають особливої значущості вивченню різноспрямованих аспектів цієї проблематики. Йдеться про дослідження функціональної спеціалізації судових органів, розвиток позасудових механізмів врегулювання конфліктів, впровадження цифрових технологій у судочинство та інших новаторських підходів, здатних кардинально поліпшити якість правосуддя.

Таким чином, вивчення шляхів оновлення правового забезпечення судової діяльності має виняткову наукову та практичну цінність, адже воно орієнтоване на посилення захисту конституційних прав громадян, підвищення авторитету судової влади та забезпечення належного функціонування правової держави.

Проблематика правового регулювання правосуддя є однією з ключових у сучасній юридичній науці, оскільки вона безпосередньо пов'язана із забезпеченням правовладдя, ефективністю судової системи та гарантіями реалізації людських прав. У науковій літературі дослідження цього питання здійснюється у кількох взаємопов'язаних напрямах.

Значний внесок у розробку теоретико-правових засад здійснили вітчизняні науковці. Зокрема, питання сутності та ролі правосуддя в демократичній державі розглядали С. Шевчук [1, с. 45–61], М. Савчин [2]

Окремі дослідження стосуються питань удосконалення судової системи та реформування процесуального законодавства. Так, монографія колективу авторів розкриває проблеми функціонування судової влади та її взаємодії з іншими гілками влади [3]. У працях Ю. Барабаша й Л. Летнянчин досліджується суддівська доктрина, гарантії судової влади [4, с. 115–137].

У наукових статтях останніх років акцент зроблено на актуальних викликах судової системи [5–8].

Таким чином, аналіз літератури засвідчує, що правове регулювання правосуддя вивчалося з позицій конституційного права, адміністративного права, теорії держави і права, проте комплексний підхід до визначення напрямів удосконалення цієї сфери залишається предметом подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Основним завданням цієї роботи є здійснення характеристики напрямів удосконалення правового регулювання правосуддя.

Результати дослідження. Досвід європейських країн демонструє низку принципових аспектів, які, на нашу думку, доцільно взяти до уваги під час модернізації правової системи України.

Перший напрям стосується створення дієвого механізму подолання суперечностей між вітчизняним та європейським правовим полем на основі пріоритетності європейських правових норм. Такий підхід може стати потужним важелем для України в контексті європейської інтеграції.

Подальше (і головне – реальне) упровадження вимог принципу верховенства права відповідно до європейських законодавчих вимог створить можливості для більш результативної адаптації міжнародних стандартів захисту людських прав у національну правову систему України. Такий процес не обмежуватиметься лише формальним відтворенням положень міжнародних актів, а передбачатиме їхнє ефективне застосування у практиці правотворчих і правозастосовних органів, що дозволить підвищити рівень довіри суспільства до державних інституцій.

За вказаних нами умов будуть можливими обставини, що гарантуватимуть узгодженість українського законодавства з положеннями Європейської конвенції про захист прав людини та судовою практикою Європейського суду з прав людини, забезпечуючи надійний захист прав і свобод громадян.

Важливо наголосити, що інтеграція європейських стандартів сприятиме не лише формуванню стабільної судової практики, але й зміцненню демократичних засад правовладдя в Україні. Крім того, впровадження принципу верховенства права вимагає системних змін у діяльності органів державної влади, вдосконалення процесуального законодавства та послідовного утвердження незалежності судової влади, що разом формуватиме якісно нову модель взаємодії держави й суспільства.

Другий аспект торкається безпосереднього застосування правових норм. Означений напрям надає змогу уникнути потреби в додатковому національному законодавчому врегулюванні для реалізації європейських правових стандартів. Завдяки такому механізму Україна матиме можливість прискорити процес адаптації своєї правової архітектури до європейських вимог.

У цьому сенсі слід згадати принцип прямої дії (direct effect) норм європейського права, що становить одну з ключових доктрин права Європейського Союзу, яка забезпечує безпосереднє застосування норм європейського права в національних правопорядках держав-членів без необхідності додаткових актів транспозиції [9, с. 129–132].

Теоретико-правова конструкція принципу прямої дії ґрунтується на концепції автономності європейського правопорядку та його характері. Суд Європейського Союзу у своїй усталеній практиці сформулював кумулятивні критерії застосування принципу прямої дії: норма європейського права повинна бути достатньо точною (precise), безумовною (unconditional) та не потребувати дискреційних заходів імплементації з боку національних органів влади для свого застосування.

Водночас, реалізація принципу прямої дії потребує фундаментальної трансформації правозастосовної практики українських судів, що передбачає розвиток компетенцій національних

судових органів щодо оцінки придатності європейських правових норм для безпосереднього застосування, а також формування доктрини судового тлумачення, яка забезпечить узгоджене застосування європейських стандартів у національному контексті.

Особливого значення набуває необхідність створення ефективних механізмів координації між різними рівнями судової системи для забезпечення уніфікованого підходу до застосування принципу прямої дії, що вимагає розробки спеціалізованих методологічних рекомендацій та посилення ролі Верховного Суду у формуванні єдиної судової практики щодо застосування європейських правових норм.

Перспективи успішної імплементації принципу прямої дії пов'язані з поступовим розвитком судової практики, яка поєднуватиме національні правові традиції з європейськими стандартами правозастосування. Означене створить передумови для формування гібридної моделі правового регулювання, яка забезпечить ефективну інтеграцію європейських правових норм у національний правопорядок без втрати його системної цілісності.

Третій елемент охоплює фундаментальні правові засади. Для досягнення гармонії з європейським правовим простором українському законодавству потрібно активніше втілювати принципи співмірності, правової стабільності, запобігання зловживанню правами та рівності, які становлять основу правової системи Європейського Союзу. Вони виступають не лише орієнтирами для формування якісного правового середовища, але й практичними критеріями, за допомогою яких можна оцінити відповідність національної правотворчості європейським стандартам. Їх імплементація дозволяє забезпечити передбачуваність державної політики та сталість правового регулювання, що є важливою умовою для правової визначеності.

Невідповідність між конституційними декларативними нормами та їх практичною реалізацією, особливо щодо принципів співмірності та правової стабільності, залишається однією з найболючіших проблем правореалізації в Україні. На практиці державні рішення часто мають обмежувальний характер щодо індивідуальних прав без належного врахування балансу інтересів, що демонструє недостатність збалансованого підходу та призводить до формування правозастосовної практики, яка іноді суперечить загальним засадам правовладдя та викликає критику з боку європейських інституцій.

Принцип правової стабільності також страждає через постійні законодавчі модифікації та неузгодженість правових норм, що створює атмосферу правової непевності для громадян та бізнесу. Часті зміни законодавства породжують труднощі в його застосуванні та унеможливлюють належне планування правової поведінки, оскільки норми швидко втрачають актуальність. У результаті формується ситуація, коли навіть добросовісні учасники правовідносин не завжди можуть передбачити наслідки своїх дій, що знижує довіру до правової системи в цілому.

Четвертий напрям пов'язаний із Хартією основоположних прав Європейського Союзу [10]. Для успішної європейської інтеграції Україні необхідно не обмежуватися формальним проголошенням людських прав, а системно імплементувати положення Хартії в усі галузі національного законодавства та правозастосовної діяльності.

Слід наголосити, що Хартія основоположних прав Європейського Союзу являє собою сучасний кодифікований каталог фундаментальних прав, що синтезує європейські конституційні традиції, міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та судову практику наднаціональних юрисдикційних органів. Доктринальна новизна Хартії полягає у системній інтеграції трьох поколінь прав людини: громадянських і політичних прав, економічних і соціальних прав та прав солідарності, що відображає еволюційний розвиток європейської аксіології прав людини.

Відзначимо, що компаративний аналіз конституційно-правових гарантій прав людини в Україні та стандартів Хартії виявляє як конвергентні тенденції, так і суттєві лакуни у вітчизняному правовому регулюванні. Конституція України у розділі ІІ закріплює широкий спектр прав і свобод людини і громадянина, однак їх нормативна конкретизація та механізми реалізації часто не відповідають європейським стандартам ефективності та доступності. Принципові відмінності простежуються у сфері соціальних прав, де Хартія передбачає більш деталізовані гарантії. Українська конституційна модель соціальних прав характеризується більш декларативним характером без достатніх процедурних гарантій їх забезпечення.

Зауважмо, що ефективна імплементація положень Хартії основоположних прав Європейського Союзу у правову систему України потребує системного переосмислення концептуальних засад вітчизняної теорії та практики захисту прав людини, що передбачає, насамперед, трансформацію від формально-юридичного до субстантивного розуміння прав людини, що акцентує увагу на реальній доступності та ефективності механізмів їх захисту.

Методологічною основою такої трансформації має стати принцип пропорційності, який у практиці Суду ЄС та Європейського суду з прав людини набув статусу універсального критерію оцінки правомірності обмежень фундаментальних прав. Імплементація цього принципу вимагає розвитку доктрини балансування прав та формування судової практики застосування тесту пропорційності у всіх випадках потенційного обмеження конституційних прав.

П'ятий аспект стосується судової системи Європейського Союзу, яка виступає ключовим елементом забезпечення єдності та цілісності правопорядку на європейському просторі. Для України, що перебуває на шляху активної євроінтеграції, надзвичайно важливо не лише формально декларувати прихильність до європейських стандартів правосуддя, але й забезпечити їх реальне функціонування у вітчизняній правовій системі. Зокрема, йдеться про якісну імплементацію рішень міжнародних судових інстанцій – насамперед Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу. Виконання таких рішень має відбуватися не вибірково, а системно, із врахуванням їхньої правової природи та прецедентного значення для гармонізації національного законодавства із правом Європейського Союзу.

Не менш важливим завданням є розвиток національної прецедентної практики, що сприятиме забезпеченню єдності судових підходів та підвищенню передбачуваності правозастосування. Формування сталої судової практики, побудованої на принципах правовладдя та відповідності європейським стандартам, дозволить інтегрувати українську судову систему в загальноєвропейський правовий простір. У перспективі вказане сприятиме зміцненню довіри громадян до судової влади, підвищенню авторитету України в європейській спільноті та утвердженню судової системи європейського рівня, яка відповідатиме найвищим вимогам ефективності, незалежності та справедливості.

Шостий елемент охоплює право на неупереджений суд. Забезпечення широкого доступу до правосуддя для всіх категорій населення є ключовим завданням судової реформи, що включає гарантування судової незалежності, відкритості судових процедур та розбудову системи безкоштовної юридичної допомоги.

Висновки. Отже, аналіз європейського досвіду у сфері правового регулювання правосуддя дає змогу виокремити низку концептуальних орієнтирів, які мають бути враховані Україною в процесі модернізації національної правової системи. Запровадження пріоритетності європейських правових норм, утвердження принципу верховенства права, імплементація механізмів прямої дії норм європейського права, а також послідовне впровадження фундаментальних правових засад – це ключові напрями, що здатні забезпечити гармонійне входження України до європейського правового простору. Важливим чинником виступає також імплементація положень Хартії основоположних прав Європейського Союзу, що дозволить перейти від декларативного до субстантивного розуміння людських прав і забезпечити їхню реальну дієвість. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток судової системи європейського рівня, яка ґрунтуватиметься на прецедентній практиці та обов'язковому виконанні рішень міжнародних судових інстанцій. У підсумку, системне врахування зазначених аспектів створить передумови для утвердження в Україні правовладдя, формування довіри суспільства до судової влади та посилення її авторитету на європейському рівні.

Список використаних джерел:

1. Шевчук С. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична ґенеза співвідношення. *Право України*. 2016. № 3. С. 45–61.

2. Савчин М. Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2013. 45 с.

3. Судова влада : монографія / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с.

4. Барабаш Ю.Г., Летнянчин Л.І. Офіційна конституційна доктрина України: ґенеза та сучасний стан. Правова наука України: сучасний стан, виклики таперспективи розвитку: монографія / редкол.: О. В. Петришин (голова редкол.), В.А. Журавель (заст. голови редкол.), Н. С. Кузнєцова (заст..голови редкол.) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2021. С. 115–137.

5. Цвіркун Ю. І. Аналіз законодавчих змін, рекомендацій та законопроектів, спрямованих на удосконалення адміністративного судочинства в Україні під час дії воєнного стану. *Київський часопис права.* 2022. № 2. С. 111–117.

6. Макосій Ю. До питання функціонального призначення прокуратури у механізмі захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Т. 2. № 74. С. 214–219.

7. Смокович М.І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Вип. 70. С. 450–455.

8. Пушкар С.І. Забезпечення незалежності суддів як гарантія їх діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 336–341.

9. Брацук І. Вплив суду ЄС на формування та розвиток принципу прямої дії права Європейського Союзу. *Юридична Україна.* 2010. №2. С. 129–132.

10. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдинний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 3 (74). С. 23–30.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 346.3+347.4
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.3

БОДНАР Т.В.

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНЦЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

CONTRACTUAL REGULATION OF CONCESSION RELATIONS IN UKRAINE

У статті досліджуються деякі питання договірного регулювання концесійних відносин, з'ясована роль і значення концесійного договору в механізмі публічно-приватного партнерства, проведено аналіз низки норм, що регулюють договірні відносини концесії, і на цій основі сформульовані пропозиції щодо удосконалення чинного концесійного законодавства в контексті оновлення Цивільного кодексу України.

Зазначається, що змінами до Закону України «Про концесію» більш повно врегульовані договірні відносини концесієдавця і концесіонера як сторін концесійного договору – основного договору, що опосередковує концесійні відносини, а також визначено інші види договорів, які можна кваліфікувати як супутні, що можуть застосовуватися у концесійній діяльності.

За результатами аналізу концесійного договору, як змішаного договору, зроблено висновок щодо можливості застосування моделі співвідношення різних видів договорів у змішаному договорі (наприклад, щодо визначення основного предмета договору) і щодо інших видів змішаних договорів в цивільному праві з урахуванням їхніх особливостей.

Звертається увага на невдале, на думку авторки, формулювання в Законі України «Про концесію» підстави відповідальності третіх осіб, залучених концесіонером до виконання концесійного договору, і зазначається на неузгодженість норм щодо зупинення перебігу строку концесії з нормами щодо строку дії концесійного договору.

Висловлюються критичні зауваження щодо норм Закону України «Про концесію», що встановлюють підстави і процедури розірвання договору концесієдавцем, оскільки вони суперечать відповідним положенням Цивільного кодексу України.

Запропоновано включити до оновленого Цивільного кодексу України статтю «Концесійний договір», в також розробити і затвердити Примірний концесійний договір, що сприяло б уніфікації окремих умов і спрощенню процедури укладання концесійних договорів.

Висловлено думку про те, що питання договірного регулювання концесійних відносин можуть і повинні бути предметом поглибленого наукового дослідження в контексті оновлення ЦК України.

Ключові слова: *публічно-приватне партнерство, концесія, концесійний договір, змішаний договір, концесіонер, концесієдавець, відповідальність сторін, припинення концесійного договору.*

The article examines some issues of contractual regulation of concession relations, clarifies the role and significance of the concession agreement in the mechanism of

© БОДНАР Т.В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, професор кафедри цивільного права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

public-private partnership, analyzes a number of norms regulating contractual concession relations, and on this basis formulates proposals for improving the current concession legislation in the context of updating the Civil Code of Ukraine.

It is noted that the amendments to the Law of Ukraine "On Concession" more fully regulate the contractual relations of the concessionaire and the concessionaire as parties to the concession agreement – the main agreement that mediates concession relations, and also identifies other types of agreements that can be qualified as related, which can be used in concession activities.

Based on the results of the analysis of the concession agreement, as a mixed agreement, a conclusion is made on the possibility of applying the model of the ratio of different types of agreements in a mixed agreement (for example, regarding the definition of the main subject of the agreement) and regarding other types of mixed agreements in civil law, taking into account their features.

Attention is drawn to the unsuccessful, in the author's opinion, formulation in the Law of Ukraine "On Concession" of the grounds for the liability of third parties involved by the concessionaire in the execution of the concession agreement, and the inconsistency of the norms on the suspension of the concession term with the norms on the term of the concession agreement is noted.

Critical remarks are made regarding the norms of the Law of Ukraine "On Concession" that establish the grounds and procedures for terminating the agreement by the concessionaire, since they contradict the relevant provisions of the Civil Code of Ukraine.

It is proposed to include the article "Concession Agreement" in the updated Civil Code of Ukraine, and also to develop and approve a Model Concession Agreement, which would contribute to the unification of individual conditions and simplify the procedure for concluding concession agreements.

The opinion is expressed that the issues of contractual regulation of concession relations can and should be the subject of in-depth scientific research in the context of updating the Civil Code of Ukraine.

Key words: *public-private partnership, concession, concession agreement, mixed agreement, concessionaire, concession grantor, liability of the parties, termination of the concession agreement.*

Вступ. Однією з форм співробітництва держави та місцевого самоврядування з бізнесом в механізмі публічно-приватного партнерства є концесія, яка передбачає взяття та виконання концесіонером перед концесієдавцем обов'язку щодо фінансування (повного або часткового) робіт із створення та/або будівництва, та/або технічного обслуговування об'єкта концесії, з передачею концесіонеру як винагороди права на управління та/або експлуатацію об'єкта концесії та на надання суспільно значущих послуг, у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику.

Закон України «Про публічно-приватне партнерство» [1] (далі – Закон про ППП), який набрав чинності 31 жовтня 2025 р., запровадив новий механізм публічно-приватного партнерства в Україні у формі концесії, а внесеними до Закону України «Про концесію» [2] (далі – Закон про концесію) змінами більш докладно врегулював передконкурсну підготовку та реалізацію проекту, пов'язаного із залученням приватного фінансування робіт із створення та/або будівництва та/або технічного обслуговування об'єкта концесії, та конкурсну процедуру, що полягає у визначенні концесіонера для укладення концесійного договору виключно через електронну торгову систему (ЕТС) шляхом проведення електронного аукціону (ст. 28 Закону по концесію) за винятком визначення реалізації проектів концесії з будівництва житла з допороговим значенням, яке здійснюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, та особливостей визначення концесіонера для проектів концесії у сфері безпеки та оборони, які встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Законом про концесію більш повно врегульовані договірні відносини концесієдавця і концесіонера як сторін концесійного договору – основного договору, що опосередковує концесійні відносини, а також визначено інші види договорів, які можна кваліфікувати як супутні, що можуть застосовуватися у концесійній діяльності (договори: про спільну участь концесієдавців, про партнерство (співпрацю) у разі створення для участі в конкурсі тимчасового об'єднання юридичних

осіб, про надання послуг радника, про фінансування, про делегування функцій замовника будівництва, прямий договір між концесієдавцем, концесіонером та кредитором (кредиторами)).

Незважаючи на те, що питання правового регулювання концесійної діяльності і концесійного договору досліджувалися в працях таких українських авторів, як Гопанчук В., Грудницька С., Мех Ю., Репета Ю., Селіванова І., Терещенко С., Тимченко Л., Турченко І та ін., зміни, яких зазнало концесійне законодавство з прийняттям Закону України «Про публічно-приватне партнерство», не були предметом наукового аналізу.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні договірного регулювання концесійних відносин, з'ясуванні ролі і значення концесійного договору та інших договорів у механізмі публічно-приватного партнерства і розробці на цій основі пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Результати дослідження. Передусім, зазначимо, що концесійні договори, укладені до набрання чинності Законом про концесію, є чинними до моменту закінчення строку їхньої дії відповідно до умов таких договорів, але в зазначеному Законі договірне регулювання концесійних відносин зазнало низки змін, які стосуються більш повного визначення понять концесійного договору (п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону про концесію), концесієдавця (з досить широким переліком концесієдавців, наведеним у ч. 2 ст. 5 Закону про концесію, залежно від об'єкта концесії) та концесіонера (п. 24 ч. 1 ст. 1 Закону про концесію). При цьому щодо концесіонерів ч. 2 ст. 17 Закону про концесію встановлює досить широкий перелік осіб, які не допускаються до участі в конкурсі пропозицій, а у процедурі відкритих торгів не можуть бути визнані переможцем конкурсу, і, відтак, не можуть бути стороною концесійного договору.

Як і інші комерційні договори з публічним інтересом, концесійний договір містить значну кількість істотних умов, визначених такими ч. 1 ст. 36 Закону про концесію, а також може включати інші умови, примірний перелік яких встановлено ч. 2 ст. 36 цього Закону. При цьому у випадках, передбачених ч. 1 ст. 51 та ч. 3 ст. 54 Закону про концесію, у концесійному договорі передбачаються додаткові умови.

Не ставлячи за мету докладний аналіз і одних, і інших умов, зупинимося лише на деяких з них, що становлять певний науковий та практичний інтерес, або не узгоджуються, на наш погляд, з положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

Так, до Закону про концесію вперше включено норми, присвячені концесійному договору як змішаному договору (ч.ч. 9-11 ст. 2 Закону), які дещо відрізняються від визначення поняття змішаного договору в ч. 2 ст. 628 ЦК України.

Зокрема, встановлено, що концесійний договір є змішаним договором, якщо він поєднує елементи різних договорів, укладення яких регулюється Законом про концесію та одночасно іншими законодавчими актами, або якщо він *включає елементи виконання робіт та надання послуг* [курсив наш. – Т.Б.].

Якщо елементи різних договорів можуть бути відокремленими, концесієдавець укладає кілька договорів, до яких застосовується законодавство, що регулює укладення відповідних елементів договору.

Якщо елементи різних договорів не можуть бути відокремлені з об'єктивних причин, змішаний договір укладається відповідно до законодавства, що регулює основний предмет концесійного договору.

У разі якщо концесієдавець вирішує укласти єдиний договір, такий договір укладається відповідно до Закону про концесію, крім випадків, якщо договір містить елементи, які регулюються Законом про ППП. У такому разі змішаний договір укладається відповідно до Закону про ППП.

На наш погляд, встановлена законодавцем модель співвідношення різних видів договорів у змішаному договорі (наприклад, щодо визначення основного предмета договору) могла б застосовуватися і щодо інших видів змішаних договорів в цивільному праві з урахуванням їхніх особливостей.

Досить стисло в Законі про концесію врегульовано відносини відповідальності сторін концесійного договору. По суті їм присвячено норми ч. 1 та абз. 1 ч. 2 ст. 39 Закону.

Так, ч. 1 ст. 39 Закону про концесію передбачено, що сторони концесійного договору несуть відповідальність, встановлену законом і таким договором, за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань (включаючи виконання вимог, гарантій та інших обов'язків), визначених концесійним договором. Концесійний договір може передбачати застосування штрафних санкцій, не заборонених законодавством України.

Невдалою видається редакція абз. 1 ч. 2 ст. 39 Закону про концесію, згідно з якою концесіонер має право залучати третіх осіб (підрядників, постачальників та інших) до виконання концесійного договору. У такому разі концесіонер несе повну відповідальність за дії залучених ним третіх осіб.

По-перше, в ст. 528 ЦК України вжито термін «інша особа»; по-друге, боржник відповідає не за «дії» інших осіб, а за порушення зобов'язання іншими особами (ст. 618 ЦК України). З урахуванням цього редакцію абз. 1 ч. 2 ст. 39 Закону про концесію слід привести у відповідність до статтей 528 та 618 ЦК України).

Також незрозуміло, який зміст вкладав законодавець в поняття «строк дії концесійного договору» (ст. 37 Закону про концесію) і чим воно відрізняється від поняття строку договору відповідно до ст. 631 ЦК України.

За загальним правилом концесійний договір діє до спливу строку концесії, якщо він не припинений достроково згідно з його положеннями, проте окремі його положення можуть діяти після спливу строку концесії відповідно до умов, визначених концесійним договором (ч. 2 ст. 37 Закону про концесію).

На наш погляд, незалежно від того, про які положення йдеться, діє загальна норма про те, що закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору.

Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону про концесію концесійний договір може передбачати порядок та умови тимчасового зупинення перебігу строку концесії у зв'язку з: 1) настанням форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили); 2) настанням відкладальних або скасувальних обставин; 3) прийняттям (вчиненням) суб'єктом владних повноважень рішень, дій чи бездіяльності, що істотно впливають на здійснення прав та виконання обов'язків сторонами концесійного договору.

Перебіг строку концесії за концесійним договором може бути тимчасово зупинений сукупно не більш як на п'ять років.

Запровадивши тимчасове зупинення перебігу строку концесії, законодавець не вирішив питання щодо дії умов концесійного договору протягом зупинення перебігу строку концесії, що доцільно було б зазначити в ст. 37

Статтею 40 Закону про концесію докладно врегульовано підстави припинення концесійного договору, частина з яких є простим повторенням положень ст.ст. 651 та 652 ЦК України, а тому нами тут не розглядається, а частина – довільною інтерпретацією норм зазначених статтей, що на наш погляд, призвело до певних суперечностей між положеннями ЦК України і Закону про концесію.

Так, згідно з ч. 3 ст. 40 зазначеного Закону концесійний договір може бути розірваний в односторонньому порядку на вимогу однієї із сторін договору у порядку і на умовах, встановлених таким договором, на підставі рішення суду або арбітражу (або у випадках, передбачених концесійним договором, – на підставі повідомлення однієї із сторін про розірвання договору):

1) у разі істотного порушення другою стороною договору зобов'язань за концесійним договором;

2) у разі істотної зміни обставин, а саме обставин, якими керувався концесієдавець під час оголошення та проведення конкурсу, або обставин, якими керувалася сторона концесіонера-переможця конкурсу під час подання конкурсної пропозиції;

3) в інших випадках, передбачених концесійним договором.

На наш погляд, норми Закону про концесію, які стосуються розірвання договору в односторонньому порядку на підставі повідомлення однієї із сторін про розірвання договору, суперечать положенням ст.ст. 651 та 652 ЦК України.

Як зазначено в абз. 1 ч. 2 ст. 651 ЦК України розірвання договору у разі його істотного порушення можливе лише за рішенням суду на вимогу однієї із сторін. Це спеціальна норма по відношенню до норми, закріпленої в ч. 1 ст. 651 ЦК України – «якщо інше не встановлено договором або законом», яка виключає можливість «одностороннього розірвання договору». Крім того, ЦК України не містить такого терміну як «одностороннє розірвання договору», вживаючи конструкцію «одностороння відмова від договору у повному обсязі або частково», у разі якої договір є відповідно розірваним або зміненим (ч. 3 ст. 651 ЦК України).

У разі істотної зміни обставин договір також може бути розірваний за згодою сторін (ч. 1 ст. 652 ЦК України), а якщо сторони не досягли згоди щодо його розірвання, то за рішенням суду (ч. 2 ст. 652 ЦК України).

Виходячи з цього, вважаємо за необхідне привести положення ч. 3 ст. 40 Закону про концесію у відповідність до приписів ст.ст. 651, 652 ЦК України.

Новелою в законодавстві стало визначення однією з підстав розірвання концесійного договору концесієдавцем «з міркувань публічних інтересів» (ч. 4 ст. 40 Закону про концесію). При цьому застосовуються встановлені концесійним договором наслідки розірвання договору, аналогічні наслідкам розірвання концесійного договору у зв'язку з істотним порушенням концесієдавцем своїх зобов'язань за таким договором.

Зважаючи на аналогічні наслідки розірвання договору з різних підстав, вважаємо, що і у разі розірвання договору з міркувань публічних інтересів, якщо сторони не досягли згоди щодо його розірвання, договір може бути розірваний за рішенням суду.

Концесієдавець має право розірвати концесійний договір якщо йому стало відомо, що на момент визначення переможця конкурсу щодо концесіонера були наявні підстави, визначені ч. 2 ст. 17 Закону по концесію, тобто йдеться про осіб, які не допускаються до участі в конкурсі пропозицій претенденти, а у процедурі відкритих торгів з наступним кваліфікаційним відбором не можуть бути визнані переможцем конкурсу.

Подібна підстава з різними видами обмежень встановлена також Законом про ППП, законами України «Про оренду державного та комунального майна», «Про приватизацію державного і комунального майна»,

Частина 5 ст. 48 Закону про концесію передбачає, що у разі розірвання концесійного договору концесієдавець відшкодовує концесіонеру внесені ним економічно обґрунтовані інвестиції в частині, що не була відшкодована протягом дії такого договору, та/або вартість об'єкта концесії, а також, залежно від підстав розірвання концесійного договору, всі збитки, завдані достроковим припиненням такого договору. Методика розрахунку суми відшкодування, умови та порядок його здійснення регулюються концесійним договором.

Слід зазначити, що в Законі про концесію більш чітко і повно визначено гарантії прав концесіонерів і, зокрема, встановлена ч. 3 ст. 48 цього Закону гарантія стабільності законодавства, що застосовується до концесійного договору.

Гарантія стабільності законодавства полягає у застосуванні до концесійного договору протягом строку його дії законодавства України, чинного на дату укладення концесійного договору, а саме цього Закону та прийнятих на його виконання підзаконних нормативно-правових актів, а також податкового законодавства у частині регулювання (встановлення) об'єкта оподаткування, бази оподаткування, ставок податків та податкових пільг. Водночас визначено щодо якого законодавства (змін до нього) гарантія стабільності не застосовується.

Важливою складовою гарантій прав концесіонера є положення ч. 6 ст. 48 Закону про концесію, згідно з яким на концесіонера не поширюється дія нормативно-правових актів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, якщо такі акти обмежують права концесіонера, визначені концесійним договором (крім приписів органів державного контролю та нагляду, що видаються відповідно до законодавства України з метою створення умов для безпечного ведення робіт, охорони довкілля, збереження здоров'я населення).

Концесійний договір може встановлювати порядок, умови та розмір компенсації втрат та збитків концесіонера, понесених внаслідок внесення до законодавства змін, що зумовили істотний негативний вплив на виконання концесіонером концесійного договору.

Частиною 4 ст. 48 Закону про концесію передбачено, що у разі прийняття державним органом або органом місцевого самоврядування рішення, що порушує права концесіонера, збитки, завдані йому внаслідок прийняття такого рішення, підлягають відшкодуванню в повному обсязі.

Крім того, концесіонери мають право на відшкодування збитків, завданих їм внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами або органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами своїх обов'язків, передбачених законодавством України, у порядку, встановленому законодавством України.

Очевидно, що тут йдеться не про порушення, допущені публічним партнером-стороною концесійного договору, а саме про рішення державного органу або органу місцевого самоврядування.

Висновки. Проведений аналіз змісту норм, що регулюють договірні відносини концесії дає підстави для висновку про те, що змінами до Закону про концесію значно удосконалено правове регулювання у цій сфері, однак положення цього Закону (зокрема, щодо формулювання підстав відповідальності та застосування штрафних санкцій, залучення інших осіб до виконання договору, строку дії концесійного договору, розірвання концесійного договору) як змістовно, так

і термінологічно доцільно привести у відповідність до норм ЦК України. З іншого боку деякі положення Закону про концесію могли б бути використані і при оновленні ЦК України, до якого, наприклад, доцільно було б включити статтю «Концесійний договір», яка б визначала поняття цього договору. Крім цього, з метою уніфікації окремих умов і спрощення процедури укладання концесійного договору доцільно було б розробити і затвердити Примірний концесійний договір.

Вважаємо, що питання договірного регулювання концесійних відносин, а також застосування супутніх договорів у концесійній діяльності можуть і мають бути предметом поглибленого наукового дослідження в контексті оновлення ЦК України.

Список використаних джерел:

1. Про публічно-приватне партнерство: Закон України від 19.06.2025 р. № 4510-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#n194 (дата звернення: 22.09.2025)
2. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text (дата звернення: 22.09.2025)

УДК 347.9(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.4

ГУРГАЧ А.Є.

НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

ACQUISITION OF LAND OWNERSHIP RIGHTS BY CITIZENS OF UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS AND JUDICIAL PRACTICE

У статті здійснено науково-практичний аналіз загальних підстав набуття права власності на земельну ділянку згідно із Земельним кодексом України та Цивільним кодексом України, систематизовано Рішення Конституційного Суду України, які стосувалися норм Земельного кодексу України щодо набуття права власності на земельну ділянку, а також проаналізовано судової практики Верховного Суду з порушеного питання. Доведено, що набуття права власності громадянами на земельну ділянку відбувається в порядку, межах та в спосіб, визначені Земельним кодексом України, Цивільним кодексом України та іншими законами, з дотриманням норм Конституції України. Встановлено, що суб'єктами набуття права власності на земельну ділянку є громадяни України, які мають повну цивільну дієздатність, виключенням є процедура спадкування. Акцентовано увагу на тому, що за загальним правилом, передбаченим законом України, право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації цього права в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Запропоновано авторську класифікацію підстав набуття права власності на земельну ділянку. Відтак, за змістом суспільних відносин підстави набуття права власності на землю (земельні ділянки) пропонується поділяти на дві групи: 1) підстави набуття права власності на землю (земельні ділянки), які мають приватно-правовий характер (ознаки), як от: правочин (цивільно-правові договори), спадкування; 2) підстави набуття права власності на землю (земельні ділянки), які мають публічно-правовий характер (ознаки), як от: безоплатна передача із земель державної і комунальної власності, приватизація, виділення паю, продаж земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам, в яких необхідною умовою набуття права власності є відповідне рішення органу державної власності чи органу місцевого самоврядування.

Ключові слова: *земельна ділянка, набуття права власності, право власності, суд, цивільний договір.*

The article carries out a scientific and practical analysis of the general grounds for acquiring ownership of a land plot in accordance with the Land Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine, systematizes the Decisions of the Constitutional Court of Ukraine, which concerned the norms of the Land Code of Ukraine regarding the acquisition of ownership of a land plot, and also analyzes the judicial practice of the Supreme Court on the issue raised. It is proved that the acquisition of ownership of a land plot by citizens occurs in the manner, within the limits and in the manner determined by the Land Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine and other laws, in compliance with the norms of the Constitution of Ukraine. It is established that the subjects of acquisition of ownership of a land plot are citizens of Ukraine who have full civil capacity, the exception is the inheritance procedure. It is emphasized that according to the general rule stipulated by the law of Ukraine, the right of ownership of a land plot arises from the moment of state registration of this right in the State Register of Real Rights to Real Property. The author's classification of the grounds for acquiring ownership of a land plot

© ГУРГАЧ А.Є. – аспірант (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України) https://orcid.org/0009-0004-4270-7036
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

is proposed. Thus, according to the content of social relations, the grounds for acquiring ownership of land (land plots) are proposed to be divided into two groups: 1) grounds for acquiring ownership of land (land plots), which are of a private legal nature (signs), such as: a transaction (civil law contracts), inheritance; 2) grounds for acquiring ownership of land (land plots), which are of a public legal nature (signs), such as: free transfer from state and municipal property, privatization, allocation of a share, sale of state and municipal land plots to citizens, in which a necessary condition for acquiring ownership is a corresponding decision of a state property body or local government body.

Key words: *land plot, acquisition of ownership, ownership, court, civil contract.*

Вступ. Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Тобто право володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, яка перебуває у приватній власності громадян України, гарантується нормами Конституції України. При цьому Конституція України містить імперативну норму про те, що право приватної власності на земельну ділянку в Україні набувається в порядку визначеному законом, а не підзаконним нормативно-правовим актом України. Слід також зазначити, що набуття права власності загалом та на земельну ділянку зокрема є основою (фундаментом) становлення, розвитку та вдосконалення інституту власності в конституційному праві, цивільному праві, земельному праві України тощо. Суспільні відносини у сфері набуття права власності розвиваються та вдосконалюються, відтак і в законотворчій сфері, і в юриспруденції слід вивчати та пропонувати шляхи удосконалення регулювання відносин стосовно набуття права власності загалом та на земельні ділянки зокрема. Крім того актуальність порушеної теми підтверджується різною судовою практикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема набуття права власності на земельну ділянку зокрема та набуття права власності на майно загалом відноситься до тем, актуальність яких не втрачається з роками та століттями в кожній державі, оскільки стосується доктринального напрацювання ефективних механізмів захисту права власності, права яке є визначальним та ключом у багатьох сферах суспільного життя. Відтак тема набуття та реалізації права власності на земельну ділянку була предметом дослідження таких вчених як Г. Балюк, О. Баїк, У. Бобко, А. Гетьман, Л. Гарасимчук, М. Долинсьтка, Т. Дроботова, А. Дутко, П. Кулинич, В. Носік, Л. Тараненко, О. Омельчук, Н. Чудик-Білоусова, Б. Хахула, Ю. Шемшученко, О. Шуміло, Ю. Щербяк та ін.

Так, наприклад, Л.Герасимчук доводить, що огляд судової практики на предмет застосування положень ст. 344 Цивільного кодексу України щодо набуття права власності на земельну ділянку, ст. 119 Земельного кодексу України свідчить про недосконаліть законодавства з цього питання, що призводить до неоднозначного тлумачення судами положень чинного законодавства, а іноді й до ухвалення незаконних рішень щодо земель сільськогосподарського призначення [1]. О.Омельчук, Н. Чудик-Білоусова, Л. Тараненко зазначають, що додатковою умовою для набуття права власності в умовах ринку є позитивні результати перевірки на відповідність вимогам, які встановлені земельним законодавством потенційного набувача або власника ділянки сільськогосподарського призначення [2]. Разом з тим, в юриспруденції є необхідність в комплексному науково-практичному аналізі набуття права власності на земельну ділянку через призму судової практики.

Отже, **метою цієї статті** є науково-практичний аналіз загальних підстав набуття права власності на земельну ділянку за законом України та аналіз судової практики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Земельного кодексу України (далі – ЗК) земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Стаття 78 цього Кодексу розкриває зміст права власності на землю та передбачає, що право власності на землю – це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. Право власності на землю набувається та реалізується на підставі Конституції України, цього Кодексу, а також інших законів, що видаються відповідно до них. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності [3].

Тобто, зазначені статті ЗК визначають три види прав власності на землю – приватна власність, державна власність та комунальна власність. Принагідно зазначимо, що Конституція України, ЗК та Цивільний кодекс України (далі – ЦК) виділяють ще один вид права власності на землю – власність Українського народу (ст. 13 Конституції, ст. 324 ЦК). У зв'язку з цим Л.Козловська пропонує розглядати право власності Українського народу на землю як елемент конституційного

ладу, оскільки такий висновок «може ґрунтуватися на Рішенні КСУ від 14 грудня 1999 року № 10-рп/992, яким визначено, що положення розділу І «Загальні засади» Конституції України закріплюють основи конституційного ладу в Україні» [4]. Ми погоджуємося із таким висновком.

Зміст права власності на землю (ст. 78 ЗК) концептуально відповідає змісту права власності, розкритому в ст. 317 ЦК та ст. 41 Конституції України. Відтак земельна ділянка є об'єктом права власності. Відповідно до ст. 316 ЦК правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб [5]. Тож ст. 78 ЗК та ст. 373 ЦК відповідають нормі Конституції України про те, що право власності набувається в порядку, визначеному законом України, а не законодавством України, а також узгоджується з позицією Конституційного Суду України, за якою порядок і умови набуття, припинення і здійснення права власності та користування землею охоплюються поняттям правового режиму власності, який визначається виключно законами України (Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) від 25 червня 2019 року № 8-р/2019).

Розкриття змісту «земельна ділянка» міститься в ст. 79 ЗК, за якою земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб. Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. Тобто, ця стаття частково відтворила ст. 373 ЦК, за якою право власності на земельну ділянку поширюється на поверхневий (ґрунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що є над і під поверхнею ділянки, висотою та глибиною, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. На нашу думку, «дублювання» норм не впливає на якість законів, а відтак пропонуємо в ЦК передбачити відсилочні норми до основного джерела регулювання земельних відносин – ЗК. Тобто, норми глави 27 ЦК «Право власності на землю (земельну ділянку)» відтворити в ЗК, а в ЦК скасувати.

Наголосимо, що додатковими ознаками для визначення земельної ділянки як спеціального об'єкта є її: цільове (господарське) призначення; простір над та під нею висотою і глибиною, що необхідні для здійснення земельних поліпшень; фіксованість геометричних та юридичних меж, що є базовою одиницею кадастрового реєстру земель; гомогенні права власності, тобто являє собою єдину власність; фіксовані межі та природні властивості; фізичні параметри, правовий і господарський статус; поверхневий (ґрунтовий) шар; водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться; простір, що є над і під поверхнею ділянки, висотою та глибиною, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. Як об'єкту цивільних правовідносин земельній ділянці властиві ті риси, такі юридичні властивості, які дозволяють охарактеризувати її як річ – предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки: а) оборотоздатність; б) віднесення її законом до нерухомих речей, нерухомого майна, нерухомості; в) індивідуальна визначеність; г) можливість її віднесення як до подільних, так і до неподільних речей; ґ) неспоживаність; д) наявність правового зв'язку з іншими природними об'єктами, як її складовими. Земельні ділянки, володіючи перерахованими вище властивостями, включаються в господарський оборот і виступають в якості об'єктів різних майнових прав, як речових, так і зобов'язальних [6].

Згідно із ст. 80 ЗК громадяни України є суб'єктами права власності щодо земель приватної власності, а не державної чи комунальної форми власності. Відтак ст. 81 ЗК визначено, що громадяни України набувають права власності на землю (земельні ділянки) на підставі: а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; б) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності; в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; г) прийняття спадщини; ґ) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Тобто ст. 81 ЗК містить виключний перелік підстав набуття права власності на землю (земельні ділянки) громадянами України, оскільки ЗК не містить норми про те, що існують й інші підстави набуття права власності на землю (земельні ділянки) громадянами України, визначені законом. За змістом суспільних відносин підстави набуття права власності на землю, визначені в ст. 81 ЗК, можна поділити на дві групи: 1) підстави набуття права власності на землю (земельні ділянки), які мають приватно-правовий характер (ознаки), як от: на підставі правочинів (цивільно-правових договорів), процедури спадкування; 2) підстави набуття права власності на землю

(земельні ділянки), які мають публічно-правовий характер (ознаки), як от: безоплатна передача із земель державної і комунальної власності, приватизація, виділення паю, продаж земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам, тобто необхідною умовою набуття права власності є відповідне рішення органу державної власності чи органу місцевого самоврядування. Такий висновок підтверджується й нормами Розділу IV «Набуття та реалізація права на землю» ЗК.

Слід також зазначити, що ст. 119 ЗК, а також ст. 344 ЦК передбачають спеціальну підставу набуття права власності на землю (земельну ділянку) громадянами України – набувальну давність, за якою особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено цим Кодексом. Набуття права власності на земельну ділянку за набувальною давністю регулюється законом, а саме, ЗК. Наголосимо на тому, що відповідно до ст. 328 ЦК право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не випливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом.

ЗК регулює відносини щодо набуття права власності на земельні ділянки громадянами України. Це підтверджується Розділ IV «Набуття та реалізація права на землю» ЗК, який поділено на декілька глав, а саме: «Глава 19 Набуття права на землю громадянами та юридичними особами» (ст. ст. 116-126 ЗК), «Глава 20 Продаж земельних ділянок або прав на них на підставі цивільно-правових договорів» (ст. ст. 127-133 ЗК), «Глава 21 Продаж земельних ділянок або прав на них на конкурентних засадах» (ст. ст. 134-139 ЗК). Слід також відмітити і те, що деякі статті Розділу IV «Набуття та реалізація права на землю» (вісім статей цього Розділу ЗК) були предметом дослідження Конституційного Суду України. А саме це: ст. 116 ЗК (Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2008 від 22.05.2008), ст. 124 (Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2008 від 22.05.2008, № 309-VI від 03.06.2008), ст. 127 ЗК (Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2008 від 22.05.2008), ст. 128 ЗК (Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2008 від 22.05.2008), ст. 129 ЗК (Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2008 від 22.05.2008), ст. 135 ЗК (Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2008 від 22.05.2008, № 309-VI від 03.06.2008), ст. 136 ЗК (Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2008 від 22.05.2008, № 309-VI від 03.06.2008), ст. 137 ЗК (Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2008 від 22.05.2008, № 309-VI від 03.06.2008, № 509-VI від 16.09.2008, № 3123-VI від 03.03.2011).

Отже, наприклад, ст. 116 ЗК передбачено, що громадяни набувають права власності земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом або за результатами аукціону. Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі: а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених цим Кодексом. Згідно із ст. 128 ЗК продаж громадянам земельних ділянок державної (крім земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації) та комунальної власності для потреб, визначених цим Кодексом, провадиться місцевими державними адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень.

Також зазначимо, що відповідно до позиція Великої Палати Верховного суду: підставою набуття земельної ділянки у власність із земель державної чи комунальної власності є відповідне рішення органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, а не державний акт на право власності на земельну ділянку. Такий акт лише посвідчував відповідне право та не мав самостійного юридичного значення; для вирішення питання про належність права власності на земельну ділянку та для повернення цієї ділянки власнику визнання недійсним державного акта не є необхідним. Така вимога не є ефективним способом захисту для усунення перешкод у користуванні та розпорядженні земельною ділянкою водного фонду (Постанова ВП ВС від 15 вересня 2020 року у справі № 469/1044/17) [7].

Статтею 131 ЗК визначено, що укладення цивільно-правових угод, що передбачають перехід права власності на земельні ділянки, а також набуття права власності на земельні ділянки за такими угодами здійснюються відповідно до ЦК з урахуванням вимог цього Кодексу. Зміст цієї норми має відсильний характер до норм ЦК, що, на нашу думку, узгоджується із нормами ЦК.

Відповідно до ст. 132 ЗК угоди про перехід права власності на земельні ділянки укладаються в письмовій формі та нотаріально посвідчуються. Важливо також відмітити і те, що згідно із ст. 126 ЗК право власності земельною ділянкою оформлюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Для теорії та практики цікавість викликає ст. 377 ЦК, стосовно якої сформована судова практика Верховного Суду. Так, позиція Великої Палати Верховного Суду полягає в тому, що: чинне земельне та цивільне законодавство імперативно передбачає перехід права на земельну ділянку в разі набуття права власності на об`єкт нерухомості, що відображає принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованої на ній будівлі або споруди, який хоча безпосередньо і не закріплений у загальному вигляді в законі, тим не менш знаходить свій вияв у правилах ст. 120 ЗК, ст. 377 ЦК, інших положеннях законодавства; однак передбачений законодавцем принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованої на ній будівлі або споруди не знаходить належного втілення у нормах, які регулюють перехід прав на земельну ділянку при переході права власності на споруду, яка на ній розташована, коли такий об'єкт нерухомого майна знаходиться на земельній ділянці, що перебуває на праві постійного користування, зокрема, щодо об'єктів нерухомості, які мають режим військового майна (Постанова від 04 грудня 2018 року у справі №910/18560/16) [8].

Відповідно до ст. 377 ЦК до особи, яка набула право власності на об'єкт нерухомого майна (житловий будинок (крім багатоквартирного), іншу будівлю або споруду), об'єкт незавершеного будівництва, право власності на який зареєстровано у визначеному законом порядку, або частку у праві спільної власності на такий об'єкт, одночасно переходить право власності (частка у праві спільної власності) земельною ділянкою, на якій розміщений такий об'єкт, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для відчужувача (попереднього власника) такого об'єкта, у порядку та на умовах, визначених ЗК. Істотною умовою договору, який передбачає перехід права власності на об'єкт нерухомого майна (житловий будинок (крім багатоквартирного), іншу будівлю або споруду), об'єкт незавершеного будівництва, який розміщений на земельній ділянці і перебуває у власності відчужувача, є умова щодо одночасного переходу права власності на таку земельну ділянку (частку у праві спільної власності на неї) від відчужувача (попереднього власника) відповідного об'єкта до набувача такого об'єкта.

У зв'язку з цим, наприклад, О.Кармаза звертала увагу на те, що в цивільно-правовому договорі щодо житла повинні бути вказані всі ідентифікуючі ознаки (дані) житла, щоб ідентифікувати одне житло від іншого, оскільки на одній земельній ділянці може бути два житлові будинки тощо [9].

Тобто, ЦК передбачає одночасність переходу права власності на об'єкт нерухомого майна та права власності на земельну ділянку, на якій розміщено такий об'єкт, але за умов, визначених ЦК та ЗК.

Висновки. Отже, набуття права власності громадянами на земельну ділянку відбувається в порядку, межах та в спосіб, визначені ЗК, ЦК та іншими законами, з дотриманням норм Конституції України. Як правило, суб'єктами набуття права власності на земельну ділянку є громадяни України, які мають повну цивільну дієздатність. Виключення становить процедура спадкування. За загальним правилом, передбаченим в ЗК, ЦК та інших законах України, право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації цього права в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

За змістом суспільних відносин підстави набуття права власності на землю (земельні ділянки) поділяються на дві групи: 1) підстави набуття права власності на землю (земельні ділянки), які мають приватно-правовий характер (ознаки), як от: правочин (цивільно-правові договори), спадкування; 2) підстави набуття права власності на землю (земельні ділянки), які мають публічно-правовий характер (ознаки), як от: безоплатна передача із земель державної і комунальної власності, приватизація, виділення паю, продаж земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам, в яких необхідною умовою набуття права власності є відповідне рішення органу державної власності чи органу місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Герасимчук Л. Набувальна давність як підстава набуття права власності на земельну ділянку. Підприємство, господарство та право. 2020. № 2. С. 172–176.

2. Омельчук О. М., Чудик-Білоусова Н. І., Тараненко Л. С. Процедури набуття права власності на землю. Університетські наукові записки, 2020, № 6 (78), С. 158–173.

3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text

4. Козловська Л. Конституційна доктрина права власності на землю в Україні. Вісник Конституційного Суду України. 2021. № 3. С. 89–101. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kozlovska_visnyk_ksu_3_2021.pdf

5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

6. Шуміло О.М. Законодавче визначення права власності на земельну ділянку. Проблеми цивільного права та процесу. Харків. 2017. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/94b123a1-8112-42ce-8029-b6c968dcc552/content

7. Уркевич В. Спори щодо прав на земельні ділянки: огляд постанов Верховного Суду. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Zemelni_dilyanku.pdf

8. Уркевич В. Спори щодо прав на земельні ділянки: огляд постанов Верховного Суду. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Zemelni_dilyanku.pdf

9. Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія. Миронівка: ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. 400 с.

УДК 347.92
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.5

КОРОЄД С.О.

ДОСТАТНІСТЬ І ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

SUFFICIENCY AND ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CIVIL CASES ESTABLISHING THE FACT OF BIRTH OR DEATH OF A PERSON IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE

Висвітлюються загальні проблеми здійснення і захисту цивільних прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території. Зосереджується увага на неможливості здійснення державної реєстрації актів цивільного стану та отримання свідоцтва державного (українського) зразка про народження або смерть особи на тимчасово окупованій території України. Наголошується, що судова форма, починаючи з 2016 року, залишається єдиним законодавчим механізмом юридичного оформлення народження та смерті особи на тимчасово окупованій території шляхом встановлення в судовому порядку факту народження або смерті особи на цій території. Розглядається питання можливості використання судами як допустимих доказів документів (оформлених неукраїнською мовою та недержавного зразка), виданих установами самопроголошених утворень, розташованих на тимчасово окупованій території, на підтвердження фактів народження і смерті, а також письмових пояснень заявників в таких справах. Наводиться судова практика Верховного Суду в зазначеній категорії справ, а також положення закону щодо недійсності документів, виданих на тимчасово окупованій території. Звертається увага, що визнаючи перебування тимчасово окупованих територій під окупацією Російської Федерації, мешканці зазначених територій мають законні сподівання того, що отримані ними на такій території документи, оформлені російською мовою, будуть прийняті в суді без їх перекладу на державну (українську) мову. Тому пропонується передбачити подання заявником перекладу таких документів на державну (українську) мову лише за ініціативою суду, якщо суддя не володіє мовою, якою оформлені документи. При цьому обґрунтовується можливість використання, окрім показань свідків (забезпечити явку яких з тимчасово окупованої території до суду або ж їхню участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції не уявляється можливим), також й пояснення заявників в таких справах, оформлених або в заявах по суті справи, або у вигляді письмового опитування заявника та інших осіб, оформлених у вигляді проведеного адвокатом письмового опитування. Такий підхід відповідатиме державній політиці щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій та забезпечуватиме здійснення і захист прав їхніх мешканців з урахуванням принципу розумності.

Ключові слова: *цивільне судочинство, воєнний стан, встановлення факту, народження, смерть, тимчасово окупована територія України, доказування, допустимі докази, достатні докази, письмові пояснення, свідки.*

The article covers the general problems of exercising and protecting the civil rights of citizens of Ukraine living in the temporarily occupied territory. The article focuses on the impossibility of carrying out state registration of civil status acts and obtaining a (Ukrainian) state certificate of birth or death of a person in the temporarily occupied

© КОРОЄД С.О. – доктор юридичних наук, професор, в.о. обов'язки президента (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0001-7899-957X
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

territory of Ukraine. It is emphasized that the judicial form, starting from 2016, remains the only legislative mechanism for the legal registration of the birth and death of a person in the temporarily occupied territory by establishing in court the fact of the birth or death of a person in the mentioned territory. The issue of the possibility of using by courts, as admissible evidence, of documents (drawn up in a non-Ukrainian language and of a non-state sample) issued by institutions of self-proclaimed entities located in the temporarily occupied territory to confirm the facts of birth and death, as well as written explanations of applicants in such cases, is considered. The case law of the Supreme Court in the specified category of cases is given, as well as the provisions of the law on the invalidity of documents issued in the temporarily occupied territory. It is noted that recognizing the temporary occupation of the occupied territories by the Russian Federation, residents of the specified territories have legitimate expectations that documents received by them in such a territory, drawn up in Russian, will be accepted in court without their translation into the state (Ukrainian) language. Therefore, it is proposed to provide for the applicant to submit a translation of such documents into the state (Ukrainian) language only at the initiative of the court, if the judge does not speak the language in which the documents are drawn up. At the same time, the possibility of using, in addition to the testimonies of witnesses (whose appearance from the temporarily occupied territory to the court or their participation in the court session via videoconference is not possible), also the explanations of the applicants in such cases, drawn up either in statements on the merits of the case, or in the form of a written questioning of the applicant and other persons, drawn up in the form of a written questioning conducted by a lawyer, is justified. Such an approach will correspond to the state policy on the reintegration of temporarily occupied territories and will ensure the implementation and protection of the rights of their residents, taking into account the principle of reasonableness.

Key words: *civil proceedings, martial law, establishment of a fact, birth, death, temporarily occupied territory of Ukraine, proof, admissible evidence, sufficient evidence, written explanations, witnesses.*

Наслідком тимчасової окупації частини території України (Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей) починаючи з 2014 року стало припинення на зазначених територіях діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, утворених відповідно до Конституції та законів України. Громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території України, створено перешкоди у здійсненні та захисті їхніх цивільних прав (зокрема права власності на нерухоме майно, спадкових прав, права на судовий захист, можливість державної реєстрації фактів народження і смерті в органах ДРАЦС тощо) [1, с. 33]. В своїх попередніх публікаціях ми неодноразово зупинялись на проблемі неможливості здійснення державної реєстрації актів цивільного стану та отримання свідоцтва державного (українського) зразка про народження або смерть особи на тимчасово окупованій території України (далі – ТОТ). Лише через два роки після початку тимчасової окупації, з метою оптимізації процесу отримання свідоцтва про народження, про смерть для осіб, які проживають на ТОТ, парламентом було прийнято Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» від 4 лютого 2016 року № 990-VIII, яким Цивільний процесуальний кодекс України (в редакції до 2017 року) було доповнено статтею 257-1 «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України». В ЦПК України в редакції 2017 року зазначену норму було відтворено у статті 317 [2, с. 137]. І хоча Планом заходів реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 р. № 1171-р, й було передбачено напрацювання механізмів щодо запровадження адміністративної позасудової процедури визнання фактів народження та смерті осіб на ТОТ, проте станом на сьогодні така процедура досі відсутня. А єдиний урядовий законопроект, який було внесено до парламенту на початку 2023 року та який передбачав, зокрема, можливість визнання та підтвердження державою актів цивільного стану, що мали місце на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, в адміністративному порядку (цим законопроектом передбачалось, що для проведення державної реєстрації народження дитини або смерті органам державної реєстрації

актів цивільного стану може подаватися медичний документ, що підтверджує факт народження або смерті на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, або документ, що підтверджує відповідну реєстрацію цих фактів на такій території, виданий окупаційною адміністрацією Російської Федерації), у липні 2025 року було відкликано [3]. Тому судова форма, починаючи з 2016 року, залишається єдиним законодавчим механізмом юридичного оформлення народження та смерті особи на ТОТ шляхом встановлення в судовому порядку факту народження або смерті особи на ТОТ. В таких цивільних справах рішення суду фактично заміняє собою медичний документ державного (українського) зразка про підтвердження народження або смерті особи (як єдину підставу для проведення державної реєстрації народження або смерті в органах державної реєстрації актів цивільного стану України) в позасудовому порядку [4, с. 106].

Водночас дані (відомості), на підставі яких суд має встановити факт народження або смерті, встановлюються на підставі доказів (письмових, речових і електронних доказів; висновків експертів; показань свідків), поданих учасниками справи або витребуваних судом (варто зауважити, що в окремому провадженні з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази). При цьому такі докази мають бути «допустимими» і «достатніми» (ст.ст. 76, 13, 294, 78, 80 ЦПК України). Саме в аспекті допустимості доказів (а також їх достатності), які можуть подаватись до суду з метою встановлення в судовому порядку факту народження або смерті особи на ТОТ, й існують практичні питання, яким серед науковців (зокрема вченими-процесуалістами) приділяється недостатня увага. Тому визначення юридичної можливості використання судами як допустимих доказів документів (оформлених неукраїнською мовою та недержавного зразка), виданих установами самопроголошених утворень, розташованих на ТОТ, на підтвердження фактів народження і смерті, а також використання як допустимих доказів письмових пояснень заявників в таких справах й ставить за мету наша стаття.

Як відомо, наукою цивільного процесуального права напрацьовано критерії для визнання доказів недопустимими, а саме: а) доказ одержано з порушенням норм матеріального та/або процесуального права; б) на підтвердження обставини справи подано засіб доказування, який за законом не може використовуватися для підтвердження цієї обставини; в) доказ має незаконну основу формування, внаслідок чого інформація, закріплена в доказі, могла б мати інший зміст, якби в процесі формування доказу не сталося порушення закону; г) доказ одержано з невідомого джерела, походження якого не встановлене. Наслідком визнання доказу недопустимим є втрата ним юридичної сили – здатності виступати засобом встановлення обставин справи [5, с. 32–33]. Отже, дотримання відповідних норм матеріального та/або процесуального права є першим (основним) критерієм допустимості доказів, якщо такі правила встановлено у відповідному законодавчому акті.

Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (ч. 3 ст. 9) встановлено, що будь-які органи, їх посадові та службові особи на ТОТ та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану. Зазначений «виняток»-щодо всіх тимчасово окупованих територій України було запроваджено Законом № 2217-IX від 21.04.2022. До цього такий «виняток» містився лише в Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (ч. 3 ст. 2) і стосувався документів, що підтверджують факт народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Як роз'яснив Верховний Суд, при встановленні факту народження або смерті на ТОТ суди повинні надавати оцінку документам, поданим заявником на підтвердження такого факту, в тому числі і документам, виданим органами та установами самопроголошених утворень, розташованих на окупованих територіях. При цьому суди можуть застосовувати загальні принципи («Намібійські винятки»), сформульовані в рішеннях Міжнародного суду ООН та ЄСПЛ, у контексті як мінімум «реєстрації народжень, смертей і шлюбів», на основі документів, виданих закладами, що знаходяться на окупованій території, у сукупності з іншими доказами, для встановлення можливих фактів, оскільки встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації прав громадян України. Верховний Суд вважає, що при наданні оцінки таким доказам судам необхідно

враховувати, що подання сторонами доказів, які безпосередньо і достовірно підтверджують факт народження/смерті особи на ТОТ, є одними із основних в категорії справ про встановлення факту народження/смерті особи/військовослужбовця на території, на якій введено воєнний стан, або на ТОТ. Такими доказами можуть бути: письмові докази; речові докази, у тому числі звуко- і відеозаписи; висновки експертів; копії лікарського свідоцтва/довідки; показання свідків, що можуть підтвердити ті обставини, на які посилається заявник; документи, видані органами на непідконтрольних територіях; акти, сповіщення; дані, отримані з відритих джерел; заяви до правоохоронних органів тощо [6, с. 23–24, 50–51]. Зокрема, в одній зі справ Верховний Суд не погодився із висновком суду апеляційної інстанції, який посилаючись на те, що надана заявником копія «свидетельства о смерти» відповідно до положень статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» є недійсною та не створює правових наслідків і не може бути належним доказом при судовому розгляді, не дослідив всі докази, надані заявником, а саме довідку про причини смерті (форма № 106/у), яка видана відділом судмедекспертизи трупів республіканського бюро судово-медичної експертизи Донецької Народної Республіки, не надав належної оцінки доводам заявника, не врахував вік матері заявника та можливість надання заявником інших доказів на підтвердження факту смерті його матері (постанова Верховного Суду від 07.09.2022 у справі № 759/5313/21) [7, с. 12].

Зрозуміло, що документи, які видані на ТОТ, оформлюються російською мовою. У зв'язку з цим у суду під час оцінки доказів, з огляду на встановлену у ч. 1 ст. 9 ЦПК України державну мову цивільного судочинства, може виникнути питання щодо недопустимості відповідного письмового доказу без належно оформленого (нотаріально засвідченого) перекладу документу на державну (українську) мову. В цьому аспекті Верховний Суд звертає увагу на поодинокі випадки, коли суди під час розгляду справ цієї категорії повертають заявникам заяву про встановлення факту смерті з тих підстав, що до матеріалів справи долучено копії акта та лікарського свідоцтва про смерть без належно оформленого перекладу на державну мову (ухвала судді Берегівського районного суду Закарпатської області від 27 вересня 2022 року у справі № 297/2718/22), та наголошує, що суди не повинні ігнорувати обставини, в яких опинилися заявники після повномасштабного військового вторгнення рф на територію України, та об'єктивні складнощі, що можуть виникнути у них при наданні доказів на підтвердження відповідного факту. Враховуючи викладене, а також специфіку розгляду справ в порядку окремого провадження, зокрема особливої ролі суду при з'ясуванні обставин справи; об'єктивних складнощів, які можуть виникнути у заявників при наданні доказів для встановлення факту смерті особи починаючи з 24 лютого 2022 року на ТОТ, суди мають зважати на вказані обставини та, керуючись завданням цивільного судочинства, уникати спрощеного та формального підходу при вирішенні таких справ [6, с. 52]. Варто погодитись із таким підходом, адже Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» надає відповідні гарантії мешканцям ТОТ і забезпечує здійснення їхніх прав поза межами ТОТ, визначаючи спеціальний судовий процесуальний порядок встановлення фактів народження/смерті на ТОТ, які в силу факту свого проживання на ТОТ або в силу неможливості отримати відповідні документи на ТОТ, вже зазнають обмежень в доступі до правосуддя.

Тому визнаючи перебування ТОТ під окупацією Російської Федерації, мешканці зазначеної території мають законні сподівання того, що отримані ними на ТОТ документи, оформлені російською мовою, будуть прийняті в суді без їх перекладу на державну (українську) мову. У зв'язку з цим, при розгляді судом справ зазначеної категорії доцільно було б запровадити правове регулювання, наприклад, за аналогією зі ст. 79 Закону України «Про нотаріат» (нотаріус засвідчує вірність перекладу документа з однієї мови на іншу, якщо він знає відповідні мови). І якщо тільки суддя не володіє мовою, якою оформлені документи, видані на ТОТ, то лише тоді на підставі ч. 2 ст. 294 ЦПК України буде розумним за власною ініціативою суду витребовувати у заявника переклад таких документів на державну (українську) мову.

В одній зі справ Верховний Суд зазначив, що посилання заявника на застосування «намібійського винятку» не дає підстав для висновку, що факт смерті може підтверджуватися лише документами, виданими органами на непідконтрольній території України. Заявник зобов'язаний надати суду також й інші докази, які не отримані від органів тимчасово окупованої території. Такими доказами можуть бути пояснення свідків, фототаблиці тощо. Розгляд судових справ про встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території України повинен відбуватися за загальними правилами здійснення цивільного судочинства з врахуванням окремих винятків, їй притаманних, а отже, кожна сторона повинна довести ті обставини, які мають значення для справи

і на які вона посилається як на підставу своїх вимог (постанова Верховного Суду від 20.12.2018 у справі № 707/1607/16-ц) [7, с. 13]. Тому, одночасно із письмовими доказами, на нашу думку, не заперечується можливість використання, окрім показань свідків (забезпечити явку яких з ТОТ до суду або ж їхню участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції не уявляється можливим), також й поясненнями заявників в таких справах, адже системний аналіз положень ЦПК України дає підстави для висновку, що пояснення учасників справи можуть викладатись як в заявах по суті спору, так й бути особистими – наданими особисто (усно) в судовому засіданні як за ініціативою суду, так і з власної ініціативи (зокрема, в процесі дослідження доказів чи після цього). Ці «пояснення», з огляду на приписи ч. 1 ст. 229 ЦПК України, під час розгляду справи суд повинен безпосередньо дослідити як докази у справі [8, с. 25, 26]. Такі пояснення заявників (а заявниками згідно із ст. 317 ЦПК України можуть бути: батьки, член сім'ї, опікун, піклувальник, особа, яка утримує та виховує дитину, інші законні представники або інші заінтересовані особи), оформлені заявою по суті спору, можуть подаватись ними безпосередньо до суду (наприклад, через електронний кабінет підсистеми електронного суду або ж з накладенням електронного підпису засобами електронної пошти). Якщо ж заява до суду подається представником заявника, то його пояснення можуть бути оформлені, наприклад, у вигляді проведеного адвокатом опитування (п. 7 ч. 1 ст. 20 Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Так само не виключається проведення адвокатом письмового опитування осіб, які не можуть з'явитись до суду (взяти участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції) для їх допиту в статусу свідків.

Таким чином, з огляду на визначення законодавцем спеціального судового (процесуального) порядку встановлення факту народження/смерті особи на тимчасово окупованій території, особливості якого закріплено у ст. 317 ЦПК України у вигляді певних винятків із загальних правил розгляду справ, встановлених ЦПК України, вирішення таких справ має відбуватись з обов'язковим урахуванням положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», зі змісту якого, на нашу думку, випливають певні винятки щодо допустимості доказів, які подаються заявниками на підтвердження факту народження/смерті особи на ТОТ. Такі винятки стосуються як письмових доказів – документів, оформлених неукраїнською мовою та недержавного зразка, виданих установами самопроголошених утворень, розташованих на ТОТ, на підтвердження фактів народження і смерті, так й письмових пояснень заявників та інших осіб (які у зв'язку із проживанням на ТОТ не можуть взяти участь в судовому засіданні), оформлених у вигляді проведеного адвокатом письмового опитування. Зазначений підхід відповідатиме державній політиці щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій та забезпечуватиме здійснення і захист прав їхніх мешканців з урахуванням принципу розумності.

Список використаних джерел:

1. Луцька Г. В. Правове забезпечення охорони та захисту цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2021. 483 с.

2. Короєд С. О. Луцька Г. В. Науково-практичний аналіз змін законодавчого регулювання порядку встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України після введення воєнного стану. Юридичний бюлетень. 2022. № 26. С. 135–142. URL: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.26.18.

3. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей державної реєстрації актів цивільного стану, що відбулися на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України та за межами України від 28.02.2023 № 9069. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41464.

4. Короєд С. О. Визначення судом походження дитини при встановленні факту її народження на тимчасово окупованій території: проблеми теорії і практики цивільного судочинства. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2021. Вип. 89. С. 103–114. URL: https://doi.org/10.33663/1563-3349-2021-89-103.

5. Штефан А. С. Механізм доказування у цивільному судочинстві: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2020. 470 с.

6. Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований) / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду / Відпов. за вип.: суддя ВС у КЦС, к.ю.н.

О. В. Білоконь, суддя ВС у КЦС, к.ю.н О. М. Ситнік. Київ, 2025. 134 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf.

7. Гулейков І. Встановлення фактів народження або смерті особи в умовах воєнного стану або на тимчасово окупованій території України: презентація / Верховний Суд, 2022. 16 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Vstanovl_faktuv_narodj.pdf.

8. Короєд С. О. Доказове значення пояснень учасників справи за новим Цивільним процесуальним кодексом України. Судова апеляція. 2019. № 3 (56). С. 21–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2019_3_5.

УДК 347.9(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.6

НУРИЩЕНКО Р.С.

ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МЕДІАЦІЇ З ТРЕТЕЙСЬКИМ РОЗГЛЯДОМ, МІЖНАРОДНИМ КОМЕРЦІЙНИМ АРБІТРАЖЕМ, ЦИВІЛЬНИМ ТА ГОСПОДАРСЬКИМ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ

INTERACTION AND RELATIONSHIP OF MEDIATION WITH ARBITRATION, INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION, CIVIL AND COMMERCIAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

Стаття присвячена концептуальним основам взаємодії та взаємозв'язку медіації з третейським розглядом, міжнародним комерційним арбітражем, цивільним процесом та господарським процесом в Україні. Доведено, що процедура медіації, як позасудова процедура, ґрунтуючись на основних принципах медіації (добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність, неупередженість медіатора, самовизначення та рівність прав сторін медіації), застосовується для врегулювання приватних спорів наявних чи таких, що можуть виникнути в майбутньому, та може бути пов'язаною чи не пов'язаною із судовим процесом, як от, цивільний чи господарський процес чи третейським розглядом, чи комерційним арбітражем. Обґрунтовується думка про те, що за сприяння суду захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав осіб має комбінований характер, оскільки застосовується медіація як позасудова, добровільна процедура у господарському чи цивільному судочинстві у строки, визначені в ухвалі суду про зупинення провадження у справі на час проведення медіації чи ухвалі суду про оголошення перерви на час проведення медіації, в результаті якої може бути врегульовано приватний спір та закрито провадження у справі, або продовжено судовий розгляд, якщо сторони медіації не досягнуть домовленостей (згоди). Встановлено, що медіація, маючи комбінований характер, може бути пов'язаною не тільки з господарським чи цивільним судочинством, але й третейським розглядом та міжнародним комерційним арбітражем. Відтак на зв'язок та взаємодію медіації з третейським розглядом та міжнародним комерційним арбітражем вказують як норми Закону України «Про медіацію», так і норми Закону України «Про третейські суди» та Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Ключові слова: *медіація, суд, судовий захист, позасудовий захист, захист прав, господарський процес, цивільний процес, судочинство, медіатор, суддя, міжнародний комерційний арбітраж, третейський розгляд, цивільне судочинство.*

The article is devoted to the conceptual foundations of interaction and interconnection of mediation with arbitration, international commercial arbitration, civil proceedings and commercial proceedings in Ukraine. It is proved that the mediation procedure, as an extrajudicial procedure, based on the basic principles of mediation (voluntariness, confidentiality, neutrality, independence, impartiality of the mediator, self-determination and equality of rights of the parties to mediation), is used to resolve private disputes that exist or may arise in the future, and may be related or unrelated to the judicial process, such as civil or commercial proceedings or arbitration proceedings, or commercial arbitration. The opinion is substantiated that with the assistance of the court, the protection of violated, unrecognized or contested rights of individuals has a combined nature, since mediation is used as an extrajudicial, voluntary procedure in commercial or civil proceedings within the terms specified in the court ruling on the suspension of proceedings in the case for the

© НУРИЩЕНКО Р.С. – аспірант (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0005-4165-1613

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

duration of mediation or the court ruling on the announcement of a break for the duration of mediation, as a result of which a private dispute may be settled and the proceedings in the case closed, or the trial may be continued if the parties to the mediation do not reach an agreement (consent). It is established that mediation, having a combined nature, may be associated not only with commercial or civil proceedings, but also with arbitration proceedings and international commercial arbitration. Therefore, the connection and interaction of mediation with arbitration proceedings and international commercial arbitration are indicated by both the norms of the Law of Ukraine "On Mediation", and the norms of the Law of Ukraine "On Arbitration Courts" and the Law of Ukraine "On International Commercial Arbitration".

Key words: *mediation, court, judicial protection, extrajudicial protection, protection of rights, economic process, civil process, legal proceedings, mediator, judge, international commercial arbitration, arbitration proceedings, civil legal proceedings.*

Постановка проблеми. Загальновідомо, що захист прав в Україні відбувається в судовому та позасудовому порядку. Такий висновок, зокрема, слідує із ст. 55 Конституції України, яка передбачає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1]. Відтак в юриспруденції не безпідставно досліджується позасудова процедура (форма) захисту, яка законодавчо закріплена в Україні та/чи допустима в межах ст. 55 Конституції України. Зокрема мова йде про альтернативні форми захисту прав осіб, а саме, про медіацію, третейський розгляд, міжнародний комерційний арбітраж тощо. Натомість, як вбачається із наукових робіт, комплексне дослідження взаємодії та взаємозв'язку медіації з іншими позасудовими формами захисту та цивільним й господарським процесом не існує. Зважаючи на розвиток та становлення медіації в Україні, вважаємо, що тема є актуальна та потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми та шляхи вирішення позасудових форм врегулювання приватних спорів є предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених. Зокрема, це О. Аврамова, О. Вайцеховська, О. Головко, М. Довга, К. Каращук, О. Кармаза, С.Короєд, О. Коротюк, Н. Крестовська, Д. Кушерець, Г. Луцька, Н. Мазаракі, О. Можайкіна, Ю. Притика, Л. Романадзе, В. Теремецький, Г. Ульянова, Т. Федоренко, Н. Федорук та інші.

Так, наприклад, Н.Федорук слушно акцентує увагу на комбінуванні процедури медіації та арбітражу у вирішенні міжнародних комерційних спорів [2], О. Кармаза, Д. Кушерець, Г. Луцька зосередили увагу на процедурі медіації в Україні як ефективній позасудовій формі захисту прав громадян [3], О.Головко дійшла висновку про те, що використання міжнародного комерційного арбітражу із застосуванням медіації є одним з найбільш ефективних альтернативних методів вирішення комерційних спорів [4], тощо. Разом з тим, беручи до уваги внесення змін Законом України «Про медіацію» до Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України в частині запровадження «паралельної» процедури медіації судовому розгляду, різну судову практику, тема взаємодії та взаємозв'язку медіації з судовою формою захисту чи позасудовими формами захисту прав є актуальною.

Метою статті є науково-практичний аналіз взаємодії та взаємозв'язку медіації з третейським розглядом, міжнародним комерційним арбітражем, цивільним процесом та господарським процесом в Україні, які направлені на врегулювання приватного спору.

Виклад основного матеріалу. Офіційно процедура медіації як сукупність процесуальних норм, які визначають порядок проведення медіації, розкриття змісту терміну «медіація» тощо, закріплена Законом України «Про медіацію» з дня набрання чинності цього Закону – з грудня 2021 року. Разом з тим термін «медіація» використовувався в нормативно-правових актах України до прийняття цього Закону. Такий висновок слідує, наприклад, з Указу Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10 травня 2006 року № 361/2006, в якому акцентовано увагу на розвитку медіації та третейського судочинства.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіації» медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [5]. Тобто, визначення медіації містить ряд ознак медіації, як от: це не судова (позасудова) процедура; основні принципи – добровільність та конфіденційність; має теоретичну модель, структуру; обов'язковими учасниками є сторони медіації та медіатор (медіатори); мета – запобігти

виникненню або врегулювати конфлікт (спір); основна методика врегулювання спору чи конфлікту – переговори. Разом з тим науковці виділяють й інші ознаки медіації, які, на нашу думку, є слушними [6].

Процедура медіації може застосовуватися до приватних та публічних спорів, оскільки згідно зі ст. 3 Закону України «Про медіацію» дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим).

Слід зазначити і те, що процедура медіації, як позасудова процедура, ґрунтуючись на принципах медіації (добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації), застосовується для врегулювання приватних спорів наявних чи таких, що можуть виникнути в майбутньому, та може бути пов'язаною чи не пов'язаною із судовим процесом, як от, цивільний чи господарський процес чи третейським розглядом, чи комерційним арбітражем.

У зв'язку з цим, пропонуємо розглядати медіацію, як позасудову, добровільну, конфіденційну процедуру, яка відбувається:

1) незалежно від судового процесу та не пов'язана із розглядом справи в цивільному чи господарському судочинстві, третейському суді чи міжнародному комерційному арбітражу (до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу; має самостійний характер). Джерелами регулювання процедури медіації є Закон України «Про медіацію», законодавство України у сфері медіації, а також цивільно-правовий договір;

2) незалежно від судового процесу, але пов'язана із розглядом справи в цивільному чи господарському судочинстві (під час судового розгляду; має самостійний характер, але слідує із цивільного чи господарського судочинства). Джерелами регулювання процедури медіації є Закон України «Про медіацію», законодавство України у сфері медіації, а також цивільно-правовий договір. На нашу думку, Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України не є безпосередніми джерелами регулювання процедури медіації, оскільки не містять процесуальних норм, спрямованих на регулювання процедури медіації;

3) незалежно від будь-якого юридичного процесу (має самостійний характер), але пов'язана із розглядом справи в третейському суді чи міжнародному комерційному арбітражі (слідує із третейського розгляду чи міжнародного комерційного арбітражу).

Такий висновок слідує із частини другої ст. 3 Закону України «Про медіацію», за якою медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу.

Як вже зазначалося, відповідно до Розділу IV. «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України внесено зміни до ст. ст. 46, 59, 67, 130, 182, 183, 195, 227, 229 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) та ст.ст. 49, 61, 70, 142, 197, 198, 210, 251, 253 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) та передбачено, що сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу (частина сьома ст. 46 ГПК, частина сьома ст. 49 ЦПК).

Таким чином процедура медіації може бути застосована на будь-якій стадії судового процесу в суді першої інстанції, апеляційної інстанції та касаційної інстанції. З грудня 2021 року (з дня набрання чинності Закону) судова практика поповнюється відповідними ухвалами суду, які вказують на зв'язок та взаємодію медіації з цивільним процесом чи господарським процесом. Наприклад, це Ухвала Господарського суду міста Києва від 19 вересня 2024 року у справі № 910/8743/24, Ухвала Господарського суду міста Києва від 13 лютого 2024 року у справі № 910/8393/23, Ухвала Північного апеляційного господарського суду від 7 лютого 2024 року у справі № 910/5934/22, Ухвала Південно-західного апеляційного господарського суду від 26 лютого 2025 року у справі 916/1457/19, Ухвала Східного апеляційного господарського суду від 21 травня 2024 року у справі № 922/4438/23, Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 26 жовтня 2023 року у справі № 757/29628/22-ц, Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області від 8 січня 2025 року у справі № 369/19021/24, Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 22 листопада 2022 року у справі № 199/5152/21 [7] та ін. Натомість в юриспруденції

не безпідставно обґрунтовується думка про те, що судова практика в цивільному та господарському судочинстві є різною [8]. Зважаючи на це, на нашу думку, тема медіації в цивільному та господарському судочинстві є актуальним напрямом дослідження.

Звертаємо увагу на те, що норми, на підставі яких внесено Законом України «Про медіацію» зміни до ГПК та ЦПК, майже ідентичні, відтак викладати їх зміст будемо на прикладі норм ЦПК, але вказавши при цьому ідентичну норму в ГПК.

Отже, про зміст норми ст. 46 ГПК та ст. 49 ЦПК в частині медіації зазначено вище. Згідно зі ст. 61 ЦПК (ст. 59 ГПК) особа не може бути представником, якщо вона є чи була медіатором під час проведення медіації щодо спору, пов'язаного із справою, що розглядається в суді. Не можуть бути допитані як свідки особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості (ст. 70 ЦПК, ст. 67 ГПК). Відповідно до ст. 142 ЦПК (ст. 130 ГПК) у разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову. Згідно зі ст. 197 ЦПК (ст. 182 ГПК) у підготовчому засіданні суд з'ясовує, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації. Ст. 198 ЦПК (ст. 183 ГПК) передбачає, що суд може оголосити перерву у підготовчому засіданні, зокрема у випадках, якщо сторони домовилися провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації. Згідно зі ст. 251 ЦПК (ст. 227 ГПК) суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у випадках звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації. Ст. 253 ЦПК (ст. 229 ГПК) визначено, що провадження у справі зупиняється у випадках, встановлених пунктом 4-1 частини першої ст. 251 цього Кодексу – на час проведення медіації, але не більше дев'яноста днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі [9; 10].

Узагальнюючи норми ЦПК та ГПК, наукову літературу, зазначимо, що за сприяння суду захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав осіб має комбінований характер, оскільки застосовується медіація як позасудова, добровільна процедура у господарському чи цивільному судочинстві у строки, визначені в ухвалі суду про зупинення провадження у справі на час проведення медіації чи ухвалі суду про оголошення перерви на час проведення медіації, в результаті якої може бути врегульовано приватний спір та закрито провадження у справі, або продовжено судовий розгляд, якщо сторони медіації не досягнуть домовленостей (згоди).

Слід також зазначити, що медіація застосовується у цивільному чи господарському судочинстві тільки щодо справ, в яких існує спір про право.

Як вже зазначалося, медіація, маючи комбінований характер, може бути пов'язаною не тільки з господарським чи цивільним судочинством, але й третейським розглядом та міжнародним комерційним арбітражем. Відтак на зв'язок та взаємодію медіації з третейським розглядом та міжнародним комерційним арбітражем вказують як норми Закону України «Про медіацію», так і норми Закону України «Про третейські суди» та Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Так, відповідно до ст. 33 Закону України «Про третейські суди» третейський суд на початку розгляду повинен з'ясувати у сторін можливість закінчити справу мировою угодою, у тому числі досягнутою шляхом медіації, та в подальшому сприяти вирішенню спору шляхом укладення мирової угоди на всіх стадіях процесу. Сторони мають право провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, закінчити справу укладенням мирової угоди як до початку третейського розгляду, так і на будь-якій його стадії, до прийняття рішення [11].

Тобто, процедура медіації може бути застосована за бажанням сторін спору на будь-якій стадії розгляду спору третейським судом. Разом з тим, звертаємо увагу на те, що Закон України «Про третейські суди» містить норму про те, що досягнення згоди загалом та під час медіації може бути оформлено мировою угодою. Натомість Законом України «Про медіацію» передбачено, що угодою, що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закон, є угода за результатами медіації, яка має обов'язковий характер для сторін медіації. У зв'язку з цим зазначимо, що ми підтримуємо вчених, які висловлюють думку про те, що угода за результатами медіації може бути покладена в основу мирової угоди [12]. Це підтверджується також нормами Закону України «Про третейські суди». Разом з тим, вважаємо, що норми Закону України «Про медіацію» в частині ознак та порядку

укладення угоди за результатами медіації, як і відповідальності за її невиконання, потребують додаткового дослідження.

Статтею 30 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» передбачено, що якщо в ході арбітражного розгляду сторони врегулюють спір, у тому числі шляхом медіації, третейський суд припиняє розгляд і, на прохання сторін та за відсутності заперечень з його боку, фіксує це врегулювання у вигляді арбітражного рішення на узгоджених умовах. Тобто, угода за результатами медіації, про яку йшлося вище, може бути покладена в основу арбітражного рішення на узгоджених умовах із сторонами.

На зв'язок та взаємодію медіації з арбітражем, які є різними за ознаками позасудовими формами вирішення спорів, вказують не тільки норми чинного законодавства України, але й наукові праці та практика.

Наприклад, Додаток № 2 до Правил медіації Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України «Особливості врегулювання спорів в МКАС із застосуванням комбінованих процедур «Арбітраж-медіація-арбітраж» та «Медіація-арбітраж» передбачає, що протягом арбітражного провадження і до переходу складу Арбітражного суду до стадії винесення арбітражного рішення, відповідно до частини першої статті 60 Регламенту МКАС, сторони можуть подати клопотання Генеральному секретарю про залишення справи без руху (до сформування складу Арбітражного суду) або клопотання складу Арбітражного суду про зупинення арбітражного розгляду справи з метою врегулювання спору за допомогою медіації. У клопотанні сторони мають зазначити орієнтовний строк проведення медіації, а також вказати ім'я та прізвище медіатора з Реєстру медіаторів МКАС. У такому випадку Генеральний секретар залишає справу без руху або арбітражний розгляд справи зупиняється складом Арбітражного суду, про що виноситься ухвала. Процедура медіації здійснюється за Правилами медіації МКАС. При поданні до МКАС заяви про проведення медіації реєстраційний збір за проведення медіації не сплачується. У випадку, якщо за результатами медіації сторони частково врегулювали або не врегулювали спір, арбітражний розгляд справи поновлюється [14].

О. Вайцеховська та Н. Федорук доводять, що медіація в міжнародних комерційних спорах характеризується ключовими ознаками «міжнародного» та «комерційного» характеру спорів. «Міжнародний» спір виникає, якщо принаймні одна сторона постійно має проживання в іншій країні. Щодо «комерційного» спору, різні документи мають різні підходи до його визначення, включаючи перелік комерційних відносин. Українське законодавство та міжнародні акти дозволяють застосовувати медіацію до різноманітних комерційних спорів. Однак тлумачення термінів у різних документах, таких як Сінгапурська конвенція та Типовий закон ЮНСІТРАЛ, може призводити до суттєвих розбіжностей у визначенні видів таких спорів. Таким чином, сторонам слід враховувати ці відмінності при розгляді правової бази для медіації. Міжнародна комерційна медіація стає популярною серед учасників міжнародних відносин завдяки своїм перевагам порівняно з арбітражем. По-перше, медіація швидко вирішує спори, дозволяючи сторонам швидко досягти взаємоприйнятного рішення. Далі, медіація зберігає ділові стосунки між сторонами, сприяючи співпраці та відновленню довіри, на відміну від арбітражу, де визначається «винна» сторона. Крім того, медіація дає сторонам контроль над процесом, включаючи вибір медіатора, тип медіації та формат переговорів, що допомагає їм ефективно вирішувати конфлікти. І, нарешті, медіація надає можливість визначити різні юридичні форми вирішення конфлікту, такі як угоди про співпрацю, відсутність конкуренції чи розподіл прибутків. Однак відсутність міжнародного режиму примусового виконання може робити цю особливість медіації недоліком порівняно з арбітражем [15].

Ми підтримуємо вчених в тому, що комбіновані процедури надають сторонам більше гнучкості у вирішенні спорів та можливість використовувати як арбітраж, так і медіацію для досягнення бажаного результату. Запровадження цих комбінованих процедур сприяє ефективному вирішенню міжнародних комерційних спорів та підтримує розвиток альтернативних методів вирішення конфліктів [16].

Висновки. Процедура медіації, як позасудова процедура, ґрунтуючись на принципах медіації (добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації), застосовується для врегулювання приватних спорів наявних чи таких, що можуть виникнути в майбутньому, та може бути пов'язаною чи не пов'язаною із судовим процесом, як от, цивільний чи господарський процес або третейським розглядом чи комерційним арбітражем.

За сприяння суду захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав осіб має комбінований характер, оскільки застосовується медіація як позасудова, добровільна процедура

у господарському чи цивільному судочинстві у строки, визначені в ухвалі суду про зупинення провадження у справі на час проведення медіації чи ухвалі суду про оголошення перерви на час проведення медіації, в результаті якої може бути врегульовано приватний спір та закрито провадження у справі, або продовжено судовий розгляд, якщо сторони медіації не досягнуть домовленостей (згоди).

Медіація, маючи комбінований характер, може бути пов'язаною не тільки з господарським чи цивільним судочинством, але й третейським розглядом та міжнародним комерційним арбітражем. На зв'язок та взаємодію медіації з третейським розглядом та міжнародним комерційним арбітражем вказують як норми Закону України «Про медіацію», так і норми Закону України «Про третейські суди» та Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», а також судова практика.

Список використаних джерел:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Федорук Н. Комбіновані процедури медіації та арбітражу у вирішенні міжнародних комерційних спорів. 2023. URL: https://law.chnu.edu.ua/kombinovani-protsedury-mediatsii-ta-arbitrazhu-u-vyrishenni-mizhnarodnykh-komertsiinykh-sporiv/

3. Кармаза О.О., Кушерець Д.В., Луцька Г.В. Медіація в Україні як ефективна позасудова форма захисту прав громадян в умовах дії правового режиму воєнного стану. Human rights and public governance in modern conditions : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 952 p. С. 236–251.

4. Головко О.М., Друзь В.Д. Медіація чи арбітраж: правова дилема. Право та інноваційне суспільство. 2020. № 2 (15). С. 73–79.

5. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

6. Закон України «Про медіацію» Науково-практичний коментар. Судова практика. Зразки документів. Вид. 2-е доп. і перероб. За заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О.О., д.ю.н., професора Кушерець Д.В., к.ю.н., доцента Федоренко Т.В., адвоката Домінгос Г. К: ВДК «Університет «Україна», 2025. 350 с.

7. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

8. Короленко В. М. Медіація під час судового провадження в контексті справедливості розгляду і вирішення цивільних справ. Приватне право і підприємництво. 2024 Вип. 24. Ч. 1. С. 95–105.

9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

10. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. В редакції Закону від 03 жовтня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua

11. Про третейські суди. Закон України від 11 травня 2004 року № 1701-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text

12. Кармаза О.О., Федоренко Т.В., Позов Д.А. Цивільно-правові договори: проблеми якості закону. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 151–154.

13. Про міжнародний комерційний арбітраж. Закон України 24 лютого 1994 року № 4002-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text

14. Додаток № 2 до Правил медіації Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України «Особливості врегулювання спорів в МКАС із застосуванням комбінованих процедур «Арбітраж-медіація-арбітраж» та «Медіація-арбітраж». URL: https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Kombinovani-protsedury.pdf

15. Вайцеховська О.Р., Федорук Н.С. Медіація та арбітраж у міжнародних комерційних спорах: порівняльний аналіз ефективності і переваг. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10123/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B0%D1%80%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B6%20%D1%83%20%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%85%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B0%D0%BD%D0

%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%B3.doc?sequence=1&isAllowed=y

16. Федорук Н. Комбіновані процедури медіації та арбітражу у вирішенні міжнародних комерційних спорів. 2023. URL: https://law.chnu.edu.ua/kombinovani-protsedury-mediatsii-ta-arbitrazhu-u-vyrishenni-mizhnarodnykh-komertsiinykh-sporiv/

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.7

ГУРЕНКО М.А.

ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ КАПІТАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА

INVESTMENTS IN CAPITAL CONSTRUCTION IN UKRAINE

У даній статті досліджуються особливості договірних відносин у сфері капітального будівництва. У сфері капітального будівництва виникають різні відносини, які регулюються як нормативно-правовими актами, так і власне договорами. Договори, що опосередковують капітальне будівництво, є різноманітними, оскільки відносини, що виникають у даній сфері є комплексними, що зумовлено складністю господарської діяльності в галузі капітального будівництва. Визначено, що відносини у сфері капітального будівництва – це врегульовані нормами права та договорами господарські відносини з організації, управління та безпосереднього здійснення капітального будівництва.

Встановлено перелік основних видів договорів, які регулюють відносини у сфері капітального будівництва, зокрема такі: 1) договір будівельного підряду; 2) договір субпідряду; 3) договір на виконання проектно-вишукувальних робіт; 4) договір на надання послуг інженером-консультантом; 5) договір на здійснення технічного нагляду; 6) договір на здійснення авторського нагляду; 7) договір поставки будівельних матеріалів. Всі вищезазначені договори регулюють відносини, що виникають під час здійснення будівництва об'єкта, під яким згідно з ст. 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» розуміється нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт об’єкта будівництва. Кожен вид будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт) вимагає укладання певного комплексу договорів.

Виділено той факт, що можуть укладатись комплексні договори, наприклад відразу укладається один договір на розробку проектної документації на об’єкт та на здійснення авторського нагляду за таким об’єктом, а не окремі договори на кожен вид робіт чи послуг.

Наведено основні умови будь-яких договорів у сфері капітального будівництва, які являються істотними або такими що додатково погоджуються сторонами. Зокрема до них віднесено: предмет договору, строки виконання робіт, вартість робіт, права та обов'язки сторін, гарантійні зобов'язання, відповідальність сторін.

Визначено суб’єктний склад договірних відносин у сфері капітального будівництва. Зокрема до нього віднесено: замовник (інвестор), розробник проектної документації, підрядник (генеральний підрядник), субпідрядник, сертифікована особа (технічний нагляд), розробник проектної документації (авторський нагляд).

Виділено деякі проблеми, що виникають у договірних відносинах у сфері капітального будівництва на практиці, зокрема: недостатня якість підготовки договорів; нечіткість розподілу ризиків між сторонами, що призводить до конфліктів та судових спорів; проблеми з виконанням договірних зобов'язань; високий рівень фінансових та технічних ризиків; недосконаліть законодавства; проблеми судового захисту; корупційні ризики.

Запропоновано основним способом вирішення вищезазначених проблем удосконалити законодавство, а саме систематизувати та гармонізувати будівель-

© ГУРЕНКО М.А. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри економічного права та економічного судочинства (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

не галузеве законодавство, запровадити правову визначеність та чіткість у нормопроектуванні, заборонити використання неоднозначності у нормопроектуванні, заборонити перевантаження загальним та беззмістовним словесним наповненням будь-якої норми права.

Виділено ряд переваг, які можна отримати за рахунок укладання договорів у сфері капітального будівництва, зокрема це: захист прав та інтересів сторін; регулювання складних відносин; забезпечення якості та строків виконання робіт; фінансове врегулювання; мінімізація ризиків.

Ключові слова: *капітальне будівництво, договори у сфері капітального будівництва, умови договорів у сфері капітального будівництва, суб'єктний склад договірних відносин у сфері капітального будівництва, переваги та недоліки договірного регулювання капітального будівництва.*

In this article are researched the sectoral division of the country's economy and the classifier of economic sectors. It is determined that the sectoral structure of the national economy is a set of industries, i.e., homogeneous economic units with special conditions of functioning (production of homogeneous products or use of homogeneous resources, the same functional content of the operations performed). The sectors of the economy include industry, construction, agriculture, trade, and government. Each sector of the economy is divided into complex sub-sectors characterized by varying degrees of production differentiation. Construction activity is an independent branch of production activity, which is composed of a set of all production units that carry out mainly the same or similar types of production activity. The positions of scholars who relate capital construction to be a sub-sector of the construction industry are considered. The concept of "capital construction" is understood as a type of economic activity which consists in the performance by economic entities of works on creation and restoration of fixed assets, i.e. buildings and structures which are classified according to the NC 018-2023 "Classifier of Buildings and Structures".

It is determined that, being a part of the construction industry, capital construction is at the same time a type of economic activity carried out in all sectors of the country's economy, which results in the creation of various production and non-production facilities (buildings and structures) to be used by business entities or other participants in economic relations to achieve their commercial or other goals.

Specific areas and objects of capital construction that can be created are considered, in particular, in the energy sector, such objects as thermal and nuclear power plants, dams, power lines can be created, in the fuel sector – oil refineries, mines, loading and unloading stations, in the transport sector – roads, railways, bridges, ports, pipelines, railway stations, etc.

The areas of capital construction in Ukraine that require the most attention and investment are identified, namely energy and fuel infrastructure, including green construction, transport and defense infrastructure, housing construction, and social infrastructure.

It was established, that the priority areas for investment in capital construction in Ukraine are those areas that directly affect national security, social needs and economic recovery.

Key words: *sectoral division of the economy, construction activity, capital construction, areas and objects of capital construction, investments.*

Постановка проблеми. Договірні відносини у сфері капітального будівництва є одними з найскладніших та найбільш ризикованих. Це обумовлено багатофакторністю будівельного процесу, його довготривалістю, високою вартістю, залученням великої кількості суб'єктів, а також впливом різних зовнішніх факторів. Значні інфраструктурні проекти, житлове будівництво, відновлення пошкоджених об'єктів потребує чіткого правового регулювання та ефективних договірних механізмів. Надійні та передбачувані договірні відносини є ключовим фактором для залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій у будівельну галузь. Кожен інвестор є завжди в пошуках прозорості на всіх рівнях будівельного процесу, а також в пошуках мінімізації власних

ризиків та захисту своїх прав та інтересів. Договори забезпечують юридичний захист прав та інтересів усіх сторін – замовників, підрядників, генеральних підрядників, субпідрядників, проектувальників та інших. Будівництво – це комплексний процес, що включає проектування, отримання дозволів, постачання матеріалів, виконання робіт, технічний та авторський нагляди, введення в експлуатацію об'єктів будівництва. Кожен етап потребує окремого або інтегрованого договірного регулювання. Тому виникає необхідність дослідити особливості договірних відносин у сфері капітального будівництва в Україні, виявити потенційні прогалини або колізії правового регулювання, що можуть впливати на сторін таких договірних відносин, оскільки вони можуть позбавлятись достатніх гарантій для забезпечення своїх прав та інтересів.

Виклад основного матеріалу. Капітальне будівництво є господарською діяльністю, яка здійснюється в усіх галузях економіки країни, за результатом якої створюються різноманітні об'єкти виробничого та невиробничого призначення (будівлі та споруди), які будуть використовуватись суб'єктами господарювання чи іншими учасниками відносин у сфері господарювання для досягнення своїх комерційних або інших цілей. У сфері капітального будівництва виникають різні відносини, які регулюються як нормативно-правовими актами, так і власне договорами. Договори, що опосередковують капітальне будівництво, є різноманітними, оскільки відносини, що виникають у даній сфері є комплексними, що зумовлено складністю господарської діяльності в галузі капітального будівництва.

Комплексність відносин у сфері капітального будівництва полягає в тому, що вони включають: 1) підрядні відносини щодо здійснення вишукувальних і проектних робіт; 2) відносини щодо будівельних підрядів; 3) відносини щодо будівельних поставок; 4) відносини щодо надання послуг, пов'язаних з капітальним будівництвом [1, с. 438].

Відносини у сфері капітального будівництва – це врегульовані нормами права та договорами господарські відносини з організації, управління та безпосереднього здійснення капітального будівництва. Правове регулювання таких відносин складає Цивільний кодекс України, Закон України "Про регулювання містобудівної діяльності", Закон України "Про архітектурну діяльність" та ряд інших численних нормативно-правових актів у сфері будівництва. Щодо договірного регулювання відносин, то у сфері капітального будівництва існує кілька основних видів договорів, кожен з яких регулює певні аспекти будівельного процесу. Наприклад до таких договорів відносяться: 1) договір будівельного підряду (найбільш поширений вид договору, який укладається між замовником та підрядником, яким визначається обсяг робіт, строки їх виконання, вартість та інші умови будівництва); 2) договір субпідряду (цей договір укладається між генеральним підрядником та субпідрядником, яким визначається обсяг робіт, які виконує субпідрядник, та умови їх виконання); 3) договір на виконання проектно-вишукувальних робіт (укладається між замовником та проектувальником для розробки проектної документації, проведення інженерних вишукувань); 4) договір на надання послуг інженером-консультантом (укладається між замовником та фахівцем із кваліфікаційним рівнем з метою управління проектом, забезпечення організаційного і консультаційного супроводження комплексу робіт, пов'язаних із створенням об'єкта архітектури, приймання від імені замовника відповідних рішень та виконання інших функцій, визначених договором); 5) договір на здійснення технічного нагляду (даний договір укладається між замовником та сертифікованою особою, що здійснює технічний нагляд, яким визначається порядок здійснення контролю за дотриманням проектних рішень та вимог державних стандартів, будівельних норм і правил, а також контролю за якістю та обсягами робіт, виконаних під час будівництва; 6) договір на здійснення авторського нагляду (даний договір укладається між замовником та розробником проекту об'єкта архітектури, яким визначається порядок контролю за відповідністю будівельно-монтажних робіт проекту об'єкта архітектури); 7) договір поставки будівельних матеріалів (цей договір укладається між постачальником та покупцем, яким визначаються умови поставки будівельних матеріалів, їх кількість, якість та вартість) та ряд інших договорів, які опосередковують відносини у сфері капітального будівництва.

Всі вищезазначені договори регулюють відносини, що виникають під час здійснення будівництва об'єкта, під яким згідно з ст. 1 Закону України "Про регулювання містобудівної діяльності" розуміється нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт об'єкта будівництва [2]. Кожен вид будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт) вимагає укладання певного комплексу різних договорів. Варто звернути увагу на те, що можуть укладатись комплексні договори, наприклад відразу укладається один єдиний договір на розробку проектної документації на об'єкт та на здійснення авторського нагляду за таким об'єктом, а не окремі договори на кожен вид робіт чи послуг.

Договори будівельного підряду, субпідряду, на виконання проектно-вишукувальних робіт регулюється нормами Цивільного кодексу України, Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», Закону України «Про архітектурну діяльність», Закону України «Про публічні закупівлі», Постанови КМУ «Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві», Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку затвердження проектної документації на будівництво та проведення її експертизи», державних та галузевих будівельних норм, національних стандартів. Договори на здійснення технічного та авторського наглядів регулюються нормами Цивільного кодексу України, Закону України «Про архітектурну діяльність» та Постанови КМУ «Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури», державних та галузевих будівельних норм, національних стандартів. Договір поставки будівельних матеріалів регулюється нормами Цивільного кодексу України, державних та галузевих будівельних норм, національних стандартів.

Кожен з цих договорів має свої власні особливості та регулює різні аспекти будівельного процесу. Однак основними умовами будь-яких договорів у сфері капітального будівництва, які являються істотними або такими що додатково погоджуються сторонами, виступають:

– предмет договору (визначення об'єкта будівництва, обсягу та видів робіт);

– строки виконання робіт (визначення початкового та кінцевого строків виконання робіт);

– вартість робіт (визначення кошторисної вартості робіт та порядку оплати);

– права та обов'язки сторін (визначення прав та обов'язків замовника та підрядника);

– гарантійні зобов'язання (визначення гарантійного строку та умов гарантійного обслуговування);

– відповідальність сторін (визначення відповідальності за порушення зобов'язань за договором).

Суб'єктний склад договірних відносин у сфері капітального будівництва, як правило, має такий вигляд:

– замовник (інвестор): особа, яка замовляє будівництво, фінансує його та приймає готовий об'єкт. Замовником може бути юридична особа або фізична особа;

– розробник проектної документації: юридична особа або фізична особа, що розробляє проектну документацію на будівництво;

– підрядник (генеральний підрядник): особа, яка безпосередньо виконує будівельні роботи. Це може бути юридична особа або фізична особа-підприємець, що має відповідні ліцензії;

– субпідрядник: залучаються генеральним підрядником для виконання окремих спеціалізованих видів робіт (наприклад, електромонтажні, сантехнічні роботи тощо);

– сертифікована особа (технічний нагляд): фізична особа, яка здійснює контроль за якістю та обсягами виконаних робіт, дотриманням будівельних норм та правил;

– розробник проектної документації (авторський нагляд): фізична особа, яка здійснює контроль за порядком забезпечення відповідності будівництва об'єкта проектній документації.

– Варто зосередити увагу на деяких проблемах, що виникають у договірних відносинах у сфері капітального будівництва, які прослідковуються на практиці, зокрема:

– недостатня якість підготовки договорів (досить часто договори укладаються з недостатньою деталізацією істотних умов (обсяги робіт, строки, ціна, відповідальність), що призводить до судових спорів;

– нечіткість розподілу ризиків між сторонами (збільшення вартості в ході будівництва, форс-мажори, виявлення прихованих дефектів), що призводить також до конфліктів та судових спорів;

– проблеми з виконанням договірних зобов'язань (недотримання строків у зв'язку з частими затримками у виконанні робіт з боку підрядників або несвоєчасного фінансування з боку замовників; виконання робіт неналежної якості, використання неякісних матеріалів, відсутність належного контролю, необгрунтоване завищення вартості робіт або матеріалів, проблеми з переглядом твердої договірної ціни);

– високий рівень фінансових та технічних ризиків (коливання цін на будівельні матеріали та енергоносії, інфляція, проблеми з фінансуванням; неякісне проектування, будівельні помилки);

– недосконаліть законодавства (недосконаліть понятійного апарату у сфері містобудівної діяльності, вживання різних понять для позначення одних і тих самих правових інструментів, відсутність правової визначеності у регулюванні тої чи іншої правової ситуації);

– проблеми судового захисту (довготривалість будівельних судових процесів, складність доведення факту порушень, причинно-наслідкового зв'язку, розміру збитків; проблеми з примусовим виконанням судових рішень);

– корупційні ризики.

Вважаємо, що основним способом вирішення вищезазначених проблем є удосконалення законодавства, а саме систематизація та гармонізація будівельного галузевого законодавства, правова визначеність та чіткість у нормопроектуванні, відсутність неоднозначності у нормопроектуванні, заборона перевантаження загальним та беззмістовним словесним наповненням будь-якої норми права.

Однак, незважаючи на певні виникаючі проблеми у договірних відносинах у сфері капітального будівництва, варто зазначити, що укладання договорів у сфері капітального будівництва має ряд переваг, зокрема це наступні: 1) захист прав та інтересів сторін (договір у сфері капітального будівництва чітко визначає права та обов'язки кожної сторони, що дозволяє уникнути частини потенційних конфліктів; встановлює механізми захисту прав та інтересів сторін у разі порушення зобов'язань); 2) врегулювання комплексних будівельних відносин (капітальне будівництво є складною сферою суспільних відносин, що включає значну кількість учасників та етапів, тому договір у сфері капітального будівництва є надважливим, оскільки дозволяє комплексно врегулювати дані відносини; 3) забезпечення якості та строків виконання робіт (договір у сфері капітального будівництва встановлює вимоги до якості робіт, механізми контролю за якістю робіт та строки їх виконання); 4) фінансове регулювання (договір у сфері капітального будівництва визначає порядок оплати робіт, що в свою чергу дозволяє уникнути фінансових конфліктів та забезпечити своєчасну оплату).

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, можна визначити договірні відносини у сфері капітального будівництва як комплекс відносин між учасниками будівельного процесу, які регулюються нормами права та положеннями договорів, якими визначаються права та обов'язки сторін, порядок виконання робіт, умови оплати, відповідальність за порушення зобов'язань та ряд інших умов. Укладання договорів у сфері капітального будівництва є дуже важливим, оскільки вони відіграють ключову роль у забезпеченні правової визначеності, захисту інтересів усіх учасників будівельного процесу та є необхідною умовою для успішної реалізації будь-яких будівельних проектів.

Список використаних джерел:

1. Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій. Київ. Атіка. 2004. 624 с.

2. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 34. Ст. 343.

УДК 346.2:347.440:336.743:004.4
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.8

ЗАРІЧАНСЬКИЙ Г.В.

ДОГОВІРНЕ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

CONTRACTUAL USE OF VIRTUAL ASSETS BY BUSINESS ENTITIES

У статті досліджується правове регулювання договірного використання віртуальних активів суб'єктами господарювання в Україні. З прийняттям першого спеціального нормативно-правого акту, який покликаний врегулювати відносини на ринку віртуальних активів в українського бізнесу з'явилася можливість укладати угоди, предметом яких є такі віртуальні активи, однак законодавцем встановлено низку обмежень, а саме: віртуальні активи не є засобом платежу в Україні та не можуть бути предметом обміну на майно (товари) або роботи (послуги). Водночас допускається укладення договорів купівлі-продажу, дарування та інших угод щодо віртуальних активів. У роботі особлива увага приділяється смарт-контрактам як інноваційній формі договорів, які забезпечують автоматичне виконання зобов'язань на основі алгоритму «якщо–тоді» та функціонують на базі блокчейну. Розкрито переваги смарт-контрактів для бізнесу та окреслено проблеми, які потенційно можуть виникнути в результаті їх застосування. Проаналізовано Законопроєкт № 10225-д, який деталізує правовий режим обігу віртуальних активів та пропонує визнавати правочини, укладені з використанням технології розподіленого реєстру, такими, що вчинені у письмовій формі. Зроблено висновок, що ефективне використання віртуальних активів у договірних відносинах, зокрема у формі смарт-контрактів, можливе лише за умови чіткого нормативного закріплення правового статусу віртуальних активів, порядку укладення та виконання смарт-контрактів. Наголошено на доцільності прийняття спеціального закону або внесення змін до чинного законодавства з метою забезпечення правової визначеності та уніфікованої практики застосування у сфері договірного використання віртуальних активів. Підкреслено, що нормативне врегулювання порядку використання віртуальних активів у договірних відносинах сприятиме створенню прозорого бізнес-середовища та розвитку інноваційних фінансових інструментів.

Ключові слова: *віртуальний актив, криптоактив, цифрова річ, надання послуг, суб'єкт господарювання, господарська організація, договір, смарт контракт, блокчейн.*

The article examines the legal regulation of the contractual use of virtual assets by business entities in Ukraine. With the adoption of the first special regulatory act designed to regulate relations in the virtual asset market, Ukrainian businesses now have the opportunity to enter into agreements involving such virtual assets. However, the legislator has established a number of restrictions, namely: virtual assets are not a means of payment in Ukraine and cannot be exchanged for property (goods) or work (services). At the same time, it is permissible to conclude contracts of sale, donation and other agreements concerning virtual assets. The paper pays special attention to smart contracts as an innovative form of agreements that ensure automatic performance of obligations based on an 'if-then' algorithm and operate on the basis of blockchain. The advantages of smart contracts for business are revealed and the problems that may potentially arise as a result of their use are outlined. Draft Law No. 10225-d, which details the legal regime for the circulation of virtual assets and proposes to recognise transactions concluded

© ЗАРІЧАНСЬКИЙ Г.В. – аспірант кафедри господарського права і процесу (Національний університет «Одеська юридична академія»)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

using distributed ledger technology as having been made in writing, is analysed. It is concluded that the effective use of virtual assets in contractual relations, in particular in the form of smart contracts, is possible only if the legal status of virtual assets and the procedure for concluding and executing smart contracts are clearly defined in legislation. The expediency of adopting a special law or amending the current legislation to ensure legal certainty and unified practice in the field of contractual use of virtual assets is emphasised. It is stressed that regulatory regulation of the use of virtual assets in contractual relations will contribute to the creation of a transparent business environment and the development of innovative financial instruments.

Key words: *virtual asset, crypto asset, digital thing, service provision, business entity, business partnership, contract, smart contract, blockchain.*

Постановка проблеми. Історія угод з віртуальними активами бере свій початок з появи головної криптовалюти (Bitcoin), з того часу вже близько 15 років укладаються угоди з віртуальними активами. Перша комерційна біткойн-транзакція була зафіксована 22 травня 2010 року, коли чоловік на ім'я Ласло Хан'єц обміняв свої 10 000 біткойнів на 2 піци, цей день став відомий як Bitcoin Pizza Day, коли криптовалюта коштувала ще близько 0,0004 долара США за один біткойн, а станом на початок 2025 року курс сягав відмітки 95 000 доларів США.

Зважаючи на велику кількість угод з віртуальними активами, у тому числі криптовалютами, NFT, токенами, вони стають дедалі привабливішими для бізнесу, оскільки ринок віртуальних активів стабільно та стрімко розвивається, зокрема і в Україні. Все частіше трапляються випадки використання суб'єктами господарювання віртуальних активів як засобів для платежів, інвестицій, забезпечення виконання зобов'язань. Водночас, угоди з віртуальними активами, хоч і мають спільні риси з традиційними цивільно-правовими та господарськими правочинами, в значній мірі відрізняються від звичних нам договірних правовідносин, як наприклад смарт-контракт. Попри наявний спеціальний ЗУ «Про віртуальні активи» № 2074 від 17 лютого 2023 р. [1], навіть не зважаючи на те, що він досі не набрав чинності через відсутність механізму оподаткування операцій з віртуальними активами, в Україні не існує правил, які на нормативно-правовому рівні регулюють порядок укладання та виконання угод, предметом яких є віртуальні активи.

З огляду на викладене, належне правове забезпечення угод, зокрема смарт-контрактів, предметом яких є віртуальні активи, є важливим викликом для вітчизняного законодавця, в першу чергу через перспективи зростання податкових надходжень до державного бюджету, залучення інвестицій в український бізнес, виходу учасників ринку віртуальних активів з тіні. Все це обумовлює необхідність створення правового режиму, який би сприяв розвитку договірних відносин на ринку віртуальних активів.

Стан дослідження проблеми. Наукові дослідження у сфері правового регулювання віртуальних активів в Україні представлені працями таких вчених, як: Є. Ю. Савченко, К. Г. Некіт, С. О. Грицай, Р. А. Майданик, О. І. Кулик, В. І. Негнибіда, А. М. Куліш та ін. Роботи цих авторів спрямовані на аналіз і розкриття основних аспектів правового регулювання у сфері віртуальних активів. Баранов О. А.

Однак, незважаючи на зростаючий науковий інтерес до теми віртуальних активів, дослідження саме договірної взаємодії з використанням віртуальних активів між суб'єктами господарювання є відносно новим напрямом, що зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є дослідження особливостей договірного використання віртуальних активів суб'єктами господарювання, а також формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям першого спеціального нормативно-правового акту, який покликаний врегулювати відносини між учасниками ринку віртуальних активів, у суб'єктів господарювання з'явилась можливість використовувати віртуальні активи у своїй діяльності, в тому числі, і в договірних відносинах. Зокрема, віртуальні активи можуть бути предметом цивільно-правових та господарських угод, урахуванням деяких обмежень, встановлених законодавцем, а саме статтею 4 ЗУ «Про віртуальні активи», якою визначений правовий статус віртуальних активів, встановлено, що віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги) [1]. Втім, не заборонено укладати інші види угод, предметом яких є віртуальні активи (купівля-продаж, дарування тощо).

Враховуючи встановлені обмеження, слід визначити основні договори, предметом яких можуть виступати віртуальні активи. Найбільш поширеним є договір купівлі-продажу, який

дозволяє суб'єктам господарювання легально набувати чи відчужувати такі активи, проте оплата при цьому може здійснюватися лише у грошовій формі, адже закон прямо забороняє використання віртуальних як засобу платежу. Також допустимим є договір дарування віртуальних активів, який не є господарським договором, проте може мати місце в цивільно-правових відносинах. Водночас законодавець забороняє укладення договорів міни, оскільки обмін віртуальних активів на майно (товари) чи роботи (послуги) фактично прирівнювався б до використання їх як платіжного засобу. Така заборона зумовлена прагненням законодавця запобігти неконтрольованому обігу віртуальних активів.

Водночас, редакцією Закону від 17 лютого 2022 року не передбачений алгоритм вчинення правочинів з віртуальними активами, оскільки вони мають ряд своїх особливостей на відмінну від традиційних угод, як наприклад як звичні для нас угоди з нерухомістю, транспортними засобами, майновими правами, тощо.

Положення ЦК України вимагають від сторін договору дотримання форми правочину, як одну із необхідних умов його чинності, частиною 4 статті 203 ЦК України передбачено, що правочин має вчинятись у формі, встановленій законом. Статтею 639 ЦК України встановлено, що договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася. Якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі [2].

Групою народних депутатів України було подано до ВР України Проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» № 10225-д від 24 квітня 2025 року [3], яким запропоновано вирішення питань з оподаткування операцій з віртуальними активами та представлено нову редакцію ЗУ «Про віртуальні активи», що відповідає положенням Регламенту Євросоюзу щодо криптоактивів від 31 травня 2023 року (Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets) (надалі за текстом – MiCa) [4]. Даним законопроєктом деталізовано правовий режим віртуальних активів в Україні, втім обмеження щодо їх використання все ж залишились, частиною 3 статті 5 нової редакції ЗУ «Про віртуальні активи» передбачено, що віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги), крім випадків, передбачених цим Законом.

Угоди з віртуальними активами вчиняються за допомогою смарт-контрактів, історія виникнення яких бере свій початок ще задовго до появи віртуальних активів. В 1996 американський науковець Нік Сабо запропонував концепцію смарт-контрактів, як угоди, яка є набором обіцянок, визначених в цифровій формі, включаючи протоколи, в рамках яких сторони виконують свої зобов'язання. Примітивним прикладом смарт-контракту, є торговий автомат, які були розповсюджені у той час, коли покупець вносить достатню суму готівки, він автоматично видає товар та решту, але якщо кошти не будуть внесенні або ж суми буде недостатньо, то видача товару зупиняється [5].

На сьогоднішній день існує безліч підходів до визначення смарт-контракту, такі угоди можна розглядати як технічне явище: «смарт-контракти є фундаментальними будівельними блоками прикладного рівня Ethereum. Це комп'ютерні програми, що зберігаються в блокчейні, які працюють за логікою «якщо це, то те» і гарантовано виконуються відповідно до правил, визначених їх кодом, який не може бути змінений після створення» [6], а також через правову призму: «смарт-контракт – це угода, яка може бути автоматизована та підлягає примусовому виконанню. Автоматизація здійснюється за допомогою комп'ютера, хоча деякі частини можуть вимагати втручання та контролю з боку людини. Примусове виконання здійснюється або шляхом юридичного забезпечення прав та обов'язків, або шляхом захищеного від втручання виконання комп'ютерного коду» [7]. Розумні контракти – інноваційна форма контрактів, укладення, виконання та припинення яких відбувається за участю або без участі людини, але з використанням мережевих комп'ютерних програмних та/або програмно-апаратних засобів, що мають взаємозв'язок з фізичними або цифровими об'єктами [8, ст. 29]. За своєю правовою суттю смарт-контракт є цифровою формою цивільно-правового договору, умови якого виражені у вигляді програмного коду. Як і цивільно-правовий договір, смарт-контракт має такі елементи, як сторони договору, предмет договору та істотні умови договору [9, ст. 15].

В рамках даної роботи особливу увагу слід приділити саме юридичному визначенню смарт-контракту, в основу ідеї якого закладена його автоматичність (самовиконуваність), що полягає в автоматичному виконанні договірних зобов'язань за умови дотримання заздалегідь визначених умов на основі дії «якщо-тоді», що є головною перевагою смарт-контракту і дозволяє уникнути судових розглядів або втручання будь-яких третіх сторін [10]. Що однією особливістю смарт-контракту є розміщення його на блокчейні, що гарантує виконання договірних зобов'язань без відхилень, оскільки жодна зі сторін не може впливати на його функціонування або втручатися в нього. Юридична та комерційна визначеність досягається завдяки тому, що виконання технічно гарантоване [11, с. 10].

Автоматичність означає що смарт-контракт це свого роду алгоритм, який діє про принципу «якщо-тоді» та самостійно врегульовує відносини між сторонами угоди, за умови настання певних обставин, які є заздалегідь прогнозованими. Участь людини є мінімізованою та полягає тільки в написанні програмного коду, яким у найпростішій варіації передбачено умову – «якщо», при настанні якої слідує наслідок – «тоді». Такий програмний код розміщується на блокчейні, який є повністю децентралізованим, чим гарантується захист від втручання третіх осіб. Блокчейн – це децентралізована цифрова база даних, що функціонує як ланцюжок блоків, де кожен блок містить інформацію, захищену криптографією [12].

Однією із перших країн, яка зробила крок до надання правового статусу смарт-контрактам стала Італія, в італійському законодавстві смарт-контракти визначаються як програмне забезпечення на основі технології розподіленого реєстру, яке після підтвердження відповідного запису в реєстрі автоматично вводить в дію відповідні умови, узгоджені між двома або більше сторонами [13]. В США на рівні окремих штатів також передбачено можливість застосування смарт-контрактів, наприклад, статтею 44-7061 Переглянутих законів штату Аризона надано визначення таким поняттям як смарт-контракт та блокчейн-технологія, а також передбачено, що розумні контракти можуть існувати в комерції. Договору, що стосується транзакції, не може бути відмовлено в юридичній силі, дійсності або можливості виконання лише тому, що цей договір містить умову розумного контракту. Запис або контракт, захищений за допомогою технології блокчейн, вважається електронною формою та електронним записом [14].

Для суб'єктів господарювання смарт-контракти, за умови їх належної реалізації можуть значно оптимізувати процес укладання та виконання договорів, предметом яких є віртуальні активи, скорочуючи час та грошові витрати на юридичні формальності. Ключові переваги смарт-контрактів полягають у порівнянні з традиційними угодами полягають у тому що:

– передача віртуальних активів відбувається автоматично після виконання умов смарт-контракту;

– усі операції з віртуальними активами фіксуються у блокчейні та можуть бути перевірені сторонами на предмет їх виконання;

– відсутня необхідність залучення посередників, нотаріусів, банківських установ;

– зустрічне виконання умов гарантується, оскільки в основу смарт-контракту закладений алгоритм, внесення змін до якого без згоди сторін неможливе;

– відсутні корупційні ризики та можливість шахрайства, завдяки тому що блокчейн є децентралізованим та не контролюється жодною державою, установою чи будь-яким іншим суб'єктом.

Втім, поряд із перевагами існують також і проблеми, пов'язані з укладанням та виконанням суб'єктами господарювання смарт-контрактів, предметом яких є віртуальні активи, які потребують висвітлення та подальшого вирішення.

По-перше, форма правочину має відповідати вимогам встановленим ЦК України та іншими нормативно-правовими актами. Оскільки, смарт-контракти існують лише в блокчейні та представленні програмним кодом, стверджувати що їх форма кореспондується з положеннями чинного законодавства буде помилково. Вирішення даної проблеми запропоноване Законопроєктом № 10225-д від 24 квітня 2025 року, яким передбачено, що правочин з віртуальними активами може вчинятися через використання технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології, при цьому умови набуття, умови переходу та обсяг прав на віртуальні активи повинен виражатися у формі алгоритмів та функцій технології розділеного реєстру або іншої подібної технології, у межах якої здійснюється оборот віртуальних активів. Вчинення правочину щодо віртуального активу з використанням технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології вважається вчиненням правочину у письмовій формі [3]. Виходячи з цього можна зробити висновок що, правочини, які вчиняються за допомогою використання технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології є правочином, який вчиняється за допомогою

інформаційно-комунікаційних систем, в розумінні положень ЦК України. Важливим моментом є те, що такі договори за своєю формою прирівнюються до простої письмової форми, що виключає їх недійсність. Однак, даний проєкт закону досить тривалий час перебуває на розгляді в парламенті, а тому не може врегульовувати відносини між учасниками ринку віртуальних активів.

По-друге, для укладення правочину особою, вона повинна мати достатній обсяг дієздатності, у випадку з юридичними особами, вони набувають цивільних прав та обов'язків і здійснюють їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону [3]. Тому, без попередньої верифікації осіб, які укладатимуть та виконуватимуть договори через блокчейн існують ризики визнання їх недійсними через відсутність в осіб, які вчиняють правочин необхідного обсягу цивільної дієздатності. Попередня перевірка обсягу цивільної дієздатності та повноважень представників юридичних осіб в автоматичному режимі вбачається можливою за допомогою публічних реєстрів, як наприклад Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

По-третє, оскільки в Україні смарт-контракти не врегульовані жодним нормативно-правовим актом, їх місце в правозастосовній практиці залишається невизначеним. Відсутність законодавчого визначення ускладнює кваліфікацію смарт-контракту як правочину у розумінні Цивільного кодексу України. Окрім того, у зв'язку з тим, що виконання смарт-контракту є автоматичним і часто незворотним, постфактум виправити помилку чи скасувати транзакцію вкрай складно або технічно неможливо. У результаті чого, сторонам угоди на практиці буде вкрай важко відстояти свої права та інтереси у судових інстанціях, а суди можуть по-різному підходити до оцінки правової природи та наслідків невиконання смарт-контракту. Особливо гостро постає проблема правильного визначення підсудності у спорах, які виникають у зв'язку з укладанням та виконанням смарт-контрактів, по тій причині, що сторони смарт-контракту можуть перебувати в різних країнах, а сама угода виконується на блокчейні, який є децентралізованим та немає прив'язки до конкретного місця.

Отже, впровадження нормативно-правового регулювання ринку віртуальних активів в Україні відкриває нові можливості для суб'єктів господарювання щодо використання цих активів у договірних відносинах. Попри визнання віртуальних активів цифровою річчю та надання їм правового статусу, їх практичне застосування залишається обмеженим через відсутність спеціальних норм, що врегульовують порядок укладення та виконання смарт-контрактів. Смарт-контракти, як інноваційна форма цивільно-правових та господарських договорів, мають значний потенціал для оптимізації укладення та виконання угод з віртуальними активами. Їх автоматичність, прозорість та захищеність, завдяки технології блокчейн створюють умови для зниження транзакційних витрат, мінімізації шахрайських і корупційних ризиків. Відсутність чіткої законодавчої бази в Україні щодо правового статусу смарт-контрактів їх форми, питання дієздатності сторін та складність врегулювання правових наслідків їх автоматичного виконання залишаються актуальними проблемами. Вирішення таких проблем вбачається в розробці та прийнятті окремого спеціального закону, який покликаний врегулювати відносини, що виникають у зв'язку з укладанням та виконанням смарт-контрактів на базі блокчейн, або у доповненні існуючих нормативно-правових актів положеннями, які б закріплювали визначення смарт-контракту та його правовий статус, а також, з поміж іншого, враховували такі аспекти як:

– вимоги до форми, істотних умов та способів укладення смарт-контрактів з використанням технології блокчейн;

– обов'язкові механізми автоматично верифікації сторін смарт-контракту за допомогою публічних реєстрів;

– процесуальні правила визначення підсудності та порядку вирішення спорів, що виникають у зв'язку з укладанням та виконанням смарт-контрактів.

Список використаних джерел:

1. Про віртуальні активи. Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20.

2. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1044.

3. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 24.04.2025 № 10225-д. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271.

4. REGULATION (EU) 2023/1114 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj.

5. Szabo, N. (1996). Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets. Extropy: The Journal of Transhumanist Thought, № 16. URL: https://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart_contracts_2.html.

6. Ethereum Foundation. (n.d.). Smart contracts. Ethereum.org. URL: https://ethereum.org/en/smart-contracts.

7. Clack, C. D., Bakshi, V. A., & Braine, L. (2016). Smart Contract Templates: foundations, design landscape and research directions. URL: https://www.researchgate.net/publication/305779577_Smart_Contract_Templates_foundations_design_landscape_and_research_directions_CDClack_VABakshi_and_LBraine_arxiv160800771_2016.

8. О. А. Баранов, Інтернет речей (IoT): правові проблеми застосування розумних контрактів, «Інформація і право» № 4(23)/2017.

9. В. Варавка, СМАРТ-КОНТРАКТ ЯК ФОРМА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies, 2019; 4 (111): 15–20. URL: https:doi.org/10.17721/1728–2195/2019/4.111–3.

10. Mik, E. (2020). Smart Contracts – The New Form of the Legal Agreements. URL: https://www.researchgate.net/publication/343701390_Smart_contracts_-_the_new_form_of_the_legal_agreements.

11. Mik, E. (2017). Smart Contracts: Terminology, Technical Limitations and Real World Complexity.

12. О. Звягніцева, Блокчейн: що це за технологія та як вона змінює сучасний бізнес. URL: https://hub.kyivstar.ua/articles/blokchejn-shho-cze-za-tehnologiya-ta-yak-vona-zminyuye-suchasnij-biznes.

13. Maidanyk, R. (2024). Smart contract on a crypto assets in the civil law and common law jurisdictions: Implementation of best practices. Open Journal for Legal Studies, *7*(2), 15–36. URL: https://doi.org/10.32591/coas.ojls.0702.01015m.

14. The Arizona Revised Statutes § 44-7061 Signatures and records secured through blockchain technology; smart contracts; ownership of information; definitions. URL: https://www.azleg.gov/viewdocument/?docName=https://www.azleg.gov/ars/44/07061.htm

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.9

БОРОВИК А.В., ШКАРУПА К.В.

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НОТАРІУСІВ

PECULIARITIES OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF NOTARIES

Статтю присвячено аналізу специфіки правового регулювання соціального захисту нотаріусів. Приділено увагу дослідженню міжнародного соціального законодавства у вказаній сфері. Охарактеризовано основні нормативні положення по тематиці. Сформульовано перелік особливостей міжнародного правового регулювання соціального захисту нотаріусів. Визначено сутність та значення кожної з них. Зазначено, що національне соціальне законодавство у досліджуваній сфері характеризується змішаним характером: поєднання загальнообов'язкового соціального страхування з професійними гарантіями, що формуються через механізми самоврядування та обов'язкового страхування професійної відповідальності. У той же час, норми розпорошені між соціальним, трудовим і фінансовим законодавством, що призводить до колізій, нерівномірності охоплення, прогалин та ускладнень в умовах воєнного стану. Резюмовано, що особливості міжнародного та національного правового регулювання досліджуваної сфери зводяться до потреби гармонізувати універсальні стандарти з професійно спеціалізованими інструментами у кодифіковано впорядкованій і стійкій до криз системі, яка рівною мірою охороняє права нотаріуса і публічний інтерес. Зроблено висновок, що соціальний захист нотаріусів є важливою складовою правової системи кожної держави, оскільки від нього залежить стабільність, довіра та безперервність нотаріальної діяльності в цілому. Відповідна система повинна мати чітко визначені джерела фінансування, зрозумілі умови надання допомоги, прозорі правила соціального страхування та підтримку зі сторони професійного самоврядування. У ній важливо забезпечити захист від економічних, професійних, соціальних і надзвичайних ризиків, передбачивши можливість оптимізованого системного цифрового обліку, контролю й обміну інформацією між державними та професійними структурами. Водночас досі потребує удосконалення нормативної бази, адже присутня неузгодженість між різними галузями законодавства та відсутність єдиного підходу до фінансування і порядку реалізації соціальних гарантій нотаріусів. Таким чином, особливості міжнародного та національного правового регулювання досліджуваної сфери зводяться до потреби гармонізувати універсальні стандарти з професійно спеціалізованими інструментами у кодифіковано впорядкованій і стійкій до криз системі, яка рівною мірою охороняє права нотаріуса і публічний інтерес.

Ключові слова: *соціальний захист, нотаріус, правове регулювання, соціальне законодавство, соціальні права, соціальне забезпечення, міжнародне законодавство.*

© БОРОВИК А.В. – доктор юридичних наук, доцент, віце-президент з наукової роботи (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0003-1834-404X

© ШКАРУПА К.В. – доктор юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0002-1816-3559

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The article is devoted to the analysis of the specifics of the legal regulation of social protection of notaries. Attention is paid to the study of international social legislation in the specified area. The main regulatory provisions on the topic are characterized. A list of features of the international legal regulation of social protection of notaries is formulated. The essence and significance of each of them are determined. It is noted that the national social legislation in the studied area is characterized by a mixed nature: a combination of mandatory social insurance with professional guarantees formed through mechanisms of self-government and mandatory professional liability insurance. At the same time, the norms are scattered between social, labor and financial legislation, which leads to conflicts, uneven coverage, gaps and complications in conditions of martial law. It is summarized that the features of international and national legal regulation of the studied area are reduced to the need to harmonize universal standards with professionally specialized tools in a codified, orderly and crisis-resistant system that equally protects the rights of the notary and the public interest. It is concluded that social protection of notaries is an important component of the legal system of each state, since the stability, trust and continuity of notarial activities as a whole depend on it. The corresponding system should have clearly defined sources of funding, clear conditions for providing assistance, transparent rules of social insurance and support from professional self-government. It is important to ensure protection against economic, professional, social and emergency risks, providing for the possibility of optimized systematic digital accounting, control and exchange of information between state and professional structures. At the same time, the regulatory framework still needs to be improved, as there is inconsistency between different branches of legislation and the absence of a unified approach to financing and the procedure for implementing social guarantees of notaries. Thus, the features of international and national legal regulation of the studied area are reduced to the need to harmonize universal standards with professionally specialized tools in a codified, orderly and crisis-resistant system that equally protects the rights of the notary and the public interest.

Key words: *social protection, notary, legal regulation, social legislation, social rights, social security, international legislation.*

Актуальність теми. Соціальний захист нотаріусів – це необхідна умова стабільності правових відносин, адже від безперервності та якості їхньої роботи залежить довіра до документів і доступ громадян до юридично значущих дій. Особливість у тому, що нотаріус поєднує публічну місію з приватною організацією праці, оскільки він виконує делеговані державою функції, але водночас сам несе підприємницькі, професійні й соціальні ризики. Даний дуалізм змушує розглядати соціальний захист як цілісну систему гарантій, що підтримує професійну незалежність, запобігає перервам у наданні послуг і захищає публічний інтерес у звичайних і надзвичайних умовах, зокрема в умовах воєнного стану. Міжнародне соціальне законодавство формує межі мінімальних соціальних гарантій і принцип недискримінації, однак не пропонує завершеної універсальної структури правового регулювання для вільних професій та самозайнятих осіб, залишаючи державам простір для інституційного регулювання їх діяльності та соціального захисту нотаріусів загалом.

Доцільно також наголосити, що національне соціальне законодавство у досліджуваній сфері характеризується змішаним характером: поєднання загальнообов'язкового соціального страхування з професійними гарантіями, що формуються через механізми самоврядування та обов'язкового страхування професійної відповідальності. У той же час, норми розпорошені між соціальним, трудовим і фінансовим законодавством, що призводить до колізій, нерівномірності охоплення, прогалин та ускладнень в умовах воєнного стану. Тож, вищевказане нами вище обумовлює актуальність нашої проблематики.

Стан дослідження. Тематика міжнародного та національного правового регулювання соціального захисту нотаріусів тією чи іншою мірою висвітлювалася у працях низки дослідників, зокрема таких: В.М. Андріїв, В.А. Багрій, О.Г. Буглак, К.В. Гнатенко, С.М. Дунаєвська, М.І. Іншин, В.М. Марченко, Д.І. Сіроха, Ю.І. Таракан, К.В. Шкарупа, О.М. Ярошенко та ін. Все ж, не применшуючи значення наукових здобутків вказаних вчених, стан наукової розробленості теми можна охарактеризувати як фрагментарний і нерівномірний, оскільки у наявних працях переважає доктринально-описовий аналіз загальнообов'язкового соціального страхування для

самозайнятих або вільних професій, коли специфіка нотаріальної діяльності з її дуалізмом публічної функції й приватної організації праці висвітлена частково.

Мета статті – визначити та охарактеризувати особливості міжнародного правового регулювання соціального захисту нотаріусів.

Виклад основного матеріалу. У країнах із континентальною системою права нотаріус є фахівцем, який одночасно виконує державні функції й працює самостійно. Тому його соціальний захист має поєднувати загальні та професійні гарантії. Звичайні соціальні права як пенсія, допомога при хворобі, у зв'язку з материнством чи батьківством, медичне забезпечення - мають бути доступними на рівних умовах з іншими громадянами. Професійні ризики, наприклад, підвищена юридична відповідальність чи нестабільність доходу, компенсуються спеціальними механізмами такими як страхування професійної відповідальності, правом тимчасово зупиняти діяльність тощо. Такий підхід відповідає міжнародним і європейським стандартам соціальних прав [1].

В контексті міжнародного правового регулювання соціального захисту нотаріусів доцільно почати з наступного. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, а саме стаття 9 прямо визнає право кожного на соціальне забезпечення (включно з соціальним страхуванням). На доповнення цьому положенню статті 7, 10, 11 і 12 задають орієнтири щодо гідних умов праці, охорони сім'ї і материнства, належного життєвого рівня й охорони здоров'я [2].

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року є базовим універсальним нормативно-правовим актом, що заклав основу сучасної системи міжнародного соціального права. Стаття 22 Загальної декларації прав людини проголошує право кожної особи як члена суспільства на соціальне забезпечення, що ґрунтується на принципах солідарності, взаємної підтримки та гідності. Вона визнає, що держава зобов'язана через національні ресурси і міжнародну співпрацю забезпечити реалізацію економічних, соціальних і культурних прав, необхідних для гідного існування людини. Вказане положення має універсальний характер і поширюється на всіх осіб незалежно від професії, статусу чи виду зайнятості, зокрема й на осіб, які здійснюють нотаріальну діяльність.

Стаття 25 деталізує зміст цього права, закріплюючи право кожного на достатній життєвий рівень, який охоплює забезпечення харчуванням, одягом, житлом, медичною допомогою та іншими необхідними соціальними послугами. Вона також встановлює право на захист у випадках безробіття, хвороби, інвалідності, втрати годувальника, старості та інших випадках, що позбавляють людину засобів до існування з незалежних від неї причин [3].

Таким чином, статті 22 і 25 Загальної декларації прав людини утворюють загальні правила щодо міжнародних соціальних гарантій, яка є орієнтиром для формування національних систем соціального захисту. У контексті нотаріальної професії ці норми означають, що нотаріуси, незалежно від форми організації діяльності (державні чи приватні), мають право на рівний доступ до базових соціальних благ – пенсійного забезпечення, медичної допомоги, страхування у випадку непрацездатності тощо. Водночас держави повинні враховувати специфіку професії, пов'язану з поєднанням публічно-владних функцій і самозайнятості, забезпечуючи адекватні соціальні гарантії без дискримінації.

Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення Міжнародної організації праці № 102, ухвалена 28 червня 1952 року, є фундаментальним міжнародно-правовим документом, який визначає базові стандарти соціального забезпечення для всіх держав-членів МОП. Вона заклала універсальний підхід до структури й змісту соціального захисту, встановивши дев'ять ключових галузей соціального забезпечення, які в сукупності формують мінімальний рівень соціальної безпеки, що має бути гарантований кожній людині, до яких належать наступні: 1) медична допомога – обов'язок держави забезпечити доступ до медичних послуг, включно з профілактичними, лікувальними й реабілітаційними заходами; 2) допомога у разі хвороби – грошова підтримка під час тимчасової непрацездатності через хворобу; 3) допомога у разі безробіття – забезпечення доходу для осіб, які втратили роботу не з власної вини; 4) пенсійне забезпечення за віком (старість) – гарантія мінімального доходу після завершення трудової діяльності; 5) допомога у разі нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання (трудове каліцтво); 6) сімейні допомоги – підтримка осіб, які утримують дітей чи інших членів родини; 7) допомога у зв'язку з материнством – як грошові виплати, так і медична підтримка під час вагітності та після пологів; 8) допомога у разі інвалідності – забезпечення доходу або соціальних послуг для осіб, які втратили працездатність; 9) допомога утриманцям (втрата годувальника) – підтримка сімей після смерті основного джерела доходу [4].

Ці дев'ять напрямів створюють еталонну модель соціального забезпечення, яка використовується як орієнтир у розробці міжнародних і регіональних стандартів, зокрема у рамках Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 року. Вона розвиває положення Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, підвищуючи рівень мінімальних гарантій і конкретизуючи їх у контексті прав людини. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення встановлює мінімальні стандарти охоплення населення, рівень допомог, умови їх отримання та тривалість виплат, що робить її універсальним орієнтиром для оцінки адекватності національних систем соціального захисту. Україна не є повноправною стороною Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, однак визнає її релевантність у межах інтеграції до європейського правового простору [5]. Зокрема, через ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) Україна взяла на себе зобов'язання поступово забезпечити рівень соціальних гарантій, не нижчий від мінімальних стандартів, визначених МОП [6]. Це закріплює європейський вектор розвитку системи соціального забезпечення України, у тому числі для самозайнятих осіб і представників вільних професій – таких, як нотаріуси.

У контексті соціального захисту нотаріусів положення Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення мають загальносистемне значення. Вони вимагають, щоб держава забезпечила доступ нотаріусів до основних соціальних гарантій (пенсій, медичного страхування, допомоги у разі хвороби чи інвалідності), незалежно від форми їхньої діяльності – державної чи приватної. Це відповідає міжнародному принципу недискримінаційності у сфері соціального забезпечення та визнає соціальний захист складовою гідної професійної діяльності.

Європейська соціальна хартія встановлює систему взаємопов'язаних соціальних гарантій, серед яких особливе значення мають такі: 1) стаття 11 – право на охорону здоров'я, що зобов'язує державу забезпечувати доступ громадян до ефективної системи охорони здоров'я, вживати заходів для профілактики захворювань, формування здорового способу життя та розвитку громадського здоров'я; 2) стаття 12 – право на соціальне забезпечення, яка передбачає створення, підтримку та поступове вдосконалення системи соціального страхування, здатної гарантувати гідний рівень життя у випадку втрати доходу через хворобу, інвалідність, старість, безробіття чи інші соціальні ризики. Держава зобов'язана підтримувати систему соціального забезпечення не нижчу від рівня, визначеного Європейським кодексом соціального забезпечення від 16 квітня 1964 р., а також постійно вдосконалювати її відповідно до економічних і соціальних можливостей; 3) стаття 13 – право на соціальну і медичну допомогу, яка гарантує особам, що не мають достатніх засобів до існування, отримання необхідної підтримки від держави, включно з безоплатною медичною допомогою. Зазначена норма формує основу для недискримінаційного доступу до базових соціальних послуг і є ключовою в реалізації принципу соціальної солідарності [6].

У контексті професійної діяльності нотаріусів Європейська соціальна хартія має особливе значення, адже вона розглядає соціальні права як універсальне благо, що поширюється на всі форми зайнятості, включаючи нотаріусів. Таким чином, переглянута Європейська соціальна хартія виступає міжнародним еталоном для оцінки національної соціальної політики, а також є зобов'язуючим інструментом для держав щодо впровадження мінімальних гарантій соціального добробуту, що охоплюють усі професії, у тому числі й нотаріусів.

Тож, можемо констатувати, що міжнародне правове регулювання соціального захисту нотаріусів має комплексний характер, оскільки поєднує норми універсального, регіонального та національного рівнів. Його особливості проявляються у структурі гарантій, способах охоплення самозайнятих осіб і механізмах нагляду за дотриманням соціальних прав. Виходячи з цього, до особливостей міжнародного правового регулювання соціального захисту нотаріусів відносяться наступні:

1) професійна нейтральність – соціальні права поширюються на всіх осіб незалежно від форми зайнятості. Тобто сам факт, що нотаріус є приватним або самозайнятим, не може бути причиною для виключення його з системи соціального страхування. Вказане гарантує рівність доступу до пенсій, медичних послуг і допомоги у випадку хвороби чи втрати працездатності;

2) мінімальні стандарти соціального захисту – міжнародні нормативно-правові акти визначають обов'язковий мінімум соціальних гарантій – перелік ризиків і базові розміри допомог. Держави мають право лише підвищувати ці стандарти, але в жодному випадку не зменшувати їх;

3) прогресивна реалізація та заборона регресу – держава повинна поступово розширювати рівень соціального захисту, не допускаючи його звуження. Будь-яке обмеження або зниження гарантій для нотаріусів потребує серйозного соціально-економічного обґрунтування та не може суперечити міжнародним стандартам;

4) багаторівневість регулювання – система міжнародного правового регулювання соціального захисту функціонує на кількох рівнях – універсальному (ООН, МОП), регіональному (Рада Європи, ЄС) і двосторонньому (наприклад, соціальні угоди між державами). Завдяки цьому забезпечується взаємодоповнюваність правових механізмів і гармонізація підходів до соціальних стандартів;

5) позитивна диференціація – міжнародне право дозволяє державам встановлювати додаткові гарантії для професій, пов'язаних із підвищеними ризиками або суспільною значущістю. У випадку нотаріусів це може бути обов'язкове професійне страхування чи особливі умови пенсійного забезпечення, що відображають специфіку їхньої діяльності;

6) міжнародний моніторинг і контроль - виконання державами своїх соціальних зобов'язань контролюють спеціальні органи (приміром, Європейський комітет із соціальних прав). Їхні звіти й рекомендації сприяють вдосконаленню систем соціального захисту, у тому числі щодо самозайнятих осіб, серед яких – нотаріуси.

Висновки. Отже, соціальний захист нотаріусів є важливою складовою правової системи кожної держави, оскільки від нього залежить стабільність, довіра та безперервність нотаріальної діяльності в цілому. Відповідна система повинна мати чітко визначені джерела фінансування, зрозумілі умови надання допомоги, прозорі правила соціального страхування та підтримку зі сторони професійного самоврядування. У ній важливо забезпечити захист від економічних, професійних, соціальних і надзвичайних ризиків, передбачивши можливість оптимізованого системного цифрового обліку, контролю й обміну інформацією між державними та професійними структурами. Водночас досі потребує удосконалення нормативної бази, адже присутня неузгодженість між різними галузями законодавства та відсутність єдиного підходу до фінансування і порядку реалізації соціальних гарантій нотаріусів. Таким чином, особливості міжнародного та національного правового регулювання досліджуваної сфери зводяться до потреби гармонізувати універсальні стандарти з професійно спеціалізованими інструментами у кодифіковано впорядкованій і стійкій до криз системі, яка рівною мірою охороняє права нотаріуса і публічний інтерес.

Список використаних джерел:

1. Simmons B. A. Strong Walk and Cheap Talk: The Effect of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights on Policies and Practices. Social Forces Advance Access published June 12, 2013. P. 1–30. URL: https://www.researchgate.net/publication/265737823_Strong_Walk_and_Cheap_Talk_The_Effect_of_the_International_Covenant_of_Economic_Social_and_Cultural_Rights_on_Policies_and_Practices

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

3. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

4. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення: Міжнародний документ від 28 червня 1952 р. № 102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text

5. Ratifications for Ukraine. URL https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:11200:0::NO::P11200_COUNTRY_ID:102867

6. Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ Ради Європи від 3 травня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.10

ШКОДА В.М.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВО-ПОБУТОВОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF HOUSING AND HOUSEHOLD SOCIAL PROTECTION OF CUSTOMS EMPLOYEES

Встановлено, що норми чинного законодавства передбачають наступні основні форми соціального захисту працівників митних органів у рамках житлово-побутового напряму соціального захисту цих працівників: 1) надання службового жилого приміщення працівникам митних органів; 2) виділення земельних ділянок для будівництва службового жилого приміщення працівникам митних органів; 3) надання безвідсоткового кредиту для житлового будівництва або придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків; 4) надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань. При цьому доведено, що стан правового регулювання соціального захисту відповідного напряму характеризується рядом проблем, зокрема: 1) порядок надання службових жилих приміщень і користування ними є недосконалим і врегульовується актом радянської доби, що не узгоджується із процесом дерадянізації законодавства; 2) у МК України відсутня стаття, що регламентує особливості виділення земельних ділянок для будівництва службового жилого приміщення працівникам митних органів; 3) відсутня нормативна база для розроблення та реалізації програм надання працівникам митних органів, які потребують поліпшення житлових умов, безвідсоткового кредиту для житлового будівництва (придбання квартир, індивідуальних житлових будинків). Обґрунтовано, що вирішення цих та інших проблем потребує: 1) доповнення МК України ст. 586-1 «Виділення земельних ділянок для будівництва службового жилого приміщення працівникам митних органів»; 2) розробки і затвердження нового Порядку надання службових жилих приміщень і користування ними (замість того, що затверджений постановою Ради Міністрів УРСР № 37 від 1988 року), а також Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Держмитслужбі та її територіальних органах (з попереднім внесенням змін до ч. 1 ст. 586 МК України); 3) розроблення та прийняття (введення в дію після завершення війни) Порядку надання державним службовцям митних органів, які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов, безвідсоткового кредиту для житлового будівництва або придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків.

Ключові слова: *правове регулювання, житлово-побутовий напрям, соціальний захист, працівники митних органів, Митний кодекс.*

It is established that the provisions of current legislation provide for the following basic forms of social protection for customs officials in the area of housing and living conditions: 1) provision of official accommodation for customs officials; 2) allocation of land plots for the construction of official residential premises for customs officials; 3) provision of interest-free loans for housing construction or the purchase of apartments or individual residential houses; 4) provision of material assistance for the resolution of social and domestic issues. At the same time, it is proven that the state of legal regulation of social protection in this area is characterized by a number of problems, in particular: 1) the procedure for providing and using official residential premises is

© ШКОДА В.М. – доктор філософії у галузі знань право, старший науковий співробітник (Науково-дослідного інституту публічного права) https://orcid.org/0000-0002-9352-2830
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

imperfect and is regulated by a Soviet-era act, which is not consistent with the process of de-Sovietization of legislation; 2) the Civil Code of Ukraine does not contain an article regulating the specifics of allocating land plots for the construction of official residential premises for customs officials; 3) there is no regulatory framework for the development and implementation of programs to provide customs officials who need to improve their living conditions with interest-free loans for housing construction (purchase of apartments, individual residential buildings). It is justified that solving these and other problems requires: 1) adding Article 586-1 to the Customs Code of Ukraine, entitled «Allocation of land plots for the construction of official residential premises for customs officials»; 2) developing and approving new procedures for the provision and use of official residential premises (replacing those approved by Resolution No. 37 of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR in 1988), as well as the Regulations on the procedure for providing and using official residential premises in the State Customs Service and its territorial bodies (with prior amendments to Part 1 of Article 586 of the Customs Code of Ukraine); 3) development and adoption (entry into force after the end of the war) of the Procedure for granting interest-free loans to civil servants of customs authorities who, in accordance with the law, need to improve their living conditions, for housing construction or the purchase of apartments or individual residential buildings.

Key words: *legal regulation, housing and utilities sector, social protection, customs officials, Customs Code.*

Актуальність теми. Житлово-побутовий напрям соціального захисту працівників митних органів ґрунтується на підході до розуміння ученими так званого «соціально-побутового напряму соціального захисту», що «реалізовується у формах безвідсоткового кредиту для житлового будівництва або придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків та матеріальної допомоги» [1, с. 4]. Окреслені форми соціального захисту (хоча їх перелік є ширшим) у переважній мірі стосуються реалізації особою права на достатнє (гідне) житло, а також вирішення тих чи інших побутових питань, які позначаються на соціальній безпеці особи. У цьому контексті слід зауважити, що право на житло, як відомо, є фундаментальним правом людини, адже має вирішальне значення для перебування її у безпеці (фізичній, психологічній та соціальній загалом), для забезпечення гідного буття людини, що є основою для розкриття соціального потенціалу особи та культивування нею соціального капіталу.

Водночас право на житло, гарантоване ст. 47 Конституції України, – це не просто право на притулок або ж на «дах над головою», адже «достатнє житло має забезпечувати більше, аніж суто чотири стіни та дах. Перш ніж ті чи інші форми даху можна вважати такими, що є «достатнім житлом», повинен бути виконаний ряд умов, які є настільки ж важливими, як і загалом пропозиція та наявність житла». Зокрема Спеціальний доповідач з питання про право на достатнє житло (Управління Верховного комісара ООН з прав людини) у доповіді «Право на достатнє житло» констатує, що житло є основою стабільності, а також безпеки для людини та її сім'ї. Проте такими властивостями це право буде характеризуватись тоді, коли право на достатнє житло у цілому ґрунтуватиметься одразу ж на трьох ключових свободах. По-перше, право на достатнє житло повинно передбачати захист особи, котра проживає у відповідному житлі, від примусових виселень та від довільного руйнування і знищення її будинку [2, с. 3]. З огляду на це будь-яка правова та соціальна держава несе безпосередній обов'язок стосовно забезпечення гарантій на право володіння житлом, що є правовим захистом від примусового виселення, переслідувань та інших загроз користування людиною правом на житло. Також держави зобов'язані вживати прогресивних заходів для зміцнення гарантій володіння житлом для всіх осіб, які використовують землю чи житло для задоволення своїх основних житлових потреб й які наразі таких гарантії не мають [3]. По-друге, право на достатнє житло також виявляється у праві бути вільним від довільного вторгнення в оселю, в якій проживає особа, а також в праві на приватне та сімейне життя людини. По-третє, право на достатнє житло також передбачає право людини вільно обирати місце свого проживання, визначати, де саме їй слід жити, а також право на свободу пересування [2, с. 3]. Отже, невід'ємними аспектами права на достатнє житло загалом є базовий гідний рівень життя, можливість збереження приватності, визначеність майбутнього в користуванні правом на житло, фізична безпека та здатність виражати особисту ідентичність і насолоджуватися соціальними відносинами.

Стан наукової розробки. У тій чи іншій мірі проблематика правового регулювання соціального захисту працівників органів публічної служби загалом і митних органів зокрема вже досліджувались багатьма українськими науковцями, серед яких: Н.Б. Болотіна, О.В. Епель, В.О. Журавель, Г.А. Зуб, М.І. Іншин, Р.П. Луцький, Л.Ю. Малюга, Н.П. Мокрицька, Р.І. Шабанов, Г.О. Яковлєва та інші вчені.

Метою статті є встановлення особливостей правового регулювання житлово-побутового напряму соціального захисту працівників митних органів.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення права на житло – це один з ключових напрямів соціального захисту населення загалом та працівників органів публічної служби зокрема. Це виглядає закономірним, адже, як справедливо зазначає Л.Ю. Малюга: по-перше, «бажання працівника реалізувати право на житло, поряд із грошовим забезпеченням, є його ефективним заохочувальним стимулом до продуктивної та тривалої (в контексті реалізації права на стабільні службово-трудові правовідносини) трудової діяльності»; по-друге, «на професійних публічних службовців поширюються різноманітні обмеження та заборони, передбачені законодавством, що не дозволяють їм паралельно здійснювати економічну, іншу оплачувану діяльність, яка є несумісною з посадою органу публічної служби» [4, с. 47]. У цьому контексті не є винятком і працівники митних органів, для яких стабільність у реалізації права на житло значним чином позначається на їх (членів їх сім'ї), фізичному та психічному благополуччі що безпосередньо впливає на продуктивність та ефективність роботи, а отже, на досягненні мети та завдань держави у сфері митної справи. Крім того, надання працівникам митних органів відповідних житлових приміщень також означатиме підвищення їх здатності ефективно виконувати свої обов'язки й з огляду на те, що таке житло буде територіально близьким до їхнього місця роботи, що може скоротити час на дорогу, а отже, призведе до більш ефективної реалізації ними права на здоровий баланс між роботою та особистим життям, а також до більшого задоволення від роботи. Саме тому в підп. 4.1.13 п. 4.1 Галузевої угоди між Держмитслужбою України та ПСПМО України [5] у рамках адаптації молодих спеціалістів у трудових колективах митних органів на Держмитслужбу покладається обов'язок забезпечувати житлово-побутові потреби таких працівників (незалежно від членства у профспілці).

Розглядаючи забезпечення права на житло в якості ключового напряму соціального захисту, слід погодитись із тим, що відповідні «форми соціально- забезпечувальної діяльності держави не об'єктивуються в загальній формі, а поділяється на види, враховуючи правовий статус суб'єктів, на задоволення права на житло яких вони спрямовані. З огляду на це можна стверджувати, що житлово-побутова форма соціального захисту держслужбовців – це спеціальний вид такого напряму соціального захисту» [6, с. 188]. Погоджуючись із цим, уточнимо, що в означеному сенсі йдеться саме про спеціальний напрям, а не форму соціального захисту, хоча в межах такого напряму об'єктивовані спеціальні форми житлово-побутового напряму соціального захисту працівників митних органів.

Таким чином, враховуючи позиції вчених щодо структури напряму житлово-побутової форми соціального захисту працівників, зміст ст. 121 Житлового кодексу України, а також ст. 586 Митного кодексу України, положення Галузевої угоди між Держмитслужбою України та ПСПМО України, можемо дійти висновку, що основними формами соціального захисту працівників митних органів в означеному напрямі є:

Надання службового жилого приміщення працівникам митних органів. Спершу слід зазначити, що надання службового житла працівникам митних органів зі статусом професійних публічних службовців є ключовою стратегією не лише забезпечення їх добробуту (соціальної безпеки їх сімей), але й забезпечення: адміністративної ефективності функціонування митних органів, яка досягається за рахунок мотивованої роботи працівників, потреби в житлі яких задовольняються державою; соціальної безпеки суспільства. Вказане насамперед пояснюється тим фактом, що в багатьох містах України, особливо в тих, де ціни на нерухомість стрімко зростають (це, як правило, такі великі та часто безпечні в умовах триваючої в нашій державі війни міста, як Київ, Ужгород, Львів, Одеса), надання житла може бути суттєвим фактором забезпечення соціально безпечних умов буття не лише працівників митних органів, але і їх сімей (зменшує економічне навантаження на пошук житла в районах, де відповідні працівники працюють). Крім того, на що вже нами наголошувалось, задоволення права на гідне житло як однієї з основних людських потреб призводить до формування почуття безпеки та задоволення (особливо з огляду на те, що таким чином задовольняється економічна справедливість стосовно таких працівників), гармонії в сім'ї таких працівників, географічної мобільності працівників митних органів,

що цілком логічним чином може мати позитивні наслідки для виконання ними роботи, а також культивування соціального капіталу, який позитивно відобразиться й на соціальному капіталі нації. Отже, надання службового жилого приміщення працівникам митних органів, окрім відчутних соціально-правових переваг для працівника (його сім'ї), суспільства та держави, є показовим свідченням виконання державою зобов'язань щодо забезпечення соціального добробуту держслужбовців, що демонструє те, що держава: по-перше, у реалізує соціальну функцію відповідно до вимог принципу соціальної справедливості та соціальної відповідальності; по-друге, дієвим чином усвідомлює важливість того, щоб ті, на кого покладено обов'язки із забезпечення функціонування держави, не були обтяжені специфічними проблемами, пов'язаними із виконанням відповідної роботи. Іншими словами, надання працівникам митних органів службового жилого приміщення фактично окреслює симбіотичні відносини між державою (у вигляді митних органів) та її працівниками (державними службовцями), за яких сторони таких відносин підтримують одна одну на спільному шляху належного урядування та реалізації державою статусу правової, демократичної та соціальної держави.

Враховуючи викладене, зазначимо, що в ст. 586 МК України законодавцем вказується на те, що «посадовим особам митних органів надається службове житло в порядку, визначеному КМУ. Посадовим особам митних органів, які переводяться на роботу в іншу місцевість, а також випускникам вищих навчальних закладів, які одержали направлення на роботу до митних органів, розташованих в іншій місцевості, службове житло надається невідкладно» [7]. Так, критично аналізуючи відповідну статтю цього кодифікованого закону, слід зауважити, що з неї недостатньо зрозуміло, про який саме «порядок, визначений КМ України», йдеться. На наш погляд, мова йде не про спеціальний порядок, визначений КМ, а про постанову Ради Міністрів Української РСР «Про службові жилі приміщення» від 04 лютого 1988 року № 37 [8]. Втім, зміст та форма цього Положення загалом не узгоджуються із процесом дерадянізації законодавства України.

Також слід звернути увагу на те, що до 01 жовтня 2013 року діяв наказ Держмитслужби України «Про затвердження Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в митній службі України» від 08 лютого 2000 року № 60, який був замінений наказом Міндоходів України «Про затвердження Положення про порядок забезпечення жилими приміщеннями працівників Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів» від 02 серпня 2013 року № 318, який був чинним до 22 жовтня 2021 року. Зазначене Положення втратило чинність на підставі наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Державній податковій службі України та її територіальних органах» від 10 червня 2021 року № 338 [9]. Отже, на підставі вищезазначеного можна стверджувати, що питання надання службового жилого приміщення працівникам митних органів не врегульовується на відповідному рівні (подібно до Державної податкової служби України), адже не охоплюється наказом Мінфіну України 2021 року № 338. Неможливість поширення (у сенсі ч. 2 ст. 19 Конституції України) норм вказаного наказу на процеси надання службового жилого приміщення працівникам митних органів обумовлено поступовим переходом до функціонування Держмитслужби у форматі єдиної юридичної особи, яка й повинна це питання вирішити самостійно. На офіційному вебсайті Мінфіну України таким підхід аргументований наступним: посиленням інституційної спроможності митних органів; відновленням управлінської вертикалі, яка була втрачена під час функціонування Державної фіскальної служби; оптимізацією адміністративних, кадрових й інших ресурсів для посилення безпекової функції держави (вдосконалення системи аналізу ризиків, розробка нових ІТ-рішень); оновленням кадрового потенціалу через впровадження програми оцінки персоналу з кваліфікації та благонадійності; створенням єдиного підходу до системи добору кадрів, системи стратегічного управління, інформаційної політики, формування ефективної комунікації у сфері боротьби з корупцією [10].

Водночас у підп. 4.1.7 п. 4.1 Галузевої угоди між Держмитслужбою України та ПСПМО України передбачається, що Держмитслужба повинна «письмово погоджувати із профспілкою положення про порядок забезпечення жилими приміщеннями працівників Держмитслужби та її територіальних органів та внесення змін і доповнень до нього» [5]. Вказане вказує на потребу розробки та затвердження *Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Держмитслужбі та її територіальних органах*, а також попереднього внесення відповідних змін до ч. 1 ст. 586 МК України.

Окремо слід звернути увагу й на те, що згідно з підп. 4.2.6 п. 4.2 Галузевої угоди профспілка зобов'язується «здійснювати контроль за додержанням порядку надання житла працівникам

Держмитслужби та її територіальних органів, які потребують поліпшення житлових умов і знаходяться на квартирному обліку. У випадку виявлення порушень інформувати Держмитслужбу і надавати правову допомогу працівникам» [5]. Також профспілка відповідно до підп. 4.2.13 п. 4.2 Галузевої угоди зобов'язується «доводити до відома трудового колективу контрольний список працівників, які потребують поліпшення житлових умов та перебувають на квартирному обліку у виконавчому органі місцевого самоврядування за місцем проживання» [5].

Виділення земельних ділянок для будівництва службового жилого приміщення працівникам митних органів. Насамперед зазначимо, що земля, будучи основним ресурсом, повсякчас займала центральне місце в економічних, соціальних і політичних дискусіях щодо забезпечення соціальної безпеки людини. Вказане є цілком закономірним, адже так історично склалось, що землевідведення використовувалося в якості інструменту для досягнення різноманітних соціально-економічних цілей – від провадження прогресивних аграрних реформ до здійснення міського планування та розвитку. З огляду на це можемо дійти висновку, що безоплатне надання земельних ділянок працівникам митних органів зі статусом державних службовців фактично є сучасною ітерацією означеної практики, контекстуалізованої у рамках сучасних викликів урбанізації, браку гідного житла та соціально безпечної мотивації до державної служби. Так, з одного боку, в умовах, коли приватний сектор пропонує суттєві переваги для досвідчених працівників митних органів, виділення безкоштовних земельних ділянок для них служить потужним стимулом для залучення та утримання на державній службі працівників із значним трудовим потенціалом. За таких обставин зменшується вірогідність настання кадрової кризи в системі митних органів, а отже, не виникатимуть соціальні ризики збільшення обсягу роботи працівників, які залишатимуться на службі. З іншого боку, слід також мати на увазі й те, що власність на землю в Україні завжди була символом економічної стабільності та безпеки (на противагу цьому в період радянської окупації України були протиставлені «розкуркулювання» та колективізація), а тому, надаючи земельні ділянки працівникам митних органів, держава може забезпечити щодо таких осіб економічну справедливість, а також сприяти формуванню у них відчуття соціально-економічної житлової безпеки. Крім того, безкоштовне надання земельних ділянок працівникам митних органів дає їм можливість побудувати якісний будинок та жити в ньому в сприятливій екологічній обстановці. Отже, безкоштовне виділення працівникам митних органів зі статусом державних службовців земельних ділянок для будівництва є не просто політичним рішенням, а стратегічною інвестицією в людський капітал нації та соціальну безпеку населення.

Водночас доречно зауважити, що на сьогоднішній день у МК України відсутня спеціальна стаття, в якій би закріплювалось право працівників митних органів на отримання земельних ділянок для будівництва службового житла, хоча у підп. 4.1.6 п. 4.1 Галузевої угоди на Держмитслужбу України покладається обов'язок «сприяти виділенню місцевими органами влади земельних ділянок для будівництва житла для працівників Держмитслужби та її територіальних органів» [5]. Беручи до уваги, що ця форма соціального захисту, наприклад, стосовно військовослужбовців врегульовується на рівні законодавчого акта (положеннями Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), зазначимо, що з метою виконання вимог юридичної визначеності виділення земельних ділянок для будівництва службового жилого приміщення працівникам митних органів відповідна форма соціального захисту повинна бути урегульована окремою статтею МК України, а саме ст. 586-1 *«Виділення земельних ділянок для будівництва службового жилого приміщення працівникам митних органів»*, в який будуть встановлені підстави та умови отримання земельних ділянок, окремі процедурні вимоги щодо отримання цих ділянок тощо;

Надання безвідсоткового кредиту для житлового будівництва або придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків. Спершу слід зазначити, що надання працівникам митних органів зі статусом державних службовців безвідсоткового кредиту для житлового будівництва або придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків – це одна з форм забезпечення держслужбовців гідним житлом, що є фундаментальною потребою кожної людини, задоволення якої сприяє відчуттю безпеки, добробуту та залученості у суспільство. Розглядаючи особливості надання безвідсоткових кредитів на житло, зауважимо, що це питання має важливе соціально-правове значення для працівників митних органів (їх сімей), адже покращує їх соціальний пакет, підвищує задоволеність роботою, а також може зменшити витрати, пов'язані з орендою працівником житла, та зменшує фінансовий тягар на працівників, які вирішили забезпечити себе житлом, взявши кредит на загальних підставах (так працівники можуть зосередитися на погашенні основної суми боргу, що дозволить їм швидше досягти соціально безпечного стану життя

без боргів). Крім того, соціально-правове значення безвідсоткові кредити на житло мають з огляду на те, що вони виконують вимоги принципів інклюзивності та соціальної справедливості. Так, держава, гарантуючи безвідсоткові кредити працівникам митних органів на житло, також гарантує й те, що навіть ті працівники, котрі отримують неконкурентну заробітну плату (в порівнянні з приватним сектором), можуть задовольняти інтерес в житловій сфері й таким чином відчувати справедливе ставлення до них держави. Отже, надання працівникам митних органів, які мають статус державного службовця, безвідсоткового кредиту для житлового будівництва (придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків) є не просто пільгою, а виправданою інвестицією в добробут робочої сили публічного сектора а отже, в економіку та суспільство в цілому. Розуміючи та оцінюючи багатогранні переваги таких заходів забезпечення соціальної безпеки працівників митних органів, держава може визначати пріоритети у цьому питанні та просувати їх, забезпечуючи безпрограшну ситуацію як для означеного кола працівників публічного сектора, так і для громадян, яким вони служать.

Водночас необхідно наголосити на тому, що в України до 06 грудня 2019 року діяв Порядок надання державним службовцям, які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов, безвідсоткового кредиту для житлового будівництва або придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків, затверджений постановою КМ України від 18 лютого 2004 року № 182. Такі кредити в гривнях надавались державному службовцю уповноваженим банком лише один раз протягом періоду перебування на державній службі та строком до 20 років (з можливістю продовження дії кредитного договору за пільгових умов у зв'язку із виходом на пенсію). Постановою КМ України від 27 листопада 2019 року № 978 [11] вказаний Порядок визнаний таким, що втратив чинність, однак він не замінений аналогічним, більш досконалим порядком, що призвело до згортання відповідної форми соціального захисту працівників органів публічної служби загалом та митних органів зокрема. Але все ж відповідно до підп. 4.1.5 п. 4.1 Галузевої угоди між Держмитслужбою України та ПСПМО України Держмитслужба зобов'язується сприяти працівникам (незалежно від членства у ПСПМО України) «в отриманні необхідних документів для одержання безвідсоткового кредиту для житлового будівництва або придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків» [5].

Враховуючи особливі професійні фактори роботи в митних органах, які впливають на життя та здоров'я їх працівників, зазначимо, що існує потреба у відновленні такої форми соціального захисту, як надання безвідсоткового кредиту для житлового будівництва (придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків), використовуючи підхід, що мав місце у постанові КМУ від 18 лютого 2004 року № 182 (проте відповідна програма повинна реалізовуватись лише після завершення триваючої в Україні війни).

Надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань. Ця допомога є «фінансовою підтримкою або нецільовою благодійною допомогою працівнику від свого роботодавця, яка виплачується за заявою працівника». Основним нормативно-правовим актом, що врегульовує основні питання надання та отримання такої допомоги, є Порядок надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань, затверджений урядовою постановою від 08 серпня 2016 року № 500 [12].

Отже, беручи до уваги Порядок, затверджений постановою КМ України 2016 року № 500, Роз'яснення Національного агентства з питань державної служби від 25 вересня 2020 року № 120-р/з [13], а також позиції вчених щодо змісту матеріальної допомоги, приходимо до думки, що матеріальна допомога працівнику характеризується наступними рисами:

– може бути разовою чи систематичною;

– надається конкретному працівнику (може надаватись й певній групі працівників, коли у них є однакові підстави для її отримання, зокрема в результаті хвороби чи загибелі їх близьких осіб тощо);

– її виплата не входить до складу витрат на оплату праці (не є заробітною платою) та не запланована, адже необхідність у цій допомозі у працівника виникає переважно несподівано. При цьому в контексті одноразової матеріальної допомоги слід мати на увазі, що обставини, які потребують її надання, можуть бути поділені на два типи:

а) типові обставини: певні соціально-побутові питання, виникнення потреби у лікуванні працівника чи члена його сім'ї, оздоровленні дітей, оформлення шлюбу, народження дитини, поховання члена сім'ї тощо;

б) нетипові обставини. Як приклад можемо назвати допомогу, що передбачалася абз. 2 ч. 2 ст. 1 Закону України 2020 року № 1071-IX, – «одноразова матеріальна допомога застрахованим

особам», під якою законодавець розуміє «одноразову виплату держави у зв'язку із втратою частини заробітної плати найманими працівниками суб'єктів господарювання, робота яких тимчасово зупинена внаслідок запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів, встановлених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та у зв'язку із втратою частини доходу фізичними особами-підприємцями, економічна діяльність яких тимчасово зупинена внаслідок запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)». Але дія норм вказаного законодавчого акта, що стосуються надання зазначеної соціальної підтримки, була зупинена на підставі п. 3 розділу ІІ «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України 2021 року № 1358-IX [14];

– рішення про видачу матеріальної допомоги приймає керівник на власний розсуд, проте з посиланням на положення локальних актів.

Слід звернути увагу на те, що забезпечення надання працівникам матеріальної допомоги є обов'язком Держмитслужби України, закріпленим у підп. 4.1.4 п. 4.1 Галузевої угоди між Держмитслужбою України та ПСПМО України. Відповідно до вказаного положення Угоди Держмитслужба зобов'язана «забезпечувати надання працівникам матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань та грошової допомоги, яка надається до щорічної основної оплачуваної відпустки у розмірах, встановлених законодавством» [5].

Висновки. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що на сьогоднішній день житлово-побутовий напрям соціального захисту працівників митних органів, незважаючи на те, що він значним чином впливає на стан забезпечення соціальної безпеки відповідного кола працівників та членів їх сім'ї, залишається недостатньо розвиненим. Дещо пом'якшує цю проблему положення Галузевої угоди між Держмитслужбою України та ПСПМО України, але, не применшуючи соціально-правової значимості цього документу, слід констатувати, що Угода неспроможна забезпечити належним чином функціонування механізму соціального захисту працівників митних органів у житлово-побутовому напрямі соціального захисту. За таких обставин вбачається потреба у комплексному вдосконаленні правового регулювання форм житлово-побутового напряму соціального захисту досліджуваного кола працівників на законодавчому та підзаконному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Безусий В.В. Форми соціального захисту державних службовців в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4. Т. 2. С. 3–7.

2. The Right to Adequate Housing. Fact Sheet. Geneva : UN, 2019. № 21 (1). 52 p.

3. Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context, Raquel Rolnik, 30.12.2013 № A/HRC/25/54. URL: https://documents- dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/191/86/PDF/G1319186.pdf

4. Малюга Л.Ю. Проблеми та напрями вдосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 45–49.

5. Галузева угода між Державною митною службою України та Професійною спілкою працівників митних органів України на 2020–2022 роки. URL: https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=d75ef4c5-37d2- 42a1-afb5-614d33fa19c3

6. Омельяненко Є.П. Ознаки житлово-побутової форми соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Соціальне право*. 2021. № 4. С. 187–193.

7. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI (у ред. від 18.01.2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17

8. Про службові жилі приміщення: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 04.02.1988 № 37 (у ред. від 08.06.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-88-п

9. Про затвердження Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Державній податковій службі України та її територіальних органах: Наказ Мінфіну України від 10.06.2021 № 338. Офіційний вісник України. 2021. № 81. Ст. 5217.

10. Функціонування Держмитслужби у форматі єдиної юридичної особи. Мінфін України. URL: https://mof.gov.ua/uk/functioning_of_the_state_customs_service_in_the_form_at_of_a_single_legal_entity-476

11. Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2004 року № 182: Постанова КМУ від 27.11.2019 № 978. Офіційний вісник України. 2019. № 97. Ст. 3209.

12. Про затвердження Порядку надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань: Постанова КМУ від 08.08.2016 № 500 (у ред. від 15.11.2018). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2016-п

13. Щодо соціально-побутового забезпечення державних службовців, з якими укладено контракт про проходження державної служби на період дії карантину, установленого з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Роз'яснення НАДС від 25.09.2020 № 120-р/з. URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/SLUGBOVCJAM/roziasnennia/120-r- z.pdf

14. Про надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Закон України від 30.03.2021 № 1358-IX. Офіційний вісник України. 2021. № 30. Ст. 1701.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.11

ГРИЦИК О.Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ СТВОРЕННЯ НАЛЕЖНИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM OF ENTITIES CREATING APPROPRIATE CONDITIONS FOR THE ACTIVITIES OF THE COURT

Мета статті полягає у комплексному аналізі системи суб'єктів, що беруть участь у створенні належних умов діяльності суду, зокрема у з'ясуванні ролі органів державної влади, Державної судової адміністрації України, органів суддівського самоврядування, голови суду та керівника апарату суду, а також у визначенні напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення ефективного, безперервного та незалежного функціонування судової влади в умовах сучасних викликів, включаючи воєнний стан. У статті досліджується система суб'єктів створення належних умов діяльності суду як комплексної та взаємопов'язаної структури, що об'єднує органи державної влади, органи судової влади, посадових осіб та допоміжні інституції. Розкрито роль Верховної Ради України у формуванні правових і фінансових засад функціонування судової системи, проаналізовано механізми участі Кабінету Міністрів України у матеріально-технічному забезпеченні судів та фінансуванні діяльності судової влади. Окрему увагу приділено діяльності Міністерства юстиції України, яке координує правові реформи, забезпечує виконання міжнародних зобов'язань та сприяє цифровізації процесів у сфері правосуддя. Значне місце в роботі відведено аналізу функцій Державної судової адміністрації України як центрального органу організаційного забезпечення судів, що відповідає за ресурсну, технічну, кадрову та безпекову підтримку їхньої діяльності. Також охарактеризовано значення органів суддівського самоврядування у забезпеченні незалежності суддів і формуванні внутрішніх умов стабільного функціонування судів. Особливий акцент зроблено на ролі голови суду та керівника апарату суду як ключових суб'єктів управління, відповідальних за організацію внутрішніх процесів, кадрову політику та підтримання ефективного функціонування установи в умовах воєнного стану. Автором підкреслено, що створення належних умов для діяльності судів має багаторівневий і міжінституційний характер, а його результативність залежить від узгоджених дій усіх суб'єктів. Висновується, що саме ефективна взаємодія органів державної влади, органів судової влади та допоміжних суб'єктів дозволяє забезпечити безперервність здійснення правосуддя, підтримати незалежність судів і гарантувати реалізацію права громадян на справедливий суд навіть в умовах збройної агресії та системних викликів.

Ключові слова: *судова система, належні умови діяльності суду, організаційне забезпечення, Державна судова адміністрація України, голова суду, керівник апарату суду, суддівське самоврядування, фінансування судів, цифровізація правосуддя.*

© ГРИЦИК О.Ф. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0008-0065-2275

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The purpose of the article is to comprehensively analyze the system of subjects participating in creating proper conditions for the court's activities, in particular, to clarify the role of state authorities, the State Judicial Administration of Ukraine, judicial self-government bodies, the court president and the head of the court staff, as well as to identify areas for improving administrative and legal regulation in order to ensure the effective, continuous and independent functioning of the judiciary in the face of modern challenges, including martial law. The article examines the system of subjects of creating proper conditions for the operation of the court as a complex and interconnected structure that unites state authorities, judicial authorities, officials and auxiliary institutions. The role of the Verkhovna Rada of Ukraine in forming the legal and financial foundations of the functioning of the judicial system is revealed, the mechanisms of participation of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the material and technical support of courts and financing of the activities of the judiciary are analyzed. Special attention is paid to the activities of the Ministry of Justice of Ukraine, which coordinates legal reforms, ensures the implementation of international obligations and promotes the digitalization of processes in the field of justice. A significant place in the work is devoted to the analysis of the functions of the State Judicial Administration of Ukraine as the central body for the organizational support of courts, which is responsible for resource, technical, personnel and security support of their activities. The importance of judicial self-government bodies in ensuring the independence of judges and forming internal conditions for the stable functioning of courts is also characterized. Special emphasis is placed on the role of the court president and the head of the court staff as key management entities responsible for organizing internal processes, personnel policy, and maintaining the effective functioning of the institution under martial law. The author emphasizes that the creation of appropriate conditions for the activities of the courts is multi-level and inter-institutional in nature, and its effectiveness depends on the coordinated actions of all entities. It is concluded that it is the effective interaction of state authorities, judicial authorities, and auxiliary entities that allows ensuring the continuity of the administration of justice, supporting the independence of courts, and guaranteeing the realization of citizens' right to a fair trial even in conditions of armed aggression and systemic challenges.

Key words: *judicial system, appropriate conditions for the operation of the court, organizational support, State Judicial Administration of Ukraine, court president, head of the court staff, judicial self-government, court financing, digitalization of justice.*

Актуальність теми. Система суб'єктів створення належних умов діяльності суду – це складна, але в той же час цілісна та взаємопов'язана структура, в якій кожен елемент виконує специфічну функцію, спрямовану на забезпечення ефективної, безперебійної та законної роботи судової установи. До зазначеного забезпечення тією чи іншою мірою залучені всі гілки влади.

На думку І. Павлюка, який провів аналіз положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [1] і дійшов до висновку, що складовими елементами механізму організаційного забезпечення діяльності суду є: 1) суб'єкти управління господарськими судами – Президент України, Верховна Рада України, Верховний Суд, Касаційний господарський суд, голови господарських судів, Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада правосуддя, органи суддівського самоврядування; 2) суб'єкти організаційного забезпечення діяльності господарських судів – Державна судова адміністрація та її територіальні управління, апарати господарських судів [2]. З поділом на вказані дві групи ми частково погоджуємося. Але щодо назви першої групи – то вважаємо, що відбулася авторська помилка, адже некоректно використовувати таке словосполучення як «суб'єкти управління господарським судами». Суди незалежні – це константа яка є незміною, а тому вони не можуть бути об'єктом управління у класичному розумінні цього терміна. Доцільніше було б говорити про «суб'єктів, що сприяють реалізації незалежного функціонування господарських судів».

Мета статті полягає у комплексному аналізі системи суб'єктів, що беруть участь у створенні належних умов діяльності суду, зокрема у з'ясуванні ролі органів державної влади, Державної судової адміністрації України, органів суддівського самоврядування, голови суду та керівника апарату суду, а також у визначенні напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення ефективного, безперервного та незалежного функціонування судової влади в умовах сучасних викликів, включаючи воєнний стан.

Виклад основного матеріалу. Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади розглядає законопроекти та приймає закони про: права і свободи людини а громадянина, гарантії цих прав і свобод; судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи; організацію та діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів та установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури. До її повноважень належить затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання [3]. Це означає, що саме Верховна Рада України створює правові засади функціонування судової влади та забезпечення належного рівня її діяльності через прийняття відповідних нормативно-правових актів. Вона встановлює засади організаційного, кадрового та матеріального забезпечення діяльності судів, що безпосередньо впливає на створення умов для здійснення правосуддя.

Так, наприклад, Комітет з питань правової політики Верховної Ради України є розробником законопроєкту №13467-1 від 21.07.2025 року «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо створення передумов для підвищення розміру прожиткового мінімуму» [4]. Законопроект спрямований на створення передумов для підвищення розміру прожиткового мінімуму та встановлення справедливого розміру суддівської винагороди. Цей законопроект є альтернативним до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо створення передумов для підвищення розміру прожиткового мінімуму» № 13467 від 11 липня 2025 року [5]. На відміну від останнього проекту закону, законопроектом №13467-1 пропонується встановити базовий посадовий оклад судді місцевого суду у розмірі 26 базових (орудних) величин для визначення розмірів посадових окладів (що становитиме 90 220 гривень) [4].

Наступний суб'єкт – Кабінет Міністрів України, він забезпечує здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, є суб'єктом законодавчої ініціативи, розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого парламентом Державного бюджету України, звітує перед парламентом про його виконання [3]. У межах створення належних умов для діяльності судової влади Кабінет Міністрів України відіграє важливу роль в організаційному, фінансовому, матеріально-технічному забезпеченні судів та установ системи правосуддя. Зокрема, саме уряд забезпечує функціонування органів виконавчої влади, які реалізують політику у сфері правосуддя, таких як Міністерство юстиції України, Державна судова адміністрація України, Державна казначейська служба України тощо.

Основні форми участі Кабінету Міністрів у створенні належних умов діяльності судів:

– підготовка та реалізація програм інформатизації судової системи (наприклад, Програма створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи на 2022–2024 роки);

– виділення коштів на будівництво, реконструкцію та утримання приміщень судів (наприклад, 16 грудня 2022 року набрав чинності спільний наказ Міністерства економіки України та Фонду державного майна України «Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності» від 18 жовтня 2022 року № 3904/1223 [6]; розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 вересня 2023 року № 786 «Про погодження передачі будівлі у м. Ковелі в державну власність» погоджено передачу адміністративної будівлі по вул. Незалежності, 15Г, у м. Ковелі Волинської області з комунальної в державну власність до сфери управління ДСА України для забезпечення Ковельського міжрайонного суду Волинської області приміщенням державної власності (на сьогодні завершено процедуру приймання-передачі зазначеної будівлі, акт приймання-передачі затверджено ДСА України 16.11.2023) [7]);

– фінансування оплати праці працівників апарату суду (попри секвестри бюджету у 2022 році вдалося утримати рівень середньої заробітної плати працівників апаратів судів на рівні 2021 року, розмір суддівської винагороди не зменшувався. 90% усього фінансового ресурсу спрямовано на оплату праці та нарахування на заробітну плату. Зазначене майже тотожно значенню відповідного показника 2021 року, який становив 91% [8]);

– закупівля обладнання, програмного забезпечення, засобів зв'язку та охорони (у рамках реалізації галузевої Програми інформатизації було придбано понад тисячу комп'ютерів, серверів, сканерів, пристроїв аудіо- та відеофіксації судових засідань для базового оснащення судів [9]);

– забезпечення судів засобами електронного документообігу та архівного зберігання справ (затверджено Програму створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної сис-

теми (ЄСІТС) на 2022–2024 роки (Наказ ДСА № 178 від 14.06.2022), яка передбачає запуск підсистем електронного суду, архіву, Е-кабінету та відеоконференцій [8]).

Ці приклади демонструють, що Кабінет Міністрів України забезпечує функціональну та організаційну підтримку судової влади через бюджетне фінансування, інженерно-технічне забезпечення, інформатизацію та нормативне супроводження. Такий підхід є необхідною передумовою для створення реальних, дієвих умов здійснення правосуддя.

Міністерство юстиції України як центральний орган виконавчої влади відповідає за розроблення та здійснення державної політики у сфері реформи правосуддя. Міністерство юстиції проводить законопроектні роботи з питань судоустрою, судочинства, статусу суддів тощо. Воно забезпечує повне і своєчасне примусове виконання судових рішень, проведення судових експертиз, а також укладає угоди про правову співпрацю з відповідними органами інших держав і міжнародними організаціями, організовує взаємодію з ними, забезпечує виконання міжнародних зобов'язань України з правових питань. Міністерство юстиції України бере участь в утворенні і ліквідації судів загальної юрисдикції [3].

Наприклад, у співпраці з Програмою розвитку ООН та за фінансової підтримки уряду Швеції Міністерство юстиції модернізувало ІТ-інфраструктуру, оновило обладнання та перейшло до паперового мінімалізму:

– спрощено отримання дублікатів актів цивільного стану та довідок через портал Дія;

– підвищено доступність електронних сервісів навіть під час руйнівних обставин війни [10].

Також, 13 липня 2018 року Міністерство юстиції та Рада Європи підписали Меморандум щодо підтримки України в реалізації рішень Європейського суду з прав людини [11]. Це сприяло впровадженню структур реформ у виконавчому механізмі, включаючи сферу судочинства. Міністерство юстиції активне бере участь у різних проєктах із міжнародними партнерами, наприклад, в рамках проєкту "Pravo-Justice II та III" (Expertise France, EU) обговорювалися напрями підтримки цифрового моніторингу, аналітики регуляторних актів та судового процесу [12].

Також, можна назвати інші важливі аспекти участі Мін'юсту щодо створення належних умов діяльності суду: 1) участь у забезпеченні виконання бюджету, включно з пріоритетами для судової системи (через Міністерство фінансів та узгодження з Державною судовою адміністрацією та ВРП) – хоча це безпосередньо не Мін'юст, але урядова координація включає вплив Мін'юсту; 2) інтеграція судів у загальнодержавні програми реформ (включно через Міністерство юстиції); 3) організація навчальних та тренінгових заходів спільно з юридичними організаціями для підвищення компетентності працівників судового апарату.

Отже, за рахунок таких зусиль Міністерство юстиції відіграє важливу роль у створенні умов для ефективної, прозорої та безпечної діяльності судової системи України.

Наступний суб'єкт аналізованої системи – це Державна судова адміністрація, яка є централізованою системою органів виконавчої влади, що здійснює організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, а також інших органів та установ судової системи (органів суддівського самоврядування, кваліфікаційних комісій суддів тощо) [3]. Її повноваження охоплюють широкий спектр напрямів, які безпосередньо впливають на якість та ефективність здійснення правосуддя.

Відповідно до Звіту про діяльність ДСАУ за 2023 рік були проведені заходи для належного інформаційно-технічного забезпечення судів. Придбано загалом 2 278 одиниць ІТ-обладнання (164 сервери, 1 558 ПК, 561 сканер) – понад 50% від запланованої потреби [7]. Крім участі у матеріально-технічному забезпеченні та надання інформаційно-технічних ресурсів, ДСАУ активно приймає участь у: 1) захисті інформаційної безпеки судів, наприклад, Отримала атестат відповідності комплексної системи захисту інформації (ЦОД ЄСІТС) [7]; закупила програмне забезпечення для кіберзахисту: FortiMail-VM08 і FortiSandBox-VM із підтримкою на два роки [7]; 2) підтримці Служби судової охорони, наприклад, у 2023 році ДСАУ затвердила нові стандарти форми для співробітників ССО та виділила понад 10 млн грн на однострій та 930 тис. грн – на пальне для автотранспорту ССО [13]; 3) запровадження заходів цивільного захисту та евакуації, наприклад, наказом ДСАУ від 09.05.2023 № 226 було установлено порядок евакуації працівників апарату у разі надзвичайних ситуацій [7]; 4) управлінні персоналом та кадровому плануванні, наприклад, було направлено 97 повідомлень про необхідність відрядження 285 суддів у 61 суд для забезпечення правосуддя в умовах бойових дій або нестабільності [7].

Таким чином, ДСАУ відіграє стратегічну роль у формуванні належних умов для діяльності судів – від ресурсного та технічного забезпечення до захисту інформації та безпеки, а також персонального управління в умовах ефективного функціонування судової системи.

Далі розглянемо органи суддівського самоврядування, адже їх діяльність має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в судову діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів [3].

Органи суддівського самоврядування, відповідно до чинного законодавства, відіграють важливу, хоча здебільшого контрольно-дорадчу роль у процесі організаційного забезпечення діяльності судів. Їхні функції спрямовані на підтримання інституційної спроможності судової влади, підвищення ефективності функціонування судових установ та захист незалежності суддів у межах наданих законом повноважень.

Згідно з частиною 5 статті 105 та частиною 5 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», збори суддів окремих судів мають повноваження обговорювати питання внутрішньої діяльності суду, а також професійної поведінки окремих суддів і працівників апарату суду. Рішення, ухвалені зборами суддів, є обов'язковими для всіх суддів відповідного суду, що забезпечує внутрішню дисципліну й стабільність у роботі судової установи.

Конференції суддів відповідних юрисдикцій, згідно з пунктами 1, 2 та 6 частини 2 статті 108 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», розглядають питання фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів. Зокрема, вони заслуховують звіти виконавчих органів конференції, інформацію відповідних територіальних управлінь Державної судової адміністрації України, а також мають право звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з пропозиціями щодо поліпшення матеріально-технічної бази та адміністративного забезпечення судів.

У міжконференційний період аналогічні функції здійснюють Ради суддів відповідних юрисдикцій. Вищий рівень повноважень у сфері організаційного забезпечення має З'їзд суддів України – найвищий орган суддівського самоврядування. Відповідно до частини 1 статті 112 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», З'їзд заслуховує звіт Ради суддів України щодо виконання завдань у сфері забезпечення незалежності судової влади та умов її функціонування, оцінює стан фінансування й організаційного забезпечення судів, заслуховує інформацію ДСАУ та має право висловити недовіру її керівнику.

Так, зборами суддів Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області прийнято рішення від 07.05.2018 р. (протокол № 02) про висловлення недовіри керівнику апарату Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області за результатами заслуховування та обговорення звіту керівника апарату Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області ОСОБА_2, у зв'язку з неналежним виконанням нею посадових обов'язків, грубим порушенням Положення про автоматизовану систему документообігу суду, виявленням 121 невідповідності займаній посаді, відсутністю контролю з боку керівника апарату суду за виконанням працівниками канцелярії своїх обов'язків, встановленням самоусунення від вирішення проблемних питань суду, що є компетенцією керівника апарату, ігноруванням висновків дисциплінарної комісії, прикриваючи роботу недобросовісних працівників. Втім, суб'єктом звільнення керівника апарату суду є відповідна посадова особа ДСА України [14; 15; 16, с. 120–121].

Інший суб'єкт суддівського самоврядування – Рада суддів України, як постійно діючий орган у період між з'їздами, відповідно до частини 5 статті 116 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», здійснює розробку та реалізацію заходів, спрямованих на зміцнення незалежності судової влади та покращення організаційно-фінансових умов функціонування судів. Вона контролює діяльність судів у цій площині, взаємодіє з ДСАУ, заслуховує звіти її посадових осіб, а також ініціює звернення до органів державної влади з пропозиціями щодо покращення матеріально-технічної та інфраструктурної спроможності судової системи.

Таким чином, органи суддівського самоврядування, хоча й не мають прямого розпорядчого впливу на бюджетні чи адміністративні ресурси, відіграють ключову роль у виявленні потреб судів, формуванні професійного бачення щодо шляхів покращення умов їх функціонування та ініціюванні відповідних дій перед органами виконавчої влади.

Якщо вести розмову про Голову суду то згідно статті 24 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» він є ключовою фігурою у забезпеченні належних організаційних та адміністративних умов функціонування суду. Голова суду представляє суд як орган державної влади у взаєминах з іншими інституціями та суспільством, забезпечуючи належний рівень комунікації та співпраці. Визначаючи повноваження заступників і контролюючи ефективність роботи апарату суду, голова фактично формує управлінську основу для стабільної та результативної діяльності суду.

Особливе значення має його участь у кадровій політиці – від погодження призначення керівника апарату суду та його заступників до внесення пропозицій щодо їх заохочення чи дисциплінарної відповідальності. Це дає можливість забезпечувати професійність і відповідальність управлінського персоналу.

Голова суду також організовує процеси, безпосередньо пов'язані з ефективним здійсненням правосуддя: ведення судової статистики, інформаційно-аналітичне забезпечення суддів, виконання рішень зборів суддів, сприяння підвищенню їхньої кваліфікації. Він контролює належне функціонування суду, своєчасно інформує компетентні органи про кадрові потреби та ініціює питання щодо кількості та складу слідчих суддів.

Таким чином, діяльність голови суду виходить далеко за межі представницьких чи адміністративних функцій – вона спрямована на створення умов, у яких судді та апарат суду можуть ефективно реалізовувати свої повноваження, забезпечуючи якісне та безперервне здійснення правосуддя.

Щодо кадрового забезпечення діяльності судів, то воно здійснюються наступними суб'єктами: Національною школою суддів України; організаційними формами суддівського самоврядування (збори суддів, Рада суддів України та з'їзд суддів України); Пленумом Верховного Суду; ВРП та уповноваженими суб'єктами, що утворюються при ній: Комісія з питань вищого корпусу державної служби при ВРП, Дисциплінарні палати; окремими підрозділами апарату суду (загальний відділ, відділ правового забезпечення, служба управління персоналом, канцелярія суду тощо); головою суду та його заступником [16, с. 149]. Однак щодо безпосереднього повсякденного організаційного забезпечення роботи суду то саме апарати судів здійснюють діяльність по створенню належних умов для реалізації прав і виконання обов'язків учасників судового процесу, так і на забезпечення функціонування суду як державної установи і юридичної особи та підтримання належних умов для перебування і роботи в суді його працівників і громадян [3].

В умовах зростання обсягу судових справ, цифровізації процесів, а також надзвичайних викликів, спричинених повномасштабною війною, роль апарату суду значно зросла. Саме він забезпечує безперервність судової діяльності навіть за умов переміщення судів, перебоїв із фінансуванням, загроз безпеці чи пошкодження інфраструктури.

У цьому контексті ключову роль відіграє керівник апарату суду – посадова особа, на яку покладено безпосереднє управління персоналом апарату, організацію внутрішніх адміністративних процесів та взаємодію з Державною судовою адміністрацією України. Він відповідає за реалізацію фінансових коштів, ведення судової статистики, технічну організацію судових засідань, а також за дотримання норм охорони праці та внутрішнього трудового розпорядку.

Досліджуючи та аналізуючи судову практику, А. Малихіна вказує на те, що сучасний фахівець з управління апаратом суду має володіти широким спектром різних знань і навичок, а саме в юридичній, фінансовій, управлінській галузях, а також мати практичний досвід з питань особливостей організації роботи суду та роботи автоматизованої програми документообігу, але в Україні відсутній навчальний заклад, який готував би кваліфікованих спеціалістів із судового управління, що могли б очолити апарат суду й організувати ефективне функціонування його структурних підрозділів [17, с. 83; 18, с. 282]. Ми згодні з позицією авторки, адже дійсно для успішного керівництва апаратом суду необхідні спеціальні знання та навички. Так, як вже зазначалось, керівники апаратів виконують функції судових адміністраторів, займаючись кадровими питаннями, статистичними звітами, управлінням персоналу, менеджментом, господарською діяльністю, що потребує володіння навиками у сфері інформаційних технологій та публічної діяльності. Усі ці функції не властиві судді, який не може їх виконувати на належному рівні [19].

Таким чином, ефективність роботи суду як інституції значною мірою залежить від професіоналізму, управлінських здібностей та організаторського хисту керівника апарату. У складних умовах війни саме він виступає гарантом стабільного функціонування суду, підтримуючи належні умови для здійснення правосуддя, як для суддів, так і для громадян, що звертаються за захистом своїх прав.

Висновки. На підставі вище зазначеного пропонуємо наступну класифікацію суб'єктів, що входять у систему створення належних умов діяльності суду.

Органи державної влади загальної компетенції – до цієї групи належать Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України та інші центральні органи виконавчої влади. Вони здійснюють нормотворчу, фінансово-бюджетну та контрольну функції, забезпечуючи правове та ресурсне підґрунтя для функціонування судів. Зокрема, саме на рівні законодавчого органу визначаються видатки на судову систему,

ухвалюються державні програми та нормативно-правові акти, що впливають на організаційно-правове забезпечення діяльності судів.

Органи та посадові особи судової влади – до них відносяться Державна судова адміністрація України, Вища рада правосуддя, Голова суду, керівник апарату суду, а також збори суддів. Так, наприклад, ДСА України відіграє ключову роль як центральний орган у системі забезпечення належних умов діяльності судів, здійснюючи розподіл фінансування, кадрове забезпечення апаратів судів, контроль за ефективністю управлінських рішень. Голова суду координує організацію судової діяльності, забезпечує єдність у підходах до внутрішньої організації суду, розподілу справ, а також взаємодіє з ДСА та органами місцевої влади щодо вирішення поточних питань. А керівник апарату суду є фактичним виконавцем завдань, пов'язаних із кадровим, матеріально-технічним та документальним забезпеченням діяльності суддів і суду в цілому. Саме на нього покладено ключову відповідальність за організацію процесів, що забезпечують безперебійну роботу установи. Своєю чергою, збори суддів можуть ухвалювати рішення щодо організаційних питань функціонування суду, виступаючи суб'єктом колегіального самоврядування.

Допоміжні суб'єкти забезпечувальної діяльності щодо функціонування суду – до цієї категорії належать органи місцевого самоврядування, державні підприємства, установи зв'язку, сервісні служби, а також громадські організації. Їх роль полягає у забезпеченні інфраструктурної підтримки (комунальні послуги, охорона, технічне обслуговування тощо), а в умовах збройної агресії Російської Федерації – у сприянні переміщенню судів, збереженню майна, відновленню пошкоджених об'єктів тощо.

Таким чином, створення належних умов для здійснення правосуддя є багаторівневою та міжінституційною діяльністю, що вимагає ефективної взаємодії усіх вищезазначених суб'єктів. Водночас центральна координуюча роль у цьому процесі належить органам судової влади, насамперед Державній судовій адміністрації України та керівникам апаратів судів, які в умовах сучасних викликів мають оперативно реагувати на потреби судової системи, забезпечуючи її стабільність, незалежність і безперервність діяльності.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 №1402-VIII. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

2. Павлюк І. Ю. Правові засади організаційного забезпечення діяльності господарських судів. *Юридична наука.* 2020. № 3(105). С. 251–256.

3. Судові та правоохоронні органи України: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова. К.: МАУП, 2004. 272 с.

4. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо створення передумов для підвищення розміру прожиткового мінімуму № 3467-1 від 21.07.2025 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56833

5. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо створення передумов для підвищення розміру прожиткового мінімуму № 13467 від 11.07.2025 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56751

6. Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2024 рік. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/news/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%94%D0%A1%D0%90%D0%A3%20%D0%B7%D0%B0%202024.pdf

7. Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2023 рік. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/2024/pidsumky_roboty_2023/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%94%D0%A1%D0%90%D0%A3%20%D0%B7%D0%B0%202023_.pdf?utm_source=chatgpt.com

8. Воєнні роки для ДСА: здобутки та плани по інформатизації судів і правосуддя. ЮРЛІГА, 2023. URL: https://jurliga.ligazakon.net/intervyu/220899_vonn-roki-dlya-dsa-zdobutki-ta-plani-po-nformatizats-sudv--pravosuddya?utm_source=chatgpt.com

9. ДСА України: забезпечення судів засобами інформатизації – механізм в деталях на практичних прикладах. Державна судова адміністрація України, 2025. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1849336/?utm_source=chatgpt.com

10. Ministry of Justice gains support for the development of IT infrastructure and electronic registers. United Nations Development Programme, 2022. URL: https://www.undp.org/ukraine/press-releases/ministry-justice-gains-support-development-it-infrastructure-and-electronic-registers?utm_source=chatgpt.com

11. Мін'юст та Рада Європи підписали меморандум про взаєморозуміння щодо реалізації проекту «Підтримка виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини». Міністерство юстиції України, 2018. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/minyust-ta-rada-yevropi-pidpisali-memorandum-pro-vzayemorozuminnya-shchodo-realizaciyi-proektu-pidtrimka-vikonannya-ukrayinoyu-rishen-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudini

12. Керівництво Мін'юсту обговорило вдосконалення судової системи України з міжнародними партнерами. Міністерство юстиції України, 2023. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/kerivnytstvo-miniustu-obhovorylo-vdoskonalennia-sudovoi-systemy-ukrainy-z-mizhnarodnymy-partneramy

13. Забезпечення роботи правосуддя: підсумки роботи ДСА за 2023-й рік. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1561319/?utm_source=chatgpt.com

14. Про залишення апеляційної скарги без задоволення: постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 06 груд. 2018 р. у справі № 823/1640/18. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78387706

15. Про залишення апеляційної скарги без задоволення : постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 07 лют. 2019 р. у справі № 825/2346/18. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79727790.

16. Виноградова А.І. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення діяльності судів в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право». – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2023. 253 с.

17. Бойко В. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих судів: дисер. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016.

18. Малихіна А. О. До проблеми визначення правового статусу керівника апарату суду. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія : Право, 2013. № 1062, вип. 14. С. 279–282.

19. Організація роботи суду в Україні: навч. посіб. / Кол. авт.: І.Є. Марочкін, П.М. Каркач, О.М. Овчаренко та ін.; за заг. ред. І.Є. Марочкіна. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. 312 с.

УДК 342.922
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.12

ЄВСЮКОВ Є.В.

УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ХАРАКТЕРИСТИКА НАПРЯМІВ

ADMINISTRATIVE AGENCIES ACTIVITIES' IMPROVING UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS: CHARACTERISTICS OF DIRECTIONS

У статті досліджуються особливості правового статусу адміністративних органів у період дії воєнного стану в Україні. Метою дослідження є надання загальної характеристики напрямів удосконалення діяльності адміністративних органів в умовах воєнного стану.

Наголошено, що особливість воєнного стану полягає у трансформації звичного правопорядку: обсяг компетенції органів влади змінюється, виникає потреба в оперативних і часто нетипових управлінських рішеннях, але водночас зберігається вимога до їх легітимності та відповідності принципу правовладдя. Обґрунтовано, що вдосконалення правового статусу адміністративних органів має здійснюватися з урахуванням принципу верховенства права та відповідних європейських практик, що дозволяє поєднати потреби безпеки з вимогами захисту фундаментальних прав.

Констатовано, що вдосконалення правового статусу адміністративних органів у період воєнного стану є одним із ключових чинників забезпечення ефективності державного управління та стійкості суспільно-політичної системи України. Вказано, що вдосконалення правового статусу адміністративних органів передбачає не лише чітке нормативне визначення компетенції та меж повноважень, але й формування гнучких управлінських механізмів, здатних оперативно реагувати на кризові виклики, при цьому зберігаючи вірність принципу правовладдя. Важливе значення має налагодження інституційної взаємодії між цивільними та військовими структурами, запровадження прозорих процедур підзвітності, а також дієвих гарантій дотримання людських прав.

Обґрунтовано, що не менш актуальними є адаптація адміністративного судочинства до надзвичайних умов та посилення кадрового й ресурсного потенціалу органів публічної влади. Наголошено, що досвід демократичних держав доводить: навіть у часи надзвичайних викликів можливо поєднувати вимоги безпеки з дотриманням основоположних прав і свобод, якщо діяльність адміністративних органів спирається на прозорі та легітимні правові механізми.

Зроблено висновок, що для України описана модель є не лише бажаною, а й життєво необхідною умовою збереження демократичного державного ладу та забезпечення довіри громадян до влади в умовах збройної агресії.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, адміністративні органи, верховенство права, воєнний стан, права людини, правовий статус, повноваження, прозорість і підзвітність.*

The article examines the features of the legal status of administrative agencies under martial law in Ukraine. The purpose of the study is to provide a general characteristic of the directions for improving the activities of administrative agencies under martial law.

It is emphasized that the peculiarity of martial law is the transformation of the usual legal order, namely the scope of the authorities' competence changes, there is a necessity for efficient and often atypical administrative decisions, but at the same time the requirement for their legitimacy and compliance with the principle of the rule of

© ЄВСЮКОВ Є.В. – аспірант (Пенітенціарна академія України)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

law remains. It is substantiated that the improvement of the administrative agencies' legal status should be carried out taking into account the principle of the rule of law and relevant European practices allowing combining security needs with the requirements for the fundamental rights protection.

It is stated that the improvement of the administrative agencies' legal status during martial law is one of the key factors in ensuring the effectiveness of public administration and the stability of the soci al and political system of Ukraine. It is indicated that improving the administrative agencies' legal status involves not only a clear normative definition of competence and limits of powers, but also the formation of flexible management mechanisms capable of responding promptly to crisis challenges, while maintaining fidelity to rule of law principle. The establishment of institutional interaction between civilian and military structures, the introduction of transparent accountability procedures as well as effective guarantees of compliance with human rights are of great importance.

It is substantiated that the adaptation of administrative justice to emergency conditions and the strengthening of the personnel and resource potential of public authorities are also of great importance. It is emphasized that the experience of democratic states proves that even in times of emergency challenges it is possible to combine security requirements with compliance with fundamental rights and freedoms, if the administrative agencies' activities are based on transparent and legitimate legal mechanisms.

It is concluded that the described model is not only desirable for Ukraine, but also a vital condition for preserving a democratic state system and ensuring citizens' trust in the authorities in conditions of armed aggression.

Ключові слова: *administrative justice, administrative agencies, rule of law, martial law, human rights, legal status, powers, transparency and accountability.*

Вступ. Актуальність теми зумовлена необхідністю адаптації діяльності адміністративних органів до тих викликів, що спричинені воєнним станом, який радикально змінює умови функціонування публічної влади. За вказаних обставин адміністративні органи виступають ключовими інституціями у забезпеченні безперервності державного управління, реалізації заходів національної безпеки та захисту людських прав (особливо це стосується екстраординарних умов).

Наголосимо, що воєнний стан виявляє низку проблем – від невизначеності правових механізмів взаємодії органів публічної влади до ризику зловживань владними повноваженнями та надмірної централізації управлінських процесів. За таких обставин особливого значення набуває вироблення та характеристика напрямів удосконалення діяльності адміністративних органів, що має забезпечити баланс між ефективністю управління та дотриманням принципів правовладдя. Дослідження окресленої проблематики дозволяє не лише сформувати науково обґрунтовані підходи до модернізації діяльності адміністративних органів, а й сприяти підвищенню стійкості державного управління в умовах триваючих загроз.

Відзначимо, що піднята проблематика стала предметом дослідження вітчизняних науковців. Так, у цьому аспекті згадаємо роботи таких науковців як Н. Алюшина, К. Бугайчук, В. Зінкевич, Д. Зінченко, І. Казанчук, О. Моргунов, О. Музичук, В. Пєшков, Ю. Цвіркун та ін.

Роботи цих авторів створюють підґрунтя для розв'язання означеного нами завдання. Так, О. Музичук і К. Бугайчук визначають ключові принципи функціонування органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану: адаптивність, розширення компетенції, ініціативність керівника, пріоритет безпеки, недопущення співпраці з окупаційною адміністрацією, а також кооперативну взаємодію з іншими суб'єктами [1, с. 200–208].

В. Пєшков розглядає адаптацію адміністративно-правових засад як процес модернізації системи публічного адміністрування за умов війни. Виділяє такі ключові напрями: механізми оперативного реагування; підвищення кваліфікації посадових осіб; раціональне використання ресурсів; матеріально-технічна самостійність адміністративно-територіальних одиниць; уточнення та вдосконалення нормативно-правових актів відповідно до нових викликів [2, с. 162–166].

Ю. Цвіркун аналізує законодавчі зміни, рекомендації та проєкти законів, спрямовані на вдосконалення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. Підкреслює, що навіть за таких умов конституційне право на судовий захист не можна обмежувати [3, с. 111–117].

Н. Алюшина порівнює режим роботи державних службовців під час карантину та воєнного стану. Виявлено збільшення навантаження, втрат кадрів, зміни режиму (дистанційна робота,

нічні/вихідні зміни). Водночас покращилась комунікація, інформованість і застосування електронних систем – що стало платформою для подальшої адаптації [4, с. 111–117].

В. Зінкевич досліджує взаємодію місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, виокремлюючи п'ять основних напрямів вдосконалення: нормативно-правовий, організаційно-управлінський, кадровий, ресурсний та фінансовий [5, с. 111–117].

І. Казанчук, Д. Зінченко розглядають розвиток інституту адміністративної відповідальності посадових осіб органів публічної адміністрації, звертаючи увагу на необхідність модернізації нормативно-правового поля для посилення контролю, прозорості і запобігання зловживанням владою [6, с. 70–73].

О. Моргунов і О. Музичук описують шляхи вдосконалення у широкому контексті. Серед запропонованих: адаптивні моделі персоналу, розширення функцій, переміщення територіальних органів, взаємодія органів для покриття функціональних прогалин [7, с. 104–108].

Однак, проблематика, піднята у цій статті має перманентний характер, що і визначає її актуальність.

Постановка завдання. Метою статті є надання загальної характеристики напрямів удосконалення діяльності адміністративних органів в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Як ми відзначили, в умовах воєнного стану адміністративні органи постають у центрі механізму державного управління, адже саме вони виконують функції організації суспільного життя, координації діяльності інших суб'єктів публічної влади та забезпечення балансу між потребами оборони і гарантуванням людських прав. Проте наявна правова модель їх статусу виявляє низку обмежень, що знижує ефективність реагування на безпекові виклики та породжує правову невизначеність, що своєю чергою, ставить на порядок денний питання вдосконалення правового статусу адміністративних органів у воєнний час.

Особливість воєнного стану полягає у трансформації звичного правопорядку: обсяг компетенції органів влади змінюється, виникає потреба в оперативних і часто нетипових управлінських рішеннях, але водночас зберігається вимога до їх легітимності та відповідності принципу правовладдя. Саме тому удосконалення правового статусу адміністративних органів має відбуватися у певних взаємопов'язаних площинах серед яких основними, на нашу думку, є нормативно-правова та інституційно-процедурна. Не менш важливо враховувати й міжнародний досвід, адже практики європейських держав засвідчують, що гнучкість механізмів управління в умовах надзвичайних ситуацій не суперечить верховенству права, якщо вона супроводжується чіткими гарантіями дотримання людських прав і належними механізмами контролю. Для України це завдання має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки саме якість правового статусу адміністративних органів впливає на ефективність державного управління під час збройної агресії.

З огляду на це, видається необхідним визначення ключових напрямів удосконалення правового статусу адміністративних органів у воєнний період. Нижче охарактеризуємо найбільш суттєві з них.

1. Нормативне уточнення повноважень. Нормативне уточнення повноважень адміністративних органів у воєнний час є вихідною передумовою для формування ефективної моделі державного управління. У період дії воєнного стану відбувається перерозподіл владних ресурсів між цивільними й військовими органами, що зумовлює необхідність чіткої регламентації обсягу компетенції кожного з них. Відсутність такої регламентації призводить до дублювання функцій, суперечливих рішень тощо.

Нормативне закріплення має передбачати не лише перелік повноважень, а й їхні межі, порядок делегування та умови застосування у надзвичайних обставинах. Особливо важливим є узгодження правового статусу адміністративних органів із положеннями Конституції України, адже навіть у воєнний час верховенство Основного Закону не втрачає чинності. Водночас конституційні норми потребують конкретизації у спеціальному законодавстві, яке визначає процедури прийняття рішень, ієрархію актів та механізми взаємодії органів влади.

Ключовим орієнтиром для нормативного уточнення має залишатися принцип правовладдя, що передбачає, з одного боку, обмеження свавілля держави, а з іншого – створення правових інструментів для оперативного реагування на виклики, відтак під час формування правового статусу адміністративних органів необхідно уникати ситуацій, коли розширення їх компетенції здійснюється поза межами правового поля чи без належних процедурних гарантій.

У європейських державах нормативна модель функціонування адміністративних органів у період надзвичайних станів базується на докладних спеціальних законах, що визначають не

тільки повноваження, а й порядок контролю за їх реалізацією (наголосимо, що це обумовлено демократичним характером суспільств та вимогами правовладдя [8, с. 41–45], що у ньому діють, у тому числі й принципом законності та правової визначеності). Для України актуальним є запозичення такого підходу, адже він дозволяє водночас забезпечити стабільність правопорядку і гнучкість управлінських механізмів.

2. Забезпечення гнучкості адміністративної діяльності. Забезпечення гнучкості адміністративної діяльності в умовах воєнного стану є необхідною умовою для збереження спроможності державного апарату ефективно реагувати на динамічні виклики. Воєнні події характеризуються високим ступенем невизначеності, що вимагає від адміністративних органів здатності ухвалювати рішення у скорочені строки, застосовувати спрощені процедури та оперативно змінювати механізми управління залежно від конкретної ситуації. У такому контексті традиційна модель адміністративного процесу, орієнтована на формалізовані процедури, може виявитися надто громіздкою.

Водночас, наголосимо, що гнучкість не повинна ототожнюватися із відсутністю правил чи відмовою від правових засад управління. Йдеться насамперед про створення в нормативному полі таких процедур, які дозволяють адміністративним органам швидко приймати рішення, але водночас підлягають чітким часовим і змістовим обмеженням. Наприклад, скорочення строків погодження актів, можливість ухвалення рішень у дистанційному режимі, використання електронних комунікацій для обміну інформацією та забезпечення виконання розпоряджень.

У контексті правовладдя важливо, щоб гнучкість адміністративної діяльності супроводжувалася запровадженням запобіжників проти зловживань. До них належать: обов'язок наступного перегляду рішень у звичайному порядку, чітке визначення сфери застосування спрощених процедур, а також посилення парламентського й судового контролю. Таким чином досягається баланс між оперативністю управлінських рішень і збереженням правових гарантій.

3. Інституційна взаємодія з військовим командуванням. Інституційна взаємодія адміністративних органів із військовим командуванням у період воєнного стану має ключове значення для забезпечення цілісності та узгодженості системи публічної влади. У звичайних умовах адміністративні органи реалізують свої повноваження переважно автономно, взаємодіючи з іншими цивільними інституціями в межах усталених процедур. Натомість у воєнний час зростає потреба у тісній координації з військовими структурами, оскільки саме вони стають центром ухвалення стратегічних рішень щодо оборони держави, територіальної цілісності та громадської безпеки. Правовий статус адміністративних органів повинен передбачати чітко визначені механізми взаємодії з військовим командуванням. У цьому контексті особливого значення набуває принцип субсидіарності: адміністративні органи мають забезпечувати виконання тих функцій, які не можуть бути ефективно здійснені військовими структурами (наприклад, у сфері соціального забезпечення, евакуації населення, організації життєзабезпечення громад). Водночас усі дії мають бути скоординовані з військовим командуванням, щоб уникнути конфлікту між цивільними і оборонними потребами.

4. Прозорість та підзвітність діяльності. В умовах надзвичайних обставин, коли обсяг повноважень адміністративних органів може бути розширений, а обмеження людських прав — інтенсифіковані, зростає ризик свавільного чи непропорційного використання владних інструментів. Саме тому запровадження ефективних механізмів звітування та контролю набуває принципового значення.

5. Гарантії дотримання людських прав. Саме в умовах збройної агресії та надзвичайних обмежень найвищою мірою проявляється спроможність держави поєднати вимоги безпеки з обов'язком поважати фундаментальні права [9]. Воєнний стан закономірно передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав, однак ці обмеження мають бути пропорційними, чітко визначеними у правових актах та застосовуватися виключно з метою досягнення легітимної мети – захисту національної безпеки та життя громадян [10, с. 37].

Нормативна база України визначає вичерпний перелік прав, які не можуть бути обмежені за жодних обставин, і адміністративні органи зобов'язані безумовно їх дотримуватися. Водночас важливо закріпити дієві процедурні механізми, що унеможливлюють свавільне застосування обмежувальних заходів. Йдеться, зокрема, про обов'язкову фіксацію мотивів прийняття рішень, можливість їх оперативного перегляду судами, а також наявність незалежних механізмів моніторингу з боку омбудсмана та громадянського суспільства.

6. Адаптація процедур адміністративного судочинства. Цей напрям є необхідною умовою для збереження реальності права на судовий захист, яке належить до невід'ємних прав людини.

Навіть в умовах дії воєнного стану, коли адміністративні органи отримують розширені повноваження, їхні рішення повинні залишатися підконтрольними незалежному суду. Традиційні процесуальні процедури адміністративного судочинства, розроблені для мирного часу, у кризових умовах можуть виявитися надмірно громіздкими. Саме тому виникає потреба в їхній адаптації – тобто у створенні таких форм і механізмів, які забезпечать оперативність розгляду справ та водночас не зруйнують сутності права на справедливий суд.

7. Кадрове та ресурсне забезпечення. Навіть за наявності чіткої нормативної бази та належної інституційної взаємодії ефективність діяльності адміністративних органів буде суттєво обмеженою, якщо вони не володітимуть достатнім кадровим потенціалом і необхідними матеріальними ресурсами. В умовах воєнного стану особливого значення набуває питання безперервності функціонування органів влади, яке безпосередньо залежить від готовності персоналу працювати у кризових умовах та наявності ресурсів для підтримання їх діяльності.

Кадрове забезпечення передбачає не лише кількісний склад працівників, а й їхню професійну підготовку до дій в умовах надзвичайних ситуацій. Важливим є формування навичок кризового менеджменту, цифрової комунікації, координації з військовими структурами та органами місцевого самоврядування. Крім того, в умовах збройної агресії постає проблема ротації кадрів, евакуації органів влади та забезпечення безпеки державних службовців, що вимагає спеціальних нормативних і організаційних рішень.

Ресурсне забезпечення включає матеріально-технічні, фінансові й інформаційні складові. Адміністративні органи повинні мати доступ до сучасних інформаційно-комунікаційних систем, захищених каналів зв'язку, резервних джерел електропостачання та матеріальної інфраструктури, здатної витримувати вплив воєнних дій. Фінансова стабільність функціонування органів також є важливою, адже від неї залежить можливість швидко реагувати на виклики та підтримувати базові соціальні функції держави.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що вдосконалення правового статусу адміністративних органів у період воєнного стану є одним із ключових чинників забезпечення ефективності державного управління та стійкості суспільно-політичної системи України. Воно передбачає не лише чітке нормативне визначення компетенції та меж повноважень, але й формування гнучких управлінських механізмів, здатних оперативно реагувати на кризові виклики, при цьому зберігаючи вірність принципу правовладдя. Важливе значення має налагодження інституційної взаємодії між цивільними та військовими структурами, запровадження прозорих процедур підзвітності, а також дієвих гарантій дотримання людських прав. Не менш актуальними є адаптація адміністративного судочинства до надзвичайних умов та посилення кадрового й ресурсного потенціалу органів публічної влади. У цьому контексті цілком очевидним є й те, що досвід демократичних держав доводить: навіть у часи надзвичайних викликів можливо поєднувати вимоги безпеки з дотриманням основоположних прав і свобод, якщо діяльність адміністративних органів спирається на прозорі та легітимні правові механізми. Для України така модель є не лише бажаною, а й життєво необхідною умовою збереження демократичного державного ладу та забезпечення довіри громадян до влади в умовах збройної агресії.

Список використаних джерел:

1. Музичук О., Бугайчук К. Публічне адміністрування в умовах воєнного стану: принципи, особливості та напрямки вдосконалення. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2023. Т. 29. № 2. С. 200–208.

2. Пєшков В.В. Напрямки вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія: Право.* 2024. № 17. С. 162–166.

3. Цвіркун Ю. І. Аналіз законодавчих змін, рекомендацій та законопроектів, спрямованих на удосконалення адміністративного судочинства в Україні під час дії воєнного стану. *Київський часопис права.* 2022. № 2. С. 111–117.

4. Алюшина Н.О. Розвиток інституту державної служби в умовах карантину та воєнного стану. *Ефективність державного управління.* 2023. №70/71. С. 11–16.

5. Зінкевич В. Шляхи вдосконалення взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. Т. 31. №1. С. 376–383.

6. Казанчук І.Д., Зінченко Д.А. Розвиток інституту адміністративної відповідальності посадових осіб органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану в Україні. Актуальні проблеми правозастосування: сучасні виклики та перспективи: матеріали Перш. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 21 листоп. 2024 р.). Львів, 2024. С. 70–73.

7. Моргунов О. А., Музичук О. М. Шляхи вдосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2023. № 2. С. 104–108.

8. Завгородня Ю.С., Кучук А.М. Публічне управління в умовах правовладдя: методологічні засади. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління.* 2023. Вип. 5 (71). С. 41–45.

9. Кучук А.М. Адміністративні органи в умовах воєнного стану: управлінський та правовий аспекти. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2024. Вип. 14. https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-01-09

10. Корнієнко М.В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 170 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.13

ЛУК`ЯНЧУК М.О.

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ГУМАНІТАРНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF CONSTRUCTION IN THE CONDITIONS OF THE HUMANITARIAN CRISIS IN UKRAINE

У статті здійснено комплексне дослідження адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи в умовах сучасних викликів, спричинених війною, гуманітарною кризою та необхідністю адаптації до європейських стандартів. Автор аналізує еволюцію наукових підходів до розуміння категорій «механізм», «правовий механізм» та «адміністративно-правовий механізм», виокремлюючи їх значення у загальній системі адміністративного права. Особлива увага приділяється науковим підходам різних вчених, здійснюється їх аналіз, а також наголошується на перевагах і недоліках відповідних підходів. У роботі доведено, що сучасний адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи не може обмежуватися виключно декларативними положеннями законодавства, а потребує інтеграції комплексних адміністративно-правових інструментів, процедурного упорядкування та посилення інституційної взаємодії. Аргументовано, що в умовах гуманітарної кризи правові механізми набувають відновлювально-захисного характеру, спрямованого на забезпечення базових соціальних прав людини, передусім права на житло, медичну допомогу, соціальне забезпечення та відновлення інфраструктури. Резюмовано, що ефективна реалізація державної політики у сфері будівництва в умовах гумінатірної кризи можлива безпосередньо за умови поєднання правових, організаційних та інституційних засобів у єдиній адміністративно-правовій системі, здатній швидко адаптуватися до кризових змін і забезпечувати захист прав людини. Зроблено висновок, що адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи постає як інтегроване, багатопланове явище, яке не може бути зведене безпосередньо до сукупності правових норм чи інституційної системи. Його сутність полягає у поєднанні взаємопов'язаних правових, організаційних, процедурних та інституційних елементів, що функціонують у межах єдиної цілісної конструкції. Вирізняльною рисою цього механізму є його динамічність і здатність до адаптації, адже в умовах кризових викликів він трансформується у напрямі спрощення дозвільних процедур, впровадження спеціальних адміністративних режимів, прискорення фінансово-контрольних процесів та гармонізації із міжнародними стандартами. У такому вимірі він виконує подвійну функцію.

Ключові слова: *адміністративно-правовий механізм, будівництво, державна політика, гуманітарна криза, адміністративно-правове регулювання, воєнний стан, повоєнна відбудова, адміністративно-правове забезпечення прав громадян.*

The article presents a comprehensive study of the administrative and legal mechanism for implementing state policy in the field of construction in the context of a humanitarian crisis in the context of modern challenges caused by war, a humanitarian crisis and the need to adapt to European standards. The author analyzes the evolution of scientific

© ЛУК`ЯНЧУК М.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

approaches to understanding the categories of "mechanism", "legal mechanism" and "administrative and legal mechanism", highlighting their significance in the general system of administrative law. Special attention is paid to the scientific approaches of various scientists, their analysis is carried out, and the advantages and disadvantages of the respective approaches are emphasized. The paper proves that the modern administrative and legal mechanism for implementing state policy in the field of construction in conditions of humanitarian crisis cannot be limited exclusively to declarative provisions of the legislation, but requires the integration of complex administrative and legal instruments, procedural regulation and strengthening of institutional interaction. It is argued that in conditions of humanitarian crisis, legal mechanisms acquire a restorative and protective nature, aimed at ensuring basic social human rights, primarily the right to housing, medical care, social security and infrastructure restoration. It is summarized that the effective implementation of state policy in the field of construction in conditions of humanitarian crisis is possible directly provided that legal, organizational and institutional means are combined in a single administrative and legal system capable of quickly adapting to crisis changes and ensuring the protection of human rights. It is concluded that the administrative and legal mechanism for implementing state policy in the field of construction in the context of a humanitarian crisis appears as an integrated, multifaceted phenomenon that cannot be reduced directly to a set of legal norms or an institutional system. Its essence lies in the combination of interrelated legal, organizational, procedural and institutional elements that function within a single holistic structure. A distinctive feature of this mechanism is its dynamism and ability to adapt, because in the context of crisis challenges it is transformed in the direction of simplifying permitting procedures, introducing special administrative regimes, accelerating financial and control processes and harmonizing with international standards. In this dimension, it performs a dual function.

Key words: *administrative and legal mechanism, construction, state policy, humanitarian crisis, administrative and legal regulation, martial law, post-war reconstruction, administrative and legal provision of citizens' rights.*

Постановка проблеми. Актуальність понятійно-категоріального апарату адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи зумовлена складністю й багатовимірністю тих викликів, які постають перед державою та суспільством у ситуаціях війни, масових руйнувань і необхідності відновлення соціально важливої інфраструктури. Будівництво, як базова складова національної економіки і водночас стратегічний інструмент забезпечення соціальної безпеки, стає визначальним чинником стабілізації суспільних відносин і гарантування прав людини в умовах надзвичайних обставин.

В умовах воєнного стану та масштабних гуманітарних криз питання швидкого і водночас належним чином законодавчо врегульованого відновлення житлового фонду, критичної інфраструктури та об’єктів соціального призначення виходять на перший план. Вони потребують як економічних ресурсів, так і чітко визначеного адміністративно-правового інструментарію, здатного забезпечити баланс між оперативністю управлінських рішень і верховенством права. Саме тому дослідження поняття адміністративно-правового механізму у цій сфері має як теоретичне, так і прикладне значення, адже сприяє вибудові моделі ефективного державного управління у кризових та післякризових умовах.

Важливість тематики зумовлюється також тим, що у сучасній доктрині адміністративного права спостерігається різновекторність підходів до розуміння категорії «адміністративно-правовий механізм»: від її вузького трактування як сукупності правових засобів до комплексного бачення як системи правових, інституційних, організаційних та процедурних елементів. Узагальнення цих підходів у контексті специфіки гуманітарної кризи створює підґрунтя для формування нової доктринальної позиції, що відповідає реаліям воєнного стану та потребам повоєнної відбудови.

Стан дослідження. Проблематика адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи знайшла відображення у працях ряду науковців, серед яких потрібно відмітити, насамперед, наступних: О.М. Вінник, Я.В. Гуменюк, О.М. Даценко, О.Ю. Дрозд, О.В. Запотоцька, Г.Л. Знаменський, Ю.О. Коваленко, П.П. Кривошеїн, А.В. Матвійчук, І.М. Миронець, В.В. Олійник, П.С. Покатаєв, О.О. Санжара,

В.А. Ціленко, О.В. Шаповалова, С.О. Шатрава, Т.А. Шумейко, В.В. Юрко та інші. Попри наявність значного масиву наукових праць, присвячених дослідженню адміністративно-правових засад державної політики у сфері будівництва в умовах стабільного розвитку, переважна більшість із них обмежується аналізом правових та організаційних аспектів у мирний період. Натомість проблематика трансформації адміністративно-правових механізмів регулювання у ситуаціях воєнних викликів та масштабних гуманітарних криз залишається фрагментарно висвітленою й потребує подальшого системного наукового опрацювання.

Мета статті – проаналізувати та сформулювати авторське поняття адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи.

Виклад основного матеріалу. Згідно тлумачного словника поняття механізм буквально означає внутрішнє взаємне розташування елементів, усталену систему чого-небудь, стани та процеси, які в сукупності утворюють усталене явище (зокрема дане слово трактується як пристрій чи метод [1, с. 523]. Саме вихідна мовна інтерпретація дозволяє встановити первинні смислові орієнтири, на основі яких вибудовується правова доктрина. У науковому обігу термін «механізм» традиційно використовується для позначення внутрішньої структури, впорядкованої системи елементів та зв'язків, що забезпечують функціонування певного явища. Це означає, що у сфері публічно-правового регулювання, а особливо в адміністративному праві, «механізм» доцільно розглядати як абстрактне поняття, а також як сукупність інституційних, організаційних і нормативних компонентів, які у взаємодії формують цілісний процес реалізації державної політики.

Взагалі, категорія «правовий механізм» застосовується зазвичай у теорії державного управління для позначення множинності правових інструментів, застосування, яких дає можливість досягти поставленої мети [2, с. 378]. Правовий механізм у контексті доктрини адміністративного права має ключове значення для формування адекватного понятійного апарату у дослідженні реалізації державної політики у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи. Як слушно зазначає О.Г. Рогова, у науці державного управління вказаний термін використовується для позначення множинності правових інструментів, що у взаємодії дозволяють досягати поставлених завдань і цілей.

На думку Т.І. Тарахонич правовий механізм – певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, що дають змогу досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури. Кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів [3, с. 13]. Відповідна характеристика акцентує увагу на процесуальній упорядкованості та цільовій спрямованості. Процесуальна упорядкованість означає, що правовий механізм є структурованою системою, де кожна ланка виконує чітко визначену функцію. Це положення надзвичайно важливе у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи, адже передбачає необхідність створення процедур, які дозволяють швидко реагувати на виклики, водночас забезпечуючи юридичну передбачуваність і підзвітність. Впровадження спрощених дозвільних процедур, прозорих механізмів фінансування та контрольних інструментів набуває тут системного характеру, формуючи нерозривну послідовність дій. Цільова спрямованість відображає орієнтацію механізму на досягнення конкретного юридичного результату. У нашому випадку таким результатом є забезпечення реалізації права громадян на житло, створення безпечного середовища та відновлення інфраструктури в умовах війни та гуманітарної кризи загалом. Таким чином, правовий механізм у сфері державної політики з питань будівництва, окрім регулятивного, набуває характеру відновлювально-захисного інструменту.

С.Г. Стеценко характеризує механізм адміністративно-правового регулювання як сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [4, с. 624]. Відповідна позиція полягає у тому, що автор акцентує увагу на інструментальному аспекті правового регулювання, тобто на визначенні конкретних правових засобів як ключових елементів механізму.

Своєю чергою К.В. Муравйов розглядає механізм реалізації державної політики як систему організаційно-правових та інших засобів і заходів, а також інституцій (установ, організацій тощо), якими вони втілюються (впроваджуються, реалізуються) у життя, спрямованих на забезпечення виконання завдань і досягнення цілей державно-управлінської діяльності у певній сфері [5, с. 55]. Науковець доречно підкреслює, що механізм реалізації політики не зводиться безпосередньо до сукупності норм права чи юридичних засобів, а включає організаційні структури та практичні заходи, без яких правові приписи залишаються декларативними. Для сфери будівництва в умовах гуманітарної кризи це особливо важливо, адже правові інструменти повинні бути

підкріплені ефективною роботою спеціалізованих державних органів, місцевого самоврядування, а також координацією з міжнародними організаціями та приватними суб'єктами.

С.В. Іванов під адміністративно-правовим механізмом реалізації державної політики розуміє динамічну сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих у певній послідовності адміністративно-правових засобів, за допомогою яких забезпечується та реалізується складова політики держави у відповідній сфері [6, с. 7–8]. Адміністративно-правовий механізм слід розуміти як постійно оновлювану систему, здатну адаптуватися до нових соціальних викликів і змін політичних пріоритетів. Для сфери будівництва в умовах гуманітарної кризи така риса є особливо значущою: адміністративні процедури і правові засоби повинні оперативно трансформуватися відповідно до реальних потреб відновлення інфраструктури, збереження житлового фонду та захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Наприклад, С.М. Алфьоров під адміністративно-правовим механізмом пропонує розуміти систему правових засобів, які інтегровані й організовані таким чином, що дозволяють послідовно та ефективно забезпечити правове регулювання суспільних відносин нормами адміністративного права [7, с. 40]. Організаційна впорядкованість правових засобів, на якій наголошує автор, передбачає їх структуровану послідовність, що дозволяє уникнути хаотичності у правозастосуванні. Це особливо важливо у кризових ситуаціях, де будь-які правові та управлінські заходи мають бути як оперативними, так і чітко організованими, аби забезпечити баланс між швидкістю прийняття рішень і вимогами правової визначеності.

А.В. Боровик та А.В. Томчук пропонують розуміти під адміністративно-правовим механізмом систему пов'язаних між собою структурно-організаційних (органи державної влади, а також засоби, методи, важелі, процедури, правові норми, стимули, способи, інструменти, принципи) та структурно-функціональних (організація управлінських процесів, функціональна діяльність, послідовна реалізація дій) елементів, використовуючи які компетентні органи державної влади та місцевого самоврядування здійснюють цілеспрямований вплив на суспільні відносини у відповідній сфері [8, с. 50]. У контексті будівництва в умовах гуманітарної кризи така складова має визначальне значення, адже передбачає залучення різних суб'єктів публічної влади (центральних органів, місцевих адміністрацій, органів місцевого самоврядування) до відновлювальних процесів.

В.В. Середа, Ю.С. Назар і К.М. Костовська також описують механізм адміністративно-правового регулювання як сукупність адміністративно-правових засобів, але додають, що за їх допомогою здійснюється вплив на відносини, що виникають у процесі публічного управління, притягнення до адміністративної відповідальності чи вирішення публічно-правового спору адміністративним судом [9, с. 25]. Наголос на судовому розгляді публічно-правових спорів розширює межі поняття механізму адміністративно-правового регулювання, адже означає, що адміністративно-правовий механізм не обмежується нормотворчістю та управлінськими процедурами, а охоплює й інституційну гарантію захисту прав – діяльність судів. Для сфери будівництва в умовах гуманітарної кризи судовий контроль стає гарантією дотримання балансу між державними інтересами у відновленні та правами громадян, зокрема щодо права на житло, компенсацію збитків чи оскарження неправомірних управлінських рішень.

Т.А. Шумейко доходить висновку, що адміністративно-правовий механізм формування та реалізації державної політики – це юридична конструкція, якою окреслено засновану на нормах чинного законодавства взаємоузгоджену систему нормативно-правових, інституційних, правозастосовних й організаційних форм і засобів, які сукупно, цілісно та послідовно впливають на суб'єкти, відносини і процеси у відповідній сфері [10, с. 125]. Організаційна складова відображає управлінську природу адміністративно-правового механізму: планування, координацію, моніторинг і контроль. У кризових умовах ця складова набуває вирішального значення, адже саме від організації залежить здатність держави оперативно мобілізувати ресурси, уникати дублювання функцій та запобігати зловживанням.

Д.В. Кіблик розкриває зміст вказаного механізму як комплексну систему правових інструментів, спеціальних правових процесів та адміністративних процедур, визначених адміністративно-правовими нормами, за допомогою яких суб'єктами владних повноважень (насамперед органами публічного адміністрування) здійснюється цілеспрямована, злагоджена, впорядкована, цілісна та планова діяльність щодо втілення державної політики у відповідній сфері [11, с. 231–232]. У концепції Д.В. Кіблика чітко відображений принцип плановості та цілісності реалізації державної політики. Це означає, що адміністративно-правовий механізм функціонує не стихійно, а в межах стратегічно вибудованої державної політики, що передбачає визначення пріоритетів, координацію між різними рівнями публічної влади та системний моніторинг

результатів. Для будівельної галузі в умовах кризи плановість дозволяє уникати хаотичності у відбудові, а цілісність забезпечує єдність державної політики з місцевими потребами.

Отже, підсумовуючи вищенаведене можна резюмувати, що адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи доцільно визначати як взаємоузгоджену, динамічну та багаторівневу систему, що включає автономні, але взаємопов'язані комплекси нормативно-правових приписів, інституційних структур, адміністративних процедур і спеціальних організаційно-правових заходів, що функціонують у єдності з процесуально впорядкованими правозастосовними формами та судовим контролем, спрямованими на досягнення публічно значущих результатів – відновлення зруйнованої інфраструктури, забезпечення житлом громадян та гарантування безпечного середовища проживання в умовах надзвичайних викликів.

Висновки. Таким чином, доцільно підсумувати, що адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері будівництва в умовах гуманітарної кризи постає як інтегроване, багатопланове явище, яке не може бути зведене безпосередньо до сукупності правових норм чи інституційної системи. Його сутність полягає у поєднанні взаємопов'язаних правових, організаційних, процедурних та інституційних елементів, що функціонують у межах єдиної цілісної конструкції. Вирізняльною рисою цього механізму є його динамічність і здатність до адаптації, адже в умовах кризових викликів він трансформується у напрямі спрощення дозвільних процедур, впровадження спеціальних адміністративних режимів, прискорення фінансово-контрольних процесів та гармонізації із міжнародними стандартами. У такому вимірі він виконує подвійну функцію. Так, з однієї сторони – регулятивну, що забезпечує упорядкування правовідносин у сфері будівництва, а з іншої – відновлювально-захисну, спрямовану на створення передумов для реалізації права громадян на житло, відбудови зруйнованої інфраструктури та гарантування соціальної безпеки населення. Важливою складовою є інституційна взаємодія, адже ефективність механізму значною мірою залежить від координації діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій та приватних суб'єктів, що надає правовим нормам реальної дієвості. У цьому контексті особливого значення набуває й юрисдикційний компонент, втілений у діяльності адміністративних судів, які виконують функцію гаранта правового захисту, забезпечуючи баланс між державними інтересами у сфері відбудови та правами громадян.

Список використаних джерел:

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

2. Рогова О. Г. Механізми правові. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління. С. 378−380.

3. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Право*. 2010. Вип. 50. С. 12–18.

4. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка. 2007. 624 с.

5. Муравйов К. В. Поняття механізму реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2017. № 1. С. 48–56.

6. Іванов С. В. Адміністративно-правовий механізм реалізації державної митної політики в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2018. 45 с.

7. Алфьоров С. М. Заходи організаційно-правового характеру в адміністративно-правовому механізмі протидії корупції в ОВС. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: Право. 2011. № 1. С. 39−43.

8. Боровик А.В., Томчук А.В. Адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2021. № 49. С. 49–52.

9. Середа В. В., Назар Ю. С., Костовська К. М. Адміністративне право України (у схемах та коментарях): навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 300 с.

10. Шумейко Т. А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні : дис.... док. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2022. 504 с. URL: https://cutt.ly/qrs2dDfX

11. Кіблик Д. В. Наукові підходи до визначення дефініції «адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю». *Наукові записки*. Серія: Право. 2020. Вип.8. Спецвипуск. С. 228−233.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.14

ПОКЛАД С.В.

ПРОЦЕДУРИ МОНІТОРИНГУ ДОТРИМАННЯ ДИСЦИПЛІНИ І ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

PROCEDURES FOR MONITORING COMPLIANCE WITH DISCIPLINE AND LEGALITY IN THE ACTIVITIES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION

Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення законності та дисципліни в роботі Державного бюро розслідувань є основою його ефективності та довіри громадян. Варто зауважити, що з метою реального впливу на стан законності та дисципліни в роботі Бюро та підтримку його на відповідному рівні, застосовуються правові процедури різної інтенсивності кінцевого впливу на працівників Бюро. Це системи операційних дій та заходів, в яких виражено акт виконання уповноваженими підрозділами Державного бюро розслідувань покладених на них внутрішньо-організаційних функцій і завдань. Одним із основних різновидів процедур забезпечення службової дисципліни і законності виступає моніторинг, що має особливе вираження та різновиди. Мета статті полягає в аналізі і розкритті змісту та значенні процедур моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності Державного бюро розслідувань. Зроблено висновок, що на сучасному етапі розвитку в діяльності Державного бюро розслідувань застосовується значна кількість процедур моніторингу, які спрямовано на забезпечення законності і дотримання службової дисципліни посадовцями Бюро. Це багатоманітна група операційних процесів, різновидами яких є: моніторинг, в рамках внутрішнього контролю; моніторинг способу життя посадових осіб; моніторинг виконання Антикорупційної програми Бюро; моніторинг діяльності громадськістю; моніторинг роботи вищим керівництвом держави та Радою громадського контролю при Бюро. Варто відмітити глибоко об'єктивний характер процедур моніторингу, адже вони спрямовуються на збір та аналіз інформації про дисципліну і законність у Державного бюро розслідувань в цілому, а не з огляду на персоналії окремих працівників. У зв'язку з цим слід констатувати: дані системи заходів сприяють глобальній прозорості діяльності Державного бюро розслідувань, адже надають можливість відслідковувати рівень дотримання всім особовим складом нормативних вимог та службової дисципліни, виявляти та реагувати на комплексні тенденції покращення чи погіршення даного показника та корегувати на підставі цього внутрішньо-організаційну атмосферу в органах та підрозділах Бюро, забезпечуючи високу ефективність роботи всіх його складових.

Ключові слова: *моніторинг, процедура моніторингу, дисципліна, законність, Державне бюро розслідувань.*

The relevance of the article lies in the fact that ensuring legality and discipline in the work of the State Bureau of Investigation is the basis of its effectiveness and trust of citizens. It is worth noting that in order to have a real impact on the state of legality and discipline in the work of the Bureau and maintain it at the appropriate level, legal procedures of varying intensity of the final impact on the employees of the Bureau are applied. These are systems of operational actions and measures, which express the act of performing by authorized units of the State Bureau of Investigation the internal organizational functions and tasks assigned to them. One of the main types of procedures for ensuring official discipline and legality is monitoring, which has a special expression and varieties. The purpose of the article is to analyze and reveal the content

© ПОКЛАД С.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

and meaning of the procedures for monitoring compliance with discipline and legality in the activities of the State Bureau of Investigation. It is concluded that at the current stage of development in the activities of the State Bureau of Investigation, a significant number of monitoring procedures are used, which are aimed at ensuring legality and compliance with official discipline by the Bureau's officials. This is a diverse group of operational processes, the varieties of which are: monitoring, within the framework of internal control; monitoring the lifestyle of officials; monitoring the implementation of the Bureau's Anti-Corruption Program; monitoring activities by the public; monitoring the work of the top state leadership and the Public Control Council at the Bureau. It is worth noting the deeply objective nature of the monitoring procedures, as they are aimed at collecting and analyzing information about discipline and legality in the State Bureau of Investigation as a whole, and not with regard to the personalities of individual employees. In this regard, it should be noted: these systems of measures contribute to the global transparency of the activities of the State Bureau of Investigation, as they provide an opportunity to monitor the level of compliance by all personnel with regulatory requirements and service discipline, to identify and respond to complex trends in the improvement or deterioration of this indicator and, on this basis, to adjust the internal organizational atmosphere in the bodies and divisions of the Bureau, ensuring high efficiency of the work of all its components.

Key words: *monitoring, monitoring procedure, discipline, legality, State Bureau of Investigation.*

Актуальність теми. В реаліях сьогодення, забезпечення законності та дисципліни в роботі Державного бюро розслідувань є основою його ефективності та довіри громадян. Варто зауважити, що з метою реального впливу на стан законності та дисципліни в роботі Бюро та підтримку його на відповідному рівні, застосовуються правові процедури різної інтенсивності кінцевого впливу на працівників Бюро. Це системи операційних дій та заходів, в яких виражено акт виконання уповноваженими підрозділами ДБР покладених на них внутрішньо-організаційних функцій і завдань. Одним із основних різновидів процедур забезпечення службової дисципліни і законності виступає моніторинг, що має особливе вираження та різновиди.

Стан дослідження проблеми. Адміністративно-правовому статусу та специфіці роботи Державного бюро розслідувань приділялась увага в роботах: Л.І. Аркуша, Н.М. Бакаянова, О.В. Ільченко, Р.В. Греби, І.С. Ковальчука, В.І. Литвиненко, М.С. Моісєєва та інших науковців. Водночас, ДБР – це відносно «молодий» правоохоронний орган, багато аспектів діяльності якого все ще залишаються неосвітленими в науковій царині, як то процедури забезпечення службової дисципліни та законності його функціонування.

Саме тому метою статті є: проаналізувати і розкрити зміст та значення процедур моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу. У науковій статті Н.Р. Нижник, І.О. Гуменюк та О.В. Музи відмічається, що термін «моніторинг» прийшов з англійської мови, але має латинську основу. Слова «moneo», «monitor», «monitorius», «monitum», «monitus» є спільнокореневими та багатозначними. Одне із значень слова «moneo» – карати; «monitor» – наглядач; «monitorius» – попереджуючий; «monitum» – вказівка; «monitus» – повідомлення. Ураховуючи вказане тлумачення слова «моніторинг», його традиційний зміст – спостереження та аналіз – автоматично розширюється за рахунок такого компонента, як усунення виявлених у ході його проведення порушень законодавства, і передбачає у своєму складі стадії обов'язкового ви- конання або врахування у подальшій нормотворчій діяльності результатів моніторингу законодавства [1, с. 23]. Згідно до визначення представленого в Юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученко, моніторинг – це регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування [2, с. 764].

Розкриттю змісту моніторингу неодноразово присвячувались окремі наукові дослідження. Наприклад, в своїй роботі М.А. Ажажа наголосила, що це методика спостережень за станом певного об'єкта або процесу, що дає можливість спостерігати її у розвитку, оцінювати, оперативно виявляти результати впливу різних зовнішніх факторів. Результати моніторингу дають можливість змінювати управління об'єктом або процесом. Таким чином, мова йде про постійне спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату. Інакше кажучи, якщо діагностика ситуації здійснюється систематично з певною

заданою періодичністю та з використанням одної (базової) системи індикаторів, ми маємо справу з моніторингом [3, с. 271]. В.Н. Большаков обстоює думку, що моніторинг – це регулярне відслідковування процесу, явища за відповідною методикою, з метою одержання більш повної та докладної інформації про нього і прийняття на підставі цього обґрунтованого рішення [4, с. 164]. «Моніторинг – це постійне спостереження за ходом якого-небудь явища або процесу з метою визначення закономірностей і особливостей його розвитку», – зазначають Ю.Б. Іванов та О.М. Тищенко [5].

Отже, процедури моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності Державного бюро розслідувань – це групи заходів, засобів, способів та операцій, які проводяться уповноваженими суб'єктами з метою збору та аналізу інформації про поточний рівень дотримання працівниками органів та підрозділів ДБР вимог, правил та стандартів службово-професійної діяльності, факти порушень прав, свобод громадян, інтересів держави і суспільства, реалізовані заходи із зміцнення правомірності, якості та ефективності роботи Бюро, а також визначення на основі отриманих результатів перспективи його подальшого розвитку.

Процедури моніторингу в роботі ДБР багатоманітні, але лише окремі з них прямо стосуються забезпечення законності та службової дисципліни. Найпершим прикладом є моніторинг, який проводиться в рамках внутрішнього контролю Бюро. Відповідно до Наказу ДБР «Про затвердження Порядку функціонування внутрішнього контролю в Державному бюро розслідувань» від 30.06.2025 №343 моніторинг у центральному апараті та територіальних управліннях ДБР здійснюється керівниками шляхом постійного відстеження результатів виконання завдань, планів роботи, впровадження заходів контролю з управління ризиками і періодичної оцінки стану організації та функціонування системи внутрішнього контролю в цілому та / або окремих його елементів з метою виявлення відхилень чи недоліків, вжиття заходів для їх усунення, удосконалення організації фінансового управління і контролю. Постійний моніторинг проводиться під час щоденної, поточної діяльності центрального апарату ДБР, територіальних управлінь ДБР, передбачає управлінські, наглядові та інші дії керівників і працівників структурних підрозділів центрального апарату та територіальних управлінь ДБР у ході виконання ними своїх обов'язків з метою визначення та коригування відхилень у заходах контролю. Періодична оцінка передбачає проведення оцінки виконання окремих повноважень, завдань на періодичній основі та здійснюються працівниками, які не несуть відповідальності за їх реалізацію, та / або відділом внутрішнього аудиту для більш об'єктивного аналізу результативності системи внутрішнього контролю. За результатами проведення моніторингу здійснюється інформування Директора ДБР, директорів територіальних управлінь ДБР, Управління внутрішнього контролю та відділу внутрішнього аудиту щодо відхилень у системі внутрішнього контролю та / або окремих його елементів та надається інформація щодо реагування на такі відхилення. Запроваджений у центральному апараті та територіальних управліннях ДБР моніторинг повинен забезпечувати виявлення та оцінку відхилень у функціонуванні системи внутрішнього контролю та/або окремих його елементів та вжиття заходів для усунення таких відхилень [6].

Наступний різновид процедури застосовується в аспекті антикорупційного нагляду за діяльністю ДБР. Як і на посадових осіб інших державних органів, на працівників Бюро розповсюджуються антикорупційні обмеження та вимоги передбачені Законом України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 №1700-VIII. Документ передбачає низку антикорупційних процедур направлених на запобігання, припинення та профілактику корупційних та пов'язаних із корупцією діянь, що, в свою чергу, позитивно впливає на рівень законності в державі та функціонування конкретно взятого відомства. Однією з подібних є процедура моніторингу способу життя посадових осіб.

Порядок проведення даної процедури затверджено Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування» від 26.10.2023 №236/23. Відповідно до Наказу, моніторинг проводиться з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з деклараціями особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, із додержанням законодавства про захист персональних даних та не повинен передбачати надмірного втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя особи [7].

Крім безпосередньо НАКЗ, моніторинг способу життя працівників ДБР, як суб'єктів щодо яких діє антикорупційне законодавство, провадять представники підрозділів внутрішнього контролю Бюро згідно Закону України «Про державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 №794-VIII.

Ще одним прикладом антикорупційного моніторингу, як процедури забезпечення законності та службової дисципліни у роботі ДБР, є моніторинг виконання Антикорупційної програми бюро. Тут ми торкаємось питання формування та реалізації органом державної антикорупційної політики. Згідно Розділу ІІІ Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 №1700-VIII засади державної антикорупційної політики на відповідний період визначаються ВРУ в Антикорупційній стратегії, яка затверджується законом. ВРУ щороку не пізніше 1 червня проводить парламентські слухання з питань реалізації Антикорупційної стратегії. На локальному рівні, тобто, в межах діяльності окремих державних органів приймаються власні Антикорупційні програми [8].

Чинною на сьогоднішній день в Державному бюро розслідувань є затверджена Наказом ДБР від 14.02.2023 №101 Антикорупційна програма Бюро на 2023-2025 роки. Відповідно до Статті IV Програми моніторинг її виконання здійснюється не рідше одного разу на півріччя уповноваженим підрозділом із запобігання та виявлення корупції ДБР, який у разі потреби інформує Директора ДБР про хід виконання документу. Моніторинг полягає у зборі та аналізі інформації про повноту та своєчасність виконання заходів, передбачених Антикорупційною програмою ДБР, їх актуальність та відповідність середовищу організації з метою контролю стану управління корупційними ризиками, виявлення та усунення недоліків у положеннях Антикорупційної програми ДБР [9].

Однією з форм вираження моніторингу за станом законності та службової дисципліни в роботі ДБР можна вважати процедуру моніторингу з боку громадськості. За рахунок реалізації останньої громадськість отримує можливість систематично ознайомлюватись із результатами функціонування ДБР, у тому числі, внутрішньо-організаційної адміністративної діяльності спрямованої на виявлення та припинення порушень серед службовців органу. Відповідно до статті 27 Закону України «Про державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 №794-VIII ДБР через медіа, на своєму офіційному веб-сайті та в інших формах регулярно інформує суспільство про свою діяльність, зокрема про призначення та звільнення працівників Державного бюро розслідувань [10].

Схожою є процедура моніторингу роботи ДБР вищим керівництвом держави та інституцією громадського контролю – Радою громадського контролю при ДБР. Остання, згідно Положення про Раду громадського контролю при Державному бюро розслідувань затвердженого Указом Президента України від 05.02.2020 №42/2020 є колегіальним консультативно-дорадчим органом для забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань [11].

Відповідно до статті 23 Закону України «Про державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 №794-VIII ДБР щорічно готує письмовий звіт який аналізується Радою громадського контролю. В подальшому, основуючись на даному звіті Директор ДБР інформує Президента України, Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України з основних питань діяльності Державного бюро розслідувань та його підрозділів, про виконання покладених на них завдань, додержання законодавства, прав і свобод людини і громадянина. Крім того, Комітет Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання правоохоронної діяльності, не менше одного разу на рік проводить відкриті для громадськості слухання на тему діяльності Державного бюро розслідувань, виконання покладених на ДБР завдань, додержання ним законодавства, прав і свобод людини і громадянина. Письмовий звіт про діяльність Бюро повинен містити широке коло інформаційних відомостей, окремі з яких присвячено діяльності підрозділів внутрішнього контролю Державного бюро розслідувань, кількість повідомлень про вчинення правопорушень працівниками Державного бюро розслідувань, результати їх розгляду, притягнення працівників Державного бюро розслідувань до відповідальності [10].

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі розвитку в діяльності ДБР застосовується значна кількість процедур моніторингу, які спрямовано на забезпечення законності і дотримання службової дисципліни посадовцями Бюро. Це багатоманітна група операційних процесів, різновидами яких є: моніторинг, в рамках внутрішнього контролю; моніторинг способу життя посадових осіб ДБР; моніторинг виконання Антикорупційної програми Бюро; моніторинг діяльності ДБР громадськістю; моніторинг роботи ДБР вищим керівництвом держави та Радою громадського контролю при Бюро. Варто відмітити глибоко об'єктивний характер процедур моніторингу, адже вони спрямовуються на збір та аналіз інформації про дисципліну і законність у ДБР в цілому, а не з огляду на персоналії окремих працівників. У зв'язку з цим слід констатувати: дані системи заходів сприяють глобальній прозорості діяльності Державного бюро розслідувань, адже надають можливість відслідковувати рівень дотримання всім особовим складом

нормативних вимог та службової дисципліни, виявляти та реагувати на комплексні тенденції покращення чи погіршення даного показника та корегувати на підставі цього внутрішньо-організаційну атмосферу в органах та підрозділах Бюро, забезпечуючи високу ефективність роботи всіх його складових.

Список використаних джерел:

1. Нижник Н., Гуменюк І., Муза О. Концептуальні основи утвердження правового моніторингу в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 4(75). С. 21–29.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. Енцикл., Т. 3: К–М. 2001. 792 с.
3. Ажажа М.А. Моніторинг як інструмент забезпечення якості державних та муніципальних послуг. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 50. С. 270–277.
4. Большаков В.Н. Профілактика ознак мережних війн – завдання моніторингу в АПК України. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 4. Ст. 164–167.
5. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства: Монографія. За заг. ред. д. е. н., професора Іванова Ю. Б., д. е. н., професора Тищенка О. М. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. 384 с.
6. Про затвердження Порядку функціонування внутрішнього контролю в Державному бюро розслідувань: наказ від 30.06.2025 № 343. Офіційний веб-портал Державного бюро розслідувань. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/pravovi-zasadi/2025/nakaz-343.pdf.
7. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування: наказ від 26.10.2023 № 236/23. Офіційний вісник України. 2023. № 87. Ст. 740.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 №1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.
9. Про затвердження Антикорупційної програми Державного бюро розслідувань на 2023–2025 роки: наказ від 14.02.2023 № 101. Офіційний веб-сайт Державного бюро розслідувань. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/antikor/pro-zatverdzhennya-antikorupcijnoi-programi-dbr-na-2023-2025-roki.pdf.
10. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 №794-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 6. Ст. 55.
11. Питання Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань: указ від 05.02.2020 №42/2020. Офіційний вісник України. 2020. № 14. Ст. 548.

УДК 159.923
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.15

ПОЛУДЬОННА Н.С.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ КОЛИШНІХ ВІЙСЬКОВИХ: ЗМІСТ, ЧИННИКИ ТА КРИТЕРІЇ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION TO THE CONDITIONS OF PEACEFUL LIFE OF FORMER MILITARY SERVANTS: CONTENT, FACTORS AND CRITERIA

У статті аналізуються наукові підходи до оцінки соціально-психологічної адаптації загалом та соціально-психологічної адаптації до умов мирного життя колишніх військових після участі у бойових діях. Аналізуються чинники, що впливають на процес реадаптації, рівень стресостійкості, емоційний стан та соціальну інтеграцію, а також визначаються шляхи підвищення ефективності психологічної підтримки ветеранів.. Описано її види, зміст, фактори, функції та критерії. Проаналізовано, порівняно та узагальнено чинники, що впливають на процес адаптації, найважливіші особливості.

Соціально-психологічна адаптація до умов мирного життя колишніх військовослужбовців до цивільного життя – це складний, багатогранний процес адаптації до нових соціальних ролей, цінностей та взаємодії з навколишнім середовищем після повернення з бойових дій. Вона вимагає терпіння, підтримки та часу на відновлення з боку військовослужбовців та їхніх близьких, а також може супроводжуватися емоційними проблемами, такими як страх, агресивність або відчуття зради. Важливо спочатку відновити психологічний стан, зосередитися на безпеці та уникати різких рухів та рішень.

У статті наведено однозначне розуміння нормальної адаптації, девіантної адаптації та патологічної. Так, нормальна адаптація може бути захисною, незахисною та змішаною. Захисні механізми адаптації – це проекція, раціоналізація, агресія, регресія до інших. Девіантна адаптація стосується особистості, яка не задоволена поточним станом справ і хоче змінити світ відповідно до власних переконань. Патологічна адаптація характеризується використанням засобів та механізмів, неприйнятних для норм та цінностей суспільства, для досягнення успіху в суспільстві. Взагалі, соціально-психологічна адаптація умов мирного життя колишніх військових характеризується низкою особливостей, оскільки це поняття багатовимірне.

Ключові слова: *адаптивність, соціально-психологічна адаптація, нормальна адаптація, девіантна адаптація, патологічна адаптація.*

The article analyzes scientific approaches to assessing socio-psychological adaptation in general and socio-psychological adaptation to peaceful life conditions of former military personnel after participation in hostilities. Factors influencing the readaptation process, the level of stress resistance, emotional state and social integration are analyzed, and ways to increase the effectiveness of psychological support for veterans are determined. Its types, content, factors, functions and criteria are described. Factors influencing the adaptation process, the most important features are analyzed, compared and summarized.

Socio-psychological adaptation to peaceful life conditions of former military personnel to civilian life is a complex, multifaceted process of adaptation to new social roles, values and interaction with the environment after returning from hostilities. It requires patience, support and time for recovery from military personnel and their loved ones, and may also be accompanied by emotional problems such as fear, aggressiveness

© ПОЛУДЬОННА Н.С. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології (Навчально-науковий інститут права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Національної академії внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-6567-2196

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

or a sense of betrayal. It is important to first restore the psychological state, focus on safety and avoid sudden movements and decisions.

The article provides an unambiguous understanding of normal adaptation, deviant adaptation and pathological. Thus, normal adaptation can be protective, non-protective and mixed. Protective adaptation mechanisms are projection, rationalization, aggression, regression to others. Deviant adaptation concerns an individual who is not satisfied with the current state of affairs and wants to change the world in accordance with their own beliefs. Pathological adaptation is characterized by the use of means and mechanisms unacceptable to the norms and values of society to achieve success in society. In general, the socio-psychological adaptation of former military personnel to the conditions of peaceful life is characterized by a number of features, since this concept is multidimensional.

Key words: *adaptability, socio-psychological adaptation, normal adaptation, deviant adaptation, pathological adaptation.*

Проблема адаптації у цілому була і є предметом дослідження багатьох наук, зокрема: медицини, економіки, соціології, психології, педагогіки. Це свідчить про те, що процес адаптації є складним феноменом, тому й досліджується вченими вже кілька століть. Термін «адаптація» походить з латинської мови *adapto* і означає – пристосовую і має кілька значень (технічне, соціальне, біологічне, мистецьке та ін.) [11; 13]. У науковій літературі термін застосовується у широкому значенні (як пристосування організму до певних умов існування, що постійно змінюються) та у вузькому (як зміна чутливості органів чуття під впливом більш чи менш тривалої дії тих чи інших подразників) [15]. Своїм корінням термін закладено у фізіології та біології, оскільки уперше це поняття сформулював у 1865 німецький фізіолог Г. Ауберт [3; 6].

Метою статті є аналіз соціально-психологічної адаптації до умов мирного життя колишніх військових, які брали участь у бойових діях.

Здійснивши аналіз наукових джерел, ми дійшли до розуміння того, що проблеми адаптації привертали увагу вчених різних напрямків, зокрема: класичний психоаналіз (З. Фрейд, А. Фрейд, О. Феніхель), Женевської психоаналітичної школи (Х. Хартманн, Ж.Піаже), необіхевіористичний підхід, гуманістичний підхід (А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Оллпорт, Е.Фромм і ін.), діяльнісний та кілька концепцій. Засновники класичних напрямків психології: Ерік Фромм, (як одну з складових природи людини), Карл Роджерс (виходив с того, що особистість сама по собі є джерелом свого особистісного розвитку, і здатна нести аідповідальність за власну поведінку та розвиток перед собою та суспільством). Е. Фромм зазначав, що людина може адаптуватися і до небажаних, негативних для себе соціальних явищ, наприклад до рабства, фашизму, диктатурі [5].

Різними аспектами проблеми адаптації займалися дослідники Г.О. Балл, Ж. Піаже, Г. Сельє, Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, ОФ. Лазурський, С.Л. Рубінштейн та багато інших займались теоретичними розробками питання адаптації. Вчені В.А. Енгельгард, М.Г. Кджанян, Б.Д. Парігін, Л.Г. Почебут, В.А. Чикер та інші. У наукових джерелах висвітлюється низка прикладних досліджень, зокрема: до навчання учнів і студентів, вчителів і викладачів (І.І. Бойко, Ю.О. Бохонкова, М.Г. Горліченко, Т. А. Кухарчук, С.М. Кулик, В.А. Скрипник, В.М. Павлушенко, Л.П. Хахула Б.А. Рудов, С.М. Хатунцева); професійної адаптації (А.А. Согорін, В.В. Шкурк, Ву Тхієу Занг); адаптації після відбуття покарання у місцях позбавлення волі (В.В. Проскура, Б.М. Телефанко); адаптація до особливих умов (І.В. Каськов, О.Р. Охременко, В.М. Невмержицький, Н.А. Агаєв); соціально-психологічна адаптація в умовах життєвої кризи (О.П.Ткачишина, Н.М. Зливков, С.О. Лукомська, О.В. Федан) [4; 8; 12].

Процес соціально-психологічної адаптації індивіда починається з дитинства і триває практично усе життя. У рамках цього процесу відбувається не лише формування особистісних соціальних якостей, а й розвиток суспільства у цілому. Саме у процесі адаптації відбувається самоактуалізація людини, формується її рольова поведінка, здатність до самоконтролю та адекватних зв'язків й стосунків, а також самосвідомість. Успішність адаптації залежить від багатьох чинників – від індивідуальних до соціальних.

Так, соціально-психологічну адаптацію можна розуміти як активний процес взаємного пристосування людини і соціального середовища, балансування та узгодження суспільних вимог, норм і викликів та індивідуальних цінностей і переконань особистості. Розуміння функцій соціально-психологічної адаптації наближує до більш ємного її розуміння. Так, вирізняють дві групи функцій – внутрішні та зовнішні. Внутрішні функції спрямовані на розвиток особистості,

а зовнішні – на інтеграцію особистості в оточуюче середовище. Дослідником функцій адаптації був В.Г. Крисько [16]. Зокрема вчений виокремив наступні функції соціально-психологічної адаптації:

– досягнення оптимального балансу в динамічній системі «особистість-соціальне середовище»;

– регулювання спілкування і взаємовідносин;

– самопізнання і самокорекція;

– збереження психічного здоров'я;

– максимальний прояв і розвиток творчих можливостей і здібностей особистості, підвищення її соціальної активності;

– формування емоційно – комфортних ролей;

– підвищення ефективності діяльності як адаптованої особистості, так і соціального середовища, колективу;

– підвищення стабільності та згуртованості соціального середовища.

Узагальнюючи, ми можемо розуміти соціально-психологічну адаптацію як складний динамічний процес та відповідний результат, активними учасниками якого є як особистість, так і оточуюче середовище. До того ж, цей процес спрямовано на взаємне пристосування особистості та середовища. Так, учасники бойових дій після повернення додому зіштовхуються з не малою кількістю соціально-психологічних проблем. Іншими словами, у процесі їхньої адаптації можуть змінюватися стереотипи та паттерни поведінки. Дослідники М.І. Дьяченко та Л.А. Кандибович ще у 1979 році розглядали кілька фаз адаптації, а саме: пізнавальна фаза (навчання новим шляхам дій і способам поведінки), фаза психологічної переорієнтації, фаза вироблення звичок, фаза внутрішнього прийняття нових умов діяльності.

Вчений А.А. Налчаджян у 1988 році виокремив типи адаптації, а саме: нормальна, девіантна, патологічна. Нормальна адаптація може бути захисною, незахисною та змішаною. Захисними механізмами адаптації є проекція, раціоналізація, агресія, регресія на ін. Девіантна адаптація стосується особистості, яка не задоволена поточним станом речей і хоче змінити світ відповідно до власних переконань. Це може сприяти до виникнення конфлікту з оточуючими. Патологічна адаптація характеризується використанням неприйнятних для соціуму норм та цінностей засобів та механізмів для досягнення успіху в суспільстві.

З початком військової агресії російської федерації проти України проблема адаптації отримала новий поштовх. Найбільше у фокусі уваги вчених є питання соціально-психологічної адаптації особистості в кризових умовах війни (В.Й. Бочелюк, Т.М. Титаренко), а також соціально-психологічна адаптація внутрішньо переміщених осіб (М.С. Панов, О.Є. Блінова), соціально-психологічна адаптація військових як до перебування в зоні бойових дій (К.О. Кравченко, О.М. Кокун, О.С. Чабан), так і до умов мирного життя після демобілізації (О.В. Мельнік, Ю.Л. Бриндіков).

Нажаль, фізичне повернення додому не завжди збігається із психологічним [14]. Травматичні події, які переживають учасники бойових дій характеризуються низкою об'єктивих ознак: тривалістю подій, ступенем загрози життю та здоров'ю, важкістю того, що бачить учасник бойових дій, ступенем ізоляції та захисту і навіть наявністю близьких людей поряд. Тому, цілком на часі, вийшов наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг» від 11.04.2024 № 175-Н.

Психотравмівні події в умовах воєнного стану є ситуацією високої інтенсивності і характеризуються високою енерговитратністю (домінує потреба власної безпеки, і безпеки рідних та оточення, а також потреба адаптуватися до нових умов життєдіяльності та відповідальність за виконання професійних обов'язків), що може відчувати практично кожна здорова та емоційно стійка людина [9]. На думку О. Колісніченко (2018), брак адаптаційного потенціалу особистості веде до дезінтеграції психічної діяльності, а також сприяє формуванню неефективних форм адаптаційних реакцій.

Сьогодні доступними є велика кількість досліджень соціально-психологічної адаптації і за останні роки вона набула нового значення, відкриваються нові показники і чинники цього процесу. В науковій літературі поряд з поняттям чинники зустрічаються поняття факторів, критеріїв та закономірностей. Оскільки соціально-психологічна адаптація є взаємодією особистості та соціального середовища, то розглядаються психологічні чинники (інтелект, характер, темперамент, мотивація, адаптація), а також вік, стать, освіта, власний досвід.

В наукових джерелах висвітлюються різні підходи. Популярним є підхід Л. Б. Волинської, яка виокремлює такі комплексні групи факторів соціально-психологічної адаптації як, як:

– внутрішні (соціально-демографічні характеристики особистості, такі як стать, вік, сімейний стан, наявність дітей і т. д; ціннісні орієнтації; психологічні властивості особистості);

– зовнішні (комплекс параметрів, пов'язаних з видом діяльності групи, специфічні характеристики діяльності та особливості соціальної організації колективу) [17].

Існують й інші підходи, де усі чинники можуть розглядатися як із знаком плюс (які прискорюють адаптацію), так і зі знаком мінус (як такі, що гальмують адаптацію). Це дуже відносна градація. Оскільки фактори, які для однієї людини, є прискорюючими, для іншої людини можуть бути гальмуючими. Це свідчить про індивідуальний характер адаптації. Водночас існує певний перелік чинників, які дослідники визначають загальними факторами, що негативно впливають і гальмують адаптацію для кожного. Так, дослідниця В.А. Семиченко, розглядаючи процес адаптації студентів – першокурсників до навчального процесу виділяла наступні чинники [10]:

– відсутність умінь і навичок самореалізації, не сформованість умінь здійснювати психічну самореалізацію поведінки і діяльності;

– нездатність усвідомлювати вимоги до рівня інтеграції діяльності, адже нова система міжособистісних стосунків з навколишніми не може бути засвоєна одразу;

– схильність застрягати на негативних сторонах повсякденного життя;

– розлука із сім'єю, з людьми звичного оточення;

– відсутність позапрофесійного спілкування, знижені можливості у встановленні неформальних зв'язків;

– відсутність власної спрямованості на конструктивне подолання труднощів.

Крім того, слід розуміти, що чинники не є відокремленими та знаходяться у тісному зв'язку один з одним. Поряд з цим, вплив співвідношення чинників, їх питома вага у процесі адаптації для кожного випадку є індивідуальною. З огляду на це можна згрупувати фактори як провідні й другорядні. Важливим для ефективності процесу адаптації також є тривалість впливу та інтенсивність впливу кожного чинника. А відтак існує розподіл на постійні фактори, які діють протягом всього процесу адаптації та тимчасові, які діють обмежений період. Варто зауважити, що це умовний розподіл, адже актуальність чинника стає істотною тільки в момент, коли проявляється певна потреба. Отже, час дії чинника має значення не сам по собі, а у відношенні до часу виникнення потреби.

Підходи до аналізу чинників соціально-психологічної адаптації різні. Існують більш об'ємні підходи аналізу чинників адаптації до яких можливо віднести груповий підхід, в якому аналізуються об'єднані групи чинників. Цікавим, на нашу точку зору, є підхід П. С. Кузнєцова [7], оскільки він найбільш наближений до соціально-психологічної адаптації до умов мирного життя колишніх військових. Вчений виокремлює наступні комплексні фактори, від яких залежить ефективність адаптації, зокрема:

– економічний (матеріальні ресурси);

– самозбереження (потреба фізичної та економічної безпеки);

– відтворювальний (реалізації сексуальних потреб, потреби у створенні сім'ї та потреби продовження роду);

– комунікативний (задоволення потреб у спілкуванні);

– когнітивний (потреба отримати освіту, підвищити професійний рівень та можливість саморозвитку);

– регулятивний (фактори, що забезпечують регуляцію потреб із зовнішнім світом);

– самореалізація (найбільш складний комплексний фактор, який включає реалізацію потреб, що має чи набуває для людини справжню цінність через певні досягнення, владу, авторитет, статус, престиж).

Як бачимо, одним важливих і складних питань є показники саме соціально-психологічної адаптації. Тут важливим показником ефективної адаптації є взаємоузгодження цілей і результату. Узгодженість цілей і результату адаптації, тобто адаптивність (як здатність швидко пристосовуватися до змін навколишнього середовища), визначається з однієї сторони як ситуація балансу та відчуття соціального задоволення, а з іншої – позитивним досвідом та особистісним розвитком та зростанням.

Успішність соціально-психологічної адаптації Галицька І. визначає як сукупність наступних критеріїв: суб'єктивне сприйняття особистістю ефективності своєї адаптації, позитивний емоційний стан, наявність можливостей для особистісного зростання надалі, усвідомлення позитивного досвіду та сталість сприйняття адаптації як позитивної [1].

В інших джерелах наукової інформації зазначають адаптованість як певний набір соціальних навичок та способів соціальної взаємодії, зокрема: усвідомлення людиною своїх потреб, інтересів, цінностей; усвідомлення своїх стереотипів сприйняття середовища, стресостійкість, розвинені вербальні та невербальні навички комунікації, емоційний інтелект, здатність вирішувати конфліктні ситуації, здатність впливати на середовище, нести відповідальність за свої слова і вчинки тощо. Як бачимо, наведений перелік індивідуальних соціально-психологічних навичок дає можливість оцінити потенційну адаптивність людини, яка характеризується спроможністю незалежно від складності зовнішньої ситуації мобілізувати власні ресурси та моделювати гнучкі поведінкові стратегії (вони допоможуть адекватно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі).

Щодо потенційної адаптивності колишніх військових, то за вище вказаними навичками вже зрозуміло – це складна для них задача, з якою без сторонньої допомоги справитися важко. У контексті індивідуальних чинників, А.О. Реан [2] запропонував модель соціальної адаптації, яка базується на критеріях зовнішнього (відповідність поведінки особистості установкам, вимогам і правилам середовища) та внутрішнього (стан людини, її задоволеність, комфортність, психоемоційний стан стабільності, відсутність напруги і стресу) плану. Згадувані критерії взаємозалежні. Вчений запевняє, що при мінусових значеннях зовнішнього і внутрішнього критеріїв констатується стан повної дезадаптації. А за мінусовим значенням внутрішнього і плюсових зовнішнього критеріїв, відбувається одностороння адаптація. З точки зору дослідника вона є можливою. При мінусових значеннях зовнішнього, і плюсових внутрішнього критерія, адаптація не відбувається, може констатується асоціальна, конфліктна поведінка.

Тобто, соціально-психологічна адаптація відбувається лише за плюсових значеннях двох критеріїв – внутрішнього і зовнішнього. Тоді проявляється збалансованість системи, що у свою чергу призводить до самоактуалізації та самореалізації особистості в соціумі. Таким чином, основним критерієм адаптованості є гармонія і життєвий баланс. Вивчення чинників, показників та механізмів соціально-психологічної адаптації колишніх військових має як теоретичне, так практичне значення. Оскільки розуміння взаємозв'язків та закономірностей даного процесу надасть можливість розробити більш ефективні способи підтримки, допомоги та реабілітації у цілому.

Висновки. Соціально-психологічна адаптація умов мирного життя колишніх військових є складним і багатовимірним явищем. На даному етапі в науці відсутнє єдине розуміння даного поняття. Той чи інший підхід виокремлює певний компонент, що впливає на адаптацію, і аналізує як явище з огляду взаємозв'язків «центрального» компоненту з іншими.

Ми дійшли висновку, що зміст соціально-психологічної адаптації умов мирного життя колишніх військових характеризується низкою процесів, які його супроводжують, оскільки це поняття багатовимірне. Кожний з вимірів повинен вивчається як окремо, так і у єдності з іншими.

Список використаних джерел:

1. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації. соціогуманітарні проблеми людини. 2005. №1 С. 91–100.

2. Емішянц О.Б. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип 4. Т. 1. С. 47–52.

3. Єрьоменко О. Сутність поняття «адаптація» в міждисциплінарному аспекті. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Випуск 73. Том 2. С. 211–218. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/ part_2/34.pdf

4. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості укризових життєвих ситуаціях. К. : *Педагогічна думка*, 2016. 219 с.

5. Кислий В. Д. Особливості соціально-психологічної адаптації офіцерів-випускників до діяльності в особливих умовах: дис. канд. психол. наук: 19.00.09. Х., 2003. 118 с.

6. Лупак В.С. Соціально-психологічна адаптація як системне явище: теоретичні підходи та концептуалізація поняття. *Журнал «Психологія особистості».* Випуск 73. 2025. С. 183. URL: http://habitus.od.ua/journals/2025/73-2025/33.pdf

7. Лучко Ю. І. Соціальна адаптація студентів з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору : монографія. К. : ТАЛКОМ, 2019. С. 244.

8. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: серія психологічна*. 2014. . Вип. 1. С. 234–242.

9. Полудьонна Н, Горбенко С. Соціально-психологічна адаптація працівників національної поліції до роботи в умовах воєнного стану. *Актуальні питання психологічного забезпечення*

діяльності національної поліції та закладів вищої освіти МВС України: збірник тез міжвідомчого науково-практичного круглого столу. (м. Київ, 17 квітня 2025 року) URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4171504-9092-4f90-a329-0c5cb695557b/content

10. Семиченко В. А. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу: навч.-метод. посіб.; заг. ред. В. А. Семиченко. Хмельницький: ХГПІ, 2001. 255 с.

11. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Адаптація. Психологічний словник. За ред. Н.А. Побірченко. К. : Науковий світ, 2007. С. 12.

12. Ткачишина О. Кризові ситуації: адаптаційні ресурси особистості та соціальні стереотипи. *Теорія і практика сучасної психології: збірник наукових праць.* Запоріжжя, 2020 № 1. Т. 3 С. 116–120.

13. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004.

14. https://gurt.org.ua/articles/32262/

15. https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/8896/adaptaciya

16. https://radio-sarafan.ru/lib/wp-content/uploads/2021/04/Socialnaya-psihologiya.-Kurs-lekcij_Krysko.pdf

17. https://readli.net/sotsiokulturnaya-i-lichnostnaya-adaptatsiya-cheloveka-na-razlichnyih-stadiyah-zhiznennogo-tsikla/

References:

1. Haletska, I. (2005). Psychological factors of social adaptation. Socio-humanitarian problems of man, (1), 91–100.

2. Emishyants, O. B. (2017). Features of social and psychological adaptation of the individual. Scientific Bulletin of Kherson State University, 4(1), 47–52.

3. Yeromenko, O. (2020). The essence of the concept “adaptation” in an interdisciplinary aspect. Actual Issues of the Humanities, 73(2), 211–218.

Retrieved from https://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_2/34.pdf

4. Zlyvkov, V. L., Lukomska, S. O., & Fedan, O. V. (2016). Psychodiagnostics of personality in crisis life situations. Kyiv: Pedahohichna Dumka.

5. Kyslyi, V. D. (2003). Features of social and psychological adaptation of graduate officers to activities under special conditions (Candidate dissertation, Kharkiv Military University). Kharkiv.

6. Lupak, V. S. (2025). Social and psychological adaptation as a systemic phenomenon: Theoretical approaches and conceptualization of the concept. Personality Psychology Journal, 73, 183. Retrieved from http://habitus.od.ua/journals/2025/73-2025/33.pdf

7. Luchko, Yu. I. (2019). Social adaptation of students with disabilities in an inclusive educational environment: Monograph. Kyiv: TALKOM.

8. Blazhivskyi, M. I. (2014). The concept of adaptation in modern scientific literature. Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological Series, (1), 234–242.

9. Poludionna, N., & Horbenko, S. (2025, April 17). Socio-psychological adaptation of National Police officers to work under martial law. In Topical issues of psychological support for the activities of the National Police and higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Proceedings of the 7th Interdepartmental Scientific and Practical Round Table (Kyiv). Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4171504-9092-4f90-a329-0c5cb695557b/content

10. Semychenko, V. A. (2001). Theoretical and methodological foundations of professional self-education of university students: Educational-methodical manual. Khmelnytskyi: HGPI.

11. Syniavskyi, V. V., & Serhieienkova, O. P. (2007). Adaptation. In N. A. Pobirchenko (Ed.), Psychological dictionary (p. 12). Kyiv: Naukovyi Svit.

12. Tkachyshyna, O. (2020). Crisis situations: Adaptive resources of personality and social stereotypes. Theory and Practice of Modern Psychology: Collection of Scientific Works, 3(1), 116–120.

13. Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.). (1998–2004). Legal encyclopedia (Vols. 1–6). Kyiv: Ukrainian Encyclopedia named after M. P. Bazhan.

14. https://gurt.org.ua/articles/32262/

15. https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/8896/adaptaciya

16. https://radio-sarafan.ru/lib/wp-content/uploads/2021/04/Socialnaya-psihologiya.-Kurs-lekcij_Krysko.pdf

17. https://readli.net/sotsiokulturnaya-i-lichnostnaya-adaptatsiya-cheloveka-na-razlichnyih-stadiyah-zhiznennogo-tsikla/

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.16

РИБАЧОК С.Л.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF PREPARATION AND HOLDING OF ELECTIONS IN UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що вибори є однією з найважливіших форм реалізації принципу народовладдя, за допомогою якої громадяни реалізують своє конституційне право на участь в управлінні державними справами. Їхня сутність полягає у вільному волевиявленні громадян, спрямованому на формування органів державної влади та місцевого самоврядування, а відтак, саме через вибори забезпечується легітимність влади, адже вона отримує свої повноваження безпосередньо від народу, який, відповідно до Основного Закону, є єдиним джерелом влади у демократичній державі. З огляду на це, важливим завданням законодавця є побудувати ефективний адміністративно-правовий механізм підготовки та проведення виборів в Україні, за допомогою якого забезпечується рівність можливостей для всіх кандидатів і політичних партій, створюються умови для вільного волевиявлення громадян, запобігається зловживання владою і маніпуляціям результатами виборів. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито сутність категорії «адміністративно-правовий механізм». Сформульовано авторське визначення поняття «адміністративно-правовий механізм підготовки та проведення виборів в Україні». Зроблено висновок, що адміністративно-правовий механізм підготовки та проведення виборів є основою виборчого процесу, який в свою чергу слід розглядати як систему врегульованих правовими нормами правовідносин, які послідовно реалізуються та спрямовані на організацію народного волевиявлення щодо формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Сутність цього механізму полягає в тому, що він: 1) урегульований адміністративно-правовими нормами; 2) визначає коло суб'єктів, їх прав та обов'язків в розглядуваній сфері; 3) є гарантією реалізації суб'єктивних виборчих прав громадян України; 4) передбачає залучення та оптимізацію ефективності використання кадрових, фінансово-економічних, матеріально-технічних та інформаційних ресурсів; 5) є багатоелементним правовим явищем, що складається з логічно-обумовлених та законодавчо регламентованих послідовних дій; 6) має забезпечити провадження основних принципів демократії та інших цивілізаційних цінностей як основи Європейської інтеграції країни.

Ключові слова: *вибори, підготовка, проведення, виборчий процес, адміністративно-правовий механізм.*

The relevance of the article lies in the fact that elections are one of the most important forms of implementing the principle of democracy, through which citizens exercise their constitutional right to participate in the management of state affairs. Their essence lies in the free expression of the will of citizens, aimed at the formation of state authorities and local self-government, and therefore, it is through elections that the legitimacy of power is ensured, because it receives its powers directly from the people, who, according to the Basic Law, are the only source of power in a democratic state. In view of this, an important task of the legislator is to build an effective administrative and legal mechanism for preparing and holding elections in Ukraine, which ensures equality of opportunities for all candidates and political parties, creates conditions for the free

© РИБАЧОК С.Л. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

expression of the will of citizens, prevents abuse of power and manipulation of election results. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, reveals the essence of the category "administrative and legal mechanism". The author's definition of the concept of "administrative and legal mechanism for preparing and holding elections in Ukraine" is formulated. It is concluded that the administrative and legal mechanism for preparing and holding elections is the basis of the electoral process, which in turn should be considered as a system of legal relations regulated by legal norms, which are consistently implemented and aimed at organizing the expression of the people's will regarding the formation of representative bodies of state power and local self-government bodies. The essence of this mechanism is that it: 1) is regulated by administrative and legal norms; 2) determines the range of subjects, their rights and obligations in the area under consideration; 3) is a guarantee of the implementation of subjective electoral rights of citizens of Ukraine; 4) provides for the involvement and optimization of the efficiency of using personnel, financial and economic, material and technical and information resources; 5) is a multi-element legal phenomenon consisting of logically conditioned and legally regulated sequential actions; 6) must ensure the implementation of the basic principles of democracy and other civilizational values as the basis for the country's European integration.

Key words: *elections, preparation, holding, electoral process, administrative-legal mechanism.*

Актуальність теми. Вибори є однією з найважливіших форм реалізації принципу народовладдя, за допомогою якої громадяни реалізують своє конституційне право на участь в управлінні державними справами. Їхня сутність полягає у вільному волевиявленні громадян, спрямованому на формування органів державної влади та місцевого самоврядування, а відтак, саме через вибори забезпечується легітимність влади, адже вона отримує свої повноваження безпосередньо від народу, який, відповідно до Основного Закону, є єдиним джерелом влади у демократичній державі. З огляду на це, важливим завданням законодавця є побудувати ефективний адміністративно-правовий механізм підготовки та проведення виборів в Україні, за допомогою якого забезпечується рівність можливостей для всіх кандидатів і політичних партій, створюються умови для вільного волевиявлення громадян, запобігається зловживання владою і маніпуляціям результатами виборів.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із підготовкою та проведенням виборів, досліджувались у працях: О.В. Батанова, О. А. Грабильнікової, В.В. Кравченко, В.І. Співак, М.І. Ставнійчук, В.Л. Федоренка, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика та багатьох інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є дослідження адміністративно-правового механізму підготовки та проведення виборів в Україні.

Саме тому метою статті є: визначити поняття та розкрити сутність адміністративно-правового механізму підготовки та проведення виборів в Україні

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що адміністративно-правовий механізм є комбінованим концептом державного адміністрування. Є.Ю. Яковчук зазначає, що в праві «механізм» – це категорія, яка забезпечує дію правової матерії та практичний вплив норм права на ті суспільні відносини та суб'єктів, яким вони безпосередньо адресовані. Іншими словами, це своєрідний «провідник» між писаними юридичними положеннями та тим результатом, досягнення якого вони передбачають на меті. Адміністративно-правовий механізм походить від класичного правового. Однак йому притаманний ціла низка додаткових ознак, зумовлених галуззю, до якої він відноситься [1, с. 385]. Саме регульований правом механізм є засобом втілення прав людини і громадянина, у тому числі приймати участь у політичному житті країни.

В.П. Кононець відмічає, що найчастіше, в теорії адміністративного права, до елементів структури адміністративно-правового механізму регулювання суспільних відносин зараховують норми права, якими регулюються управлінські суспільні відносини, адміністративно-правові відносини, а також правозастосовна практика у зазначеній сфері. При чому у теорії права розрізняють механізм правового регулювання, механізм реалізації прав і свобод та механізм забезпечення реалізації прав і свобод людини. Крім механізму реалізації конституційних суб'єктивних прав і свобод, має значення механізм забезпечення реалізації цих прав. Такий механізм є складовою механізму реалізації суб'єктивних прав та свобод людини [2, с. 166]. Отже, досліджуючи

механізм підготовки та проведення виборів в Україні доцільно зазначити, що він спрямований на забезпечення реалізації конституційних прав громадян.

П.О. Шорський відмічає, що адміністративно-правому механізму забезпечення виборчих прав громадян притаманні такі ознаки: 1) складається з основних (об'єкта, суб'єкта, змісту) та допоміжних елементів; 2) являє собою систему норм, засобів, форм і методів, що формуються на підставі та в межах норм адміністративного права; 3) передбачає наявність правових і організаційних засобів; 4) суб'єктами реалізації механізму виступають, переважно, уповноважені органи державної влади, зокрема органи виконавчої влади; 5) функціонування механізму передбачає створення гарантій реалізації виборчих прав громадянам (наприклад, притягнення до адміністративної відповідальності); 6) має дві мети: проміжну (створення умов, за яких особа може безперешкодно реалізувати власне виборче право) та кінцеву (регулюючий вплив на правові відносини, що виникають у сфері виборчих прав, разом з іншими механізмами правового характеру) [3, с. 10–11]. Слід вказати, що певні ознаки названого механізму притаманні й адміністративно-правовому механізму підготовки та проведення виборів. Так, вони засновані на адміністративно-правових нормах, включають низку засобів, які реалізуються уповноваженими суб'єктами і мають за мету безперешкодну реалізацію виборчого права громадян, на основі створення умов для цього фактичного здійснення та відновлення порушеного права. Мова йде про вирішення виборчих спорів. Останні, як явище правової реальності, пов'язані зі станом виконання позитивних зобов'язань держави щодо забезпечення виборчих прав громадян України, які одночасно відображають ефективність (якість) нормативно-правового регулювання і правозастосування у сфері запобігання та врегулювання виборчих конфліктів [4, с. 20].

Таким чином, адміністративно-правовий механізм підготовки та проведення виборів в Україні – це система адміністративно-правових засобів, форм і процедур, за допомогою яких органи державної влади, органи місцевого самоврядування, виборчі комісії та інші суб'єкти публічної адміністрації забезпечують організацію, управління та контроль за підготовкою і проведенням виборів відповідно до вимог виборчого законодавства з метою реалізації громадянами свого конституційного виборчого права.

На нашу думку, адміністративно-правовий механізм є складовою частиною виборчого права, в об'єктивному розумінні як підгалузі конституційного права, яку В.Ф. Нестерович вважає сукупністю споріднених інститутів, правових норм, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані з порядком підготовки та проведення виборів до представницьких органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування шляхом безпосереднього голосування виборців [5, с. 47]. Суб'єктивне ж виборче право – це рушійна сила розглядуваного механізму, яка визначає його спрямованість – забезпечення можливості реалізації цього права.

Реалізація суб'єктивного виборчого права, що забезпечується адміністративно-правовим механізмом підготовки та проведення виборів, включає декілька взаємопов'язаних та взаємообумовлених стадій. При чому, як справедливо підкреслює Ю.В. Чемсак, кожна стадія виборчого процесу не може бути повністю ізольованою і сприйматися як самостійна. На думку дослідниці, легше досліджувати взаємозв'язки між ними, не спираючись на послідовність. З першого погляду, всі стадії відіграють підготовчу роль для проведення останньої – голосування і встановлення результатів виборів. Але ж спостерігається і зворотний вплив. Так, саме від дня голосування обчислюються численні строки проведення різних виборчих заходів: початку передвиборчої агітації, її закінчення, внесення кандидатом заяви про зняття своєї кандидатури, передачі бюлетенів для голосування дільничним виборчим комісіям [6, с. 45]. Авторка наголошує на зв'язку всіх елементів механізму виборів. Разом із цим доцільно зазначити, що кількісний та змістовний склад цього механізму відрізняється у працях науковців.

Основними критеріями виділення структурних елементів (стадій) виборчого процесу та відмежування їх один від одного є наступні ознаки:

1) функціональне призначення кожної стадії, яке полягає «у забезпеченні послідовного в часі і поетапного за змістом виконання різноманітних виборчих дій і процедур»;

2) кожна стадія має свої специфічні цілі, які є специфічними по відношенню до загальної мети виборчого процесу – належної реалізації виборчих прав громадян і надання виборів легітимного характеру;

3) кожна стадія має темпоральну (часову) визначеність, тобто – початок і кінець. Специфіка виборчого процесу полягає в тому, що допускається поєднання його стадій у часі;

4) всі стадії виборчого процесу взаємопов'язані між собою і скомбіновані в певній структурно-логічній послідовності. Кожна попередня стадія є підготовчою для наступної, а відсутність хоча б однієї стадії може повністю деформувати весь процес виборів [7, с. 82].

Кількість та зміст тих чи інших стадій безпосередньо залежить від того, яким чином дослідник розглядає сам виборчий процес. Ю. Ключковський зазначає, що здебільшого до стадій відносять формування територіальної основи виборів (виборчих округів та виборчих дільниць); створення органів адміністрування виборів (окружних та дільничних виборчих комісій); складання та уточнення списків виборців; номінацію (висування та реєстрацію) кандидатів; передвиборну агітацію; голосування виборців; підрахунок голосів та встановлення результатів виборів [8, с. 10]. Іноді стадії виборчого процесу розглядають як великі блоки, які включають по декілька з названих вище етапів (створення матеріально-організаційної основи виборів; реалізація пасивного виборчого права; реалізація активного виборчого права; завершальна стадія) [8, с. 10].

Стадії виборчого процесу Ю.В. Чемсак поділяє на: (а) основні й факультативні, (б) самостійні та залежні, (в) забезпечувального й регламентуючого характеру. Авторка вирізняє підготовчу, основну, агітаційну й заключну стадії. До останньої дослідниця відносить голосування, підрахунок голосів, встановлення результатів голосування й оприлюднення результатів виборів [6, с. 44]. Підготовча стадія пов'язана із створенні організаційних, матеріально-технічних та інших умов реалізації виборчого процесу.

На основній стадії виборчого процесу визначається коло осіб, з числа яких обиратимуть майбутнього Президента України, народних депутатів України, депутатів та голів сільських, селищних та місцевих рад, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим [9, с. 10]. Отже, ця стадія передбачає формування варіантів для реалізації виборчого права. Агітаційна стадія виборчого процесу розкриває сутність агітаційної стадії, яка складається з сукупності заходів, що забезпечують ознайомлення виборців з кандидатами, їхніми передвиборними програмами, можливість їх обговорення і проведення передвиборної агітації [9, с. 11].

Б.О. Прудкий характеризує передвиборну агітацію як етап виборчого процесу, що відбувається у відведеному законом часовому відрізку, має специфічний індивідуальний характер початку перебігу строків для різних суб'єктів виборчого процесу – з моменту реєстрації кандидата або виборчого списку партії – та полягає у використанні не заборонених законом інформаційно-комунікаційних заходів впливу на виборчий корпус з метою формування певних наперед визначених політичних уподобань для подальшого волевиявлення виборцями або ж переконань щодо перебігу, характеру та оцінки виборів у цілому [10, с. 99]. Вказана стадія має інформаційний характер і спрямована на сприяння здійснення вибору шляхом інформування носіїв виборчого права про варіанти відстоювання публічних інтересів кандидатами на займання виборчих посад.

Заключна стадія виборчого процесу включає такі етапи: голосування, підрахунок голосів дільничними виборчими комісіями, встановлення підсумків голосування відповідними виборчими комісіями, встановлення та оголошення результатів виборів, реєстрація обраних кандидатів, а у передбачених законом випадках – проведення повторного голосування, призначення повторних виборів [9, с. 12]. Отже, завершальна стадія як раз і ознаменовує безпосереднє проведення виборів.

На заключній стадії допустимим є й використання інноваційних технологій. Так, згідно Виборчого кодексу Центральна виборча комісія може прийняти рішення про впровадження інноваційних технологій, технічних та програмних засобів під час організації та проведення виборів у формі проведення експерименту або пілотного проекту стосовно: 1) голосування виборців на виборчій дільниці за допомогою технічних засобів та програмних засобів (машинне голосування); 2) проведення підрахунку голосів виборців за допомогою технічних засобів для електронного підрахунку голосів; 3) складання протоколів про підрахунок голосів, підсумки та результати голосування з використанням інформаційно-аналітичної системи. При цьому результати проведення таких експериментів або пілотних проектів, а також будь-які відомості, отримані під час їх проведення, не можуть використовуватися для встановлення підсумків голосування чи результатів виборів, оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів виборчого процесу [11]. Разом із цим необхідно докласти усіх можливих зусиль задля недопущення можливості шахрайства та підтасовки результатів голосування на користь тих чи інших політичних сил. В літературі справедливо наголошують на тому, що організація виборчого процесу потерпає від втручання з боку органів влади різних рівнів, що спричинено невідпрацьованістю практики покарання за зловживання своїм службовим становищем в умовах проведення виборів або за втручання у виборчий процес загалом [12]. Така протидія потребує додаткових організаційних заходів та відповідно фінансових витрат.

Як зазначає І.В. Глиняний, з проблематикою фінансування виборів стикаються усі провідні демократичні держави світу, оскільки виборчий процес, згідно з історичним досвідом, є достатньо затратним. Так, на підготовку виборів Президента України в 2019 році держава витратила 2 354 880 000 млрд гривень. Електронне голосування та автоматизація підрахунку голосів можуть значно знизити ризики фальсифікацій та забезпечити швидке й точне підбиття підсумків голосування. Головним мотивом впровадження електронного голосування є економія коштів на вибори. Разом з тим, як показує світова практика, на жаль, такі очікування є дещо ідеалістичними і не враховують реальну вартість послуг в ІТ і складність розробки відповідної електронної системи [13, с. 17–18]. Отже, запровадження інноваційних технологій у механізмі підготовки та проведення виборів в Україні має орієнтуватися на їх реальну вартість та можливості бюджету країни, а також на максимальну захищеність від протиправних втручань.

Підсумовуючи викладене відносно стадій адміністративно-правового механізму підготовки та проведення виборів, слід вказати, що їх кількість залежить від того, яку сукупність послідовних юридично значущих процедур включає до їх змісту той чи інших автор. При цьому найбільш раціональним вважаємо виокремлення значних за обсягом блоків стадій, які вбирають певну кількість етапів. Зокрема, доцільно прийняти раціональним виділення: підготовчої, основної, агітаційної та заключної стадій.

Висновки. На підставі викладеного доцільно зробити висновок про те, що адміністративно-правовий механізм підготовки та проведення виборів є основою виборчого процесу, який в свою чергу слід розглядати як систему врегульованих правовими нормами правовідносин, які послідовно реалізуються та спрямовані на організацію народного волевиявлення щодо формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Сутність цього механізму полягає в тому, що він: 1) урегульований адміністративно-правовими нормами; 2) визначає коло суб'єктів, їх прав та обов'язків в розглядуваній сфері; 3) є гарантією реалізації суб'єктивних виборчих прав громадян України; 4) передбачає залучення та оптимізацію ефективності використання кадрових, фінансово-економічних, матеріально-технічних та інформаційних ресурсів; 5) є багатоелементним правовим явищем, що складається з логічно-обумовлених та законодавчо регламентованих послідовних дій; 6) має забезпечити провадження основних принципів демократії та інших цивілізаційних цінностей як основи Європейської інтеграції країни.

Список використаних джерел:

1. Яковчук Є.Ю. Поняття адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері мобілізації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 2. С. 385–387. URL: http://lsej.org.ua/2_2021/97.pdf

2. Кононець В. П. Підходи до розуміння адміністративно – правового механізму забезпечення примусового виконання судових рішень. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). С. 166–175.

3. Шорський П.О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян в Україні: автореф дис канд юрид наук. 12.00.07. Суми. 2018. 24 с.

4. Лещенко О.Д. Виборчі спори в Україні: конституційно-правовий аспект: дис канд юрид наук. 12.00.02. Одеса. 2020. 223 с.

5. Нестерович В.Ф. Виборче право як підгалузь конституційного права України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 44–49.

6. Чемсак Ю.В. Виборчий процес та його стадії: теоретично-правовий аспект. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 103. С. 39-46.

7. Поспєлова І.М. До проблем визначення та дотримання стадій виборчого процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 81–84.

8. Ключковський Ю.Б. Виборчий процес: процедурний аспект. *Публічне право*. 2014. № 3 (15). С. 5–14.

9. Ковальчук О.Б. Виборчий процес в Україні: конституційно-правові аспекти: автореф дис канд юрид наук. 12.00.02. Одеса. 2003. 22 с.

10. Прудкий Б.О. До питання доктринального розуміння поняття передвиборної агітації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 90–101. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/16.pdf

11. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20/conv#n6

12. Антонова Л. В., Антонов А. В. Удосконалення виборчого процесу в Україні: організаційно-правовий аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2020. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/4.pdf

13. Глиняний І.В. Перспективи модернізації виборчого процесу в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2024. Т. 35 (74). № 3. С. 15–20.

УДК 35.071
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.17

СКОРИК Ю.С.

ПРИНЦИП НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ШЛЯХУ НАБЛИЖЕННЯ УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ ЄС

THE PRINCIPLE OF GOOD GOVERNANCE ON UKRAINE'S PATH TO APPROXIMATION TO EU STANDARDS

Зосереджено увагу на аналізі принципу належного врядування як одного з основних елементів процесу наближення України до стандартів Європейського Союзу. Розкрито зміст і нормативно-правові засади зазначеного принципу, його роль у реформуванні системи державного управління України. Особлива увага приділена нормативно-правовим засадам належного врядування, його впровадженню у процесах реформування публічного управління та забезпечення верховенства права. Досліджено європейський досвід застосування принципу належного врядування, зокрема у контексті забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності управлінських рішень та практика судових інституцій європейського врядування. Проаналізовано основні виклики, з якими стикається Україна на шляху імплементації європейських стандартів. Сформульовано основні проблеми, включаючи проблеми інституційної спроможності, корупційні ризики, недостатню прозорість адміністративних процесів. Окремий розділ статті присвячений практичним кейсам, які відіграють критично важливу роль у закріпленні принципу належного врядування. Розглянуто низку знакових рішень Європейського суду справедливості та Європейського суду з прав людини, які формують правові стандарти щодо незалежності судової системи, прозорості державного управління та підзвітності органів влади. Особливий акцент зроблено на викликах та особливостях запровадження належного врядування в умовах воєнного стану. Визначено, що в умовах кризи, такі елементи як прозорість, підзвітність та ефективності управління набувають ще більшого значення, оскільки забезпечують стійкість державних інституцій, сприяють зміцненню соціальної довіри та міжнародної підтримки України.

Клочові слова: *належне врядування, Європейський Союз (стандарти ЄС), реформування державного/публічного управління, верховенство права, прозорість та підзвітність.*

The article is focused on the analysis of the principle of Good Governance as one of the main elements of the process of approaching Ukraine to the standards of the European Union. The content and legal principles of the said principle, its role in the reform of the state administration system of Ukraine are revealed in the work. Particular attention is paid to the normative legal basis of proper governance, its implementation in the processes of reforming public administration and ensuring the rule of law. The European experience of applying the principle of proper governance has been investigated, in particular in the context of ensuring the transparency, accountability and effectiveness of management decisions and the practice of European Governance Judicial Institutions. The main challenges faced by Ukraine in the implementation of European standards are analyzed. The main problems are formulated, including problems of institutional capacity, corruption risks, lack of transparency of administrative processes. A separate section of the article is devoted to practical cases that play a critical role in consolidating the principle of proper governance. A number of significant decisions of the European Court of Justice and the European Court of Human Rights, which form legal standards

© СКОРИК Ю.С. – аспірантка кафедри конституційного права України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) https://orcid.org/0009-0007-9779-452X
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

for the independence of the judicial system, transparency of public administration and accountability of the authorities, are considered. Particular emphasis is placed on the challenges and peculiarities of the introduction of proper governance in the conditions of martial law. It is determined that in crisis, elements such as transparency, accountability and efficiency of management are even more important because they ensure the sustainability of state institutions, contribute to the strengthening of social trust and international support of Ukraine.

Key words: *Good governance, European Union (EU standards), public administration reform, rule of law, transparency and accountability.*

Методологічна основа статті базується *на комплексному підході, що поєднує загальнонаукові та спеціальні методи. Використання міждисциплінарного підходу дозволяє всебічно проаналізувати принцип належного врядування. У статті використовується компаративний метод, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз європейських практик належного врядування. Такий метод дозволяє виявити подібності, відмінності, а також визначити виклики та перспективи адаптації відповідних стандартів. Також використано системний підхід, який забезпечує дослідження принципу належного врядування як багатовимірного явища. Крім того, застосовано метод структурно-функціонального аналізу, що дозволяє оцінити роль окремих інституцій та механізмів у реалізації принципу належного врядування в Україні та ЄС. Сукупність застосованих методів дозволяє комплексно оцінити впровадження стандартів належного врядування в Україні у контексті євроінтеграції та визначити основні проблеми.*

Ключові слова: *належне врядування, стандарти, стандарти ЄС, публічне управління, реформи, євроінтеграція, прозорість, підзвітність, верховенство права.*

Метою статті *є комплексне дослідження принципу належного врядування як системо утворюючого чинника процесу євроінтеграції України, враховуючи його нормативне наповнення та інституційну реалізацію. У межах поставленої мети – здійснення міждисциплінарного аналізу імплементації належного врядування в контексті реформації публічної влади України на шляху адаптації законодавства до європейських стандартів. Особливу увагу приділено виявленню структурних бар'єрів, що перешкоджають повноцінному закріпленню принципу в національному правопорядку та налагодженню специфіки його реалізації в умовах воєнного стану. Наукова новизна статті полягає у визначенні ролі належного врядування як елементу інституційної стійкості публічної влади в умовах кризової трансформації , а також у висвітленні українського досвіду реалізації принципу, як унікального прикладу адаптації стандартів ЄС в умовах війни.*

Викладення основного матеріалу. На виконання рішень ІІІ-го Варшавського саміту голів урядів та керівників держав-членів Ради Європи Центром експертизи та реформування місцевого самоврядування РЄ було розроблено Європейську Стратегію інновацій та доброго (належного) врядування на місцевому рівні, що була затверджена Комітетом Міністрів РЄ у 2008 році. У Стратегії були визначені такі дванадцять складових принципів належного врядування: чесне проведення виборів, зворотний зв'язок, чутливість, ефективність та результативність, відкритість і прозорість, верховенство права, етична поведінка, компетентність і спроможність, інноваційність та відкритість до змін, сталий розвиток та стратегічна орієнтація, раціональне управління фінансами, права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість **та підзвітність** [1]. Зазначені елементи належного врядування допомагають країнам у адаптації до стандартів ЄС, оскільки впроваджують ключові засади, що відповідають критеріям Союзу. Імплементуючи такі принципи, у своє законодавство, країни створюють прозоре середовище для взаємодії громадян та уряду, що в свою чергу підвищує довіру з боку міжнародних партнерів. Запровадження належного врядування є важливою умовою для успішної інтеграції, воно відкриває доступ до програм фінансової та технічної підтримки з боку ЄС, сприяючи економічному розвитку. Практична реалізація принципу належного врядування досить складний процес, який вимагає вирішення наявних системних проблем. Адаптація національного законодавства до стандартів ЄС стає легшою, коли діють принципи верховенства права, підзвітності та прозорості. Good governance допомагає забезпечити ефективне дотримання основоположних принципів, що закріплені регламентами та директивами ЄС, що є вимогою для країн, що прагнуть інтеграції.

Дотримання належного врядування стало невід'ємною частиною реалізації заданих стандартів, оскільки залучення громадян та організацій громадянського суспільства до прийняття рішень підвищило рівень довіри до інституцій Європейського Союзу. Стандарти Європейського Союзу охоплюють широкий спектр сфер та відіграють важливу роль у забезпеченні якості життя,

безпеки та стабільності для громадян. Вони регулюють ключові напрямки: захист прав людини, охорона довкілля, харчова безпека, трудові права, стандарти якості продукції, енергетична ефективність та цифрова безпека. Перелік таких стандартів містить у собі пріоритет прав людини, фінансову стабільність, з дотриманням певних фінансових показників, єдиний ринок, забезпечення умов чесної конкуренції та адаптацію законодавства до загальноєвропейських норм [2].

Процеси реформування допомогли законодавчій базі ЄС стати більш адаптивним до змін та посилили соціальну згуртованість, що зміцнило позиції Союзу на міжнародній арені. Вдосконалення управлінських процесів шляхом запровадження належного врядування, як принципу, забезпечує більш узгоджене та оперативне прийняття як внутрішніх рішень, так і зонішньо-політичних. Вказані норми встановлюють загальні вимоги до переліку систем країн, як-от економічної, політичної, соціальної та правової, що прагнуть інтеграції або є учасниками ЄС, вони є важливими не лише для внутрішньої гармонізації у процесі інтеграції, але й для забезпечення ефективного функціонування внутрішніх процесів держави. Ключові стандарти для держав ЄС, встановлені в **Європейській конвенції про захист прав людини** та інших багатосторонніх міжнародних договорах. Їхнє дотримання забезпечують **Європейський суд з прав людини, Суд Європейського союзу** та інші міжнародні контролюючі органи, приписи яких обов'язкові і для України, і держав ЄС [3].

Суд Європейського Союзу відіграє ключову роль у розробці стандартів Європейського Союзу шляхом тлумачення та застосування норм права Союзу. Аналіз судової практики дозволяє виокремити декілька ключових аспектів, що демонструють дотримання таких стандартів: у рішенні по справі Technische Universitat Munchen (C-269/90) суд ЄС наголосив, що адміністративні органи зобов'язані діяти справедливо, неупереджено та мотивувати свої рішення, демонструючи *право на належне адміністрування та неупередженість державних органів* [4]. Ще одним показовим прикладом дотримання такого права є рішення у справі HN проти Австрії (C-604/12), де суд підкреслив, що державні органи мають забезпечити ефективний розгляд звернень громадян та не допускати бюрократичної тяганини [5]. У рішенні справи C-896/19 Repubblika v||-Prim Ministru (ECLI:EU:2021:311) Суд визнав, що принципи належного урядування та верховенства права вимагають незалежності судової системи, а процедура призначення суддів має відповідати стандартам прозорості та відсутності політичного [6].

Європейський суд з прав людини також неодноразово розглядав питання, пов'язані з забезпеченням прав на ефективне управління та справедливий розгляд справ, а у рішенні по справі Beyeler vs Italy 2000 року суд встановив, що адміністративні процедури повинні бути передбачуваними та відповідати вимогам правової визначеності [7]. Справа Tarsasag a Szabadsagjogokert vs Hungary демонструє *обов'язок держави діяти прозоро* – суд визнав, що обмеження доступу інформації про діяльність державних органів є порушенням свободи вираження поглядів, а у рішенні по справі Matczynski v. Poland 2020 року ЄСПЛ наголосив що будь-які обмеження на громадські обговорення або дорадчі органи повинні бути пропорційними та відповідати законним цілям, ти самим захищає *право на участь громадян у прийнятті рішень* [8, 9].

Для ефективної реалізації принципу належного врядування необхідно звернутися до найкращих практик країн-членів Європейського Союзу: демонстративним прикладом забезпечення *прозорості* діяльності державних органів виступає дія «Принципу публічності» у Швеції. Він надає громадянам право доступу до будь-яких державних документів, за винятком конфіденційних, а отже, громадяни мають можливість контролювати діяльність уряду, що знижує ризики корупції та підвищує довіру до владних інституцій [10]. У Німеччині функціонує система регулярного моніторингу діяльності державних органів, що здійснюється незалежними організаціями. Таким чином, контроль ефективного використання бюджетних коштів підіймає рівень довіри до інституцій, завдяки таким складовим належного врядування, як *прозорість* та *підзвітність* [11]. Натомість у Нідерландах існує практика щорічного публічного звітування органів державної влади перед громадськістю – це регулюється законами, що визначають фінансову підзвітність: такі звіти містять докладну інформацію про видатки та результатами діяльності щодо розподілу коштів, порівняння планових та фактичних показників витрат, оцінку ефективності використання бюджетних коштів, а отже, діяльність державних органів набуває ознак прозорості та підзвітності, а у результаті сприяє зміцненню довіри громади до державного управління. Досвід впровадження та наявні механізми належного врядування країн Європейського Союзу демонструє, що належне врядування є насамперед ключовим чинником сталого розвитку та підвищення довіри громадян до державних інституцій. Україна, взявши курс на євроінтеграцію, зобов'язалася імплементувати ці підходи у власну систему врядування. Важливим етапом цього процесу стало

приведення національного законодавства у відповідність до стандартів ЄС, а також адаптація європейських механізмів контролю та оцінки ефективності управління. Водночас, запровадження принципу належного врядування в Україні стикається з низкою викликів, зумовлених як інституційними, так і соціальними факторами. Слід наголосити, що принципи належного врядування не отримали системне втілення в чинному законодавстві України. Водночас, такі принципи знайшли відображення через засади організації та здійснення публічної влади в Україні [12].

Розглянемо, яким чином відбувається цей процес та які перешкоди необхідно подолати на шляху до відповідності європейським стандартам Україні. Однією з головних перепон на шляху наближення до стандартів ЄС є корупція: згідно з даними міжнародної організації Transparency International, Україна займає нижні позиції у рейтингу «Індекс сприйняття корупції», що свідчить про необхідність радикальних реформ у цій сфері [13]. У рамках боротьби з корупцією було створено антикорупційні органи, такі як Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції. Діяльність таких органів спрямована на виявлення та запобігання корупційних правопорушень на державному рівні. Для підтримки їх роботи та вдосконалення правової бази було ухвалено низку нормативних актів, серед яких ключовим є Закон України «Про запобігання корупції» – цей закон передбачає впровадження механізмів для забезпечення прозорості та зобов'язує подавати публічні декларації про майно, доходи та фінансові зобов'язання вичерпний перелік посадовців. Завдяки цьому закону громадяни та громадські організації мають змогу контролювати фінансову діяльність державних службовців, а також закон врегульовує питання конфлікту інтересів, встановлюючи чіткі правила для посадовців, аби запобігти ситуаціям, коли особисті інтереси можуть вплинути на виконання службових обов'язків. Вживані заходи є важливими для побудови більш прозорої системи управління, для забезпечення підтримки міжнародних партнерів, які активно допомагають Україні в реалізації стандартів Європейського Союзу у сфері антикорупційної діяльності. Варто окремо зазначити, що з початком широкомасштабного вторгнення був закритий Реєстр декларацій Національного агентства запобігання корупції, але після відновлення його роботи суб'єкти декларування у встановлені строки мали подати декларації за 2021–2022 роки, а отже, декларанти надали повний обсяг даних згідно Закону, що досить важливо для превентивного механізму запобігання корупції. Розглядаючи такий механізм на практиці, з боку суспільства, важливо зазначити, що існує можливість моніторингу відповідності способу життя публічних службовців їх заробітним платам, не порушуючи кордонів конфіденційності, що вкрай важливо для довіри суспільства. Досить знаковим є розвиток законодавчої ситуації у 2025 році, пов'язаний зі спробами перегляду інституційної незалежності Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої Антикорупційної прокуратури. Новими законопроектами пропонувалося передати частину функціоналу щодо контролю за діяльністю НАБУ та САП до органів виконавчої влади, що прямо суперечить базовим європейським стандартам незалежності антикорупційних органів, закріпленим у практиці GRECO, Венеційської комісії та директивах Європейського Союзу. Оприлюднення вказаних законопроектів викликало стурбованість усіх верств населення – і не дарма, оскільки згадані ініціативи можуть поставити під загрозу подальшу інтеграцію України до ЄС, адже незалежність НАБУ та САП є однією з ключових вимог Європейської комісії у межах імплементації рекомендацій щодо початку переговорів про членство. Під тиском суспільства та з урахуванням зовнішньополітичної ситуації, ініціатори законодавчих змін відкликали відповідні законопроекти, а вже у липні 2025 року було внесено нову редакцію, яка скасувала раніше запропоновані положення. Таким чином, статус НАБУ та САП як незалежних органів було фактично збережено, а ризик підпорядкування їх політичному впливу – нейтралізовано. Цей випадок став тестом на стійкість принципів належного врядування в умовах політичної турбулентності та воєнного стану.

У контексті належного врядування варто приділити аспекту підзвітності, оскільки він є одним із дієвих механізмів запобігання корупції. Підзвітність означає можливість перевірки діяльності всіх без винятку органів публічного адміністрування з метою захисту суспільних інтересів.[14] Цей аспект допомагає створити умови для прозорої та ефективної роботи державних органів, де службовці несуть відповідальність за свої дії перед громадянами. Завдяки підзвітності зменшується ризик зловживання повноваженнями та владою, адже кожний крок посадовця підлягає оцінці: громадяни мають можливість перевіряти на що спрямовані державні кошти та обґрунтованість використання бюджету держави. Окремо підзвітність є підціллю 16.6 «Створення ефективних, підзвітних та прозорих установ на всіх рівнях» з-поміж 17 цілей Сталого Розвитку ООН (далі ЦСР) [15]. У сучасному дискурсі публічного управління підзвітність дедалі частіше трактується не лише як обов'язок органів влади звітувати про результати своєї діяльності, а як

комплексна інституційна гарантія транспарентності, відкритості та юридичної відповідальності, що формується в межах політико-правової парадигми сталого розвитку. Її нормативне закріплення в ЦСР слугує не лише декларативною ціллю, а й каталізатором трансформацій управлінських практик у напрямі посилення демократичної легітимності та ефективності функціонування державних інституцій. Підзвітність у цьому аспекті набуває функціонального навантаження, перетворюючись на системний механізм інституціоналізації належного врядування, що забезпечує горизонтальну й вертикальну відповідальність суб'єктів публічної влади перед суспільством та правовою державою. В українській парадигмі принцип підзвітності застосовується у межах підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування. Закони України « Про місцеве самоврядування», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про службу в органах місцевого самоврядування» регламентують ідею підзвітності як вихідний принцип діяльності органів публічного управління. Втім, проблемою застосування такого принципу є надмірна формальність, так званої звітності, або взагалі її відсутність, через відсутність чітких вимог до звітності та напрацьованого механізму її публікації [16].

Наступною є категорія прозорості, яка передбачає, що діяльність органу публічної влади має буквально проглядатись наскрізь, здебільшого її розуміють як наявність у громадян права доступу до офіційних документів [17]. У рамках гармонізації українського законодавства до стандартів ЄС прозорості та підзвітності, були ухвалені Закон України «Про доступ до публічної інформації», що забезпечує право громадян на отримання інформації про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, окрім випадків, коли ця інформація становить державну чи комерційну таємницю та Закон України «Про медіа», який визначає обов'язок медіа розкривати інформацію про власників, фінансування та структуру власності, а також забезпечувати відкритість та прозорість своєї діяльності. *Нині прозорість* діяльності державних органів в Україні залишається недостатньою. Незважаючи на прогрес та наявні результати проведених реформ у цій сфері, більшість громадян стикається з труднощами доступу до інформації.

Фундаментальною засадою належного врядування та базовою вимогою стандартів Європейського Союзу є верховенство права. Стаття 2 Договору про Європейський Союз визначає верховенство права, як одну з основних цінностей ЄС [18]. Його впровадження в Україні відображає не лише прагнення до гармонізації законодавства із стандартами ЄС, а й необхідність системної трансформації правової системи, спрямованої на забезпечення стабільності, прозорості та демократичності управління. У національній судовій практиці України спостерігається зростання кількості справ, пов'язаних із принципом належного врядування. У рішенні Верховного Суду України від 14 квітня 2021 року у справі № 9901/12/21 було встановлено, що непрозорі процедури прийняття управлінських рішень суперечать принципу правової визначеності [19]. Суд наголосив, що органи державної влади повинні діяти відкрито, з урахуванням інтересів громадян та міжнародних стандартів належного врядування.

Український досвід дотримання таких стандартів під час воєнного стану є унікальним. Зокрема, критично важливими для довіри громадян є прозорість та підзвітність управління в управлінні оборонними ресурсами. Уряд України, відповідно до європейських стандартів, забезпечує відкритість бюджетних витрат на потреби оборони та гуманітарної допомоги за допомогою електронної платформи Prozorro. Хоча така ініціатива, як створення такої платформи, сприяють прозорості державного управління, все ще існує потреба у подальшій автоматизації процесів для зменшення людського фактору та корупційних ризиків. Захист цивільного населення під час війни становить особливий акцент на такому аспекті, як інклюзивність. Європейські стандарти вимагають врахування потреб усіх соціальних груп, враховуючи вразливі категорії. В Україні ці принципи реалізуються шляхом створення програми підтримки внутрішньо переміщених осіб, розвиток соціальних потреб, зокрема безоплатна дистанційна психологічна допомога, навіть у зонах активних бойових дій. Особлива увага до захисту прав людини, ефективного управління оборонними ресурсами та підтримка соціально вразливих груп свідчать про прагнення країни поєднувати оперативність дій із відповідальністю перед громадянами та міжнародною спільнотою. Незважаючи на складні обставини, Україна залишається відданою дотриманню прав людини та міжнародного гуманітарного права, що є ключовими принципами ЄС. Уряд працює над тим, щоб гарантувати юридичну відповідальність за військові злочини та забезпечити доступ постраждалих громадян до правосуддя, модернізуючи систему правосуддя.

Реформи, у контексті принципу належного врядування, важливі для України не тільки на шляху наближення до стандартів ЄС, а й для розвитку країни, як демократичної держави. Проведені та заплановані реформи створюють умови для покращення якості життя громадян та зміцнення демократичних інститутів. Український досвід «воєнної» євроінтеграції має унікальний характер. Воєнний стан в Україні зумовив необхідність змін у державному управлінні: у фокусі уряду перебувають питання оборони, безпеки та захисту цивільного населення та критичної інфраструктури. Україна демонструє, що навіть під час війни принципи належного врядування можуть бути адаптовані до надзвичайних умов, при цьому забезпечуючи відповідність європейським стандартам.

Висновки. Реалізація принципу належного врядування є не лише необхідною умовою для ефективного функціонування системи публічної влади, а й ключовим чинником євроінтеграції України. У процесі реформування державного управління зазначений принцип поступово трансформується із загального нормативно-ціннісного орієнтиру в правову практику, що зумовлює перегляд усталених управлінських підходів на вказаних засадах.

Комплексне дослідження змісту, джерел та практики застосування принципу належного врядування дає змогу зробити наступні висновки:

1. Належне врядування має багаторівневу структуру та уніфікований характер, що дозволяє використовувати його як методологічний інструмент для діагностики «якісного» стану публічного адміністрування. Європейський досвід, розглянутий у статті демонструє, що дотримання формату врядування, як належного, забезпечує підвищення довіри до владних інституцій та сталий розвиток демократичної легітимності влади.

2. Європейські стандарти дають можливість забезпечити високий рівень управління. Реформи спрямовані на досягнення стандартів ЄС, а саме підвищення прозорості, зниження корупційних ризиків та модернізацію державного управління відіграють ключову роль у цьому процесі, вони є ввжливими для перспективи гармонізації державного управління з практиками Європейського Союзу та формування основи для сталого розвитку.

3. Забезпечення відповідності принципу належного врядування стандартам ЄС є не лише технічним завданням, а й обов'язком держави перед своїми громадянами. Його практична реалізація дозволить Україні не лише зміцнити свої позиції на шляху до членства в Європейському Союзі та наблизитися до стандартів ЄС, але й стати прикладом успішної демократичної трансформації для інших країн. Принцип належного врядування, у даному випадку, слід розглядати як стратегічний інструмент забезпечення стійкого розвитку, національної безпеки та інтеграції України у європейський простір. Фактичне запровадження принципу належного врядування є важливим чинником для створення стабільної та демократичної держави, що орієнтована на забезпечення добробуту своїм громадян, а також сприяє формуванню прозорих, підзвітних та ефективних інститутів державного управління, що забезпечують верховенство права, пріоритет прав людини, демократичну участь та інклюзивність у процесах ухвалення рішень. На сучасному етапі Україна демонструє прогрес у впровадженні ключових елементів належного врядування та готовність до подальших реформ, задля подолання системних викликів, таких як низький рівень соціальної довіри, наявність корупційних ризиків, недостатній рівень інституційної спроможності.

4. Український досвід – це унікальний приклад для держав, які опиняються перед викликами кризових ситуацій, демонструючи, що досягнення стандартів Європейського Союзу шляхом реалізації принципу належного врядування залишається ефективним механізмом забезпечення стабільності та міжнародної підтримки у найскладніших умовах.

Інституціональний аналіз та системно-функціональний підхід дозволяють встановити, що для забезпечення реальної дії принципу належного врядування в Україні необхідно:

– Забезпечити повноцінну імплементацію відповідних стандартів у національне законодавство шляхом його організації з aqui Communautaire;

– Реформувати механізми зовнішнього та внутрішнього моніторингу діяльності органів публічної влади;

– Посилити практичну реалізацію підзвітності та прозорості, у тому числі й шляхом цифровізації публічних сервісів.

– Враховуючи вищевикладене, принцип належного врядування в українських реаліях набуває особливого значення, як інструмент трансформації моделі держави.

Список використаних джерел:

1. Council of Europe. Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level. 2008. URL: https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles.
2. Європейська комісія. Загальні принципи права ЄС. URL: https://commission.europa.eu/index_en.
3. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Ратифікована Україною 17 липня 1997 р.
4. Суд Європейського Союзу. Рішення у справі C-269/90 Technische Universität München проти Hauptzollamt München-Mitte, ECLI:EU:C:1991:438.
5. Суд Європейського Союзу. Рішення у справі C-604/12 HN v. Minister for Justice, Equality and Law Reform and Others, ECLI:EU:C:2014:302.
6. Суд Європейського Союзу. Рішення у справі C-896/19 Repubblika v. Il-Prim Ministru, ECLI:EU:C:2021:311.
7. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Beyeler v. Italy, № 33202/96, 5 січня 2000 р.
8. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary, № 37374/05, 14 квітня 2009 р.
9. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Matczynski v. Poland, № 32794/17, 15 жовтня 2020 р.
10. Public Access to Official Documents Act (Offentlighetsprincipen), Швеція, 2009.
11. Federal Audit Office (Bundesrechnungshof), Німеччина. Annual Reports. URL: https://www.bundesrechnungshof.de.
12. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index.
14. ООН. Цілі сталого розвитку. Підціль 16.6. URL: https://sdgs.un.org/goals/goal16.
15. United Nations. The 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda.
16. Ткачук О. В. Підзвітність як чинник ефективності публічного управління // Електронне наукове видання «Право і безпека». – 2022. – № 2(85). – С. 24–31. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13185/1/2.pdf.
17. Горбата Л. П. Інформаційна відкритість як принцип діяльності органів публічної влади // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 3. – С. 125–130.
18. Договір про Європейський Союз (Maastricht Treaty), Стаття 2. Офіційний вісник ЄС. 2012/C 326/01.
19. Верховний Суд України. Постанова від 14.04.2021 у справі № 9901/12/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua

References:

1. Bundesrechnungshof. (n.d.). Annual reports. https://www.bundesrechnungshof.de
2. Council of Europe. (1950, November 4). European Convention on Human Rights. Ratified by Ukraine July 17, 1997.
3. Council of Europe. (2008). Strategy for innovation and good governance at local level. https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles
4. Court of Justice of the European Union. (1991, November 21). Technische Universität München v. Hauptzollamt München-Mitte (Case C-269/90), ECLI:EU:C:1991:438.
5. Court of Justice of the European Union. (2014, May 8). HN v. Minister for Justice, Equality and Law Reform and Others(Case C-604/12), ECLI:EU:C:2014:302.
6. Court of Justice of the European Union. (2021, April 20). Repubblika v. Il-Prim Ministru (Case C-896/19), ECLI:EU:C:2021:311.
7. European Commission. (n.d.). General principles of EU law. https://commission.europa.eu/index_en
8. European Court of Human Rights. (2000, January 5). Beyeler v. Italy (No. 33202/96).
9. European Court of Human Rights. (2009, April 14). Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary (No. 37374/05).

10. European Court of Human Rights. (2020, October 15). Matczynski v. Poland (No. 32794/17).
11. European Union. (2012). Treaty on European Union (Maastricht Treaty), Article 2. Official Journal of the European Union, 2012/C 326/01.
12. Горбата, Л. П. (2018). Інформаційна відкритість як принцип діяльності органів публічної влади. Інвестиції: практика та досвід, 3, 125–130.
13. Sweden. (2009). Public Access to Official Documents Act (Offentlighetsprincipen).
14. Ткачук, О. В. (2022). Підзвітність як чинник ефективності публічного управління. Право і безпека, 2(85), 24–31. https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13185/1/2.pdf
15. Transparency International. (2023). Corruption perceptions index 2023. https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index
16. United Nations. (2015). The 2030 agenda for sustainable development. https://sdgs.un.org/2030agenda
17. United Nations. (n.d.). Sustainable Development Goal 16.6. https://sdgs.un.org/goals/goal16
18. Верховна Рада України. (1996, 28 червня). Конституція України (Закон № 254к/96-ВР). Відомості Верховної Ради України, (30), ст. 141.
19. Верховний Суд України. (2021, 14 квітня). Постанова у справі № 9901/12/21. https://reyestr.court.gov.ua

УДК 342.95(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.18

ТРУБА Р.М.

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ЗАВДАНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

THE CONCEPT AND STRUCTURE OF TASKS IN THE ACTIVITIES OF NATIONAL SECURITY ENTITIES

Стаття присвячена з'ясуванню змісту завдань у діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки. Завданнями діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки запропоновано розуміти комплекс цілеспрямованих дій і стратегій, що реалізуються зазначеними суб'єктами з метою виявлення, попередження, нейтралізації та ліквідації загроз національним інтересам, суверенітету, територіальній цілісності і сталому розвитку держави. Зауважено, що актуальну систему основних завдань діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки доцільно розглядати як систему, що охоплює такі блоки завдань: стратегічно-нормативні завдання; інституційно-організаційні завдання; оперативно-тактичні завдання; соціокультурні завдання. До стратегічно-нормативних належать завдання щодо нормативно-правового забезпечення національної безпеки; формування та реалізації політики держави стосовно забезпечення національної безпеки; формування ефективної зовнішньої політики держави та належного позиціонування в міжнародних відносинах. Інституційно-організаційними є завдання щодо інституційного забезпечення національної безпеки; здійснення публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки. Блоком оперативно-тактичних завдань охоплено: завдання щодо створення, організації застосування (реалізації) комплексних заходів забезпечення національної безпеки; завдання щодо попередження та реагування на потенційні та реальні ризики національної безпеки; завдання щодо формування технологічної складової забезпечення стійкості національної безпеки. Блок соціокультурних завдань зводиться до завдань щодо формування зрілої громадянської свідомості, національної єдності й патріотизму. У висновках до статті узагальнено результати дослідження та зазначено, що під час планування, організації та реалізації діяльності із забезпечення національної безпеки необхідно враховувати сутність завдань цієї діяльності. Так, слід брати до уваги, що стратегічно-нормативні завдання формують правову та концептуальну основу цієї забезпечувальної діяльності; інституційно-організаційні – посилюють стійкість механізмів реалізації політики безпеки, а також дозволяють максимізувати управлінський потенціал суб'єктів забезпечення національної безпеки; оперативно-тактичні – спрямовані на технологічне запобігання та усунення актуальних загроз у сфері безпеки; соціокультурні – зміцнюють стійкість суспільства й мобілізують громадян до активної участі в заходах із забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: *забезпечення національної безпеки, забезпечувальна діяльність, завдання забезпечення, національна безпека, публічне адміністрування, суб'єкти забезпечення національної безпеки, управлінська діяльність.*

This paper elucidates the tasks undertaken by actors of national security. These tasks are defined as a collection of targeted actions and strategies employed by these actors to detect, avert, neutralise, and eliminate threats to national interests, sovereignty, territorial integrity, and the state's sustainable development. It is proposed that the

© ТРУБА Р.М. – доктор філософії в галузі права, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0003-0971-8350

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

prevailing system of principal tasks be viewed as consisting of four categories: strategic and regulatory tasks, institutional and organisational tasks, operational and tactical tasks, and sociocultural tasks. Strategic and regulatory tasks include providing the regulatory and legal underpinnings for national security, shaping and enforcing state policy aimed at ensuring national security, and formulating an effective foreign policy for optimal positioning in international relations. Meanwhile, the institutional and organisational tasks encompass establishing an institutional framework for national security and managing public administration within the national security domain. The block of operational and tactical tasks encompasses creating and organising the implementation of comprehensive measures to ensure national security, preventing and responding to both anticipated and actual risks, and shaping the technological component necessary for sustaining national security. Meanwhile, the socio-cultural tasks focus on fostering a mature civic consciousness, national unity, and patriotism. The conclusions to the article summarise its findings, underscoring that, in planning, organising, and carrying out national security measures, it is essential to account for the nature of these tasks. Specifically, strategic and regulatory tasks establish the legal and conceptual foundation of security activities; institutional and organisational tasks strengthen the stability of policy-implementation mechanisms and maximise the managerial potential of national security actors; operational and tactical tasks address the technological prevention and elimination of current security threats; and socio-cultural tasks fortify societal resilience while mobilising citizens to participate actively in national security initiatives.

Key words: *actors of national security, ensuring national security, management activities, national security, public administration, security activities, security objectives.*

Постановка проблеми. Сучасні виклики та загрози національній безпеці, що характеризуються високою динамікою, різноманіттям і транскордонним характером, засвідчують потребу в комплексному переосмисленні теоретико-методологічних засад діяльності суб'єктів, відповідальних за її забезпечення. Так, в умовах повномасштабної війни в України, загрози продовольчої кризи та зростаючої геополітичної нестабільності в Східній Європі, а також посилення взаємозв'язку внутрішніх і зовнішніх факторів безпеки, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблематиці національної безпеки, актуалізується питання про уточнення концептуальної сутності, а також систематизації основних завдань, якими характеризується діяльність, яку здійснюють суб'єкти забезпечення національної безпеки. Результатом цього має стати науково обґрунтована основа для подальших дій держави з удосконалення адміністративно-правових засад забезпечення національної безпеки та адміністративно-правового статусу суб'єктів, які здійснюють відповідну забезпечувальну діяльність. Причому таке дослідження завдань діяльності із забезпечення національної безпеки має враховувати: необхідність подолання фрагментарності наявних методологічних підходів у розумінні сутності зазначених завдань; потребу в розробленні комплексного розуміння суті відповідних завдань як таких, що спрямовані на своєчасне реагування на виниклі безпекові ризики й виклики, а також на формування попереджувальних моделей реагування на фактори, які свідчать про ймовірність виникнення відповідних ризиків і загроз.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогодні спостерігається брак наукових напрацювань, у яких би ученими комплексно окреслювався актуальний зміст і структура завдань у діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки України. Водночас окремі з цих завдань вже слугували предметом наукового дослідження, здійсненого багатьма українськими науковцями, серед яких: Т. І. Блистів, З. С. Варналій, І. В. Євтушенко, І. Я. Іськів, В. Т. Колесник, О. А. Маслій, А. М. Мурашко, С. В. Онищенко, В. В. Пасічник, П. Я. Пригунов, Т. В. Сокольська, О. М. Ткаченко, М. В. Цюрупа, Я. Ю. Швидкий, І. М. Шопіна, А. В. Янчук та ін. Наукові напрацювання цих учених становлять науково-теоретичну основу для досліджування та систематичного викладення сутнісного змісту зазначених завдань.

Метою статті є з'ясування поняття та актуальної структури завдань у діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких *завдань*: 1) сформулювати визначення поняття «завдання в діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки»; 2) визначити основні групи (блоки) завдань в діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки; 3) окреслити зміст виокремлених завдань; 4) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Аналіз змісту забезпечення національної безпеки дозволяє дійти думки, що завдання діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки випливають із завдань забезпечення національної безпеки загалом, що є цілком закономірним. Причому завданнями діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки слід вважати комплекс цілеспрямованих дій і стратегій, що реалізуються зазначеними суб'єктами з метою виявляти, упереджувати, нейтралізувати й ліквідовувати загрози національним інтересам, суверенітету, територіальній цілісності та сталому розвитку держави. Основний зміст таких завдань полягає у створенні системних передумов для захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави, що охоплює весь спектр забезпечувальних дій у сфері національної безпеки (передусім – формування нормативно-правового підґрунтя та інституційне забезпечення дії механізму забезпечення національної безпеки, а також здійснення оперативного реагування на безпекові виклики й загрози). З урахуванням цієї логіки систему основних завдань діяльності суб'єктів національної безпеки доцільно розглядати за такими «блоками» завдань:

1. Стратегічно-нормативні завдання. Виокремлений «блок» завдань формує фундамент діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки, оскільки завдання, що ним охоплюються, визначають правові, політичні, міжнародно-правові та інші засади захисту національних інтересів на внутрішньодержавному й міжнародному рівнях. Таким чином, виокремлений рівень завдань охоплює:

1) завдання з нормативно-правового забезпечення національної безпеки. Цей напрям діяльності, який вже досліджувався вітчизняними ученими [див., напр.: 1; 2], по-перше, постає в якості особливого та комплексного завдання в системі гарантування безпеки держави; по-друге, конкретизується в переліку цільових завдань, що стосуються нормативно-правового забезпечення національної безпеки, а саме: а) формування цілісної нормативно-правової основи адміністративно-правового режиму забезпечення національної безпеки; б) систематичний та науково обґрунтований моніторинг ефективності чинної правової бази в цій сфері, а також перевірка її відповідності Основному Закону України, міжнародно-правовим зобов'язанням й фактичним обставинам дійсності, що впливають на стан національної безпеки; в) удосконалення нормативно-правової основи адміністративно-правового режиму забезпечення національної безпеки, з урахуванням тенденцій розвитку внутрішніх і зовнішніх безпекових викликів; г) розмежування особливих правових статусів суб'єктів, що мають загальний адміністративно-правовий статус суб'єкта забезпечення національної безпеки; ґ) забезпечення правової визначеності як однієї з фундаментальних умов панування права, без якої неможливо досягти належного рівня національної безпеки в правовій і демократичній державі, що прагне європейської та євроатлантичної інтеграції;

2) завдання стосовно формування та реалізації політики держави щодо забезпечення національної безпеки. З урахуванням актуальних наукових поглядів на зміст політики національної безпеки [див., напр.: 3; 4] можна стверджувати, що це комплексне завдання охоплює: а) створення комплексної (узгодженої у своїй структурі, а також узгодженої із принципами права та нормами законодавства), послідовної та обґрунтованої політики держави у сфері забезпечення національної безпеки; б) створення комплексу умов, за яких можлива ефективне формування та реалізація політики забезпечення національної безпеки; в) систематичний нагляд за формуванням та реалізацією політики держави стосовно забезпечення національної безпеки; г) обґрунтування цієї політики, а також її зміни;

3) завдання з формування ефективної зовнішньої політики держави та належного позиціонування в міжнародних відносинах. З огляду на те, що зовнішня політика є однією з визначальних складових сучасної системи забезпечення національної безпеки (зокрема, окреслює місце України в світовій системі координат, захищає її суверенітет і сприяє досягненню стратегічних інтересів держави), у сфері зовнішньої політики виконуються завдання, що мають важливе значення для забезпечувальної діяльності суб'єктів владних повноважень у сфері безпеки. Серед цих завдань можна виокремити: а) формулювання зовнішньої політики держави відповідно до національних інтересів і пріоритетів; б) просування національних інтересів України на міжнародній арені та зміцнення її авторитету; в) впровадження інструментів так званої «антикризової дипломатії», спрямованої на запобігання та врегулювання конфліктних ситуацій у глобальному та регіональному вимірах.

2. Інституційно-організаційні завдання. Характерною ознакою таких завдань є формування, удосконалення статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки, забезпечення належного користування цим статусом, а також створення й удосконалення інститутів у сфері національної безпеки. Серед цих завдань особливу увагу слід звернути на:

1) завдання стосовно інституційного забезпечення національної безпеки. Попри те, що сучасна наукова думка про інституційні засади забезпечення національної безпеки ще перебуває на стадії розвитку, у процесі аналізу досліджень, присвячених особливим рисам інституційного забезпечення [див., напр.: 5], можемо виокремити низку цільових завдань, що конкретизують це комплексне завдання, а саме створення (організація) та забезпечення: а) ефективної системи публічного адміністрування загалом та у сфері національної безпеки, зокрема; б) суб'єктів і систем забезпечення національної безпеки та оборони (додатково – систематичне удосконалення їх адміністративно-правового статусу, напрямів, форм, способів і засобів повноцінної об'єктивації їх статусу); в) дії міжвідомчих координаційних механізмів суб'єктів забезпечення національної безпеки; г) інноваційної технологічної інтеграції публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки; д) ефективної кадрової політики в органах публічної служби та в колективних суб'єктах (організаційної форми), що забезпечують національну безпеку України;

2) завдання стосовно здійснення публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки. Аналіз наукових напрацювань, присвячених публічному адмініструванню у сфері національної безпеки [див., напр.: 6], дає підстави дійти висновку, що відповідне комплексне завдання може бути конкретизоване через такі цільові завдання щодо створення та розвитку: а) систем ефективного прийняття рішень з приводу забезпечення національної безпеки; б) систем координації та ефективної взаємодії між різними суб'єктами забезпечення національної безпеки для посилення загального забезпечувального потенціалу, спрямованого на посилення рівня національної безпеки; в) ідейно-культурного фону здійснення ефективного публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки.

3. Оперативно-тактичні завдання. Ними охоплюється обсяг завдань у сфері забезпечення національної безпеки, що загалом орієнтовані на практичну реалізацію заходів із забезпечення національної безпеки, включаючи запобігання безпековим загрозам і ризикам, розвиток і застосування спеціальних технологій, спрямованих на поліпшення безпекової обстановки, а також управління кризовими явищами в означеній сфері. Отже, до відповідних завдань діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки слід віднести:

1) завдання щодо створення, організації застосування (реалізація) комплексних заходів забезпечення національної безпеки. Першочерговим завданням у сфері забезпечення національної безпеки слід вважати розробку та впровадження комплексних стратегій, що охоплюють різні аспекти державного функціонування, що дозволяє відповідним заходам бути достатньо прогнозованими. Досягнення мети цього завдання передбачає виконання таких цільових завдань: а) модернізація політичних інституційних механізмів, спрямованих на зміцнення міжнародної позиції України та внутрішньої безпекової обстановки; б) оптимізація фінансових, промислових та інфраструктурних інструментів для забезпечення стійкості національної економіки; в) розвиток та удосконалення соціальних засобів забезпечення національної безпеки; г) розширення та вдосконалення військових засобів забезпечення національної безпеки; д) розвиток науково-технічних засобів забезпечення національної безпеки;

2) завдання щодо попередження та реагування на потенційні й реальні ризики національної безпеки. Аналізуючи позиції українських учених, у яких розкривається зміст профілактики та оперативного реагування на ризики у сфері національної безпеки [див., напр.: 7; 8], доходимо висновку про можливість виокремлення наступних цільових завдань: а) запобігання виникненню загроз шляхом усунення умов, що їх породжують; б) системний моніторинг за процесами в безпековій обстановці для виявлення потенційних і реальних загроз із застосуванням сучасних аналітичних інструментів; в) усунення чи зниження негативного впливу загроз через чіткі алгоритми дій; г) розробка ефективних моделей оперативного втручання, що дозволяють мінімізувати шкоду та запобігти розвитку безпекових ризиків;

3) завдання щодо формування технологічної складової забезпечення стійкості національної безпеки. У цифрову епоху технологічна складова стає ключовим елементом забезпечення національної безпеки, оскільки технологічна перевага держави, зокрема, визначає військовий, економічний, інформаційний та соціальний суверенітет держави. Таким чином, в умовах поточних зовнішніх загроз (зокрема з боку сусідніх держав з конфронтаційною політикою) технологічна стійкість безпосередньо впливає на реальну спроможність України стабільно та безпечно функціонувати, поступово посилюючи свій безпековий потенціал. З огляду на це, зауважимо, що формування зазначеної складової безпеки є стратегічним пріоритетом, що передбачає виконання комплексу цільових завдань, серед яких: а) розроблення та реалізація довгострокових стратегій і програм оновлення інфраструктури, зокрема в галузях кібербезпеки, зв'язку й оборонних

технологій; б) інтеграція передових технологій та автоматизованих систем для підвищення ефективності операцій з забезпечення національної безпеки та прийняття рішень у сфері національної безпеки на основі об'єктивних та актуальних даних; в) фінансування розробок у сферах квантових технологій, кіберзахисту, безпілотних систем тощо, що забезпечать технологічну незалежність держави.

4. Соціокультурні завдання. Виокремлена група завдань спрямована на формування стійкого в безпековому контексті суспільства, а саме політично активного, національно свідомого, здатного протистояти деструктивним впливам через патріотизм, медіаграмотність і соціальну солідарність. Згідно з науковими дослідженнями [див., напр.: 9; 10], розглядувані нами завдання можна звести до комплексного завдання: формування зрілої громадянської свідомості, національної єдності й патріотизму. Для її досягнення визначаються такі цільові завдання: а) організація кампаній, спрямованих на інформування громадськості про актуальні загрози національній безпеці та механізми їх подолання, а також про можливості участі громадянського суспільства в системі забезпечення національної безпеки; б) розробка навчальних програм для учнів і студентів, що висвітлюють історію, культуру та цінності української державності; в) впровадження програм формування лояльності до держави громадян інших держав та осіб без громадянства, які легально перебувають в Україні; г) створення та реалізація програм з підвищення правової обізнаності, спрямованих на боротьбу з правовим нігілізмом, а також на просування ідеї верховенства права; д) розробка та забезпечення функціонування інтерактивних цифрових платформ для залучення громадян до обговорення та реалізації заходів безпеки, а також проведення молодіжних форумів, культурних заходів та ін. для культивування національної солідарності; е) створення умов для стратегічного співробітництва держави з медіаорганізаціями з метою поширення контенту, що підкреслює важливість національної єдності й патріотизму, а також для популяризації історії України, сучасні досягнення та роль кожного громадянина в зміцненні національної безпеки.

Висновки. Аналіз завдань діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки дозволяє констатувати, що їх зміст і структура загалом відповідає сучасному (розширеному) розумінню змісту національної безпеки як складного, багатовимірного явища, що вимагає планування, організації та реалізації комплексних заходів щодо її забезпечення із залученням широкого кола суб'єктів. Причому важливо підкреслити, що ефективність забезпечення національної безпеки в цьому контексті недосяжна в разі, якщо державою в зазначеній сфері замість використання комплексного підходу (передбачає одночасне виконання завдань стратегічно-нормативного, інституційно-організаційного, оперативно-тактичного та соціокультурного характеру) здійснюватимуться фрагментарні забезпечувальні дії. Вказане стосується ситуацій, коли, наприклад, наявне ефективне донесення до населення важливості збереження єдності, а також дієва підтримка правопорядку (у результаті – посилення національної єдності та зниження криміналізації суспільства), проте в державі остерігатиметься відсутність достатньої технологічної автономії від інших держав, неефективність спонукання розвитку технологічних досліджень і розробок у сфері національної безпеки та її забезпечення (як наслідок – держава залишатиметься в довгостроковій технологічній залежності від інших держав, які можуть впливати на широту свободи функціонування держави). З огляду на зазначене, під час планування, організації та реалізації діяльності із забезпечення національної безпеки необхідно враховувати сутність завдань цієї діяльності, а саме те, що: стратегічно-нормативні завдання формують правову та концептуальну основу вказаної забезпечувальної діяльності; інституційно-організаційні – посилюють стійкість механізмів реалізації політики безпеки, а також дозволяють максимізувати управлінський потенціал суб'єктів забезпечення національної безпеки; оперативно-тактичні – спрямовані на технологічне запобігання та усунення актуальних загроз у сфері безпеки; соціокультурні – зміцнюють стійкість суспільства й мобілізують громадян до активної участі в заходах із забезпечення національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Ткаченко О. М., Євтушенко І. В. Удосконалення нормативно-правового регулювання сфери безпеки і оборони в умовах військової агресії. *Честь і закон*. 2022. № 3 (82). С. 61–66.

2. Нормативно-правове забезпечення національної безпеки / А. В. Янчук, Т. І. Блистів, В. Т. Колесник, П. Я. Пригунов. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 5–16.

3. Іськів І. Я. Державна політика у сфері забезпечення національної безпеки України : дис. … д-ра філософії. Житомир, 2023. 215 с.

4. Мурашко А. М. Теоретичні основи реалізації державної політики у сфері національної безпеки в Україні. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2017. № 2 (4). С. 127–134.

5. Швидкий Я. Ю. Інституційне забезпечення національної безпеки органами протидії корупції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 5–6. С. 188–192. doi: 10.32702/2306-6814.2020.5-6.188.

6. Шопіна І. М. Поняття та цілі публічного адміністрування в секторі безпеки і оборони. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 133–136. doi: 10.24144/2788-6018.2021.03.25.

7. Варналій З. С., Онищенко С. В., Маслій О. А. Механізм попередження загроз економічній безпеці України. *Економічний часопис – XXI*. 2016. № 159 (5–6). С. 20–24. doi: 10.21003/ea.V159-04.

8. Сокольська Т. В. Економічні чинники попередження загроз продовольчої безпеки. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 3. С. 24–28.

9. Пасічник В. В. Функції національної ідеї в забезпеченні національної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 2. С. 37–44.

10. Цюрупа М. В. Гібридні загрози національній безпеці України та імператив солідарності патріотичних сил. *Українознавчий альманах*. 2016. № 19. С. 184–186.

УДК 351.74.004
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.19

ХАХАНОВСЬКИЙ В.Г., КОРНЕЙКО О.В., ПАКРИШ О.Є.

ЗАГАЛЬНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

GENERAL CONCEPTUAL PRINCIPLES OF CREATING A SYSTEM OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF LAW ENFORCEMENT BODIES

Стаття зосереджується на дослідженні засад створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів в умовах електронного урядування. Підкреслено, що у правоохоронних органах України, зокрема в органах внутрішніх справ накопичено значний досвід впровадження та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у боротьбі зі злочинністю. Використання спеціалізованих інтегрованих інформаційно-пошукових та інформаційно-аналітичних систем надає можливість задля ефективної реалізації завдань правоохоронної діяльності формувати та використовувати значні масиви даних із високою швидкістю їх обробки. Зокрема, застосування високих інформаційних і комунікаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності дозволяє інтегрувати й опрацьовувати величезну кількість даних, що містяться у відкритих джерелах інформації, а також у спеціалізованих (обмеженого доступу) інформаційних системах, отримуючи при цьому нові знання оперативно-розшукового характеру. Водночас стрімкий розвиток засобів інформатизації і комунікації потребує нових підходів до організації інформаційно-аналітичної роботи, використання її можливостей в системах правоохоронних органів України.

Ключові слова: *комп'ютерне озброєння, правоохоронні органи, машинна модель, СУБД Oracle, Інтегрований банк даних, Єдина комп'ютерна інформаційна система правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю.*

The article focuses on the study of the principles of creating a system of information and analytical support for law enforcement agencies in the context of e-governance. It is emphasized that law enforcement agencies of Ukraine, in particular internal affairs agencies, have accumulated significant experience in the implementation and use of modern information and communication technologies in the fight against crime. The use of specialized integrated information and search and information and analytical systems provides an opportunity to form and use significant data sets with high processing speed for the effective implementation of law enforcement tasks. In particular, the use of high information and communication technologies in operational and investigative activities allows integrating and processing a huge amount of data contained in open sources of information, as well as in specialized (limited access) information systems, while obtaining new knowledge of an operational and investigative nature. At the same time, the rapid development of informatization and communication tools requires new approaches to the organization of information and analytical work, the use of its capabilities in the systems of law enforcement agencies of Ukraine.

© ХАХАНОВСЬКИЙ В.Г. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-5299-0590

© КОРНЕЙКО О.В. – кандидат технічних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-1882-9680

© ПАКРИШ О.Є. – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних технологій (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-6420-5246

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Key words: *computer weapons, law enforcement agencies, machine model, Oracle DBMS, Integrated data bank, Unified computer information system of law enforcement agencies on combating crime.*

Вступ. *Постановка проблеми та її актуальність.* Розроблені та впроваджені у правоохоронну діяльність (починаючи з 1970 р.) інформаційні системи та підсистеми і сьогодні не втратили своєї актуальності, тому й слугували підґрунтям для створення єдиної інтегрованої системи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів.

За таких умов виникла нагальна потреба наукового обґрунтування, створення та впровадження системи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності, яка базується на новітніх апаратно-програмних засобах, застосовує інтегрований банк даних та охоплює всі рівні управління правоохоронних органів України.

З огляду на те, що існуючим дослідженням бракує цілісності та системності, а правові та організаційні засади системи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності потребують наукового обґрунтування, наявна низка суперечностей між орієнтацією правоохоронної системи на інтенсивний процес інформатизації та відсутністю необхідних правових та організаційних засад створення, впровадження та експлуатації системи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів в умовах електронного урядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів привертає увагу науковців. Серед вітчизняних дослідників це питання розглядали В.А. Буржинський, М.Г. Вербенський, М.В. Гуцалюк, С.В. Демедюк, О.М. Джужа, В.В. Дурдинець, С.В. Єршов, О.М. Іщенко, С.Ф. Константінов, Є.Д. Лук'янчиков, С.С. Чернявський, М.Я. Швець та інші.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні теоретичних засад створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів в умовах електронного урядування.

Результати й обговорення. Вирішення завдань підвищення ефективності та якості діяльності всіх ланок державного управління стосуються й правоохоронних органів. Профілактика, боротьба з кримінальними правопорушеннями, охорона громадського порядку та інші завдання, що вирішуються правоохоронними органами, потребують подальшого вдосконалення техніки і методів управління на основі сучасних досягнень науки й практики, розробки й впровадження комп'ютеризованих систем, або, інакше кажучи, інформаційного, програмного та комп'ютерного озброєння.

Втілюючи в життя ці завдання, багато зроблено щодо дослідження, проектування і впровадження галузевої комп'ютеризованої системи МВС України як складової частини загальнодержавної системи.

Програма націлена на розроблення та впровадження комп'ютеризованих інформаційних систем у правоохоронних органах. Основною її метою є створення інформаційно-комп'ютерних систем, що забезпечують:

- підвищення рівня управління підрозділами правоохоронних органів;
- зниження впливу суб'єктивних чинників при виробленні рішень, що приймаються за заявами і повідомленнями громадян;
- контроль за дотриманням законності;
- зниження трудомісткості і підвищення культури обробки інформації;
- повніше використання фондів і джерел інформації у запобіганні правопорушенням, розшуку злочинців, що переховуються, розшуку осіб, зниклих безвісти та ін.;
- раціональну розстановку сил і засобів, підвищення ефективності взаємодії підрозділів;
- підвищення якості розробки відомчих нормативних актів та вирішення інших завдань.

Для реалізації цих цілей здійснено і здійснюється:

- розробка теоретичних засад побудови комп'ютеризованої системи оперативного управління в органах внутрішніх справ;
- моделювання вирішення задач синхронізації в складних системах організаційного управління;
- уніфікація документообігу, раціоналізація вирішення завдань оперативного управління;
- розробка методів і засобів вирішення спеціальних пошукових, розпізнавальних та інших задач в інтересах штабів, чергових частин, карного розшуку, профілактики, слідства, боротьби з економічними злочинами, хабарництвом, раціоналізації патрульної служби та інших підрозділів.

Загальний методичний підхід. Різноманіття і специфічність завдань правоохоронних органів, що часто вирішуються в умовах невизначеності, неповної інформації, наявності випадкових чинників і ризику, соціально-психологічних та інших особливостей осіб, схильних до здійснення правопорушень, а також фактів суб'єктивного тлумачення правових норм, потребують розробки нової методології управління на основі сучасних інформаційних технологій, наукових методів, комп'ютерної техніки та електронних комунікацій.

У загальній стратегії інформатизації оперативного управління важливе місце займає класифікація фаз і алгоритмів формування рішень, побудови моделей оперативного управління, включаючи алгоритми задач синхронізації в складних системах, задач аналітичних, розпізнавання, оптимізаційних, пошукових та інших.

Зокрема, розглядаються проблеми щодо комплексів взаємопов'язаних задач в умовах функціонування галузевої комп'ютеризованої системи управління МВС України, враховуючи також послідовне нарощування потужності технічних засобів, інформаційної бази, інтелектуального рівня програмних засобів, кадрового та іншого потенціалу в мережі інформаційно-обчислювальних центрів правоохоронних органів.

Методологічний підхід до вирішення проблеми викладений в проектах на різних рівнях деталізації і представлено у вигляді:

- загальної схеми, основних понять (подання на рівні змістовного моделювання);
- блок-схеми моделі автоматизованого управління, що включає підсистеми: планування, облік, аналіз, прогнозування і їх взаємозв'язок (опис на рівні представлення макроекономічних моделей);
- моделі комп'ютеризованої системи управління (опис з використанням формальної мови);
- машинної моделі системи оперативного управління для вирішення конкретних задач управління (опис на рівні засобів програмування, термінології організації і технології електронної обробки даних);
- конкретних практичних рекомендацій застосування моделі комп'ютеризованої системи оперативного управління.

З позицій системного підходу розглядаються:

- система органів державного управління і задачі підвищення рівня управління на основі застосування сучасних методів і засобів інформаційно-комнікаційної техніки;
- місце і призначення органів внутрішніх справ у системі органів державного управління;
- основні задачі структурних підрозділів правоохоронних органів;
- проблеми оперативного управління в підрозділах правоохоронних органів, специфіка вирішуваних задач;
- основні принципи побудови комп'ютеризованої системи управління як сучасного засобу підвищення рівня управління підрозділами правоохоронних органів;
- комплексна програма створення галузевої комп'ютеризованої системи управління;
- використання досвіду створення сучасних систем обробки даних у світовій практиці і їх значення в підвищенні ефективності та якості оперативного управління правоохоронними органами;
- основні концептуальні засади побудови системи оперативного управління;
- методологія побудови моделі системи оперативного управління;
- метод вирішення задач синхронізації;
- основні набори із комплексу універсально-збірних елементів: «планування», «облік», «аналіз», «прогнозування»;
- принципи побудови типової інформаційно-пошукової (довідкової) системи колективного користування, призначеної для обслуговування входів і виходів автоматизованої системи оперативного управління, та інші питання.

Дослідивши процеси і методи перетворення даних у різних системах оперативного управління і встановивши схожі алгоритми, визначено набір типових вирішувальних елементів. На базі таких елементів конструюється модель оперативного управління, яка може адаптуватися відповідно до конкретних об'єктів діяльності.

Розглядаючи оперативне управління як деяку систему (рис. 1), виділяють основні функціональні блоки цієї системи.

Вироблені в блоці А рішення сприймаються і реалізуються блоком В, який є споживачем інформації, що керує (об'єкт керування – структурний підрозділ, виконавець, тощо).

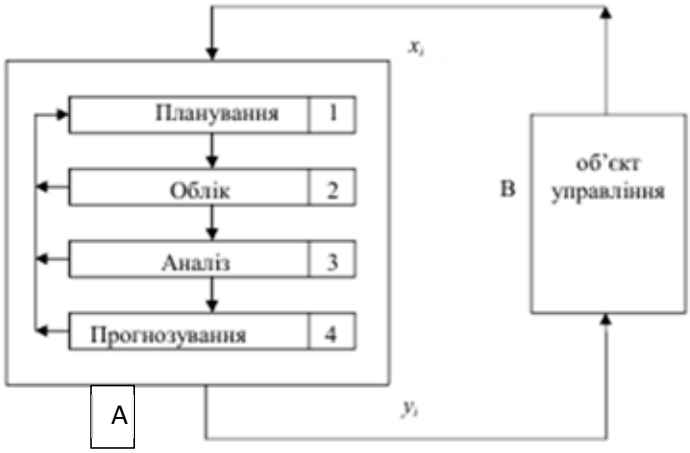

Рис. 1.

Система управління (рис. 1) представлена ідеалізовано у вигляді елементарного відокремленого ізольованого контуру, що неприродньо, оскільки реальні системи безперервного оперативного управління багатоконтурні і мають ієрархічну структуру.

Модель системи оперативного управління правоохоронних органів, як і багато інших багаторівневих ієрархічних систем, конструктивно складається з кінцевого набору послідовно і паралельно підключених блоків типу А і В.

Для інформатизації класу завдань оперативного управління розроблена модель, що адаптується, деталізовані алгоритми роботи підблоків 1–4 (рис. 1) стосовно оперативного управління.

Ця модель оперативного управління є комплексом взаємопов'язаних алгоритмів вирішення задач, спеціалізованою базою знань, використовуваною в умовах комп'ютеризованої системи управління (КСУ).

Поставлені перед органами управління цілі (база цілей), потоки і фонди інформації (база даних) спільно з базою знань складають банк даних (рис. 2). Система спілкування забезпечує обмін повідомленнями між користувачем і банком даних.

Комплекс засобів спілкування включає: систему управління автономним банком даних, систему телеобробки, систему програмування і ведення навчальних курсів для користувачів, правила опису процесів збирання, зберігання, перетворення і передачі інформації.

Розвиток банку даних, системи спілкування та інших засобів комп'ютеризованого управління має послідовність і етапність.

Запропонована модель комп'ютеризованої системи оперативного управління є подальшим кроком розвитку бази знань для вирішення конкретних завдань, у тому числі правоохоронних органів.

Ланцюжки модулів-операторів утворюють мережу, побудовану як результат системного аналізу. Для опису процедур перетворення даних використовувався розширений варіант формульно-оперативної мови, розробленої у свій час Інститутом кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України. Позначені набори даних, що надходять на вхід кожного модуля-оператора, мають стандартну структуру і є окремими записами з файлів, а їх сукупності становлять інформаційну базу комп'ютеризованої системи оперативного управління.

Залежно від потреби інформатизації конкретного завдання оперативного управління формалізований опис об'єктів, фактів, процесу збирання, накопичення і перетворення даних проводиться з використанням набору однозначно тлумачних понять, символів і відносин між ними.

Використовувані інформаційні системи типу банку даних дозволяють уникнути недоліків і виконують функції інформаційно-пошукових та довідкових систем, що обслуговують входи і виходи системи оперативного управління.

Внаслідок системного аналізу відібрані для вирішення в КСУ завдання і функції: штабу і його підрозділів; служб секретаріату; карного розшуку і профілактики; служб охорони громадського порядку; слідчих апаратів; служби по боротьбі з економічними злочинами; державної

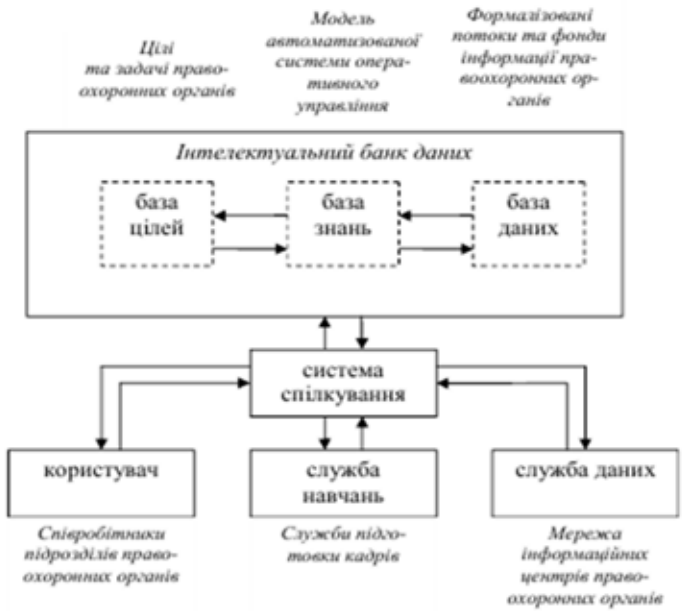

Рис. 1.

автомобільної інспекції; служб планування, обліку і аналізу кадрового складу; транспортної поліції та інших.

Зокрема, галузева комп'ютеризована система управління правоохоронних органів, зважаючи на свою складність, різноплановість, ієрархічність, велику кількість зав'язків, потребує чіткого визначення її структури як на етапі проектування, так і під час функціонування.

При дослідженні функцій, виконуваних підрозділами правоохоронних органів на всіх рівнях управління, і операцій формування рішень виявилася доцільною декомпозиція її за трьома ознаками а саме:

- за функціональним призначенням елементу структури;
- за масштабом діяльності;
- за виконуваним етапом у процесі управління.

При цьому враховуються організаційні і функціональні структури правоохоронних органів, що вже склалися, окремі напрями в їх діяльності і сталі послідовності дій в процесі управління.

Відповідно до функцій, виконуваних органами внутрішніх справ, КСУ МВС України розділена на функціональні підсистеми, що відповідають організаційній структурі МВС.

В окремі підсистеми виділяються методологічне, інформаційно-правове і кадрове забезпечення.

Відповідно до другого аспекту проводиться декомпозиція КСУ на її складові елементи – рівні.

Аналіз існуючої системи управління, потоків інформації і завдань, що вирішуються структурними підрозділами правоохоронних органів на прикладі МВС України, дозволили зробити висновок про створення КСУ з трьома рівнями автоматизованого управління, які найраціональніше забезпечують збирання, накопичення, обробку, аналіз і використання інформації в діяльності правоохоронних органів.

Основними рівнями управління в КСУ МВС України прийняті:

І рівень – центральний. На цьому рівні забезпечується загальна централізація управління і вирішуються завдання планування, оцінки, обліку, аналізу і прогнозування оперативної обстановки, стану боротьби із злочинністю та правопорушеннями в регіонах і в державі, оцінюється ефективність діяльності управлінь і відділів поліції, виробляються і приймаються рішення.

ІІ рівень – управління ОНП в областях. Тут вирішуються завдання з обробки інформації, одержаної в ході оперативно-розшукової і профілактичної діяльності, розробляються рекомендації по боротьбі зі злочинністю і проведенням конкретних оперативних заходів.

ІІІ рівень – міські і районні органи Національної поліції. На цьому рівні ОНП здійснюються функції боротьби із злочинністю, охороняється громадський порядок і т. д. Формується первинна інформація і здійснюється її введення в КСУ.

Нами умовно виділено чотири основних, певною мірою самостійних, етапи (фази), що становлять повний цикл у процесі управління:

І фаза /«Облік»/.

ІІ фаза /«Аналіз»/.

ІІІ фаза /«Прогноз»/.

ІV фаза /«План»/.

Розділення процесу управління на окремі фази обумовлюється самою логікою управлінської діяльності і може бути віднесено до багатьох систем управління.

При описі комп'ютеризованої підсистеми централізованого оперативного управління подаються основні положення побудови комп'ютеризованої підсистеми на основі синтезу типових вирішуючих елементів. Ілюструється застосування розробленої методики при побудові однієї з підсистем, що створюється на користь керівництва МВС, штабу, секретаріату та інших служб.

Застосування запропонованої методології дозволяє розробляти і комп'ютеризувати вирішення низки завдань. До їх числа відносяться:

- безперервне стеження за оперативною обстановкою;
- облік і аналіз стану боротьби із злочинністю;
- безперервне планування управлінської діяльності і контроль виконання;
- розрахунок потреби сил і засобів, їх раціональна розстановка;
- обробка даних, що містяться в нормативних актах, даних про передовий досвід, листах, заявах, скаргах громадян і з інших питань.

Видаються дані, що відображають процеси в часі, за напрямами діяльності, зокрема: про результати оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів у боротьбі із злочинністю по всіх службах; про результати роботи із спостереження за особами, прибулими після завершення терміну покарання, і умовно засудженими; про результати боротьби з наркоманією, хуліганством та інші питання.

Комплекс програм, що реалізують обробку і видачу даних про листи, заяви, скарги і пропозиції, що надходять до МВС, забезпечує: підготовку інформації в державні органи; аналіз листів громадян, що надходять; планування діяльності МВС, органів Національної поліції та інших ЦОВВ, які координує Міністр внутрішніх справ через Кабінет Міністрів України; контроль і визначення ефективності проведення заходів.

Комплекс програм з обробки даних, що містяться в нормативних документах, які регламентують діяльність правоохоронних органів (укази, закони, постанови, розпорядження, накази, вказівки, інструкції), забезпечує виконавців і розробників нових нормативних актів різними довідками, потрібними при виконанні ними службових функцій.

Розроблення і впровадження комп'ютеризованої підсистеми централізованого оперативного управління на основі запропонованої моделі оперативного управління, дозволяє скоротити трудовитрати на виконання завдань, оптимізувати вироблення управлінських рішень, знизити вплив суб'єктивних чинників.

Система відомостей про різні об'єкти, що підлягають обліку, є важливим ресурсом у забезпеченні запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів. За характером об'єктів, що враховуються, виділяються три групи даних про осіб, події, предмети і об'єкти. Відповідно до цього класифікуються інформаційні фонди, завдання, розроблена структура баз даних.

Розроблення і впровадження протягом тривалого часу численних проектів галузевої комп'ютеризованої системи управління МВС України, її окремих підсистем і локальних задач гальмувалось відсутністю достатнього фінансування, системного і рівномірного оснащення всіх підрозділів ОВС належною інформаційно-обчислювальною технікою і кадровим складом.

Лише тотальне озброєння всіх підрозділів інформаційними та програмно-комп'ютерними засобами, а також належна організація обміну потоками інформації в державі може забезпечити позитивний результат.

Інтеграція галузевих інформаційно-комп'ютерних систем МВС, прокуратури, податкової, митної та інших правоохоронних служб дозволяє реалізувати завдання Указу Президента

№ 80\2006 від 31 січня 2006 року «Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю».

Сутність локального підходу до проектування ІС полягає у послідовному нарощуванні задач, що розв'язуються в системі управління. Однак цей метод має такі недоліки: надмірність інформації; суперечливість; низька швидкість оброблення даних; низька стандартизація програмного забезпечення (ПЗ); негнучкість (низька швидкість оброблення даних) [2].

На відміну від локального системний підхід до проектування ІС ґрунтується на концепції інтеграції даних. Системний підхід при проектуванні та створенні ІС має значні переваги, які полягають у: виключенні надмірного дублювання масивів інформації; зведенні до мінімуму дублювання у програмуванні завдяки використанню типових і стандартних програм; типізації технологічних процесів оброблення даних; можливості побудови інтегрованої системи оброблення даних; можливості системного технологічного забезпечення ІС.

Для функціонування CASE-продуктів у складі САПР треба мати СУБД ORACLE (версія 5.1 і вище), що включає модулі SQL*FORMS та SQL*PLUS. У свій час МВС України у одноїменній фірми було придбано та багато років успішно використовується СУБД ORACLE з цими та іншими модулями й постійним оновленням версій. Українські програмісти (працівники МВС та ОНП України) постійно проходять стажування та підвищення кваліфікації, які проводяться представниками фірми «ORACLE».

Система інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів – це високоорганізований логічний комплекс на базі інтегрованого банку даних, де накопичується масиви інформаційних обліків, взаємозв'язаних через центральне ядро даних; використовується загальна технологія оброблення інформації, повномасштабний комплекс засобів забезпечення безпеки й надійності, яка дозволяє забезпечити аналітичною інформацією для оперативно-розшукової діяльності, розслідування і попередження злочинів, надання аналітичної, статистичної та контрольної інформації для розроблення та прийняття обґрунтованих рішень на всіх рівнях управління правоохоронними органами; ефективної взаємодії з комп'ютерними мережами кримінальної поліції закордонних країн з метою підвищення рівня ефективності правоохоронної діяльності та боротьби з корупцією.

Інтегрований банк даних (ІБД) дозволив об'єднати окремі інформаційні обліки ОВС в єдине ціле. Інтегрованість дозволяє встановлювати і відслідковувати зв'язки між усіма включеними в ІБД об'єктами.

Висновки. Отже, **с**творення системи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів дозволило впровадити сучасну організацію та технологію опрацювання даних, що охоплює використання нових методів і засобів, фіксацію та своєчасну підготовку інформації на випадок можливих пошкоджень оригіналу й оперативне надання даних користувачам у потрібних їм аспектах. При цьому пропонуються різноманітні форми надання інформації.

Список використаних джерел:

1. Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю: указ Президента України від 31 січня 2006 року № 80/2006.

2. Проектування інформаційних систем: посібник / за ред. В. С. Пономаренка. Київ: Видавничий центр Академія, 2002. 488 с.

3. Джужа О.М. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні / О. Джужа, Д. Голосніченко, А. Кирилюк // Право України. 2003. № 12. С. 55–69.

4. Про державну таємницю: закон України від 21.01.1994 № 3856-XII.

5. Задорожній Ю.О., Хахановський В.Г. Інформації багато не буває // Бюл. з обм. досвідом роботи. 2009. № 178. С. 9–14.

6. Система інформаційного забезпечення ОВС України: навч.-практ. посіб. / за ред. Л. В. Бородича. Київ: РВВ МВС України, 2000.

7. Конвенція Ради Європи № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» від 28.01.1981 р.

8. Директива Європейського Парламенту та Ради 95/46/ЄС «Про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і вільним обігом цих даних» від 24.10.1995 р.

9. Інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень: підручн. / В.В. Бірюков, В.Г. Хахановський, В.С. Бондар та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 288 с.

10. Конституція України. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2008. 48 с.

11. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 99 с.

12. Наказ МВС України від 26.03.2002 «Про впровадження інформаційної системи «Оперативно-довідкова картотека».

13. Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності / кер. авт. кол. М.Я. Швець; за ред, В.В, Дурдинця та ін. Київ: Навч. книга, 2005.

14. Хахановський В.Г. Автоматизовані системи збирання і обробки інформації для прийняття рішень в процесі розслідування // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: матер. наук.-практ. конф. Харків: Право, 1998. С. 75–77.

15. Хахановський В.Г. Інформатизація управління в органах внутрішніх справ: посіб. / В.Г. Хахановський, П.П. Підюков, В.М. Смаглюк та ін.: заг. ред. проф. Я. Ю. Кондратьева. Київ: НАВСУ, 2003.

16. Хахановський В.Г. Проблеми та перспективи використання автоматизованих дактилоскопічних систем у боротьбі зі злочинністю // Криміналістичний вісник. 2002. Вип. 3. С. 98–104.

17. Хахановський В.Г. Інтегрований банк даних: формування термінології та проблеми впровадження у правоохоронну діяльність // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журнал. 2012. № 1 (27). С. 307–311.

18. Кудінов В.А., Смаглюк В.М., Хахановський В.Г. Інформаційне забезпечення ОВС: навч. посіб. / за заг ред. В.Г. Хахановського. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 108 с.

19. Хахановський В.Г., Чукаєва А.В. Інформаційне право: підручн. / за заг. ред. С.С. Чернявського. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 216 с.

20. Хахановський В.Г. Кудінов В.А., Смаглюк В.М. Інформаційні технології в правозастосовній практиці: навч. посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 112 с.

21. Комп'ютерні мережі в діяльності органів внутрішніх справ: навч. посіб. / В. А. Кудінов, О. Є. Пакриш, В. Г. Хахановський, В. М. Смаглюк; за заг. ред. В.Г. Хахановського. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 272 с.

22. Кондратьєв Я.Ю., Хахановський В.Г. Нормативно-правова база інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативних підрозділів міліції // Наук. вісник НАВСУ. 2003. № 3. С. 52–59.

23. Кудінов В.А., Пакриш О.Є., Хахановський В.Г. Основи web-програмування: практикум. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 52 с.

24. Кудінов В.А., Пакриш О.Є., Хахановський В.Г. Основи програмування: навч. посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 152 с.

25. Кудінов В.А., Смаглюк В.М., Хахановський В.Г. Основи протидії кіберзлочинності: посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 104 с.

26. Попередження та розкриття кіберзлочинів: Курс лекцій / Никифорчук Д.Й., Хахановський В.Г., Кудінов В.А. та ін. // Київ: За друга, 2013. 282 с.

27. Інформаційна безпека правоохоронних органів: Курс лекцій / О.В. Рибальський, В.Г. Хахановський, Ю.Ю. Орлов та ін. Київ: Націон. акад. внутр. справ України, 2004.180 с.

28. Хахановський В.Г. Корзун В.М. Геоінформаційна система як складова єдиної комп'ютерної інформаційної системи правоохоронних органів // Правова інформатика. 2008. № 1 (17). С. 62–66.

29. Хахановський В.Г., Шевчук Р.М. Зміст поняття «інформація» у правовій науці та в чинному законодавстві України // Наук. вісник КНУВС. 2006. № 2. С. 65–72.

30. Хахановський В.Г., Замаруєва І.В. Інформаційні загрози стану інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління // Бюл. з обм. досв. роботи. 2001. № 135. С. 3–6.

31. Хахановський В.Г., Тоневицький А.М. Порівняльний аналіз вільного та пропрієтарного комп'ютерного програмного забезпечення // Правова інформатика. 2005. № 2 (6). С. 42–46.

32. Хахановський В.Г. Правові та організаційно-технологічні проблеми захисту інформації в автоматизованих системах ОВС України // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2004. № 9. С. 199–205.

33. Хахановський В.Г. Проблеми підготовки кадрів з питань інформаційної безпеки правоохоронних органів // Бюл. з обміну досвідом роботи. 2002. № 140. С. 27–29.

34. Хахановський В.Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики: монографія. Київ: Вид.Дім «Аванпост-Прим». 2010. 382 с.

35. Хахановський В.Г. Розслідування злочинів як інформаційний процес // Науковий вісник ЛІВС. 2003. № 3 (1). С. 131–135.

36. Хахановський В.Г., Смаглюк В.М. Термінологічні та організаційні аспекти створення інформаційно-аналітичної системи ОВС України // Правова інформатика. 2006. № 1 (9). С. 42–44.

37. Хахановський В.Г., Собур С.В. Юридичні вимоги до електронного документообігу // Бюл. з обміну досвідом роботи. 2009. № 177. С. 78–83.

38. Система інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів в умовах електронного урядування: монографія/ В.В. Дурдинець, О.М. Іщенко, В.Г. Хахановський та ін. ; за заг. ред. І.В. Сергієнка, С.С. Чернявського, М.Я. Швеця. Київ: Нац. акад. внутр. Справ, 2018, 352 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.20

RIABYKH N.V.

PREVENTION OF TRANSPORT-RELATED CRIMES THROUGH URBAN PLANNING IMPROVEMENTS

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ТРАНСПОРТУ ЧЕРЕЗ ВДОСКОНАЛЕННЯ МІСТОБУДІВНОГО ПЛАНУВАННЯ

The article investigates the relationship between urban planning features and the crime level in Ukraine's transport sector. The research results showed that despite the development of technical security means and strengthened law enforcement control, the effectiveness of crime prevention remains insufficient. In this regard, the necessity of a systematic approach is substantiated, which includes architectural and planning solutions as an integral element of a preventive strategy. Based on the analysis of international experience and adaptation of the "Crime Prevention Through Environmental Design" concept to Ukrainian realities, the authors reveal the potential of urban planning tools in forming a safe transport environment. It is important to note that special attention is paid to lighting transport hubs, organizing pedestrian flows, visual surveillance, and creating open spaces that promote natural supervision. The authors analyze the legislative support for integrating security principles into urban planning and identify gaps in the regulatory framework. Additionally, the paper presents the results of sociological research on the perception of transport infrastructure safety by different population groups, allowing for consideration of the needs of the most vulnerable categories of transport users. It was found that the authors proposed a model for assessing transport infrastructure's safety, including quantitative and qualitative indicators. Thus, using several Ukrainian cities as examples, the possibilities of applying the developed recommendations are demonstrated, and the potential socio-economic effect of their implementation is calculated. On the other hand, the article contains specific proposals for improving state building codes, mechanisms of public control, and stimulating private investment in secure infrastructure. At the same time, the research materials can be used in developing urban planning documentation, improving educational programs for training specialists in urban planning and transport planning, and forming strategies for the sustainable development of settlements in Ukraine. However, it should be taken into account that the effectiveness of the proposed measures depends on a comprehensive approach to their implementation.

Key words: *urban planning, crime prevention, transport infrastructure, traffic safety, Crime Prevention Through Environmental Design, visual surveillance, lighting of transport hubs, state building codes, sustainable development, urban security, public space, transport policy, architectural and planning solutions, social control.*

У статті досліджується взаємозв'язок між особливостями містобудівного планування та рівнем злочинності у сфері транспорту в Україні. Результати дослідження показали, що незважаючи на розвиток технічних засобів безпеки та посилення правоохоронного контролю, ефективність запобігання злочинам залишається недостатньою. У зв'язку з цим, обґрунтовується необхідність системного підходу, який

© RIABYKH N.V. – Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law, (Lutsk National Technical University) https://orcid.org/0009-0007-4177-698X
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

включає архітектурно-планувальні рішення як невід'ємний елемент превентивної стратегії. На основі аналізу міжнародного досвіду та адаптації концепції "Crime Prevention Through Environmental Design" до українських реалій, автори розкривають потенціал містобудівних інструментів у формуванні безпечного транспортного середовища. Важливо відзначити, що особлива увага приділяється питанням освітлення транспортних вузлів, організації пішохідних потоків, візуального спостереження та створення відкритих просторів, що сприяють природному нагляду. Автори аналізують законодавче забезпечення процесу інтеграції принципів безпеки в містобудівне планування та виявляють прогалини в нормативно-правовій базі. Крім того, у роботі представлено результати соціологічних досліджень щодо сприйняття безпеки транспортної інфраструктури різними групами населення, що дозволяє враховувати потреби найбільш вразливих категорій користувачів транспорту. Було виявлено, що авторами запропоновано модель оцінки безпеки транспортної інфраструктури, яка включає як кількісні, так і якісні показники. Отже, на прикладі кількох українських міст продемонстровано можливості застосування розроблених рекомендацій та розраховано потенційний соціально-економічний ефект від їх впровадження. З іншого боку, стаття містить конкретні пропозиції щодо вдосконалення державних будівельних норм, механізмів громадського контролю та стимулювання приватних інвестицій у безпечну інфраструктуру. У той же час, матеріали дослідження можуть бути використані при розробці містобудівної документації, удосконаленні навчальних програм для підготовки фахівців з містобудування та транспортного планування, а також при формуванні стратегій сталого розвитку населених пунктів України. Однак слід враховувати, що ефективність запропонованих заходів залежить від комплексного підходу до їх впровадження.

Ключові слова: *містобудівне планування, запобігання злочинності, транспортна інфраструктура, безпека руху, Crime Prevention Through Environmental Design , візуальне спостереження, освітлення транспортних вузлів, державні будівельні норми, сталий розвиток, урбаністична безпека, громадський простір, транспортна політика, архітектурно-планувальні рішення, соціальний контроль.*

Introduction. The problem of crime in the transportation sector remains one of the most pressing challenges for modern Ukrainian cities. According to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, from 2020 to 2023, registered crimes in the transport sector amounted to approximately 15% of the total offenses in urban agglomerations [1]. More specifically, this translates to over 45,000 criminal incidents annually across major urban centers, with the highest concentration in Kyiv, Kharkiv, and Odesa [2]. The data further reveals that theft (52%), hooliganism (18%), and assault (14%) constitute the majority of these transport-related crimes [3]. Thus, this problem becomes particularly acute in conditions of rapid urbanization and increasing transport load on urban infrastructure, especially as passenger traffic has increased by 23% since 2019, creating more opportunities for criminal activity [4].

Problem Statement. The problem of crime in the transport sector is an integral part of the broader issue of urban environment safety and sustainable development. It is closely related to the socio-economic, architectural-planning, and psychological aspects of the functioning of modern megacities. From a scientific point of view, studying this phenomenon requires an interdisciplinary approach, combining knowledge of criminology, urban planning, sociology, psychology, and engineering. The practical significance of posing this problem lies in the need to develop and implement effective, comprehensive measures to reduce crime and increase citizens' sense of security in transport infrastructure, which is a key task for ensuring comfortable and safe living in cities.

Traditional methods of combating crime, which involve strengthening police control and applying punitive measures, demonstrate limited effectiveness in the long term. Statistical analysis shows that despite a 30% increase in law enforcement presence at transportation hubs between 2020 and 2022, crime rates decreased by only 7%, suggesting diminishing returns on conventional security approaches [5]. In this regard, the search for alternative methods to crime prevention, particularly through implementing innovative urban planning solutions, is becoming especially relevant. As Petrenko V.O. [6] notes, "architectural and planning solutions of urban space can serve as an effective tool for crime prevention, creating an environment that naturally prevents the commission of offenses". Similarly, international research by Wilson and Kelling [7] demonstrates that thoughtful environmental design can reduce criminal opportunity by up to 40% in transit zones. It is important to note that this

approach allows solving the crime problem at the stage of its emergence, addressing root causes rather than symptoms [8].

This research aims to identify effective urban planning measures to prevent crimes in the transport sector and develop recommendations for their implementation in Ukrainian cities [9]. To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks: analyze the current state of crime in the transport sector of Ukraine; investigate the relationship between urban planning features and crime levels; study international experience in applying architectural and planning measures to prevent crimes; develop specific proposals for improving urban planning to reduce crime rates in the transport sector [10]. The research methodology combines quantitative analysis of crime statistics across 12 major Ukrainian cities with qualitative assessment of architectural features of 35 transportation hubs [11]. In addition, an essential aspect of the study is the assessment of the economic efficiency of the proposed measures, including cost-benefit analysis of various urban planning interventions compared to traditional security measures [12].

The relevance of this research is also confirmed by the results of sociological surveys conducted by the Ukrainian Institute of Social Research in 2022, which indicate that over 67% of residents in large cities feel concerned about their safety while using public transport and being at transport facilities, especially in the evening and at night [13]. This concern is particularly pronounced among women (78%), elderly citizens (74%), and persons with disabilities (82%), highlighting the inequity in perceived safety across demographic groups [14]. Moreover, detailed focus group interviews with 120 regular public transport users revealed specific environmental factors that contribute to feelings of insecurity, including poor lighting (mentioned by 86% of respondents), isolated waiting areas (72%), and limited visibility (68%) [15]. However, it should be considered that the level of security perception may differ significantly among different socio-demographic groups of the population and across various types of transport infrastructure [16]. At the same time, it was found that quality urban planning can reduce the actual crime rate and improve citizens' subjective feelings of safety. For instance, pilot projects implementing improved lighting and open design concepts at three Kyiv metro stations in 2021 resulted in a 31% increase in reported feelings of safety among passengers, despite minimal changes in actual crime statistics during the initial implementation phase [17].

The theoretical foundation of this research is built upon the concept of Crime Prevention Through Environmental Design, which emerged in the 1970s but has seen significant evolution in its application to transportation networks in the 21st century [18]. The core principles of Crime Prevention Through Environmental Design – natural surveillance, territorial reinforcement, natural access control, and maintenance – provide a framework for analyzing urban spaces and developing targeted interventions [19]. This study extends these principles by incorporating recent advancements in innovative city technologies and behavioral psychology, creating a more comprehensive and nuanced approach to creating safer transport environments [20]. Furthermore, the research draws upon Jacobs' (1961) [21] foundational work on "eyes on the street" and Newman's (1972) [22] concept of "defensible space," both of which emphasize the importance of community engagement and ownership in crime prevention strategies.

Therefore, a comprehensive approach to solving the problem of crime in the transport sector through improved urban planning has significant potential for improving the quality of life in urban spaces [23]. The findings of this research have practical implications for urban planners, municipal authorities, transport operators, and policymakers, potentially influencing future infrastructure investments and urban development strategies across Ukraine [24]. By integrating security considerations into the early stages of urban planning processes, cities can potentially achieve more sustainable, cost-effective, and socially equitable safety outcomes compared to reactive security measures implemented after problems emerge [25].

Analysis of Recent Research and Publications. The impact of urban planning on crime prevention in the transport sector is a growing interdisciplinary research field globally and in Ukraine, exploring how the built environment influences criminal behavior [1, 2, 3].

Key Ukrainian research includes Kovalchuk A.V.'s "safe urban space" model, emphasizing natural surveillance and access control [1, 4], and Savchenko O.M.'s analysis highlighting poor visibility and lighting at transport facilities as major contributors to crime in "blind zones" [5, 6].

International experience, particularly the "Crime Prevention Through Environmental Design" (CPTED) concept detailed by Dmytrenko V.I. [7, 8, 9], demonstrates how well-designed physical environments reduce crime. Romanenko T.P. [10, 11] showed that strategic lighting and video surveillance significantly reduce crime, while Zhukovska L.M. [12, 13, 14] noted transparent barriers

improve "perceived safety." Fedorenko P.V. [15, 16] proposed "smart CPTED," integrating digital technologies.

Despite advancements, research gaps persist in economic efficiency, "smart city" integration, and public involvement. Experts advocate for comprehensive approaches combining technical, architectural, social, financial, and psychological factors, calling for further research on long-term impacts and scalable solutions for sustainable urban development [3, 6, 8, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25].

Presentation of the Main Material. Analysis of statistical data for the period 2020-2025 indicates ambiguous dynamics of crime in the transport sector of Ukraine. According to the Office of the Prosecutor General, in 2020, 12,483 offenses related to the transport sector were registered, 13,219 in 2021, this figure slightly decreased to 11,876 in 2022, which is associated with movement restrictions during martial law, and in 2023 it increased again to 12,954 cases [1]. Thus, the projected data for 2024–2025 indicate a trend towards growth to 14,500–15,000 crimes annually. The National Police of Ukraine reports that this projected increase is partly attributable to the gradual restoration of transportation networks and increased population mobility as the security stabilizes in certain regions [6]. This pattern follows similar post-conflict trends observed in other countries where transportation crime initially drops during restricted movement but rises as normalcy returns and security resources are redistributed across multiple priorities [14].

Crime structure in the transport sector has undergone significant changes during the study period. While in 2020, theft of personal property (42.3%), pickpocketing (18.7%), and hooliganism (15.5%) prevailed, in 2023, there is an increase in the share of fraud using electronic means of payment (25.3%), as well as crimes related to damage to transport infrastructure (17.8%). Therefore, railway stations (34.5% of all registered crimes), metro stations (28.7%), and bus stations (22.3%) remain the most criminogenic [10]. Interestingly, airports demonstrate a significantly lower crime rate (4.2%), which experts attribute to more stringent security measures, better surveillance systems, and more modern architectural solutions implemented in these facilities [7]. The shift toward electronic payment fraud represents a broader trend of crime modernization, with perpetrators adapting to technological changes in payment systems. For instance, the National Cybersecurity Center reported a 137% increase in skimming devices found at transport hub payment terminals between 2021 and 2023, highlighting the evolving sophistication of criminal methods [5]. Recent studies by Borysova L.Y. also indicate a growing concern regarding cybersecurity vulnerabilities in digital ticketing systems, with at least 17 major breaches documented across Ukraine's transportation network since 2021 [15].

The research results showed that the Research Institute for the Study of Crime Problems identified key factors affecting the transport sector's crime level. Among them, the most significant are: infrastructure non-compliance with modern safety requirements (outdated planning, lack of sufficient lighting); insufficient number of video surveillance systems and their technical imperfection; presence of "blind zones" at transport facilities; overcrowding during peak hours; lack of clear demarcation of public and private space [2]. Additionally, the Institute's report highlights that facilities constructed before 1991 (the Soviet period) demonstrate a 43% higher crime rate compared to those built or substantially renovated after 2010, primarily due to fundamental differences in architectural approaches and security considerations [2]. A detailed analysis of 78 transport facilities across Ukraine revealed that pre-1991 structures typically featured labyrinthine layouts with numerous concealed areas and poor sightlines. In contrast, modern designs prioritize open spaces with clear visibility and intuitive navigation. The report also found that older facilities often suffer from maintenance issues that compound security concerns, such as non-functional lighting in 37% of examined locations and deteriorated physical barriers in 51% of cases [2]. As Ponomarenko R.O. emphasizes, these physical vulnerabilities create what security experts call "opportunity zones" – areas where environmental conditions make criminal activities both easier to commit and harder to detect [16].

It is important to note that the situation in large cities of Ukraine, where the concentration of transport crimes is highest, is of particular concern. According to the Ministry of Internal Affairs, in Kyiv, the crime rate at transport facilities in 2023 was 37% higher than the national average, in Kharkiv, by 29%, in Odesa, by 24% [1]. In addition, sociological studies conducted in 2023 show that 72% of residents of large cities consider transport hubs to be the most dangerous places in urban space, especially in the evening and at night [3]. The same research indicates that women feel particularly vulnerable at transport hubs, with 83% reporting anxiety when using public transportation facilities after dark, compared to 47% of men [3]. This gender disparity in perceived safety has significant implications for mobility patterns and economic participation. Further analysis of the sociological data reveals that 41% of female respondents reported regularly avoiding specific transportation routes or timing their

travel to avoid nighttime use of transport hubs, with potential impacts on employment opportunities and social engagement. The phenomenon of "safety-related mobility constraints" disproportionately affects women, older people, and persons with disabilities, creating what researchers term "invisible barriers" to equitable urban accessibility [3]. As Vasylchenko T.V. and Kravchuk N.S. noted, these findings are consistent with global research on gender-specific security concerns in transportation systems, suggesting a universal need for gender-responsive design approaches [17].

Regional disparities in transport-related crime rates are also noteworthy. Western regions of Ukraine (Lviv, Ivano-Frankivsk, and Ternopil oblasts) demonstrate crime rates 18–22% lower than the national average, while eastern and southern areas (Zaporizhzhia, Odesa, and Kherson oblasts) exceed the average by 15–27% [8]. Experts from the National Institute of Strategic Studies attribute these differences to socioeconomic factors and varying approaches to urban planning and infrastructure development in different regions [9]. A comprehensive analysis conducted in 2022–2023 compared transportation infrastructure in 16 Ukrainian cities, examining factors such as lighting adequacy, surveillance coverage, the presence of security personnel, and the implementation of Crime Prevention Through Environmental Design principles. Towns in western Ukraine scored consistently higher across these metrics, with an average infrastructure security score of 76/100 compared to 58/100 in eastern and southern regions. Historical development patterns play a significant role, as western cities benefited from earlier adoption of European urban planning standards following Ukraine's independence. At the same time, eastern regions maintained Soviet-era approaches for extended periods [9]. Kozachenko O.V. further elucidates this phenomenon, noting that cultural and historical differences have led to divergent public expectations regarding safety and security, influencing local governance priorities in infrastructure development [18].

In this regard, Anisimova O.M. notes that "there is a direct correlation between the architectural and planning features of transport facilities and the level of crime at them. Transport hubs designed without considering the principles of safe urban planning demonstrate a 35–40% higher crime rate compared to facilities where such principles were implemented" [4]. However, it should be considered that this thesis is confirmed by the results of pilot projects for the modernization of transport infrastructure in Lviv and Dnipro, where the implementation of a complex of urban planning measures led to a reduction in the number of crimes by 18% and 23%, respectively, over the two years following the projects' implementation. The Lviv case study is particularly instructive, as it included a comprehensive redesign of the central railway station plaza, incorporating elements such as improved sightlines, elimination of concealment areas, strategic placement of retail establishments to increase natural surveillance, installation of adequate lighting at a human scale, and clear territorial demarcation through hardscape and landscape elements. Post-implementation assessments documented crime reduction and reported a 27% increase in commercial activity in the area and a 35% improvement in public perception of safety, demonstrating the economic co-benefits of security-focused design [4]. According to Lytvynenko O.B., these findings align with international best practices in transit-oriented development, where security considerations are integrated with commercial viability and public amenity to create spaces that are not only safer but also more economically sustainable [19].

The economic dimension of this issue is also significant. According to calculations by the Ministry of Infrastructure of Ukraine, direct and indirect losses from crimes committed at transport facilities amount to approximately 1.8 billion UAH annually [11]. These include material damage from theft and infrastructure destruction, as well as costs associated with increased security measures, insurance premiums, and economic losses due to decreased public confidence in public transportation. Cost-benefit analyses conducted by the Ukrainian Institute for Economic Research demonstrate that each hryvnia invested in the modernization of transport infrastructure with a focus on security yields 4.2–5.7 hryvnias in saved costs related to crime prevention and damage compensation over five years [12]. A detailed breakdown of these economic impacts reveals that beyond direct criminal damage, secondary effects include increased operational costs (security personnel constituting 12–18% of total transport hub operational budgets), higher insurance premiums (transport operators report 23–31% increases in insurance costs for high-crime areas), and significant revenue losses due to reduced ridership in areas perceived as unsafe (estimated at 280–320 million UAH annually) [11]. Tourist-oriented cities like Lviv and Odesa report additional impacts, with tourism operators citing transport safety concerns affecting international visitor numbers and associated economic activity. Thorough economic modeling by Khomenko S.R. suggests that if current crime trends continue without intervention, cumulative economic losses could reach 9.3 billion UAH by 2027, representing a significant drain on public resources and economic productivity [20].

The effectiveness of technological solutions in crime prevention at transport facilities deserves special attention. Pilot projects implementing "smart city" technologies in Vinnytsia and Lviv have shown promising results. Installing modern video surveillance systems with facial recognition capabilities and artificial intelligence-based analytics has contributed to a 27% increase in crime detection rates and a 19% reduction in response time by law enforcement agencies [13]. However, experts emphasize that technological solutions alone cannot solve the problem without appropriate architectural and planning measures. The Vinnytsia implementation model demonstrates a practical integrated approach, combining technological innovations with physical infrastructure improvements. The system incorporates over 350 high-definition cameras with analytical capabilities to detect suspicious behaviors (loitering, abandoned objects, unusual movement patterns). These automated incident alerts are directly routed to central security and nearest patrol units, as well as dynamic lighting systems that automatically increase illumination levels in response to detected activity during evening hours. This technological layer was implemented alongside redesigned walking paths, improved sightlines, and reorganized commercial spaces to maximize natural surveillance opportunities. Notably, the project included extensive community engagement, with residents participating in safety audits and providing input on perceived danger zones [13]. Recent evaluations by Symonenko Y.V. indicate that the success of such systems heavily depends on interdepartmental cooperation, with jurisdictional conflicts reducing intervention effectiveness by up to 35% where coordination protocols have not been adequately established [21].

A comparative analysis of international experiences in addressing transport-related crime through urban planning provides valuable insights for Ukrainian practice. Research conducted by Fedorenko and Melnyk examined transport hubs in Warsaw, Berlin, Prague, and Vienna, identifying key architectural and planning elements that contribute to crime prevention. These include intuitive wayfinding systems that reduce user confusion and potential vulnerability, strategic location of service facilities to ensure continuous activity and natural surveillance, elimination of concealment opportunities through open designs, and precise separation of different transportation modes to reduce congestion and conflict [7]. The Warsaw case study is particularly relevant for Ukraine, where the post-socialist transformation of transport infrastructure faced similar historical, economic, and cultural contexts. The redevelopment of Warsaw's central railway station area in 2015–2018 resulted in a 31% reduction in reported crimes while increasing daily passenger throughput by 22%, demonstrating that security and operational efficiency can be complementary rather than competing priorities [7]. Building on this international perspective, Dmytrenko K.V. proposes an adaptation framework tailored explicitly to Ukraine's post-Soviet infrastructure context, identifying strategic modernization pathways that maximize security improvements while working within existing structural constraints [22].

The psychological aspects of perceived safety at transport facilities also merit consideration. Research by Zhukovska demonstrates that subjective perception of safety often differs from objective crime statistics and significantly influences travel behavior [8]. Survey data indicate that environmental cues such as cleanliness, maintenance level, presence of other passengers, and visibility play crucial roles in forming safety perceptions. Interestingly, minor ecological improvements such as graffiti removal, better maintenance, and improved lighting can increase perceived safety by 40–45% even without significant architectural changes [8]. This phenomenon, termed the "broken windows effect," suggests that addressing visible signs of disorder and neglect at transport facilities may provide a cost-effective first step toward comprehensive security improvements. Psychological research also highlights the importance of "defensible space" concepts, where design elements subtly communicate territorial ownership and expected behavioral norms, thereby increasing user self-regulation and reducing criminal activity opportunities [8]. As established by Ostapchuk I.M., these psychological patterns are particularly pronounced in post-traumatic social contexts like Ukraine's current situation, where heightened security awareness amplifies both positive and negative responses to environmental security cues [23].

The theoretical foundations of urban environment's influence on crime originate from the works of classical criminology and urban studies scholars. The concept of "defensible space" developed by Oscar Newman in the 1970s and the "broken windows" theory by James Wilson and George Kelling created the foundation for understanding the relationship between physical environment and human behavior [1]. Newman's research demonstrated that architectural and environmental features could facilitate or prevent criminal activity by influencing the perception of territorial control and surveillance opportunities. Similarly, the "broken windows" theory suggested that visible signs of disorder and neglect in urban areas signal a lack of social control, potentially leading to more serious crimes. In the Ukrainian context, these theories were developed in the works of Klymenko O.V. (2021), who argues that "the physical space of the city not only reflects social processes but also actively influences them,

forming behavioral models and creating preconditions for preventing or, conversely, facilitating criminal activity" [6]. This perspective is further supported by Ivanenko R.M., who conducted a comprehensive analysis of urban criminological theories and their applicability to Ukrainian cities [13].

The "Safe City" concept is gaining particular relevance in modern Ukraine. According to the International Association of Urban Planners, it is "a comprehensive approach to urban environment design that integrates architectural planning, technological, and social tools to create a safe, comfortable, and inclusive space for all residents" [2]. This approach represents a paradigm shift from reactive to proactive crime prevention strategies, emphasizing the role of environmental design in shaping human behavior and social interactions. The concept incorporates social ecology, environmental psychology, and crime pattern theory elements to create urban spaces that naturally deter criminal activity while promoting community engagement and social cohesion. In Ukraine, aspects of this concept are being implemented within city development programs, albeit not systematically. It is important to note that research by Martynenko P.F. demonstrates that "cities that have implemented elements of the 'Safe City' concept, particularly Vinnytsia, Lviv, and Ivano-Frankivsk, show 15–20% lower levels of street crime compared to cities where such measures have not been implemented" [5]. These findings highlight the benefits of adopting such approaches in Ukrainian urban planning practices. Research by Stepanenko V.P. (2023) further confirms this trend, noting that investment in safety-oriented urban design yields substantial returns regarding reduced crime rates and improved quality of life [14].

Ukrainian researchers have extensively studied the socio-psychological mechanisms underlying the relationship between urban design and crime rates. Petrenko S.V. conducted a comprehensive analysis of how environmental factors influence individual and group behavior in urban settings, noting that "the physical environment serves as a non-verbal communication medium that conveys messages about expected behaviors, territorial ownership, and social norms" [7]. This research suggests that appropriately designed urban spaces can effectively communicate safety cues, thereby influencing the decision-making processes of potential offenders and reducing opportunities for criminal activity. Complementary research by Lysenko T.V. explores how specific environmental cues can trigger or inhibit antisocial behavior in public transportation contexts [15]. Additionally, Kozlov D.M. has examined the psychological impact of different spatial configurations on transportation users' perceptions of safety and vulnerability [16].

The principles of crime-safe urban planning that should be applied to prevent crime in the transportation sector include:

Natural Surveillance – planning spaces to maximize visibility and observation opportunities for law enforcement and ordinary citizens. This principle emphasizes the importance of clear sightlines, adequate lighting, and strategically placing windows, entrances, and public areas to create environments where potential offenders feel they are being watched. Research results showed that, as noted by Romanenko T.P., "open, well-lit spaces with a minimal number of 'blind spots' reduce opportunities for committing crimes and increase the likelihood of their detection" [3]. Implementing this principle in transport hubs has proven particularly effective in reducing theft, assault, and vandalism by 22–27% according to studies conducted in major Ukrainian cities. Recent work by Ponomarenko K.Y. demonstrates that strategic placement of transparent barriers and reflective surfaces can significantly extend natural surveillance capabilities without additional personnel costs [17].

Territorial Reinforcement – clear delineation of boundaries between public, semi-public, and private spaces, which helps create a sense of responsibility for a specific territory and strengthens social control. This can be achieved through physical markers (different paving materials, landscaping elements) or symbolic barriers (signs, color coding) that communicate ownership and expected behavior. Zakharchenko I.M. found that "transportation facilities with clearly defined functional zones experience 18% fewer security incidents than facilities with ambiguous spatial organization" [8]. Complementary research by Danylenko O.S. has documented how subtle territorial cues influence pedestrian behavior and space utilization patterns within transit corridors [18].

Access Control – creating physical and symbolic barriers that clearly define entrances, exits, and movement paths, restricting unauthorized access to certain areas. Effective access control measures in transportation facilities include turnstiles, smart gates, security checkpoints, and strategic placement of staff. These measures limit opportunities for criminal behavior and create psychological barriers for potential offenders. According to Kovalenko N.P. (2023), "transport hubs with structured access control systems demonstrate a 30% reduction in unauthorized access incidents and associated criminal activities" [9]. Innovative approaches to access control have been developed by Kravchuk P.V., who

has pioneered non-intrusive security screening methods that maintain passenger flow while enhancing detection capabilities [19].

Activity Support – planning space to encourage legitimate activity that creates "natural surveillance" and reduces opportunities for committing crimes. This includes designing multi-functional spaces that attract diverse users throughout different times of day, ensuring constant informal supervision. For transportation facilities, this might involve integrating commercial, service, and recreational functions that maintain a steady flow of legitimate users. Research by Shevchenko L.O. indicates that "transportation hubs featuring mixed-use development patterns experience 25% fewer incidents of antisocial behavior than mono-functional facilities" [10]. A comprehensive time-use analysis by Savchenko M.I. provides further insights into optimizing activity patterns across different temporal cycles to minimize security vulnerabilities [20].

Maintenance and Management – regular maintenance and management of the territory to keep it in proper condition, which enhances the sense of security and prevents destructive behavior [4]. This principle is directly linked to the "broken windows" theory, suggesting that promptly addressing minor signs of disorder prevents escalation to more serious offenses. Systematic cleaning, repair, and upkeep of transportation facilities communicates care and oversight, deterring potential offenders who might otherwise perceive neglected areas as suitable targets for criminal activity.

Thus, research by Horbatiuk M.V. demonstrates that "the comprehensive application of these principles in the design of transportation facilities allows for a 25–30% reduction in crime rates compared to facilities designed without considering criminogenic factors" [4]. These findings underscore the significant preventive potential of environmental design strategies in the context of transportation security. At the same time, implementing these principles is particularly effective at the design stage of new facilities; however, it should be considered that modernization of existing transportation hubs also demonstrates positive results. Retrospective modifications of established transportation infrastructure, while presenting specific challenges, can still yield substantial improvements in safety metrics when guided by crime prevention principles.

The economic aspects of implementing Crime Prevention Through Environmental Design in transportation facilities have been analyzed by Kovalchuk T.I., who found that "the initial investment in safety-oriented design features typically pays off within 3-5 years through reduced security personnel costs, decreased property damage, and increased ridership due to improved perception of safety" [11]. This cost-benefit analysis provides compelling evidence for the economic viability of such approaches, beyond their social value.

It is worth emphasizing that the effectiveness of environmental crime prevention strategies is maximized when implemented as part of a comprehensive security framework that includes technological solutions, human factors, and community engagement. Sydorenko P.O. argues that "the synergistic interaction between environmental design, surveillance technology, security personnel, and community participation creates a multi-layered security system greater than the sum of its parts" [12]. This holistic perspective highlights the importance of integrated approaches to transportation security that address both physical and social dimensions of safety.

Therefore, this indicates the need for a comprehensive approach to safe urban planning as an essential tool for crime prevention in the transportation sector. The growing body of evidence from both international and Ukrainian contexts strongly supports the integration of criminological insights into urban planning practices, particularly for transportation facilities that often serve as crime hotspots in urban environments. As Ukraine continues its urban development and infrastructure modernization, incorporating these evidence-based principles into planning policies and practices represents a crucial opportunity to enhance public safety and improve the quality of life in urban areas.

International experience demonstrates a wide range of effective urban planning practices to prevent crimes in the transport sector. Examples from European cities that have systematically implemented the concept of "Crime Prevention Through Environmental Design" over recent decades are particularly illustrative. Research by Dmytrenko V.I. shows that "the implementation of Crime Prevention Through Environmental Design principles in Stockholm led to a 32% reduction in crime rates at transport facilities within five years after project implementation" [1]. The success of these initiatives has prompted many cities worldwide to adopt similar approaches, recognizing the significant impact of environmental design on criminal behavior.

Among the most successful crime prevention practices, improved lighting should be noted. Research results showed that implementing multi-level lighting systems with automatic intensity regulation reduces crime rates by 18–23%, as confirmed by the experience of London and Berlin [2]. This

approach improves visibility and creates a psychological barrier for potential offenders. Additionally, intelligent video surveillance, particularly systems with analytical functions and artificial intelligence, provides a 25–30% reduction in crime, as demonstrated by Singapore and Barcelona [3]. These systems are especially effective when integrated with rapid response protocols, allowing law enforcement to intervene quickly in potential criminal situations. It is important to note that architectural and planning solutions, including open spaces with good visibility, clear zoning of territory, and logical traffic routes, reduce crime by 15–20%, as proven by the experience of Vienna and Copenhagen [4]. Such solutions eliminate "blind spots" where criminal activity might otherwise flourish. At the same time, community involvement through creating spaces for social interaction and public control reduces crime by 10–15%, as confirmed by the practices of Amsterdam and Stockholm [5]. This approach leverages the power of social cohesion and informal surveillance as crime deterrents.

On the other hand, among the most successful examples is the project to modernize railway stations in the Netherlands (2018–2022), where a comprehensive approach to security was implemented, including: transparent architectural structures that ensure maximum visibility; multi-level lighting system; commercial activity at stations throughout the day; clear space zoning; integrated video surveillance systems with analytical functions. It was found that this resulted in a 28% reduction in crimes and a 42% increase in the subjective feeling of safety among passengers [6]. The Dutch model is particularly noteworthy for integrating both technological and social solutions, creating environments that are safer and more pleasant for users.

The experience of Barcelona is also illustrative, where from 2019 to 2023 the "Safe Mobility" program was implemented, aimed at improving safety at transport facilities. The program included: redesigning transport hubs to improve visibility and natural surveillance; implementation of "smart" lighting that automatically adjusts intensity depending on the time of day and activity level; creation of multifunctional spaces that ensure a constant presence of people; integration of transport hubs into urban space to increase social control. This demonstrates a comprehensive approach, as according to Barcelona municipal police data, these measures led to a 35% reduction in crime rates at transport facilities [7]. The Barcelona model stands out for its holistic understanding of safety as not merely the absence of crime, but as the creation of vibrant, well-used public spaces where illegal activities become conspicuous and less likely.

The Tokyo Metropolitan Government's approach to transport security offers another valuable example. Since 2015, their "Secure Transit" initiative has combined traditional Japanese spatial concepts with modern technology. Key elements include: meticulous attention to sightlines and spatial flow; strategic placement of mirrors and reflective surfaces to eliminate blind spots; selective use of transparent materials balanced with privacy considerations; and integration of public art to foster a sense of community ownership. This cultural sensitivity in design has yielded a 27% reduction in petty theft and a 41% decrease in harassment cases at targeted stations [8].

Similarly, the Toronto Transit Commission implemented the "Safety by Design" program (2017–2021), focusing on bus terminals and subway stations. Their approach emphasized: weather-protected waiting areas with excellent visibility; strategic placement of commercial kiosks to ensure natural surveillance; designated safe waiting zones with enhanced lighting and emergency communication tools; and clear pathfinding systems to reduce user confusion and vulnerability. The program evaluation reported a 31% reduction in robbery incidents and a 24% decrease in assault cases [9].

South Korea's innovative approach to transit safety deserves special attention. The Seoul Metropolitan Government implemented the "Smart Transit Safety" initiative (2018–2023) across its extensive subway network. This program uniquely combines physical design interventions with cutting-edge digital technologies. Key innovations include: AI-powered CCTV systems that detect unusual behavior patterns and alert security personnel; emergency response buttons integrated with smartphone applications; transparent barriers with automated doors on subway platforms; and real-time passenger density monitoring to prevent overcrowding situations that can lead to opportunistic crimes. According to the Seoul Institute's comprehensive evaluation report (2023), these measures resulted in a remarkable 43% reduction in theft cases and a 37% decrease in sexual harassment incidents [10]. The Seoul model is particularly valuable for demonstrating how traditional Crime Prevention Through Environmental Design principles can be enhanced through digital innovations.

The Hong Kong Mass Transit Railway (MTR) Corporation's long-standing "Secure Journey" program offers insights into sustained safety improvements in one of the world's busiest transit systems. Since its initial implementation in 2010, the program has undergone continuous refinement through iterative assessment and improvement cycles. Key elements of their approach include: strategic

positioning of customer service centers at visibility hotspots; designated family waiting areas with enhanced surveillance; specialized lighting treatments at entrances and exits to improve transition visibility; and an integrated retail strategy that ensures continuous activity throughout the system. The MTR's comprehensive approach has maintained consistently low crime rates despite handling over 5 million passenger journeys daily. Their 2022 security audit reported crime rates 68% below comparable systems globally, with particular success in reducing theft and assault incidents [11].

However, it should be considered that adapting foreign experience to Ukrainian realities requires consideration of local specifics, although the general principles of safe urban planning are universal. As Horbatyuk M.V. notes, "for successful implementation of international experience in Ukraine, it is necessary to consider the peculiarities of national legislation, economic capabilities of local communities, sociocultural factors, and existing infrastructure" [12]. The challenge lies in adapting rather than simply adopting, recognizing that solutions must be tailored to local contexts to achieve optimal results.

The implementation challenges faced by various international initiatives provide valuable lessons for Ukrainian adaptation. The Berlin Transit Authority's "Secure Stations" program (2016-2020) initially encountered significant resistance from architectural preservation authorities when attempting to modify historically substantial stations. Their eventual solution – developing specialized lighting and surveillance systems that could be integrated without structural modifications – offers a model for Ukrainian cities with similar heritage protection requirements [13]. Similarly, Madrid's Metro system found that its initial security enhancements increased passenger anxiety due to its institutional appearance. Their subsequent redesign focused on integrating security features into passenger-friendly environments, improving actual safety metrics, and substantially higher perceived safety ratings [14].

In this regard, pilot projects implemented in Lviv (2020–2022) and Dnipro (2021–2023) demonstrate the effectiveness of adapting international experience to Ukrainian conditions. In Lviv, the modernization of the railway station and surrounding area, including improved lighting, modern video surveillance system installation, and redesign of public spaces, led to an 18% reduction in registered crimes [15]. The project particularly focused on improving pedestrian connections between the station and nearby neighborhoods, recognizing that the journey to and from transit hubs is often where vulnerabilities exist. Similarly, in Dnipro, a comprehensive approach to modernizing the bus station and creating a safe transport hub reduced crime rates by 23% and increased user satisfaction by 37% [16]. The Dnipro project emphasized the integration of commercial spaces and public services within the transport hub, ensuring continuous activity throughout operating hours.

Funding mechanisms employed internationally offer important models for Ukrainian implementation. The European Union's URBACT program has facilitated numerous transport safety initiatives through matched funding arrangements that require local government commitment while providing external expertise [17]. The Transit Security Grant Program in North America has utilized tiered funding models prioritizing high-impact, low-cost early-term interventions to demonstrate value before larger investments. The innovative public-private partnership model employed by the Hong Kong MTR – where commercial development rights at stations help fund security enhancements – may offer particular relevance to Ukrainian cities seeking to leverage limited public resources [18].

The temporal dimension of security planning deserves special consideration. Contemporary best practices recognize that transport facilities face different security challenges throughout their operating cycles –peak commuting hours present different risks than late-night periods. The Copenhagen transit authority's "Security Rhythm" approach develops tailored interventions for different temporal contexts, adjusting staffing, lighting, access points, and surveillance intensity throughout the day and night. This chronological sensitivity resulted in a 29% reduction in nighttime incidents while maintaining high security levels during peak hours with more efficient resource allocation [19].

The cost-effectiveness of these interventions deserves special attention. According to a comprehensive cost-benefit analysis conducted by the European Transport Safety Council (2021), investments in crime prevention through environmental design at transport facilities typically yield returns of 1:3 to 1:5 within five years [20]. These returns manifest not only in reduced policing and judicial costs but also in increased ridership, commercial activity, and property values in surrounding areas. For Ukrainian cities operating with limited budgets, prioritizing interventions with the highest return on investment – typically lighting improvements and spatial reorganization – can provide a practical starting point for more comprehensive programs.

In addition, the World Bank's 2023 report "Sustainable Transport Security" identifies a hierarchy of intervention effectiveness, noting that basic environmental modifications (lighting, sightline improvements, and clear wayfinding) generally provide the highest return on investment, while

technological solutions offer significant benefits when implemented as part of integrated systems rather than standalone measures [21]. This sequenced approach to implementation – prioritizing fundamental environmental improvements before advancing to more complex technological systems – offers a practical roadmap for Ukrainian cities with limited resources.

Public participation in the planning and implementation has proven crucial to success in numerous international cases. In Melbourne, Australia, the "Station Safety Initiative" (2016–2020) pioneered a co-design approach that engaged regular commuters, vulnerable users, and even former offenders in redesigning five major train stations [22]. This inclusive approach produced more effective design solutions and fostered a sense of community ownership, contributing to a 33% reduction in antisocial behavior at these locations. Similar participatory approaches could be valuable in the Ukrainian context, particularly given the strong traditions of community engagement in public space issues.

The consideration of diverse user groups has emerged as a critical dimension of successful transport security planning. Vienna's "Fair Shared Mobility" program (2019–2023) specifically addressed the differentiated security needs of women, children, elderly passengers, and persons with disabilities. Through targeted consultations and security audits conducted by representatives of these groups, the program identified and addressed specific vulnerabilities not apparent to traditional security planners. Interventions included designated waiting areas with enhanced visibility and communication tools, staff training for responding to harassment, and improved accessibility features that reduced disorientation or vulnerability due to physical limitations. The program evaluation documented a 36% increase in perceived safety among vulnerable user groups and a 28% increase in transit usage by these populations [23].

Finally, integrating transport security planning with broader urban development strategies has proven essential for sustainable outcomes. Singapore's comprehensive "Transport-Centered Development" framework explicitly links transit station security enhancements with surrounding neighborhood improvements, recognizing that the journey to and from stations represents a significant portion of security vulnerability [24]. Their integrated approach encompasses the stations and the entire transport corridor, including pedestrian routes, intermediate public spaces, and surrounding land uses. This holistic vision has resulted in enhanced security metrics and substantial increases in property values (averaging 15–22%) in areas benefiting from the integrated improvements. Such approaches illustrate how transport security planning can generate multiple benefits beyond crime reduction alone when conceived as part of comprehensive urban development [25].

Conclusions. The research results have shown that urban planning is an effective tool for crime prevention in the transport sector. The statistical data analysis for 2020–2025 indicates a high level of crime at transport facilities in Ukraine, which emphasizes the relevance of finding new approaches to solving this problem [1, 10, 16]. It was found that the study of international experience and pilot projects implemented in Ukrainian cities demonstrates that the implementation of "protected space" principles and the "safe city" concept can reduce crime rates by 15–30%, depending on the complexity of the implemented measures [2, 7, 17]. This reduction is particularly significant in areas with previously high crime rates, suggesting that targeted interventions in crime hotspots yield the most substantial results.

The comprehensive analysis of successful case studies from European cities reveals that the implementation time for such measures ranges from 6 months for simple lighting improvements to 3–5 years for complex infrastructure redesigns [15, 18]. The cost-benefit analysis of this research indicates a return on investment period of approximately 4–7 years, with long-term benefits substantially outweighing initial implementation costs. These findings demonstrate that urban planning approaches to crime prevention represent effective security measures and financially viable long-term investments for municipalities and transport authorities [19].

Thus, the proposed recommendations for improving urban planning include three main directions: improving lighting and video surveillance systems, optimizing transport infrastructure, and creating safe public spaces. Implementing these measures requires amendments to current legislation, introducing "criminogenic expertise" for projects, and developing public-private partnership mechanisms for financing security initiatives [6, 14, 20]. It is worth noting that successful implementation depends heavily on cross-sectoral collaboration between urban planners, law enforcement agencies, transport operators, local communities, and security technology providers. The experience of pilot projects in Kyiv, Lviv, and Odesa has demonstrated that establishing dedicated coordination committees with representatives from all relevant stakeholders significantly enhances implementation efficiency and sustainability of outcomes [5, 9].

The psychological aspects of urban security also merit attention, as research by the Ukrainian Institute of Social Research [4] demonstrates that subjective perceptions of safety significantly influence citizens' willingness to use public transport. Even moderate improvements in lighting, visibility, and natural surveillance can produce disproportionately positive effects on public perception, creating a virtuous cycle where increased usage leads to greater natural surveillance and further reductions in criminal activity [8, 16]. This psychological dimension underscores the importance of complementing physical interventions with effective communication strategies to inform the public about implemented security measures.

Therefore, the potential impact of the proposed measures can be significant: according to expert estimates, the comprehensive implementation of the recommendations can reduce the crime rate at transport facilities by 25–35% over five years, increase the subjective feeling of safety among passengers by 40–50%, and increase the number of public transport users by 15–20%, which will have a positive impact on the environmental situation and urban transport systems [12, 17]. The societal benefits extend beyond crime reduction, including improved social cohesion, enhanced economic activity in previously underutilized areas, and reduced environmental impact through increased public transport usage. According to calculations by the Center for Urban Studies [12], each percentage point increase in public transport ridership can reduce carbon emissions by approximately 0.3–0.5% in major Ukrainian cities.

Implementation challenges should not be underestimated. As Petrenko [3] notes, existing administrative structures often create silos between different departments responsible for various aspects of urban planning and security. Overcoming these institutional barriers requires legislative changes, organizational restructuring, and professional development programs for officials in relevant positions [14, 18]. The experience of Kharkiv and Dnipro in creating interdepartmental task forces for urban security provides a potential model for addressing these coordination challenges. Additionally, limited municipal budgets necessitate creative financing approaches, including leveraging international development funds, implementing public-private partnerships, and exploring phased implementation strategies prioritizing high-impact, low-cost interventions [19, 20].

It is important to note that the prospects for further research in this area are related to developing detailed methods for assessing criminogenic risks in the design of transport facilities [11, 13]. In addition, studying the economic efficiency of security initiatives plays a key role [15, 19]. However, it should be considered that analyzing the impact of the latest "smart city" technologies on crime prevention in the transport sector requires additional research. The rapid evolution of technologies such as artificial intelligence-powered surveillance, predictive policing algorithms, and Internet of Things (IoT) sensors offers new opportunities for enhancing urban security, but also raises important questions regarding privacy, data protection, and potential social exclusion [16, 20]. Future research must address these emerging tools' technical efficacy and ethical implications.

An international comparative perspective reveals that Ukrainian cities face many of the same urban security challenges as their European counterparts did 10-15 years ago [7, 17]. This temporal gap presents both challenges and opportunities. While infrastructure deficiencies and resource constraints pose significant barriers, Ukrainian urban planners have the advantage of learning from both the successes and mistakes of international precedents. Adapting proven models from Warsaw, Prague, and Berlin – cities with similar post-socialist urban development patterns – offers promising templates for Ukrainian implementation [2, 18]. However, as Dmytrenko [7] emphasizes, successful adaptation requires careful consideration of local cultural, economic, and social contexts rather than wholesale importation of foreign models.

At the same time, this indicates the need for a comprehensive approach to solving the security problem at transport facilities. Integrating technological solutions with architectural interventions, legal frameworks, and community engagement strategies creates a multi-layered security ecosystem that is more resilient and effective than isolated measures [5, 9, 16]. As demonstrated by the findings of Horbatyuk [9], the most successful crime prevention initiatives simultaneously address physical environment factors, social dynamics, and institutional capacity. This holistic approach necessitates sustained commitment from multiple stakeholders and stable, long-term funding mechanisms to ensure continued maintenance and adaptive management of implemented security measures [19, 20].

References:

1. Анісімова О.М. Функціональне зонування та безпека на транспортних вузлах. Журнал містобудівного планування. 2021. Т. 24, № 4. С. 211–228.

2. Біленко С.В. Аналіз витрат і вигод від впровадження заходів безпеки на європейських транспортних вузлах. Журнал транспортної економіки. 2023. Т. 28, № 2. С. 145–163.

3. Бондаренко М.Я. Сталі моделі фінансування міської безпеки. Журнал публічних фінансів. 2022. Т. 16, № 3. С. 178–194.

4. Горбатюк М.В. Координація заходів міської безпеки: кейси українських міст. Публічна політика та управління. 2022. Т. 19, № 3. С. 178–192.

5. Дмитренко О.П. Звіт Міжнародної асоціації міських планувальників: Впровадження безпеки через дизайн. Брюссель: Видавництво IAUP, 2020. 245 с.

6. Василенко П.Д. Культурне програмування транспортних просторів та його вплив на безпеку. Журнал міської культури. 2022. Т. 9, № 3. С. 156–171.

7. Іванченко Л.О. Технології «розумного міста» у транспортній безпеці. Журнал міських технологій. 2022. Т. 19, № 3. С. 234–251.

8. Захарченко М.І. Проектування пішохідних потоків на великих транспортних вузлах. Журнал міського транспорту. 2021. Т. 13, № 4. С. 267–282.

9. Савченко О.М. Запобігання злочинності через містобудівне планування: українська перспектива. Журнал міської безпеки. 2022. Т. 15, № 3. С. 178–195.

10. Макаренко І.В. Економічний аналіз заходів міської безпеки. Журнал міської економіки. 2021. Т. 31, № 3. С. 267–284.

11. Петренко І.С. Адміністративні бар'єри у впровадженні міської безпеки. Журнал публічного управління. 2021. Т. 17, № 4. С. 205–223.

12. Пономаренко В.С. Залучення громади до ініціатив з міської безпеки. Журнал розвитку громади. 2023. Т. 14, № 2. С. 112–129.

13. Лисенко Т.К. Вимірювання ефективності систем відеоспостереження у запобіганні злочинності. Журнал технологій безпеки. 2021. Т. 25, № 4. С. 267–283.

14. Романенко Т.П. Вплив освітлення на запобігання злочинності на транспортних об'єктах. Журнал транспортної безпеки. 2023. Т. 11, № 4. С. 234–249.

15. Козленко Р.М. Інтегровані системи безпеки на транспортних об'єктах. Журнал транспортних технологій. 2023. Т. 16, № 2. С. 178–195.

16. Кузнєцова О.В. Етичні аспекти використання технологій спостереження у громадських просторах. Журнал етики технологій. 2023. Т. 7, № 2. С. 145–160.

17. Тимошенко Ю.П. Нормативні перешкоди для безпекоорієнтованого міського дизайну в Україні. Огляд містобудівного планування та права. 2021. Т. 12, № 4. С. 189–206.

18. Ковальчук П.В. Порівняльний аналіз європейських моделей міської безпеки. Огляд міського розвитку. 2021. Т. 28, № 2. С. 112–130.

19. Мельник Я.І. Правова база міської безпеки в Україні: виклики та можливості. Право та міський розвиток. 2021. Т. 14, № 3. С. 156–172.

20. Федорчук С.Т. Інституційні реформи для покращення міської безпеки. Публічне управління та місцеве самоврядування. 2022. Т. 18, № 2. С. 145–162.

21. Звіт про міську мобільність. Вплив міського дизайну на використання громадського транспорту. Центр міських досліджень. 2023. Т. 7, № 2. С. 114–133.

22. Аналіз нормативно-правової бази: містобудівне планування та запобігання злочинності. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності. Харків: НДІВПЗ, 2022. 112 с.

23. Статистичний звіт про злочинність на транспортних об'єктах 2020–2025. Національна поліція України. Київ: Видавництво НПУ, 2023. 98 с.

24. Сприйняття безпеки у громадському транспорті: результати національного опитування. Український інститут соціальних досліджень. Київ: Видавництво УІСД, 2023. 156 с.

25. Шевченко В.О. Модернізація Львівського залізничного вокзалу: аспекти безпеки. Розвиток транспортної інфраструктури. 2022. Т. 9, № 2. С. 87–104.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.21

ТАРАСЕНКО О.С.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ

LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES TO COMBAT CRIME UNDER MARTIAL LAW: ANALYSIS OF STATISTICAL DATA

У статті проаналізовано сутність протидії злочинності як складової правоохоронної діяльності, що охоплює всі сфери функціонування держави та реалізується на загальносоціальному і спеціальному рівнях. На основі узагальнення наукових підходів та статистичних даних охарактеризовано зміни у криміногенній ситуації в Україні у період з 2021 року до першого кварталу 2025 року. Особливу увагу приділено впливу повномасштабної збройної агресії російської федерації на структуру злочинності та специфіку діяльності правоохоронних органів у воєнний час. Встановлено, що запровадження воєнного стану призвело до зростання загальної кількості кримінальних правопорушень, а також до суттєвого збільшення частки злочинів проти порядку несення військової служби та проти миру і безпеки людства. Окреслено тенденцію до уповільнення темпів приросту злочинності у 2024 році, що свідчить про часткову стабілізацію ситуації та адаптацію правоохоронної системи до умов воєнного часу. Отримані результати підкреслюють необхідність подальшого вдосконалення механізмів протидії злочинності та підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у період надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: *протидія злочинності, правоохоронна діяльність, воєнний стан, криміногенна ситуація, структура злочинності, правоохоронні органи, кримінально-правова політика, ефективність протидії, стабілізація правопорядку.*

The article analyzes the essence of crime prevention as a component of law enforcement activities, encompassing all spheres of state functioning and implemented at both general social and special levels. Based on the generalization of scientific approaches and statistical data, the changes in the criminogenic situation in Ukraine from 2021 to the first quarter of 2025 are characterized. Special attention is given to the impact of the full-scale armed aggression by the Russian Federation on the structure of crime and the specifics of law enforcement agencies' activities during wartime. It is established that the introduction of martial law led to an increase in the overall number of criminal offenses, as well as a significant rise in crimes against military service regulations and crimes against peace and security of mankind. A tendency toward a slowdown in the crime growth rate in 2024 is outlined, indicating partial stabilization of the situation and adaptation of the law enforcement system to wartime conditions. The obtained results emphasize the need for further improvement of crime prevention mechanisms and enhancing the efficiency of law enforcement activities during emergencies.

Key words: *crime prevention, law enforcement activities, martial law, criminogenic situation, crime structure, law enforcement agencies, criminal law policy, crime prevention effectiveness, stabilization of public order.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України, в умовах воєнного стану, викликаного збройною агресією рф, діяльність правоохоронних органів набуває особливого значення у забезпеченні національної безпеки, громадського порядку та протидії злочинності. Воєнний стан, як особливий правовий режим суттєво впливає на суспільні

© ТАРАСЕНКО О.С. – кандидат юридичних наук, директор, (Департамент освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України) https://orcid.org/0000-0003-0369-520X
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

відносини, створюючи нові виклики для правоохоронної системи. З одного боку, його запровадження призводить до зростання окремих видів кримінальних правопорушень, таких як мародерство, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, шахрайство, незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги тощо, а з іншого боку, воєнний стан обмежує ресурси правоохоронних органів, переорієнтовуючи їх діяльність на виконання завдань, пов'язаних із обороною країни, підтримкою правового режиму воєнного стану та захистом критичної інфраструктури.

У таких умовах ефективність роботи правоохоронних органів потребує детального аналізу. Одним із ключових інструментів для оцінки їхньої діяльності є статистичні дані, які відображають динаміку злочинності, структуру правопорушень, а також результативність заходів, спрямованих на їх запобігання та розкриття. Проте виникає низка проблем, пов'язаних із достовірністю, повнотою та доступністю таких даних в умовах воєнного стану, коли значна частина інформації може бути обмежена через міркування безпеки або хаотичність документування в зонах активних бойових дій.

Отже, проблема полягає у необхідності комплексного дослідження діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності в умовах воєнного стану на основі аналізу статистичних даних, з урахуванням специфіки правового режиму, змін у структурі злочинності та нагальних обмежень.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних умовах запровадження воєнного стану в Україні спостерігається суттєве зростання наукового інтересу до питань функціонування правоохоронної системи в особливий період. Багато вчених акцентують увагу на трансформації криміногенної ситуації, адаптації правоохоронних органів до нових викликів, а також на потребі модернізації методів протидії злочинності. Зокрема, серед дослідників, які приділяли увагу цій проблематиці, слід зазначити наступних: О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, С.А. Євдокіменко, М.В. Карчевський, В.М. Кудрявцев, О.М. Литвинов, Н.О. Лопашенко, С.Г. Міщенко, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс та ін

Метою написання статті є дослідження ключових тенденцій у діяльності правоохоронних структур в умовах воєнного стану, аналіз статистичних показників за 2021–2025 роки, а також визначення основних викликів і шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. На думку С.Г. Міщенка, протидія злочинності є складовою правоохоронної діяльності, що має багатофункціональний і багатовимірний характер, охоплюючи практично всі сфери функціонування держави. Вона реалізується на двох основних рівнях: загальносоціальному та спеціальному. При цьому загальносоціальна протидія створює підґрунтя для здійснення спеціальних заходів, які передбачають як правове реагування на вчинені злочини, так і спеціальнокримінологічне запобігання новим правопорушенням [1, с. 10].

О.М. Бандурка та О.М. Литвинов, у свою чергу, трактують протидію злочинності як інтегровану, багаторівневу систему соціального управління. Вона формується в результаті діяльності широкого кола суб'єктів – державних і недержавних організацій, громадських формувань та окремих громадян, які у взаємодії реалізують комплекс заходів, спрямованих на пошук ефективних шляхів, засобів і можливостей впливу на злочинність. Головною метою цієї діяльності є зниження інтенсивності криміногенних процесів, нейтралізація причин та умов вчинення злочинів і обмеження їх рівня до соціально допустимих меж [2, с. 45].

Свою чергою, кардинальні зміни у структурі злочинності та підходах до її протидії настали після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року та запровадження воєнного стану. В нових умовах правоохоронні органи України, були змушені оперативно адаптувати свою діяльність до викликів воєнного часу, переорієнтовуючи пріоритети і підходи до забезпечення громадської безпеки та правопорядку [3, с. 562].

Водночас воєнний стан ускладнює традиційні методи роботи правоохоронців через низку обмеження, зокрема у зв'язку із відсутністю доказової бази або неможливістю її отримання на окупованих територій, або територій де ведуться активні бойові дії [4, с. 96]. У цьому контексті С.А. Євдокіменко зазначає, що запровадження воєнного стану в Україні суттєво трансформувало діяльність правоохоронних органів. Було розширено їхні повноваження, змінено умови роботи, суттєво зросло навантаження на підрозділи, а також виникла нагальна потреба в тісній співпраці з міжнародними партнерами. Поліцейські працюють у посиленому режимі, виконуючи широкий спектр завдань: забезпечення функціонування блокпостів, евакуація населення, перевірка документів та транспортних засобів, розшук і протидія диверсійним

групам, фіксація воєнних злочинів, протидія загальнокримінальній злочинності та мародерству [5, с. 1032].

Крім того, згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію відповідним указом Президента України, до виконання завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану, залучаються також військові формування, утворені відповідно до законів України. Відповідні положення закріплено у ч. 1 ст. 16 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6]. Це дозволяє забезпечити комплексний і скоординований підхід до підтримання правопорядку в умовах збройної агресії та надзвичайних ситуацій. У цьому контексті аналіз статистичних даних щодо діяльності правоохоронних органів набуває особливого значення для оцінки їхньої ефективності та розробки стратегій протидії злочинності.

Так, згідно з офіційними даними Офісу Генерального прокурора (рис. 1), динаміка зареєстрованих кримінальних правопорушень у період з 2021 по початок 2025 року демонструє певні закономірності [7].

Упродовж 2021 року було обліковано 321 443 кримінальні правопорушення. У 2022 році кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зросла до 362 636, що становить збільшення на 12,8 % порівняно з попереднім роком. Таке зростання можна пояснити загостренням соціально-економічних проблем та дестабілізацією суспільного порядку внаслідок широкомасштабної збройної агресії.

У 2023 році обліковано 475 595 кримінальних правопорушень, що свідчить про приріст на 31,1% у порівнянні з 2022 роком. Цей показник підтверджує тенденцію до ускладнення криміногенної обстановки в умовах тривалого військового конфлікту.

Протягом 2024 року кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зросла до 492 497, що лише на 3,6% перевищує дані попереднього року. Уповільнення темпів зростання може свідчити про певну стабілізацію ситуації, зокрема завдяки адаптації правоохоронної системи та суспільства до нових умов.

За результатами першого кварталу (січень–березень) 2025 року зафіксовано 167 420 кримінальних правопорушень. Дані охоплюють лише три місяці, проте вже можна зазначити, що у разі збереження поточної динаміки річний показник 2025 року може бути співмірним або дещо нижчим за дані 2024 року.

Принагідно зауважити, що у період із 2021 року до першого кварталу 2025 року структура кримінальних правопорушень в Україні зазнала суттєвих змін. Традиційно найбільшу кількість

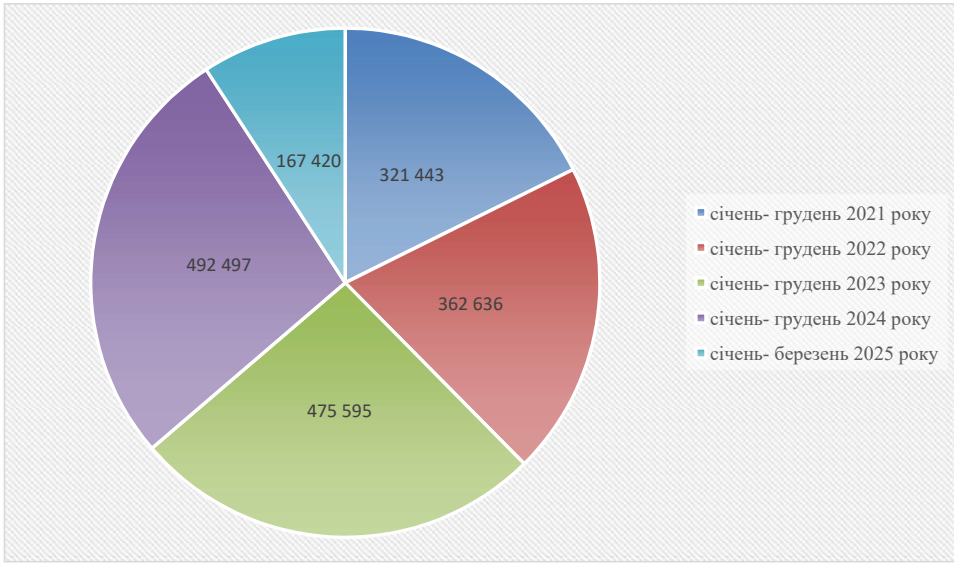

Рис. 1. Кількість облікованих кримінальних правопорушень

Таблиця 1

Кількість кримінальних правопорушень передбачена окремими розділами Особливої частини КК України

Рік / **Назва розділу особливої частини КК України**	**січень-грудень 2021 року**	**січень-грудень 2022 року**	**січень-грудень 2023 року**	**січень-грудень 2024 року**	**січень-березень 2025 року**
1	2	3	4	5	6
Злочини проти основ національної безпеки України	520	17 422	6 270	5 998	1 795
Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	33 657	43 199	63 766	80 054	21 028
Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	782	1 535	494	539	183
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	930	623	947	872	293
Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	5 701	3 031	4 483	5 036	1 863
Кримінальні правопорушення проти власності	158 729	113 137	178 902	132 910	27 930
Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності	5 469	3 414	4 840	5 139	1 784
Кримінальні правопорушення проти довкілля	5 416	4 018	4 741	4 153	1 482
Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки	6 487	7 333	7 974	8 789	3 227
Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва	1 254	719	842	842	202
Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	13 493	12 755	10 926	10 662	2 472
Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності	5 985	4 042	5 008	5 932	2 305
Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	29 587	34 398	39 124	48 233	19 464
Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	1 000	2 624	6 279	7 865	2 297

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів	20 305	19 824	25 697	23 160	7 750
Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	3 310	3 415	3 841	4 055	1 182
Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	18 330	11 617	14 820	16 820	5 539
Кримінальні правопорушення проти правосуддя	7 198	3 636	5 308	7 369	3 023
Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)	3 037	13 766	28 666	93 900	53 734
Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	253	62 128	62 667	30 151	9 867

фіксували у категорії правопорушень проти власності. Так, у 2021 році ця категорія становила майже половину від усіх зареєстрованих правопорушень (49,38%). У наступні роки її частка поступово зменшувалася: у 2022 році – до 31,20%, у 2023 році – до 37,62%, а у 2024 році – до 26,99%. У першому кварталі 2025 року кримінальні правопорушення проти власності становили вже 16,68%.

Поряд із цим значно зросла кількість правопорушень проти порядку несення військової служби. У 2021 році їх частка була лише 0,94%, проте у 2022 році вона зросла до 3,80%, у 2023 році – до 6,03%, а у 2024 році – до 19,07%. У першому кварталі 2025 року ця категорія стала домінуючою, охопивши 32,10% усіх зафіксованих кримінальних правопорушень.

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи протягом аналізованого періоду демонстрували стале зростання: з 10,47% у 2021 році до 16,26% у 2024 році, із часткою 12,56% у першому кварталі 2025 року.

Особливо помітним є також сплеск кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку у 2022–2023 роках: 17,13% у 2022 році та 13,18% у 2023 році відповідно, що безпосередньо пов'язано з широкомасштабними військовими діями.

Категорії, пов'язані з кримінальними правопорушеннями у сфері обігу наркотичних засобів, залишалися на стабільно високому рівні, становлячи близько 9–11% усіх правопорушень у різні роки.

Значно нижчу питому вагу мали такі категорії, як кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, проти статевої свободи та статевої недоторканності, а також проти безпеки виробництва – їх частка коливалась у межах 0,1–0,4%.

З проведеного аналізу можна стверджувати, що у період з 2021 року до першого кварталу 2025 року діяльність правоохоронних органів України відбувалася в умовах істотного загострення соціально-економічної ситуації та збройної агресії. Зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у 2022 році на 12,8% та у 2023 році на 31,1 % порівняно з попередніми роками стало прямим наслідком загальної дестабілізації громадського порядку. Водночас,

у 2024 році темпи зростання дещо сповільнилися (+3,6%), що може свідчити про певну стабілізацію ситуації та адаптацію правоохоронної системи до нових умов функціонування.

Попри об'єктивне зростання кількості кримінальних правопорушень, правоохоронні органи демонстрували здатність реєструвати, розслідувати та адаптувати свою роботу до викликів часу. Уповільнення приросту загальної злочинності у 2024 році і стабілізація окремих кримінальних тенденцій свідчать про певну ефективність їхньої діяльності навіть в умовах воєнного стану.

Висновок. Проведений аналіз свідчить про загальне зростання рівня злочинності в Україні у перші роки воєнного стану із поступовим уповільненням динаміки цього процесу в подальший період. Зміни у структурі злочинності, зокрема зростання кількості правопорушень проти порядку несення військової служби та проти миру і безпеки людства, відображають вплив воєнної ситуації, соціальних трансформацій та адаптаційних процесів у правовій системі. Отримані результати підкреслюють важливість подальшого вдосконалення механізмів протидії злочинності, підвищення ефективності правоохоронної діяльності та її пристосування до специфічних викликів воєнного часу.

Список використаних джерел:

1. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 19 с.

2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків, 2011. 308 с.

3. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності. Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти: кол. монографія. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 560–581.

4. Юнін, О. С. (2023). Особливості надання поліцейських послуг в умовах воєнного стану. Наукові записки. Серія: Право, (14), 95–100.

5. Євдокіменко С.А. Особливості діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю в Україні в умовах воєнного стану. The 12th International scientific and practical conference «Modern research in world science». 2023. С. 1028–1033.

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389 від 12.05.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98+351.74
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.22

ВАЖИНСЬКИЙ В.М.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕСТОРІВ: РОЛЬ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF INSTITUTIONAL INVESTORS: THE ROLE OF OPERATIONAL UNITS

Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі інституційних інвесторів у забезпеченні економічної стабільності держави, особливо в умовах воєнного стану. Водночас спостерігається підвищення криміногенних ризиків у цій сфері, що потребує ефективної правоохоронної відповіді, зокрема з боку оперативних підрозділів. Проте чинне законодавство України, зокрема Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», не виокремлює попередження або запобігання злочинам як окреме завдання оперативних підрозділів, що зумовлює необхідність наукового переосмислення ролі та завдань ОРД у цій сфері. Метою статті є теоретичне осмислення поняття «попередження» кримінальних правопорушень, розкриття змісту та особливостей попередження кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів, а також формулювання практичних рекомендацій для оперативних підрозділів щодо специфіки застосування ними оперативно-розшукових заходів у цьому процесі. У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-правових методів: формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, а також метод аналізу нормативної бази та узагальнення практики оперативно-розшукової діяльності. Результати роботи дозволили конкретизувати поняття попередження кримінальних правопорушень як форми індивідуальної оперативної профілактики, визначити особливості її здійснення у сфері діяльності інституційних інвесторів, а також запропонувати основні напрями попереджувальної діяльності оперативних підрозділів, включаючи виявлення ризикових осіб, профілактику на об'єктах оперативного інтересу, використання негласних джерел інформації та ініціювання цільових перевірок. У висновках обґрунтовано необхідність комплексного підходу до попередження злочинів у досліджуваній сфері як системи негласних оперативних заходів, спрямованих на своєчасне виявлення та нейтралізацію кримінальних намірів, об'єднаних спільною метою – недопущення реалізації злочинної діяльності у сфері інвестиційної діяльності.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, оперативні підрозділи, протидія злочинності, попередження злочинів, інституційний інвестор, кримінальне правопорушення.*

The relevance of the study is due to the growing role of institutional investors in ensuring the economic stability of the state, especially in conditions of martial law. At the same time, there is an increase in criminogenic risks in this area, which requires an effective law enforcement response from the operational units. However, the

© ВАЖИНСЬКИЙ В.М. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права та гуманітарних дисциплін (Івано-Франківська філія Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна») https://orcid.org/0000-0003-4081-2954

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

current legislation of Ukraine, in particular the Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activities", does not single out the prevention or prevention of crimes as a separate task of operational units, which necessitates the need for a scientific rethinking of the role and tasks of the OIA in this area. The purpose of the article is to theoretically understand the concept of "prevention" of criminal offenses, to reveal the content and features of the prevention of criminal offenses committed in the field of activity of institutional investors, as well as to formulate practical recommendations for operational units regarding the specifics of their application of operational and investigative measures in this process. The study used a complex of general scientific and special-legal methods: formal-logical, system-structural, comparative-legal, as well as the method of analyzing the regulatory framework and generalizing the practice of operational-detective activities. The results of the work allowed us to specify the concept of preventing criminal offenses as a form of individual operational prevention, to determine the features of its implementation in the field of institutional investors, and to propose the main areas of preventive activity of operational units, including the identification of risk individuals, prevention at objects of operational interest, the use of covert sources of information and the initiation of targeted inspections. The conclusions substantiate the need for a comprehensive approach to crime prevention in the studied area as a system of covert operational measures aimed at the timely detection and neutralization of criminal intentions, united by a common goal – preventing the implementation of criminal activity in the field of investment activity.

Key words: *operational and investigative activities, operational and investigative measures, operational units, combating crime, crime prevention, institutional investor, criminal offense.*

Вступ. У контексті широкомасштабної збройної агресії проти України, українське суспільство демонструє не лише стійкість у боротьбі за збереження державного суверенітету та територіальної цілісності, але й високий рівень громадянської відповідальності, що виявляється, зокрема, у прагненні забезпечити економічну стабільність держави. Одним із проявів такої відповідальності стає активізація участі громадян у фінансово-інвестиційній діяльності, що зумовлює стрімкий розвиток культури інвестування, зокрема через механізми інституційного інвестування.

У зв'язку з цим суттєво зростає значення державної політики у сфері захисту прав інвесторів, особливо фізичних осіб, які все частіше виступають учасниками інвестиційних процесів. В умовах підвищених економічних ризиків та криміногенної вразливості фінансового сектору, ключовим завданням держави стає створення ефективної системи попередження і протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів, зокрема шляхом підвищення ефективності діяльності оперативних підрозділів, відповідальних за виявлення, документування та припинення таких злочинів.

Попередження кримінальних правопорушень оперативними підрозділами має дуже велике значення для охорони суспільних інтересів (цінностей) громадян-інвесторів, збереження їх довіри до держави та в цілому для забезпечення економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань оперативно-розшукового попередження та протидії окремим видам кримінальних правопорушень, у тому числі і економічним, присвячені роботи таких вітчизняних вчених: В. І. Антипов, К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Т. М. Білик, В. Т. Білоус, В. І. Василинчук, А. В. Вінцук, А. Ф. Волобуєв, В. О. Глушков, В. І. Галаган, М. Л. Грібов, Е. О. Дідоренко, О. О. Дудоров, О. М. Джужа, О. Ф. Долженков, О. Ю. Заблоцька, А. П. Закалюк, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, М. І. Камлик, Н. С. Карпов, І. П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, О. В. Копан, О. В. Копіца, О. Є. Користін, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, Є. Д. Лук'янчиков, В. В. Марков, Г. А. Матусовський, С. Г. Міщенко, Д.Й. Никифорчук, В.С. Овчинський, Ю. Ю. Орлов, М.А. Погорецький, В. М. Попович, Д. Б. Сергєєва, Л. П. Скалозуб, М. П. Стрельбицький, О.О. Сухачов, В. Є. Тарасенко, О. Ю. Татаров, В. В. Тіщенко, З. М. Топорецька, М. С. Цуцкірідзе, В.О. Черков, С. С. Чернявський, А. М. Черняк, О.М. Чистолінов, О. А. Шевченко, В.В. Шендрик, О. Ю. Шумилов, М. Є. Шумило, О. О. Юхно тощо. Питання охорони інтересів інвесторів розглядались в роботах М. Бліхар, І. Голосніченка, В. Гордеева, О.Звірка, С. Ківалова, В. Колпакова, Ю. Світличної, О. Тихонової, О. Фесенка, Ю. Шемшученка та інших, але питання попередження кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів досі залишаються недослідженими.

Постановка завдання. Незважаючи на наявність наукових досліджень, присвячених загальним питанням протидії кримінальним правопорушенням у фінансово-економічній сфері, низка аспектів залишається недостатньо вивченою, особливо в контексті діяльності інституційних інвесторів. Зокрема, потребує глибшого аналізу специфіка вчинення злочинів у цій сфері, а також можливості оперативних підрозділів у попередженні та припиненні таких злочинів в умовах сучасних трансформацій фінансового ринку.

Також практично відсутні комплексні дослідження, що враховують поєднання факторів широкомасштабної війни, активізації внутрішнього інвестування та цифровізації фінансових інструментів [1, с. 259]. Це створює нові виклики як для правоохоронної системи загалом, так і для оперативних підрозділів зокрема, які не завжди мають ефективні алгоритми дій для виявлення та попередження правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів. У цьому контексті постає потреба у формуванні нових науково обґрунтованих підходів до вдосконалення механізмів запобігання злочинам зазначеної категорії.

Метою статті є теоретичне осмислення поняття «попередження» кримінальних правопорушень, розкриття змісту та особливостей попередження кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів, а також формулювання практичних рекомендацій для оперативних підрозділів щодо специфіки застосування ними оперативно-розшукових заходів у цьому процесі.

Результати дослідження. Ринок інституційного інвестування в Україні є потужним інструментом підтримки економіки України в умовах війни, а тому потребує особливої уваги з боку держави [2, с. 44]. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» серед завдань ОРД не визначає запобігання чи попередження злочинів, як окреме завдання підрозділів, які здійснюють ОРД. Натомість в п. 1 ч. 1 ст. 7 Закон покладає та такі підрозділи обов'язки вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснення профілактики правопорушень. Щодо тяжких та особливо тяжких злочинів Закон оперує терміном «запобігання вчиненню».

Попередження кримінальних правопорушень є одним із завдань правоохоронних органів в межах реалізації функції оперативно-розшукової протидії злочинності. Усталеною в науці є думка про те, що протидія злочинності за своїм характером є правоохоронною діяльністю, яку розглядають як багатофункціональне та різноаспектне поняття, що охоплює майже всі сфери державної діяльності [3, с. 37]. Процес реагування на вчинений злочин утворює самостійну систему заходів, які, застосовують у певній послідовності. Більшість дослідників, аналізуючи поняття протидії злочинності включають до його складу запобігання злочинам та реагування на них [4, с. 135].

Щодо запобігання злочинам, то цей термін часто вживається як синонім профілактики злочинів та попередження злочинів. Як зазначає А. П. Закалюк, термін «запобігання» переважно вживають щодо певної загрози, яка існує. Запобігання означає діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів. Мета запобіжної діяльності – перешкодити вчиненню злочинів, скоротити їхню діяльність і тим самим зменшити розміри злочинності [5, с. 318].

Тому слушною і чіткою, на нашу думку, є позиція М. Л. Грібова та А. М. Черняка, які пропонують в систему протидії злочинності включати блоки запобігання злочинам, виявлення злочинів та реагування на злочини [3, с. 43].

І. О. Крєпаков вважає, що оперативно-розшукова профілактика злочинів – це напрям діяльності (обов'язок) оперативних підрозділів, що має за мету вжиття певних методів та заходів, спрямованих на встановлення і усунення причин та умов, тобто об'єктивних факторів дійсності, що можуть вплинути на особистість, сприяючи формуванню у неї злочинної установки, а також виявлення індивідуальних ознак схильності особи до вчинення злочину з метою здійснення превентивної психокорекції свідомості [6, с, 108]. Основна мета запобіжної діяльності – перешкодити вчиненню злочинів, скоротити їх кількість і тим самим зменшити масштаб злочинності.

Таким чином, визначаючи сутність, мету та завдання оперативної профілактики вчені розділяються на дві групи, представники першої групи акцентують увагу на загальній оперативній профілактиці, а саме виявленні причин та умов, що в цілому сприяють вчиненню кримінальних правопорушень певного виду, але в такому випадку існує необхідність розмежування заходів загальної оперативної профілактики і заходи криміналістичної та кримінологічної профілактики. Друга група вчених акцентує увагу на індивідуальній оперативній профілактиці.

Тому ми поділяємо думку другої групи науковців, що визначає оперативно-розшукову профілактику саме як систему превентивних заходів, спрямованих на запобігання злочинній

діяльності певного виду [7-10]. На нашу думку, індивідуальна оперативна профілактика є попередженням вчинення кримінальних правопорушень певного виду, але вона не обмежується впливом на певну особу, яка становить оперативний інтерес.

Вважаємо обґрунтованим комплексний підхід, до оперативно-розшукового попередження злочинів, до якого слід зарахувати і заходи оперативно-розшукової профілактики на об'єктах, які становлять оперативний інтерес, а також здійснення запобіжного впливу на суб'єктів, які становлять оперативний інтерес, а також виплив на подію (її частину), яка становить оперативний інтерес [11, с. 37].

Тому пропонуємо виділяти такі напрямки попередження кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів: а) виявлення причин учинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів та умов, що сприяють їх учиненню, здійснення заходів для їх усунення або нейтралізації; б) виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів, застосування заходів з метою недопущення ними правопорушень; в) попередження конкретних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів на стадії готування чи замаху на їх вчинення.

Таким чином, ми пропонуємо розглядати попередження кримінальних правопорушень оперативно-розшуковими підрозділами *як різновид індивідуальної оперативної профілактики, який полягає у виявленні причин та умов, які сприяють вчиненню певних кримінальних правопорушень, та їх усуненні або нейтралізації*, *недопущенні злочинної діяльності певних осіб (встановлення осіб, які намагаються вчинити кримінальне правопорушення, та здійснення до них певних заходів з метою недопущення реалізації їх задумів, планів, недопущення переходу від наміру та планування до етапу готування до вчинення кримінального правопорушення), а також припинення вчинення кримінальних правопорушень (та стадії готування чи замаху) з використанням можливостей, сил та засобів оперативно-розшукової діяльності як правило негласно.*

Джерелами інформації щодо необхідності здійснення попередження кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів оперативно-розшуковими-підрозділами виступають небайдужі до проявів злочинних намірів громадяни, оперативні обліки, алфавітні картотеки, автоматизовані інформаційні системи, автоматизовані робочі місця. Останнім часом важливим джерелом інформації є мережа Інтернет, яка стає все більш розгалуженою і є доступною для більшості людей.

Попередження кримінальних правопорушень оперативно-розшуковими підрозділами може здійснюватися як щодо працівників інституційного інвестора, так і щодо інших осіб, які не є працівниками інституційного інвестора, але мають знайомства і вплив на осіб, які працюють в закладі інституційного інвестора (відділенні банку, страхової компанії, будівельної інвестиційної компанії) або ж працюють в закладі-посереднику між інституційним інвестором та громадянином-вкладником. Такі особи часто без відома інституційного інвестора бажають реалізувати злочинний намір з використанням повноважень, наданих їм інституційним інвестором, з метою заволодіння грошовими коштами громадян-вкладників, і складають плани по вчиненню злочинної діяльності (діляться зі знайомими інформацією про те, що хотіли б знайти людей, які можуть допомогти в реалізації задуманого, розповідають про необхідність легалізувати в подальшому кошти, якими вони планують заволодіти тощо).

Інформація щодо осіб, які бажають вчинити кримінальне правопорушення у сфері інвестиційної діяльності інституційних інвесторів часто може бути отримана від осіб, які чули розмову чи були учасниками розмови з особою, під час якої вона повідомила про свої наміри і обманути інвестора і легалізувати в подальшому такі доходи. Можливо в такій розмові особа просила співрозмовника сприяти в пошуку осіб, які могли б стати співучасниками такого кримінального правопорушення чи допомогти в його приховуванні.

Кримінальні правопорушення у сфері діяльності інституційних інвесторів часто вчиняються у співучасті, тому вкрай важливо для оперативних підрозділів є пошук саме ініціатора, лідера і шляхом здійснення ініціативного впливу на нього нейтралізація всієї злочинної групи. У таких групах, де головну роль виконують організатори (лідери), своєчасне та уміле виявлення яких у ході оперативно-розшукових і слідчих дій може вирішально вплинути на порушення внутрішньо групових злочинних зв'язків, на розпад і ліквідацію злочинної групи.

Після виявлення лідера важливо спрямувати пошукові оперативно-розшукові заходи на встановлення всієї групи: форми існування групи, тривалості її функціонування, місць збору, планування і підготовки протиправної діяльності; особистих характеристик кожного з учасників

групи, психологічного клімату в групі і лідируючого ядра групи; цільових установок і антисоціальної спрямованості групи. Результати такого вивчення, їх своєчасна і правильна оцінка допоможуть оперативним працівникам краще спланувати попереджувальні заходи і здійснити їх на практиці.

Оперативна-розшуковими заходами та методами попередження оперативно-розшуковими-підрозділами кримінальних правопорушень у сфері інвестиційної діяльності інституційного інвестора, можуть бути:

– ініціювання проведення позапланових перевірок [12, с. 294] інституційного інвестора на підставі п. 3 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (мова йде не про податкові перевірки, а окремі позапланові перевірки, передбачені спеціальними законами, що регулюють діяльність окремих інституційних інвесторів);

– робота з негласними працівниками, які мають доступ до офісів та документації інституційних інвесторів (є штатними працівниками чи агентами інституційного інвестора) з метою отримання інформації про можливі факти наміру допомогти у вчиненні певних кримінальних правопорушень чи для пособництва у їх вчиненні, зокрема, щодо надання інституційним інвестором фінансування на завідомо невигідних умовах для компанії, що не має належної ділової репутації та досвіду роботи у певній сфері чи має зв'язки з країною-агресором тощо);

– організація спостереження за певними місцями: центральним офісом та іншими офісами інституційного інвестора, місцями проведення зустрічей керівництвом інституційного інвестора з потенційними учасниками інвестиційної діяльності та отримання оперативної інформації про недоліки в їх роботі чи певні правопорушення, які можуть бути використані для вчинення злочинної діяльності або про осіб, які можуть становити оперативний інтерес як пособники в реалізації намірів злочинної діяльності осіб, взятих на облік;

– організація спостереження за особами, взятими на облік, та отримання оперативної інформації про злочинні наміри;

– організація і здійснення комплексу оперативно-розшукових та інших заходів з метою недопущення вчинення потенційними правопорушниками злочинів.

До заходів попередження вчинення кримінального правопорушення конкретною особою можна віднести: вплив на особу з метою добровільної її відмови від реалізації злочинних намірів; усунення причин та умов, якими має намір скористатися особа; штучне створення обстановки, що виключає або істотно ускладнює можливість учинення кримінальних правопорушень; затримання осіб, які можуть стати співучасниками кримінального правопорушення, за вчинення ними інших злочинів (підроблення документів, шахрайство), притягнення інших осіб (які можуть стати співучасником злочинної діяльності) до різних видів відповідальності за правопорушення, що ними вчиняються (фінансової, адміністративної, дисциплінарної, цивільної тощо) [13, с. 181].

Ці прийоми обираються в залежності від оперативної обстановки, соціального та службового становища особи, індивідуальних рис її характеру, виду кримінального правопорушення вчинення якого особа планує чи має намір почати підготовку, рівня його суспільної небезпеки, вчинення особою інших кримінальних правопорушень до цього, її наміру діяти самостійно чи у співучасті з іншими особами тощо [14, с. 215].

Щоб визначити коло осіб, які становлять оперативний інтерес в цілях попередження кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів слід звернути увагу на такі категорії осіб:

– особи, що вчинили чи раніше вчиняли адміністративні правопорушення економічної спрямованості у сфері діяльності інституційних інвесторів;

– службові особи, що зловживали своїми службовими повноваженнями при використанні вільних засобів фондів інституційних інвесторів, зокрема у разі передавання фінансів комерційним структурам;

– особи, що виконують організаційно-управлінські функції у фондах чи на об'єктах інституційних інвесторів і живуть на доходи отриманні від злочинної діяльності, а також володіють злочинно здобутим рухомим і нерухомим майном;

– бухгалтери і матеріально відповідальні особи, що неодноразово допускали грубі порушення фінансової дисципліни у веденні первинного і підсумкового обліку товарно-матеріальних цінностей і притягувалися до відповідальності;

– службові особи контролюючих органів (ревізори, податкові інспектори, аудитори), що покривали недоліки фінансово-господарської діяльності виявлені у господарській діяльності зазначених інституційних інвесторів;

– службові особи, щодо яких є інформація про можливу підтримку злочинного зв'язку з представниками злочинних груп, до яких входять представники контролюючих органів та підприємств, установ і організації, що є платниками податків і ухиляються від сплати податків чи вчиняють інші кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, у тому числі суб'єкти господарювання, що сприяють керівникам територіальних підрозділів зазначених фондів у відмиванні грошових коштів і їх легалізації;

– особи, що відбували кримінальне покарання за вчинення економічних і інших корисливих злочинів або засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, і продовжують працювати у зазначених фондах, і вести злочинний спосіб життя;

– особи, позбавлені судом права займати певні посади або займатися певною діяльністю на певний період, коли не закінчився термін покарання, а також умовно засуджені за економічні злочини і працюють у цій сфері;

– особи, що отримали умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за вчинені ними злочини у цій сфері;

– кримінальні елементи, які здійснюють протидію органам оперативно-розшуковим органам та досудового розслідування у справах про економічні злочини, вчиненні у сфері діяльності інституційних інвесторів.

Висновки. Попередження кримінальних правопорушень у сфері інвестиційної діяльності інституційних інвесторів слід розглядати як один із ключових напрямів індивідуальної оперативної профілактики, що реалізується оперативними підрозділами шляхом системного, цілеспрямованого і зазвичай негласного впливу на осіб та обставини, які можуть сприяти вчиненню кримінальних правопорушень. Йдеться про своєчасне виявлення ознак підготовки злочинної діяльності, встановлення осіб, що мають намір вчинити правопорушення, і впровадження превентивних заходів, які не дозволяють перейти від наміру до дії.

Оперативне попередження може бути спрямоване як на працівників самих інституційних інвесторів, так і на осіб, які перебувають поза організаційною структурою, але впливають на процеси ухвалення рішень або реалізації інвестиційних проектів.

Доцільно нормативно і методично закріпити поняття попередження злочинів як окремого напрямку оперативно-розшукової діяльності, а також розробити спеціалізовані алгоритми дій для оперативних підрозділів, що працюють над протидією злочинності у сфері інституційного інвестування. Це дозволить посилити превентивну функцію держави, мінімізувати економічні збитки та забезпечити довіру громадян до інституцій інвестування в Україні.

Список використаних джерел:

1. Pohoretskyi, M., Cherniak, A., Serhieieva, D., Chernysh, R., & Toporetska, Z. Detection and proof of cybercrime. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(53). P. 259–269.

2. Volodymyr Vazhynskyi, Mykola Pohoretskyi, Zoriana Toporetska Assessment of Key Markets for Institutional Investors in Ukraine in the Context of War. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9 (4). P. 44–49.

3. Грібов М.Л., Черняк А.М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ.* 2018. № 4 (109). С. 37–51.

4. Важинський В. М. Запобігання злочинам у сфері інвестиційної діяльності в умовах війни. *Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (Київ, 8–9 груд. 2022 р.)* / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 135–138.

5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

6. Крєпаков І. О. Щодо визначення дефініції «оперативно-розшукова профілактика». *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 листопада 2017 року).* Харків, 2017. С. 108–110.

7. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.

8. Погорецький М. А. Питання попередження службових злочинів у сфері господарської діяльності оперативно-розшуковими заходами. *Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарської діяльності*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 9 листоп. 2004 р.) / Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2005. С. 147–149.

9. Савченко О. О. Основи економічної безпеки і попередження злочинів у процесі інвестиційної діяльності банківських та фінансових установ: наук.-практ. посіб. / О. О. Савченко, Н. І. Новікова, Е. В. Рижков; за заг. ред. О. О. Савченка. Донецьк: ДЮІ, 2008. 164 с.

10. Погорецький М. А. Попередження злочинів засобами оперативно-розшукової діяльності. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності*: матеріали наук. практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2010 р.) / МВС України; Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2010. С. 13–15.

11. Важинський В. М. Роль поліції у попередженні правопорушень інституційних інвесторів. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції:* матеріали круглого столу (м. Київ, 28 бер. 2024 року). Київ: НАВС, 2024. С. 37–39.

12. Топорецька З. М. Проблема позапланових документальних перевірок в кримінальному провадженні. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.): у 2 ч. / редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 294–296.

13. Топорецька З. М. Оперативно-розшукова профілактика злочинів, пов'язаних з гральним бізнесом. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід:* матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лют. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 181–185.

14. Погорецький М. А., Топорецька З. М. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності на початковому етапі досудового розслідування зайняття гральним бізнесом. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2013. №3. С. 215–225.

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.23

ГАГАЧ В.А.

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ: АНАЛІЗ ДОСВІДУ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY RELATED TO DOCUMENT FORGERY: ANALYSIS OF FOREIGN COUNTRIES EXPERIENCE

У статті здійснено комплексний аналіз зарубіжного досвіду розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів. Розглянуто організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих правоохоронних органів провідних країн світу – таких як Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Німеччина, Республіка Польща тощо. Визначено, що у більшості держав розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів здійснюється в межах боротьби з фінансовими злочинами, шахрайством, відмиванням доходів та корупцією, а ключову роль відіграють міжвідомча координація, цифрові бази даних і використання аналітичних платформ. З'ясовано, що ефективність розслідування таких кримінальних правопорушень у зарубіжних країнах забезпечується завдяки інтеграції фінансової розвідки, аудитних служб, податкових органів і правоохоронних структур, а також впровадженню сучасних методик розслідування. У країнах ЄС важливу роль відіграють Директива (ЄС) 2017/1371, Директива 2019/1153 та Директива 2019/713, які встановлюють правові стандарти криміналізації підроблення документів у фінансово-господарській сфері, зобов'язують держави-члени забезпечити обмін інформацією між банками, фінансовими моніторинговими службами та слідчими органами. Проаналізовано можливості адаптації позитивного зарубіжного досвіду в Україні. Окрему увагу приділено необхідності формування державно-приватного партнерства у сфері виявлення підробок у фінансових і комерційних структурах, що відповідає підходам США, Канади та Великої Британії. У результаті проведеного аналізу обґрунтовано, що системне використання міжнародного досвіду сприятиме підвищенню ефективності вітчизняної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів, удосконаленню міжвідомчої взаємодії та забезпеченню відповідності українського законодавства європейським стандартам фінансової безпеки.

Ключові слова: *підробка документів, господарська діяльність, економічні злочини, розслідування, криміналістика, міжнародний досвід.*

The article provides a comprehensive analysis of foreign experience in investigating criminal offenses in the field of economic activity related to document forgery. The organizational and legal principles of the activities of specialized law enforcement agencies of leading countries in the world are considered – such as Great Britain, the United States of America, the Federal Republic of Germany, the Republic of Poland, etc. It is determined that in most countries, the investigation of criminal offenses in the field of economic activity related to document forgery is carried out within the framework of the fight against financial crimes, fraud, money laundering and corruption, and the

© ГАГАЧ В.А. – кандидат юридичних наук, старший дослідник, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0000-7933-0712
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

key role is played by interdepartmental coordination, digital databases and the use of analytical platforms. It is found that the effectiveness of the investigation of such criminal offenses in foreign countries is ensured by the integration of financial intelligence, audit services, tax authorities and law enforcement agencies, as well as the implementation of modern investigation methods. In the EU countries, Directive (EU) 2017/1371, Directive 2019/1153 and Directive 2019/713 play an important role, establishing legal standards for the criminalization of document forgery in the financial and economic sphere, obliging Member States to ensure the exchange of information between banks, financial monitoring services and investigative bodies. The possibilities of adapting positive foreign experience in Ukraine are analyzed. Special attention is paid to the need to form a public-private partnership in the field of detecting forgeries in financial and commercial structures, which corresponds to the approaches of the USA, Canada and Great Britain. As a result of the analysis, it is substantiated that the systematic use of international experience will contribute to increasing the efficiency of domestic forensic methods for investigating criminal offenses in the field of economic activity related to document forgery, improving interdepartmental cooperation and ensuring compliance of Ukrainian legislation with European financial security standards.

Key words: *document forgery, economic activity, economic crimes, investigation, forensics, international experience.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та цифровізації господарської діяльності зростає кількість і складність кримінальних правопорушень економічного характеру. Особливу небезпеку становлять кримінальні правопорушення, пов'язані з підробкою документів у сфері господарських правовідносин, які спричиняють істотну шкоду фінансово-економічним інтересам держави, бізнесу та громадян. Такі кримінальні правопорушення нерідко мають транснаціональний характер, здійснюються з використанням сучасних інформаційних технологій, що ускладнює їх виявлення, документування та доведення вини.

Проблематика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів залишається надзвичайно актуальною, особливо в контексті активного розвитку підприємництва, міжнародного співробітництва та зростання кількості електронних транзакцій. Ефективна протидія таким кримінальним правопорушенням потребує не лише вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства, тактики проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а й запозичення позитивного досвіду розслідування таких кримінальних правопорушень іноземних держав.

Аналіз підходів, які застосовуються в іноземних правових системах, дозволяє окреслити перспективні напрямки підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробкою документів у господарській діяльності, а також сприяє гармонізації української практики з міжнародними стандартами.

Метою наукової статті є аналіз досвіду іноземних держав щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів та формування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності слідчих органів досудового розслідування .

Виклад основного матеріалу. Зростання рівня вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, особливо тих, що пов'язані з підробкою документів, є глобальною проблемою. Ефективна протидія вимагає вивчення та імплементації успішного досвіду іноземних держав. Зокрема, за даними упродовж 2024 року детективами Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ) зареєстровано 5 547 кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, з яких за: ст. 199 КК України – 370; ст. 200 КК України – 96; ст. 201-1 КК України –30; ст. 201-3 КК України – 28; ст. 201-4 КК України – 49; ст. 203-2 КК України – 300; ст. 204 КК України – 887; ст. 205-1 КК України – 403; ст. 206 КК України – 58; ст. 206-2 КК України – 55; ст. 209 КК України – 435; ст. 209-1 КК України – 5; ст. 210 КК України – 12; ст. 211 КК України – 2; ст. 212 КК України – 2 389; ст. 212-1 КК України – 63; ст. 218-1 КК України – 8; ст. 219 КК України – 52; ст. 220-2 КК України – 8; ст. 222 КК України – 65; ст. 222-1 КК України – 5; ст. 224 КК України –1; ст. 229 КК України – 186; ст. 231 КК України – 5; ст. 232 КК України – 4; ст. 232-2 КК України – 1; ст. 233 КК України – 12; інші кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності – 18 [1].

Тенденція зазначених показників зберігається і станом на третій квартал 2025 року. Зокрема відповідно до статистики Офісу Генерального прокурора станом на липень 2025 року зареєстровано 3508 кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності [2]. При цьому, в 2024 році таких кримінальних правопорушень було зареєстровано 5139 [3], що в свою чергу свідчить про збільшення рівня вчинення кримінальних правопорушень на кінець 2025 року, порівнянні з попереднім звітним роком. Показники рівня злочинності у сфері господарської діяльності залишаються високими також в Європейських державах. Так, згідно даних офіційної статистики станом на кінець 2024 року Європейська прокуратура (ЕРРО) мала 2666 триваючих розслідувань, що на 38% більше, ніж у попередньому році. Загальні збитки для бюджету ЄС оцінюються у 24,8 млрд. євро, з яких понад 13,15 млрд. євро припадає на транснаціональні випадки ПДВ-шахрайства [4].

Зазначене зумовлює проведення аналізу правових, організаційних та криміналістичних підходів до розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів, задля виявлення та запозичення найбільш дієвих механізмів до національної правоохоронної системи.

Україна, ставши на шлях євроінтеграції у своїй діяльності має орієнтуватися на стратегію розвитку країн-учасниць ЄС, зокрема і в сфері захисту інтересів суб'єктів господарювання та протидії кримінальним правопорушенням у цій сфері.

В ЄС діє низка директив, які регламентують діяльність з протидії кримінальним правопорушенням в сфері господарської діяльності, фінансовій сфері, пов'язаним із шахрайством, підробкою документів, корупцією, протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом тощо. Ці акти спрямовані на уніфікацію підходів до виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із фінансовими операціями, що забезпечує ефективну координацію між державами-членами та підвищує загальний рівень безпеки економічного середовища.

Зокрема, Директива (ЄС) 2017/1371 від 05.07.2017 р. про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами встановлює мінімальні правила для визначення кримінальних правопорушень та санкцій у сфері шахрайства, що завдає шкоди фінансовим інтересам Союзу [5]. Щодо кримінальник правопорушень пов'язаних із шахрайством, яке завдає шкоди фінансовим інтересам Союзу, то до них Директивою віднесено наступні діяння: стосовно видатків, не пов'язаних з проведенням закупівель – будь-яка дія чи бездіяльність щодо: використання або надання неправдивих, невірних або неповних тверджень чи документів, наслідком чого є незаконне привласнення або неправомірне утримання коштів або активів з бюджету ЄС або з бюджетів, управління якими здійснюється Союзом або від його імені; нерозголошення інформації в порушення конкретного зобов'язання, що призводить до таких самих наслідків; або неправомірне використання таких коштів або активів, тобто витрачання на інші цілі, ніж це було обумовлено цільовим призначенням; стосовно видатків, пов'язаних з проведенням закупівель, щонайменше коли це вчиняється задля одержання неправомірної вигоди для порушника або іншої особи шляхом завдання збитків для фінансових інтересів Союзу – будь-яка дія чи бездіяльність щодо: використання або надання неправдивих, невірних або неповних тверджень чи документів, наслідком чого є незаконне привласнення або неправомірне утримання коштів або активів з бюджету ЄС або з бюджетів, управління якими здійснюється Союзом або від його імені; не розкриття інформації в порушення конкретного зобов'язання, що призводить до таких самих наслідків; або неправомірне використання таких коштів або активів, тобто витрачання на інші цілі, ніж це було обумовлено цільовим призначенням, що завдає шкоди фінансовим інтересам Союзу; стосовно доходів, крім тих, що формуються за рахунок власних ресурсів ПДВ, зазначених у пункті (d) – будь-яка дія чи бездіяльність щодо: використання або надання неправдивих, невірних або неповних тверджень чи документів, наслідком чого є незаконне зменшення ресурсів бюджету ЄС або бюджетів, управління якими здійснюється Союзом або від його імені; не розкриття інформації в порушення конкретного зобов'язання, що призводить до таких самих наслідків; або неправомірне використання законно отриманої вигоди, що призводить до таких самих наслідків; стосовно доходів, що формуються за рахунок власних ресурсів ПДВ – будь-яка дія чи бездіяльність, учинені за допомогою транскордонних шахрайських схем щодо: використання або надання неправдивих, невірних або неповних звітів чи документів щодо ПДВ, наслідком чого є зменшення ресурсів бюджету ЄС; не розкриття інформації про ПДВ у порушення конкретного зобов'язання, що призводить до таких самих наслідків; або надання вірних звітів щодо

ПДВ з метою шахрайського приховування несплати або неправомірного створення прав на відшкодування ПДВ [5].

Крім того, розглядуваною Директивою визначено особливості притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб за такі кримінальні правопорушення державами-членами, а також санкції зокрема щодо юридичних осіб, можливість накладення арешту та конфіскації.

Для України, як держави, що задекларувала курс на євроінтеграцію та бере участь у численних програмах фінансування з боку ЄС, положення цієї Директиви мають не лише орієнтуюче, а й практичне значення. Гармонізація національного кримінального та кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами, закріпленими в директиві, є важливою складовою виконання зобов'язань України у межах Угоди про асоціацію з ЄС. Крім того, відповідність українських механізмів протидії шахрайству з бюджетними коштами нормам ЄС є необхідною передумовою для ефективної співпраці з такими органами, як Європейська прокуратура та Управління з питань запобігання зловживанням і шахрайству.

Директива 2019/1153 від 20.06.2019 р. про встановлення правил, що сприяють використанню фінансової та іншої інформації з метою запобігання, виявлення, розслідування або судового переслідування певних кримінальних правопорушень, та про скасування Рішення Ради 2000/642 [6]. регламентує механізми доступу правоохоронних органів і судових органів до фінансової інформації, включаючи дані про фінансові транзакції, банківські рахунки та інші фінансові операції. Цей нормативно-правовий акт встановлює єдині стандарти і процедури обміну інформацією між державами-членами ЄС, що сприяє ефективній протидії злочинам, зокрема легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, шахрайству та іншим тяжким фінансовим злочинам. Директива забезпечує узгодженість підходів до збору, обробки та використання фінансової інформації у кримінальному процесі, що підвищує оперативність і якість розслідувань, а також сприяє захисту фінансових інтересів держав та Європейського Союзу в цілому [6].

Директива 2019/713 від 17.04.2019 р. про боротьбу з шахрайством і підробкою безготівкових платіжних засобів та заміну Рамкового рішення Ради 2001/413 [7] встановлює мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень і санкцій у сфері шахрайства та підробки безготівкових платіжних засобів. Серед іншого Директива рекомендує виділяти наступні кримінальні правопорушення в цій сфері: шахрайське використання безготівкових платіжних інструментів; правопорушення, пов'язані з шахрайським використанням фізичних безготівкових платіжних засобів; правопорушення, пов'язані з шахрайським використанням нематеріальних безготівкових платіжних засобів, шахрайство, пов'язане з інформаційними системами; крім цього пропонується криміналізувати й діяння, які спрямовані на придбання, прилаштування та вчинення інших дій із засобами для вчинення вказаних кримінальних правопорушень [8, с. 65].

Зазначені міжнародні акти є важливими у боротьбі з кримінальними правопорушеннями в сфері господарської діяльності, зокрема пов'язаних із підробкою документів, оскільки вони формують комплексну правову основу Європейського Союзу для захисту фінансових інтересів, запобігання шахрайству, кіберзлочинам та зміцнення міжвідомчої взаємодії, створюють єдину європейську систему кримінально-правових стандартів для боротьби з шахрайством у фінансово-господарській сфері, забезпечують ефективну координацію між слідчими органів досудового розслідування та іншими уповноваженими інституціями, підсилюють аналітичну складову криміналістичних методик, зокрема використання електронних баз даних, фінансової аналітики та цифрових доказів.

Крім правових актів Європейського Союзу, важливе значення для удосконалення національної криміналістичної методики має вивчення практичного досвіду іноземних правоохоронних органів, які успішно реалізують комплексні підходи до виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів.

У європейському просторі протидію фінансовим правопорушенням здійснює OLAF – Управління з питань запобігання зловживанням і шахрайству (далі – OLAF). На OLAF покладено відповідальність за боротьбу із шахрайством і зловживаннями у використанні коштів з бюджету Європейського Союзу. Серед основних завдань OLAF: проведення незалежного розслідування шахрайства та корупції з використанням коштів ЄС, щоб гарантувати цільове їх використання; розслідування серйозних правопорушень, учинених працівниками ЄС та членами європейських інституцій, що сприятиме зміцненню довіри громадян до інституцій ЄС; формування політики ЄС щодо протидії шахрайству [9, с. 14–15].

Крім того, діяльність OLAF щодо розслідування правопорушень передбачає: оцінювання вхідної інформації, що становить потенційний інтерес для слідства та визначення достатності підстав для початку розслідування; проведення адміністративних розслідувань у співпраці з національними органами кримінального чи адміністративного розслідувань, а також з ЄС та міжнародними органами; підтримку розслідувань національними органами влади; надання рекомендацій щодо дій, які мають бути застосовані відповідними органами ЄС або національними органами влади; моніторинг дій цих органів з метою оцінювання впливу роботи OLAF у боротьбі із шахрайством і підтримки, яку надають національним органам влади [9, с. 15].

У багатьох розвинених країнах розслідування економічних кримінальних правопорушень, в тому числі пов'язаних з підробкою документів, здійснюється у спеціалізованих підрозділах.

Для прикладу, у Великій Британії таким органом є Управління з розслідування серйозних шахрайств (далі – SFO), що відноситься до невідомчого урядового департаменту уряду Сполученого Королівства, який розслідує та переслідує випадки серйозного або складного шахрайства та корупції в Англії, Уельсі та Північній Ірландії. SFO підзвітне Генеральному прокурору Англії та Уельсу та було створено Законом про кримінальне правосуддя 1987 року, актом парламенту Сполученого Королівства [10]. Особливістю вказаного підрозділу є те, що в ньому застосовується модель інтегрованого розслідування, коли в одній структурі працюють слідчі, прокурори, фінансові аналітики та експерти з цифрової криміналістики, що в свою чергу дає змогу швидко виявляти складні випадки шахрайства з використанням підроблених документів, корпоративні підробки, фальсифікацію звітності та незаконне використання електронних підписів. Крім того, особливість британського підходу є акцент на відшкодуванні завданих збитків, а не лише на кримінальному покаранні винних.

Також з метою координації зусиль з протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності у Великобританії було створено спеціалізовану Об'єднану робочу групу. До складу даної групи увійшли провідні спеціалісти фінансового сектору економіки. Питаннями оперативної роботи обіймається Національна служба Великобританії з фінансових розслідувань, у складі якої є Бюро з валютних розслідувань. У межах функціонування вищенаведеної Об'єднаної групи особлива увага приділяється правопорушенням, пов'язаним із легалізацією злочинних коштів. [11, с. 70].

Натомість у Шотландії подібні кримінальні правопорушення розслідують підрозділи поліції через свій Спеціалізований відділ боротьби зі злочинністю, а кримінальне переслідування здійснює Підрозділ з боротьби з економічними злочинами Королівської канцелярії та Прокурорська податкова служба [12].

У Федеративній Республіці Німеччина розслідування здійснюється спеціальними підрозділами кримінальної поліції (Kriminalpolizei). Основним органом, що безпосередньо проводить розслідування таких кримінальних проваджень на федеральному рівні, є «Zentralstelle für Finanz transaktion suntersuchungen» (FIU) – Центральний офіс з розслідування фінансових транзакцій, який входить до структури Федерального відомства кримінальної поліції (Bundeskriminalamt, BKA). FIU спеціалізується на виявленні та аналізі підозрілих фінансових операцій, пов'язаних із підробкою документів, відмиванням грошей та іншими економічними злочинами [13]. Крім того, наприкінці серпня 2022 року Федеральний міністр фінансів Німеччини Крістіан Лінднер (FDP) оголосив про створення Федерального управління з боротьби з фінансовими злочинами (BFKA) – першої складової нової федеральної вищої установи з протидії фінансовій злочинності у сфері діяльності Федерального міністерства фінансів. Мета створення BFKA – об'єднати всі необхідні компетенції для ефективної боротьби з фінансовою злочинністю під егідою однієї установи, яка отримає всі потрібні функції та повноваження. Федеральна вища установа з протидії фінансовій злочинності матиме такі ключові напрями діяльності: проведення розслідувань великих і складних випадків відмивання коштів, особливо з міжнародним компонентом; оперативна відповідальність за виконання санкційних заходів; аналітична робота з повідомленнями про підозру у відмиванні грошей; координація наглядової діяльності у нефінансовому секторі. Основною причиною створення BFKA стали результати оцінки Німеччини 2020–2021 років, проведеної Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [14]. Важливу роль також відіграють органи прокуратури, що координують діяльність слідчих підрозділів.

В Італійській Республіці функціонує Фінансова гвардія Італії, що підпорядковується Міністерству економіки та фінансів, до основних завдань якої віднесено: протидію організованій злочинності; здійснення податкового контролю; запобігання та протидія шахрайству в системі Євросоюзу; митний контроль та контроль за витрачанням державних коштів; нагляд за

законністю під час проведення торгів, державних закупівель та розміщенні замовлень; нагляд за акцизами; захист культурної і археологічної спадщини Італії; захист авторських прав та патентів; організація взаємодії з іншими правоохоронними органами держави [15].

Крім того, до складу Фінансової гвардії Італії структурно входять кілька спеціалізованих управлінь: Центральна служба кримінальних розслідувань (SCICO); підрозділ по боротьбі з організованою злочинністю (GICO), у який структурно входить підрозділ по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів (GOA); Антитерористичне відомство (ATPI); група по боротьбі з фінансовим шахрайством (GRF); інші відділення [16, с. 144].

У Латвійській Республіці розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема й підробки документів, печаток і штампів та використання та знищення підробленого документа, печатки і штампа) здійснює Департамент податкової та митної міліції Служби державних доходів [17, с. 343].

Кримінальне законодавство Польщі до економічних злочинів, які можуть бути скоєні на підприємстві, відносить: злочини проти власності (всі види незаконного привласнення, включаючи розкрадання фінансових активів або товарів), злочини проти бізнес-інституцій (отримання банківських позик, страхових відшкодувань та інші подібні дії, здійснені під неправдивим приводом), відмивання грошей, маніпуляції з бухгалтерським обліком (фальсифікація цифр у бухгалтерських книгах або підробка бухгалтерської звітності та документації, використання підроблених документів, засвідчення неправдивих даних та маніпуляції з цифрами), кіберзлочини (незаконне завантаження з Інтернету, використання чужого програмного забезпечення для отримання фінансової вигоди, крадіжка банківської бази даних), виведення на ринок товарів під підробленою або контрафактною торговою маркою, – продаж ліцензованих товарів без ліцензії, податкові злочини, злочини проти навколишнього середовища, злочини проти прав працівників, злочини проти захисту даних (розголошення або порушення професійної таємниці та таємниці листування) [18, с. 121].

Крім того, Кримінальний кодекс Республіки Польща містить окремий розділ, присвячений встановленню кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері документообігу, зокрема: використання підробленого документу; внесення неправдивих відомостей в документ, щодо юридично важливих обставин тощо.

Розслідування таких злочинів проводять спеціалізовані підрозділи поліції та Агентства внутрішньої безпеки. Спеціально створений Департамент боротьби з економічними злочинами відповідає за виявлення, розкриття та боротьбу, зокрема, з фінансовими злочинами та фінансовими правопорушеннями, а також випадками злочинів та правопорушень, пов’язаних з порушенням положень, що стосуються товарів, торгівля якими підлягає забороні або обмеженню [19].

Також, правове регулювання в Польщі надає поліції повноваження здійснювати низку слідчих (розшукових) дій, зокрема: вилучення рухомого майна, обшук (у тому числі інформаційних систем), арешт майна, огляд, затримання особи, допит потерпілого, свідка або підозрюваного, виклик на допит, очну ставку або проведення слідчих експериментів. Серед інших процесуальних дій, зокрема в частині забезпечення кримінального провадження допускається: накладення арешту на майно, збирання доказів для обґрунтування клопотання про застосування запобіжних заходів, у тому числі – про заборону здійснення підприємницької діяльності. Ефективність досудового розслідування забезпечується передачею справ економічної спрямованості до спеціалізованих організаційних підрозділів прокуратури або поліції [20, с. 223].

Підробка документів у сфері господарської (економічної) діяльності в США часто кваліфікується як федеральний злочин, пов'язаний з «white-collar crimes», або так звана злочинністю серед білих комірців, таких як фінансовий обман, корпоративне шахрайство чи фальсифікація бізнес-документів. Розслідуванням займаються федеральні агенції та їхні спеціалізовані підрозділи. Серед підрозділів, які розслідувають такі злочини в США:

FBI (Федеральне бюро розслідувань) підрозділ White-Collar Crime – веде розслідування складних економічних злочинів, включаючи фальсифікацію документів у корпоративних схемах, обмані інвесторів та фінансовому шахрайстві, що вчиняються на регіональному, національному або міжнародному рівнях (підробка бухгалтерської звітності та/або перекручування фінансового стану, шахрайські угоди, спрямовані на завищення прибутку або приховування збитків, незаконні операції, спрямовані на уникнення регуляторного контролю тощо). ФБР тісно співпрацює з партнерськими правоохоронними та регуляторними органами, такими як: Комісія з цінних паперів та бірж, Податкова служба США, Поштова інспекційна служба США, Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами, Мережа боротьби з фінансовими злочинами Міністерства фінансів США [21].

US Secret Service або Секретна служба – підрозділ фінансових розслідувань – спеціалізується на розслідуваннях фальсифікації фінансових інструментів, підроблених чеків, доступних пристроїв (карт) та інших документів, що впливають на економіку. Крім того, в штаті Секретної служби функціонують експертні підрозділи, які зокрема спеціалізуються на аналізі підроблених грошей та цінних паперів, експерти з цифрової/комп'ютерної криміналістики, судово -бухгалтерські експертизи, фінансовий аналіз, експертиза сумнівних документів тощо [22].

DOJ Fraud Section (Criminal Division, Department of Justice) прокурорський підрозділ, що координує та веде розслідування складних економічних злочинів, включаючи фальсифікацію документів для обману. Надає підтримку іншим агенціям та проводить тренінги. Корпоративне шахрайство з фальшивими документами, міжнародні схеми обману [23].

Крім того, з метою боротьби з кримінальними правопорушенням у сфері господарської діяльності, в США практикується проведення спільної підготовки співробітників органів, які здійснюють боротьбу з економічними правопорушеннями, а саме: Служби внутрішніх доходів США, Митної служби США, Бюро по алкоголю, тютюну та вогнепальній зброї США. Як правило, навчання відбувається в єдиному навчальному центрі за загальною для всіх вищенаведених органів програмою. При цьому особлива увага приділяється розгляду практичних питань правозастосування, питанням компетенції, повноважень та інших важливих напрямів у боротьбі з економічними правопорушеннями. Проведення спільного навчання співробітників різних правоохоронних і контролюючих органів США сприяє підвищенню рівня їх практичного співробітництва в боротьбі з податковими й іншими правопорушеннями в сфері господарської діяльності. Разом з тим, з метою збору, аналізу й обробки інформації про можливі податкові та інші правопорушення в сфері оподаткування підрозділи Служби внутрішніх доходів США здійснюють співробітництво й з іншими державними відомствами [24, с. 146].

Таким чином, в США значна частина розслідування кримінальних правопорушень так званих «білих комірців» здійснюється приватними агентствами. Досить часто це пов'язано з тим що великі корпорації не чекають дій правоохоронних органів, а проводять власні внутрішні розслідування через приватні агентства, що в свою чергу потребує менших затрат часу, дозволяє зберегти конфіденційність та дозволяє уникнути репутаційних втрат. Загалом американська модель базується на співпраці, а не конкуренції між державними і приватними структурами, на якій і формується єдина система боротьби з економічними кримінальними правопорушеннями.

Можна підсумувати, що курс України на інтеграцію в європейську спільноту передбачає адаптацію її законодавства до загальноприйнятих стандартів європейського та міжнародного рівня у сфері регулювання усіх суспільних відносин, у тому числі у сфері кримінального провадження та його криміналістичного забезпечення [25, с. 10]. Неодмінною складовою даного процесу є вивчення практики провідних іноземних держав щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів.

Висновки. Наведений вище досвід іноземних держав у розслідуванні злочинів, пов'язаних із підробкою документів у сфері господарської діяльності, має прямі паралелі та точки порівняння з діяльністю українських правоохоронних органів. Функції, які в розвинутих країнах виконують спеціалізовані структури, в Україні розподілені між кількома ключовими відомствами залежно від суб'єкта, об'єкта та тяжкості кримінального правопорушення.

Так аналогом спеціалізованих органів зарубіжних держав (на прикладі SFO, ФБР, Kriminalpolizei) в Україні головним органом, відповідальним за розслідування більшості економічних кримінальних правопорушень, включно з підробкою документів у сфері господарської діяльності, є Бюро економічної безпеки України (БЕБ). Як і Serious Fraud Office (SFO) у Великій Британії, БЕБ створено для комплексного розслідування економічних кримінальних правопорушень із залученням фінансового аналізу. Проте, БЕБ ще перебуває на етапі становлення, тоді як його іноземні аналоги мають десятиліття досвіду та усталені методики.

Ще одним спеціалізованим органом в Україні є Департамент стратегічних розслідувань (далі – ДСР) Національної поліції до компетенції якого входить розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами, зокрема і в сфері господарської діяльності. ДСР виконує функцію, подібну до спеціалізованих відділів кримінальної поліції Німеччини.

Якщо підробка документів є елементом корупційної схеми в нашій державі розслідування таких кримінальних правопорушень здійснює Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ). На відміну від країн, де функції сконцентровані в одному органі (наприклад, SFO), в Україні існує певна розпорошеність функцій, що вимагає особливо якісної міжвідомчої координації.

Щодо спеціалізованих криміналістичних центрів зарубіжних країн, таких як експертні підрозділи Секретної служби США, українським аналогом є Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України, яка складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (ДНДЕКЦ МВС), та установ в усіх обласних центрах – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ МВС). Та них зокрема покладено повноваження здійснювати почеркознавчі, технічні та інші види експертиз документів, використовуючи схожі методи (спектральний аналіз, порівняльна мікроскопія).

При цьому, рівень технічного оснащення та доступ до новітніх цифрових методик в експертних центрах МВС та криміналістичних підрозділах, хоч і модернізується, все ще може поступатися передовим лабораторіям Німеччини чи США. Крім того, для ефективної боротьби з транснаціональною кіберзлочинністю, в тому числі яка пов'язана зі сферою господарювання, необхідне збільшення кількості кваліфікованих ІТ-криміналістів та впровадження спеціалізованого програмного забезпечення, що використовується в провідних західних структурах.

Щодо рівня співпраці, то для прикладу аналогом органу, що уповноважений здійснювати фінансовий моніторинг (FATF – міжнародної міжурядової організації, яка встановлює світові стандарти у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, а також поширенню зброї масового знищення) українським її аналогом є Державна служба фінансового моніторингу (Держфінмоніторинг). Цей орган забезпечує відповідність стандартам FATF. При цьому, ефективність його роботи залежить від співпраці з БЕБ та НАБУ, що є ключовим для відстеження підозрілих фінансових операцій, що є важливою ознакою кримінальних правопорушень із підробкою документів.

Таким чином, Україна продовжує розвивати сучасну інституціональну модель, яка відповідає міжнародним тенденціям спеціалізації. Однак, для досягнення ефективності, порівнянної з SFO або ФБР, необхідно зосередитися на посиленні експертного та технічного потенціалу нових органів (особливо БЕБ та НАБУ), глибшій інтеграції фінансового та цифрового аналізу у слідчу роботу та постійному навчанні кадрів новим методикам протидії організованій злочинності, що посягає на сферу господарських відносин.

Використання та впровадження міжнародної практики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів таких кримінальних правопорушень в практичну діяльність правоохоронних органів дозволить значно підвищити ефективність боротьби з економічними кримінальними правопорушеннями та підробкою документів, що є критично важливим для зміцнення правопорядку та економічної стабільності.

Список використаних джерел:

1. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2024 рік (відповідно до статті 35 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України». URL: https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/2025/Zvit-ESBU-2024.pdf.

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-липень 2025 року. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-3.

4. 2024 Annual Report: EPPO leading the charge against EU fraud. The independent public prosecution office of the EU. URL: https://www.eppo.europa.eu/en/media/news/2024-annual-report-eppo-leading-charge-against-eu-fraud?utm_source=chatgpt.com.

5. Директива Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 2017/1371 від 5 лип. 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text/

6. Директива Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2019/1153 від 20 червня 2019 року про встановлення правил, що сприяють використанню фінансової та іншої інформації для запобігання окремим кримінальним злочинам, їх виявлення, розслідування або кримінального переслідування, та про скасування Рішення Ради 2000/642/ЮВС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-19#Text.

7. Directive (EU) 2019/713 of the European parliament and of the council of 17 April 2019 on combating fraud and counterfeiting of non-cashmeans of payment and replacing Council Framework Decision 2001/413/JHA. URL: https://eurlex.europa.eu/eli/dir/2019/713/oj.

8. Солоджук В.В. Кримінально-правова охорона інформації у сфері господарської діяльності. Дис.. докт..філос. Львів. 2025. 231 с.

9. Чернявський С.С., Некрасов В. А. Питання протидії злочинам, що стосуються фінансових інтересів України та Європейського Союзу. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 3 (108). С. 11–23.

10. Serious Fraud Office (SFO). GOV UK. URL: https://www.gov.uk/government/organisations/serious-fraud-office/about.

11. Калганова О. А., Колісник С. А. Окремі аспекти міжнародного досвіду боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом // Міжнародне співробітництво під час фінансових розслідувань: тези Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (10 травня 2019 р.) / відп. за вип. А. М. Падалка, О. А. Калганова; Університет ДФС України. Ірпінь, 2019. С. 67–72.

12. Police Scotland. URL: https://www.scotland.police.uk/access-to-information/

13. Financial Intelligence Unit. URL: https://www.zoll.de/DE/Der-Zoll/Aufgaben-des-Zolls/Schutz-fuer-Mensch-Wirtschaft-und-Umwelt/FIU-Aufgaben/fiu-aufgaben_node.html.

14. Weerth C. Bundesamt zur Bekämpfung von Finanzkriminalität (BBF). URL: https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/bundesamt-zur-bekaempfung-von-finanzkriminalitaet-124746.

15. The role of the Guardia di Finanza as the economic and financial police guardian of the state and European Union budgets. URL: http://treasuresandtales.com/index.php/art-recoveryteam-of-gdf/23-the-role-of-the-guardia-di-finaza.

16. Лежненко І.П. Організаційно-правові засади функціонування фінансової гвардії Італії (La Guardia di Finanza). Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2018. Вип. 1–2 (10–11). С. 142–148.

17. Барановська Т. В. Запобігання та протидія кримінальним правопорушенням проти економічної системи. монографія. Житомир: Бук-Друк. 2023. 420 с.

18. Kamiński R. Economic Crime in Poland and Worldwide, with Particular Focus on Financial and Accounting Fraud. Rev. Integr. Bus. Econ. Res. Vol 2(1). Poznań. P. 120–132.

19. Kodeks karny. USTAWA z dnia 19 kwietnia 1969 r.URL: https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1969-13-94,16787601.html.

20. Porwisz M. Combating economic crime in Poland criminological and empirical perspective. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 3 (124). С. 221–224.

21. White-Collar Crime. FBI. URL: https://www.fbi.gov/investigate/white-collar-crime.

22. United States Secret Service. URL: https://www.secretservice.gov/investigations.

23. Fraud Section (FRD). Criminal Division. URL: https://www.justice.gov/criminal/criminal-fraud.

24. Сугак О.В Адміністративно-правова протидія правопорушенням у сфері господарської діяльності. Дис.. на здобут… ступ… канд..юридичних наук. Суми 2020. 238 с.

25. Yu. Chornous, O. Dulskyi International and European forensic support standards for criminal proceedings. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs* / Ed. by S. Cherniavskyi (Editor-in-Chief) et al. Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 2024. Vol. 14, No. 1. P. 9–19. https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/1.2024.09

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.24

ЛУГОВИЙ В.О.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЕКСТРАДИЦІЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПУВАННЯМИ

PROBLEMATIC ASPECTS OF EXTRADITION DURING PRE-TRIAL INVESTIGATIONS OF CRIMES COMMITTED BY TRANSNATIONAL CRIMINAL GROUPS

Метою статті є дослідження проблемних аспектів екстрадиції під час розслідування злочинів, учинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями. Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями. На основі наукової літератури опрацьовуються проблемні аспекти екстрадиції в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Автор акцентує увагу на тому, що Проблематика транснаціональної злочинності створює виклики не лише у сфері розслідування злочинів, які вчиняють її члени в окремих державах, а й у міжнародному співробітництві, що реалізується у різноманітних формах. Серед його форм особливе місце займає видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення як одна зі специфічних засобів вказаної співпраці. Досліджуючи питання, що пов'язані з вказаною кримінально-процесуальною процедурою, слід наголосити на тому, що вони досить актуальні на сьогоднішній день. Це пояснюється як військовою агресією рф, так і безпосередньою загрозою трафіку зброї, боєприпасів, наркотичних речовин тощо до країн Європейського союзу через територію України як одного з напрямів діяльності транснаціональних організованих злочинних угрупувань. Крім того, визначені наступні взаємопов'язані фактори, а саме: розповсюдження міжнародної та національної кримінальної злочинності; вчинення злочинів на території різних держав; тяжкість вчинених протиправних діянь; обов'язкову взаємодію судових та правоохоронних органів для забезпечення найбільш оптимального процесу визначеної категорії кримінальних проваджень. Підтримується позиція стосовно наступного формулювання екстрадиції: заснований на принципах і нормах міжнародного і національного права процес, пов'язаний з наданням державами правової взаємодопомоги, що полягає у передачі злочинця державі, на території якої було вчинено злочин, або державі, громадянином якої є злочинець, чи державі, котра найбільше потерпіла від злочинного діяння, для притягнення його до кримінальної відповідальності або виконання винесеного вироку суду.

Ключові слова: *транснаціональне організоване злочинне угруповання, злочин, процесуальна дія, видача особи, екстрадиція, розслідування, кримінальне провадження, планування розслідування.*

The purpose of the article is to study the problematic aspects of extradition during the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups. The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups. On the basis of scientific literature, problematic aspects of extradition in criminal proceedings of the category under study are studied. The author emphasizes that the issue of transnational crime creates challenges not only in the field of investigation of crimes committed by its members in individual states,

© ЛУГОВИЙ В.О. – кандидат юридичних наук, докторант (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0007-7276-2994
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

but also in international cooperation, which is implemented in various forms. Among its forms, a special place is occupied by the extradition of persons who have committed a criminal offence as one of the specific means of the specified cooperation. When studying the issues related to the specified criminal procedure, it should be emphasized that they are quite relevant today. This is explained both by the military aggression of the rf and by the direct threat of trafficking in weapons, ammunition, narcotics, etc. to the countries of the European Union through the territory of Ukraine as one of the areas of activity of transnational organized criminal groups. In addition, the following interrelated factors have been identified, namely: the spread of international and national criminal crime; the commission of crimes on the territory of different states; the severity of the committed illegal acts; the mandatory interaction of judicial and law enforcement agencies to ensure the most optimal process of a certain category of criminal proceedings. The position is supported regarding the following formulation of extradition: a process based on the principles and norms of international and national law, related to the provision of mutual legal assistance by states, which consists in transferring a criminal to the state on whose territory a crime was committed, or to the state of which the criminal is a citizen, or to the state that suffered the most from the criminal act, in order to bring him to criminal responsibility or execute the court sentence.

Key words: *transnational organized criminal group, crime, procedural action, extradition of a person, extradition, investigation, criminal proceedings, investigation planning.*

Актуальність теми. Проблематика протидії транснаціональній злочинності створює виклики не лише у сфері розслідування злочинів, які вчиняють її члени в окремих державах, а й у міжнародному співробітництві, що реалізується у різноманітних формах. Серед основних форм співробітництва особливе місце займає видача осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, як одна зі специфічних засобів вказаної співпраці. Досліджуючи питання, що пов'язані з вказаною кримінально-процесуальною процедурою, слід наголосити на тому, що вони досить актуальні й у період правового режиму воєнного стану. Це пояснюється як військовою агресією рф проти України, так і безпосередньою загрозою трафіку вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотичних і психотропних речовин й засобів та ін. до країн Європейського союзу через територію України як одного з напрямів діяльності транснаціональних організованих злочинних угрупувань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблематики. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої дослідження розробці змісту та характеристиці екстрадиції як специфічної форми міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, слід відмітити таких як О. І. Виноградова, В. С. Березняк, П. Д. Біленчук, Г. П. Жаровська, В. В. Зарубей, О. В. Ільченко, Н. С. Карпов, В. Ю. Колесник, В. В. Корольчук, А. В. Кофанов, Б. С. Левицький, І. В. Лєшукова, К. Марисюк, О. В. Пасечник, В. С. Полянська, С. М. Сенченко, Ю. С. Хоббі, К. О. Чаплинський та ін. Водночас, наукове дослідження характеризується комплексним підходом до формулювання екстрадиції як специфічної форми міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні з огляду на міжнародну правозастосовну практику та тенденції сьогодення.

Метою наукової статті є дослідження проблемних аспектів екстрадиції під час розслідування злочинів, учинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями.

Виклад основного матеріалу. Екстрадиція як наукова категорія в зарубіжних країнах почала розвиватися відносно давно. Зокрема, перші згадки про неї почали з'являтися ще на початку XX-го сторіччя, наслідком чого стало прийняття на Сьомій міжнародній конференції Американських Держав в 1933 році Конвенції про екстрадицію [5].

Серед науковців, які почали розробляти зазначену тематику на теренах незалежної України варто вказати О. І. Виноградову, яка на початку двохтисячних років відмічала, що «…практика здійснення видачі (екстрадиції) злочинців, передачі засуджених для відбуття покарання, кримінального переслідування осіб, які вчинили злочини, виявила істотні прорахунки в механізмі співробітництва, внаслідок чого не було досягнуто його головної мети – подолання негативних тенденцій у боротьбі зі злочинністю» [2, с. 2]. Як бачимо, майже три десятиріччя тому постало питання урегулювання забезпечення дієвої практики екстрадиції для урегулювання міжнародного співробітництва у сфері кримінально-процесуальних взаємовідносин.

Зі свого боку, в 2004 році І. В. Лєшукова констатувала, що «…у міжнародно-правових актах, судовій практиці та законодавстві конкретних держав існує багато визначень інституту видачі злочинців (екстрадиції). … В офіційних документах нашої держави таке слово не застосовується. Термінологічна плутанина виникає з поняттями «видача», насамперед у ситуаціях, пов'язаних із зверненням вироку до виконання, і «передача» (передача засудженого для відбування покарання у державі його громадянства), що у юридичній літературі нерідко розглядаються як синоніми. Насправді за юридичним змістом це різні, самостійні правові інститути, що підтверджується характером нормативної регламентації як на міжнародному рівні, так і в національному законодавстві» [8, с. 131]. У той же час, у статті 1 Європейської конвенції про видачу правопорушників передбачено зобов'язання видавати правопорушників, а саме, що «…Договірні Сторони зобов'язуються видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених в цій Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої Сторони за вчинення кримінального правопорушення, або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою» [12].

З огляду на вказаний міжнародно-правовий документ, а також на ряд інших міжнародних договорів про співпрацю з різними державами (для прикладу, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [9]; Договір між Україною і Монголією про правову допомогу у цивільних і кримінальних справах [11]) в КПК України включили Главу 44, яка розкриває кримінально-процесуальні особливості видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення – тобто екстрадицію. Зокрема, ст. 573 вказаного нормативно-правового акту передбачає, що «…запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців» [6].

Вищезазначене положення майже повністю дублює ч. 1 ст. 2 Європейської конвенції про видачу правопорушників, в якій визначаються правопорушення, що тягнуть видачу: «…видача правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які караються за законами запитуючої Сторони та запитуваної Сторони позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою на максимальний термін не менше одного року чи більш суворим покаранням. Якщо особа визнається винною і вирок про ув'язнення або постанова про утримання під вартою проголошується на території запитуючої Сторони, термін призначеного покарання має складати не менше чотирьох місяців» [12]. Окрім того, на разі, Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про екстрадицію, що набрала чинність в Україні 04 лютого 2023 року [10], в якій наскрізним словом фігурує термін «екстрадиція».

Досить цікавою вважаємо думку В. Ю. Колесника, який наголошує на тому, що «…інститут екстрадиції (видачі осіб) сформувався протягом століть і має тривалу історію. Нині екстрадицію прийнято вважати однією з найефективніших форм надання взаємної правової допомоги держав у сфері боротьби зі злочинністю. Водночас існують численні проблеми в процесі реалізації на практиці процедури видачі осіб. Особливості процедури видачі викликають велику кількість складнощів, часто супроводжуються тривалим часовим періодом у зв'язку з тим, що зачіпаються інтереси кількох держав і різних відомств кожної з них. Непоодинокими є випадки порушення прав людини в екстрадиційних процесах. Недосконалість внутрішньо-національного екстрадиційного законодавства, суттєві прогалини у врегулюванні цієї процедури в міжнародно-правових договорах та угодах вимагають більш ґрунтовного дослідження цього інституту» [4, с. 116]. Тобто і зараз більшість учених вказують на важливість дослідження екстрадиції в розрізі забезпечення кримінальних проваджень досліджуваної категорії.

А вже Ю. С. Хоббі зазначала, що «…проблема забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності в сучасному глобалізованому світі з «відкритими» кордонами та інтеграційними процесами на універсальному та регіональному (континентальному) рівнях набуває все більшої актуальності, зважаючи на необхідність імплементації до національного кримінального законодавства міжнародно-правових норм, спрямованих, крім іншого, на забезпечення конституційних прав і свобод особи під час вирішення питання про її видачу іноземній державі, включаючи необхідність урахування специфічного становища такої категорії іноземних громадян та осіб без громадянства, як біженці, кількість яких постійно зростає в умовах перманентного поширення збройних конфліктів у світі. За таких умов, особливо в контексті реформування кримінально-правової галузі, ключовим завданням убачається необхідність розроблення ефективної

комплексної моделі притягнення особи до кримінальної відповідальності з суворим дотриманням її конституційно-правового статусу» [13, с. 159].

У свою чергу, О. В. Ільченко та С. М. Сенченко відмічали, що «…у сучасних умовах активізації транснаціональної злочинності актуальними є питання співробітництва держав у сфері протидії цьому негативному явищу. Співробітництво держав у сфері екстрадиції відноситься до регулювання сучасного міжнародного кримінального права. Розвиток засобів комунікації, поява мережі Інтернет, спрощення паспортного контролю, існування «прозорих» кордонів між державами, що утворилися на теренах колишнього СРСР, недосконаліть національних механізмів протидії злочинності – це далеко не повний перелік чинників, які сприяють уникненню особами, що допустили порушення кримінально-правової заборони тієї чи іншої держави, кримінальної відповідальності. Екстрадиція осіб, які обвинувачуються у вчиненні злочинів або засуджених судом іноземної держави, для кримінального переслідування або виконання вироку, а також передача осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі, громадянами яких вони є, визнається найважливішим видом міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства, що дозволяє забезпечити незворотність притягнення осіб до відповідальності, призначення покарання, соціальну реабілітацію засуджених осіб. Особливого значення інститут екстрадиції набуває в умовах глобалізації, інтеграції, міграції населення та зростання рівня організованої транснаціональної злочинності. Інститут екстрадиції постійно розвивається і вдосконалюється, і така співпраця сприяє розвитку міжнародних відносин. Відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права видача осіб повинна розглядатися як прояв добросусідства і співробітництва держав, як дію, що повністю відповідає вимогам основоположних міжнародно-правових документів» [3].

Стосовно визначення вказаної наукової категорії, то, для прикладу, О. І. Виноградова на основі аналізу діючих на кінець 1990-х років міжнародно-правових актів та тогочасної практики зробила висновок, що «…під видачею (екстрадицією) слід розуміти процес, який ґрунтується на міжнародних договорах, загальновизнаних принципах міжнародного права, нормах внутрішнього законодавства і пов'язаний із наданням державами правової допомоги, що полягає у передачі підозрюваного, обвинуваченого або засудженого державою, на території якої він перебуває, державі, на території якої він вчинив злочин або громадянином якої він є або державі, що потерпіла від злочину, для притягнення його до кримінальної відповідальності або виконання винесеного вироку суду». Авторка акцентувала увагу на тому, що перевага наведеного визначення полягає у тому, що воно містить усі елементи, наявність яких у конкретному акті видачі (екстрадиції) дозволяє визнати його правомірним [1, с. 14].

А вже І. В. Лєшукова на основі проведеного дослідження зробила висновок, що особливість видачі полягає у тому, що держава, яка звернулася з проханням про правову допомогу, залишає за собою лише право розгляду кримінального провадження, призначення та виконання покарання. Також авторка зауважила, що видаючи злочинця, держава, на території якої він перебуває, надає державі, яка вимагає видачі (екстрадиції), правову допомогу в реалізації її законів. З огляду на це, дослідниця підсумувала, що у зв'язку з цим необхідно ще раз звернути увагу на те, що видача – це надання державами правової взаємодопомоги. Як підсумок, І. В. Лєшукова вказала, що «…під видачею (екстрадицією) слід розуміти заснований на принципах і нормах міжнародного і національного права процес, пов'язаний із наданням державами правової взаємодопомоги, що полягає у передачі злочинця державі, на території якої було вчинено злочин, або державі, громадянином якої є злочинець, чи державі, котра найбільше потерпіла від злочинного діяння, для притягнення його до кримінальної відповідальності або виконання винесеного вироку суду» [7, с. 48].

На основі проведеного дослідження Ю. С. Хоббі стосовно особливостей визначення та реалізації екстрадиції як кримінально-правового інституту сформулювала наступні висновки, якот: «…1) інститут екстрадиції має комплексний міждисциплінарний характер, адже виникає на перетині конституційно-правових, кримінально-правових, кримінально-процесуальних та міжнародно-правових норм, що дозволяє визначити його як комплексну правову процедуру передачі особи іншій державі з метою реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності незалежно від місця тимчасового фактичного перебування; 2) основним завданням інституту екстрадиції є забезпечення невідворотності притягнення особи, винної у скоєнні злочину, до кримінальної відповідальності, що дозволяє визначити принципову основу та сутність даного інституту як кримінально-правову; 3) інститут екстрадиції має комплексний характер, поєднуючи видачу як осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, так і осіб, засуджених за скоєння злочину,

причому обидва випадки його застосування мають спільну мету – забезпечення притягнення особи, винної у скоєнні злочину, до кримінальної відповідальності; 4) обмеження екстрадиції окремих категорій осіб, спрямоване на забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина, зокрема в сучасному кримінальному праві сформувався спеціальний статус біженців, що концептуально ґрунтується на конституційно-правових нормах гуманітарного юридичного змісту» [13, с. 163].

І. В. Лєшукова, готуючи проєкт Закону, який би регулював процедуру екстрадиції, вказувала, що «…при підготовці міжнародного слідчого доручення необхідно враховувати … і той факт, що кримінально-процесуальний закон зарубіжних країн може не відповідати українському законодавству. Тому важливо вже на первинному етапі розслідування встановити контакти з правоохоронними органами країни, громадянином якої є особа, яка бере участь у процесі, або країни, з якою якимсь чином пов'язаний вчинений злочин і може виникнути необхідність направити міжнародне слідче доручення в цю країну. У цьому випадку насамперед необхідно з'ясувати, чи є договір (угода) про надання правової допомоги з цією країною, чи входить вона в Інтерпол, яким чином треба контактувати з цією країною (або слід звертатися в Генеральну прокуратуру для встановлення контактів з метою проведення слідчих дій в іншій країні, або це повинно здійснюватися через Генеральну прокуратуру і Міністерство закордонних справ України у випадку, якщо немає угоди про надання правової допомоги, на умовах взаємності при відповідних зверненнях, у рамках так званої міжнародної ввічливості). Сьогодні ж практика йде шляхом встановлення контакту через МЗС або через Генеральну прокуратуру (відповідно до рівня відносин з країною) і одночасно встановлюються контакти через бюро Інтерполу, щоб продублювати і прискорити виконання міжнародного слідчого доручення запитуваною стороною» [8, с. 135].

Висновки. Констатуючи вищезазначене, варто відмітити, що проблематика екстрадиції під час розслідування злочинів, учинених транснаціональними злочинними угрупуваннями, має досить важливе значення. Це пояснюється рядом взаємопов'язаних факторів, а саме:

– розповсюдження міжнародної та національної кримінальної злочинності;

– вчинення злочинів на території різних держав;

– тяжкість учинених протиправних діянь;

– обов'язкову взаємодію судових та правоохоронних органів для забезпечення найбільш оптимального процесу визначеної категорії кримінальних проваджень.

Список використаних джерел:

1. Виноградова О. І. Видача (екстрадиція) осіб, які вчинили злочини. *Адвокат*. 1999. № 1. С. 13–14.

2. Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 22 с.

3. Ільченко О. В., Сенченко С. М. Поняття та принципи екстрадиції у кримінально процесуальному праві. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 3. URL : https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/45.pdf

4. Колесник В. Ю. Екстрадиція та права людини: проблеми пошуку оптимального балансу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 52. С. 116–120.

5. Конвенція про екстрадицію від 26 грудня 1933 року URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-33#Text

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

7. Лєшукова І. В. Поняття і правові основи міжнародного розшуку злочинців, який здійснюється в системі Інтерполу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. С. 44–49.

8. Лєшукова І. В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 217 с.

9. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 1966 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

10. Про приєднання України до Конвенції про екстрадицію : Закон України від 18.10.2022 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2674-20#Text

11. Про ратифікацію Договору між Україною і Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах : Закон України від 01.11.1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471/96-%D0%B2%D1%80#Text

12. Про ратифікацію Третього додаткового протоколу та Четвертого додаткового протоколу до Європейської конвенції про видачу правопорушників : Закон України від 07.06.2017 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2090-19#Text

13. Хоббі Ю. С. Екстрадиція як кримінально-правовий інститут: проблеми визначення та застосування. *Українська поліцеїстика : теорія, законодавство, практика*. 2021. № 1 (1). С. 159–164.

УДК 343.31:343.132
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.25

РОМАНОВ В.О.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ АБОНЕНТІВ РУХОМОГО (МОБІЛЬНОГО) ЗВ'ЯЗКУ В РАМКАХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

LEGAL REGULATION OF MECHANISMS FOR ACCESSING MOBILE (CELLULAR) SUBSCRIBER INFORMATION WITHIN THE FRAMEWORK OF UKRAINE'S OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

У статті досліджено правові та практичні аспекти доступу до інформації абонентів мобільного зв'язку в рамках оперативно-розшукової діяльності в Україні. З огляду на динамічні зміни оперативної обстановки та зростаючу роль цифрових технологій, оперативним підрозділам критично необхідно оперативно отримувати дані від телекомунікаційних операторів для верифікації інформації, контролю за підозрюваними особами та запобігання тяжким і особливо тяжким злочинам. Досліджено нормативно-правові акти України, зокрема Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] та Кримінальний процесуальний кодекс [2], які встановлюють загальні принципи тимчасового доступу до документів, але містять прогалини щодо строків, процедури подання клопотань і правового регулювання доступу до цифрових даних. Аналіз судової практики та офіційних роз'яснень Вищого Спеціалізованого суду [4] виявив колізії: судді першої інстанції формально не мають допуску до державної таємниці, а судді апеляційного суду не уповноважені розглядати клопотання про доступ до документів операторів. Досліджено зарубіжний досвід (Польща, Німеччина, Великобританія), який демонструє ефективність чітко визначених процедур, строків та прозорого судового контролю при доступі до мобільних даних. На основі цього запропоновано внести зміни до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», що дозволять отримувати інформацію операторів телекомунікацій за ухвалою слідчого судді апеляційного суду на підставі клопотання керівника оперативного підрозділу, погодженого з прокурором. Такий підхід забезпечує баланс між ефективністю оперативної діяльності та захистом прав і свобод громадян, усуває правові колізії та наближає українське законодавство до європейських стандартів. Запровадження чіткої процедури сприятиме підвищенню правової визначеності, зменшенню ризиків зловживань та формуванню довіри до правоохоронної системи. Водночас це дозволить гармонізувати національні норми з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, забезпечуючи належний баланс між безпекою та приватністю.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, мобільний зв'язок, тимчасовий доступ до інформації, оператори телекомунікацій, ухвала суду.*

The article explores the legal and practical aspects of accessing mobile subscriber information within the framework of operational and investigative activities in Ukraine. Given the dynamic changes in the operational environment and the growing role of digital technologies, it is critically important for operational units to promptly obtain data from telecommunications operators for information verification, monitoring of suspects, and prevention of serious and especially grave crimes. The study examines Ukrainian legal acts, including the Law "On Operational and Investigative Activities" [3] and the Criminal Procedure Code [2], which establish general principles for temporary access to

© РОМАНОВ В.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних поліцейських дисциплін та базової загальновійськової підготовки (Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

documents but contain gaps regarding timeframes, procedures for submitting motions, and legal regulation of access to digital data. Analysis of judicial practice and official clarifications from the High Specialized Court [4] revealed contradictions: first-instance judges formally lack access to state secrets, while appellate judges are not authorized to consider motions for access to operators' documents. Foreign experience (Poland, Germany, United Kingdom) demonstrates the effectiveness of clearly defined procedures, deadlines, and transparent judicial oversight in accessing mobile data. Based on this, the article proposes amendments to the Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activities" to allow access to telecommunications operators' information by order of an investigative judge of the appellate court, based on a motion from the head of the operational unit approved by a prosecutor. This approach ensures a balance between the efficiency of operational activities and the protection of citizens' rights and freedoms, eliminates legal contradictions, and brings Ukrainian legislation closer to European standards. The introduction of a clear procedure will enhance legal certainty, reduce the risk of abuse, and build public trust in the law enforcement system. At the same time, it will harmonize national norms with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ensuring an appropriate balance between security and privacy.

Key words: *operational and investigative activities, mobile communication, temporary access to information, telecommunications operators, court ruling.*

Вступ. У сучасних умовах динамічної зміни оперативної обстановки в Україні оперативним підрозділам критично необхідно отримувати інформацію про абонентів мобільного зв'язку. Дані мобільних операторів відіграють ключову роль у верифікації інформації, контролі за підозрюваними особами, запобіганні тяжким та особливо тяжким злочинам [1, 3]. Кожна хвилина затримки при запиті та отриманні даних може призвести до втрати доказів або упущення нагоди для ефективного реагування [4].

Постановка завдання. Ураховуючи фрагментарність і суперечливість чинного нормативного регулювання доступу оперативно-розшукових органів до даних мобільних операторів в Україні, завданнями дослідження є:

проведення комплексного аналізу положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відповідних норм Кримінального процесуального кодексу з метою виявлення правових прогалин і колізій, які унеможливлюють своєчасне отримання телекомунікаційних даних;

• порівняння національної практики з її зарубіжними аналогами (Польща, Німеччина, Велика Британія) та стандартами Європейської конвенції про захист прав людини (ст. 8) для виявлення кращих процедурних рішень і принципів proportionality і necessity;

• розробка чіткої процедури звернення за тимчасовим доступом до мобільних даних з уніфікованою формою клопотання, встановленням жорстких строків розгляду й виконання судових ухвал, а також визначенням гарантій захисту прав громадян;

• підготовка проекту законодавчих змін до Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» (доповнення статтею 8-1).

Результатом виконання цих завдань має стати розробка програмних засад та конкретних законодавчих положень, які забезпечать оперативність реагування правоохоронних органів, узгодженість процедур судового контролю та дотримання конституційних прав і свобод громадян.

Результати дослідження. Незважаючи на важливість, чинне законодавство України не містить чіткого і всебічно врегульованого механізму доступу оперативно-розшукових органів до даних мобільних операторів. Наявні нормативні положення фрагментарно розміщені в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальному процесуальному кодексі, що спричиняє виникнення правових прогалин і ускладнює формування узгодженої та ефективної процедури реалізації механізмів доступу до інформації операторів зв'язку. Невизначеність нормативного регулювання суттєво підриває оперативну спроможність правоохоронних органів та знижує ефективність реагування на актуальні загрози.

Проблема тимчасового доступу до інформації про абонента мобільного зв'язку випливає з розбіжностей між двома ключовими нормативно-правовими актами. Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» лише вказує на можливість звернення до суду, але не деталізує порядок, строки та форму звернення. Натомість Кримінальний процесуальний кодекс встановлює загальні правила тимчасового доступу до речей і документів через ухвалу слідчого судді першої

інстанції, але не враховує специфіку оперативно-розшукової діяльності та пов'язану з нею організацію роботи і відповідні обмеження.

Одночасно судова практика та офіційні роз'яснення Вищого Спеціалізованого суду створюють додаткові колізії: судді першої інстанції формально не мають допуску до державної таємниці, а судді апеляційних інстанцій не уповноважені розглядати клопотання про доступ до документів [4]. Це робить процес отримання критично важливої інформації неможливим.

Все це підкреслює необхідність реформування законодавства для забезпечення оперативності та ефективності роботи силових органів.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає право витребувати документи та дані, що характеризують спосіб життя окремих осіб, за дозволом слідчого судді. Однак п. 4 ч. 1 ст. 8 не визначає чіткі строки розгляду клопотань, форму подання та перелік інформації, що може бути запитана, що ускладнює виконання процедури [3].

Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює загальні правила тимчасового доступу до речей і документів через ухвалу слідчого судді суду першої інстанції. Однак він не враховує специфіку оперативно-розшукової діяльності та пов'язану з нею організацію роботи і відповідні обмеження [2].

Судова практика та офіційні роз'яснення Вищого Спеціалізованого суду України вказують на колізії: судді першої інстанції не мають допуску до державної таємниці, а судді апеляційних інстанцій не уповноважені розглядати клопотання про доступ до документів операторів [4]. Це створює юридичний колапс у сфері отримання критично важливої інформації та знижує оперативність реагування підрозділів.

Європейська практика встановлює доступ до мобільних даних лише за наявності легітимної мети: національна безпека, запобігання злочинам або тероризму. Європейська конвенція про захист прав людини гарантує право на приватне та сімейне життя, але допускає втручання «згідно із законом» та «необхідне в демократичному суспільстві» [3, art. 8]. Це дозволяє балансувати між безпекою держави та правами громадян.

Відповідно до статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод формуються ключові критерії законності втручання в зони приватності:

- необхідність втручання «згідно із законом»;
- легітимна мета (національна безпека, громадська безпека, запобігання злочинам);
- втручання «необхідне в демократичному суспільстві» та пропорційне до переслідуваного завдання [3, art. 8].

Використання цільових телекомунікаційних даних можна вважати законним лише за суворого дотримання цих трьох складових, що лежать в основі міжнародних стандартів Балансу безпеки та прав людини [3].

У Польщі закон «Про спеціальні слідчі заходи» регламентує чітку процедуру подання, розгляду та виконання судового рішення про витребування даних від телеком-оператора. Суд розглядає клопотання протягом 24 годин, прокуратура має 48 годин на оцінку підстав [5]. Така регламентація гарантує швидке реагування та захист прав абонентів.

Німецький § 100g StPO передбачає втручання лише за наявності мотивованої ухвали судді та обов'язкове повідомлення захисника підозрюваного. Процес супроводжується аудіо- та відеозаписом, а парламентська комісія здійснює контроль за виконанням [6]. Це забезпечує прозорість та підзвітність дій правоохоронних органів.

У Великій Британії судовий контроль здійснюється через «fast track» процедуру Антитерористичного законодавства з 24-годинним строком ухвалення рішення після підготовки матеріалів [7]. Такий підхід дозволяє забезпечити оперативність, мінімізуючи ризики порушення прав людини.

Зарубіжна практика демонструє, що ефективна модель доступу до інформації операторів зв'язку потребує чітких строків, визначеного формату клопотань, участі захисника та прозорих процедур контролю [5, 7]. Це може стати орієнтиром для реформування українського законодавства.

Для реалізації принципів законності, прозорості та оперативності в доступі до даних мобільних операторів варто запровадити комплекс заходів, що поєднуватимуть чітку процедурну регламентацію з незалежним контролем та можливістю оперативного реагування.

По-перше, слід встановити уніфіковану форму клопотання та визначити чіткий перелік відомостей, необхідних для звернення до суду з метою отримання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів у рамках оперативно-розшукової діяльності.

По-друге, закон має встановити єдині процесуальні строки на всіх етапах:

– суд зобов'язаний винести ухвалу про доступ до даних не пізніше ніж за 24 години після отримання клопотання;

– оператор має виконати ухвалу та передати запитані дані в межах 48 годин;

– у разі необхідності продовження строку прокурор або керівник оперативного підрозділу може звернутися до того ж суду з обґрунтованим подовженням, але загальний термін не може перевищувати 72 години.

По-третє, враховуючи специфіку оперативно-розшукової діяльності, загальний нагляд за дотриманням законності в цій сфері вже забезпечується статтею 14 Закону.

По-четверте, варто деталізувати перелік інформації, до якої можуть отримувати доступ оперативні підрозділи.

Кожен із пунктів переліку повинен супроводжуватися обґрунтуванням у клопотанні – чому саме ці відомості є ключовими для розслідування, а інші дані – зайвими.

Для реалізації цих норм необхідно внести зміни до:

Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», а саме доповнити статтею 8-1 та викласти в наступній редакції:

Стаття 8-1. Тимчасовий доступ оперативних підрозділів до відомостей мобільних операторів, провайдерів (володільців, утримувачів тощо) та інших електронних ресурсів.

1. Оперативні підрозділи мають право звернутися до суду з клопотанням погодженим з прокурором про тимчасовий доступ до відомостей про абонентів мобільного зв'язку та інших електронних систем, що перебувають у володінні фізичних або юридичних осіб, для забезпечення цілей оперативно-розшукової діяльності.

2. Клопотання про тимчасовий доступ подається у уніфікованій формі, що містить:

– короткий виклад обставин, що обґрунтовують необхідність доступу;

– правову кваліфікацію дій (стаття Кримінального кодексу);

– перелік конкретних речей і документів або видів інформації, доступ до яких запитується;

– обґрунтування значення відомостей для встановлення обставин правопорушення;

– обґрунтування неможливості отримання даних іншими способами (ст. 160 КПК України).

Клопотання за підписом керівника оперативного підрозділу погоджується з прокурором.

У випадках, передбачених частиною першою статті 250 КПК України, а також під час затримання особи, яка намагається втекти, при загрозі чи здійсненні терористичного акту або в інших обставинах, що вимагають невідкладного реагування, тимчасовий доступ до телекомунікаційних даних надається на підставі клопотання оперативного підрозділу з позначкою «Терміново».

Клопотання має бути подано прокурору для погодження не пізніше першого робочого дня після його оформлення. У разі відмови прокурора або судді в задоволенні клопотання всі отримані в ході оперативно-розшукової діяльності відомості підлягають негайному видаленню та знищенню.

3. Розгляд клопотання про тимчасовий доступ до відомостей про абонентів мобільного зв'язку та інших електронних систем проводиться слідчим суддею апеляційного суду.

4. Суд зобов'язаний ухвалити рішення про надання тимчасового доступу до відомостей не пізніше 24 годин з моменту надходження клопотання.

5. Оператори зв'язку та володільці електронних систем зобов'язані передати запитані відомості не пізніше 48 годин після отримання ухвали суду. У разі потреби продовження строку, звернення може бути повторно подано до того ж суду, проте загальний термін не може перевищувати 72 години.

6. Тимчасовий доступ до відомостей здійснюється шляхом зняття копій даних без вилучення технічних носіїв, за винятком випадків реальної загрози знищення або зміни інформації, коли допускається тимчасове вилучення відповідно до ст. 159–165 КПК України.

7. Перелік відомостей, до яких може бути надано тимчасовий доступ, деталізується у додатку до цього Закону. Кожен пункт переліку повинен супроводжуватися обґрунтуванням його необхідності для розслідування, а інші дані – не підлягають запиту.

8. Всі дії щодо тимчасового доступу здійснюються відповідно до ст. 159–165 КПК України та інших законодавчих норм, що регламентують доступ до інформації, включаючи захист державної таємниці та конфіденційних відомостей.

Запровадження цих нововведень дозволить поєднати швидкість операції з дотриманням гарантованих прав та свобод, знизить кількість технічних і процесуальних колізій, укріпить

довіру суспільства до системи правосуддя й забезпечить відповідність кращим європейським практикам.

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене можна прийти до висновку, що чинне українське законодавство містить суттєві прогалини в процедурі доступу до телекомунікаційних даних. Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» прописує загальне право звернення, але не деталізує форму, строки та процедуру, а Кримінальний процесуальний кодекс не враховує особливості цифрових носіїв і розмежовує повноваження між слідчими суддями так, що вони фактично блокують процес доступу.

Зарубіжний досвід (Польща, Німеччина, Велика Британія) свідчить про необхідність встановлення жорстких строків розгляду, формалізованих клопотань, участі захисника та механізмів публічного контролю.

Запропоновані зміни до Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» нададуть можливість оперативним підрозділам звертатися до слідчого судді апеляційного суду за погодженням із прокурором із чітко виписаними вимогами до клопотання, строками та умовами конфіденційності. Це сприятиме швидкому й узгодженому реагуванню на загрози, дотриманню прав громадян і ліквідації правових колізій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. – Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30. – Ст. 141.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. – Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-13. – Ст. 88, 138, 200.

3. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. – Відомості Верховної Ради України, 1992, № 22. – Ст. 303.

4. Лист Вищого Спеціалізованого суду України «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження». від 05.04.2013 № 223-559/0/4-13.

5. Lewandowski M. Kodeks postępowania karnego: komentarz. – Wyd. 2, Warszawa: C.H. Beck, 2022. – 336 c. – C. 212–215.

6. Schönke A., Schröder G. Strafprozessordnung – Kommentar zum StPO. – 31. Aufl., München: C.H. Beck, 2023. – 784 S. – § 100g: S. 110–115.

7. Home Office. Investigatory Powers Act 2016: Acquisition of Communications Data – Code of Practice. – London: The Stationery Office, 2017. – 128 pp. – P. 93–98.

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.26

ТОПОРЕЦЬКА З.М.

ТЕОРЕТИКО КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР

THEORETICAL-FORENSIC APPROACHES TO DETERMINING THE SUBJECT OF DIRECT CRIMINAL ENCROACHMENT AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF ILLEGAL ACTIVITIES IN THE ORGANIZATION OR CONDUCT OF GAMBLING

У статті проаналізовано криміналістичні аспекти предмета безпосереднього злочинного посягання у справах про незаконну організацію або проведення азартних ігор. Актуальність дослідження зумовлена стрімким зростанням нелегального грального бізнесу в Україні, особливо в умовах війни та гібридної агресії, коли ця діяльність перетворюється на загрозу національній безпеці, канал фінансування злочинних угруповань та джерело масових соціальних проблем. Додатково складності спричиняє відсутність чіткого законодавчого визначення предмета злочину та предмета злочинного посягання, передбаченого ст. 203-2 КК України, а також неоднозначність його тлумачення в науковій літературі. Метою статті є з'ясування змісту та криміналістичного значення предмета безпосереднього злочинного посягання в межах загальної характеристики злочину, а також обґрунтування розширеного підходу до його визначення з урахуванням не лише матеріальної, а й психофізіологічної шкоди, що завдається гравцям. Методологічну основу дослідження становлять логіко-юридичний, системний, порівняльно-правовий, формально-догматичний методи, а також аналіз судової та слідчої практики. У результаті обґрунтовано, що предмет злочинного посягання має подвійний характер: основним об'єктом є грошові кошти або майно, якими заволодіває організатор, а додатковим – психічне здоров'я гравця, зокрема його свідомість, на яку цілеспрямовано впливають з метою отримання прибутку шляхом формування ігрової залежності (лудоманії). Висновки автора обґрунтовують необхідність внесення змін до кримінального законодавства, зокрема, розширення диспозиції ст. 203-2 КК України, а також зобов'язання слідчих фіксувати як факт участі у грі, так і наслідки впливу на гравця чи гравців. Такий підхід дозволяє підвищити ефективність кримінального переслідування, справедливість кваліфікації та захист прав постраждалих.

Ключові слова: *незаконний гральний бізнес, предмет злочинного посягання, азартні ігри, криміналістична характеристика, лудоманія, розслідування, психічне здоров'я гравця, гральне обладнання.*

The article analyzes the forensic aspects of the subject of direct criminal encroachment in cases of illegal organization or conduct of gambling. The relevance of the study is due to the rapid growth of the illegal gambling business in Ukraine, especially in conditions of war and hybrid aggression, when this activity turns into a threat to national security, a channel for financing criminal groups and a source of mass social problems. Additional difficulties are caused by the lack of a clear legislative definition of the subject of the crime and the subject of criminal

© ТОПОРЕЦЬКА З.М. – доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник наукової лабораторії №1 НОЦ (Національна академія Служби безпеки України) https://orcid.org/0000-0002-2441-4852

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

encroachment, provided for in Art. 203-2 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the ambiguity of its interpretation in the scientific literature. The purpose of the article is to clarify the content and forensic significance of the subject of direct criminal encroachment within the general characteristics of the crime, as well as to substantiate an expanded approach to its definition, considering not only material, but also psychophysiological harm caused to players. The methodological basis of the study is logical-legal, systemic, comparative-legal, formal-dogmatic methods, as well as an analysis of judicial and investigative practice. As a result, it is substantiated that the subject of criminal encroachment has a dual nature: the main object is money or property, which is seized by the organizer, and the additional one is the mental health of the player, in particular his consciousness, which is purposefully influenced in order to make a profit by forming a gambling addiction (gambling addiction). The author's conclusions justify the need to make changes to criminal legislation expanding the provisions of Art. 203-2 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the obligation of investigators to record both the fact of participation in the game and the consequences of the impact on the player or players. This approach allows to increase the effectiveness of criminal prosecution, the fairness of qualification and the protection of the rights of victims.

Key words: *illegal gambling business, subject of criminal offense, gambling, forensic characteristics, gambling addiction, investigation, mental health of the player, gambling equipment.*

Вступ. Протягом останніх років гральна індустрія в Україні зазнала глибоких структурних змін. Гральний бізнес, особливо в умовах глобалізації та цифрової трансформації, давно вийшов за межі простої розваги та набув рис потужного економічного, соціального й навіть політичного феномену. У мирний час він виступає важливим джерелом доходів до бюджету, але в умовах війни та дестабілізації – перетворюється на інструмент організованої злочинності, канал фінансування агресора й джерело загроз національній безпеці. В умовах війни сфера грального бізнесу перетворилася на один із інструментів не лише фінансових зловживань, але й прямого підриву безпеки держави через витік конфіденційної інформації, легалізацію злочинних доходів та маніпуляції із вразливими категоріями громадян.

Попри те, що ми розглядали це питання в 2011 році, коли весь гральний бізнес в Україні було заборонено [1, с. 105], сьогодні це питання не втратило своєї актуальності, адже з того часу гральний бізнес є дозволеною діяльністю, а ст. 203-2 КК України зазнала суттєвих змін, які відобразились в необхідності нового осмислення криміналістичної характеристики цього кримінального правопорушення в цілому і предмета безпосереднього злочинного посягання зокрема. Попри це, законодавство України не визначає чітко предмет злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України, а наукова доктрина демонструє відсутність єдності в тлумаченні самого поняття «предмет безпосереднього злочинного посягання».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань криміналістичної характеристики певних кримінальних правопорушень, дослідженню її змістовного наповнення та характеристиці конкретних її елементі присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених, зокрема: В. П. Бахіна, О. В. Бишевець, О. О. Дудорова, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, Н. О. Петричко, М.А. Погорецького, А. В. Савченка, Д. Б. Сергєєвої, М. В. Салтевського, О Ю. Татарова, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька та багатьох інших видатних криміналістів, але питання характеристики предмета безпосереднього злочинного посягання незаконного грального бізнесу після зміни диспозиції статті 203-2 КК України в науковій літературі не розглядалось.

Постановка завдання. Не зважаючи на наявність наукових досліджень, присвячених загальним питанням криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, низка аспектів предмету безпосереднього злочинного посягання незаконного грального бізнесу з огляду на сучасні способи його використання у тому числі і в умовах гібридної агресії проти Україні залишається недослідженою. Так, ігнорування або неповне встановлення предмета безпосереднього злочинного посягання може унеможливити доведення складу злочину, мотиву й мети, що своєю чергою впливатиме на кваліфікацію діяння та призначення покарання.

Крім того, організатор незаконного грального бізнесу цілеспрямовано впливає на свідомість гравця, провокуючи розвиток ігрової залежності (лудоманії), що визнається ВООЗ як психічне захворювання. Таким чином, шкода завдається не лише майновим інтересам особи,

а й її психічному здоров'ю. Це дає підстави для наукового обґрунтування розширеного розуміння предмета безпосереднього посягання – з урахуванням не лише економічного, а й психологічного аспекту впливу на особу гравця.

Незважаючи на високий рівень небезпеки такої діяльності, кримінальне законодавство не вимагає встановлення потерпілого, а сам факт гри часто фіксується лише в адміністративних протоколах, що ускладнює доказування. У зв'язку з цим виникає потреба у комплексному аналізі предмета безпосереднього злочинного посягання як важливої складової криміналістичної характеристики незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор.

Метою статті є з'ясування змісту та криміналістичного значення предмета безпосереднього злочинного посягання у структурі криміналістичної характеристики незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, а також обґрунтування необхідності розширеного підходу до його розуміння – з урахуванням не лише матеріальних, а й психофізіологічних наслідків для гравця.

Результати дослідження. В криміналістиці більшість науковців під предметом безпосереднього злочинного посягання розуміють кінцевий продукт, результат протиправної діяльності суб`єкта, перед яким опиняється слідчий на початку кримінального провадження [2, с. 64]. Окремі науковці розуміють предмет безпосереднього злочинного посягання дещо вужче. Наприклад, М. В. Салтевський предмет злочинного посягання розуміє лише як фізичне тіло органічного або неорганічного походження, яке перебуває у твердому, сипучому, рідкому і газоподібному стані, і зазнає на собі безпосередній вплив та відображає його механізм [3, с. 38].

При незаконній діяльності з організації або проведення азартних ігор предметом безпосереднього злочинного посягання є грошові кошти чи майно гравця, які отримує організатор грального бізнесу від програшу гравців в азартні ігри. У цьому випадку він збігається з предметом злочину, яким також є грошові кошти, майно (прибуток, які отримав організатор грального бізнесу від незаконного грального бізнесу) [1, с. 105].

Оскільки участь в азартній грі завжди є оплатною, а отримання прибутку є метою злочинця, не встановлення в кримінальному провадженні предмету безпосереднього злочинного посягання (відсутність грошових коштів) може стати причиною неможливості притягнення винуватої особи до кримінальної відповідальності, тому дуже важливо у процесуальних документах фіксувати факт сплати гравцем грошей за участь у азартній грі, а також факт перебування грального обладнання в робочому стані та за можливості факт проведення азартної гри. В іншому випадку підозрюваний буде посилатись на те, що він не організовував і не проводив азартні ігри, а лише зберігав обладнання чи ремонтував його, або надавав послуги доступу до мережі Інтернет. Для підтвердження факту оплати ставки та участі в азартній грі часто слугують і протоколи про адміністративні правопорушення, складені органами національної поліції на гравців, адже гравець в незаконні азартні ігри визнається правопорушником і несе відповідальність за ст. 181 КУпАП України [4, с. 78].

Правовий аналіз сутності понять грального бізнесу та азартних ігор свідчить про особливий характер грального бізнесу. Так, хоча на думку деяких вчених, зокрема, В. М. Дорогих гральний бізнес є одним з видів підприємницької діяльності [5, с. 12], проте з цим не можна погодитися. Гральний бізнес не є класичним видом господарської діяльності. Крім того, що легальний гральний бізнес є суспільно шкідливим видом діяльності, а тому вимагає особливих підходів до публічного управління, більш жорстких як для класичних видів господарської діяльності [6, с. 220], нелегальний гральний бізнес є суспільно небезпечним, адже несе загрози психічному здоров'ю гравців та завдає серйозної шкоди суспільству.

Дійсно, ми неодноразово наголошувати на тому, що діяльність нелегальних гральних закладів несе суспільну небезпеку в цілому та є дуже небезпечною для гравців [7, с. 200] адже:

1) діяльність нелегальних гральних закладів супроводжується іншими видами злочинності (шахрайство, вимагання, несплата податків, відмивання майна, отриманого злочинним шляхом), що в цілому збільшує загрози для громадської безпеки на певній території, де знаходиться гральний заклад [8, с. 15];

2) незаконний гральний бізнес не дотримується встановлених законодавством правил і вимог публічного управління – правил відповідальної гри та обмежень, спрямованих на захист здоров'я гравця, а тому незаконні азартні ігри несуть високу небезпеку для здоров'я та життя гравців, пов'язану з ризиками формування ігрової залежності. Так, серед проблемних гравців в легальні азартні ігри 87% вказали на погіршення настрою через програші, 78% вказали, що мали депресію через азартні ігри, 67% мали тривалі порушення сну, 37% вказали на інші розлади

здоров'я [9, с. 110]. Гравці, які страждають на ігрову залежність, дуже часто думають про самогубство і частіше за інших наважують вчинити його [10, с. 242];

3) незаконний гральний бізнес впливає на економічну безпеку гравця, адже в нелегальному гральному закладі не діють правила захисту гравців від програшу, які діють в легальних закладах: заборона гри в кредит, перевірка особи за бюро кредитних історій, заборона «кидати гроші на стіл», заборона грати на майно тощо. Так, патологічний гравець в легальні азартні ігри 51% та більше свого місячного доходу програє, коли сідає грати (за одну гру або за добу) [11, с. 143]. Зрозуміло, що в нелегальному гральному закладі ці цифри будуть ще вищі;

4) незаконний гральний бізнес впливає на дотримання гравцем правил законодавства і «схиляє» до вчинення злочинів, що впливає на громадську безпеку. 40% гравців, які мали проблеми з азартними іграми, та 83% патологічних гравців думали про те, щоб вкрасти гроші [11, с. 116]. Оскільки в нелегальних гральних закладах люди грають в кредит, програють майно або позичають гроші під високі відсотки, то відповідно гравці в нелегальні азартні ігри більш схильні до вчинення майнових злочинів з метою отримання коштів на гру чи погашення боргів, які виникли через гру;

5) незаконний гральний бізнес впливає на соціальні зв'язки гравця, а тому загрожує в цілому громадській безпеці. Так, науково доведено, що від ігрової залежності одного гравця страждає щонайменше шість не гравців [12, с. 276]. Проведене раніше опитування серед більше десяти тисяч гравців в легальні азартні ігри в Україні показано, що Азартна гра для таких гравців має виражені соціальні наслідки, так 83,0% конфліктували з близькими людьми через гру, 80,0% мали через неї проблеми на роботі чи навчанні, 78,0% розривали сімейні або партнерські стосунки через гру [11, с. 145].

Тому, на нашу думку, необхідне внесення змін до ст. 203-2 КК України і врахування цих негативних наслідків. Тому додатковим предметом безпосереднього злочинного посягання незаконної організації або проведення азартних ігор необхідно виділяти людину (гравця). Організатор незаконного грального закладу добре знає психологію гравця і те, що ігрова залежність є психічною хворобою, при якій гравець не може контролювати час гри і свої гроші, що витрачені на неї. Якщо організатор азартних ігор діє законно на підставі ліцензій, він має обов'язки дотримуватись принципів відповідальної гри та вживати заходи захисту гравців від ігрової залежності.

Нелегальний організатор не має таких обов'язків тому свідомо діє на психіку гравця (його свідомість) щоб змусити його більше часу проводити за грою, чим завдає шкоди його психічному здоров'ю [13, с. 111]. Тобто, усвідомлюючи, що азартні ігри формують стійку психічну залежність гравця від гри, організатор грального бізнесу, створює спеціальні умови для того, щоб гравець більше часу проводив за грою і витрачав більше коштів. Такий вплив на психіку (свідомість) гравця здійснюється організатором усвідомлено виключно з метою отримання більшого прибутку від такої незаконної діяльності. Отримання прибутку відбувається не шляхом створення нових благ (продукції, робіт чи послуг), а шляхом добровільного перерозподілу грошових коштів між гравцями та організатором азартних ігор, заволодінням грошовими коштами гравця через вплив на його волю і свідомість.

Так, КК України визначає однією із загальних засад призначення покарання, передбачених ст. 65 КК України, врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винуватого та обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Для реалізації зазначених законодавчих положень необхідно і обов'язково встановити предмет безпосереднього злочинного посягання. У кожному конкретному кримінальному провадженні ці обставини будуть різними, відповідно несправедливим буде призначення судом однакового покарання організатору, який встановив один гральний автомат, де грали декілька людей і отримані доходи були незначними, і організатору, який створив мережу грального закладів чи організував гральний бізнес в мережі Інтернет, яка надає доступ до гри невизначеній кількості людей, в тому числі і неповнолітнім, дозволяє отримувати мільйонні прибутки від такої незаконної діяльності, а також провокує розвиток ігрової залежності (лудоманії).

Грошові кошти, які знаходяться в гральному закладі обов'язково слід фіксувати в протоколі огляду чи обшуку грального закладу та вилучати їх. Оскільки ст. 203-2 КК України віднесена до кримінальних проваджень у сфері господарської діяльності, в подальшому необхідно довести корисливий мотив та мету отримання прибутку. Тому вилучені грошові коти мають підтвердити факт отримання прибутку від незаконної діяльності.

Слід звернути увагу, що слідство й суд не встановлюють потерпілого в цій категорії справ і вважають, що потерпілого в гральному бізнесі не може бути, оскільки гравець є фактично

учасником злочину, у кримінальному провадженні отримує статус свідка. При цьому гравець визначається правопорушником та притягується до адміністративної відповідальності за ст. 181 КУпАП [14, с. 217]. Органи національної поліції складають протоколи про адміністративні правопорушення на всіх відвідувачів, які в ньому перебували, адже такий протокол підтверджує факт участі в незаконній азартні й грі, а отже доводить, що азартні ігри дійсно проводились. Це не дозволяє стороні захисту стверджувати, що гральне обладнання було несправним або просто там зберігалось. Тобто наразі через формулювання диспозиції статті 203-2 КК України і віднесення кримінального правопорушення до сфери господарської діяльності, а не громадського порядку та моральності не визначає особу гравця як предмет посягання і не вимагає встановлювати шкоду, заподіяну здоров'ю гравця (ризик ігрової залежності) чи майну гравця (програш в азартні ігри). Але якщо гравець в незаконні азартні ігри буде неповнолітнім, то дії організаторів незаконного грального бізнесу необхідно буде кваліфікувати додатково за ст. 304 КК України і тоді неповнолітній гравець отримає статус потерпілого.

Зазначимо, що 1980 року залежність від азартних ігор внесена в усі медичні довідники під назвою «лудоманія», від латинського – ludus (лудус, гра). Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) присвоїла їй міжнародний код F63.0. та віднесла до розладів звичок і потягів, визнавши такою ж небезпечною як, наприклад, алкоголізм, комп'ютероманія [15, с. 186]. Наразі в Україні застосовується МКХ-10 для встановлення діагнозів. Але в подальшому вона буде замінена на МКХ-11, яка прийнята ВООЗ у 2018 році.

Згідно МКХ-11 ВООЗ визнала лудоманію психічним розладом (6С50), який виникає внаслідок адиктивної поведінки, і включила його в групу психічні, поведінкові або нервові розлади [16]. Лудоманія завжди має негативні наслідки не лише для гравця, але й соціальні наслідки для оточуючих в особистій професійній чи соціальній сфері. Лудоманія формується поступово впродовж тривалого часу і виникає через неконтрольовану адиктивну поведінку, яка (без вжиття заходів захисту гравця) переходить в проблемну, а потім патологічну ігрову поведінку [9, с. 117]. Таким чином шкода від функціонування незаконних азартних ігор дійсно заподіюється громадській безпеці, суспільству та самому гравцю, який бере участь в таких незаконних іграх. Проте шкода громадській безпеці заподіюється не діями гравця – участю в азартних іграх, а діями – організаторів таких гральних закладів, які зацікавлені у розвитку у гравця потягу до гри і витрачання гравцем на азартні ігри все більшої суми коштів.

Усвідомлюючи таку особливість азартних ігор, організатор грального бізнесу створює всі умови для того, щоб гравець витратив якомога більше коштів на гру, для чого застосовуються різні засоби психологічного впливу. Так, зокрема, в казино завжди створюється атмосфера комфорту та затишку (належний температурний режим, цілодобовий режим роботи, відсутність стороннього шуму та інших зовнішніх подразників), щоб особа не відчувала часу, який вона там проводить: гральний заклад часто пропонує безкоштовну каву, алкогольні напої та їжу, щоб особа не бажала залишати гральний заклад і змінювати обстановку. Вікна такого закладу завжди затемнені та підсвічуються лампами, на стінах відсутні годинники, щоб гравець не помічав змін в навколишньому середовищі і не відчував плину часу, який провів в гральному закладі. Організатори також намагаються розмістити в закладі банкомати, щоб у особи не було необхідності виходити в пошуках можливості зняття з картки готівки.

Все це призводить до того, що особа, перебуваючи у стані ейфорії, яку провокує азарт до гри не відчуває і не може підрахувати проведеного за грою часу, не контролює розмір витрачених коштів і бажає продовжувати гру за будь-яких можливостей, отже відповідно не помічає формування у неї стійкої залежності від гри. Відповідно зміна обстановки повертає гравця до реальності, втрачається відчуття азарту та вплив на свідомість особи, тому, покинувши гральний заклад навіть на короткий час, особа здатна осмислити свої дії, оцінити ризики і зупинити гру.

Інколи організатор погоджується надати постійним клієнтам певні привілеї, знижки, гостьові фішки тощо і навіть дозволяє гру в борг, оскільки розуміє, що гральний заклад поверне ці кошти практично наступного дня, коли особа продовжуватиме гру і витрачатиме ще більшу кількість грошових коштів. Таким чином, знання психології гравців, особливостей формування в них ігрової залежності, вплив на їх свідомість дозволяє організатору збільшувати прибутки від своєї незаконної діяльності, а отже значно збільшити основний предмет злочинного посягання.

Отже, основним предметом злочинного посягання є грошові кошти та майно гравців, додатковим предметом злочинного посягання є фізична особа-гравець (її свідомість), оскільки участь в азартних іграх провокує ігрову залежність, яка є стимулюючим елементом для продовження гри та для розвитку іншої злочинності.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що предмет безпосереднього злочинного посягання у справах про незаконну організацію або проведення азартних ігор має подвійний характер. З одного боку, ним є матеріальні цінності – грошові кошти або інше майно гравців, якими організатори незаконної діяльності заволодівають у результаті програшу. З іншого боку, додатковим предметом посягання є сама фізична особа – гравець, зокрема його психічне здоров'я та свідомість, на які цілеспрямовано впливає організатор з метою отримання прибутку. Такий вплив проявляється у формуванні стійкої ігрової залежності (лудоманії), що становить суспільну небезпеку та обґрунтовує необхідність ширшого тлумачення предмета посягання в межах криміналістичної характеристики злочину.

Враховуючи відсутність чіткого визначення предмета злочину у ст. 203-2 КК України, а також складність доведення протиправної діяльності без належної фіксації фактів участі у грі, сплати ставок та функціонування грального обладнання, слідчим необхідно системно підходити до встановлення предмета безпосереднього посягання. Встановлення не лише грошових коштів як об'єкта заволодіння, а й доказів впливу на психіку гравця, дозволить більш повно відтворити механізм злочину, обґрунтувати наявність суспільної небезпеки та сприятиме кваліфікованому притягненню винних осіб до кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Топорецька З. М. Об'єкт та предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики зайняття гральним бізнесом. *«Питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах історії»: Матеріали І Всеукраїнської наукової історико-правової конференції молодих учених.* Х.: НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», 2011. С. 105–108.

2. Розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник / колектив авторів; за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої. К.: Алерта, 2015. 536 с.

3. Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч. 1. Х.: КонСУМ, Основа, 1999. 367 с.

4. Топорецька З.М., Старенький О. С. Притягнення гравців в незаконні азартні ігри до адміністративної відповідальності: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1-2. С. 78–86.

5. Дорогих В. М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адмін. право і процес; фін. право; інформ. Право». Ірпінь, 2004. 20 с.

6. Топорецька З. М. Інституційна функція в системі функцій публічного управління гральним бізнесом. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення :* матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 220–223.

7. Toporetska, Z., Pohoretskyi, M., Vazhynskyi, V., Denysenko, G., & Pohoretskyi, M. Institutional risks of organised crime in the gambling business: Structure, mechanisms of influence, and threats to the national security of Ukraine in wartime context based on the analysis of case studies. *Social and Legal Studios*. 2025. № 8(2). С. 200–213.

8. Топорецька З. М. Особливості розслідування зайняття гральним бізнесом: автореф. дис. к.ю.н. 12.00.09. К: КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. 19 с.

9. Топорецька З., Слободніченко М., Аймедов К., Синіцька Т., Шум С., Олійник О. Звіт за результатами першого в Україні національного дослідження у сфері ігрової залежності. Київ, 2023. 149 с. URL: https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/zvit-naczionalne-doslidzhennya-u-sferi-igrovoyi-zalezhnosti.pdf.

10. Toporetska, Z., Shcherbyna, L., Denysenko, O., Bilan, S., & Kryshtafovych, O. Legal mechanisms for gambling addiction protection: analysis of an emerging regulatory model in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13(78). С. 242–249.

11. Топорецька З. М., Аймедов К. В., Синіцька Т. В., Олійник О. П. Соціально-психологічний портрет патологічного гравця як передумова запобігання залежності від азартних ігор (gambling disorder). *Медичні перспективи*. 2024. Т. 29, № 1. С. 143–150.

12. Goodwin BC, Browne M, Rockloff M, Rose J. A typical problem gambler affects six others. *International Gambling Studies*. 2017. № 17. P. 276–289.

13. Топорецька З. Особа потерпілого від грального бізнесу. Механізм формування лудоманії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (юридичні науки).* 2011. № 89/2011. С. 111–113.

14. Топорецька З. М. Від адмінправопорушника до потерпілого: захист прав гравців у незаконні азартні ігри. *Права людини та публічне врядування: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму (м. Чернівці, 30 травня 2025 р.).* Львів–Торунь: Liha-Pres, 2025. С. 217–220.

15. Денисенко О. Є., Топорецька З. М. Щодо розуміння поняття «боротьба з ігровою залежністю». *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали XX Всеукр. наук.-практ. конф. з проблем розвитку та функціонування держ. мови до Дня укр. писемності та мови (Київ, 31 жовт. 2024 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 186–190.

16. ICD-11. URL: https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http%3a%2f%2fid.who.int%2ficd%2fentity%2f1041487064.

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.27

ФІЛІПОВ Ю.Є.

ВИДИ ТА МОЖЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

TYPES AND POTENTIALS OF FORENSIC EXAMINATIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW

У статті досліджено особливості призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану. З'ясовано, що експертна діяльність у цей період набуває особливого значення, оскільки забезпечує отримання достовірної доказової інформації за умов підвищених ризиків, обмеженого доступу до об'єктів дослідження, нестачі ресурсів і постійних змін правового регулювання. Наголошено, що призначення судової експертизи в таких умовах є самостійною процесуальною дією, метою якої є встановлення фактичних даних, що мають доказове значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

На основі аналізу законодавства України обґрунтовано класифікацію основних видів судових експертиз, що проводяться в умовах воєнного стану. До них віднесено: криміналістичні експертизи (зброї, вибухових речовин і продуктів вибуху, трасологічна, портретна, семантико-текстуальна, відео- та звукозапису); інженерно-технічні експертизи (комп'ютерно-технічна, водно-технічна, екологічна, авіаційно-технічна); товарознавчі експертизи (зокрема, військового майна, техніки й озброєння); судово-медичні, молекулярно-генетичні та військові експертизи, які мають основне значення для встановлення обставин смерті військовослужбовців, ідентифікації тіл, визначення причин вибухів, аварій тощо.

Особливу увагу приділено аналізу практичних проблем організаційного, правового та матеріально-технічного характеру, що виникають у роботі судових експертів під час воєнного стану. Визначено, що серед найгостріших викликів є перевантаженість судово-експертних та судово-медичних установ, дефіцит кваліфікованих кадрів, обмежене фінансування, брак сучасного обладнання, а також повільна адаптація законодавства до нових реалій обумовлених воєнним станом.

Запропоновано напрями удосконалення діяльності судово-експертних установ, зокрема: створення спеціалізованих мобільних експертних груп для оперативної роботи в зонах бойових дій; запровадження електронного документообігу між органами досудового розслідування та експертними установами; актуалізація нормативно-правових актів відповідно до сучасних міжнародних стандартів експертної діяльності; посилення державного фінансування та кадрової підтримки судових експертів.

Ключові слова: *судова експертиза, воєнний стан, кримінальне провадження, криміналістика, ідентифікація, доказування, експертна діяльність, Національна поліція України.*

The article examines the peculiarities of appointing and conducting forensic examinations in criminal proceedings under martial law. It has been established that forensic activity during this period acquires special importance, as it ensures the obtaining of reliable evidentiary information under conditions of increased risks, limited access to research objects, scarcity of resources, and constant changes in legal regulation.

© ФІЛІПОВ Ю.Є. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0003-1344-8042

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

It is emphasized that the appointment of a forensic examination in such circumstances constitutes an independent procedural action aimed at establishing factual data that have evidentiary value for determining the objective truth in criminal proceedings.

Based on the analysis of Ukrainian legislation, the article substantiates the classification of the main types of forensic examinations conducted under martial law. These include: criminalistic examinations (of weapons, explosives and explosion products, trace, portrait, semantic-textual, video and audio analysis); engineering and technical examinations (computer-technical, water-technical, ecological, aviation-technical); commodity examinations (including military property, equipment, and armaments); as well as forensic medical, molecular-genetic, and military examinations, which play a key role in establishing the circumstances of the death of military personnel, identifying bodies, and determining the causes of explosions and accidents.

Particular attention is paid to the analysis of practical problems of organizational, legal, and material-technical nature arising in the work of forensic experts during martial law. It has been determined that among the most acute challenges are the overload of forensic and forensic medical institutions, the shortage of qualified personnel, limited funding, lack of modern equipment, and the slow adaptation of legislation to the new realities caused by the war.

The article proposes directions for improving the activities of forensic institutions, in particular: the creation of specialized mobile expert groups for prompt work in combat zones; the introduction of electronic document exchange between pre-trial investigation bodies and expert institutions; the updating of legal acts in accordance with modern international standards of expert practice; and strengthening state funding and personnel support for forensic experts.

Key words: *forensic examination, martial law, criminal proceedings, criminalistics, identification, evidence, expert activity, National Police of Ukraine.*

Актуальність теми. В умовах воєнного стану в Україні питання ефективного проведення судових експертиз набуває виняткової актуальності. Масштаби збройної агресії рф, руйнування критичної інфраструктури, виявлення масових поховань та численні факти воєнних злочинів спричинили безпрецедентне навантаження на судово-експертну систему держави. У цих умовах саме експертна діяльність забезпечує науково обґрунтоване встановлення обставин кримінальних правопорушень, відіграючи основну роль у процесі доказування та відновлення об'єктивної істини.

Належне функціонування експертних установ є запорукою ефективності досудового розслідування, ухвалення законних і справедливих судових рішень, а також формування суспільної довіри до системи правосуддя. Разом із тим, у практичній діяльності спостерігаються суттєві проблеми: перевантаженість експертних установ, дефіцит кваліфікованих фахівців, недостатнє матеріально-технічне забезпечення, руйнування лабораторій у районах бойових дій, а також повільна адаптація нормативно-правової бази до нових викликів воєнного часу.

Необхідність системного осмислення цих проблем зумовлює потребу у всебічному дослідженні видів та можливостей судових експертиз у період дії воєнного стану, удосконаленні правового, організаційного та методичного забезпечення експертної діяльності, а також розробленні практичних механізмів підвищення її ефективності.

Аналіз останніх публікацій. Проблематика судово-експертної діяльності в Україні неодноразово ставала предметом наукових досліджень таких вітчизняних учених, як В. В. Арешонков, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, О. Г. Рувін, В. Ю. Шепітько, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, М. Г. Щербаковський, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, А. В. Іщенко та інші. У їхніх працях висвітлено теоретико-правові основи судової експертизи, особливості застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, а також організаційні та правові засади діяльності судово-експертних установ.

Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень у галузі криміналістики та судової експертизи, питання функціонування експертної системи в умовах воєнного стану залишаються недостатньо опрацьованими. Переважна частина наукових робіт була створена у довоєнний період і не враховує новітніх викликів, пов'язаних зі збройною агресією. Саме тому сучасні умови вимагають оновленого комплексного підходу до дослідження видів і можливостей судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.

Мета статті – з'ясувати види та можливості судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до аналізу вироків, опублікованих у Єдиному державному реєстрі судових рішень, найбільш поширеним і типовим під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану є проведення наступних видів судових експертиз:

І. *Криміналістична*: експертиза зброї та слідів її використання; вибухових пристроїв, вибухових речовин та продуктів вибуху (пострілу); портретна; семантико-текстуальна; відео-, звукозапису.

Сьогодні, більшість організованих груп та злочинних організацій, на своєму озброєнні мають вогнепальну зброю, боєприпаси, вибухові пристрої, які використовують при вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів. Відповідна експертиза призначається з метою вирішення широкого кола різних завдань ідентифікаційного, діагностичного й ситуаційного характеру, пов'язаних із дослідженням вогнепальної зброї і боєприпасів, слідів пострілу в самій зброї та на ураженій перешкоді.

У розпорядження експерта мають бути надані всі без винятку вилучені екземпляри зброї та боєприпаси. У постанові про призначення експертизи слідчий має зазначити заводські порядкові номери кожного екземпляра представленої на експертизу зброї, також маркувальні позначення на денцях гільз патронів. У разі вчинення вбивства із використанням вогнепальної зброї, з місця події можуть бути вилучені стріляні гільзи та кулі зі слідами зброї, які мають бути перевірені за балістичним обліком, що може дозволити встановити конкретні екземпляри зброї, у яких вони стріляні, а також факти застосування однієї й тієї ж зброї при вчиненні різних кримінальних правопорушень [4, с. 82].

Експертизи вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху. В умовах воєнного стану, актуалізувалося питання щодо розслідування вбивств, учинених з використанням вибухових пристроїв, повне і об'єктивне дослідження яких, неможливе без використання спеціальних кримінальних знань у галузі вибухотехніки. Об'єктами цього виду експертизи є: вибухові пристрої, боєприпаси, засоби підриву і їх фрагменти; вибухові речовини, їх залишки та продукти вибуху; сліди вибуху на місті події; предмети, що імітують вибухові речовини й вибухові пристрої; інструменти, матеріали та оснащення, які використовувалися при їх виготовленні, а також матеріали провадження, що містять відомості про обставини підготовки та вчинення вибуху. Щодо останніх, то до об'єктів даного експертного дослідження можуть належати протоколи слідчих дій, висновки судово-медичних, трасологічних та інших експертиз, що містять відомості про подію, що відбулася, обстановку, яка передувала вибуху, про наслідки вибуху тощо [9, с. 164–165].

Семантико-текстуальна експертиза. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану означувана експертиза може призначатися з метою встановлення змісту понять (висловлювань), лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих на дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовими відтвореннями), їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них, аналізу прихованої, замаскованої, завуальованої інформації в мовленнєвому повідомленні при спілкуванні в різних месенджерах (WhatsApp, Viber, Telegram та ін.), зокрема, коли висловлюється погроза, передається якась команда від організатора (лідера) злочинного угрупування виконавцям. При цьому, прихована інформація може бути замаскована під конкретний знак, слово, словосполучення, вона є специфічною формою кодування окремих відомостей, заздалегідь обумовлених між фігурантами [2].

ІІ. *Інженерно-технічна*: зокрема, екологічна, комп'ютерно-технічна; водно-технічна; авіаційно-технічна. Особливе місце серед визначених судових експертиз і має свою специфіку, котру необхідно ураховувати при організації та плануванні розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, займає *екологічна*.

Військові дії чинять значний вплив на екологічну обстановку, призводять до забруднення ґрунту, води та повітря, руйнування природних екосистем. Особливо це стосується районів, де ведуться активні бойові дії і руйнуються інфраструктурні об'єкти, зокрема хімічні, металургійні та енергетичні підприємства [10].

Екологічна експертиза має на меті дослідити явища, процеси і матеріальні об'єкти, що пов'язані із впливом техногенних факторів на стан екосистем, виявлення обставин виникнення негативного впливу на навколишнє природне середовище, оцінки наслідків такого впливу; установлення розмірів відшкодування збитків, спричинених державі через порушення вимог

природоохоронного законодавства; визначення розміру збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів рослинного або тваринного світу, через ведення бойових дій і застосування військової техніки та озброєння [11, с. 350].

Відповідно до даних Державної екологічної інспекції України «агресивні дії військ рф призвели до того, що: ґрунт забруднено шкідливими речовинами; кілометри землі завалені залишками знищених предметів та боєприпасів; тисячі тон нафтопродуктів згоріло під час обстрілів, що призвело до забруднення атмосфери. Крім того, в повітря потрапили тонни викидів від горіння російської техніки та утворилося тисячі відходів, які забруднюють не лише повітря. Про ще один масштабний приклад екологічної катастрофи зазначено в Програмі ООН з питань довкілля яка опублікувала «швидку екологічну оцінку» підриву армією рф Каховської греблі, де вказала на «неясні» масштаби катастрофи, що відчуватимуться протягом десятиліть. В цьому звіті зазначається, що підрив призвів до викиду хімічних забруднювачів, зокрема машинного мастила та рідких добрив, оскільки значна кількість об'єктів, що зберігають хімікати, були розташовані в зоні затоплення [3].

III. *Товарознавча*: військового майна, техніки та озброєння. Товарознавча експертиза військового майна, техніки та озброєння – це процес дослідження об'єктів та виробів військового призначення і подвійного використання, які перебувають у власності ЗСУ та правоохоронних органів і для яких визначено спеціальний режим обігу і використання [17, с. 340].

Предмет товарознавчої експертизи військового майна, техніки та озброєння визначається у кожному конкретному кримінальному провадженню з урахуванням наявних вихідних даних і завдань, які підлягають вирішенню. Об'єктами експертизи є: військове майно, військова техніка та озброєння, а саме: ракети; артилерійське озброєння; стрілецька зброя; боєприпаси; бронетанкова техніка і майно; засоби інженерного озброєння (інженерна техніка та майно, електротехнічні засоби); інженерні боєприпаси; автомобільне майно; засоби електрозабезпечення (електростанції, перетворювальні кабіни, трансформаторні підстанції); озброєння і засоби радіаційного, хімічного, біологічного захисту; авіаційна техніка; повітряно-десантна техніка (спорядження); кораблі, судна та плавзасоби; вимірювальна техніка; залізнично-технічне майно; техніка та апаратура зв'язку, техніка та майно зв'язку радіотехнічного забезпечення польотів авіації. Завдання, які вирішуються під час проведення товарознавчої експертизи військового майна, техніки та озброєння, полягають у: визначенні вартості наданих на дослідження об'єктів, які використовуються як військове майно; визначенні типу та призначення наданих на дослідження об'єктів; визначенні характеристик та властивостей наданих на дослідження об'єктів відповідно до Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності; визначенні виробника, країни походження, року виготовлення (комплексно з трасологічним дослідженням) наданих на дослідження об'єктів; визначенні змін показників якості наданих на дослідження об'єктів (комплексно з відповідними фахівцями з експлуатації подібного майна) [14].

IV. *Судово-медична.*

У зв'язку з воєнними діями на території Україну дію Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини [15], було призупинено до завершення воєнного стану в Україні і прийнято Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України від 09 березня 2022 р. У ньому, зокрема, зазначається, що труп не направляється на судово-медичну експертизу за умови огляду трупа працівником закладу охорони здоров'я на місці перебування трупа зі встановленням факту відсутності ознак насильницької смерті або на підставі наявної медичної документації із закладів охорони здоров'я. Водночас, трупи, частини трупів підлягають обов'язковому направленню на судово-медичну експертизу (розтин) у випадках ознак насильницької смерті або достатньо обґрунтованої підозри на таку смерть та якщо особу яких не встановлено [19].

У відповідності до п. 1.2 Правил проведення судово-медичної експертизи трупів у бюро судово-медичної експертизи така експертиза проводиться для визначення причини смерті, наявності, характеру і механізму виникнення тілесних ушкоджень, часу настання смерті. Окрім того, вона вирішує й інші питання, які були поставлені органами дізнання, слідчим, прокурором та судом, які належать до компетенції цього виду судово-медичної експертизи [12].

Якщо в загальному, то алгоритм дослідження речових доказів біологічного походження передбачає: виявлення, опис, фотографування, вилучення і упаковку речових доказів біологічного походження; доказ наявності в досліджуваному матеріалі крові, сперми, волосся та інших

біологічних рідин і тканин (слина, слізна рідина, сеча, кал, молоко та ін.); установлення видової приналежності слідів біологічного походження; з'ясування статевої приналежності слідів біологічного походження; установлення групової приналежності слідів біологічного походження (у тому числі за імунними системами); виключення або встановлення приналежності слідів біологічного походження конкретній особі (значення молекулярно-генетичних методів) [16].

V. *Судова молекулярно-генетична експертиза*. Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» молекулярно-генетична експертиза – це дослідження біологічного матеріалу людини, що здійснюється з метою отримання її геномної інформації (відомості про генетичні ознаки людини) [13]. Необхідність у призначенні відповідної експертизи може виникнути в умовах воєнного стану під час досудового розслідування будь-яких кримінальних правопорушень, оскільки генетичний матеріал людини у переважній більшості випадків лишається на місці її перебування. Однак, варто зауважити, що під час розслідування воєнних злочинів, вчинених на території України, важливо, що вказаний законодавчий акт передбачає порядок міжнародного співробітництва та надання геномної інформації, а саме: «*обмін геномною інформацією з іншими країнами та міжнародними організаціями під час кримінального провадження, її використання за запитами іноземних держав здійснюються відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та норм Кримінального процесуального кодексу України*». Правова норма щодо геномної інформації закріплена і на міжнародному нормативному рівні. Так, зокрема, згідно зі ст. 37 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства *«для запобігання скоєнню злочинів, установлених відповідно до цієї Конвенції, та забезпечення їхнього кримінального переслідування кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для накопичення та зберігання з урахуванням відповідних положень стосовно охорони й захисту особових даних та інших відповідних норм і гарантій, передбачених національним законодавством, інформації про ідентифікаційні дані та генетичний код (ДНК) осіб, засуджених за скоєння правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції»* [8; 18].

Судовою молекулярно-генетичною експертизою під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, можуть вирішуватися завдання ідентифікації особи методом ДНК-аналізу, зокрема: встановлення приналежності об'єктів біологічного походження (кров, сперма, слина, волосся, м'язова та кісткова тканини) певній особі, встановлення слідів біологічного походження конкретної особи в змішаних слідах, встановлення ідентичності останків у випадках розчленування трупа та встановлення батьків дитини у випадках крадіжки, підміни дітей тощо [6, с. 2]. У якості зразків на експертизу можуть надаватися зразки буквального епітелію, крові, слини сперми, волосини з цибулинами, осіб, які перевіряються.

VI. *Військова експертиза.*

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах стану слідчий стикається з необхідністю встановлення обставин, які, своєю чергою, потребують спеціальні знання багатьох аспектів урегулювання порядку проходження військової служби та особливостей несення такої служби. Зокрема, під час розслідування воєнних злочинів, з метою встановлення «обставин застосування та дій військових формувань», «відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів» використовуються спеціальні знання у формі залучення експерта для проведення військової експертизи [1, с. 239–245].

В загальному, завдання, які вирішуються під час проведення військової експертизи, полягають у: «встановленні обставин застосування та дій військових формувань; встановленні обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей (військовослужбовців, працівників Служби безпеки України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших представників міністерств і відомств, цивільного населення), втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань; встановленні відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків)» [5].

Наприклад, предметом судової військової експертизи при дослідженні ракетно-артилерійського озброєння є встановлення судовим військовим експертом фактів (суджень про факти) по визначених слідчим або судом питаннях щодо: порядку роботи органів військового управління, командирів та начальників ЗСУ, інших утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення сектору безпеки і оборони, які виконують покладені на них службові обов'язки з планування бойового застосування, експлуатації, списання та утилізації техніки; відомостей про стан ракетно-артилерійського озброєння. Об'єктом

є матеріальні носії доказової інформації (зразки ракетно-артилерійське озброєння Центрального ракетно-артилерійського управління Озброєння ЗСУ та дії (бездіяльність) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків)), які зібрані й надані слідчим або судом на судову військову експертизу щодо дослідження обставин застосування та дій військових формувань з використанням, що призвели до тяжких наслідків, загибелі людей, втрати озброєння [7].

Висновки. З'ясовано, що призначення судової експертизи в умовах воєнного стану є процесуальною дією. Під час проведення експертного дослідження експерт, використовуючи спеціальні знання, навички й досвід, самостійно в межах своєї компетенції встановлює факти, що мають доказове значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. На основі реальної експертної практики, наукової літератури та системного аналізу нормативно-правових актів (КПК України, Закон «Про судову експертизу», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень й Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України), було виділено основні види (криміналістична: експертиза зброї та слідів її використання; вибухових пристроїв, вибухових речовин та продуктів вибуху (пострілу); семантико-текстуальна; інженерно-технічна: екологічна, водно-технічна; авіаційно-технічна; товарознавча: військового майна, техніки й озброєння; судово-медична (трупів, їх частин та експертиза живих осіб); судово молекулярно-генетична й військова)) та охарактеризовано потенційні можливості судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану й виокремлено проблеми організаційно-управлінського, правового та іншого характеру, що виникли в діяльності судових експертів й органів досудового розслідування під час дії особливого правового режиму (вказано про перевантаженість судових медиків; нестачу фінансування, брак ресурсів; повільну актуалізацію законодавства щодо сучасних стандартів проведення експертних досліджень й наявним викликам обумовлених війною тощо) з пропозиціями щодо їх усунення.

Список використаних джерел:

1. Бершов Г. Є. Військова експертиза у кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 239–245. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/141/138.

2. Будко Т. В. Семантико-текстуальна експертиза мовленнєвих об'єктів з умовностями: монографія. Київ: НА СБУ, 2024. 50 с.

3. В ООН опублікували швидку екологічну оцінку підриву Каховської дамби. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3779059-v-oon-opublikuvali-svidku-ekologicnu-ocinku-pidrivu-kahovskoi-dambi.html

4. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями / Коваленко В. В., Бондар В. С., Вигівський І. М., Дрозд В. Г., Слухаєнко Ю. М. Київ : Алерта, 2024. 136 с.

5. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

6. Інформаційний лист: види судових експертиз, які проводяться у лабораторії біологічних досліджень та питання які вони вирішують. URL: https://ndekc.kiev.ua/wpcontent/uploads/2017/02/%D0%86%D0%BD%D1%84.%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82_%D094%D0%9D%D0%9A2017.pdf.

7. Козлов О. В. Розробка методики «комплексне дослідження ракетно-артилерійського озброєння». С. 466–473. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/a2fc25cb69-466-473.pdf

8. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Ратифіковано Законом України від 20 черв. 2012 р. № 4988-VI.URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#n2

9. Лавріненко Д. В. Використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів: дис. …докт. філософ. 081 – Право. Харків, 2024. 246 с.

10. Лазебний А. М., Інгульська Д. А Проблема призначення та виконання екологічної експертизи під час війни. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* С. 841–844. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/142.pdf

11. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 347–352.

12. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text

13. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 9 лип. 2022 р. № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text

14. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

15. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: наказ від 29 верес. 2017 р. № 807/1193/279. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text

16. Судова медицина: електр. підручн. / В. Д. Мішалов та ін. Національний університет охорони здоров'я України ім. П. Л. Шупика. URL: https://nuozu.edu.ua/s/np/k/sudovoi-medytsyny/pidruchnyky-ta-posibnyky/3535-elektronnij-pidruchnik-sudova-meditsina-za-zagalnoyu-redaktsieyu-profesora-v-dmishalova

17. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

18. Топчій В. В. Молекулярно-генетична експертиза в кримінальному процесі в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*: науковий журнал. 2024. Вип. 4 (17). С. 245–251.

19. Юнацький О. В. Конспект лекцій з дисципліни «Судова медицина». Дніпро : ДДУВС, 2016. 333 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wpcontent/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1125/7.1.pdf

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.645:343.13(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.28

ВОЛОЩУК О.Т.

СПІВПРАЦЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

COOPERATION BETWEEN UKRAINE'S PRE-TRIAL INVESTIGATION AUTHORITIES AND THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT IN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION: CRIMINAL PROCEDURE AND INTERNATIONAL LAW DIMENSIONS

У статті досліджено роль органів досудового розслідування України у забезпеченні ефективної співпраці з Міжнародним кримінальним судом у контексті збройної агресії російської федерації проти України. Проаналізовано механізми документування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду. Закцентовано увагу на тому, що співпраця з Міжнародним кримінальним судом наразі неможлива щодо злочину агресії і окреслено ряд проблемних питань, які випливатимуть у майбутньому при настанні такої можливості. Розкрито, що ефективне розслідування зазначених категорій злочинів потребує тісної взаємодії українських правоохоронних органів – зокрема Національної поліції та прокуратури – з органами міжнародної кримінальної юстиції. Наведено приклади практичної співпраці України з Міжнародним кримінальним судом (участь міжнародних прокурорів у документуванні масових вбивств цивільного населення в Бучі, Ірпені, Маріуполі). Проаналізовано проблеми доказування в умовах воєнного конфлікту, зокрема допитів потерпілих та електронного доказування. Зазначено, що міжнародні злочини мають ознаки масштабності та системності, що зумовлює необхідність гармонізації кримінального процесуального законодавства України із міжнародними стандартами. Обгрунтовано необхідність внесення змін до кримінального законодавства України та вироблення єдиної національної політики у сфері міжнародного співробітництва та допомоги у справах щодо міжнародних злочинів. Зроблено висновок про те, що ефективна співпраця між органами досудового розслідування України та Міжнародним кримінальним судом є критично важливою для належного документування, фіксації, розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів. У контексті триваючої збройної агресії рф проти України така співпраця виходить за межі юридичної техніки – вона стає фактором міжнародної стабільності, довіри до міжнародного кримінального правосуддя та відновлення справедливості.

Ключові слова: *Міжнародний кримінальний суд, злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид, транснаціональна злочинність, досудове розслідування, правоохоронні органи, Національна поліція, міжнародне співробітництво та допомога.*

© ВОЛОЩУК О.Т. – кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини (Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія») https://orcid.org/0000-0003-0991-5605

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The article examines the role of Ukraine's pre-trial investigation bodies in ensuring effective cooperation with the International Criminal Court in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The mechanisms for documenting war crimes, crimes against humanity, and genocide are analyzed. Attention is drawn to the fact that cooperation with the International Criminal Court is currently impossible regarding the crime of aggression and a number of problematic issues that will arise in the future if such an opportunity arises are outlined. It is revealed that effective investigation of the above categories of crimes requires close cooperation between Ukrainian law enforcement agencies – in particular, the National Police and the Prosecutor's Office – with international criminal justice bodies. Examples of practical cooperation between Ukraine and the International Criminal Court are given (participation of international prosecutors in documenting mass killings of civilians in Buch, Irpen, and Mariupol). The problems of evidence in conditions of military conflict are analyzed, in particular, interrogations of victims and electronic evidence. It is noted that international crimes have signs of scale and systematicity, which necessitates the harmonization of the criminal procedural legislation of Ukraine with international standards. The need to amend the criminal legislation of Ukraine and develop a unified national policy in the field of international cooperation and assistance in cases of international crimes is substantiated. It is concluded that effective cooperation between the pre-trial investigation bodies of Ukraine and the International Criminal Court is critically important for the proper documentation, recording, investigation and prosecution of persons guilty of committing international crimes. In the context of the ongoing armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, such cooperation goes beyond legal techniques – it becomes a factor of international stability, trust in international criminal justice and the restoration of justice.

Key words: *International Criminal Court, crime of aggression, war crimes, crimes against humanity, genocide, transnational crime, pre-trial investigation, law enforcement agencies, National Police, international cooperation and assistance, forensic expertise.*

Актуальність теми дослідження. Збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася у 2014 році та трансформувалася у повномасштабне вторгнення з 24 лютого 2022 року, поставила перед Українською державою комплекс безпрецедентних викликів у сфері міжнародного кримінального правосуддя. Наслідком цих подій стало те, що Україна вперше у своїй сучасній історії опинилася в ситуації, коли на її території вчиняються не лише традиційні кримінальні правопорушення, а й міжнародні злочини – злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності, а також елементи геноциду. Масштаби та характер цих злочинів свідчать про системність і цілеспрямованість агресії, адже вони супроводжуються руйнуванням об'єктів цивільної інфраструктури, вбивствами, катуваннями, примусовими депортаціями та іншими грубими порушеннями міжнародного гуманітарного права. У такій ситуації особливої ваги набуває ефективна співпраця українських органів досудового розслідування з Міжнародним кримінальним судом (МКС, Суд), який володіє мандатом на переслідування найбільш тяжких злочинів, що становлять загрозу міжнародному миру, безпеці й людству в цілому.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції та співпраці з міжнародними судовими інституціями досліджували українські вчені, зокрема О. Мережко, М. Гнатовський, О. Задорожній, В. Василенко, В. Репецький, В. Гутник тощо. У їхніх роботах розкриваються окремі аспекти юрисдикції МКС, нормативно-правового забезпечення взаємодії національних правоохоронних органів із міжнародними структурами, а також принципи та механізми міжнародної кримінальної відповідальності. Зарубіжні фахівці теж активно долучаються до цієї проблематики, зокрема можна виокремити доробки А. Коенінг, Л. Фріман, М. Міланoвича, В. Шабаса тощо. Однак комплексних досліджень, що охоплюють практичні механізми документування злочинів у контексті співпраці з МКС, зокрема з урахуванням повноважень органів досудового розслідування (насамперед Національної поліції та органів прокуратури), у сучасній українській науці поки що обмаль.

Мета статті є аналіз міжнародно-правових і кримінально-процесуальних засад взаємодії українських органів досудового розслідування з Міжнародним кримінальним судом у контексті розслідування міжнародних злочинів, вчинених під час збройної агресії рф проти України, а також виявлення проблемних аспектів реалізації цієї співпраці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби з міжнародними злочинами є ключовим елементом глобальної системи кримінальної юстиції, оскільки воно забезпечує ефективну взаємодію держав у притягненні до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих порушень міжнародного права. У цьому контексті важливим є забезпечення належної координації зусиль держав, міжнародних судових інституцій та спеціалізованих органів, що дає змогу забезпечити об'єктивність і правову визначеність у кваліфікації злочинів та притягненні до відповідальності держави-агресора [2]. Відповідно до статті 86 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) [6], держави-учасниці зобов'язані всебічно співпрацювати з Судом у процесі розслідування та переслідування злочинів, що належать до його юрисдикції.

Україна, будучи повноправною стороною Римського статуту станом на 1 січня 2025 року, раніше двічі визнавала юрисдикцію МКС – у 2014 та 2015 роках, відкрила шлях до розслідування злочинів проти людяності та воєнних злочинів, зокрема у межах кримінального провадження, відкритого Офісом прокурора МКС у 2022 році. Попри цей важливий крок у напрямі посилення міжнародно-правової відповідальності за злочини, вчинені на території України, повна імплементація положень Римського статуту залишається складним завданням. Процес виконання міжнародно-правових зобов'язань і налагодження ефективної взаємодії з органами міжнародної кримінальної юстиції супроводжується низкою системних проблем. До таких належать, зокрема, необхідність адаптації національних процедур до стандартів МКС, відсутність уніфікованих методик допитів свідків, обмежений доступ до тимчасово окупованих територій, а також дефіцит висококваліфікованих експертів у сфері міжнародного кримінального права. У цьому контексті особливої актуальності набуває діяльність національних правоохоронних органів, які здійснюють документування міжнародних злочинів, що є важливою складовою співпраці з МКС.

З перших днів повномасштабного вторгнення рф на територію України органи Національної поліції України, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України та Офіс Генерального прокурора активно фіксують факти вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності та елементів геноциду. Обсяг задокументованих злочинів свідчить про масштабність злочинної діяльності збройних сил рф. Станом на 31 січня 2025 року правоохоронці відкрили 140 956 кримінальних проваджень за фактами злочинів, скоєних військовими рф та їх пособниками, серед яких 125 079 – воєнні злочини, 9 320 – порушення територіальної цілісності, 4 268 – колабораційної діяльності та 274 – державної зради [4].

Разом з тим, попри активну роботу правоохоронних органів, залишаються суттєві проблеми, з якими стикаються українські слідчі та прокурори при співпраці з МКС. Однією з найсерйозніших труднощів у такій взаємодії є відсутність узгоджених національних протоколів співпраці. Без чітких процедурних механізмів і належної координації між українськими та міжнародними слідчими органами неможливо забезпечити повноцінну доказову базу для Міжнародного кримінального суду. На необхідності професійного та процесуально вивіреного підходу до збору доказів акцентує і М. Гнатовський, підкреслюючи, що ефективність документування міжнародних злочинів безпосередньо залежить від кваліфікації осіб, залучених до цього процесу. За його словами, *«збирати такі докази насамперед мусять професіонали… збирати так, щоб потім ці докази були використані у кримінальному процесі. Бо одна справа говорити про те, що це російські війська вчинили, а зовсім інша – щоб ці докази дали можливість у конкретних кримінальних справах встановити вину конкретних осіб і притягти їх до відповідальності»* [8]. Отже, належна організація доказового процесу є ключовою передумовою результативної взаємодії з МКС, адже правові та процедурні бар'єри суттєво ускладнюють як збір доказів, так і забезпечення їх допустимості в міжнародних судових процесах.

Окрему увагу привертає проблема юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. Юрисдикція Суду у цій частині поширюється лише на держави, які є сторонами Римського статуту або офіційно визнали його дію. Враховуючи, що рф у 2016 році відкликала свій підпис під цим міжнародним договором, застосування положень Статуту щодо злочину агресії до її представників залишається суттєво обмеженим. Крім того, кампалійські поправки до Римського статуту, що визначають поняття та склад злочину агресії, набрали чинності лише 17 липня 2018 року [5], що виключає можливість їх ретроактивного застосування до подій, які відбулися раніше. Такі обмеження створюють реальні труднощі для притягнення осіб до відповідальності, однак, як зауважує відомий український юрист-міжнародник і дипломат Володимир Василенко, навіть за наявності цих перешкод МКС може ініціювати кримінальне переслідування за умови наявності належно задокументованих доказів [9]. Принцип невідворотності відповідальності залишається ключовим у міжнародному праві і надає можливість діяти навіть

у складних юрисдикційних умовах. Саме тому в Римському статуті передбачені механізми, що дозволяють реалізувати юрисдикцію Суду навіть без формального визнання його компетенції державою. Зокрема, стаття 13 дозволяє відкривати провадження за ініціативою прокурора МКС (*proprio motu*) за умови дозволу Палати попереднього провадження або за направленням Ради Безпеки ООН згідно з главою VII Статуту ООН [7]. Цей механізм уже застосовувався на практиці, наприклад, для розслідувань у Судані (Дарфур) [17] та Лівії [14] у 2011 році. Завдяки таким положенням МКС може забезпечити міжнародну відповідальність навіть тоді, коли формальні механізми взаємодії обмежені, за умови наявності належно задокументованої доказової бази.

Абсолютно виправдано західні фахівці, такі як М. Міланович та В. Шабас, наголошують на важливості поєднання міжнародних і національних механізмів для розслідування агресії та ефективної координації між різними юрисдикціями. Зокрема, М. Міланович відзначає, що національні механізми, спеціальні трибунали та *ad hoc* судові формати залишаються критично важливими для заповнення прогалин у міжнародній юрисдикції [16], тоді як В. Шабас додає, що процесуальна координація і дотримання прав людини в кожній юрисдикції визначає допустимість доказів та справедливість судового процесу [19].

Враховуючи сучасні реалії та інтенсивність використання цифрових технологій у сфері документування воєнних та інших міжнародних злочинів, слід зазначити, що цифрові методи збору доказів та OSINT (open-source intelligence) здатні суттєво підвищити ефективність доказової бази, за умови їх застосування відповідно до міжнародно визнаних стандартів, таких як Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. Цей документ, розроблений фахівцями UC Berkeley Human Rights Center спільно з Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, встановлює етичні, методологічні та процесуальні стандарти збору, верифікації й зберігання цифрових доказів із відкритих джерел для подальшого використання в міжнародних судових процесах [11]. Щодо цифрових і відкритих джерел, експерти UC Berkeley Human Rights Center, зокрема Алекса Коенінг і Ліндсей Фріман (автори Berkeley Protocol) [15], вказують, що дотримання встановлених стандартів істотно підвищує можливість допущення цифрових доказів у міжнародних провадженнях, а в тексті Berkeley Protocol безпосередньо зазначено: «Можливість розслідувати такі твердження має особливу цінність для слідчих, які не можуть своєчасно фізично потрапити на місця злочинів» [18]. Це підкреслює, що правильно документовані OSINT-докази можуть бути критичною складовою там, де фізичний доступ обмежений.

Показовим прикладом ефективної співпраці українських органів і МКС стала справа про масові вбивства у Бучі, Ірпені та Гостомелі. В ході цього розслідування прокурор МКС Карім Хан підтвердив, що ці факти включено до міжнародного провадження щодо ситуації в Україні [1]. Представники МКС здійснювали виїзди на місця злочинів, проводили допити свідків та аналізували матеріали, зібрані українськими слідчими. Проте, як видається, успіх такої співпраці залежить від наявності національних протоколів взаємодії з МКС, що визначають процесуальний статус свідків, захист потерпілих та стандарти доказування, а поточна практика не забезпечує достатньої інтеграції українських слідчих і міжнародних експертів у режимі постійної координації, що знижує ефективність розслідувань і ризикує допустимістю доказів.

Варто також врахувати застереження зарубіжних експертів та фахівців, які часто в інтерв'ю у ЗМІ або ж у наукових дослідженнях останніх років [10] наголошують на важливості впровадження стандартів «quality control» у документуванні фактів, щоб запобігти втраті доказів на етапі досудового розслідування. Ця практика передбачає стандартизовані протоколи, контроль достовірності та процедури ревізії даних на ранніх стадіях.

Крім цього, значну увагу слід приділити судово-медичним та біологічним експертизам. На сьогодні законодавство України не містить чітких норм щодо визнання результатів міжнародних експертиз як доказів у національному судочинстві, необхідно встановити механізми взаємного визнання результатів експертиз, проведених міжнародними органами, щоб вони мали юридичну силу у національних провадженнях.

Відсутність системи ефективного обміну доказами особливо відчутна у справах про сексуальне насильство, катування та примусові зникнення. Правова невизначеність щодо стандартів «належної фіксації», «вільної згоди» та «конфіденційності» створює ризики недопустимості доказів у МКС. Європейський суд з прав людини у справі Harkins v. the United Kingdom (2012) підкреслив, що передача особи до іншої юрисдикції має супроводжуватись перевіркою дотримання процесуальних гарантій [12].

Іще одним напрямом, який потребує вдосконалення, є захист свідків і потерпілих у провадженнях, що ведуться на запит МКС. Станом на сьогодні в Україні відсутня окрема програма

або механізм захисту свідків у справах про міжнародні злочини, які розслідуються у взаємодії з МКС. У зв'язку з цим пропонується внести зміни до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [3], розширивши перелік осіб, які підлягають охороні, за рахунок свідків і потерпілих у справах міжнародного значення, включаючи ті, які перебувають під юрисдикцією МКС. Крім того, у практиці українських правоохоронних органів уже є окремі приклади успішної інтеграції національного процесу у міжнародне слідство. При розслідуванні злочинів, пов'язаних із воєнною агресією російської федерації, у багатьох випадках українські правоохоронні органи активно співпрацювали з іноземними слідчими місіями, групами з підтримки доказів, експертами МКС. Особливе місце тут посідає співпраця з Євроюстом, який координує роботу Об'єднаної слідчої групи (JIT) із розслідування воєнних злочинів рф в Україні.

З огляду на викладене, актуальним завданням є розробка Концепції державної політики у сфері міжнародного кримінального правосуддя, яка б визначила стратегічні напрями співпраці України з МКС, Eurojust, Інтерполом та іншими міжнародними інституціями, а також передбачила уніфікацію процесуальних стандартів, створення національних реєстрів і баз даних для доказової інформації та нарощування кадрового потенціалу. Така потреба випливає з практичних рекомендацій і міжнародних стандартів щодо посилення національної спроможності у сфері документування міжнародних злочинів і координації з міжнародними партнерами [13].

Висновки. Враховуючи наведене, можна стверджувати, що у нинішніх умовах одним із першочергових завдань у контексті забезпечення міжнародного правосуддя є належна фіксація фактів учинення міжнародних злочинів, формування належної доказової бази, проведення судових експертиз, а також допит свідків із дотриманням стандартів міжнародного кримінального процесу. Разом із тим, на цьому етапі постає низка суттєвих проблем, які істотно ускладнюють ефективність співпраці України з Міжнародним кримінальним судом. Однією з ключових є відсутність компетенції МКС щодо злочину агресії у контексті взаємодії з Україною. Саме цей злочин є первинним і системоутворювальним, адже виступає пусковим механізмом для вчинення інших міжнародних злочинів – воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, які супроводжують збройну агресію російської федерації проти України. Безперечно, це не єдина проблема, з якою стикається сучасна система міжнародного кримінального правосуддя. Ураховуючи складність, багатовимірність та високу суспільну значущість зазначеної проблематики, виникає нагальна потреба у її всебічному науковому дослідженні. Такий аналіз має бути спрямований на вироблення ефективних правових та інституційних механізмів, що у перспективі дозволили б удосконалити мандат і процедури Міжнародного кримінального суду, перетворивши його на справді універсальний інструмент міжнародної юстиції, спроможний забезпечувати притягнення до відповідальності за всі категорії міжнародних злочинів без винятку.

Список використаних джерел:

1. В Україні були скоєні злочини, які підлягають юрисдикції МКС - прокурор суду в Гаазі. 14.04.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3457786-v-ukraini-buli-skoeni-zlocini-aki-pidlagaut-urisdikcii-mks-prokuror-sudu-v-gaazi.html

2. Виклики, що постали перед Україною в умовах міжнародного збройного конфлікту: воєнні злочини та злочин геноциду. Лабораторія законодавчих ініціатив. Швеція. Часопис «Парламент». Випуск 2 / 2023–2024. Швеція. С. 12. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/ali_chasopys_parliament_genocide.pdf

3. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text

4. Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 31.01.2025). Національна поліція України. URL: https://npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-rf-pid-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-31012025

5. Поправки до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії від 11.06.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10#Text

6. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

7. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

8. Як зібрати докази російської агресії, щоб вони могли бути використані в суді. Суспільне. Новини. 7 квітня 2022. URL: https://suspilne.media/226015-ak-zibrati-dokazi-rosijskoi-agresii-sob-voni-mogli-buti-vikoristani-v-sudi-rozpovidae-urist/

9. Як Міжнародний кримінальний суд притягне Росію до відповідальності. Укрінформ. 15.12.2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3154829-ak-miznarodnij-kriminalnij-sud-pritagne-rosiu-do-vidpovidalnosti.html

10. Bergsmo Morten. Towards a Culture of Quality Control in Criminal Investigations. FICHL Policy Brief Series. No. 94. (2019). URL: https://www.toaep.org/pbs-pdf/94-bergsmo/?utm_source=chatgpt.com

11. Developing the Berkeley Protocol. UC Berkeley Human Rights Center. URL: https://humanrights.berkeley.edu/projects/developing-the-berkeley-protocol-on-digital-open-source-investigations/?utm_source=chatgpt.com

12. European Court of Human Rights. Harkins v. the United Kingdom, Application no. 71537/14, Judgment of 10 July 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-175502%22]}

13. European Papers / European Forum. *The Joint Investigation Team in Ukraine: Challenges and Opportunities for International Cooperation* (15 Jan. 2024). URL: https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/the-joint-investigation-team-in-ukraine-challenges-opportunities-international-criminal-court.

14. In Swift, Decisive Action, Security Council Imposes Tough Measures on Libyan Regime, Adopting Resolution 1970 in Wake of Crackdown on Protesters. URL: https://press.un.org/en/2011/sc10187.doc.htm?utm_source=chatgpt.com

15. Koenig A., Freeman L. Links in the Chain: How the Berkeley Protocol is Strengthening Digital Investigation Standards in International Justice. UC Berkeley Human Rights Center. 19 Mar. 2024. URL: https://humanrights.berkeley.edu/publications/links-in-the-chain-how-the-berkeley-protocol-is-strengthening-digital-investigation-standards-in-international-justice/

16. Milanovic. M. Aggression and Legality: Custom in Kampala (September 11, 2011). Journal of International Criminal Justice, Vol. 10, 2012. P. URL: https://ssrn.com/abstract=1925724

17. Security Council Refers Situation in Darfur, Sudan, to Prosecutor of International Criminal Court. URL: https://press.un.org/en/2005/sc8351.doc.htm?utm_source=chatgpt.com

18. UC Berkeley Human Rights Center. The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations / UC Berkeley Human Rights Center ; developed with OHCHR. 2020 (updated). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-01/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf

19. William A. Schabas. The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. Oxford University Press, 2016. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-international-criminal-court-9780198739777

References:

1. V Ukraini buly skoieni zlochyny, yaki pidliahaiut yurysdyktsii MKS - prokuror sudu v Haazi. 14.04.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3457786-v-ukraini-buli-skoeni-zlocini-aki-pidlagaut-urisdikcii-mks-prokuror-sudu-v-gaazi.html

2. Vyklyky, shcho postaly pered Ukrainoiu v umovakh mizhnarodnoho zbroinoho konfliktu: voienni zlochyny ta zlochyn henotsydu. Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv. Shvetsiia. Chasopys «Parlament». Vypusk 2 / 2023-2024. Shvetsiia. S. 12. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/ali_chasopys_parliament_genocide.pdf

3. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi» vid 23 hrudnia 1993 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text

4. Zlochyny, vchyneni viiskovymy rf pid chas povnomasshtabnoho vtorhnennia v Ukrainu (stanom na 31.01.2025). Natsionalna politsiia Ukrainy. URL: https://npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-rf-pid-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-31012025

5. Popravky do Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo zlochynu ahresii vid 11.06.2010 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10#Text

6. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17.07.1998 r. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

7. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii (z popravkamy). Statut Mizhnarodnoho Sudu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 24.10.1945 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

8. Iak zibraty dokazy rosiiskoi ahresii, shchob vony mohly buty vykorystani v sudi. Suspilne. Novyny. 7 kvitnia 2022. URL: https://suspilne.media/226015-ak-zibrati-dokazi-rosijskoi-agresii-sob-voni-mogli-buti-vikoristani-v-sudi-rozpovidae-urist/

9. Iak Mizhnarodnyi kryminalnyi sud prytiahne Rosiiu do vidpovidalnosti. Ukrinform. 15.12.2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3154829-ak-miznarodnij-kriminalnij-sud-pritagne-rosiu-do-vidpovidalnosti.html

10. Bergsmo Morten. Towards a Culture of Quality Control in Criminal Investigations. FICHL Policy Brief Series. No. 94. (2019). URL: https://www.toaep.org/pbs-pdf/94-bergsmo/?utm_source=chatgpt.com

11. Developing the Berkeley Protocol. UC Berkeley Human Rights Center. URL: https://humanrights.berkeley.edu/projects/developing-the-berkeley-protocol-on-digital-open-source-investigations/?utm_source=chatgpt.com

12. European Court of Human Rights. Harkins v. the United Kingdom, Application no. 71537/14, Judgment of 10 July 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-175502%22]}

13. European Papers / European Forum. The Joint Investigation Team in Ukraine: Challenges and Opportunities for International Cooperation (15 Jan. 2024). URL: https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/the-joint-investigation-team-in-ukraine-challenges-opportunities-international-criminal-court.

14. In Swift, Decisive Action, Security Council Imposes Tough Measures on Libyan Regime, Adopting Resolution 1970 in Wake of Crackdown on Protesters. URL: https://press.un.org/en/2011/sc10187.doc.htm?utm_source=chatgpt.com

15. Koenig A., Freeman L. Links in the Chain: How the Berkeley Protocol is Strengthening Digital Investigation Standards in International Justice. UC Berkeley Human Rights Center. 19 Mar. 2024. URL: https://humanrights.berkeley.edu/publications/links-in-the-chain-how-the-berkeley-protocol-is-strengthening-digital-investigation-standards-in-international-justice/

16. Milanovic. M. Aggression and Legality: Custom in Kampala (September 11, 2011). Journal of International Criminal Justice, Vol. 10, 2012. R. URL: https://ssrn.com/abstract=1925724

17. Security Souncil Refers Situation in Darfur, Sudan, to Rrosecutor of International Sriminal Sourt. URL: https://press.un.org/en/2005/sc8351.doc.htm?utm_source=chatgpt.com

18. UC Berkeley Human Rights Center. The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations / UC Berkeley Human Rights Center ; developed with OHCHR. 2020 (updated). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-01/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf

19. William A. Schabas. The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. Oxford University Press, 2016. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-international-criminal-court-9780198739777

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 305:37:351:1(045)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.29

ПЕТРОВА Г.М., КУМЕДА Т.А.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК ЗНАЧИМА КАТЕГОРІЯ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

GENDER EQUALITY AS A SIGNIFICANT CATEGORY IN THE STRUCTURE OF SOCIAL AND HUMANITARIAN EDUCATION OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS: AN AXIOLOGICAL ASPECT

У статті розглянуто феномен гендерної рівності як значимої категорії сучасної соціально-гуманітарної освіти майбутніх правоохоронців. Акцентовано увагу на аксіологічному вимірі гендерної проблематики, що визначає формування світоглядних орієнтирів, етичної культури та професійної відповідальності фахівців правоохоронної сфери. Проаналізовано взаємозв'язок принципів гендерної рівності з гуманістичними цінностями, правами людини та морально-правовими засадами публічної служби. Показано, що засвоєння гендерно чутливої культури мислення сприяє розвитку толерантності, поваги до прав і гідності особи, зміцненню демократичних стандартів професійної діяльності. Зроблено висновок, що інтеграція гендерного підходу у структуру соціально-гуманітарної підготовки магістрів-правоохоронців є необхідною умовою формування їхнього ціннісного та етичного потенціалу.

Ключові слова: *гендерна рівність, категорія, права людини, гідність, гуманізм, верховенство права, соціально-гуманітарне знання.*

The article examines the phenomenon of gender equality as a significant category of modern socio-humanitarian education for future law enforcement officers. The emphasis is placed on the axiological dimension of gender issues, which determines the formation of worldview orientations, ethical culture, and professional responsibility among specialists in the law enforcement sphere. The interrelation between the principles of gender equality, humanistic values, human rights, and the moral and legal foundations of public service is analyzed. It is demonstrated that the acquisition of gender-sensitive modes of thinking contributes to the development of tolerance, respect for human rights and dignity, and the strengthening of democratic standards of professional activity. The article concludes that the integration of the gender approach into the structure of socio-humanitarian training for master's degree students in law enforcement is a necessary condition for the formation of their value-based and ethical potential.

Key words: *gender equality, category, human rights, dignity, humanism, rule of law, socio-humanitarian knowledge.*

© ПЕТРОВА Г.М. – кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії, історії та філософії права навчально-наукового інституту права та психології (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-5964-1473

© КУМЕДА Т.А. – кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії, історії та філософії права навчально-наукового інституту права та психології (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-1690-4253

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Актуальність дослідження обумовлена потребою концептуалізації гендерної рівності як фундаментальної категорії соціально-гуманітарного знання, що детермінує якісно новий рівень суспільного розвитку через усвідомлення нерозривного зв'язку між прогресивними тенденціями сучасного людства та необхідністю більш повного залучення до процесів прийняття рішень широкої аудиторії, здатної вербалізувати власні уявлення про соціальний досвід та нормативні орієнтири.

Впровадження терміну «гендер» знаменувало собою радикальний відхід від біологічного детермінізму, властивого використанню категорій «стать» чи «статеві відмінності», що спричинило трансформацію наукового дискурсу, яка поширилася значно далі за межі медичної сфери та проникла в практики урядування й політику щодо статевої організації суспільства в цілому, зумовивши докорінну зміну уявлень про індивіда, суспільні інститути, владні відносини, політичні процеси та правові регулятори. Хоча інституціоналізація терміну «гендер» у соціально-гуманітарному знанні відбулася у другій половині XX століття, саме проблематизація гендерної ідентичності як соціокультурного конструкту, виявлення неочевидності її формування мали настільки значний вплив, що сучасна соціальна історія вже не може бути репрезентована без апеляції до гендеру, гендерних ролей та гендерної ідентичності як її фундаментальних організуючих принципів, що детермінують методологію наукового аналізу.

Соціокультурні детермінанти гендерних уявлень формуються у процесі соціалізації індивіда через вплив сім'ї, освітніх інституцій, засобів масової комунікації, соціального середовища, а також політичних, громадських та державних структур, що актуалізує необхідність формування позитивного ставлення до жіночого лідерства як фактора впливу на масову свідомість та суспільні трансформації. Історичні передумови гендерної рівності криються у ширшому залученні жінок до суспільного виробництва, зумовленому удосконаленням технологій господарювання, розширенням мережі соціальних послуг, що мінімізували потреби у домашній праці, а також у формуванні після 60-х років XX століття нового бачення соціальних ролей жінки в західних суспільствах, де збільшення тривалості життя та зниження народжуваності скоротили період догляду за дітьми, створюючи передумови для професійної самореалізації поза домом та трансформації сімейних функцій. У сучасних умовах соціальних трансформацій особливої актуальності набуває проблема гендерної ідентифікації, що вимагає переосмислення традиційних уявлень і стереотипів через усвідомлення умовності розподілу на «чоловічі» та «жіночі» особистісні якості, оскільки всім індивідам властиві комплексні поєднання сили та слабкості, самостійності та залежності, активності та пасивності, що визначаються конкретними життєвими обставинами та соціокультурними контекстами.

Серед наукових джерел, присвячених висвітленню даної проблеми, доцільно відзначити праці Дж. Аутшорна, В. Брайсона, Дж. Буссмейкера, С. Вальєнте, Ф. Гардинера, К. Кілпатрика, М. Лейенара, Дж. Ловендускі, П. Норріса, Б. Рейнальда, Я. Форбса. Для аналізу методологічного інструментарію використовують роботи Н. Лумана та Г. Хакенена, Л. Мосіонжніка. Ґендерні аспекти в державному управлінні розглядали Н. Грицяк, О. Кулачек, К. Левченко, Л. Лобанова, М. Пірен та ін. Ґендерним аспектам законотворення приділяли увагу О. Руднева, О. Суслова, А. Погорєлова, С. Плотян, А. Чигрин, Т. Макійчук, І. Лавренчук та ін. Ґендерні аспекти політичних інститутів та процесів досліджувались Н. Дармограй, О. Сорокопуд, О. Ярош, В. Горбатенко і М. Остапенко. Міжнародний та вітчизняний досвід розвитку ґендерної рівності розкритий у працях Т. Мельник, Л. Кобелянської, Т. Марценюк, О. Сурніної-Далекорей, С. Оксамитної, М. Скорик та ін. Історію становлення та розвитку ґендерної політики вивчали М. Гавришко, О. Кісь, Л. Смоляр та ін.

Науковий дискурс кінця XX – початку XXI століття характеризується інтенсифікацією дослідницької уваги до процесів формування та трансформації галузевих терміносистем, що обумовлено фундаментальною роллю термінології як концептуальної основи лексики сучасної літературної мови, особливо в умовах прискореного розвитку інноваційних технологій та виникнення нових галузей знань. Протягом останніх десятиліть у світовій та українській лінгвістиці спостерігається динамічний розвиток гендерних досліджень, що зумовило становлення нового наукового напряму – гендерної лінгвістики, яка концептуалізує мовні механізми конструювання соціальних відносин.

Термін «гендер» виник у просторі соціальних наук як інструмент позначення нових стратегій регулювання соціально-статевих відносин, а згодом гендерні підходи набули міждисциплінарного характеру, поширившись на майже всі галузі гуманітарного та соціального знання – від соціології, психології, педагогіки, історії, філософії, релігієзнавства, літературознавства та

мистецтвознавства до політичних наук, права, державного управління, економіки та статистики. Сучасні гендерні дослідження концентрують увагу на аналізі механізмів відтворення гендерної нерівності та дослідженні соціальних відносин між жінками та чоловіками, розглядаючи гендерну систему не лише як сукупність ідей та інституцій, але й як поведінкові практики індивідів, комунікативні інтеракції та соціально приписувані ролі [1].

Категоричне розрізнення понять «стать» та «гендер» становить методологічну основу гендерного підходу: якщо термін «стать» позначає біологічні, анатомічні та фізіологічні відмінності між жіночим та чоловічим організмами, то гендер конструюється соціально та детермінується культурним контекстом суспільства в конкретний історичний період, формуючи поведінкові, культурні, психологічні та візуальні відмінності між чоловіками та жінками. Сучасне бачення гендеру як складної соціальної конструкції, зокрема в концепції Майкла Кіммеля, структурно включає три взаємопов'язані елементи – ідентичність, інтеракції та інституції, що пояснюють феномени гендерної відмінності та гендерної нерівності [2].

Історичне становлення поняття «гендер» у науковому дискурсі відноситься до 1960-х років, а його концептуальні витоки криються в теоріях соціального конструювання реальності П. Бергмана та Т. Лукмана, етнометодологічному підході Г. Гарфінкеля та драматургічному інтеракціонізмі І. Гофмана [3, с. 13]. Важливим етапом інституціоналізації поняття стало його закріплення в Стамбульській конвенції Ради Європи, де гендер визначається як соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність та характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків [4].

Сучасні гендерні студії критично аналізують явища гендерної поляризації, андроцентризму та патріархату, акцентуючи увагу на нерівності, ієрархії, стратифікації та владних відносинах, вбудованих у гендерні взаємини. Поява поняття «гендерна рівність» як соціального ідеалу пов'язується з IV Всесвітньою конференцією зі становища жінок у Пекіні (1995 рік), а в українському законодавстві це поняття вперше було впроваджене у 2001 році, знайшовши подальший розвиток у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 рік) [5].

Завершуючи аналіз історії формування понять «гендер» та «гендерна рівність», слід констатувати, що їх точне визначення залишається науковою проблемою через динамічність сучасних суспільних процесів, що окреслюють певний соціальний ідеал, досягнення якого є показником прогресивного розвитку людства, а забезпечення гендерної рівності має ґрунтуватися на врахуванні історично сформованих гендерних відносин та усуненні стереотипів через ефективні механізми державної політики та громадської активності.

Можемо виокремити три фундаментальні етапи концептуалізації та операціоналізації поняття «ґендер» від моменту його введення в науковий обіг у першій половині XX століття до сучасного філософського осмислення. Перший етап, що характеризується радикальним переосмисленням усталених уявлень про жіночу та чоловічу ідентичність, був зумовлений історичною необхідністю деструкції патріархальної системи цінностей, яка в першій половині XX століття об'єктивно потребувала кардинальної трансформації через суспільні зрушення, викликані індустріалізацією, урбанізацією та жіночим рухом за емансипацію. Саме на цьому етапі відбувається чітка диференціація понять «стать» та «ґендер», які починають протиставлятися за аналогією з класичною бінарною опозицією «природа-культура», де біологічна стать розглядалася як природна детермінанта, тоді як ґендер інтерпретувався як продукт соціокультурного конструювання, що відкривало можливості для критичного аналізу історичної зумовленості гендерних ролей та їх релятивного характеру.

Другий етап розвитку концепції ґендера, що припадає на другу половину XX століття, характеризується одночасним артикулюванням трьох взаємопов'язаних понять: «стать», «ґендер» та «відмінність статей», що зумовило необхідність більш нюансного теоретичного осмислення їх взаємозв'язків та методологічних функцій. Критики концепції ґендера наголошували, що саме по собі це поняття не здатне адекватно пояснити феномен «відмінності», оскільки воно фіксувало лише певні сталі характеристики форм колективної ідентичності, не розкриваючи динаміки їх взаємодії та історичної трансформації. Проте саме в цей період вплив феміністичних течій, зокрема другого та третього хвиль фемінізму, стає надзвичайно значимим чинником, що призводить до формування тези про універсальну людську природу, в якій чоловіки та жінки беруть однакову участь з огляду на їх «сутнісну» подібність, що згодом трансформується в етичну та правову вимогу «ґендерної рівності» як фундаментального принципу сучасних демократичних суспільств.

Наприкінці ХХ століття в соціокультурному знанні постає нова загроза – зведення всього багатоманітності проявів людської ідентичності до редукціоністської бінарної позиції «фемінне-маскулінне», що не лише спрощує складність соціальних взаємин, але й завдає значної шкоди формуванню культури толерантності, оскільки будь-яка чітко артикульована бінарна позиція виступає яскравим маркером «закритості» та консервативності системи мислення з чітко окресленими полярними оціночними конотаціями на кшталт «добро-зло», «універсальне-часткове», «нормативне-девіантне». Така бінарна логіка, що домінувала на попередніх етапах осмислення ґендерної проблематики, виявляється недостатньою для аналізу складних соціальних реалій сучасних «відкритих суспільств», що стимулює пошук нових теоретичних підходів.

Сучасний етап осмислення категорії «ґендер», який Ж.Фрес характеризує як «сучасну філософську подію», символізує необхідність принципово нового мислення відмінності статей, їх повноприсутнього одночасного перебування у соціальному та правовому дискурсі – як одночасної присутності різного в цілому. На цьому етапі відбувається принципово важливе перенесення акцентів від дискурсу ідентичності, що ґрунтувався на логіці ототожнення, самовизначення та протиставлення, до дискурсу інакшості, інаковості стосовно й у відношенні до когось в єдиному ціннісно-смисловому просторі. Якщо на попередніх етапах основним завданням був опис більш-менш сталого набору особистісних характеристик, що дозволяло типологізувати особу за певною статевою та культурною роллю, то сучасний підхід зосереджується на аналізі відносин людини – відношення до Іншого, відношення до інших, що включає статеві відносини, соціальні відносини, відносини панування чи емансипації, причому не лише на рівні опису, а й через закладення в теоретичний аналіз певних вихідних базових вимог для їх реалізації, таких як толерантність, неупередженість, недискримінація.

Саме на цьому, третьому етапі формується змістовне наповнення поняття «ґендерно обумовлене насильство» як прояву будь-якої форми насильства – психологічного чи фізичного – що ґрунтується на традиціоналізмі та консервуванні стереотипних уявлень щодо індивідуальності людини. Ієрархічне розрізнення «статі» та «ґендеру» набуває нового виміру: вони швидше співвідносяться тут як факт і концепт, ніж виявляються через бінарне протистояння природи (статі) і культури (ґендеру), що мало місце на попередніх етапах осмислення цих понять. Сучасне розуміння ґендера як політичної та філософської категорії відкриває можливості для більш глибокого аналізу складних механізмів соціальної нерівності та розробки ефективних стратегій її подолання в умовах глобалізованого світу, де питання ідентичності, рівності та прав людини набувають особливої актуальності.

Категорії наукового пізнання, як загальновідомо, є найбільш загальними поняттями, що містять у собі загальновизнане ціннісне наповнення і віддзеркалюють найсуттєвіші сторони й елементи інтелектуального осягнення соціального простору. Специфічні категоріальні форми мислення, що відповідають соціокультурній унікальності епохи, виражають найбільш стійкі, загальнозначущі й раціональні типи світовідношення даного історичного періоду. Вони потенційно передзадані культурною традицією всесвітньої історії й актуалізуються тим чи іншим способом в умовах конкретно-історичної практики.

Всі категорії соціально-гуманітарного знання взаємопов'язані, тому не можна виокремлювати й зосереджувати увагу виключно на одній або декількох з них, оскільки структура не буде цільною і не дасть можливості сформулювати цілісну картину світу. Так само, осягнути соціальний простір як цілісний феномен можна лише за допомогою цілісної і несуперечливої системи категорій наукового пізнання.

Категоріальний апарат соціально-гуманітарних знань виступає методологічним інструментарієм для інтелектуальної систематизації плюралістичних демократичних трансформацій, що детермінують реалізацію спільного суспільного блага через створення інклюзивних механізмів соціальної взаємодії. Сучасний соціокультурний простір характеризують різноманітність та плюралістичність як фундаментальні цінності, оскільки визнання та інституційне заохочення культурного розмаїття створює передумови для ефективної комунікації між представниками різних соціальних груп, що в подальшому сприяє розширенню епістемічних горизонтів, поглибленню взаєморозуміння та становленню мирного співіснування в умовах глобалізованого світу.

Концепт різноманітності охоплює широкий спектр диференційних ознак, включаючи расову та етнічну приналежність, територіальне походження, ґендерні характеристики, вікові категорії, сексуальну орієнтацію, ґендерну ідентичність, релігійні вірування, філософські погляди, культурні цінності, політичні позиції, фізичні та психічні здібності, соціально-економічний

статус, генетичні особливості, поведінкові моделі та естетичні характеристики, що в сукупності формують складну систему соціальних диференціацій.

У контексті «плинних часів» (З.Бауман) [6] професійна сфера зіштовхується з необхідністю перманентного переосмислення норм та практик діяльності, що зумовлює постійний рух у напрямку легалізації різноманітних форм соціального буття та утвердження культури стабільного розвитку. Саме тому категорії соціально-гуманітарних знань відіграють фундуючу роль у світогляді сучасного професіонала, виступаючи вербальним втіленням універсальної системи координат для етичної оцінки професійної поведінки, зокрема у сфері правоохоронної діяльності.

Демократичні соціальні трансформації знаходять своє втілення у формуванні соціальних відносин на засадах рівних можливостей для чоловіків та жінок, партнерської взаємодії та взаємної відповідальності. Ґендерна рівність виступає не лише результатом процесів загальної демократизації усіх сфер суспільного життя, а й суттєвим чинником глобальних культурних змін, що трансформують структуру модерного, постіндустріального суспільства та формують інституційні запити на демократичні механізми регулювання.

Концепт людської гідності постає одночасно аксіологічною цінністю та категоріальним імперативом у професійному мисленні, що зумовлює усвідомлення її збереження та захисту як базової умови існування людської спільноти. Ідейно-філософська передумова декларування прав людини криється саме в концепції гідності, що детермінувала появу інституту прав людини як форми модерного суспільного договору та інструменту соціального управління.

Права людини концептуалізуються як невід'ємні атрибути людського буття, що забезпечують умови безпеки та розвитку індивіда, збереження природних і соціальних якостей особистості, створюючи передумови для побудови справедливого суспільства. Сучасний дискурс прав людини все більше актуалізує їх взаємозв'язок із фундаментальними цінностями свободи, незалежності та рівності, що зумовлює прямий зв'язок моделі прав людини з етикою як системою вироблення універсальних форм співіснування.

Принцип недискримінації виступає фундаментальною ідейною настановою соціальної організації, де відсутність дискримінаційних практик у поведінці та комунікації визначає рівень професіоналізму, інтелектуального розвитку та культурної зрілості індивіда. Вимога недискримінації безпосередньо корелює з реалізацією прав і свобод людини, прагнучи усунути перешкоди на шляху до повноцінної соціальної інтеграції представників меншин.

У зазначеній категоріальній системі ґендерна рівність функціонує як ефективний інструмент соціального моделювання, що детермінує розвиток людського потенціалу через створення умов для професійної самореалізації. Реалізація цього принципу вимагає залучення як безпосередніх учасників соціальної комунікації, так і інституцій демократичної держави, що в подальшому сприятиме економічному зростанню та політичній стабільності.

Сучасне реформування правоохоронної системи, орієнтоване на імплементацію міжнародних стандартів, вимагає від професіонала усвідомлення цілей та змісту інноваційних процесів, що передбачає засвоєння ключових понять і категорій, які розкривають призначення та ціннісні орієнтації професійної діяльності у контексті взаємодії громадянського суспільства та правоохоронних інституцій.

Отже, ґендерна рівність виступає фундаментальним інструментом утвердження людської гідності, оскільки детермінує усунення зовнішнього, соціально нав'язаного детермінізму щодо особистісного та професійного самовизначення індивіда. Вона гарантує реалізацію права кожної людини на вільний вибір кар'єрного шляху, способу життя та розкриття власних здібностей без обмежень, зумовлених статевою приналежністю. Суть цього принципу полягає в однаковому ціннісному статусі потреб і прагнень усіх індивідів, незалежно від їх гендерних характеристик, що знаходить своє втілення в рівному доступі до суспільних благ, правових гарантій та можливостей розвитку.

Історична еволюція ідеї ґендерної рівності пройшла складний шлях від концепції рівності статей у добу Відродження та Модерну, через боротьбу за спільні політичні права та можливості самореалізації на зламі XIX–XX століть, до сучасного розуміння цієї категорії як інструменту забезпечення повноцінності індивідуального, самобутнього начала в умовах мультикультурного суспільства. Сьогодні ґендерна рівність виступає не лише як принцип соціальної організації, але й як чинник утвердження значущості різноманітних моделей поведінки, мислення та способів життєтворчості, що становить підґрунтя для гармонійного розвитку як публічної

сфери – через утвердження миру, стабільності та економічного зростання, – так і приватного простору – через формування партнерських відносин, збереження психофізичного здоров'я та досягнення довголіття.

Ґендерна рівність функціонує як ефективний інструмент соціального моделювання, що детермінує оптимальні умови для розвитку людського потенціалу через створення інклюзивного середовища, де усуваються штучні бар'єри для самореалізації. Реалізація цього принципу становить стратегічний інтерес як для безпосередніх учасників соціальної комунікації сучасного суспільства, так і для демократичної держави в цілому, оскільки актуалізація права жінок і чоловіків на повноцінну професійну реалізацію сприяє формуванню етичних орієнтирів, розбудові професійної біографії та кар'єрного зростання, що в подальшому трансформується в економічне зростання і політичну стабільність держави.

Історична трансформація концепції ґендерної рівності пройшла складний шлях від ідеї формальної рівності статей через боротьбу за політичні права до сучасного розуміння як інструменту забезпечення ціннісного статусу різноманітних моделей поведінки та мислення в умовах мультикультурного суспільства. Міжнародні організації, включаючи ООН, Раду Європи, ОБСЄ та НАТО, інституціалізували принцип ґендерної рівності як фундаментальну умову функціонування демократичних суспільств, що проявляється в інтеграції цього принципу у політичні програми, збільшенні представництва жінок у політичних та силових структурах, а також у впровадженні міжнародних стандартів як єдиних критеріїв соціально-правової організації публічного простору.

Впровадження принципу ґендерної рівності в силові відомства України – Збройні Сили, Національну гвардію та МВС – на законодавчому рівні обґрунтовується необхідністю популяризації рівноправ'я, модернізації цих інституцій та посилення антикорупційних механізмів. Важливим аспектом є уніфікація понятійного апарату в нормативній базі для всіх професійних спільнот, що сприятиме формуванню єдиного семантичного простору соціальної дії, ефективній комунікації та взаєморозумінню. Саме цим зумовлено увагу до законодавчого закріплення принципу ґендерної рівності у вітчизняному правовому полі, зокрема в контексті забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, що становить основу для побудови інклюзивного суспільства з високим рівнем соціальної справедливості.

Список використаних джерел:

1. Марценюк Т. Ґендерна рівність і недискримінація на практиці. К.: Комора, 2021. 176 с.
2. Кіммел М. С. Ґендероване суспільство. К.: Сфера, 2003. 490 с.
3. Ґендер і ґендерна рівність. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12117/Tema_1.pdf?sequence=6&isAllowed=y
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р./Довідник для членів парламенту. URL: https://rm.coe.int/1680093d9e.
5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 52, ст. 561). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text.
6. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 280 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.9:343.352
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.30

АРУТЮНЯН Е.К.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR ANTI-CORRUPTION IN UKRAINE

Мета статті полягає у визначенні поняття та сутності адміністративно-правового забезпечення протидії корупції в Україні. У статті сформовано, що адміністративно-правове забезпечення протидії корупції – це системно-організована та нормативно-врегульована діяльність суб'єктів публічної влади, спрямована на створення, підтримання та розвиток правових, організаційних, процедурних, інформаційних та інших умов, за яких забезпечується належне запобігання корупційним проявам, своєчасне виявлення корупційних ризиків та реагування на них у межах адміністративно-правових процедур. Адміністративно-правове забезпечення протидії корупції охоплює встановлення імперативних адміністративно-правових норм, визначення повноважень та відповідальності суб'єктів протидії корупції, формування режиму законності та підконтрольності у сфері публічного управління, використання інструментів (форм, методів, засобів, процедур) адміністративного права, спрямованих на мінімізацію корупційних факторів, забезпечення професійних, соціальних та процесуальних гарантій діяльності посадових осіб, а також реалізацію превентивних механізмів для підтримання стійкості публічної служби до корупції. Сутність адміністративно-правового забезпечення протидії корупції полягає у формуванні та функціонуванні спеціально створеного публічно-владного правового механізму, який за допомогою норм адміністративного права, інституційних повноважень, процедурних інструментів, превентивних та контрольних заходів забезпечує створення, підтримання та розвиток належних правових та організаційних умов, що унеможливлюють, стримують або зводять до мінімуму корупційні ризики у відносинах. Зазначено, що механізм адміністративно-правового забезпечення протидії корупції: – має нормативно-превентивний характер; – реалізується через спеціалізований комплекс адміністративно-правових інструментів; – орієнтований на забезпечення стійкості публічної влади до корупції; – є динамічним, адаптивним та багатовимірним явищем; – відображає баланс між інтересами держави та правами людини.

Ключові слова: *адміністративно-правові відносини, адміністративно-правові інструменти, взаємодія, громадський контроль, координація, корупція, міжнародне співробітництво, правова допомога, правове забезпечення, правоохоронні органи, протидія корупції, суб'єкти.*

The purpose of the article is to define the concept and essence of administrative and legal support for combating corruption in Ukraine. The article establishes that administrative and legal support for combating corruption is a systemically organized and normatively regulated activity of public authorities aimed at creating, maintaining and

© АРУТЮНЯН Е.К. – здобувач наукового ступеню доктор філософії в галузі права (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

developing legal, organizational, procedural, informational and other conditions under which proper prevention of corruption manifestations is ensured, timely identification of corruption risks and response to them within the framework of administrative and legal procedures. Administrative and legal support for combating corruption includes the establishment of imperative administrative and legal norms, determination of the powers and responsibilities of subjects of combating corruption, formation of a regime of legality and control in the field of public administration, use of instruments (forms, methods, means, procedures) of administrative law aimed at minimizing corruption factors, ensuring professional, social and procedural guarantees for the activities of officials, as well as the implementation of preventive mechanisms to maintain the resilience of the public service to corruption. The essence of administrative and legal support for combating corruption lies in the formation and functioning of a specially created public-authority legal mechanism, which, through the norms of administrative law, institutional powers, procedural instruments, preventive and control measures, ensures the creation, maintenance and development of appropriate legal and organizational conditions that make it impossible, deter or minimize corruption risks in relations. It is noted that the mechanism of administrative and legal support for combating corruption: – has a regulatory and preventive nature; – is implemented through a specialized complex of administrative and legal instruments; – is focused on ensuring the resilience of public authorities to corruption; – is a dynamic, adaptive and multidimensional phenomenon; – reflects the balance between the interests of the state and human rights.

Key words: *administrative-legal relations, administrative-legal instruments, interaction, public control, coordination, corruption, international cooperation, legal aid, legal support, law enforcement agencies, combating corruption, subjects.*

Актуальність теми. Сталість демократичного розвитку нашої держави значною мірою залежить від втілення принципів законності та справедливості, неухильного додержання всіма державними службовцями букви закону, подолання випадків незаконного одержання посадовими особами матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Корупція, яка набула в Україні системного характеру, підриває довіру громадськості до діяльності державних службовців, згубно впливає на економічний та політичний розвиток, становить реальну загрозу національній безпеці більшості країн світу. Корупційні явища завдають значну матеріальну та моральну шкоду великому колу громадян, згубно позначаються на економічній діяльності суб'єктів господарювання, особливо недержавних форм власності. Корупція в правоохоронних органах зменшує ефективність боротьби зі злочинністю, чим спричиняє погіршення криміногенної ситуації в державі. На думку зарубіжних урядовців та підприємців, саме поширення корупції є однією з основних проблем розвитку нормальних економічних відносин України з іншими державами, причиною їх небажання вкладати значні інвестиції у вітчизняну економіку. Зазначене свідчить, що пошук дієвих шляхів протидії корупційній злочинності в Україні є актуальним завданням для нашого суспільства [7, с. 28–35].

Огляд останніх досліджень. Адміністративно-правові механізми запобігання та протидії корупції, діяльність спеціалізованих антикорупційних органів, превентивні та контрольні інструменти, громадський нагляд і формування антикорупційної політики були предметом дослідження таких учених, як: Д. Андрєєв, М. Банчук, О. Безпалова, Ю. Белінський, Д. Бойчук, В. Василевич, Л. Величенко, Р. Войтович, Є. Гетьман, С. Денисюк, О. Задорожній, В. Колесник, М. Кулик, Р. Мельник, М. Мельник, Л. Наливайко, Ю. Ніронка, О. Харитонова, С. Тіщенкова, Л. Усаченко, В. Фатхутдінов, С. Хвостовцов, Н. Христинченко, Н. Чершова, В. Шкарупа, Р. Штеба, О. Шостко, І. Яцків та інші.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття та сутність адміністративно-правового забезпечення протидії корупції в Україні.

Виклад основних положень. На практиці існують два основні підходи до формування наукового поняття. Перший – офіційний, легальний, що базується на нормативних актах, міжнародних документах та інших джерелах, які мають юридичну силу. Другий – доктринальний, що ґрунтується на дослідженнях учених і фахівців у певній галузі [6, с. 181–196]. За Законом України "Про запобігання корупції", корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб

або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [1].

Відносно наукових трактувань, Р.-В. Кісіль визначає, що корупція – форма субстиювання формальних, легітимних алгоритмів взаємодії з державно-владними інституціями альтернативним, подекуди оптимальнішим методом нелегітимної кооперації з окремими державними службовцями на засадах комерціалізації адміністративно-розпорядчої діяльності, очевидним видається те, що внаслідок гіпертрофії частки недокументованих (корупційних) схем відбувається мінімізація загальнооблікової фіскально-консолідаційної спроможності, що в подальшому призводить до дефіцитності державного бюджету. Зростання тіньової частини сектора підприємницької діяльності одночасно унеможливлює реалізацію функції державного контролю за діяльністю її партисипаторів, призводячи до не контрольованості господарської діяльності, а це, як відомо, ключова запорука нехтування державними стандартами якості продукованих суб'єктами господарської діяльності товарів та послуг. Корупція істотно впливає і на механізми ринкової економіки, корелюючи ринкову коньяктуру за рахунок нейтралізації конкурентних базисів вартісної ідентифікації. Утворене внаслідок цього монополізоване становище окремих суб'єктів господарської діяльності, особливо у сфері виробництва високоліквідної продукції, має наслідком численні зловживання останніми набутим становищем, що виявляється у дисбалансі системи якість-ціна продукції [3, с. 397]. С. Братко комплексно проаналізував наукові підходи до питання розкриття поняття "корупція". Згідно його аналізу, корупція розглядається як зловживання владою чи посадовим становищем з корисливою метою. За такого розуміння корупції з нею пов'язують будь-яке використання посадовою особою сфери управління (насамперед державної, а інколи – виключно державної) наданої їй влади чи свого посадового становища для незаконного збагачення. Таке розуміння є ширшим за попереднє й охоплює як хабарництво, так і інші форми незаконного збагачення. Таке збагачення може відбувати- ся внаслідок різних посадових махінацій із нерухомістю та іншим майном, цінними паперами, в тому числі шляхом розкрадання майна з використанням посадового становища [4, с. 66–77]. Також, корупцією називається використання посадових повнова- жень, статусу посади, а також її авторитету та пов'язаних із ними можливостей для задоволення особистого чи групового інтересу. Це тлумачення корупції має такі особливості: 1) поряд із використанням влади чи посадових повноважень корупцією визнається використання авторитету посади та пов'язаних із ним можливостей; 2) задоволення інтересів третіх осіб шляхом неправомірного використання можливостей, які надає особі її посада, можливе лише тоді, коли такі інтереси єгруповими [4, с. 66–77]. Окрім того, корупція розглядається як зловживання владою чи посадовим становищем, учинене збудь-яких особистих мотивів. Причиною неправомірного використання посадовою особою вла- ди чи посадового становища єне лише корисливі, айбудь-які інші особисті мотиви – особиста вигода в широкому розумінні цього слова. По суті, корупцією визнається задоволення будь-якого особистого інтересу шляхом посадового зловживання. При цьому дехто здослідників вважає, що від посадового зловживання вигоду одержує сам винний, на думку інших – корупційне діяння може вчиня- тись івінтересах третіх осіб. Крім того, особистий інтерес корупціонера може задовольнятися за допомогою задоволення інтересів третіх осіб. Корупційне діяння єсуспільно небезпечним, оскільки посадо- ва особа ставить приватні (свої, іншої особи чи груп осіб) інтере- си вище за інтереси суспільства й держави ат задовольняє їх шля- хом неправомірного використання наданої її влади [4, с. 66–77].

Корупцію, В. Трепак, визначає як соціальне, системне явище, що полягає в неправомірному використанні особами, які мають владні чи управлінські повноваження, власного становища, статусу, авторитету в особистих або корпоративних інтересах, що призводить до розкладання, деградації влади та соціального управління. Специфічними, ідентифікуючими ознаками корупції є: соціальне явище; системність; дисфункція процесів соціального управління в усіх сферах життя суспільства як наслідок корупції; прояв як множинність корисливих зловживань службовими повноваженнями в державному, муніципальному та приватному секторах, різних форм підкупу-продажності службовців [6, с. 181–196].

З аналізу вищевикладеного, на наш погляд, корупція – це системне соціально-правове явище, яке полягає в умисному використанні особою наданих їй владних, управлінських чи репутаційних повноважень, а також пов'язаних з ними можливостей або авторитету посади, всупереч встановленим нормативним алгоритмам, з метою отримання неправомірних матеріальних чи нематеріальних переваг для себе, інших осіб чи груп. Корупційна поведінка підміняє легітимні

механізми публічного управління приватними інтересами, деформує функції держави та інститутів влади, руйнує конкурентне середовище, сприяє тінізації економічних процесів та породжує дисбаланс між публічним обов'язком та приватною вигодою. Корупція виявляється у множинності форм корисливих або інших особисто вмотивованих зловживань та є одним із ключових факторів деградації механізмів соціального контролю, довіри та ефективного функціонування держави й суспільства.

Розуміючи, що корупція є деструктивним явищем, слід розуміти, що таке поняття неможливе без правового та управлінського впливу держави. Такий вплив в більшій мірі регулюється саме адміністративним правом. Тому, важливо проаналізувати цей взаємозв'язок – адміністративного права та корупції. На наш погляд, одним із таких зв'язних елементів є адміністративно-правове забезпечення протидії корупції. Адміністративно-правове забезпечення О. Гумін розглядає у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні адміністративно-правове забезпечення – це упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Вузьке визначення адміністративно-правового забезпечення буде змінюватися залежно від того, про які суспільні відносини буде вестися мова. До основних елементів адміністративно-правове забезпечення О. Гумін відносить: 1) об'єкт адміністративно-правового забезпечення; 2) суб'єкт адміністративно-правового забезпечення; 3) норми права (норми адміністративного права); 4) адміністративно-правові відносини та їх зміст; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення [8, с. 46–50].

Л. Чистоклетов, О. Хитра вважають, що адміністративно-правове забезпечення – це адміністративно-правова основа впливу суб'єктів державно-владних повноважень на суспільні відносини у сфері публічного управління та їх діяльність, спрямована на формування, використання й удосконалення зазначеної основи з метою реалізації цілей адміністративного права. Механізм адміністративно-правового забезпечення є системою, яку утворюють юридичні та фізичні особи, завдяки діям котрих формується, функціонує й вдосконалюється це забезпечення, а також принципи, форми, методи адміністративно-правового регулювання та управлінські технології [9, с. 173–180].

І. Шопіна вважає, що поняття адміністративно-правового забезпечення в умовах правового режиму воєнного стану сформульовано як упорядкування системи адміністративно-правових відносин за допомогою широкого арсеналу адміністративно-правових засобів і процедур з метою підвищення рівня фізичної, психологічної та економічної захищеності людини і громадянина під час бойових дій, забезпечення національної стійкості та створення передумов для свідомого і добровільного виконання громадянами України свого військового обов'язку. При цьому, вченою обґрунтовано, що спільними рисами адміністративно-правового забезпечення та адміністративно-правового регулювання є упорядковуючий вплив на суспільні відносини, наявність спеціальних адміністративно-правових засобів, спрямованість на досягнення сталого функціонування держави і суспільства. Для адміністративно-правового регулювання основною метою виступає реалізація волі держави, для адміністративно-правового забезпечення – узагальнених потреб та інтересів громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, територіальних громад та окремих громадян. Під час правового режиму воєнного стану, за умови наявності балансу своєї реалізації, адміністративно-правове регулювання та адміністративно-правове забезпечення посилюють одне одне, забезпечуючи максимальну акумуляцію людських, економічних, науково-освітніх, технічних та технологічних ресурсів для ефективної відсічі збройній агресії противника [10, с. 550–554].

Якщо проаналізувати суміжні категорії, то цікавою вбачається думка Ю. Голодник, що грунтується на тому, що адміністративно-правове забезпечення діяльності правоохоронних органів – це сукупність владно-правових, взаємопов'язаних організаційних та інших правових форм, методів, способів, за допомогою яких забезпечуються захист конституційного ладу України, права та свободи громадян, охорона і захист інтересів суспільства і держави. До структури адміністративно-правового забезпечення правоохоронних органів вчена відносить такі елементи: 1) об'єкт адміністративно-правового забезпечення – суспільні відносини, що виникають в ході реалізації суб'єктами владних повноважень правоохоронної діяльності; 2) суб'єкти адміністративно-правового забезпечення – правоохоронні органи, їхні посадові і службові особи, функції, повноваження, права та обов'язки, що регламентовані норми права – адміністративно-правими нормами; 3) адміністративно-правові норми (сукупність правових норм) забезпечують діяльність право-охоронних органів з метою реалізації завдань і функцій держави, мають переважно

імператив-ний характер; 4) адміністративно-правові відносини (правові відносини) завжди мають публічний характер, виникають і припиняються з настанням юридичних фактів; 5) гарантії професійної діяльності правоохоронців охоплюють комплекс закріплених у нормативно-правових актах організаційних, правових, економічних та соціальних гарантій правоохоронця [11].

Відносно спеціальних категорій, то позиція Н. Шинкаренко визначається тим, що основними рисами механізму адміністративно-правового запобігання корупції є наступні риси цього механізму: (1) розглядуваний механізм поєднує в собі такі елементи як: норми адміністративного права, форми адміністративного права, методи адміністративного права, процедури реалізації адміністративно-правових норм і норми, принципи й методи, які безпосередньо стосуються запобігання корупції; (2) означений механізм спрямовано на врегулювання суспільних відносин у процесі запобігання корупції; (3) запобігання корупції – це недопущення, завчасне відвертання корупційних діянь; (4) цей механізм являє собою процес, що містить певні стадії (етапи) реалізації; (5) розглядуваний механізм містить наступні елементи: норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження – джерела права, публічну адміністрацію, принципи діяльності публічної адміністрації, індивідуальні акти публічної адміністрації, адміністративно-правові відносини, форми адміністративного права, тлумачення норм адміністративного права, методи адміністративного права, процедури реалізації адміністративно-правових норм, принцип законності [2, с. 104–112; 5, с. 213–214].

Ю. Коваленко вважає, що адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України – це один з видів державно-правового механізму в інформаційній сфері, основні елементи якого врегульовуються нормами адміністративного законодавства, які закріплюють правові принципи, методи та порядок здійснення повноважними суб'єктами функцій з приводу збору, опрацювання, систематизації, зберігання, надання інформації про стан корупції та протидії корупції в правоохоронних органах України з використанням обраного комплексу технічних засобів, а також гарантування, забезпечення та оптимізації означених функцій [2, с. 104–112].

Висновки. Загалом, можна вважати, що адміністративно-правове забезпечення протидії корупції – це системно-організована та нормативно-врегульована діяльність суб'єктів публічної влади, спрямована на створення, підтримання та розвиток правових, організаційних, процедурних, інформаційних та інших умов, за яких забезпечується належне запобігання корупційним проявам, своєчасне виявлення корупційних ризиків та реагування на них у межах адміністративно-правових процедур. Адміністративно-правове забезпечення протидії корупції охоплює встановлення імперативних адміністративно-правових норм, визначення повноважень та відповідальності суб'єктів протидії корупції, формування режиму законності та підконтрольності у сфері публічного управління, використання інструментів (форм, методів, засобів, процедур) адміністративного права, спрямованих на мінімізацію корупційних факторів, забезпечення професійних, соціальних та процесуальних гарантій діяльності посадових осіб, а також реалізацію превентивних механізмів для підтримання стійкості публічної служби до корупції.

Сутність адміністративно-правового забезпечення протидії корупції полягає у формуванні та функціонуванні спеціально створеного публічно-владного правового механізму, який за допомогою норм адміністративного права, інституційних повноважень, процедурних інструментів, превентивних та контрольних заходів забезпечує створення, підтримання та розвиток належних правових та організаційних умов, що унеможливлюють, стримують або зводять до мінімуму корупційні ризики у відносинах.

У своїй сутності, механізм адміністративно-правового забезпечення протидії корупції:

– має нормативно-превентивний характер;
– реалізується через спеціалізований комплекс адміністративно-правових інструментів;
– орієнтований на забезпечення стійкості публічної влади до корупції;
– є динамічним, адаптивним та багатовимірним явищем;
– відображає баланс між інтересами держави та правами людини.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056.

2. Коваленко Ю. О. Адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 2. С. 104–112.

3. Кісіль Р.-В. В. Онтологічний аспект дослідження проблематики впливу феномена корупції на фундаментальні засади забезпечення конституційного правопорядку в Україні та світі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* серія юридична. 2014. Вип. 1. С. 389–399.

4. Братков С. Поняття корупції та її феноменологія. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 4. С. 66–77.

5. Шинкаренко Н.В. Адміністративно- правовий механізм запобігання корупції в органах поліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (75). С. 209–215.

6. Трепак В. М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 181–196.

7. Грищук М. Передумови виникнення та протидії корупції: історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 2. С. 28–35.

8. Гумін О. М. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.

9. Чистоклетов Л. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія : Юридичні науки. 2020. Т. 7, № 3. С. 173–180.

10. Шопіна І.М. Адміністративно-правове забезпечення та адміністративно-правове регулювання: співвідношення понять. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 6. С. 550–554.

11. Голодник Ю. Адміністративно-правове забезпечення діяльності правоохоронних органів України. *Молодий вчений*. 2023. № 12 (124). С. 127–130.

УДК 342.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.31

ГРИГОРОВ О.О.

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMES COMMITTED BY INTERNALLY DISPLACED PERSONS

У статті досліджено основні елементи криміналістичної класифікації злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень а також думок та поглядів науковців дозволили автору отримати узагальнені результати та запропонувати наступну класифікацію злочинів, що вчинюються ВПО, зокрема: І. З об'єктом посягання: 1) власність (27,2%): крадіжки; шахрайства; незаконні заволодіння транспортними засобами; 2) здоров'я (3%): умисні тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження; 3) здоров'я населення (9,9%): незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів з метою збуту або без такої мети; 4) безпека транспорту (6,5%): порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами; 5) національна безпека (5,9%): державна зрада; колабораційна діяльність; 6) порядок виконання військового обов'язку (1,8%): ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. ІІ. За характеристикою особи злочинця: 1) соціально-демографічні; 2) моральні; 3) психологічні. ІІІ. За формою вини: а) умисні (ч.ч. 2-5 ст. 185; ч.ч. 2-5 ст. 190; ст. 186; ст. 121; ст. 122; ч.ч. 2, 3 ст. 309; ст. 307; ст. 289; ст. 263; ст. 115; ч.ч. 2-4 ст. 296; ст. 111; ч.ч. 3-8 ст. 111-1; ст. 336 КК); б) необережні (ч.ч. 2, 3 ст. 286 КК). IV. За мотивом та причинами, відповідно до мотиваційного критерію, з урахуванням об'єкту посягання: 1) корисливі; 2) ідеологічні; 3) насильницькі; 4) ситуативні; 5) нетипові. V. За способом вчинення: злочини, що вчиняться із попередньою підготовкою та подальшим приховуванням слідів; злочини, що вчиняться без підготовки, але з подальшим приховуванням слідів; злочини, що вчиняються без підготовки, але з подальшим приховуванням слідів; з підготовкою, але без подальшого приховування (маскування). VI. За обстановкою вчинення: 1) за місцем: а) за адміністративно-територіальною одиницею (місто, село); б) за місцевістю (в населеному пункті, поза населеним пунктом); в) за місцем мешкання (в межах регіону реєстрації та проживання, поза межами регіону реєстрації та проживання); г) за локалізацією відносно району надзвичайного стану: (в районі ведення бойових дій, на окупованих територіях, на підконтрольних територіях, де бойові дії не ведуться); 2) за часом: а) за днем тижня (робочі дні, вихідні та святкові дні); б) за порою року (зима, весна, літо, осінь); в) часом доби (денний час – з 06.00 до 18.00, вечірній та нічний час – з 18.00. до 06.00); 3) за умовами надзвичайного стану (в умовах ведення бойових дій, в умовах окупованих територій, в умовах підконтрольних територій, де бойові дії не ведуться).

Ключові слова: *вина, внутрішньо переміщена особа, мотив, обстановка вчинення злочину, причини, спосіб вчинення злочину.*

The article examines the main elements of the forensic classification of crimes committed by internally displaced persons. The study of criminal proceedings materials, as well as the opinions and views of scientists, allowed the author to obtain generalized

© ГРИГОРОВ О.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

results and propose the following classification of crimes committed by IDPs, in particular: I. With the object of encroachment: 1) property (27.2%): theft; fraud; illegal seizure of vehicles; 2) health (3%): intentional serious and moderate bodily harm; 3) public health (9.9%): illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation or shipment of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues for the purpose of sale or without such purpose; 4) transport safety (6.5%): violation of road safety rules or transport operation by persons driving vehicles; 5) national security (5.9%): treason; collaborative activity; 6) the procedure for performing military duty (1.8%): evasion of conscription for military service during mobilization, for a special period, for military service by conscription of persons from among reservists for a special period. II. By the characteristics of the offender: 1) socio-demographic; 2) moral; 3) psychological. III. By form of guilt: a) intentional (parts 2-5 of Article 185; part 2-5 of Article 190; article 186; article 121; article 122; parts 2, 3 of Article 309; article 307; article 289; article 263; article 115; parts 2-4 of Article 296; article 111; parts 3-8 of Article 111-1; article 336 of the Criminal Code); b) careless (parts 2, 3 of Article 286 of the Criminal Code). IV. By motive and reasons, in accordance with the motivational criterion, taking into account the object of the encroachment: 1) self-interested; 2) ideological; 3) violent; 4) situational; 5) atypical. V. By method of commission: crimes committed with prior preparation and subsequent concealment of traces; crimes committed without preparation, but with subsequent concealment of traces; crimes committed without preparation, but with subsequent concealment of traces; with preparation, but without further concealment (disguise). VI. By circumstances of commission: 1) by place: a) by administrative-territorial unit (city, village); b) by locality (in a settlement, outside a settlement); c) by place of residence (within the region of registration and residence, outside the region of registration and residence); d) by localization relative to the area of the state of emergency: (in the area of combat operations, in occupied territories, in controlled territories where combat operations are not conducted); 2) by time: a) by day of the week (working days, weekends and holidays); b) by season (winter, spring, summer, autumn); c) by time of day (daytime – from 06.00 to 18.00, evening and nighttime from 18.00 to 06.00); 3) by state of emergency (in conditions of hostilities, in conditions of occupied territories, in conditions of controlled territories where hostilities are not being conducted).

Key words: *guilt, internally displaced person, motive, circumstances of the crime, reasons, method of committing the crime.*

Актуальність теми. Криміналістична наука традиційно при класифікації злочинів використовувала, кримінально-правову класифікацію даних явищ, регламентовану кримінальним законодавством. Ця тенденція зберігається і на сучасному етапі розвитку криміналістики. На сьогодні інтерес до класифікаційних проблем в сучасній криміналістиці не слабшає. Практично кожне наукове дослідження супроводжується уточненням наявних або побудовою нових класифікаційних конструкцій. Їх якість, можливості наукового і практичного використання багато в чому залежать від тих базисних положень, які використовувалися при їх розробці [1, с. 77].

Наукова класифікація допомагає розкрити сутність досліджуваних об'єктів, повніше і точніше виділити й оцінити їхні властивості, зв'язки і відносини сприяє систематизації знань, понятійного апарату, служить базою для подальшої розробки теорій і положень у тій чи іншій науковій галузі [2, с. 335]. Водночас криміналістична класифікація кримінальних правопорушень будь-якої категорії, типу чи виду посідає центральне місце в побудові системи дієвої криміналістичної методики. Більше того, вона має особливе значення у криміналістичній методиці, оскільки виступає підставою систематизації окремих методик розслідування [3, с. 157]. Без логічно обґрунтованої криміналістичної класифікації злочинів вибудувати систему окремих криміналістичних методик неможливо [4].

На наш погляд, в першу чергу цей аспект стосується саме позавидових криміналістичних методик, до яких можна віднести і методику розслідування злочинів, що вчиняються ВПО, оскільки в основу розробки цієї методики покладається особливості суб'єкта, фактор часу (воєнний стан, післявоєнний період та ін.), мотив і мета вчинення злочинів, вибір і відношення до предмету посягання, специфіка способів вчинення та слідової картини злочину тощо. Вищезазначене обумовлює своєчасність та необхідність даного дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить про те, що проблематика криміналістичної класифікації злочинів неодноразово була в центрі уваги провідних українських учених-криміналістів, серед яких: О. В. Баулін, В. О. Гусєва, В. А. Журавель, В. П. Колмаков, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, А. В. Кофанов, В. О. Малярова, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші.

У той же час проблематику криміналістичної класифікації злочинів, що вчинюються ВПО, до цього часу вчені не досліджували.

Метою статті є визначення криміналістичної класифікації злочинів, що вчиняються ВПО.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в криміналістичній науці питання класифікації злочинів залишається дискусійним. По-перше, природа поняття злочину, що використовується в криміналістиці, не є однорідною. По-друге, різними авторами при класифікації злочинів ставляться різні цілі та завдання. Також криміналістична класифікація злочинів проводиться на всіх етапах діяльності слідчого з розслідування злочинів і сприяє її криміналістичній оптимізації в методичному, тактичному і технічному аспектах. Однак практичне значення криміналістичної класифікації злочинів на цьому не обмежується, можна дійти висновку про практичне й наукове значення криміналістичної класифікації злочинів [5, с. 70].

Криміналістична класифікація злочинів обумовлена потребами вдосконалення практики розкриття, розслідування та запобігання злочинам і має важливе значення для криміналістичного аналізу злочинів, дослідження особливостей механізму їх вчинення та, відповідно, розробки ефективних науково-методичних рекомендацій. Головна мета будь-якої класифікації – це відобразити такі типові об'єктивні ознаки, на підставі яких можна групувати об'єкти класифікації, визначати їх місце у категоріальному просторі. Водночас дійсна сутність явищ та їх властивостей може проявитися лише у зв'язку, у порівнянні з іншими, що дає можливість глибше досліджувати явище в цілому, побачити його розвиток і вплив на інші явища [6, с. 53].

У зв'язку з цим потрібно підтримати думки авторів, які невід'ємним елементом криміналістичної методики розслідування злочинів вважають їх криміналістичну класифікацію досліджуваного виду чи групи злочинів, яка вирішує такі завдання під час розроблення наступних елементів методики розслідування: по-перше, деталізує структуру криміналістичної характеристики злочинів, яка включає загалом доволі широкий спектр елементів, які не завжди є ключовими для формування криміналістичної характеристики конкретного виду кримінального правопорушення; по-друге, уточнює систему обставин, яка підлягає встановленню під час досудового розслідування; по-третє, уточнює організаційну складову методики розслідування, зокрема коло суб'єктів між якими повинна бути організована взаємодія під час розслідування; по-четверте, конкретизує слідчі ситуації, які можуть бути сформовані як типові для кожного етапу розслідування конкретного кримінального правопорушення; по-п'яте, уточнює необхідність та різновиди спеціальних знань під час розслідування злочинів [7, с. 124–125].

Криміналістична класифікаційна система включає в свою структуру такі елементи як клас, рід, вид і група. При цьому кожна з цих частин володіє одночасно певною специфікою і спільністю ознак. Так, наприклад, вид злочину характеризується сукупністю ознак, загальних для виду і групи, що входять в нього, але в групі виділені злочини з більш конкретними ознаками, що відрізняють дану групу від інших сукупностей злочинів [5, с. 70].

Отже за тими видами і групами кримінальних правопорушень, які набули поширення в різних сферах суспільного життя і характеризуються різноманітністю способів, слідів посягання та інших елементів злочинного механізму, вагомою передумовою формування методики розслідування, разом із криміналістичною характеристикою, виступає їхня криміналістична класифікація [8, с. 22].

Загалом під криміналістичною класифікацією кримінальних правопорушень науковці розуміють їх систематизацію за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню їх криміналістичних характеристик і розробленню окремих криміналістичних методик [9, с. 420]. Тобто її створення і застосування доцільно тоді, коли кримінально-правової класифікації недостатньо для всебічного криміналістичного аналізу певної групи або виду кримінальних правопорушень [8, с. 22].

Одним із найбільш складних питань дослідження криміналістичної класифікації злочинів при розробці окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі злочинів ВПО, є підстави (критерії) за якими така класифікація здійснюється, а також ступеня узагальнення (рівня конкретизації) відповідних рекомендацій [10, с. 240–141].

Вчені наголошують, що на сьогодні система класифікації злочинів складається з двох підсистем: а) кримінально-правової класифікації, побудованої за родами, видами, складами та способами вчинення злочинів, а також за об'єктивними та суб'єктивними ознаками, які містяться в кримінально-правових нормах; б) криміналістичної класифікації злочинів, в основі якої лежить кримінально-правова класифікація [11].

У цьому контексті слушними є висновки О. В. Одерія, який зазначає, що кримінально-правова класифікація злочинів передусім сприяє появі самого об'єкта (злочину), до якого надалі можливим стає додавання (приєднання) ознак криміналістичного характеру, тобто, по суті, є керівництвом, основою для формування дійсно криміналістичних класифікацій цього об'єкта, і, зрештою, для побудови окремих методик їх розслідування [12, с. 61–62].

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що на сьогодні існують два полярні підходи з приводу кількості та змісту підстав (критеріїв) для криміналістичної класифікації як елементу окремої методики розслідування, зокрема: 1) пропонується один критерій для класифікації; 2) пропонується кілька критеріїв для класифікації. Серед прихильників першого підходу можна зазначити О. А. Самойленко, який досліджуючи криміналістичну класифікацію злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростіру, зазначив, що в основу криміналістичної класифікації досліджуваної категорії злочинів повинен бути покладений один критерій поділу на групи злочинів, який буде мати криміналістичне значення [13, с. 163]. Інший підхід підтримує переважна більшість вчених, наприклад, А. В. Іщенко, досліджуючи проблеми криміналістичної класифікації злочинів, визначив, що вона може бути проведена за кількома загальними ознаками, а саме: відповідно до інститутів кримінального законодавства; залежно від суб'єкта їх вчинення; залежно від потерпілого – його віку, статі, стану здоров'я, місця проживання; залежно від способу вчинення злочинів; залежно від сфери їх вчинення – побут, дозвілля, виробництво, наука, культура, спорт тощо; залежно від місця вчинення злочину [14, с. 271].

У криміналістиці пропонуються й інші класифікації злочинів за такими групами: 1. Класифікації злочинів, пов'язані із суб'єктом злочину, що вчиняються: одноособово та групою; вперше і повторно; особами, що перебувають в особливих стосунках з безпосереднім об'єктом посягання, та такими, що не є в таких стосунках; дорослими злочинцями і неповнолітніми; чоловіками і жінками. 2. Класифікація злочинів, пов'язаних з об'єктом злочину: за особою потерпілого; за характером безпосереднього предмета посягання; за місцем розташування безпосереднього предмету посягання; за способами і засобами охорони безпосереднього предмета посягання. 3. Класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктивною стороною злочинів: за способом вчинення злочину; за способом приховування злочинів, якщо він не входить як складова частина до способу вчинення злочину. 4. Класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктивною стороною злочину: вчинені заздалегідь обдуманим наміром і з наміром, що раптово виник [15, с. 11].

Кожна із наведених класифікацій є підґрунтям не лише для висування слідчим під час розслідування криміналістичних версій, знання та розуміння останніх дозволяє слідчому визначити причинно-наслідкові зв'язки кримінальної події, що забезпечує ефективність у виявленні, зборі та обробці доказової інформації [16, с. 174].

Можливі й інші класифікації, до яких належать такі: а) за способом вчинення злочину; б) за ступенем приховання, маскування злочину; в) за злочинним досвідом особи, яка вчинила злочин; г) за місцем їх вчинення: злочини, місце вчинення яких локалізується в просторі; злочини, місце вчинення яких не має певного територіального характеру, а пов'язане з якою-небудь організаційною структурою, системою [00, с. 365].

У свою чергу, створення міжвидових методик розслідування злочинів, зокрема вчинених ВПО, обумовлює більшої конкретизації та врахування специфіки суб'єктів і способів їх кримінально протиправних дій, а також засобів й прийомів їх викриття та доказування.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показав, що обов'язковими ознаками, за якими потрібно класифікувати злочини, що вчиняються ВПО, є: 1. Об'єкт злочину. 2. Особа злочинця. 3. Форма вини. 4. Мотив та причини вчинення злочинів. 5. Способи вчинення злочинів (сумісні за очевидним чи неочевидним рисами). 6. Обстановка вчинення злочинів.

1. Об'єкт злочину. Досліджуючи класифікацію злочинів, які вчинюються ВПО, за об'єктом посягання, зазначимо що на сьогодні дана категорія осіб вчиняє лише окремі з них.

В особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК) станом на 1 травня 2025 року міститься 410 статей, що передбачають склади кримінальних правопорушень. Але в кожному з розділів Особливої частини КК «працює» лише кілька статей. М. І. Хавронюк проаналізувавши статистичні дані лише за тими статтями, за якими в останні три роки обліковувалась

понад одна тисяча кримінальних правопорушень щороку, дійшов висновку, що таких статей усього 43, тобто 10% від всіх статей Особливої частини КК [18, с. 297–298].

Ю. М. Тарасенко, досліджуючи злочинність ВПО, зазначила, що у 2017 р. ці особи найчастіше вчиняли шахрайства, крадіжки та підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток штампів [19, с. 94]. Ядро кримінальних правопорушень ВПО до повномасштабного вторгнення складали ті, об'єктом посягання яких були суспільні відносини у сфері власності; суспільні відносини у сфері авторитету органів державної влади та органів місцевого самоврядування та суспільні відносини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та ін. Їх найчастіше вчиняли ВПО у не окупованих частинах Донецької та Луганської областей, м. Києві, Київській та Дніпропетровській областях [20, с. 5].

Проведений Ю. М. Тарасенко аналіз кримінальних правопорушень ВПО не дозволяє деталізувати коло таких кримінально-протиправних дій взагалі і злочинів зокрема. Крім того, сегмент емпіричного матеріалу на момент закінчення дослідження стосувався переважно періоду військової агресії рф до повномасштабного вторгнення, але спектр злочинних посягань ВПО після 24.02.2022 р. значною мірою змінився. Зазначене унеможливлює використовувати в повному обсязі результати її дослідження для розробки окремої міжвидової методики розслідування злочинів ВПО.

З погляду на висловлене, привертає увагу думка В. В. Тіщенка, який пропонує побудову криміналістичної класифікації злочинів за об'єктом (предметом) посягання з виділенням п'яти груп злочинів: 1) базові злочини, що визначають її основну спрямованість; 2) допоміжні, що спрямовані на забезпечення успішного безперешкодного здійснення такої діяльності; 3) споріднені – схожі за багатьма ознаками з базовими, але й мають деякі кримінально-правові та криміналістичні відмінності; 4) побічні – злочини, супутні базовим, що вчиняються одночасно з останніми внаслідок впливу різних об'єктивних і суб'єктивних факторів; 5) нетипові – окремі злочини, непов'язані з основним напрямом злочинної діяльності, але вчиняються у той же період, що й базові [21, с. 44].

Зокрема вивчення кримінальних проваджень, а також матеріалів оперативно-слідчої практики дало змогу встановити, що ВПО вчинюють 95% злочинів, об'єктом яких виступають: 1) власність (27,2%): крадіжки (ч.ч. 2-5 ст. 185 КК) – 22,4%; шахрайства (ч.ч. 2-5 ст. 190 КК) – 2,4%; грабежі (ст. 186 КК) – 2,4%; інші – менше 0,1%; 2) здоров'я (3%): умисні тяжкі тілесні ушкодження (ст. 121 КК) – 2,5%; умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження (ст. 122 КК) – 0,5%; інші – менше 0,1%; 3) здоров'я населення (9,9%): незаконні виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч.ч. 2, 3 ст. 309 КК) – 7,6%; незаконні виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК) – 2,3%; інші – менше 0,1%; 4) безпека транспорту (6,5%): порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ч.ч. 2, 3 ст. 286 КК) – 4,1%; незаконні заволодіння транспортними засобами (ст. 289 КК) – 2,4%; інші – менше 0,1%; 5) громадська безпека (1,8%): незаконні поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК) – 1,8%; інші – менше 0,1%; 6) життя (4%): умисні вбивства (ст. 115 КК) – 4%; інші – менше 0,1%; 7) громадський порядок і моральність (1%): хуліганства (ч.ч. 2-4 ст. 296 КК) – 1%; інші – менше 0,1%; 8) національна безпека (5,9%): державна зрада (ст. 111 КК) – 2,9%; колабораційна діяльність (ч.ч. 3-8 ст. 111-1 КК) – 3%; інші – менше 0,1%; 9) порядок виконання військового обов'язку (1,8%): ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ст. 336 КК) – 1,8%; інші – менше 0,1%; 10) інші – менше 5%.

2. Особа злочинця. У даному дослідженні особа злочинця відіграє особливе значення, оскільки цей критерій є базовим для розробки окремої методики розслідування злочинів, що вчиняються ВПО, як елемент, що сполучає різноаспектні причинно-наслідкові зв'язки в одну міжвидову групу кримінально-протиправних дій, спрямованих на різні об'єкти посягання.

Аналіз матеріалів оперативно-слідчої практики показав, що важливими ознаками для ВПО, які вчинюють злочини, є: 1) соціально-демографічні; 2) моральні; 3) психологічні.

Отже, за характеристикою особи злочинця пропонуємо класифікувати всі злочини, які вчиняються ВПО, за такими критеріями: а) за статтю (жінки, чоловіки); б) за віком (неповнолітніми

та дорослими особами у віці 18–25 років, 25–35 років, 35–45 років, 45–50 років, понад 50 років; в) за кількісним складом учасників (одноосібні, ті що вчинюються групою осіб); г) за сімейним станом (одружені; неодружені/розлучені); д) за рівнем освіти (середня, професійна (професійно-технічна), фахова передвища (неповна вища), вища, інша); е) за робочою зайнятістю та родом діяльності (ВПО, що не мали постійного місця роботи, працевлаштовані); є) місце проживання (а) місцевість: місто, село; б) житло: власне, орендоване, надана державою у зв'язку із набуттям статусу ВПО); ж) за ступенем зв'язку злочину із статусом ВПО (статус ВПО є обумовленою особливістю вчинення злочину, статус ВПО не є обов'язковою ознакою); з) за наявністю кримінального досвіду (раніше засуджені, не судимі);и) за фізіологічним станом (у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, у тверезому стані); і) за ступенем зв'язку статусу ВПО та об'єктом посягання (статус ВПО є обов'язковою ознакою злочину і використовується як засіб для його вчинення, статус ВПО не використовується як засіб для вчинення злочину); й) за психічним станом: злочини що вчинені у зв'язку із психічним захворюванням, інші; к) за психологічним станом: (агресивність, жорстокість, цинізм, грубість, егоцентризм, дезорієнтація, рівень стресостійкості, уразливість до соціально-побутових та фінансових проблем і втрат, стан сп'яніння на момент вчинення злочину та ін.).

3. Форма вини. Іншим критерієм для класифікації є форма вини, згідно якої всі злочини, що вчиняються ВПО, поділяються на умисні (ч.ч. 2-5 ст. 185; ч.ч. 2-5 ст. 190; ст. 186; ст. 121; ст. 122; ч.ч. 2, 3 ст. 309; ст. 307; ст. 289; ст. 263; ст. 115; ч.ч. 2-4 ст. 296; ст. 111; ч.ч. 3-8 ст. 111-1; ст. 336 КК) і необережні (ч.ч. 2, 3 ст. 286 КК). У криміналістичному сенсі цей аспект відіграє важливе значення для практики розслідування зазначених кримінальних правопорушень, оскільки значна частина умисних злочинів вчиняється ВПО із попередньою підготовкою та подальшим приховуванням слідів, а отже і дії слідчого щодо встановлення осіб, які їх вчинили, а також зібрання доказової бази вимагають більш вищого рівня організації, залучення ширшого спектру процесуальних дій, більшого кола працівників, які сприяють розслідуванню тощо. На це значною мірою впливає також злочинний досвід або набуті злочинні знання чи навички, а також відпрацювання чи моделювання злочинцями своєї поведінки та ін.

4. Мотив та причини вчинення злочинів. Мотив вчинення злочину – це внутрішнє спонукання до вчинення злочину, це рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення до вчиненого діяння [22, с. 81]. Тобто це психологічний або емоційний стимул, який пов'язаний із задоволенням певних потреб чи інтересів злочинця і є однією з обов'язкових ознак суб'єктивної сторони злочину, особливо в умисних злочинах.

Існує три основні концепції щодо визначення природи мотивації суспільно небезпечної поведінки, у межах яких розглядалися причини злочинності в цілому і мотивація кримінальної поведінки особи зокрема, а саме: антропологічна (біологічна); психологічна; соціологічна (соціально-психологічна) [23, с. 186].

З криміналістичної точки зору досліджувала це питання А. С. Гупалюк, яка визначила, що класифікація мотивів злочинів, побудована на основі критерію правової, моральної та політичної оцінки, має наступний вигляд: І. «Низькі», суспільно-небезпечні мотиви 1. Політичні (антидержавні) мотиви, що виникають у зв'язку з суспільно-політичними відносинами: а) національна, расова, етнічна ворожнеча чи неприязнь; б) помста за державну чи суспільну діяльність тощо. 2. Релігійні мотиви та мотиви, що виникають із забобонів та пережитку місцевих звичаїв: а) релігійний фанатизм, ворожнеча до невіруючих та інакомислячих; б) забобони; в) мотиви, що витікають з пережитку місцевих звичаїв (кровна помста тощо). 3. Особисті низинні мотиви: а) корисливість; б) хуліганські спонукання; в) помста; г) сексуальні спонукання, пов'язані зі збоченою статевою потребою або із задоволенням статевої потреби аморальним способом тощо. ІІ. Суспільно-нейтральні мотиви злочину: а) образа у зв'язку з діями потерпілого чи інших осіб; б) сором, захоплення, жалість, співчуття; в) захоплення будь-якими предметами або якоюсь діяльністю, позбавленою низинного характеру. ІІІ. Суспільно позитивні мотиви 1. Мотиви, що пов'язані з політичними та соціальними інтересами особи: а) захист державних або суспільних інтересів від суспільно-небезпечного посягання; б) науковий інтерес; в) альтруїзм тощо. 2. Особисті мотиви: а) захист особистих прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання; б) родинні почуття; в) дружні почуття; г) кохання [24, с. 45–46]. Із досліджених об'єктів злочинів, вчинюваних ВПО, найбільшу увагу привертають ті мотиви, які становлять діалектичний зв'язок із причинами та умовами, що детермінують злочинність внутрішньо переміщених осіб.

Серед таких причин та умов Я. В. Ступник, Ю. М Тарасенко виділяють: а) відсутність належного житла та житлових умов; б) відсутність роботи; в) психологічний стрес; г) відсутність

належної фінансової підтримки з боку держави; д) неякісність соціальних послуг, а також нерівність економіко-соціального захисту окремих верств населення; е) зростання міжнаціональної напруженості, виникнення конфліктів між місцевим населенням та внутрішньо переміщеними особами тощо [25, с. 171–172]; є) зростаюча психологічна напруженість; ж) соціальна дезорганізація; з) некомфортність нових житлових умов; і) різність регіональних культур і субкультур; к) протилежні політичні погляди [26, с. 266] тощо.

Отже, оцінивши різні підходи до класифікації мотивів вчинення злочинів, а також враховуючи запропоновану нами вище класифікацію за об'єктом посягання, нами пропонується така класифікація злочинів ВПО за мотивом та причинами, відповідно до мотиваційного критерію: 1) корисливі, які детермінуються фінансово-матеріальним проблемами (крадіжки, шахрайства, грабежі, злочини пов'язані із незаконним обігом наркотиків, незаконні заволодіння транспортними засобами); 2) ідеологічні, які детермінуються політичними переконаннями та/або морально-ідеологічними чинниками (державні зради, колабораційна діяльність, ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період); 3) насильницькі, які детермінуються психоемоційним станом, соціальними та культурними протиріччями з місцевим населенням, низьким рівнем стресостійкості, страхом та/або вживанням на цьому фоні алкогольних чи наркотичних речовин (умисні вбивства, умисні тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження); 4) ситуативні, які детермінуються місцем та/або певними оточуючими умовами, наприклад місцевості, які притаманні злочинам ВПО, що опинилися у цих умовах вперше (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами). Чіткого мотиву вчинення не простежується; 5) нетипові, вчинення яких не пов'язано із внутрішнім переселенням осіб та негативними соціальними умовами, в яких вони опинилися. У криміналістичному сенсі ці злочини вчиняються за обставин, що характерні для злочинів конкретних видів чи груп взагалі. Тобто політико-соціальний статус ВПО, обставини та умови, пов'язані із внутрішнім переміщенням, не притаманні для такий злочинів як детермінуючий чинник (хуліганства, незаконні поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, незаконний обіг наркотиків).

5. Способи вчинення злочинів. О. Мусієнко відзначає, що криміналістична класифікація злочинів здійснюється на основі широкого кола підстав і критеріїв. Підставами криміналістичної класифікації злочинів зазвичай є узагальнені відомості про типи злочинної діяльності й окремі елементи криміналістичної характеристики різних видів злочинів, особливо тих, групування яких забезпечує найбільш результативну і цілеспрямовану діяльність слідчого. У цьому аспекті найбільший інтерес викликають спосіб учинення злочину, обстановка, а також місце й час, що минув із моменту вчинення злочину, включаючи сферу злочинної поведінки, типологічні та інші особливості злочинця, його кримінальний досвід, типологічні характеристики потерпілих. Усе це забезпечує класифікацію злочинів на різних рівнях (родовому, видовому) [27].

У криміналістичній літературі спосіб вчинення злочину розглядається у двох значеннях як: а) моноелемент, який охоплює безпосередні злочинні дії, відповідальність за які передбачено відповідними нормами КК України; б) поліелемент, який включає: підготовку, безпосереднє вчинення, приховування та маскування.

За способом вчинення усі злочини, які вчинюються ВПО можна поділити на: злочини, що вчиняться із попередньою підготовкою та подальшим приховуванням слідів; злочини, що вчиняться без підготовки, але з подальшим приховуванням слідів; злочини, що вчиняються без підготовки, але з подальшим приховуванням слідів; з підготовкою, але без подальшого приховування (маскування) .

Водночас конкретні способи та знаряддя вчинення злочинів ВПО залежать від конкретного об'єкту посягання, які нами визначено вище. Це питання буде розглянуто більш детально далі [Див. підрозділ 2.2].

6. Обстановка вчинення злочинів. Наступним критерієм для класифікації злочинів, вчинених ВПО є обстановка вчинення.

Криміналістично значущою ознакою також прийнято вважати й ситуаційний аспект злочинної діяльності, який є вельми важливим для криміналістики, оскільки його врахування дозволяє, наприклад, здійснити наукові розробки диференційованих методичних рекомендацій, що відображають специфіку розслідування схожих видів (або певного виду) злочинів залежно від того, є очевидці чи їх немає, в якому регіоні, в який час, у приміщенні чи поза ним вчинено злочин. Ці та інші ситуаційні чинники істотно впливають на специфіку здійснення розслідування,

а саме: на його організацію і планування, висунення слідчих версій, визначення типових слідчих ситуацій та систем слідчих дій і заходів щодо їх розв'язання [Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків: Право, 2021. 448 с., с. 236].

У криміналістиці обстановка вчинення злочину розглядається як багатогранний елемент, який включає в себе місце, час, умови та ін.

Висновки. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показав, що обов'язковими ознаками, за якими потрібно класифікувати злочини, що вчиняються ВПО, є: 1. Об'єкт злочину. 2. Особа злочинця. 3. Форма вини. 4. Мотив та причини вчинення злочинів. 5. Способи вчинення злочинів (сумісні за очевидним чи неочевидним рисами). 6. Обстановка вчинення злочинів.

Список використаних джерел:

1. Буга А. Ю. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2019. Вип. 2 (27). С. 77–83.

2. Федосова О. В. Криміналістична класифікація корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Юридична наука*. 2019. № 7(97). С. 334–344.

3. Наумкін О. О. Сутність та криміналістична класифікація сексуального насильства в умовах війни. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. №3 (30). С. 156–169.

4. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення з суміжними поняттями. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_2/sbvisp.pdf

5. Гусєва В. О. Криміналістична класифікація злочинів: сучасний стан наукового забезпечення та перспективи подальших досліджень. *Правові горизонти*, 2019. Вип. 16. С. 69–75.

6. Малярова В. О. Криміналістична класифікація злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Європейські перспективи*. 2013. № 2. С. 53–57.

7. Юрченко П. Ю. Предмет злочину як підстава криміналістичної класифікації злочинів, пов'язаних із порушенням порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю. *Держава та регіони*. 2020 р. № 3 (69). С. 123–128.

8. Вахрушев О. В. Методика розслідування службової недбалості: дис. … докт. філософії : 081 Право / Харківський нац. ун-т ім.. В.Н. Каразіна. Харків, 2021. 246 с.

9. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В.А. Журавель [та ін.] : за ред. В. Ю. Шепітька. – 5-те вид. переробл та допов. К. : Ін Юре, 2016. 640 с.

10. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

11. Щур Б. В. Проблеми співвідношення кримінально-правововї та криміналістичної класифікації злочинів. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2016. Вип. 3. С. 217–224.

12. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528.

13. Самойленко О. А. Криміналістична класифікація злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростіру. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 49. С. 162–166.

14. Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія. Київ : НАВСУ, 2003. 359 с.

15. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.

16. Комаринська Ю. Б. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 4. С. 170–175.

17. Криміналістика: підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.

18. Хавронюк М. І. Злочинність в Україні у 2019-2024 роках: рівень, структура, динаміка, прогнози. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Вип. 89. С. 295–303.

19. Тарасенко Ю. М. Злочинність внутрішньо переміщених осіб в Україні як нове явище кримінальної дійсності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 50. Том 2. С. 91–95.

20. Булгакова Ю. М. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняють внутрішньо переміщені особи в Україні : автореф. дис. на здобуття наук ступеню канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2023. 20 с.

21. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

22. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальне право України: Загальна частина.: підручник. Харків: Право, 2010. 236 с.

23. Оболенцев В. Ф. Нові кримінологічні теорії та перспективи розвитку кримінології в Україні. *Проблеми законності*. 2012. № 120. С. 183–194.

24. Гупалюк А. С. Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину : дис… доктора філос. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія». 2023. 263 с.

25. Ступник Я. В. Причини та умови вчинення злочинів внутрішньо переміщеними особами. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. Вип. 12. С. 168–175.

26. Тарасенко Ю. М. Щодо впливу внутрішньо переміщених осіб на стан злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2016. Випуск 31. С. 265–273.

27. Мусієнко О. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються за допомогою обману, як елемент криміналістичної методики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. Вип. 5/2. С. 109–114.

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.32

ДРОЗД В.Ю.

ОГЛЯД КОМП'ЮТЕРНИХ ДАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

REVIEW OF COMPUTER DATA DURING THE INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT OFFICIALS

У статті комплексно досліджено процесуальні й криміналістичні особливості огляду комп'ютерних даних під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів. З огляду на складність досліджуваних кримінальних правопорушень, саме електронні джерела інформації дозволяють реконструювати алгоритм незаконних дій, визначити спосіб маскування неправомірної діяльності, встановити роль кожного учасника та підтвердити його причетність до протиправної поведінки. У цьому контексті огляд комп'ютерних даних є вкрай важливою слідчою (розшуковою) дією, яка потребує чіткої організації, спеціальних технічних знань і відповідного криміналістичного забезпечення.

Підкреслено, що сучасні носії електронної інформації характеризуються різноманіттям форматів, великою швидкістю оновлення даних, нестабільністю частини цифрової інформації, а також високою вразливістю до модифікації. Саме тому своєчасність і правильність дій слідчого, а також здатність компетентних осіб забезпечити цілісність даних, є ключовою умовою збереження доказового значення інформації.

У статті проаналізовано нормативне підґрунтя проведення огляду комп'ютерних даних, визначене ст. 99 та ст. 237 КПК України. Наголошено, що закон розглядає комп'ютерні дані як різновид документів, що надає слідчому право оглядати їх у загальному порядку, а результати огляду – фіксувати у протоколі з використанням додаткових засобів фіксації.

Значну увагу приділено питанню залучення спеціаліста під час огляду комп'ютерної техніки і комп'ютерних даних. У статті звертається увага на різні рівні доступу до даних: локальний (безпосереднє підключення до пристрою) і віддалений (доступ через мережу, хмарні сервіси, вебінтерфейси).

Автором підкреслено, що значна частина цифрової інформації, яка має криміналістичне значення, залишається невидимою для користувача і потребує спеціальних методів виявлення. Стаття приділяє увагу також важливості фіксації аудіовізуального виразу комп'ютерних даних – тобто інформації, яку пристрій відображає на моніторі чи відтворює у вигляді звуку або зображення.

Ключові слова: *цифрові докази, комп'ютерні дані, огляд комп'ютерних даних, корупційні правопорушення, працівники правоохоронних органів, криміналістичні сліди, цифрова криміналістика.*

The article comprehensively investigates the forensic, tactical and procedural features of the review of computer data during the investigation of corruption criminal offenses committed by law enforcement officers. Given the complexity of corruption-

© ДРОЗД В.Ю. – кандидат юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3 (Донецький державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-3872-8879

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

related criminal offenses committed by law enforcement officers, it is electronic data that often allows us to reconstruct the algorithm of illegal actions, determine the method of masking illegal activities, establish the role of each participant and confirm their involvement in illegal behavior. In this context, the review of computer data is an extremely important investigative (search) action that requires a clear organization, special technical knowledge and appropriate procedural support.

The work emphasizes that modern electronic information carriers are characterized by a variety of formats, a high speed of data update, instability of some digital information, as well as high vulnerability to modification. That is why the timeliness and correctness of the investigator's actions, as well as the ability of authorized persons to ensure data integrity, are a key condition for preserving the evidentiary value of information.

The article analyzes the regulatory basis for conducting a review of computer data, defined in Art. 237 and Art. 99 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. It is emphasized that the law considers computer data as a type of document, which gives the investigator the right to inspect them in a general manner, and to record the results of the inspection in a protocol using electronic recording devices.

Considerable attention is paid to the issue of involving a specialist during the inspection of computer equipment and computer data. The article draws attention to different levels of access to data: local (direct connection to the device) and remote (access via the network, cloud services, web interfaces).

The author emphasizes that a significant part of digital information that has forensic significance remains invisible to the user and requires special detection methods. The article also pays attention to the importance of recording the audiovisual expression of computer data – that is, information that the device displays on the monitor or reproduces in the form of sound or image.

Key words: *digital evidence, computer data, computer data inspection, corruption offenses, law enforcement officers, forensic traces, digital forensics.*

Постановка проблеми. Цифровізація суспільства кардинально змінила криміналістичні підходи до фіксації доказів. При розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, електронні (цифрові) сліди є ключовим джерелом доказової інформації, проте залишаються надзвичайно вразливими. Водночас, такий вид огляду є відносно новим та вимагає від науковців розроблення криміналістичних рекомендацій реалізації даної слідчої (розшукової) дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні перспективи цифровізації науки криміналістики досліджувались у наукових роботах В. М. Шевчука [1], Р. Л. Степанюка і С. І. Перліна [2]. Окремі питання дослідження комп'ютерної техніки та комп'ютерних даних під час досудового розслідування досліджувались у публікаціях таких авторів: О. В. Захарова [3], О. В. Манжай [4], О. В. Одерій, С. О. Корона, С. В. Самойлов [5].

Криміналістичні рекомендації щодо тактики огляду комп'ютерних даних розробляли такі вчені як П. Є. Антонюк, А. В. Гутник, А. В. Коваленко [6], Г.Ю. Нікітіна-Дудікова [7], В.Г. Хахановський [8], Ю.М. Чорноус [9] та ін.

Метою статті є розкриття процесуальних та криміналістичних особливостей огляду комп'ютерних даних під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. При розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів слід враховувати, що сьогодні цифрові технології стали невід'ємною складовою життя людини та її соціальної реалізації, а тому, під час огляду місця події як окремої слідчої (розшукової) дії, слідчому доцільно звертати увагу не лише на предмети неправомірної вигоди та об'єкти, які містять матеріальні сліди кримінального правопорушення, але й на носії електронної (цифрової) інформації, що можуть зберігати в собі комп'ютерні дані.

Найбільш очевидними та поширеними джерелами даних є настільні комп'ютери, сервери, мережеві пристрої зберігання даних та ноутбуки. Ці системи зазвичай мають внутрішні накопичувачі, які приймають носії, такі як компакт-диски та DVD-диски, а також кілька типів портів (наприклад, USB, Firewire, Міжнародна асоціація карт пам'яті персональних комп'ютерів [PCMCIA]), до яких можна підключати зовнішні носії та пристрої для зберігання даних.

Прикладами зовнішніх форм зберігання, які можуть бути джерелами даних, є флеш-накопичувачі, карти пам'яті та флеш-карти, оптичні диски та магнітні диски. Стандартні комп'ютерні системи також містять нестабільні дані, які доступні тимчасово (тобто до вимкнення або перезавантаження системи). Окрім комп'ютерних пристроїв, багато типів портативних цифрових пристроїв (наприклад, КПК, мобільні телефони, цифрові камери, цифрові диктофони, аудіоплеєри) також можуть містити дані [10].

Виявлення, локалізація та збереження технічних засобів, які можуть містити в собі електронні (цифрові) сліди вчинення корупційного кримінального правопорушення, вчиненого працівниками правоохоронних органів, має важливе значення, адже комп'ютерні дані становлять цінне джерело доказової інформації, проте водночас є високовразливими – можуть бути легко змінені, пошкоджені чи повністю видалені. Саме тому забезпечення їхньої цілісності та автентичності вимагає від слідчого не лише оперативності у виявленні й вилученні таких носіїв, але й застосування спеціальних криміналістичних прийомів і технічних засобів для запобігання втраті чи спотворенню даних.

Під час огляду місця події при розслідуванні досліджуваного виду кримінальних правопорушень слідчий повинен розпізнавати можливі джерела даних, особливо електронні (цифрові) сліди, які можуть містити у собі доказову інформацію. Алгоритм дій під час виявлення таких слідів полягає у визначенні місць їх зберігання. Зокрема, такі дані можуть зберігатися в інших підрозділах організації (логи мережевої активності, використання застосунків) або в сторонніх організаціях (наприклад, журнали провайдерів Інтернет-послуг).

При виявленні комп'ютерної техніки чи інших об'єктів, які можуть містити цифрові дані, слід вжити заходів збереження інформації, якими є захист периметра навколо комп'ютера та обмеження доступу до нього під час огляду, щоб гарантувати, що інформація не буде змінена.

Також слід з'ясувати перелік всіх користувачів, які мають доступ до комп'ютера працівника правоохоронного органу, який підозрюється у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, оскільки ці особи можуть надати паролі або інформацію про те, де знаходяться певні дані. Якщо технічні засоби підключено до мережі інтернет, відключення мережевих кабелів, підключених до технічних засобів, може запобігти зміні даних віддаленими користувачами. Якщо технічні засоби використовують бездротове мережеве підключення, то необхідно вжити заходів щодо відключення зовнішнього мережевого адаптеру або вимкнення внутрішнього мережевого адаптеру з метою розірвати мережеве підключення. У випадку, якщо жоден з цих варіантів неможливий, то доцільним є вимкнення точки доступу до бездротової мережі, яку використовують технічні засоби. Слід враховувати, що у технічних засобах може бути більше однієї точки доступу, а деякі бездротові мережеві адаптери автоматично намагаються підключитися до інших точок доступу, коли основна точка доступу недоступна, тому для запобігання знищення чи зміні комп'ютерних даних може знадобитися відключення кількох точок доступу.

Огляд комп'ютерних даних, що були скопійовані правоохоронцями на окремі носії або вилучені разом з оригінальними носіями, здійснюється шляхом підключення такого носія до службового комп'ютера, відкриття (виконання) файлів засобами асоційованого програмного забезпечення та безпосереднього сприйняття уповноваженою особою інформації, яку несуть такі дані [11, с. 115].

Будь-які дії з комп'ютерними даними мають здійснюватися уповноваженими особами суто за допомогою сертифікованого та справного службового обладнання, з використанням ліцензійного програмного забезпечення. Використання несертифікованого, несправного обладнання або неліцензійного програмного забезпечення може призвести до викривлення інформації, отриманої з комп'ютерних даних, через апаратні та/або програмні збої та помилки [6, с. 185]. Коли досліджуваний носій комп'ютерних даних захищений чи зашифрований і в разі, якщо в залученого спеціаліста відсутні технічні можливості дослідити його вміст (наприклад, відсутній необхідний інтерфейс підключення або програмне забезпечення), носій може бути направлений для дослідження в межах судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів [12, с. 55].

Крім того, до такого виду огляду слід залучати спеціаліста, оскільки саме за допомогою нього можна більш повно виявити, вилучити та зафіксувати слідову інформацію з метою уникнення її зміни та знищення або пошкодження.

Стаття 237 КПК України містить положення, згідно з яким огляд комп'ютерних даних проводить слідчий, прокурор шляхом відображення в протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки,

відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або в паперовій формі). Водночас ст. 99 КПК України відносить комп'ютерні дані до документів, тож огляд комп'ютерних даних необхідно проводити на підставі процесуальних вимог до огляду документів, надаючи можливість фіксації та копіювання інформації (зокрема комп'ютерних даних), що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, прирівнюючи такі копії до оригіналу.

Однак, серед науковців простежується дискусія щодо правильності такого підходу: висловлюється думка, що огляд комп'ютерних даних виходить за межі ст. 237 КПК України та потребує спеціального процесуального врегулювання.

На думку П.Є. Антонюк та К. Кахнич, визначення комп'ютерних даних дає чітке уявлення про їх сутність – інформація, що існує в електронній (цифровій) формі, така, що обробляється комп'ютерною системою, а також сама програма, що забезпечує роботу системи. Тобто, враховуючи об'єктивну дійсність, людині така інформація не доступна для безпосереднього сприйняття, а доступним є лише опосередковане (оброблене комп'ютерною системою) відображення певної її частини. Таким чином, відповідно до визначеного КПК України порядку, комп'ютерні дані в результаті «огляду» перетворюються в інформацію, яку містять комп'ютерні дані, а отже перестають ними бути, тобто відбувається підміна понять, про що ми вже неодноразово зазначали [13, с. 35]. Продовжуючи свою думку, дослідники зазначають, що в подальшому, процесуальним джерелом доказів стають не комп'ютерні дані і не інформація, яку вони містять, а копія комп'ютерних даних, виготовлена слідчим, прокурором із залученням спеціаліста. А зміст інформації, яку містять комп'ютерні дані, переданий слідчим, прокурором при складанні протоколу в ході огляду комп'ютерних даних як в самому протоколі, так і у вигляді додатків до нього (фотографій, скриншотів тощо), без збирання комп'ютерних даних (виготовлення їх копії) носить суб'єктивний та ситуативний характер, не забезпечує збереження комп'ютерних даних та можливість їх подальшого дослідження, а також багаторазового об'єктивного відображення їх змісту для всіх учасників кримінального провадження. Тобто в передбачений порядок не забезпечується збирання належних і допустимих доказів [14, с. 46].

А тому, у своїх дослідженнях П.Є. Антонюк, К. Кахнич приходять до висновку, що комп'ютерні дані не можуть бути об'єктом огляду як слідчої (розшукової) дії, порядок проведення якої передбачений ст. 237 КПК України. В ході дослідження матеріального середовища (огляду) з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення, на думку дослідників, можна вести мову лише про збирання комп'ютерних даних. А пізнання й сприйняття їх змісту має реалізовуватися шляхом проведення експертизи спеціально уповноваженим суб'єктом – судовим експертом [13, с. 36; 15, с. 129].

Проаналізувавши зазначений підхід, зауважимо, що він не позбавлений певних недоліків та не повною мірою узгоджується з положеннями чинного КПК України. Зокрема, ст. 99 КПК України прямо відносить комп'ютерні дані до документів у кримінальному провадженні. Відтак комп'ютерні дані є об'єктом криміналістичного дослідження нарівні з іншими матеріальними носіями. Крім того, ст. 237 КПК України не встановлює обмежень щодо характеру об'єктів огляду – огляду можуть підлягати як речі, документи, так і комп'ютерні дані, а отже, їх огляд можливий і передбачений процесуальним законом, а проведення експертизи не виключає можливості огляду: ці процесуальні дії мають різне призначення. Огляд забезпечує фіксацію виявлених даних у момент їх знаходження та підтверджує їх цілісність і незмінність. Експертиза ж спрямована на використання спеціальних знань для вирішення ідентифікаційних та діагностичних завдань. Таким чином, висновок експерта не може замінити протокол огляду як самостійне джерело доказів.

Отже, комп'ютерні дані можуть і повинні бути об'єктом огляду як слідчої (розшукової) дії. Особливого значення комп'ютерні дані та їх огляд мають при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів.

А. В. Коваленко визначає огляд комп'ютерних даних як гласну слідчу (розшукову) дію, що проводиться стороною обвинувачення з використанням електронно-обчислювальної техніки шляхом безпосереднього сприйняття аудіовізуального виразу комп'ютерних даних із метою отримання відомостей про факти, що мають значення для кримінального провадження. Згадана слідча (розшукова) дія є одним з основних засобів збирання та дослідження електронних (цифрових) доказів (електронних документів) під час досудового розслідування, а рекомендації щодо організації і тактики її проведення – важливою складовою частиною криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні [12, с. 56].

Слід зауважити, що огляд комп'ютерної техніки та комп'ютерних даних не є тотожними між собою поняттями. Вони можуть проводитися як водночас, так і окремо. У випадку одночасного проведення огляд комп'ютерних даних виступає складовою частиною огляду комп'ютерної техніки.

Якщо розглядати комп'ютерну та мобільну техніку, за допомогою якої вчинено чи на якій залишилися сліди вчинення кримінального правопорушення, зокрема, корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, то найінформативнішими є відомості, отримані з мобільних телефонів і смартфонів правопорушника: про осіб з кола спілкування та зміст листування з ними (в адресній книзі, електронній пошті, соціальних мережах, месенджерах, текстових документах тощо); придбані електронні квитки на різні види транспорту, факти використання сервісів пошуку попутників для поїздок (BlaBlaCar); фінансові транзакції, здійснені за допомогою банківських й електронних платіжних систем, пов'язаних, наприклад, із придбанням туристичних путівок (з метою переховатися від правоохоронних органів), бронюванням готелів, наймом житла (для тимчасового перебування там), орендою автотранспорту (для пересування); файли фотографій, що містять відомості про місце та час здійснення зйомки; інші використані такими особами електронні пристрої, які пов'язані й синхронізуються з досліджуваним комп'ютером тощо, які можливо безпосередньо використовувати для встановлення обставин розслідуваної події; транспортні засоби, обладнані автосигналізацією із функцією супутникового охоронно-моніторингового сервісу та синхронізовані з досліджуваним комп'ютерним пристроєм. Така сама інформація може бути отримана зі смартфонів, які підтримують додатки, що дають змогу здійснювати комунікацію в мережі Інтернет і зберігати необхідну інформацію [16, с. 113–114].

Підготовчі дії до проведення огляду комп'ютерних даних мають починатися з попередньої розвідки. Уповноваженій особі доцільно ознайомитися з раніше сформованими матеріалами кримінального провадження, з'ясувати, які пристрої чи носії даних будуть оглядатись, які типи файлів можуть бути виявлені під час огляду, які відомості можуть нести оглядувані дані [12, с. 56].

Важливим етапом підготовки до огляду комп'ютерних даних є складання плану їх отримання. Це має важливе значення, оскільки зазвичай у технічному засобі існує кілька місць, які можуть містити в собі джерела доказової інформації. Слідчий або спеціаліст повинен сформувати план, який визначає пріоритетність цих джерел та послідовність їх дослідження. Виходячи з цього, необхідно визначити яке саме джерело даних може містити найбільш значущу для розслідування інформацію (соціальні мережі, журнали дзвінків, смс-листування між абонентами, історії браузерів тощо).

Крім того, слід враховувати, що деякі оперативні дані зникають після вимкнення або перезавантаження комп'ютера, тому їх фіксація повинна мати пріоритет перед роботою з енергонезалежними носіями. Водночас останні теж можуть змінюватися (наприклад, журнали подій, які постійно перезаписуються) [10].

З урахуванням зазначених факторів визначається послідовність дій під час огляду, що забезпечує обґрунтоване виокремлення пріоритетів та підвищує ефективність проведення огляду комп'ютерних даних.

У межах робочої стадії згаданої слідчої (розшукової) дії уповноважені особи мають ознайомитись зі змістом комп'ютерних даних і вжити заходів до їх фіксування (збереження) у формі, доступній для сприйняття людиною. Огляд комп'ютерних даних, що були скопійовані правоохоронцями на окремі носії або вилучені разом з оригінальними носіями, здійснюється шляхом підключення такого носія до службового комп'ютера, відкриття (виконання) файлів засобами асоційованого програмного забезпечення та безпосереднього сприйняття уповноваженою особою інформації, яку несуть такі дані [17].

Отримання комп'ютерних даних може здійснюватися локально або віддалено через мережу. Локальне вилучення зазвичай є пріоритетним, оскільки забезпечує більший контроль над системою та збереженням даних. Водночас не у кожному випадку воно можливе – наприклад, коли технічний засіб розташований у приміщенні з обмеженим доступом або фізично знаходиться в іншому місці.

У випадку проведення огляду віддалено, особа, яка проводить огляд (або залучений спеціаліст), має вжити заходів для недопущення внесення змін до оглядуваних даних під час їх дослідження. Дані, що містяться в інтернеті у відкритому доступі (на вебсайтах), оглядаються з використанням службового комп'ютера з доступом до інтернету та програмного забезпечення веббраузера. Комп'ютерні дані, що містяться на публічних ресурсах у межах

сторінок, груп, пабліків у месенджерах (Telegram, Viber, WhatsApp, Signal, WeChat тощо) можуть бути оглянуті з використанням вебверсії відповідного месенджера засобами програми веббраузера, а за відсутності веб-версії – з використанням програми-клієнта такого месенджера [18, с. 184].

Загальний порядок виявлення та дослідження комп'ютерних даних, що зберігаються на носіях можна визначити наступним алгоритмом: 1) аналіз доступних (відкритих) файлів шляхом контекстуального пошуку за ключовими фразами; 2) пошук прихованих і зашифрованих, тимчасових, специфічних даних; 3) спроба відновлення видалених файлів [4, с. 113].

Особливе криміналістичне значення під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів має той факт, що файлові системи можуть зберігати дані видалених файлів чи попередніх версій існуючих файлів, які стають важливим джерелом доказової інформації. Зокрема, у більшості випадків після видалення файл фактично не стирається з носія. Змінюється лише службова інформація у структурі каталогу: вона позначає відповідний файл як видалений. Таким чином, сам файл продовжує існувати на носії, але операційна система більше не відображає його в системі каталогів. Простір, який він займає, вважається вільним і може бути перезаписаний у будь-який момент частково чи повністю. Це створює можливості для подальшого криміналістичного відновлення таких даних [10].

Виявлення та відновлення видалених файлів традиційно відносять до завдань експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів [19, с. 24], отже, є складовою частиною експертного дослідження комп'ютерних даних. Водночас, як зазначає А.В. Коваленко, виконання таких дій можливе й у межах оперативного дослідження комп'ютерних даних під час їх огляду із залученням спеціаліста. Комп'ютерні дані за своїм визначенням є інформацією, що була зашифрована для обробки логічними процесорами комп'ютерної техніки і, відповідно, в оригінальному вигляді не може бути сприйнята органами відчуття людини. Тому безпосередньому дослідженню уповноваженими особами підлягає візуальний і аудіовізуальний вираз комп'ютерних даних після їх інтерпретації засобами комп'ютерної техніки [18, с. 185].

Під час огляду комп'ютерних даних уповноважені особи зобов'язані безпосередньо ознайомитися зі змістом їх аудіовізуального виразу та зафіксувати його у протоколі процесуальної дії й додатках до нього у формі, доступній для сприйняття іншими учасниками провадження. Для цього текстові файли, зображення, звукові чи інші аудіовізуальні форми інформації відтворюються за допомогою пристроїв виведення (монітора, акустичних систем, принтера тощо), а програмний код може бути запущений для демонстрації алгоритму його роботи. Доцільно кожний файл, що містить дані, важливі для кримінального провадження, одразу після його дослідження зберігати та фіксувати у протоколі. Такий підхід частково нівелює традиційний поділ огляду на робочу та заключну стадії, однак забезпечує належне документування результатів, які мають бути зафіксовані у протоколі.

Висновок. Огляд є основною слідчою (розшуковою) дією, яка спрямована на фіксацію обстановки вчинення корупційного кримінального правопорушення працівниками правоохоронних органів. Особливу доказову вагу набуває огляд комп'ютерних даних, що, за умови залучення спеціаліста, забезпечує повноту виявлення й фіксації електронних (цифрових) слідів без ризику їх спотворення. За допомогою використання можливостей огляду орган досудового розслідування має можливість відтворити механізм вчинення корупційного кримінального правопорушення та встановити взаємозв'язок між елементами його криміналістичної характеристики.

Список використаних джерел:

1. Shevchuk V. Innovative Essence of Criminalistic and Prospective Directions of Its Development. Malewski H., Matulienė S., Shepitko V. та ін. (ред.) Developments of Criminalistics Theory and Future of Forensic Expertology: Liber Amicorum Prof. Egidijus Vidmantas Kurapka. Вільнюс: Mykolas Romeris University, 2022. P. 152–168.

2. Степанюк Р.Л., Перлін С.І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2022. № 3 (99). С. 283–284. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.283-284.

3. Захарова О.В. Особливості проведення огляду вилученої комп'ютерної техніки під час розслідування комп'ютерних злочинів. Слідча практика. 2012. № 3. С. 169–175.

4. Манжай О.В. Особливості огляду засобів комп'ютерної техніки. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 3 (74). С. 111–120.

5. Одерій О.В., Корона С.О., Самойлов С.В. Тактика слідчого огляду комп'ютерних систем та їх елементів. Донецьк, 2010. 88 с.

6. Коваленко А.В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2023. № 4. С. 53–58. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9.

7. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Електронні (цифрові) сліди у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 14–15 трав. 2021 р.). Київ, 2021. С. 100–104.

8. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / М.В. Гуцалюк, В.Д. Гавловський, В.Г. Хахановський та ін. ; за заг. ред. О.В. Корнейка. 2-ге вид., доповн. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

9. Чорноус Ю.М., Дульський О.Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні. Нове українське право. 2023. Вип. 4. С. 191–198. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.25.

10. Kent K., Chevalier S., Grance T., Dang H. Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response (NIST Special Publication 800-86). Гейтерсберг: National Institute of Standards and Technology, 2006. DOI: https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-86.

11. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р.Л. Степанюк та ін. Харків: ХНУВС, 2023. 388 с.

12. Коваленко А.В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних.Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2023. № 4. С. 53–58. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/393

13. Антонюк П., Кахнич К. Комп'ютерні дані як об'єкт огляду в кримінальному провадженні: проблемні аспекти. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 23 вересня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 34–37.

14. Антонюк П.Є. Огляд комп'ютерних даних як засіб збирання доказів у кримінальному провадженні. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. наук. праць. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 45–49.

15. Антонюк П., Кахнич К., Улещенко О. Огляд комп'ютерних даних: криміналістичні рекомендації. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 10 жовтня 2023 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2023. С. 128–131.

16. Климчук М.П., Кунтій А.І. Виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку. Соціально-правові студії. 2020. Вип. 3 (9). С. 111–118. URL: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2020_Vol.%203,%20No.%203_111-118.pdf

17. Коваленко А.В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 1 (88). С. 182–191.

18. Теплицький Б.Б. Завдання, об'єкти та питання комп'ютерно-технічної судової експертизи. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 2 (18). С. 24–32.

УДК 342.95:351.81
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.33

ДРОЗД О.Ю.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ ГАБАРИТНО-ВАГОВОГО КОНТРОЛЮ

THE CONCEPT AND FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR IMPLEMENTING DIMENSIONAL AND WEIGHT CONTROL

У статті на підставі аналізу наукових поглядів запропоновано авторське визначення поняття адміністративно-правового механізму здійснення габаритно-вагового контролю. Доведено, що адміністративно-правовий механізм здійснення габаритно-вагового контролю – це комплекс взаємопов'язаних правових норм, спеціально уповноважених інституцій їх організаційно-управлінської діяльності, а також технічних засобів і заходів адміністративного впливу, за допомогою яких держава забезпечує дотримання встановлених габаритних і вагових параметрів транспортних засобів, а отже, запобігає їх перевищенню та гарантує безпечну експлуатацію автомобільних доріг. Виокремлено ключові елементи, через які найбільш доцільно розкривати сутність цього механізму, зокрема: нормативно-правове забезпечення; суб'єкти здійснення контролю; об'єкти контролю; організаційні та процедурні заходи; технічні засоби контролю; правові засоби впливу. Сформульовано власний підхід щодо визначення особливостей адміністративно-правового механізму здійснення габаритно-вагового контролю.

Ключові слова: *механізм, адміністративно-правовий механізм, контроль, дороги, габаритно-ваговий контроль.*

The article, based on the analysis of scientific views, proposes the author's definition of the concept of the administrative-legal mechanism for implementing dimensional and weight control. It is proved that the administrative and legal mechanism for implementing dimensional and weight control is a complex of interrelated legal provisions, specially authorized institutions for their organizational and managerial activities, as well as technical means and measures of administrative influence by which the State ensures compliance with the established dimensional and weight parameters of vehicles, and thus prevents their excess and guarantees safe operation of highways. The key elements are highlighted through which it is most appropriate to reveal the essence of this mechanism, in particular: regulatory and legal support; subjects of control; objects of control; organizational and procedural measures; technical means of control; legal means of influence. The own approach to determining the features of the administrative-legal mechanism for implementing dimensional and weight control is formulated.

Key words: *mechanism, administrative-legal mechanism, control, roads, dimensional and weight control.*

Постановка проблеми. У будь-якій сучасній цивілізованій державі дороги є важливим елементом критичної інфраструктури, що забезпечує економічну взаємодію, мобільність населення та функціонування публічної влади. Вони створюють матеріальну основу для реалізації багатьох прав свобод та інтересів фізичних та/або юридичних осіб. Крім того, дороги – невід'ємний елемент логістичного забезпечення Збройних сил України, що є вкрай важливим для захисту незалежності й територіальної цілісності держави. Важливим завданням та обов'язком держави є забезпечення

© ДРОЗД О.Ю. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри поліцейської діяльності (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-4514-6594

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

їх належного стану і безпечного використання. Саме з цього широкого суспільно-правового контексту постає потреба в механізмах контролю за тим, як інтенсивно та в який спосіб експлуатується дорожня мережа, адже надмірні навантаження на дорожнє покриття, спричинені перевищенням транспортними засобами встановлених нормативів, перетворюються на юридичну й економічну проблему, що зачіпає інтереси всього суспільства. Реалізація відповідного контролю є фактично неможливим без побудови адміністративно-правового механізму його здійснення.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню функціонування транспортної системи України, досліджено в працях таких учених, як О. І. Безпалова, В. В. Галунько, В. М. Гаращук, С. О. Кузніченко, М. В. Лошицький, О. Ю. Салманова, О. Б. Чорномаз, Х. П. Ярмакі та ін. Проте, попри значний теоретичний доробок, у науковій літературі фактично неопрацьованим є питання адміністративно-правового механізму здійснення габаритно-вагового контролю.

Саме тому **метою статті** є визначення поняття та з'ясування особливостей адміністративно-правового механізму здійснення габаритно-вагового контролю.

Виклад основного матеріалу. Від початку повномасштабного вторгнення з березня до липня минулого року в Україні такі порушення не фіксувалися. Штрафи поновились у липні 2022 року – тоді за місяць було складено 188 постанов за перевантаження на суму трохи більше 3 млн грн. Це найменший показник за майже три роки. Наприкінці 2022 року кількість порушень почала зростати. Протягом січня-квітня поточного року на дорогах України було зафіксовано 4,6 тис. таких правопорушень на суму більш як 78 млн грн. Для порівняння, це навіть менше, аніж було напередодні початку великої війни в січні 2022 року. Тоді за перевантаження сплатили 93,4 млн грн штрафів. 2023 року кількість виявлених порушень продовжує зростати. Так, за даними Укртрансбезпеки лише за один тиждень червня було виписано 470 постанов на 6 672 500 грн. Це більше, аніж, наприклад, за вересень 2022 року [1]. Таким чином, актуалізується питання здійснення габаритно-вагового контролю. Відповідно до Закону України «Про автомобільний транспорт», габаритно-ваговий контроль – контроль за проїздом великовагових та/або великогабаритних транспортних засобів, що включає перевірку на відповідність встановленим законодавством нормативам вагових або габаритних параметрів таких транспортних засобів, наявності дозволу на рух за визначеними маршрутами, а також дотримання визначених у дозволі умов і режиму руху транспортних засобів [2]. Габаритно-ваговий контроль має важливе правове значення як інструмент реалізації обов'язку держави охороняти публічну інфраструктуру й забезпечувати безпеку дорожнього руху, адже він дозволяє виявляти та попереджати порушення, що можуть завдати шкоди дорогам і створити ризики для учасників дорожньо-транспортного руху. З правової точки зору такий контроль є ключовим інструментом балансування публічних інтересів із свободою підприємництва, адже транспортні компанії мають право вести господарську діяльність, але зобов'язані діяти в межах технічних і правових норм, установлених для захисту загального блага. Здійснення відповідного контролю вимагає побудови адміністративно-правового механізму його реалізації, який, як вбачається, створює передбачуваність і прозорість для учасників транспортних правовідносин, забезпечує єдність правозастосування та запобігає можливим зловживанням з боку посадових осіб. Він також формує ефективну систему відповідальності, яка має не каральний, а превентивний характер, спонукаючи перевізників дотримуватися нормативів і тим самим сприяти збереженню дорожньої інфраструктури.

У правовій науці, зазначає С. І. Крук, механізм – це не стільки фізичне явище, яке може бути виявлено за допомогою органів почуттів чи за допомогою технічних пристроїв, скільки це сукупність прав та обов'язків, визначені ними зміст і характер діяльності індивідів, груп, спільнот, об'єднань. Причому в межах наук цього блоку специфіка механізму полягає в такому: він спирається на державну владу (орієнтується на її поділ і забезпечення балансу між гілками, на нейтралізацію узурпації одна одної). Ця влада передбачає зіставлення панування і підпорядкування між взаємодіючими акторами, в основі її знаходяться примус і право, що висвітлюють легітимність державного управління [3]. Згідно з позицією В. П. Васьковської, будь-який механізм є складною та впорядкованою системою, яка має власну структуру. Система об'єднує елементи, пов'язані між собою певними відносинами, що разом формують цілісну сутність явища й роблять його відносно самостійним. Структуру визначають як сукупність складників цієї системи. У науковій літературі зазвичай виокремлюють три види механізмів забезпечення суб'єктивних прав: психологічний, соціальний та юридичний. Психологічний механізм охоплює індивідуальні цінності, мотиви, потреби, життєві орієнтації, інтереси та вольові прояви людини, що впливають на реалізацію прав. Соціальний механізм включає політичні, організаційні, ідеологічні та

інші суспільні чинники. Юридичний механізм становить систему норм, юридичних фактів, документів і способів їх практичного застосування. Поняття «механізм» уже давно використовують у юридичній науці як методологічне: говорять про механізм держави, правового регулювання, правотворчості, формування правової поведінки, становлення правової держави, забезпечення прав тощо. Цей термін увійшов у правову лексику тому, що реалізація суб'єктивних прав майже завжди залежить від певної послідовності дій і впливів як правового, так і неправового характеру. Використання категорії «механізм» дає змогу побачити процес реалізації прав людини як цілісну, динамічну систему [4, с. 80–81].

У цьому контексті Р. А. Бузунов зазначає, що механізм адміністративно-правового регулювання – це сукупність адміністративно-правових засобів, які, впливаючи на управлінські відносини, організовують їх відповідно до завдань суспільства й держави. Загальна характеристика цього механізму, на думку автора, полягає в такому: він становить комплекс юридичних засобів адміністративно-правового характеру, які впливають на управлінські відносини, спрямований на виконання завдань суспільства та держави, активізує учасників управлінських відносин, підвищує їх правосвідомість і правову культуру, забезпечується примусовою силою держави [5, с. 142].

Досліджуючи теоретичні підходи щодо визначення поняття «механізм адміністративно-правового регулювання запобігання фінансуванню тероризму», С. І. Корсун дійшов висновку, що вказану наукову категорію слід розуміти як складову більш загального механізму адміністративно-правового регулювання. На основі аналізу поглядів учених автор наводить таке визначення окресленого терміна: ідеться про систему адміністративно-правових засобів; наявність спрямування на врегулювання суспільних відносин у процесі запобігання фінансуванню тероризму; запобігання фінансуванню тероризму, тобто недопущення, відвертання та завчасне попередження спроб фінансування тероризму; протидію фінансуванню тероризму – це спрямовування діяльності спеціально визначених суб'єктів публічної адміністрації проти будь-яких виявів фінансування тероризму; становить процес, що містить визначені стадії (етапи) реалізації [6]. У своїй науковій праці О. О. Санжара сутність адміністративно-правового механізму реалізації прав і свобод громадян у сфері місцевого самоврядування акцентує на осмисленні та визначенні його елементів, які перебувають у взаємозв'язку один з одним. До характерних ознак цього механізму науковець зараховує такі: 1) здійснюється органами місцевого самоврядування; 2) має обмежену сферу застосування, адже використовується виключно під час реалізації прав і свобод громадян у сфері місцевого самоврядування; 3) одним із суб'єктів правовідносин завжди слугує орган місцевого самоврядування, а іншим – громадянин; 4) реалізація прав і свобод громадян відбувається в трьох формах дотримання, виконання та застосування норми права; 5) реалізація адміністративно-правового механізму відбувається за певним алгоритмом, який закріплений національним законодавством (наприклад, процедура розгляду скарг в адміністративному порядку, порядок прийому громадян тощо) [7].

Узагальнюючи наведені вище теоретичні підходи, можемо дійти висновку, що адміністративно-правовий механізм здійснення габаритно-вагового контролю – це комплекс взаємопов'язаних правових норм, спеціально уповноважених інституцій їх організаційно-управлінської діяльності, а також технічних засобів і заходів адміністративного впливу, за допомогою яких держава забезпечує дотримання встановлених габаритних і вагових параметрів транспортних засобів, а отже, запобігає їх перевищенню та гарантує безпечну експлуатацію автомобільних доріг. Елементами, які розкривають сутність цього механізму, є такі:

1) нормативно-правове забезпечення, яке охоплює систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, що закріплюють порядок здійснення габаритно-вагового контролю, визначають правила дорожнього руху, вимоги до експлуатації автомобільних доріг, а також закріплюють допустимі вагові й габаритні параметри транспортних засобів;

2) суб'єкти здійснення контролю – це сукупність різних органів державної влади та їх посадових осіб, які уповноважені проводити відповідні перевірки, здійснювати вимірювання, аналізувати отримані дані та вживати заходів реагування;

3) об'єкти контролю, якими є транспортні засоби та їх зчеплення, фактичні маса й габарити яких підлягають перевірці, а також вантаж, що перевозиться, його характеристики та розміщення. Крім того, до об'єктів належить і супровідна документація, що підтверджує параметри перевезення, дозволи на рух у разі перевищення нормативів та інші матеріали, необхідні для встановлення відповідності транспортного засобу вимогам законодавства;

4) організаційні та процедурні заходи. Вони включають практичні дії та процедури, передбачені законодавством для реалізації габаритно-вагового контролю. Це охоплює порядок

проведення зважування як на стаціонарних пунктах, так і за допомогою систем, що дозволяють здійснювати вимірювання в русі, перевірку документів, фіксацію даних про порушення, складання відповідних матеріалів, а також можливість тимчасового обмеження руху транспортного засобу, якщо його параметри перевищують установлені норми. Сукупність цих заходів забезпечує практичне втілення контролю на місцях;

5) технічні засоби контролю, які становлять матеріальну основу механізму та включають вагові комплекси різних типів, обладнання для визначення габаритів, засоби автоматичного зчитування і фіксації інформації, а також програмне забезпечення, що забезпечує обробку та збереження результатів вимірювань. Саме за допомогою таких технічних засобів забезпечується достовірність вимірювань і можливість автоматизованого контролю значної кількості транспортних засобів;

6) правові засоби впливу, зокрема заходи адміністративної відповідальності. Вони охоплюють установлені законом заходи, які застосовуються в разі порушення вагових і габаритних норм. До них належать адміністративні стягнення, обов'язок сплати плати за проїзд з перевищенням допустимих параметрів, а також запровадження тимчасових обмежень щодо подальшого руху транспортного засобу до усунення порушень. Ці заходи забезпечують невідворотність відповідальності та стимулюють перевізників до дотримання вимог законодавства.

Отже, саме окреслені вище елементи адміністративно-правового механізму здійснення габаритно-вагового контролю найбільш змістовно та повно розкривають специфіку, практичний бік і призначення такої діяльності. З огляду на зазначене, їх законодавче закріплення має надважливе значення як з теоретичної, так і практичної точки зору.

Висновки. Проведений у цьому дослідженні аналіз дає змогу констатувати, що особливостями адміністративно-правового механізму здійснення габаритно-вагового контролю є такі:

– складається з норм переважно адміністративного права;

– має превентивний характер, оскільки спрямований на запобігання пошкодженню доріг і підвищення безпеки руху;

– передбачає поєднання правових елементів, організаційних процедур і технічних засобів вимірювання;

– реалізується виключно уповноваженими органами, що мають визначені законом контрольні повноваження;

– передбачає обов'язковість документального підтвердження параметрів транспортних засобів і вантажу;

– містить чітко встановлені процедури реагування на порушення, включно з адміністративною відповідальністю та обмеженням руху;

– забезпечує баланс між інтересами держави, безпекою дорожньої інфраструктури та правами перевізників.

Список використаних джерел:

1. Понад 17,8 тисяч штрафів за перевантажені фури зафіксували автоматичні системи. *Опендатабот.* URL: https://opendatabot.ua/analytics/overweight-fines.

2. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14/conv#Text.

3. Крук С. І. Методологія побудови інституційних механізмів державного управління у сфері національної безпеки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.* Серія : Державне управління. 2018. Т. 29 (68), № 6. С. 8–11.

4. Васьковська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Дніпропетровськ, 2006. 224 с.

5. Бузунов Р. А. Адміністративно-правове регулювання кредитно-модульної системи організації навчання процесу (у ВНЗ системи МВС) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2007. 228 с.

6. Корсун С. І. Механізм адміністративно-правового регулювання запобігання фінансуванню тероризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія : Юриспруденція. 2013. № 6–2, т. 1. С. 116–118. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/7/Korsun%20S.I.pdf.

7. Санжара О. О. Адміністративно-правовий механізм реалізації прав і свобод громадян у сфері місцевого самоврядування: поняття та елементний склад. *Право та державне управління.* 2019. № 3 (36), т. 1. С. 260–254. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/ archive/3_2019/tom_1/40.pdf.

УДК 351.746:355.01(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.34

ЖАЛУБАК В.М.

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОГО ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

TRANSFORMATION OF COUNTERINTELLIGENCE PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

У статті досліджено трансформацію контррозвідувального захисту критичної інфраструктури України в умовах повномасштабної війни, що супроводжується якісною зміною характеру та інтенсивності безпекових загроз. Обґрунтовано, що воєнні дії на території держави зумовили необхідність переосмислення традиційних підходів до організації контррозвідувального захисту та формування нової моделі реагування на комплексні, гібридні та асиметричні загрози. У статті встановлено, що одним із ключових напрямів трансформації контррозвідувального захисту є поєднання заходів фізичної безпеки з інструментами кіберзахисту, що зумовлено одночасним застосуванням противником засобів кінетичного ураження та методів інформаційно-кібернетичного впливу. Особливу увагу приділено вразливості об'єктів критичної інфраструктури енергетичного та транспортного секторів, які зазнають систематичних атак із використанням ракетного озброєння, керованих авіаційних боєприпасів, безпілотних літальних апаратів різних типів, а також масштабних кібератак, що фактично свідчить про ведення кібервійни як складової сучасного збройного протистояння. Доведено, що застосування противником різноманітних тактичних прийомів і стратегій обумовлює необхідність індивідуалізації контррозвідувального захисту кожного об'єкта критичної інфраструктури. Такий підхід передбачає розроблення спеціалізованих стратегій і тактик, заснованих на оцінці конкретних ризиків, уразливостей та сценаріїв загроз, а також впровадження механізмів управління ризиками і відновлення функціонування об'єктів у разі їх пошкодження або виведення з ладу. Окремо наголошено, що ефективний контррозвідувальний захист у воєнних умовах має будуватися як багаторівнева система, що охоплює загальнодержавний, секторальний та об'єктовий рівні. Така модель передбачає посилену координацію між суб'єктами сектору безпеки і оборони, органами державної влади, операторами критичної інфраструктури та міжнародними партнерами, а також високий рівень адаптивності до змін у воєнній тактиці та динаміки загроз. Зроблено висновок, що подальший розвиток контррозвідувального захисту критичної інфраструктури в умовах війни має ґрунтуватися на принципах комплексності, гнучкості та випереджального реагування, що є необхідною умовою забезпечення стійкості держави та її національної безпеки.

Ключові слова: *диверсія, загроза, критична інфраструктура, кібербезпека, кіберзахист, національна безпека, підривна діяльність, тероризм, трансформація.*

The article examines the transformation of counterintelligence protection of Ukraine's critical infrastructure under conditions of full-scale war, which is accompanied by a qualitative change in the nature and intensity of security threats. It is substantiated that military hostilities on the territory of the state have necessitated a rethinking of traditional approaches to the organization of counterintelligence protection and the formation of a

© ЖАЛУБАК В.М. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри захисту об'єктів критичної інфраструктури (Національна академія Служби безпеки України) https://orcid.org/0000-0002-7812-7103

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

new response model to complex, hybrid, and asymmetric threats. The article establishes that one of the key directions in the transformation of counterintelligence protection is the integration of physical security measures with cybersecurity instruments, which is обусловлено the simultaneous use by the adversary of kinetic means of destruction and methods of information and cyber influence. Particular attention is paid to the vulnerability of critical infrastructure facilities in the energy and transport sectors, which are subjected to systematic attacks using missile weapons, guided aerial munitions, unmanned aerial vehicles of various types, as well as large-scale cyberattacks, which in fact indicates the conduct of cyberwarfare as a component of modern armed confrontation. It is demonstrated that the use by the adversary of diverse tactical techniques and strategies necessitates the individualization of counterintelligence protection for each critical infrastructure facility. This approach involves the development of specialized strategies and tactics based on the assessment of specific risks, vulnerabilities, and threat scenarios, as well as the implementation of risk management mechanisms and measures aimed at restoring the functioning of facilities in the event of their damage or disruption. Special emphasis is placed on the fact that effective counterintelligence protection under wartime conditions should be built as a multilevel system encompassing the national, sectoral, and facility-specific levels. Such a model presupposes enhanced coordination among security and defense sector actors, public authorities, critical infrastructure operators, and international partners, as well as a high degree of adaptability to changes in military tactics and the dynamics of threats. It is concluded that the further development of counterintelligence protection of critical infrastructure in wartime should be based on the principles of comprehensiveness, flexibility, and anticipatory response, which is a necessary condition for ensuring state resilience and national security.

Key words: *sabotage, threat, critical infrastructure, cybersecurity, cyber protection, national security, subversive activities, terrorism, transformation.*

Актуальність теми. В умовах повномасштабного російсько-українського збройного конфлікту, коли рф на практиці реалізовує власну військову доктрину ведення так званої «гібридної» війни, критична інфраструктура України, стійкість функціонування якої є невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки держави, стала першочерговою ціллю як для військових формувань рф із застосуванням при цьому усього наявного у них арсеналу засобів ураження, так і об'єктом для ведення стосовно них різнопланової підривної діяльності спецслужбими держави-агресора.

В умовах ведення повномасштабної війни на порядок денний постають нові загрози для критичної інфраструктури України, які вимагають відповідного реагування усіх суб'єктів державної системи її захисту. Виняткового значення та особливої ваги за подібних умов набуває питання саме контррозвідувальної компоненти в організації протидії новітнім загрозам, зокрема, в частині недопущення отримання ворогом доступу до інформації як про окремі об'єкти критичної інфраструктури, так і про систему організації захисту критичної інфраструктури в цілому, яка могла б у подальшому бути використана ворогом як для коригування цілей для враження, так і для організації та проведення спецслужбами ворога на найбільш важливих об'єктах вітчизняної інфраструктури диверсій, терористичних актів та інших підривних акцій.

Однією з умов побудови системи ефективного контррозвідувального захисту критичної інфраструктури є належне правове регулювання даної сфери у відповідності до динаміки змін та трансформації раніше існуючих та появи нових небезпек та загроз.

З лютого 2022 року на законодавчому рівні було прийнято ряд нормативно-правових актів, які стосуються діяльності суб'єктів захисту критичної інфраструктури в умовах дії правового режиму воєнного стану, у тому числі і Служби безпеки України як «спеціально уповноваженого органу державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності» (стаття 5 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність») [1].

Нові умови функціонування критичної інфраструктури, нові загрози та виклики, особливості завдань, які вирішуються органами Служби безпеки України в своїй практичні діяльності, об'єктивно впливають і на організацію самого контррозвідувального захисту критичної інфраструктури, трансформуючи його до нових умов та викликів.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теоретико-правові засади організації захисту критичної інфраструктури України у загальному безпековому вимірі після початку фази

повномасштабного російсько-українського збройного конфлікту у лютому 2022 року були предметом дослідження таких науковців як Р.Л. Балакін [2], Б.В. Богдан [3], Д.А. Затонацький [4], Г.Ю. Каніщев [5], М.О. Кизим [6], Ю.В. Кузьменко [7], Д.С. Мельник [8], Р.В. Плахотнюк [9], Я.О. Страхніцький [10], О.Л. Шпатакова [11] та інші.

Питання побудови системи антитерористичної та антидиверсійної захищеності критичної інфраструктури досліджували В.В. Крутов [12], Б.Д. Леонов [13] та В.М. Форноляк [12].

Проблематику організації інформаційної безпеки та кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури висвітлювали у своїх наукових працях С.Г. Гордієнко [14], С.Д. Казьмірук [15], А.П. Качаровський [16], О.М. Кучма [17], Я.С. Мануілов [18], В.Г. Пядишев [19], О.І. Скіцько [20] та ряд інших науковців.

У системі відомчої наукової школи вагомий внесок у дослідження саме контррозвідувальної компоненти захисту критично інфраструктури та її генези в умовах війни внесли, Ю.А. Іванов [21, 22, 23], Є.О. Меленті [24], І.І. Осипчук [25], І.В. Слюсарчук [26], Стрельбицький М.П. [27], Тарнавський Ю.Є. [28] та інші.

Однак, враховуючи важливість побудови ефективної системи протидії новим загрозам для критичної інфраструктури України в умовах повномасштабної війни, зважаючи на форми і методи її ведення державою-агресором, в загальній конструкції цієї системи контррозвідувальна складова відіграє надзвичайно важливе, особливе значення. Без належної організації саме контррозвідувального захисту критичної інфраструктури забезпечити стабільність і стійкість функціонування як окремих її об'єктів так і системи в цілому неможливо. З урахуванням зазначеного, питання трансформації контррозвідувального захисту критичної інфраструктури відповідно до реальних і потенційних загроз, які в умовах сьогодення постійно змінюються, потребує подальшого теоретичного опрацювання

Мета статті полягає у комплексному дослідженні процесу та визначенні ключових особливостей трансформації контррозвідувального захисту критичної інфраструктури в умовах ведення на території України повномасштабної війни. Досягнення поставленої мети передбачає аналіз положень загального і спеціального законодавства у сфері національної безпеки та захисту критичної інфраструктури, узагальнення наукових позицій вітчизняних учених, а також вивчення практики діяльності суб'єктів державної системи її захисту, насамперед Служби безпеки України як спеціально уповноваженого органу у сфері контррозвідувальної діяльності. У межах дослідження ставиться завдання з'ясувати напрями, механізми та рівні трансформації контррозвідувального захисту, оцінити їх ефективність в умовах сучасних воєнних і гібридних загроз, а також обґрунтувати можливі шляхи подальшого вдосконалення системи захисту критичної інфраструктури з урахуванням динаміки безпекового середовища.

Виклад основного матеріалу. Стан захищеності об'єктів критичної інфраструктури є однією з ключових складових системи національної безпеки України та водночас необхідною передумовою її сталого функціонування. Ефективний захист таких об'єктів безпосередньо впливає на здатність держави забезпечувати безперервність життєво важливих функцій, зокрема у сферах енергетики, транспорту, зв'язку, водопостачання, охорони здоров'я, фінансової системи та державного управління, а також на спроможність протидіяти сучасним загрозам гібридного характеру.

Процес формування в Україні державної системи захисту критичної інфраструктури відбувався в умовах підвищеної складності та динамічних трансформацій. Значний вплив на нього мали масштабні реформи системи органів державної влади, поява нових інституцій та зміна функціонального призначення вже існуючих органів. Наслідком цих процесів став перерозподіл повноважень між суб'єктами публічного управління, що супроводжувався необхідністю визначення нових компетенцій, механізмів координації та відповідальності у сфері захисту критичної інфраструктури.

Водночас суттєвим стримувальним чинником виступали проблеми законотворчої діяльності. Формування нормативно-правової бази, яка мала б комплексно регулювати питання створення, функціонування та розвитку системи захисту критичної інфраструктури, відбувалося фрагментарно та без належної системності. Окремі нормативні акти ухвалювалися з різним рівнем узгодженості між собою, що ускладнювало чітке визначення кола суб'єктів відповідної системи, їхніх повноважень, зон відповідальності та механізмів взаємодії між державними органами, органами місцевого самоврядування і приватними операторами об'єктів критичної інфраструктури.

Таким чином, процес становлення державної системи захисту критичної інфраструктури в Україні характеризувався інституційною нестабільністю, нормативною непослідовністю та

потребою постійної адаптації до внутрішніх реформ і зовнішніх безпекових викликів. Це зумовлює актуальність подальшого наукового осмислення зазначеної проблематики та необхідність удосконалення правових і організаційних засад захисту критичної інфраструктури як одного з пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки держави.

Так, у грудні 2017 року було прийнято Концепцію створення державної системи захисту критичної інфраструктури [29], і лише у листопаді 2021 року було прийнято базовий для даної сфери забезпечення національної безпеки законодавчий акт [29].

Лише після прийняття профільного Закону в Україні були сформовані відповідні умови для планомірної розбудови національної системи захисту критичної інфраструктури, однак окремі положення потребують певного доопрацювання, що є наслідком непослідовності процесу формування національного законодавства у сфері функціонування критичної інфраструктури на протязі попередніх років. На дану обставину звертає увагу у своїх працях Іванов Ю.А. [22, с. 104].

До недоліків базового законодавчого акту у сфері захисту критичної інфраструктури Тарнавський Ю.Є. відносить той факт, що в Законі не визначено повноваження, завдання та відповідальність суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури, до яких належить і Служба безпеки України, а також права, обов'язки та відповідальність власників об'єктів критичної інфраструктури.

Крім того, Тарнавський Ю.Є. звертає увагу на те, що визначаючи поняття «життєво важливі функції та/або послуги» (п. 2 ч. 1 статті 1 Закону), законодавець не розкриває ні зміст таких функцій та/або послуг, ні термін «негативний результат» від збоїв, переривань та порушень їх надання визначеними суб'єктами [28, с. 108].

Однак з урахуванням того, що предметом нашого розгляду є трансформація саме контррозвідувального захисту критичної інфраструктури, відповідальність за організацію якого у відповідності до діючого законодавства несе саме Служба безпеки України, розглянемо практичні аспекти та проблемні питання діяльності саме за даним напрямом.

Іванов Ю.А. зазначає, що першочерговою умовою організації ефективного контррозвідувального захисту об'єктів критичної інфраструктури є власне чітке визначення самого переліку цих об'єктів [21, с. 19].

Згідно із Законом України «Про критичну інфраструктуру» захист критичної інфраструктури є складовою частиною забезпечення національної безпеки України (пункт 1 статті 4), а Службу безпеки України визначено як суб'єкт національної системи захисту критичної інфраструктури (пункт 11 статті 14). Діяльність Служби безпеки України у сфері захисту критичної інфраструктури здійснюється в рамках, визначених цим Законом та у порядку, встановленому законами України, що регламентують правові засади організації та діяльності вітчизняної спецслужби. Також зазначається, що Служба безпеки України у межах компетенції здійснює планування відповідних заходів із захисту критичної інфраструктури [30].

У грудні 2022 року Кабінетом Міністрів України до переліку секторів критичної інфраструктури, з урахуванням нових загроз та необхідності організації ефективної протидії цим загрозам, було додано сектор «Національна безпека», секторальним органом до якого цілком логічно було визначено Службу безпеки України [31]. Таким чином, компетенцію Служби в системі захисту критичної інфраструктури було суттєво розширено, додавши до контррозвідувальної складової функцію секторального органу. При цьому важливо відзначити, що в Законі України «Про Службу безпеки України» питання захисту критичної інфраструктури взагалі не відображено, що, на нашу думку, потребує відповідного коригування шляхом внесення відповідних змін до самого Закону.

Слід відзначити, що в структурі самої Служби виокремлено самостійний підрозділ, який безпосередньо опікується вирішенням завдань у сфері захисту критичної інфраструктури та реалізації державної політики у даній сфері у визначеному чинним законодавством порядку – Головне управління контррозвідувального забезпечення об'єктів критичної інфраструктури та протидії фінансуванню тероризму Департаменту захисту національної державності Служби безпеки України.

Щодо інших складових організації контррозвідувального захисту критичної інфраструктури слід також відзначити певну ієрархічну структуризацію з часу початку повномасштабної війни секторів критичної інфраструктури в залежності від їх впливу на здатність функціонування економіки держави в цілому. Саме ці сектори критичної інфраструктури є першочерговою ціллю для держави-агресора, саме вони зазнають найбільш масштабних руйнувань та потребують постійних фінансових вливань для відновлення власної функціональності. До таких секторів

у першу чергу слід віднести сферу енергетики, транспорту та об'єкти життєзабезпечення. Об'єкти у даних сферах вирізняються масштабністю та значно вищою у порівнянні з іншими секторами концентрацією на певних територіях, що робить їх досить вразливими для ракетно-бомбових ударів ворога. Окрім цього, зважаючи на їх значимість для підтримання стійкості усієї критичної інфраструктури країни, подібні об'єкти постійно перебувають у полі зору спеціальних служб ворога, які із застосуванням специфічних засобів і методів роботи намагаються порушити стабільність їх функціонування.

Відтак, постає питання щодо протидії органами СБ України безпосередньо підривній діяльності спецслужб ворога відносно об'єктів критичної інфраструктури саме у цих сферах.

Враховуючи тенденції розвитку ситуації на світових енергетичних ринках та реалії повномасштабної війни на території України, захист вітчизняної енергетики слід розглядати як пріоритетний для Служби безпеки України напрямок контррозвідувального захисту критичної інфраструктури

Воєнні дії викликають в енергетичній сфері ряд проблем, кожна з яких є самостійною загрозою, а в комплексі вони сьогодні вимагають надзвичайних міжнародних зусиль для організації роботи і належного функціонування галузі. Енергетичну безпеку, так само як ядерну й техногенну, слід розглядати в сучасних умовах як міжнародну категорію. Особливість енергетичної безпеки України полягає в тому, що її питому вагу значною мірою складає атомна енергетика, оскільки в попередні роки Україна невпинно нарощувала свій енергетичний потенціал за рахунок збільшення виробничих потужностей атомних електростанцій, співпрацюючи при цьому із рф. На сьогодні в Україні діючими є чотири атомних електростанції, на яких працюють 15 енергоблоків: Запорізька АЕС – 6; Рівненська АЕС – 4; Південноукраїнська АЕС – 3; Хмельницька АЕС – 2. Ними вироблялося більше половини електроенергії в Україні. В умовах повномасштабної війни ці енергоблоки в будь-який час можуть стати загрозою для населення України й світу в результаті враження або пошкодження. В першу чергу це стосується Запорізької АЕС, територія якої опинилася окупованою і ізольованою від енергосистеми України [27].

Загалом, форми та методи ведення війни, які застосовує російська федерація, характеризуються комплексністю, асиметричністю та широким використанням інструментів гібридного впливу. Це зумовлює принципову зміну підходів до забезпечення безпеки держави та актуалізує питання всебічного захисту об'єктів критичної інфраструктури як одного з пріоритетних напрямів національної безпеки. У сучасних умовах збройної агресії загрози таким об'єктам носять не лише воєнний, а й диверсійний, терористичний, інформаційний та кібернетичний характер, що вимагає системного застосування контррозвідувальних, контртерористичних і контрдиверсійних заходів.

Особливої уваги потребує сфера енергетики, насамперед ядерна, з огляду на її стратегічне значення та потенційно катастрофічні наслідки у разі порушення безпеки відповідних об'єктів. Не менш уразливими є підприємства військово-промислового комплексу, функціонування яких безпосередньо пов'язане з обороноздатністю держави та спроможністю Збройних Сил України ефективно протидіяти агресії. Цілеспрямований вплив противника на ці об'єкти може призвести до суттєвого ослаблення військового потенціалу та ускладнення забезпечення потреб сектору безпеки і оборони.

В умовах війни підвищену загрозу також зазнають об'єкти нафтогазової, харчової та агропромислової промисловості, які забезпечують енергетичну, продовольчу та економічну безпеку держави. Порушення їх стабільної роботи може мати довготривалі соціально-економічні наслідки та спричинити гуманітарні кризи. Окрему групу ризику становлять інформаційні технології, мережі електронних комунікацій і системи зв'язку, які є основою сучасного державного управління, функціонування економіки та координації дій у секторі безпеки. Кібератаки, інформаційно-психологічні операції та втручання в роботу телекомунікаційних мереж розглядаються противником як ефективний інструмент дестабілізації внутрішньої ситуації в країні.

Крім того, об'єктами підвищеної уваги з боку ворожих спецслужб і диверсійних груп є мережі життєзабезпечення, транспортна інфраструктура, заклади охорони здоров'я та банківський сектор. Порушення їх функціонування здатне негативно впливати на життєдіяльність населення, фінансову стабільність та рівень суспільної довіри до державних інституцій. У сукупності це створює передумови для внутрішньої дестабілізації та ослаблення стійкості держави до зовнішніх загроз.

Отже, характер сучасної війни обумовлює необхідність формування комплексної та багаторівневої системи захисту об'єктів критичної інфраструктури, що поєднує правові, організаційні,

оперативні та технічні заходи. Провідну роль у цій системі мають відігравати контррозвідувальні, контртерористичні та контрдиверсійні механізми, спрямовані на своєчасне виявлення, попередження та нейтралізацію загроз, а також на забезпечення стійкого функціонування критично важливих сфер життєдіяльності держави в умовах воєнного протистояння [7, с. 59–65].

Реалі, які складаються на даний час в країні, обумовлюють необхідність створення ефективного протиракетного і протидронового захисту об'єктів критичної інфраструктури, розробки планів антидиверсійного та антитерористичного спрямування.

Як зазначає Стрельбицький М.П., заходи мають бути розроблені як на загальнодержавному рівні так і для кожного об'єкту окремо, складати чітку систему протидії, взаємозв'язку, здатну результативно протидіяти як самостійно так і в складі загальнодержавного механізму по захисту від загроз енергетичної безпеки, зокрема, та національної безпеки в цілому. Оскільки противник ставить за мету підрив функціонування усієї соціально-економічної системи України, застосовує засоби масового удару одночасно, охоплюючи кожен раз якомога більшу територію країни і масштаби враження [27].

Одним із пріоритетних напрямків контррозвідувального захисту вітчизняної критичної інфраструктури є протидія загрозам національній безпеці у кіберпросторі. В сучасних умовах подібні загрози набувають все більшої ваги, кратно зрісши після початку військової агресії рф проти України. Атаки у кіберпросторі стали невід'ємною складовою військової агресії рф, важливим елементом якої є акції кібервпливу. В цьому контексті важливою складовою функціонування національної системи кібербезпеки є забезпечення безпеки саме об'єктів критичної інфраструктури, посилення спроможностей складових сектору безпеки і оборони, державних органів адекватно та з випередженням реагувати на кіберзагрози.

Як зазначає Мануйлов Я.С., забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури передбачає масштабування технологічної інфраструктури кіберзахисту, який має здійснюватися за рахунок поступового збільшення (відповідно до визначених вимог до таких суб'єктів) кількості елементів децентралізованої зони, їх підключення до суб'єктів централізованої зони та нарощування спроможностей інформаційно-технологічної взаємодії між ними.

При цьому головним завданням технологічної інфраструктури кіберзахисту має стати оперативний та ефективний захист кіберпростору в частині протидії кібератакам, кіберзлочинам, кібертероризму, кібершпигунству, в тому числі шляхом: збору, аналізу, оцінювання, узагальнення та поширення інформації про кіберінциденти; надання методичної допомоги іншим суб'єктам кіберзахисту; взаємного інформування суб'єктів кіберзахисту про нові реальні та потенційні загрози; створення умов для відповідального та довіреного обміну інформацією між суб'єктами кіберзахисту всіх секторів кіберзахисту [18].

Висновки. Поняття критичної інфраструктури є типовим для національних економік різних держав світу, проте аспекти захисту її об'єктів як окрема складова забезпечення високого рівня національної безпеки є відносно новими для української практики. Його формування відбувається із врахуванням європейського досвіду як основного в умовах реалізації євроінтеграційних прагнень України.

Загалом, на підставі узагальнення іноземного досвіду розбудови національних систем захисту критичної інфраструктури у поєднанні з практикою України щодо забезпечення безпеки таких об'єктів в умовах збройної агресії та дії правового режиму воєнного стану, можна виокремити низку ключових напрямів трансформації контррозвідувального захисту критичної інфраструктури з урахуванням актуальних ризиків і загроз сучасного безпекового середовища.

Насамперед, умови війни об'єктивно зумовлюють потребу в тісній інтеграції заходів фізичного захисту з кіберзахистом. Контррозвідувальна діяльність у цій сфері має охоплювати не лише традиційні заходи охорони та режиму безпеки, а й протидію кібернетичним загрозам, що набувають системного характеру. Поєднання кінетичних засобів ураження з актами кібервійни, які застосовує противник, потребує цілісного підходу до захисту об'єктів критичної інфраструктури як у фізичному, так і в інформаційному вимірах.

Водночас ефективність контррозвідувального захисту значною мірою залежить від урахування специфіки кожного конкретного об'єкта. Використання противником різноманітних засобів нападу та диференційованих стратегій впливу зумовлює необхідність розроблення індивідуалізованих моделей захисту. Такі моделі мають базуватися на оцінці уразливостей, критичності функцій об'єкта та ймовірних сценаріїв загроз, що дозволяє сформувати оптимальні стратегії і тактичні рішення для протидії диверсійній, розвідувальній та терористичній діяльності.

Окремого значення набуває орієнтація контррозвідувального захисту не лише на запобігання загрозам, а й на управління ризиками та забезпечення спроможності до швидкого відновлення функціонування критичної інфраструктури. Умови тривалих бойових дій вимагають завчасного планування заходів з мінімізації наслідків можливих уражень, а також створення механізмів оперативного відновлення об'єктів після атак. У цьому контексті контррозвідувальна діяльність має інтегруватися з системами кризового реагування та відновлення.

Важливою передумовою ефективного захисту є налагодження взаємодії та співпраці на різних рівнях управління. Контррозвідувальний захист критичної інфраструктури повинен реалізовуватися на загальнодержавному, галузевому та об'єктовому рівнях із чітким розмежуванням повноважень і водночас із забезпеченням координації між відповідними суб'єктами. Така багаторівнева модель дозволяє враховувати як загальні воєнно-політичні умови, так і специфічні ризики окремих секторів та конкретних об'єктів.

Нарешті, з огляду на постійну зміну тактики, засобів і способів ведення війни з боку противника, контррозвідувальний захист має відзначатися високим рівнем адаптивності. Це передбачає безперервний перегляд і вдосконалення застосовуваних підходів, впровадження сучасних технологічних рішень, а також системне оновлення методів аналізу загроз. Адаптивність у поєднанні з проактивним підходом дозволяє забезпечити стійкість системи захисту критичної інфраструктури в умовах невизначеності та динамічного розвитку воєнних ризиків.

Список використаних джерел:

1. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002р. № 374-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 12.

2. Балакін Р.Л. Державне регулювання критичної інфраструктури в Україні в період воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 7. С. 70–94.

3. Богдан Б.В. Актуальні питання нормативно-правового регулювання захисту критичної інфраструктури в умовах воєнного стану в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2022. № 6. С. 27–31.

4. Затонацький Д.А. Критична інфраструктура в структурі економічної безпеки держави. *Фінанси України*. 2025. № 6. С. 83–100.

5. Каніщев Г.Ю., Тур І.Ю. Критична інфраструктура тимчасово окупованих територій України в українському законодавстві. *Соціально-правові студії*. 2024. С. 18–25.

6. Кизим М.О., Хаустова В.Є., Трушкіна Н.В. Сутність поняття «критична інфраструктура» з позицій національної безпеки України. *Бізнес Інформ*. 2022. № 12. С. 58–78.

7. Кузьменко Ю.В., Коропатов О.М. Адміністративно-правове забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури України під час воєнного стану. *Юридичний бюлетень*. Вип. 27. 2022. С. 59–65.

8. Мельник Д.С. Побудова моделі загроз національній критичній інфраструктурі України як основа забезпечення її безпеки та стійкості. *Вісник Харків. націон. унів-ту внутр. справ*. 2024. № 1. С. 237–250.

9. Плахотнюк Р.В. Забезпечення стійкості критичної інфраструктури в Україні в умовах сучасних викликів. *Економічний простір*. 2024. № 195. С. 47–54.

10. Страхніцький Я.О. Кластерний підхід до забезпечення захисту критичної інфраструктури в умовах воєнного стану в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 23. С. 163–169.

11. Шпатакова О.Л., Іваненко Р.О, Погребицький М.О. Перспективи відновлення критичної інфраструктури на деокупованих територіях України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40.

12. Крутов В.В., Форноляк В.М. Система суб'єктів боротьби з тероризмом, їх адміністративно-правовий статус. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держава.* 2019. Вип. 2. С. 56–64.

13. Леонов Б.Д. Проблеми правового забезпечення антидиверсійної захищеності об'єктів критичної інфраструктури в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2022. № 3.

14. Гордієнко С.Г., Доронін І.М. Інформаційно-правові аспекти захисту критичної інфраструктури України. *Інформація і право*. 2024. № 3. С. 115–123.

15. Казьмірук С.Д., Леонов Б.Д., Омельян О.С. Забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури на основі використання штучного інтелекту в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 6.

16. Качаровський А.П. Актуальні питання інформаційно-аналітичного забезпечення контррозвідувального захисту об'єктів критичної інфраструктури у сфері електроенергетики в сучасних умовах. *Науковий вісник*. 2023. № 85. С. 146–153.

17. Кучма О.М., Котух Є.В. Критична інфраструктура та кіберзагрози: досягнення стратегічних цілей державного аудиту щодо кіберзахисту критичної інфраструктури. *Наукові перспективи*. 2023. № 10.

18. Мануілов Я.С. Забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури в умовах кібервійни. *Інформація і право*. 2023. № 1. С. 154–167.

19. Пядишев В.Г. Кібербезпека критичних інфраструктур: закордонний досвід та українські реалії. *Теоретичні та практичні аспекти забезпечення національної безпеки*. 2022. № 4. С. 229–234.

20. Скіцько О.І., Ширшов Р.А. Система управління інформаційною безпекою як інструмент підвищення захисту та ефективності об'єктів критичної інфраструктури. *Міжнародний науковий журнал інженерії*. 2023. № 2. С. 12–22.

21. Іванов Ю.А. Актуальні питання розбудови в Україні національної системи захисту критичної інфраструктури крізь призму реалій воєнного часу. *Збірник наукових праць*. 2023. № 86. С. 16–23.

22. Іванов Ю.А. Правове регулювання та організація оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. *Науковий вісник*. 2023. № 87. С. 88–105.

23. Іванов Ю.А. Особливості критичної інфраструктури як об'єкта контррозвідувального захисту. *Збірник наукових праць*. 2024. № 89. С. 96–102.

24. Меленті Є.О. Особливості взаємодії Служби безпеки України зі складовими сил безпеки і оборони у сфері захисту критичної інфраструктури. *Науковий вісник*. 2023. № 88. С. 93–103.

25. Осипчук І.І. Адміністративно-правові засади діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення критичної інфраструктури : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2021. 20 с.

26. Слюсарчук І.В. Критична інфраструктура в умовах війни: питання доступу громадськості до публічної інформації. *Збірник наукових праць*. 2023. № 86. С. 81–88.

27. Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П. Міжнародно-правове регулювання забезпечення енергетичної та ядерної безпеки України в умовах війни. *Інформація і право*. № 1. 2023.

28. Тарнавський Ю.Є., Коваленко С.М. Проблематика безпеки об'єктів критичної інфраструктури України через призму зарубіжних наукових досліджень. *Науковий вісник*. 2023. № 85. С. 103–110.

29. Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури : розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 р. № 1009-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 7.

30. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021р. № 1882-IX. *Голос України*. 2021. № 236.

31. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2022р. № 1384. *Офіційний вісник України*. 2022. № 101.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.35

КАБИШ А.Ю.

ПРОЦЕДУРИ УКЛАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

PROCEDURES FOR CONCLUDING ADMINISTRATIVE AGREEMENTS IN THE FIELD OF ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY

Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення екологічної безпеки в Україні є вкрай важливим питанням не тільки з точки зору збереження навколишнього середовища, а й у контексті захисту економічних інтересів держави та суспільства. Для реалізації даного завдання спеціально уповноважені органи використовують низку інструментів, серед яких важливе та самостійне місце відводиться адміністративному договору. Зауважимо, що як інструмент забезпечення екологічної безпеки, адміністративний договір є менш вживаним, ані ж адміністративний акт, але при цьому він є досить ефективним. Йому відведена окрема, досить важлива роль, адже ним врегульовують окремі суспільно-правові відносини, які знаходяться на стику публічного та приватного інтересу. Метою статті є аналіз та розкриття специфіки процедур укладання адміністративних договорів у сфері забезпечення екологічної безпеки. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та правозастосовної практики, проведено дослідження категорії «адміністративний договір» та виділено нове, авторське розуміння його змісту. Визначено місце адміністративних договорів у системі адміністративно-правових інструментів забезпечення екологічної безпеки. Проаналізовано особливості процедур укладення адміністративних договорів у сфері забезпечення екологічної безпеки. Визначено, що адміністративні договори у сфері забезпечення екологічної безпеки – це спільні юридичні акти між уповноваженими суб'єктами владних повноважень та іншими особами публічного або приватного сектору, засновані на їх волевиявленні та спрямовані на врегулювання порядку надання адміністративних послуг, розмежування публічно-управлінської компетенції, делегування повноважень, а також вирішення інших питань встановлених сторонами угоди у сфері забезпечення екологічної безпеки. Водночас, на відміну від адміністративних актів, порядок видання яких суттєво формалізований, процедура укладення адміністративних договорів часто не має чіткого формату проведення. Як правило, порядок дій прямо залежить від того, між ким, та з приводу чого угода укладається. Крім цього, дана процедура виступає спільною активністю носія владних повноважень та іншої сторони домовленостей. Зважаючи на це, процедура укладення адміністративних договорів в сфері забезпечення екологічної безпеки – це сукупність спільних дій і заходів спеціально уповноважених суб'єктів та іншої сторони публічного або приватного сектору щодо підготовки, укладення та реалізації домовленостей з приводу різних публічно-правових питань у сфері забезпечення екологічної безпеки України.

Ключові слова: *безпека, екологічна безпека, адміністративно-правове регулювання, адміністративні договори.*

The relevance of the article lies in the fact that ensuring environmental safety in Ukraine is an extremely important issue not only from the point of view of environmental protection, but also in the context of protecting the economic interests of the state and society. To implement this task, specially authorized bodies use a number of tools, among which an important and independent place is given to the administrative contract.

© КАБИШ А.Ю. – здобувачка (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

It should be noted that as a tool for ensuring environmental safety, the administrative contract is less used, nor is the administrative act, but at the same time it is quite effective. It is assigned a separate, quite important role, because it regulates certain social and legal relations that are at the junction of public and private interest. The purpose of the article is to analyze and reveal the specifics of the procedures for concluding administrative contracts in the field of ensuring environmental safety. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and law enforcement practice, conducts a study of the category of "administrative contract" and highlights a new, author's understanding of its content. The place of administrative agreements in the system of administrative and legal instruments for ensuring environmental safety is determined. The peculiarities of the procedures for concluding administrative agreements in the field of ensuring environmental safety are analyzed. It is determined that administrative agreements in the field of ensuring environmental safety are joint legal acts between authorized subjects of power and other persons of the public or private sector, based on their will and aimed at regulating the procedure for providing administrative services, delimiting public and administrative competence, delegation of powers, as well as resolving other issues established by the parties to the agreement in the field of ensuring environmental safety. At the same time, unlike administrative acts, the procedure for issuing which is significantly formalized, the procedure for concluding administrative agreements often does not have a clear format for its implementation. As a rule, the procedure for concluding administrative agreements directly depends on who is involved and on what the agreement is concluded. In addition, this procedure is a joint activity of the holder of power and the other party to the agreements. In view of this, the procedure for concluding administrative agreements in the field of ensuring environmental safety is a set of joint actions and measures of specially authorized entities and another party from the public or private sector to prepare, conclude and implement agreements on various public and legal issues in the field of ensuring environmental safety of Ukraine.

Key words: *safety, environmental safety, administrative and legal regulation, administrative contracts.*

Актуальність теми. Забезпечення екологічної безпеки в Україні є вкрай важливим питанням не тільки з точки зору збереження навколишнього середовища, а й у контексті захисту економічних інтересів держави та суспільства. Для реалізації даного завдання спеціально уповноважені органи використовують низку інструментів, серед яких важливе та самостійне місце відводиться адміністративному договору. Зауважимо, що як інструмент забезпечення екологічної безпеки, адміністративний договір є менш вживаним, ані ж адміністративний акт, але при цьому він є досить ефективним. Йому відведена окрема, досить важлива роль, адже ним врегульовують окремі суспільно-правові відносини, які знаходяться на стику публічного та приватного інтересу. Це суттєво позначається на процедурі застосування даного інструменту.

Стан дослідження проблеми. Специфіка адміністративних договорів, а також особливості та сфери їх укладення є актуальними проблемами на вирішення яких спрямовано безліч наукових робіт. Даним питанням присвячували свої праці: В.Р. Біла, Т.О. Карабін, С.О. Магда, В.І. Марчук, О.О. Панова та інші. Водночас, поза наукових досліджень, на сьогоднішній день, залишаються аспекти використання адміністративних договорів в регулюванні конкретних сфер суспільно-правових відносин, як-то екологічна безпека.

Саме тому метою статті є: проаналізувати та розкрити специфіку процедур укладання адміністративних договорів у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження необхідно зупинитись на змісті адміністративних догорів у сфері забезпечення екологічної безпеки, адже загально, ця категорія притаманна цивільному праву. Згідно до статей Цивільного кодексу України від 16.01.2003 №435-IV договором визначається домовленість двох або більше сторін, яку спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [1]. Однак, незважаючи на «цивільно-правову монополію» відносно тлумачення категорії договору, на сьогоднішній день вона активно використовується в адміністративному праві, що підкріплюється у тому числі законодавчо. Так, остання знаходить тлумачення в пункті 16 частині 1 статті 4 КАС. В розумінні законодавця адміністративний договір – це спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на

їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; ґ) для врегулювання питань надання адміністративних послуг [2].

Найбільшого поширення концепція адміністративного договору набула серед науковців. Наприклад, Ю.П. Битяк та О.В. Константий обстоюють думку, що адміністративний договір – це правовий акт управління, що встановлюється на підставі норм права двома (або більше) суб'єктами адміністративного права, один з яких обов'язково є органом виконавчої влади, може містити загальнообов'язкові правила поведінки (нормативний характер) або встановлювати конкретні правовідносини між його учасниками (індивідуальний характер) [3; 4, с. 32]. В.К. Колпаков описує категорію наступним чином: «Адміністративний договір – це система взаємних зобов'язань між названими в акті публічної адміністрації суб'єктами, виконання яких вирішує державне завдання» [5, с. 49]. В.Б. Авер'янов пише, що адміністративний договір – це угода, укладена суб'єктами адміністративного права на основі адміністративно-правових норм у загальнодержавних та інших публічних інтересах, правовий режим визначений вмістом владних повноважень, носієм яких обов'язково є одна зі сторін. Категорія, продовжує вчений, має свою специфіку, оскільки виникає із приводу реалізації органом виконавчої влади або органом місцевого управління своїх владних повноважень; підставою його виникнення є правозастосовний акт, прийнятий цими органами, має організуючий характер; метою такого договору є задоволення публічних інтересів, досягнення суспільного блага, тобто суспільних цілей [6, с. 315].

Проведений аналіз показує певну відмінність між законодавчим, науковим та зарубіжними тлумаченнями поняття «адміністративний договір». Науковці, здебільшого, спираються на внутрішні властивості цієї категорії, які зумовлюють її подібність договорам у цивільному праві, як то: волевиявлення сторін, свободу вступу в адміністративно-договірні відносини, породження адміністративним договором взаємних прав та обов'язків сторін і таке інше. В зарубіжній практиці адміністративні угоди є квазі-цивільними, адже переймають багато ознак та специфікацій останніх. Натомість, згідно із національним законодавством адміністративний договір – це, передусім, форма взаємодії між суб'єктом владних повноважень та іншими особами як публічного, так і приватного сектору.

Спираючись на вищевикладене, вважаємо, що категорія адміністративного договору характеризується наступними особливостями: 1) на відміну від звичайних договорів, адміністративний – це юридичний акт індивідуального характеру, який укладається між двома конкретними сторонами у формі безпосередньо угоди, а також меморандуму, протоколу, спільного рішення; 2) однією зі сторін адміністративного договору завжди є суб'єкт владних повноважень, тобто, відповідний державний орган або орган місцевого самоврядування, при цьому, в договірних відносинах він займає саме офіційну позицію як представник публічного сектору, а не юридична особа; 3) укладення адміністративного договору породжує взаємні права та обов'язки між сторонами з приводу предмету угоди, але саме в публічно-правовій сфері, іншими словами, – у сфері реалізації владних повноважень; 4) адміністративний договір дає можливість врегульовувати питання надання адміністративних послуг, розмежовувати компетенцію між суб'єктами владних повноважень, делегувати останні, а також вирішувати інші узгоджені між сторонами питання в публічно-правовій сфері; 5) сторони адміністративного договору вільні у питанні його укладення та вступу у договірні правовідносини, що виражено в обов'язковості ознаки волеузгодження.

Таким чином, адміністративні договори у сфері забезпечення екологічної безпеки – це спільні юридичні акти між уповноваженими суб'єктами владних повноважень та іншими особами публічного або приватного сектору, засновані на їх волевиявленні та спрямовані на врегулювання порядку надання адміністративних послуг, розмежування публічно-управлінської компетенції, делегування повноважень, а також вирішення інших питань встановлених сторонами угоди у сфері забезпечення екологічної безпеки. Водночас, на відміну від адміністративних актів, порядок видання яких суттєво формалізований, процедура укладення адміністративних договорів часто не має чіткого формату проведення. Як правило, порядок дій прямо залежить від того, між ким, та з приводу чого угода укладається. Крім цього, дана процедура виступає спільною активністю носія владних повноважень та іншої сторони домовленостей. Зважаючи на це, процедура укладення адміністративних договорів в сфері забезпечення екологічної безпеки – це сукупність спільних дій і заходів спеціально уповноважених суб'єктів та іншої сторони публічного або

приватного сектору щодо підготовки, укладення та реалізації домовленостей з приводу різних публічно-правових питань у сфері забезпечення екологічної безпеки України.

На сьогоднішній день можна виділити декілька ключових прикладів застосування адміністративних договорів на підставі чого різняться процедури їх укладення. Найчастіше між органами влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами укладають меморандуми, якими узгоджуються спільні форми діяльності та повноваження в екологічній галузі, зокрема, щодо підтримки її безпеки. Процедура їх укладання не має чіткої моделі та, як правило, складається із етапів: а) обміну думками, переважно, на документальній основі шляхом передання всіма заінтересованими сторонами одне одному відомостей та матеріалів необхідних для узгодження договору; б) встановлення спільних цілей, меж та специфіки діяльності; в) безпосереднє підписання всіма сторонами договору та проведення внутрішньо-організаційної діяльності із його реалізації.

Прикладом подібних адміністративних договорім є Меморандуми між Мінекономіки та ЮНІСЕФ, якими забезпечується спільна реалізація проектів у сферах управління водними ресурсами, управління відходами та екологічної освіти молоді.

Багато різновидів адміністративних договорів мають місце на локальному рівні, між публічними органами та окремими особами з конкретних питань забезпечення екологічної безпеки та регулювання екологічних відносин. Багато з них мають уніфіковану, нормативно-визначену процедуру укладення. Наприклад, Постановою КМУ від 02.06.2021 №572 затверджено Типовий договір оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом. Договір передбачає угоду між органом виконавчої влади, місцевого самоврядування (орендодавцем) та стороною орендатора – фізичною чи юридичною особою. Орендодавець надає, а орендар приймає у строкове платне користування земельну ділянку в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом для цілей рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, лікувальних, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт [9].

Договір передбачає строковість та оплатність оренди, а також не конфліктує із іншими угодами щодо відповідної земельної ділянки та водних об'єктів на ній. Зокрема, визначається, що передача в оренду земельної ділянки, водного об'єкта не є підставою для припинення або зміни обмежень (обтяжень) та інших прав третіх осіб на таку ділянку і встановлених земельних сервітутів [7].

Звернути увагу також доцільно на Постанову КМУ «Про затвердження Правил надання послуги з управління побутовими відходами та типових договорів про надання послуги з управління побутовими відходами» від 08.09.2023 №835. Правила визначають механізм надання суб'єктами господарювання у сфері управління відходами незалежно від форми власності послуги з управління побутовими відходами у містах, селищах і селах. Одним з суб'єктів реалізації послуги є адміністратор – виключно комунальне підприємство, яке визначається органом місцевого самоврядування для провадження діяльності з адміністрування послуги з управління побутовими відходами. До складу послуги з управління побутовими відходами входять операції із збирання, перевезення, відновлення та видалення побутових відходів, а також діяльність, пов'язана з організацією роботи системи управління побутовими відходами, що провадиться виконавцем послуги. Адміністратор послуги: 1) забезпечує функціонування муніципальної системи управління побутовими відходами; 2) укладає за дорученням органу місцевого самоврядування договори із суб'єктами господарювання на виконання окремих операцій з управління побутовими відходами; 3) укладає договори із споживачем про надання послуги з управління побутовими відходами; 4) створює єдину інформаційну базу споживачів для здійснення нарахувань за надану послугу з управління побутовими відходами, ведення обліку стану оплати та заборгованості; 5) проводить претензійно-позовну роботу з боржниками та інформаційні заходи щодо дотримання споживачами вимог нормативних документів у сфері управління побутовими відходами; 6) проводить розрахунок середньозваженого тарифу і подає його у встановленому порядку до органу місцевого самоврядування. Виконавцем послуги укладаються договори про відновлення та/або видалення побутових відходів із суб'єктами господарювання, які здійснюють відновлення та/або видалення побутових відходів у порядку, встановленому законодавством [8].

Висновки. Наведений перелік прикладів процедур укладення адміністративних договорів в сфері забезпечення екологічної безпеки не є вичерпним. Хоча нами представлено найбільш широке коло видів цього адміністративно-правового інструменту, питання з приводу яких необхідне узгодження спільних дій між носіями владних повноважень та іншими особами цілком може доповнюватись новими, відповідними викликам сучасності проблемами. Даний аспект показує гнучкість адміністративних договорів, як засобу регулювання та упорядкування функціонування

сфери забезпечення екологічної безпеки, адже їх застосування надає можливість визначати найбільш прийнятні, ефективні та необхідні в конкретних умовах кроки для зміцнення та підтримання екологічної безпеки держави і благополуччя всього населення. Що ж стосується процедурної частини прийняття адміністративних договорів, то наразі вона не має чіткого нормативного вияву, а тим більше наукового обґрунтування. Тим не менше, аналіз показав, що багато адміністративних договорів на сьогоднішній день здійснюються на підставі та в межах цільових нормативних документів, що дозволяє задовільнити права та інтереси всіх сторін угоди, а не тільки суб'єктів владних повноважень.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: закон від 16.01.2003 №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40. Ст. 356.

2. Кодекс адміністративного судочинства України: закон від 06.07.2005 №2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №35. Ст. 446.

3. Битяк Ю.П., Константий О.В. Правова природа адміністративних договорів. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 3. С. 101–109.

4. Синьов О.В. Ознаки та сутність адміністративного договору. *Наукові праці*. Юриспруденція. Соціологія. 2012. Вип. 171. С. 29–32.

5. Колпаков В.К. Поняття форм публічного адміністрування. Адміністративне право і процес. 2012. №2(2). С. 43–51.

6. Адміністративне право: підручник: у 2 т. редкол.: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.

7. Про затвердження Типового договору оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом: постанова від 02.06.2021 №572. Офіційний вісник України. 2021. №46. Ст. 2868.

8. Про затвердження Правил надання послуги з управління побутовими відходами та типових договорів про надання послуги з управління побутовими відходами: постанова від 08.08.2023 №835. Офіційний вісник України. 2023. №79. Ст. 59.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.36

КВАСЮК С.В.

СУБ'ЄКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

ENTITIES PROVIDING ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR STATE SUPPORT TO AGRICULTURE IN UKRAINE

У статті досліджено коло суб'єктів, які наділені повноваженнями щодо надання адміністративних процедур державної підтримки сільського господарства України, а також нормативно-правові засади їх діяльності. Проаналізовано положення спеціального аграрного законодавства, Закону України «Про адміністративні послуги» та Закону України «Про адміністративну процедуру» у контексті визначення статусу органів виконавчої влади, спеціалізованих фондів, державних підприємств, уповноважених банків і новоствореної Виплатної агенції. Розкрито роль Державного аграрного реєстру як цифрового інструмента реалізації адміністративних процедур підтримки та окреслено тенденції інституційної трансформації системи суб'єктів під впливом євроінтеграційних процесів. Визначено, що система суб'єктів надання адміністративних процедур державної підтримки сільського господарства України є багаторівневою та інституційно розгалуженою, охоплюючи центральні органи виконавчої влади, спеціалізовані фонди, державні підприємства, фінансові установи та новітні утворення на кшталт Виплатної агенції. Попри наявність розвиненої нормативної бази, законодавче закріплення статусу й класифікації цих суб'єктів залишається фрагментарним, що зумовлює колізії, дублювання функцій і ускладнює доступ агровиробників до підтримки. Створення Виплатної агенції та запровадження Державного аграрного реєстру свідчать про перехід до більш централізованої та прозорої моделі адміністрування, наближеної до стандартів ЄС, однак потребують подальшої нормативної конкретизації. Узагальнюючи, автор доходить висновку про необхідність чіткої доктринальної та законодавчої систематизації суб'єктного складу, розмежування їх компетенції та закріплення єдиних підходів до інституційної архітектоніки агропротекційної системи. Зроблено висновок про необхідність концептуальної та законодавчої систематизації суб'єктів надання підтримки з метою підвищення прозорості, узгодженості та ефективності аграрної політики держави.

Ключові слова: *держава, адміністративна процедура, господарство, сільське господарство, державна підтримка, тваринництво, сільське господарство, водокористування, адміністративно-правове регулювання.*

The article examines the range of subjects that are empowered to provide administrative procedures for state support of agriculture in Ukraine, as well as the regulatory and legal foundations of their activities. The provisions of the special agrarian legislation, the Law of Ukraine "On Administrative Services" and the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" are analyzed in the context of determining the status of executive authorities, specialized funds, state-owned enterprises, authorized banks and the newly created Payment Agency. The role of the State Agrarian Register as a digital tool for the implementation of administrative support procedures is revealed and trends in the institutional transformation of the system of subjects under the influence of European integration processes are outlined. It is determined that the system of subjects providing administrative procedures for state support for agriculture in Ukraine is multi-level and

© КВАСЮК С.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

institutionally extensive, covering central executive bodies, specialized funds, state enterprises, financial institutions and new entities such as the Paying Agency. Despite the presence of a developed regulatory framework, the legislative consolidation of the status and classification of these subjects remains fragmentary, which leads to conflicts, duplication of functions and complicates the access of agricultural producers to support. The creation of the Paying Agency and the introduction of the State Agrarian Register indicate a transition to a more centralized and transparent administration model, close to EU standards, but require further regulatory specification. Summing up, the author concludes that there is a need for a clear doctrinal and legislative systematization of the subject composition, the delimitation of their competence and the consolidation of unified approaches to the institutional architecture of the agricultural protection system. It is concluded that there is a need for conceptual and legislative systematization of the subjects of support in order to increase the transparency, coherence and efficiency of the agricultural policy of the state.

Key words: *state, administrative procedure, economy, agriculture, state support, animal husbandry, agriculture, water use, administrative and legal regulation.*

Актуальність теми. Сільське господарство є однією з базових галузей української економіки, а державна підтримка аграрного сектору – ключовим інструментом забезпечення продовольчої безпеки, розвитку сільських територій і збереження конкурентоспроможності вітчизняних виробників. У сучасних умовах воєнних викликів, економічної нестабільності та необхідності відновлення аграрної інфраструктури роль публічно-правових механізмів підтримки агровиробників істотно зростає. Проте ефективність такої підтримки визначається не лише фінансовими обсягами, а й належною організацією адміністративних процедур її надання та чітким визначенням кола суб'єктів, відповідальних за їх реалізацію.

Актуальність обраної теми зумовлена складністю та фрагментарністю чинного правового регулювання суб'єктів надання державної підтримки, а також розгалуженістю інституційної структури, до якої входять міністерства, спеціалізовані фонди, державні підприємства, уповноважені банки, лізингові компанії та нові суб'єкти – такі як Виплатна агенція. Відсутність системного законодавчого підходу до класифікації та статусного визначення цих учасників призводить до дублювання повноважень, складних бюрократичних процедур і нерівномірного доступу аграріїв до програм підтримки. Це об'єктивно вимагає доктринального осмислення та нормативного впорядкування суб'єктного складу адміністративних процедур підтримки.

Додатковим чинником актуальності є курс України на європейську інтеграцію, що передбачає адаптацію національної моделі організації суб'єктів аграрної підтримки до стандартів Спільної аграрної політики ЄС, зокрема запровадження платіжних (виплатних) агенцій та єдиних прозорих процедур адміністрування. Ухвалення Закону України «Про адміністративну процедуру», розвиток електронних сервісів (Державний аграрний реєстр) та інституційне оформлення Виплатної агенції створюють нові можливості для унормування статусу суб'єктів надання підтримки, але водночас породжують низку нових теоретичних і практичних питань. За таких умов комплексне адміністративно-правове дослідження суб'єктів надання адміністративних процедур державної підтримки сільського господарства набуває важливого значення як для розвитку правової доктрини, так і для вдосконалення публічної політики у аграрній сфері.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу суб'єктів надання адміністративних процедур державної підтримки сільського господарства України.

Виклад основного матеріалу. Державна підтримка сільського господарства є одним з ключових інструментів аграрної політики України, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки та розвиток сільських територій. Ефективність такої підтримки залежить не лише від обсягу фінансових ресурсів, але й від належної організації адміністративних процедур її надання. Наразі спостерігається складна система суб'єктів, залучених до реалізації програм підтримки: центральні та місцеві органи влади, спеціалізовані фонди, державні підприємства та інші установи. Відсутність чіткої координації і розмежування компетенції між ними може призводити до бюрократичних перешкод, уповільнення процесів та нерівномірного доступу агровиробників до державної допомоги.

Питання державної підтримки аграрного сектору та її правового забезпечення досліджувалися багатьма науковцями. Зокрема, Х. А. Григор'єва у монографії ґрунтовно проаналізувала правові проблеми надання державної підтримки сільського господарства. Адміністративно-правові

аспекти діяльності суб'єктів агропромислового комплексу розглядала Г. С. Іванова [1], а економічні механізми трансформації аграрної підтримки досліджував О. В. Панухник. Низка праць присвячена адміністрат ивно-правовому регулюванню аграрних відносин (І. Л. Бабін, В. Г. Мазуренко та інші), що включає аналіз повноважень органів влади в аграрній сфері. Водночас окремий аспект, пов'язаний із визначенням та класифікацією суб'єктів надання адміністративних процедур підтримки сільського господарства, залишається дискусійним і потребує додаткового дослідження.

Нормативно-правові засади державної підтримки. Базовим актом, що регулює питання державної підтримки аграрного сектору, є Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" №1877-IV від 24.06.2004 р. [2]. Цей Закон визначає основи політики підтримки, зокрема бюджетні дотації, цінове регулювання, кредитне субсидування, інтервенції тощо. У 2021 році до закону внесено суттєві зміни, якими розширено предмет до засад аграрної політики та сільського розвитку. Визначення термінів, наведених у законі, окреслюють коло учасників підтримки: сільськогосподарські товаровиробники виступають отримувачами допомоги, а уповноваженими органами є відповідні органи державної влади та установи, на які покладено функції з реалізації підтримки. Водночас спеціального розділу, який би чітко класифікував суб'єктів надання підтримки, закон не містить – вони згадані фрагментарно при описі окремих програм (наприклад, Аграрний фонд, уповноважені банки, комісії при міністерстві тощо).

Важливим для розуміння термінології є Закон України "Про адміністративні послуги" №5203-VI від 06.09.2012 р. [3]. Цей акт встановлює загальні принципи надання адміністративних послуг та визначає суб'єктів надання адміністративної послуги – тобто органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування чи уповноважені законом юридичні особи, що надають адміністративні послуги громадянам і бізнесу [3]. Державна підтримка аграрного сектору часто реалізується саме через надання відповідних адміністративних послуг (приміром, прийняття рішення про виділення дотації чи компенсації – це адміністративна послуга для агровиробника). Тому до суб'єктів надання таких послуг у нашому випадку належать органи, уповноважені законом чи урядовими актами забезпечувати розподіл і видачу державної допомоги аграріям. Важливо також враховувати новітній Закон України «Про адміністративну процедуру» №2073-IX від 17.02.2022 р. [4], який набув чинності наприкінці 2023 року. Цей закон запроваджує єдині правила розгляду індивідуальних справ органами влади, у тому числі визначає статус адміністративного органу (як суб'єкта владних повноважень) та зацікавленої особи (заявника) у адміністративній процедурі. Впровадження зазначеного закону означає, що розгляд заяв про державну підтримку (надання субсидій, компенсацій тощо) має здійснюватися за прозорою процедурою із дотриманням принципів неупередженості, відкритості, права заявника бути вислуханим тощо. Отже, законодавча база поступово формує умови для більш чіткої регламентації дій суб'єктів надання підтримки та захисту прав отримувачів.

Провідну роль у формуванні і реалізації політики державної підтримки сільського господарства відіграють органи виконавчої влади. Головним суб'єктом є Міністерство аграрної політики та продовольства України (та/або Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства – залежно від чинної структури уряду), яке відповідає за розробку програм підтримки, розподіл бюджетних коштів за відповідними напрямами, проведення конкурсів і контролю використання допомоги. До структури центральних органів входять також спеціалізовані агенції та служби, що здійснюють регулювання окремих сегментів аграрної сфери. Так, Міністерство аграрної політики та продовольства України є головним розпорядником коштів за багатьма бюджетними програмами підтримки (фінансова підтримка виробників, компенсація відсотків за кредитами, підтримка фермерських господарств тощо). При МінАП утворюються конкурсні комісії для відбору отримувачів підтримки за певними напрямами (наприклад, комісія з розподілу компенсацій вартості сільгосптехніки). Міністерство фінансів України опосередковано належить до суб'єктів, оскільки забезпечує фінансування програм і контроль цільового використання бюджетних коштів, хоча безпосередньо з заявниками не працює. Кабінет Міністрів України визначає порядок використання коштів за програмами підтримки, затверджуючи відповідні постанови, і тим самим встановлює правила, за якими діють надавачі послуг (міністерства, відомства) та отримувачі.

Важливими суб'єктами є центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом або установи, уповноважені на реалізацію окремих інтервенцій. Прикладом є Аграрний фонд України – державне спеціалізоване підприємство (раніше – бюджетна установа), яке виконує функції товарних та фінансових інтервенцій на аграрному ринку (закупівля зерна до державного

інтервенційного фонду, продаж зерна для стабілізації цін тощо). Хоча Аграрний фонд не надає "адміністративні послуги" у класичному розумінні, він є суб'єктом реалізації державної підтримки у формі цінового регулювання. Іншим прикладом є Державна продовольчо-зернова корпорація та інші державні підприємства, залучені до інтервенційних операцій – їх можна віднести до суб'єктів надання підтримки в широкому сенсі, оскільки вони виконують державні програми (хоча їх взаємодія безпосередньо з виробниками опосередкована ринковими механізмами).

Окрему категорію складають державні фінансові установи та фонди, створені спеціально для підтримки суб'єктів аграрного бізнесу. Насамперед це Український державний фонд підтримки фермерських господарств (Укрдержфонд). Ця установа, заснована ще у 1990-х роках, на конкурсних засадах надає фінансову підтримку фермерам – зокрема, пільгові кредити (поворотна допомога) та частково безповоротну допомогу на розвиток фермерських господарств [5]. Фонд має центральний апарат і регіональні відділення, які приймають заявки від фермерів та здійснюють їх відбір. За своєю правовою природою Укрдержфонд є бюджетною установою (наказом Міністерства аграрної політики йому надано статус розпорядника бюджетних коштів для програми підтримки фермерів) [5]. Таким чином, він виконує роль суб'єкта надання підтримки, спеціалізованого саме на малих виробниках – фермерських господарствах. У зв'язку з наближенням України до стандартів ЄС зараз здійснюються кроки з реорганізації цього фонду: планується створення єдиної платіжної агенції шляхом трансформації Укрдержфонду [6]. Платіжна агенція – це спеціалізований державний орган, що відповідатиме за адміністрування і контроль витрачання коштів підтримки відповідно до вимог ЄС [6]. Всі виплати з держбюджету аграріям будуть здійснюватися через цю агенцію, яка, імовірно, увібрає функції декількох нинішніх структур. Досвід створення такої інституції базується на практиці країн ЄС: кожна держава-член має акредитовані платіжні агенції, що управляють фондами Спільної аграрної політики і забезпечують цільове та прозоре використання коштів [5]. Отже, поява платіжної агенції змінить конфігурацію суб'єктів на центральному рівні, сконцентрувавши функції фінансового адміністрування підтримки в одному органі.

Виплатна агенція – новий спеціалізований суб'єкт надання адміністративних процедур держпідтримки, запроваджений законодавством у 2024 році в рамках наближення до стандартів ЄС. Згідно із ст. 2-6 Закону № 1877-IV, відтепер адміністрування підтримки (включно зі здійсненням виплат) заявникам здійснюється виключно Виплатною агенцією [2]. Це означає, що даний орган є єдиним відповідальним за безпосереднє надання всіх видів державної допомоги аграріям. Виплатна агенція є бюджетною установою, фінансування її діяльності здійснюється за рахунок коштів держбюджету, передбачених на її утримання в складі видатків Мінагрополітики. Правовий статус, завдання і функції цього органу визначені в законі та мають бути деталізовані в Положенні, затвердженому урядом. З погляду адміністративних процедур, Агенція фактично поєднує функції фронт-офісу і бек-офісу для всіх програм підтримки. Серед основних функцій Виплатної агенції – інформування потенційних отримувачів про умови та критерії підтримки; прийом заявок і документів від сільгоспвиробників; перевірка відповідності поданих документів вимогам законодавства; перевірка самого заявника на відповідність критеріям (зокрема, принципу доброчесності отримувача – відсутності податкових боргів, банкрутства тощо); розрахунок суми належної виплати; прийняття рішення про надання підтримки або відмову; безпосереднє здійснення виплати коштів отримувачам; моніторинг цільового використання наданої підтримки. Крім того, Агенція уповноважена укладати договори з отримувачами (якщо це передбачено умовами програми, наприклад, щодо довгострокового користування коштами), взаємодіяти з фінансовими установами, залученими до реалізації підтримки (банками, лізинговими компаніями), а також виконувати інші функції, встановлені законодавством. Виплатна агенція є користувачем Державного аграрного реєстру, тобто має доступ до всіх даних про зареєстрованих агровиробників, що значно спрощує перевірку інформації про заявників і автоматизує процес прийняття рішень.

Крім того, до суб'єктів надання підтримки можна віднести уповноважені банки – комерційні банки, через які реалізуються програми здешевлення кредитів для аграріїв. Наприклад, відповідно до ст. 13 Закону №1877-IV держава субсидує частину відсоткової ставки за кредитами, наданими банками агровиробникам [2]. Практично це відбувається так: аграрій сплачує відсотки банку, після чого банк отримує компенсацію від держави (через Мінфін/Мінагро) і зараховує її клієнту. Банки підписують угоди з Міністерством, беруть участь у відборі позичальників за програмою. Таким чином, банки виступають посередниками – вони не є органами влади, але їх можна вважати "іншими суб'єктами, на яких покладено обов'язки" щодо надання

елементів держпідтримки [7, с. 20] (в частині виконання державної програми). Аналогічно, лізингові компанії можуть залучатися до програм компенсації лізингових платежів. Відповідно до підпункту 13.1.2 закону, держава відшкодовує агровиробникам кошти, сплачені ними лізингодавцям за техніку [2]. Хоч виплати здійснює орган влади, але суб'єктом першого контакту для виробника є лізингова компанія.

Важливим інструментом, що поєднує центральний і місцевий рівні, став Державний аграрний реєстр (ДАР) – єдина інформаційна система, через яку агровиробники можуть подавати заявки на державну підтримку онлайн [8]. ДАР адмініструється Міністерством аграрної політики, але функціонально він є сервісом для взаємодії між отримувачами та надавачами послуг. Через ДАР заявники подають електронні документи, а уповноважені працівники МінАП або обласних адміністрацій опрацьовують їх та вносять рішення. Запровадження ДАР фактично створило новий формат здійснення адміністративної процедури – електронну послугу. Суб'єкти надання підтримки при цьому залишаються ті самі органи (міністерство, ОДА), але їх комунікація з отримувачами опосередковується цифровою платформою. Це підвищує прозорість і підконтрольність процесу. З точки зору законодавства, ДАР згадується у підзаконних актах як інструмент подання заяв; спеціального закону про аграрний реєстр наразі немає, проте функціонування реєстру підпадає під дію загальних норм Закону про адміністративні послуги щодо електронних звернень.

Окремо варто згадати про одержувачів підтримки – самих сільськогосподарських товаровиробників. Вони не є "надавачами" адміністративних процедур, але є активними суб'єктами адміністративного процесу (суб'єктами звернення). Законодавець розширив коло отримувачів допомоги за межі лише фермерів чи великих підприємств. Як зазначають дослідники, суб'єктами отримання підтримки виступають суб'єкти аграрного господарювання у широкому розумінні, включно з кооперативами, дорадчими службами, аграрними біржами тощо [7, с. 20]. Відповідно, і суб'єкти надання підтримки повинні взаємодіяти з цим ширшим колом. Наприклад, держава підтримує розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності шляхом часткової компенсації витрат дорадчих служб – така норма передбачена статтею 17-2 Закону №1877-IV. У цьому випадку одержувачами коштів є дорадчі служби, а суб'єктом надання – Міністерство аграрної політики (через комісію, що вирішує питання компенсації) [2]. Аналогічно, спеціальні програми можуть бути спрямовані на підтримку оптових ринків, насіннєвих господарств, органічних виробників – реалізацією кожної опікується визначений урядом орган або установа.

Зарубіжний досвід інституційного забезпечення аграрної підтримки. Для вдосконалення національної системи доцільно врахувати досвід Європейського Союзу та США щодо організації суб'єктів, які надають підтримку аграріям. В ЄС функціонує чітко визначена мережа платіжних агенцій у кожній країні-члені, акредитованих Європейською Комісією. Такі агенції відповідають за управління коштами Європейського сільськогосподарського фонду гарантування (EAGF) та Європейського фонду сільського розвитку (EAFRD), забезпечуючи законність та регулярність виплат [9]. Кожна заявка фермера на фінансування за програмами Спільної аграрної політики подається, перевіряється і оплачується через національну платіжну агенцію, яка потім звітує перед ЄС [9]. Такий централізований підхід гарантує одноманітність процедур і високий рівень контролю. Україна, прагнучи до інтеграції в європейський простір, вже розпочала процес створення власної платіжної агенції, що дозволить залучати і європейські фонди, і ефективніше керувати внутрішніми програмами підтримки [6].

Висновок. Проведений аналіз показує, що система суб'єктів надання адміністративних процедур державної підтримки сільського господарства України є багаторівневою та інституційно розгалуженою, охоплюючи центральні органи виконавчої влади, спеціалізовані фонди, державні підприємства, фінансові установи та новітні утворення на кшталт Виплатної агенції. Попри наявність розвиненої нормативної бази, законодавче закріплення статусу й класифікації цих суб'єктів залишається фрагментарним, що зумовлює колізії, дублювання функцій і ускладнює доступ агровиробників до підтримки. Створення Виплатної агенції та запровадження Державного аграрного реєстру свідчать про перехід до більш централізованої та прозорої моделі адміністрування, наближеної до стандартів ЄС, однак потребують подальшої нормативної конкретизації. Узагальнюючи, автор доходить висновку про необхідність чіткої доктринальної та законодавчої систематизації суб'єктного складу, розмежування їх компетенції та закріплення єдиних підходів до інституційної архітектоніки агропротекційної системи.

В ході дослідження виявлено, що чинне законодавство лише частково окреслює коло суб'єктів надання підтримки. Існує потреба у кодифікованому визначенні їх статусу, завдань та відповідальності. Запровадження Закону «Про адміністративну процедуру» створює правові

умови для єдиного підходу в роботі усіх надавачів адміністративних послуг, що включає і сферу аграрної підтримки. Це має сприяти підвищенню прозорості та підконтрольності процесів – від подання заяви до прийняття рішення і виплати коштів.

Список використаних джерел:

1. Іванова Г. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя, 2020. 38 с. URL: https://phd.znu.edu.ua/page/aref/07_2020/--vanova_avtoreferat.pdf.

2. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text

3. Про адміністративні послуги Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text

4. Про адміністративну процедуру Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

5. Про Український державний фонд підтримки фермерських господарств Мінагрополітики України; Наказ від 31.01.2004 № 26.URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026555-04#Text

6. Коваль V. Ukraine establishes a Paying Agency. Interfax-Ukraine. 16.06.2025. URL: https://en.interfax.com.ua/news/blog/1080426.html.

7. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

8. Державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників. Гід онлайн Дія. URL: https://guide.diia.gov.ua/view/derzhavna-pidtrymka-silskohospodarskykh-tovarovyrobnykiv-shliakhom-vydilennia-biudzhetnykh-subsydii-z-rozrakhunku-na-odynytsiu-o.

9. European Commission. CAP paying agencies. Common Agricultural Policy. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-paying-agencies_en.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.37

ЛУЦЕНКО В.І.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

ON THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE INSTRUMENTS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS REGULATION

Актуальність статті полягає в тому, що органи місцевого самоврядування є самостійною та дуже важливою ланкою механізму адміністративно-правового забезпечення земельних відносин, яка у певному розумінні розвантажує органи центральної виконавчої влади, беручи на себе ряд завдань і функцій зі здійснення державної політики у сфері земельних відносин на регіональному рівні. Крім того, глибока залученість органів місцевого самоврядування до врегулювання питань земельних відносин є важливою умовою забезпечення адекватного співвідношення інтересів потреб і запитів територіальних громад у сфері земельних відносин із загальнодержавним курсом у ній. В процесі своєї діяльності органи місцевого самоврядування використовують низку інструментів адміністративно-правового характеру. Метою статті є: визначити поняття адміністративних інструментів органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин. Наголошено, що інструменти діяльності публічної адміністрації, є зовнішнім виразом її діяльності: встановлюються нормами законодавства; їх юридична природа та вибір зумовлюються повноваженнями публічної адміністрації; реалізація відбувається за встановленими адміністративними процедурами. Зроблено висновок, що адміністративні інструменти органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин – це сукупність однорідних дій органів місцевого самоврядування, що мають визначений законодавством спосіб зовнішнього вираження та порядок реалізації з метою забезпечення ефективного виконання завдань і досягнення цілей здійснення публічного управління сферою земельних відносин на регіональному рівні. Інструменти публічного адміністрування опосередковують виявлення владної волі суб'єктів місцевого самоврядування і забезпечують практичне втілення їх владних повноважень у досліджувані сфері. Адміністративний інструмент – це свого роду сплав форми, методу (методів) і повноважень суб'єкта публічного управління, який вказує на те, у якому вигляді та у який спосіб цей суб'єкт здійснює свій управлінський вплив на предмет його відання і реалізує свої законодавчо визначені можливості та обов'язки у відповідній сфері суспільного життя.

Ключові слова: *інструмент, адміністративний інструмент, органи місцевого самоврядування, земельні відносини.*

The relevance of the article lies in the fact that local governments are an independent and very important link in the mechanism of administrative and legal support of land relations, which in a certain sense relieves the central executive authorities, taking on a number of tasks and functions for the implementation of state policy in the field of land relations at the regional level. In addition, the deep involvement of local governments in the settlement of land relations issues is an important condition for ensuring an adequate balance of interests, needs and requests of territorial communities in the field

© ЛУЦЕНКО В.І. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

of land relations with the national course in it. In the process of their activities, local governments use a number of instruments of an administrative and legal nature. The purpose of the article is: to define the concept of administrative instruments of local governments in the field of regulation of land relations. It is emphasized that the instruments of public administration, are an external expression of its activities: they are established by the norms of legislation; their legal nature and choice are determined by the powers of public administration; implementation takes place according to established administrative procedures. It was concluded that the administrative instruments of local self-government bodies in the field of land relations regulation are a set of homogeneous actions of local self-government bodies that have a method of external expression and an implementation procedure defined by law in order to ensure the effective performance of tasks and achievement of the goals of public management of the field of land relations at the regional level. Public administration instruments mediate the manifestation of the will of local self-government entities and ensure the practical implementation of their powers of authority in the studied area. An administrative instrument is a kind of fusion of the form, method (methods) and powers of a public administration entity, which indicates in what form and in what way this entity exercises its managerial influence on the subject of its jurisdiction and realizes its legislatively defined opportunities and obligations in the relevant area of public life.

Key words: *instrument, administrative instrument, local self-government bodies, land relations.*

Актуальність теми. Органи місцевого самоврядування є самостійною та дуже важливою ланкою механізму адміністративно-правового забезпечення земельних відносин, яка у певному розумінні розвантажує органи центральної виконавчої влади, беручи на себе ряд завдань і функцій зі здійснення державної політики у сфері земельних відносин на регіональному рівні. Крім того, глибока залученість органів місцевого самоврядування до врегулювання питань земельних відносин є важливою умовою забезпечення адекватного співвідношення інтересів потреб і запитів територіальних громад у сфері земельних відносин із загальнодержавним курсом у ній. В процесі своєї діяльності органи місцевого самоврядування використовують низку інструментів адміністративно-правового характеру.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені діяльності органів місцевого самоврядування, у своїх наукових працях розглядали: О.І. Баїк, У.П. Бобко, Т.М. Брус, К.О. Ващенко, О.П. Дем'янчук, М.С. Долинська, А.О. Дутко, О.В. Лаврук, Н.М. Павлюк, О.М. Рудік, О.В. Рябічко, В.В. Тертичка та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі фактично неопрацьованим є питання характеристики адміністративних інструментів органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин.

Саме тому метою статті є: визначити поняття адміністративних інструментів органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні інструментом називають знаряддя, яке дозволяє суб'єкту досягнути (або полегшує досягнення, сприяє йому) певної мети. Поняття інструменту у розрізі здійснення публічного управління досліджується багатьма дослідниками, як у загальному розумінні, так і у контексті адміністрування у конкретній галузі чи сфері суспільного життя. Так, для прикладу, Н.П. Новак та Є.В. Сердюк, досліджуючи проблематику інструментів публічного адміністрування запобігання тінізації економіки в Україні, зазначають, що ці інструменти становлять системну сукупність правових, організаційних та інформаційних дій, спрямованих на досягнення публічно значущих результатів у межах компетенції адміністративних органів. У сфері запобігання тінізації економіки вони забезпечують реалізацію контролю, планування, правового впливу, електронного врядування та інших форм адміністративної діяльності. Такі інструменти використовуються для виявлення та попередження нелегальної економічної активності, формування прозорого підприємницького середовища й підвищення підзвітності суб'єктів господарювання. Їх ефективність, відмічають фахівці, залежить від нормативної визначеності, узгодженості механізмів впливу та здатності реагувати на динаміку економічних загроз. Успішне застосування інструментів передбачає не лише правове регулювання, а й розвиток управлінських спроможностей держави [1, с. 293]. Отже, підсумовують Н.П. Новак та Є.В. Сердюк інструменти публічного адміністрування визначаються як форми реалізації адміністративної діяльності, які виражаються через сукупність однорідних за правовою природою

дій, що здійснюються у межах компетенції адміністративних органів з метою досягнення публічно значущих результатів. До таких інструментів правники відносять: нормативно-правові акти, адміністративні акти, договори, планування, фактичні дії, засоби переконання і примусу, контроль, правові режими, а також електронне врядування. Кожен із зазначених адміністративних інструментів має власне функціональне призначення та застосовується залежно від характеру завдання адміністративного впливу. Зазначені інструменти спрямовані на забезпечення ефективного управління, дотримання правових норм і запобігання порушенням у публічній сфері [1, с. 293–294]. В.В. Галунько та ін. зауважують на тому, що установлення норм права для публічного адміністрування так би і залишилися не реалізованими благими намірами, якби в арсеналі суб'єктів публічної адміністрації не було належних правових інструментів. Інструменти публічного адміністрування, з позиції дослідників, – це комплекс заходів, які використовують суб'єкти публічного адміністрування з метою забезпечення (охорони) прав, свобод і законних інтересів приватних осіб публічного інтересу держави й суспільства загалом [2, с. 164]. Інструменти публічного адміністрування В.В. Галунько та ін. характеризують такими ознаками: є зовнішнім виразом форми адміністративної діяльності публічної адміністрації; віддзеркалюють правову динаміку (адміністративну діяльність) публічного адміністрування; залежать від змісту компетенцій суб'єктів публічної адміністрації; зумовлені реалізацією адміністративних обов'язків суб'єктів публічної адміністрації та здійснюються виключно через реалізацію їх адміністративних прав; їх вибір зумовлюється специфікою поставленої мети щодо певного об'єкта публічного впливу, що встановлює найкращий ефективний варіант діяльності [2, с. 164]. Звідси, доводять правознавці, інструмент публічного адміністрування – це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного результату [2, с. 164].

К. Примаков, висвітлюючи сучасні підходи до розуміння інструментів діяльності публічної адміністрації, тлумачить їх як зовнішній прояв однорідних за своїм характером та змістом груп адміністративно-правових дій публічної адміністрації, які реалізуються у визначених у законодавстві формі, у межах повноважень відповідних суб'єктів, за встановленою процедурою з метою реалізації завдань та функцій публічної адміністрації, забезпечення прав, свобод та інтересів осіб у сфері публічно-правових відносин [3, с. 192]. Інструменти діяльності публічної адміністрації, підкреслює К. Примаков, є зовнішнім виразом її діяльності: встановлюються нормами законодавства; їх юридична природа та вибір зумовлюються повноваженнями публічної адміністрації; реалізація відбувається за встановленими адміністративними процедурами [3, с. 192]. Е.О. Казміришин у своїх дослідженнях доводить, що заміна категорій «форми і методи державного управління» категорією «інструменти публічного адміністрування» або її аналогом «адміністративно-правові інструменти» є логічним наслідком розвитку адміністративного права України, наближення його до європейського адміністративного простору [4, с. 79]. Під самою ж категорією «адміністративно-правовий інструмент» Е.О. Казміришин пропонує розуміти юридичні засоби (прийоми), які використовуються публічною адміністрацією для здійснення регулюючого впливу на учасників суспільних відносин, що склалися у сфері публічного адміністрування. Таке визначення адміністративно-правових інструментів, зауважує правник, цілком узгоджується із їх функціональним призначенням під час регулюванні адміністративно-правових відносин, які виникають під час реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції України [4, с. 79].

Проаналізувавши численні науково-дослідні позиції, Е.О. Казміришин наводить такі характерні риси адміністративно-правових інструментів: вони мають публічно-правову природу; суб'єкти публічного адміністрування застосовують їх у процесі свого функціонування; порядок їх застосування регулюється нормами адміністративного права; застосування того чи іншого інструменту зумовлено компетенцією, сферою і метою діяльності суб'єкта публічного адміністрування; у разі їх застосування настають юридичні наслідки і/або фактичні результати; вони є зовнішнім виразом форми адміністративної діяльності публічної адміністрації; відображають правову динаміку публічного адміністрування; зумовлені реалізацією адміністративних обов'язків суб'єктів публічної адміністрації [4, с. 79].

А.О. Орел, розглядаючи проблематику адміністративно-правового правового регулювання запобігання та протидії дискримінації за ознакою гендерної ідентичності, висловлює думку, що адміністративні інструменти запобігання та протидії дискримінації за ознакою гендерної ідентичності в Україні – це юридично-гарантовані та організаційно-визначені форми, методи та

засоби публічного впливу, які застосовуються уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації у визначеній адміністративній процедурі або адміністративно-юрисдикційному порядку для запобігання та усунення проявів дискримінації, забезпечення рівності прав, свобод та можливостей осіб незалежно від гендерної ідентичності. Особливість цих адміністративних інструментів, правознавець вбачає у їхній здатності забезпечувати практичну реалізацію прав людини в умовах сучасних суспільно-правових трансформацій, що включає як правові заходи (заборона дискримінації у нормативно-правових актах, нагляд за їх виконанням, створення спеціалізованих органів тощо), так і організаційно-правові механізми (проведення моніторингу, тренінгів для посадовців, інформаційно-просвітницькі кампанії тощо), ефективність яких залежить від якості законодавчої бази, узгодженості дій публічної адміністрації та рівня обізнаності суспільства [5, с. 602]. О.В. Першин, аналізуючи забезпечення економічної безпеки нашої держави, зазначає, що управлінська діяльність держави в сфері розвитку національної економіки та забезпечення економічної безпеки вимагає комплексного використання об'єктивних економічних та соціальних закономірностей шляхом цілеспрямованого, узгодженого, стратегічного адміністративно-правового унормування. Останнє неможливе без використання потенціалу широкого кола різноманітних суб'єктів, в тому числі ненаділених державно-владними повноваженнями [6, с. 514]. При цьому, відмічає О.В. Першин, прогресивним знаряддям, придатним для відповідного правового регулювання, виступає категорія «адміністративні інструменти». Характерною особливістю «адміністративних інструментів» як правової категорії, зазначає фахівець,, є використання типових адміністративно-правових «форм» та «методів» регулювання змістовно наповнених істотним зв'язком із сферою застосування управлінського впливу (як то: фінанси, податки, мито, інші сфери економіки). «Інструмент адміністрування», стверджує О.В. Першин, варто розуміти як спосіб правового унормування, який виступає засобом використання, спрямування, стимулювання або іншого коригуючого впливу на об'єктивно існуючі закономірності й можливості. В свою чергу, «адміністративні інструменти в сфері економічної безпеки» передусім спрямовані на оперування економічними, соціальними та безпековими потенціалами суспільства [6, с. 514].

К.О. Чепкова у своїх працях зазначає, що в доктрині адміністративного права можна знайти наступні точки зору щодо визначення інструментів публічного адміністрування: це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп публічних дій адміністративних органів, реалізованих у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного інтересу; уся сукупність засобів (прийомів), що використовуються суб'єктами публічної адміністрації для регулювання суспільних відносин, які виникають у сфері публічного управління; зовнішньо виражені засоби (форми) та способи й прийоми впливу (методи) адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, які складають механізм публічного адміністрування та сукупно використовуються в межах повноважень суб'єктами публічної адміністрації з метою врегулювання правовідносин у певній сфері [7, с. 47–48]. Враховуючи наявні дослідницькі позиції К.О. Чепкова виокремлює коло ключових сутнісних характеристик інструментів публічного адміністрування, а саме: 1) інструменти публічного адміністрування мають правову природу, що забезпечує їхню легітимність та законність. Вони використовуються в межах компетенції адміністративних органів відповідно до чинного законодавства і слугують засобом правового врегулювання суспільних відносин; 2) ці інструменти є зовнішнім виразом адміністративної діяльності адміністративних органів. Вони використовуються виключно для досягнення публічних інтересів, забезпечення правопорядку та реалізації державної політики. Інструменти публічного адміністрування безпосередньо впливають на суспільні процеси, сприяючи забезпечення публічного адміністрування; 3) інструменти публічного адміністрування відзначаються здатністю до адаптації та гнучкості до викликів у сфері суспільних відносин. Вони можуть змінюватися залежно від потреб суспільства та держави, що дозволяє адміністративним органам оперативно реагувати на виклики часу, такі як кризи, війни або інші надзвичайні ситуації; 4) інструменти публічного адміністрування забезпечують прозорість та підзвітність адміністративних органів. Вони сприяють відкритості процесу прийняття управлінських рішень та контролю з боку громадськості, що підвищує рівень довіри до державних інституцій; 5) інструменти публічного адміністрування мають багатофункціональний характер, оскільки їх застосування дозволяє вирішувати різноманітні питання публічного адміністрування. Вони спрямовані на забезпечення ефективності публічне адміністрування, виконання правових норм та захист прав і свобод громадян [7, с. 48]. О.П. Махмурова-Дишлюк досліджуючи інструменти публічного адміністрування у сфері адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні, визначила їх як це юридичні знаряддя

адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації (правові, організаційно-правові та організаційні), що реалізуються в межах відповідної, визначеної законом компетенції з метою захисту прав, свобод та інтересів осіб, які постраждали внаслідок збройних конфліктів в Україні [8, с. 40].

Висновки. Враховуючи вище вкладені дослідницькі позиції з приводу розуміння поняття та сутності адміністративних інструментів, а також кола ознак, які їх характеризують, можемо визначити адміністративні інструменти органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин як сукупність однорідних дій органів місцевого самоврядування, що мають визначений законодавством спосіб зовнішнього вираження та порядок реалізації з метою забезпечення ефективного виконання завдань і досягнення цілей здійснення публічного управління сферою земельних відносин на регіональному рівні. Інструменти публічного адміністрування опосередковують виявлення владної волі суб'єктів місцевого самоврядування і забезпечують практичне втілення їх владних повноважень у досліджувані сфері. Адміністративний інструмент – це свого роду сплав форми, методу (методів) і повноважень суб'єкта публічного управління, який вказує на те, у якому вигляді та у який спосіб цей суб'єкт здійснює свій управлінський вплив на предмет його відання і реалізує свої законодавчо визначені можливості та обов'язки у відповідній сфері суспільного життя.

Список використаних джерел:

1. Новак Н. П., Сердюк Є. В. Інструменти публічного адміністрування запобігання тінізації економіки в України. *Право та державне управління.* 2025. № 1. С. 290–295.

2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

3. Примаков К. Сучасні підходи до розуміння інструментів діяльності публічної адміністрації. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 4 (119). С. 188–193.

4. Казміришин Е.О. Адміністративно-правові інструменти забезпечення реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 5. С. 78–83. DOI: https://doi.org/10.15421/391962

5. Орел. А. О. Адміністративні інструменти запобігання та протидії дискримінації за ознакою гендерної ідентичності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал,* 2023. № 9. С. 601–603. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/148

6. Першин О. В. Поняття та зміст адміністративних інструментів у сфері забезпечення економічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 512–515.

7. Чепкова К. О. Поняття та види інструментів публічного адміністрування в сфері захисту прав дітей під час збройного конфлікту. *Публічне право*. 2025. № 2 (58). С. 47–55. https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-58-5

8. Махмурова-Дишлюк О. П. Поняття інструментів публічного адміністрування у сфері адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3. С. 35–41.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.38

МОНАСТИРЕЦЬКИЙ В.Л.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ЇЇ ЗАХИСТУ

ON THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT OF CRITICAL INFRASTRUCTURE AND ITS PROTECTION

Актуальність статті полягає в тому, що відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. В статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, з'ясовано зміст та сутність поняття «критична інфраструктура». Відмічена суттєва відмінність між законодавчим та доктринальним розумінням критичної інфраструктури, на основі чого зазначено, що тлумачення вчених відрізняються більшою комплексністю, відображають специфічні характеристики категорії та її вплив на соціум і середовище його життєдіяльності. Зроблено висновок, що аналіз наукових підходів показує досить суттєву відмінність між законодавчим та доктринальним розумінням критичної інфраструктури. Вважаємо, що тлумачення вчених відрізняються більшою комплексністю, відображають специфічні характеристики категорії та її вплив на соціум і середовище його життєдіяльності. Враховуючи зазначене можемо дійти до висновку, що критична інфраструктура – це сукупність матеріальних та нематеріальних об'єктів, які мають критичне значення для нормального функціонування всієї держави, її економіки, національної безпеки, оборони, соціального сектору, порушення яких потенційно несе, або має ризик спричинення реальної шкоди національним інтересам, функціонуванню державного апарату, життю, здоров'ю та добробуту населення. В свою чергу, захист критичної інфраструктури – це комплексна, систематична, багатовекторна діяльність, яка провадиться в процесі створення та управління об'єктом критичної інфраструктури і спрямовується на профілактику, попередження, виявлення та припинення загроз безпеці функціонування та самому факту існування такого об'єкту, відшкодування шкоди та виправлення негативних наслідків у випадках реалізації загроз.

Ключові слова: *критична інфраструктура, інфраструктура, захисту, захист критичної інфраструктури.*

The relevance of the article lies in the fact that, according to the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state's activities. The state is responsible to a person for its activities. The establishment and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of current legislation, clarifies the content and essence of the concept of "critical infrastructure". A significant difference is noted between the legislative and doctrinal understanding of critical infrastructure, on the basis of which it is noted that the interpretations of scientists are more complex, reflect the specific characteristics of the category and its impact on society and the environment of

© МОНАСТИРЕЦЬКИЙ В.Л. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

its life. It is concluded that the analysis of scientific approaches shows a rather significant difference between the legislative and doctrinal understanding of critical infrastructure. We believe that the interpretations of scientists are more complex, reflect the specific characteristics of the category and its impact on society and the environment of its vital activity. Taking into account the above, we can conclude that critical infrastructure is a set of material and intangible objects that are critical for the normal functioning of the entire state, its economy, national security, defense, and social sector, the violation of which potentially carries, or has a risk of causing real harm to national interests, the functioning of the state apparatus, life, health, and well-being of the population. In turn, critical infrastructure protection is a comprehensive, systematic, multi-vector activity that is carried out in the process of creating and managing a critical infrastructure facility and is aimed at preventing, warning, identifying and eliminating threats to the safety of the operation and the very fact of the existence of such a facility, compensating for damage and correcting negative consequences in cases of threat realization.

Key words: *critical infrastructure, infrastructure, protection, protection of critical infrastructure.*

Актуальність теми. Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Крім цього, відповідно до статті 17 захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [1]. Особливої актуальності даний обов'язок набуває в часи повномасштабної військової агресії, коли вкрай важливо, щоб держава, а також усі її функціональні складові, працювали належним чином, були захищені від зовнішнього протиправного впливу та сприяли соціальній та економічній стабільності. Важливою запорукою цього є безпека критичної інфраструктури, захист якої виступає спеціальним типом публічно-владної діяльності.

Стан дослідження проблеми. Забезпеченню ефективної діяльності критичної інфраструктурі присвячували увагу багатьох науковці, серед яких можна відмітити роботи: О.В. Батюка, Б.В. Богдана, Д.Г. Бобро, О.В. Васильєва, О.М. Герасименко, В.О. Голубєва, О.Д. Довгань, Г.Ю. Зубка, В.А. Ліпкана, В.Н. Цигичко, І.О. Черніхуна. Незважаючи на значний теоретичний доробок зазначимо, що зазвичай у полі зору вчених знаходяться питання ґенези розвитку явища критичної інфраструктури, організаційно-правових засад побудови її захисту, нормативні підвалини діяльності уповноважених державних органів із забезпечення функціонування об'єктів останньої тощо. Разом із цим, понятійний апарат галузі критичної інфраструктури все ще має ряд недосконалостей та потребує суттєвого уточнення.

Саме тому метою статті є: визначити поняття критичної інфраструктури та її захисту.

Виклад основного матеріалу. Змістовним фундаментом критичної інфраструктури виступає більш широке явище «інфраструктура». Термін має латинське походження одночасно від двох слів: «infra» – нижче, під; «structura» – будова, розміщення [2, с. 62]. В Енциклопедії сучасної України інфраструктуру розкрито як сукупність специфічних форм, методів і процесів, а також різноманітних споруд та комунікацій, що забезпечують загальні умови і нормальне функціонування економічної, соціальної, екологічної та інших галузей життєдіяльності суспільства, його відтворення і розвиток. Ці умови створюються комплексом галузей економіки, системою технологічних, організаційних, соціальних, комунікаційних взаємозв'язків усіх елементів інфраструктури. За розумінням авторів енциклопедії до інфраструктури належать галузі та види діяльності, що обслуговують як виробничі, так і невиробничі сфери економіки (транспорт, зв'язок, енергетика, комунальне господарство, водопостачання, торгівля, освіта, охорона здоров'я, кредитно-банківська система тощо), а також допомагають прискорити оборот товарів, капіталів, усіх цінностей, збільшити обсяги виробництва завдяки ефективному використанню наукових досягнень, людського та природно-ресурсного потенціалів [3].

Досліджуючи в своїй дисертації зміст категорії «інфраструктура» А.М. Балашов наголосив, що у загальноприйнятому значенні це сукупність об'єктів і форм діяльності, що відіграють допоміжну роль щодо матеріального виробництва й забезпечують загальні умови нормальної життєдіяльності суспільства. В економічній царині, продовжує автор, інфраструктуру визначено

як сукупність матеріальних і організаційно-правових умов, що забезпечують сталий економічний розвиток. До матеріальних умов належать наявність розвиненої мережі шляхів сполучення, засобів зв'язку, мереж електро- і водопостачання, а до організаційно-правових – наявність розвинених державних і приватних інститутів, а також стійкої законодавчої бази [4, с. 154].

Визначення критичної інфраструктури та її захисту запропоновано на офіційному рівні. Законом України «Про критичну інфраструктуру» від 16.11.2021 №1882-IX установлено: захист критичної інфраструктури – всі види діяльності, що виконуються перед або під час створення, функціонування, відновлення і реорганізації об'єкта критичної інфраструктури, спрямовані на своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію загроз безпеці об'єктів критичної інфраструктури, а також мінімізацію та ліквідацію наслідків у разі їх реалізації. Досить детально Законом описано зміст і значення об'єктів критичної інфраструктури. За Пунктом 13 частини 1 статті 1 Закону останні являють собою об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам [5].

Не можна залишити поза увагою в процесі оцінки змісту критичної інфраструктури та діяльності із її захисту індивідуальні висновки науковців, які досліджували дані питання. Аналізуючи процес становлення явища критичної інфраструктури Л.А. Арсенович відмітив, «як політична концепція категорія була використана в США». Саме у цій країні вперше офіційно визнано предикат «критична інфраструктура» та остаточно його утверджено у 2001 році, законом USA «Patriot Act». Так, законодавством США поняття «критична інфраструктура» трактується як «система життєво важливих для країни фізичних чи віртуальних активів і засобів, повне знищення або навіть часткова недієздатність яких можуть призвести до негативного впливу на національну безпеку, економіку, здоров'я та безпеку населення, або будь-яку комбінацію з переліченого». У США до критичної інфраструктури також віднесли національні символи та пам'ятки, а також комерційні об'єкти (музеї, виставки та інші місця, що становлять національну цінність) [6, с. 19].

Згідно із сучасними тлумаченням, наприклад, І.В. Уряднікова та В.М. Заплатинського, критична інфраструктура – це фізичні та віртуальні системи, об'єкти і ресурси – руйнування, знищення або зниження дієздатності яких призведе до суттєвих загроз країні (регіону або місту), її національній безпеці, життєдіяльності і здоров'ю населення [7, с. 189]. За переконанням С.С. Теленика критична інфраструктура є системним комплексом стратегічних матеріальних та інформаційних об'єктів виробничої, невиробничої, соціальної сфери, а також окремими складовими частинами цього комплексу, в тому числі ключовими ресурсними, покликаними забезпечувати повноцінний життєвий цикл, безпеку, охорону здоров'я, добробут людини, сталий розвиток суспільства й економіки держави, підтримання її суверенітету з огляду на те, що зловмисне втручання у функціонування, а також пошкодження, руйнація або виведення з ладу системи або її елементів внаслідок диверсій, техногенних чи природних катастроф, спроможне призвести до тяжких наслідків: жертв чи поневірянь, шкоди національним інтересам, знецінення надбань людини і держави [8, с. 37]. За результатами дослідження О.М. Герасименко критичну інфраструктуру визначено, як систему взаємопов'язаних або окремих об'єктів інфраструктури, які складають та/або забезпечують основу для вирішення завдань економіки, оборони, національної безпеки України, руйнація або пошкодження яких призведе до заподіяння шкоди національним інтересам [9, с. 48].

Б.В. Богдан в процесі оцінки змісту та значення критичної інфраструктури, а також специфіки її захисту, виділив ключові ознаки даної категорії, а саме: 1) системність – проявляється у вертикальній та горизонтальній координації між суб'єктами; 2) міжгалузевий характер – передбачає, що інститут критичної інфраструктури функціонує на стику кількох галузей права, адже регулюється нормами адміністративного, інформаційного, кримінального, фінансового права; 3) публічно-правова природа – полягає в тому, що захист критичної інфраструктури становить публічний інтерес, що обумовлює переважання норм публічного права, імперативного методу правового регулювання; 4) пріоритетність забезпечення національної безпеки України, а не задоволення приватних інтересів окремих суб'єктів; 5) стратегічність – життєво важливими функціями держави та суспільства є забезпечення належної охорони здоров'я населення, функціонування енергопостачання, транспорту, цифрових мереж, оскільки системне порушення функціонування критичної інфраструктури може призвести до негативних наслідків в масштабах держави або адміністративно-територіальної одиниці; 5) динамічність та технологічна чутливість – інститут критичної інфраструктури постійно адаптується до змін безпекової ситуації на національному та міжнародному рівнях, до появи нових непередбачуваних ризиків та загроз, до

технологічних викликів (інтернет речей, цифрові системи управління), що потребує постійного оновлення нормативно-правової бази та процедур ризик менеджменту; 6) превентивний характер – передбачає запобігання виникнення надзвичайних подій через ідентифікацію об'єктів критичної інфраструктури, оцінку ризиків та вразливостей, планування; 7) високий рівень взаємодії між державою і приватними суб'єктами – запровадження державою вимог до захисту об'єктів критичної інфраструктури, державного аудиту; 8) міжнародна інтегрованість – інститут критичної інфраструктури гармонізується зі змістом Директив Європейського Союзу, міжнародною термінологією [10, с. 669].

Як доводять В.І. Франчук, П.Я. Пригунов та С.І. Мельник, критична інфраструктура – це системи та ресурси, фізичні чи віртуальні, що забезпечують функції та послуги, порушення яких призведе до найсерйозніших негативних наслідків для життєдіяльності суспільства, соціально-економічного розвитку країни та забезпечення національної безпеки. На їх думку, основна ідея формування та функціонування об'єктів критичної інфраструктури в країні полягає у тому, аби створити необхідні умови для реалізації, зокрема: 1) базових потреб людини; 2) життєво важливих функцій держави в мирний час, в умовах надзвичайного стану, воєнного стану та стану війни. Захист об'єктів критичної інфраструктури, продовжують вчені – це діяльність направлена на забезпечення високого стану безпеки відповідного об'єкта, у межах якого забезпечується його функціонування, цілісність, самодостатність і стійкість та діяльність, спрямована на попередження, виявлення, ліквідацію загроз чи небезпеки критичній інфраструктурі, а у разі їх реалізації, – відновлення чи відшкодування за завданні збитки [11].

Натомість в монографії О.П. Єрменчука критична інфраструктура – це система надзвичайно важливих матеріальних та нематеріальних об'єктів національної інфраструктури, що забезпечують її стале функціонування, руйнація або пошкодження яких (наявними загрозами) може призвести до людських жертв і значних матеріальних збитків з найсерйознішими негативними наслідками для життєдіяльності суспільства, соціально-економічного розвитку країни та національної безпеки. На його погляд захист критичної інфраструктури поєднує три основні напрями: 1) захист від загроз у сфері державної безпеки; вони можуть включати внутрішні загрози та фізичне знищення критичної інфраструктури; 2) захист від кіберзагроз; 3) захист від надзвичайних ситуацій [12, с. 14, 22].

Висновки. Аналіз наукових підходів показує досить суттєву відмінність між законодавчим та доктринальним розумінням критичної інфраструктури. Вважаємо, що тлумачення вчених відрізняються більшою комплексністю, відображають специфічні характеристики категорії та її вплив на соціум і середовище його життєдіяльності. Враховуючи зазначене можемо дійти до висновку, що критична інфраструктура – це сукупність матеріальних та нематеріальних об'єктів, які мають критичне значення для нормального функціонування всієї держави, її економіки, національної безпеки, оборони, соціального сектору, порушення яких потенційно несе, або має ризик спричинення реальної шкоди національним інтересам, функціонуванню державного апарату, життю, здоров'ю та добробуту населення. В свою чергу, захист критичної інфраструктури – це комплексна, систематична, багатовекторна діяльність, яка провадиться в процесі створення та управління об'єктом критичної інфраструктури і спрямовується на профілактику, попередження, виявлення та припинення загроз безпеці функціонування та самому факту існування такого об'єкту, відшкодування шкоди та виправлення негативних наслідків у випадках реалізації загроз.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст. 2598.

2. Цвєтков М.Ю. Регіоналізація транспортного обслуговування сфери обігу в ринкових умовах: дис… канд. економ. наук. : 08.00.05. Київ: Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України. 2009. 208 с.

3. Інфраструктура О.В. Савченко В.Й. Ольшевський І.В. та ін. Енциклопедія Сучасної України; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. 876 с.

4. Балашов А.М. Формування механізмів державного управління сталим розвитком регіонів України: дис… д.н.у. : 25.00.02. Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2010. 315 с.

5. Про критичну інфраструктуру: закон від 1882-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 5. Ст. 13.

6. Арсенович Л.А. Парадигма захисту критичної інфраструктури в системі Національної безпеки України. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток».* 2019. №8. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/4404/4439

7. Уряднікова І.В., Заплатинський В.М. Наукові підходи до визначення терміну «критична інфраструктура». *Вісті Донецького гірничого інституту.* 2020. №2(47). С. 184–193.

8. Теленик С. Правовий зміст поняття «критична інфраструктура». *National law journal: teory and practice*. 2019. С. 34–38.

9. Герасименко О.М. Критична інфраструктура України як предмет наукового пізнання: теоретичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. С. 42–49.

10. Богдан Б.В. Інститут критичної інфраструктури як предмет наукового дослідження. *Юридичний електронний журнал*. 2025. №3. С. 667–669. URL: http://lsej.org.ua/3_2025/163.pdf

11. Франчук В.І., Пригунов П.Я., Мельник С.І. Безпека об'єктів критичної інфраструктури в Україні: організаційно-нормативні проблеми та підходи. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3(13). С. 142–148.

12. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 180 с.

УДК 35:620.92(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.39

ПАНАСЮК М.Г.

АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

ALTERNATIVE ENERGY AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

Виявлено, що законодавчий та науковий аспект детермінації категорії «альтернативна енергетика» є відмінним. Міжнародний контекст порушеного питання підтверджує наявність різнотлумачень, однак дає чітке розуміння природи досліджуваного явища. Констатується, що існує необхідність подальшого теоретико-правового осмислення термінології з метою її уніфікації та приведення у відповідність до сучасних тенденцій енергетичного регулювання. Зауважено, що управління альтернативною енергетикою має бути належним, збалансованим і системним, таким, що ґрунтується на принципах сталого розвитку, забезпечення енергетичної безпеки та екологічної доцільності. Доведено, що без ефективної участі держави розвиток альтернативної енергетики неможливий, а тим паче у тих складних умовах, що нині є актуальними для України. Власне, навпаки, – держава має бути головним ініціатором забезпечення енергетичної незалежності та інноваційної модернізації енергетичної інфраструктури. Брак фінансових ресурсів не має бути основним чинником, що обмежує умови функціонування альтернативної енергетики. Зауважено, що це питання надзвичайно важливе, адже керівництво держави має не тільки нормативно визнавати доцільність забезпечення безпеки, енергоефективності та конкурентоспроможності вітчизняного енергетичного сектору, а й приймати конкретні рішення, які будуть здатні брак фінансування перетворити у стимули для інноваційності та координованості. Узагальнено, що держава має виконувати не лише регуляторну функцію, а й відігравати роль ініціатора, організатора та надійного партнера у впровадженні відповідних модернізаційних змін. На основі зазначеного визначається, що альтернативна енергетика як об'єкт публічного адміністрування – це сукупність суспільних відносин, породжених необхідністю забезпечення енергетичної незалежності України, сталого функціонування економіки, розвитку сфери альтернативних джерел енергії задля розширення їх використання у паливно-енергетичному комплексі, а також виконання міжнародних зобов'язань у сфері кліматичної політики.

Ключові слова: *альтернативна енергетика, альтернативні джерела енергії, відновлювальна енергетика, енергетична незалежність, енергетичні ресурси, публічне адміністрування, сталий розвиток.*

It has been established that the legislative and scientific aspects of determining the category of alternative energy are distinct. The international context of this issue confirms the existence of varied interpretations, yet provides a clear understanding of the nature of the phenomenon under study. It is noted that there is a need for further theoretical and legal analysis of terminology in order to standardize it and align it with modern trends in energy regulation. It has been emphasized that the management of alternative energy must be proper, balanced, and systematic, based on the principles of sustainable development, energy security, and ecological feasibility. It has been proven that without the effective involvement of the state, the development of alternative energy is impossible, especially under the challenging conditions currently relevant

© ПАНАСЮК М.Г. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

for Ukraine. On the contrary, the state must be the primary initiator in ensuring energy independence and the innovative modernization of energy infrastructure. The lack of financial resources should not be the main limiting factor affecting the functioning of the alternative energy sector. It is highlighted that this issue is extremely important, as state leadership must not only legislatively recognize the necessity of ensuring security, energy efficiency, and competitiveness in the national energy sector, but also adopt concrete decisions capable of transforming financial constraints into incentives for innovation and coordinated development. Summarizing, the state must perform not only a regulatory function but also act as an initiator, organizer, and reliable partner in implementing necessary modernization changes. Based on the above, alternative energy as an object of public administration represents a set of social relations arising from the need to ensure Ukraine's energy independence, the sustainable functioning of the economy, and the development of the sector of alternative energy sources to expand their use within the fuel and energy complex, as well as to fulfill international commitments in the field of climate policy.

Key words: *alternative energy sources, alternative energy, energy independence, energy resources, public administration, renewable energy, sustainable development.*

Актуальність теми. Внаслідок масштабних екологічних криз, техногенних катастроф та зростання негативного впливу людської діяльності на природу, необхідність забезпечення екологічно та техногенно-безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів [1, с. 8] стала очевидною. З-поміж іншого надзвичайного значення набула проблема мінімізації шкоди навколишньому природному середовищу в процесі використання енергетичних ресурсів [1, с. 3].

Загалом світова практика розвитку енергетики свідчить про те, що розвинені країни світу здійснюють не лише активний пошук альтернати органічному паливу, а й нарощують обсяги споживання альтернативних джерел енергії. Відновлювані джерела енергії вже відіграють важливу роль у поставках енергії. Коли використовуються поновлювані джерела, попит на традиційні знижується, а отже – вирішуються питання збереження екології, а також обмеженості традиційних енергетичних ресурсів [2, с. 43].

Саме тому альтернативна енергетика набуває ознак однієї з ключових галузей світової економіки. Відновлювані джерела енергії є не просто способом зменшення вуглеводневої енергетичної залежності, це реальна конкурентна перевага для тих країн, які змогли ефективно їх використовувати. Впровадження сучасних технологій у виробництво дає змогу знизити собівартість «зеленої» електроенергії порівняно з тепловими і навіть атомними станціями [3, с. 146].

Україна активно долучилася до процесу використання альтернативних видів енергії і щороку нарощує темпи розвитку відновлюваної енергетики [3, с. 147]. Особливої актуальності це питання набуло в умовах ведення бойових дій, адже традиційна енергетична інфраструктура часто стає ціллю атак, що призводить до блекаутів у різних регіонах країни. Через пошкоджені потужності виникає дефіцит енергії, що за підвищеного попиту та споживання потребує застосування альтернативних джерел. Тому до генерації, куди входять теплові, атомні, гідроелектростанції, також додаються станції, які працюють за допомогою джерел відновлювальної енергетики [4]. Водночас широкомасштабна війна, яку розгорнула росія на території України у лютому 2022 року, залишала сектор відновлювальної енергетики у стані очікування та невизначеності, який поглибився не просто за рахунок активних бойових дій, пошкодження та окупації енергетичних об'єктів, але й через штучне створення окремими державними структурами додаткових проблем та викликів на ринку [5]. Тож сміло можна стверджувати, що питання забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел є надзвичайно актуальним.

Мета цієї статті – висвітлити деякі аспекти сучасного розуміння галузі альтернативної енергетики, а також виявити роль держави у механізмах регулювання, стимулювання та розвитку цієї сфери в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питань організації публічного адміністрування у сфері альтернативної енергетики в Україні є не надто поширеним предметом для наукових пошуків вітчизняних вчених. Здебільшого науковці присвячують свої наукові пошуки аналізу статистики розвитку альтернативної енергетики, переваг інноваційних проєктів альтернативної енергетики над традиційними, розкриттю механізмів державної підтримки

проєктів альтернативної енергетики [6] і тому подібних питаннях. Однак є і певні виключення. Приміром, Л. Алдохіна здійснила аналіз наукових підходів учених до визначення категорії «публічне адміністрування» в теорії адміністративного права, а також висвітлила загальні ознаки, які притаманні публічному адмініструванню, та основні завдання публічного адміністрування у сфері альтернативної енергетики [7].

Виклад основного матеріалу. Першочергово варто зауважити, що згідно з законодавчим дискурсом альтернативною енергетикою іменується сфера енергетики, що забезпечує виробленя електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел енергії. Водночас альтернативними джерелами енергії вважаються відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний гази, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [8]. З означеного маємо, що явище «альтернативна енергетика» є двокомпонентним, адже окрім відновлювальних ресурсів, що є джерелами для вироблення енергії, використовуються також вторинні енергетичні ресурси.

З боку наукової доктрини, наприклад, А. Касич, Я. Литвиненко та П. Мельничук висувають думку, що альтернативна енергетика – енергетична галузь, що спеціалізується на отриманні та використанні енергії з відновлюваних джерел. До відновлюваних джерел енергії зараховують енергію сонячного випромінювання, вітру, морів, річок, біомаси, теплоти Землі, вторинні енергетичні ресурси, які існують постійно або виникають періодично у довкіллі [2, с. 43]. Фактично вчені ототожнюють альтернативну енергетику з відновлюваною, проте найбільш обґрунтованою нині є позиція того, що існують певні відмінності між означеними категоріями. Так, О. Волошин стверджує, що термін «альтернативна енергетика» більш широкий, адже окрім відновлюваних джерел енергії до яких належать енергія сонця, вітру, геотермальна енергія, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, біогазів, включає також енергію газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний гази, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів тощо [9]. Тобто відновлювана енергетика, яка використовує потоки енергії Сонця, енергію вітру, теплоту Землі, біомаси, морів і океанів, річок, які існують постійно або періодично в навколишньому середовищі, і у майбутній перспективі практично невичерпні, є складовою альтернативної енергетики [10, с. 15].

Інший же науковець (С. К. Бхаттачарія [11]), категорію «альтернативна енергія» відносить «до будь-яких енергетичних форм, які є поза звичайними формами енергій ... хоча звичайні енергії можуть також бути відновлюваними (такі як гідроелектроенергія) та можуть включати відновлювані і не відновлювані джерела (такі як бітумінозний пісок, сланцевий газ і т.д.)» [1, с. 15]. За логікою думки вченого «альтернативна енергія» має форму, що є відмінною від традиційної (традиційних викопних видів палива (таких як вугілля, нафта та природний газ)), а отже це ключовий фактор диференціації традиційної від альтернативної енергетики.

Схоже трактування міститься у спільній праці Н. Румкель, Ш. Асріані, М. М. Харбелубун [12], де вчені зауважують, що альтернативна енергія – це термін, який охоплює всі види енергії, спрямовані на заміну традиційного палива без негативних наслідків його використання. Загалом цей термін застосовується для зменшення споживання вуглеводневого палива, яке призводить до екологічної шкоди через високі викиди вуглекислого газу, що значною мірою сприяють глобальному потеплінню (за даними Міжурядової групи експертів зі зміни клімату – «IPCC»). Однак вчені вказують також на те, що з часом визначення альтернативної енергії змінилося через появу різних видів енергії, які мають різні призначення та способи використання [12, с. 18]. Проте цього визначення достатньо для того, щоб зрозуміти чому основний акцент міжнародної спільноти в контексті альтернативної енергетики проставлено на відновлювальній енергетиці, – це зумовлено необхідністю пришвидшення переходу на чисту енергетику.

Отже, наведений матеріал дає нам розуміння того, що законодавчий та науковий аспект детермінації категорії «альтернативна енергетика» є відмінним. Міжнародний контекст порушеного питання підтверджує наявність різнотлумачень, однак дає чітке розуміння природи досліджуваного явища. Звісно, існує необхідність подальшого теоретико-правового осмислення термінології з метою її уніфікації та приведення у відповідність до сучасних тенденцій енергетичного регулювання, проте вже і так є зрозумілим, що управління альтернативною енергетикою, включаючи її постачання, використання та розробку, має здійснюватися справедливо, стабільно,

раціонально, оптимально та інтегровано, щоб забезпечити додаткову цінність для економіки країни. Процес використання та експлуатації енергетичних ресурсів має бути збалансованим з функціями природного середовища, гармонізованим із принципами екологічної стійкості [12].

З огляду на важливість відновлювальних енергетичних ресурсів (вони є стратегічними природними багатствами, які відіграють ключову роль у забезпеченні життєдіяльності населення, розвитку економічної діяльності, створенні робочих місць та зміцненні національної енергетичної безпеки), уряд повинен розробляти довгострокові плани управління альтернативною енергією для забезпечення національних потреб [12], а відповідна публічна адміністрація – ефективно їх реалізовувати.

Зауважимо також, що за сучасних умов альтернативна енергетика в Україні представлена в основному: об'єктами вітроенергетики; об'єктами сонячної енергетики; об'єктами енергетики, що виробляють електроенергію з біогазу; об'єктами енергетики, що виробляють електроенергію з біомаси; об'єктами малої гідроенергетики [8]. Однак не всі представлені напрямки альтернативної енергетики в Україні інтенсивно розвиваються, а деякі перспективні види відновлюваної енергетики взагалі не знайшли застосування в країні [10, с. 20], що свідчить про необхідність стимулювання розвитку нових, потенційно ефективних технологій, а також формування ефективних механізмів державно-приватного партнерства у цій сфері.

Висновки. Проведене дослідження дає чітке розуміння того, що без ефективної участі держави розвиток альтернативної енергетики неможливий, а тим паче у тих складних умовах, що нині є актуальними для України. Власне, навпаки, – держава має бути головним ініціатором забезпечення енергетичної незалежності та інноваційної модернізації енергетичної інфраструктури. Брак фінансових ресурсів не має бути основним чинником, що обмежує умови функціонування альтернативної енергетики. Це питання надзвичайно важливе, адже керівництво держави має не тільки нормативно визнавати доцільність забезпечення безпеки, енергоефективності та конкурентоспроможності вітчизняного енергетичного сектору, а й приймати конкретні рішення, які будуть здатні брак фінансування перетворити у стимули для інноваційності та координованості. Отже, держава має виконувати не лише регуляторну функцію, а й відігравати роль ініціатора, організатора та надійного партнера у впровадженні відповідних модернізаційних змін.

Таким чином, можемо визначити, що альтернативна енергетика як об'єкт публічного адміністрування – це сукупність суспільних відносин, породжених необхідністю забезпечення енергетичної незалежності України, сталого функціонування економіки, розвитку сфери альтернативних джерел енергії задля розширення їх використання у паливно-енергетичному комплексі, а також виконання міжнародних зобов'язань у сфері кліматичної політики.

Список використаних джерел:

1. Сівіцька С.П. Стратегічні пріоритети інвестування альтернативної енергетики: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Полтава : ПНТУ ім. Ю. Кондратюка, 2014. 199 с.

2. Касич А. О., Литвиненко Я. О., Мельничук П. С. Альтернативна енергетика: світовий та вітчизняний досвід. *Наукові записки*. Серія «Економіка». 2013. Вип. 23. С. 43–47.

3. Гайдаєнко І. Альтернативна енергетика в Україні: стан та перспективи розвитку. Наукові записки з української історії. *Збірник наукових статей*. 2013. Вип. 34. С. 146–151.

4. Зубкова О. Енергетика під час війни в Україні: які зміни у регулюванні. *Reporter*. 2024. URL: https://reporter.zp.ua/energetyka-pid-chas-vijny-v-ukrayini-yaki-zminy-u-regulyuvanni.html

5. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни. Разумков центр, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny

6. Орєхова А. І., Хоролець Б. О., Клименко М. В. Альтернативна енергетика в контексті інноваційної відбудови енергетичного комплексу України: управлінський аспект. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. № 2. Т. 9. С. 214–218.

7. Алдохіна Л.М. Деякі питання організації публічного адміністрування у сфері альтернативної енергетики в Україні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* 2021. Вип. 33. С. 105–111.

8. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15/ed20250209#Text

9. Словник термінів у сферах енергоефективності та ВДЕ. URL: http://www.saee.gov.ua/uk/activity/slovnyk-terminiv

10. Волошин О. Механізми державного регулювання розвитку альтернативної енергетики в Україні: дис. на здобуття ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02. Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2015. 197 с.

11. Bhattacharyya S.C. Energy Economics: Concepts, Issues, Marketsand Governance. London: Springer-Verlag, 2011. 645 p.

12. Nam Rumkel1 Sherly Asriany2 Muh. Muzni Harbelubun. Alternative Energy Policy Model Based on Local Potential in West Halmahera Regency, Indonesia. *Journal of Energy Technologies and Policy.* 2018. Vol.8, No.2. C. 16–22.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.40

СОРОКА Л.В., КУРКОВА К.М., ДАНИЛЕНКО А.О.

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЗНИЖЕННЯ КОРУПЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

USE OF DIGITAL GOVERNANCE TOOLS AS A FACTOR IN REDUCING CORRUPTION: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

Стаття присвячена дослідженню цифрового врядування як інструмента мінімізації корупційних ризиків у публічному секторі України. У роботі підкреслено, що сучасний етап розвитку публічного управління характеризується інтенсивною цифровізацією, яка змінює форми взаємодії між державою, громадянами та бізнесом. Цифрові сервіси, відкриті дані, електронні реєстри, автоматизовані процедури та системи публічних закупівель дедалі частіше виконують функцію антикорупційних механізмів, обмежуючи дискрецію посадових осіб і зменшуючи можливості для зловживань. Особлива увага приділена українському контексту, де впровадження таких рішень, як «Дія», ProZorro та електронні реєстри, демонструють суттєвий потенціал цифрових технологій для підвищення прозорості й підзвітності влади. Водночас окреслено ключові виклики, пов'язані з необхідністю удосконалення правового регулювання, забезпечення інформаційної безпеки та розвитку цифрової культури посадових осіб. Значне аналітичне місце відведено вивченню естонського досвіду – одного з найуспішніших прикладів цифрової трансформації державного управління, що підтверджує можливість технологічного зниження корупції та відновлення довіри до державних інституцій. У підсумку обґрунтовано, що цифрове врядування є не лише технологічним інструментом, але й формою інституційної модернізації, яка переводить державу до моделі прозорого, сервісного та орієнтованого на громадянина управління, у якому корупційні можливості обмежені системно.

Ключові слова: *цифрове врядування, електронні послуги, відкриті дані, публічне управління, адміністративні послуги, адміністративні процедури, антикорупційні інструменти, мінімізація корупційних ризиків, «Дія», цифрова трансформація, електронні реєстри, прозорість, підзвітність, естонський досвід.*

The article is devoted to the study of digital governance as a tool for minimizing corruption risks in the public sector of Ukraine. The paper emphasizes that the current stage of development of public administration is characterized by intensive digitalization, which changes the forms of interaction between the state, citizens and business. Digital services, open data, electronic registers, automated procedures and public procurement systems increasingly perform the function of anti-corruption mechanisms, limiting the discretion of officials and reducing opportunities for abuse. Particular attention is paid to

© СОРОКА Л.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу аспірантури і докторантури (Науково-дослідний інститут публічного права) ORCID: 0000-0002-6979-6049

© КУРКОВА К.М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт (Науково-дослідний інститут публічного права), провідний науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування навчально-наукового інституту № 1 (підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України) (Харківський національний університет внутрішніх справ) ORCID: 0000-0002-4259-5511

© ДАНИЛЕНКО А.О. – доктор філософії в галузі права, старший науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права) ORCID: 0000-0001-8263-1364

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

the Ukrainian context, where the implementation of such solutions as «Diya», ProZorro and electronic registers demonstrates the significant potential of digital technologies for increasing transparency and accountability of authorities. At the same time, key challenges related to the need to improve legal regulation, ensure information security and develop the digital culture of officials are outlined. A significant analytical place is devoted to the study of the Estonian experience – one of the most successful examples of digital transformation of public administration, which confirms the possibility of technologically reducing corruption and restoring trust in public institutions. As a result, it is substantiated that digital governance is not only a technical tool, but a form of institutional modernization that transfers the state to a model of transparent, service-oriented and citizen-oriented administration, in which corruption opportunities are systematically limited.

Key words: *digital governance, electronic services, open data, public administration, administrative services, administrative procedures, anti-corruption tools, minimization of corruption risks, «Diya», digital transformation, electronic registers, transparency, accountability, Estonian experience.*

Вступ. Безспірним є те, що сучасний етап розвитку публічного управління характеризується стрімкою цифровізацією адміністративних процесів, яка зумовлює трансформацію форм взаємодії між державою, громадянами та суб'єктами господарювання. Значною мірою така трансформація обумовлена наявністю корупційних викликів, притаманних різним рівням публічно-владної діяльності, що актуалізує потребу у впровадженні ефективних інструментів мінімізації корупційних ризиків, підвищенні прозорості та підзвітності органів публічної влади. Одним із таких інструментів є цифрове врядування, яке передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесах надання адміністративних послуг, прийняття управлінських рішень, здійснення контролю та моніторингу.

В умовах триваючих реформ у сфері публічного управління та правосуддя, а також з огляду на посилення загроз, зумовлених запровадженням воєнного стану, цифрове врядування набуває значення одного з ключових механізмів протидії корупції та формування суспільної довіри до державних інституцій. Електронні сервіси, автоматизовані адміністративні процедури, відкриті дані, системи публічних закупівель та інші цифрові рішення суттєво обмежують можливості для зловживань, знижують вплив людського фактора, забезпечують визначеність адміністративних процедур і сприяють підвищенню якості надання публічних послуг.

Впровадження в Україні цифрових інструментів, зокрема Єдиної державної веб-платформи електронних послуг «Дія», електронних державних реєстрів, системи публічних закупівель ProZorro та електронного документообігу, демонструє значний потенціал цифрових технологій у зниженні корупційної складової та оптимізації адміністративно-правових механізмів публічного управління.

Водночас ефективність цифрового врядування безпосередньо залежить від належного нормативно-правового забезпечення, дотримання вимог та принципів інформаційної безпеки та кіберзахисту, організаційної спроможності органів публічної влади, а також рівня цифрової культури посадових осіб. У зв'язку з цим дослідження адміністративно-правових аспектів цифрового врядування, як чинника зниження корупції, набуває особливої актуальності як для юридичної науки, так і для практики функціонування державних інституцій у період реформування публічного сектора та відновлення української держави.

Стан наукової розробки тематики дослідження. На сьогодні існує великий масив доказів [1; 2], що електронні системи закупівель підвищують конкуренцію і зменшують можливості корупції, але ефект більш помітний там, де є сильні інститути та відкритість даних. Також останні дослідження [3] показують, що доступність інформації (приміром, реєстри чи відкриті дані про прийняті рішення) корелює зі зростанням громадського контролю і зниженням корупційних ризиків, проте самі дані без механізмів використання системного моніторингу дають обмежений ефект. У багатьох роботах [4] наголошується, що попередній рівень корупції, правова база, політична воля та цифрова грамотність визначають успішність ініціатив. Тому потрібні супутні інституційні зміни та використання нових інструментів у протидії корупції.

У наукових працях 2020–2024 років електронне врядування дедалі частіше розглядається як антикорупційний інструмент, здатний мінімізувати «точки контакту» між чиновником і громадянином, що традиційно є джерелом корупційних ризиків. Зокрема у дослідженні ОЕСР

підкреслено, що цифровізація процедур дозволяє зменшити дискрецію чиновників, стандартизувати процеси та забезпечити контрольованість управлінських рішень [5].

З урахуванням зазначеного, **метою** цієї публікації є визначення переваг застосування цифрових інструментів у публічно-владній площині з точки зору необхідності мінімізації корупційних проявів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Уточнимо, що впродовж усієї історії розвитку галузі публічного (державного) управління еволюційно змінюються й технології управління [6; 7]. Так, інформатизацію державного управління, орієнтовану насамперед на створення баз даних і комп'ютеризацію окремих адміністративних процесів, поступово змінив концепт цифрового (електронного) урядування, що передбачає комплексну трансформацію публічних послуг, взаємодії між державою і громадянином, а також способів організації роботи органів влади.

Поява парадигми «e-government» пов'язана з переходом від фрагментарного використання інформаційних технологій до системної інтеграції цифрових сервісів, електронної ідентифікації, відкритих даних, автоматизації рутинних адміністративних процедур і впровадження принципів прозорості та підзвітності. Як зазначено в дослідженнях Світового банку, цифрове врядування – це не просто технічний інструмент, а «механізм підвищення ефективності, прозорості та підзвітності урядів» [8]. Тому державний сектор має бути «цифровим за своєю природою», щоб повністю адаптуватися до цифрової епохи та скористатися її перевагами [9].

Перехід до цифрового врядування також змінив роль держави в управлінських процесах: якщо раніше держава виступала головним носієм інформації, то сьогодні вона перетворюється на платформу, що забезпечує обмін даними, доступ громадян до сервісів і створення нових форм публічної взаємодії. Як зазначає Європейська комісія у «Digital Government Factsheets» [10], саме цифрова трансформація зробила державні послуги більш прозорими і менш корупційними в країнах ЄС.

Однак ЄС, проводячи цифрові реформи, стикнувся із проблемою сумісності [11], адже надання державних послуг як інститут рідко функціонує ізольовано. Власне, перед наданням послуги кінцевому користувачу дані часто потребують обміну між різними органами державної влади. Цей обмін відбувається переважно на місцевому рівні, але також значною мірою й на регіональному, національному та європейському рівнях, що вимагає безперебійної взаємодії. Невирішення цієї проблеми призводить до непередбачуваного, дорогого та трудомісткого адміністративного навантаження на адміністрації, громадян та компанії, яке наявне й донині. Тому у 2024 році був прийнятий Закон про сумісність у Європі («IEA») [11], який став правовою основою для посилення транскордонної сумісності та співпраці в державному секторі.

Наразі основні нормативно-правові акти, на основі яких у країнах-членах ЄС відбувається реформа публічного управління є такими: 1) Європейська рамка сумісності, прийнята у 2017 році, яка визначає принципи та рекомендації для державних адміністрацій у наданні сумісних цифрових послуг (наразі триває її перегляд); 2) Програма «Цифрове десятиліття» з 2021 по 2030 рік, що визначає цифрові цілі ЄС до 2030 року і встановлює систему управління для моніторингу та підтримки національного прогресу; 3) Програма «Цифрова Європа», яка діє з 2021 по 2027 рік і виділяє фінансування для зміцнення цифрових можливостей Європи, зокрема в таких сферах як оперативна сумісність, кібербезпека та штучний інтелект [12].

У нормативному контексті в Україні цифрове врядування теж набирає обертів. Зокрема наразі створена достатня нормативно-правова база для надання цифрових послуг державою, зокрема через впровадження електронних сервісів, електронних документів та електронної ідентифікації громадян. Державні органи активно використовують веб-портали, інтегровані інформаційні системи та електронні реєстри для підвищення прозорості, ефективності та доступності послуг, що надаються населенню та бізнесу.

Ключовим прикладом є єдиний державний веб-портал електронних послуг «Дія», який забезпечує доступ до понад сотні адміністративних послуг онлайн, від реєстрації бізнесу до отримання водійських посвідчень чи довідок про доходи. Водночас запровадження електронних сервісів поєднується з обов'язковим захистом персональних даних та інформаційною безпекою відповідно до законодавства України, зокрема Законів «Про захист персональних даних» та «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». Однак, наприклад, Закон України «Про захист персональних даних» не містить жодної статті, де б ішлося про необхідність повідомлення про витік персональних даних [13].

Відповідно, попри значні позитивні зрушення, цифрове врядування в Україні має як очевидні переваги, так і певні ризики та виклики. Разом з тим в досліджуваному контексті саме

завдяки цифровізації процеси адміністрування, моніторингу та контролю стають більш ефективними та прозорими, що сприяє зниженню корупційних ризиків та оптимізації ресурсів. Для прикладу, автоматизовані системи контролю за податковими платежами або поданням документів у державних реєстрах значно зменшують прямий контакт громадян із чиновниками, тим самим знижуючи ймовірність зловживань [14].

Таким чином, розвиток цифрового врядування в Україні не лише спрощує доступ до державних послуг, а й підвищує ефективність публічного управління, забезпечує прозорість процедур і створює передумови для зміцнення довіри громадськості до інституцій влади.

Окремо зауважимо, що для України досвід Естонії є особливо актуальним, оскільки він демонструє, як цифровізація державних послуг може підвищити прозорість і ефективність управління. Одним із найяскравіших прикладів є «e-Estonia», що забезпечує майже 100% державних послуг онлайн, значно зменшуючи корупційні ризики, виключаючи необхідність особистих «пояснень» чи «домовленостей» для отримання послуг [15].

Згідно з недавнім дослідженням, цифрові інструменти прозорості, які включають відкриті дані, електронні реєстри, «e-procurement» та системи автоматичного аудиту, у разі їх правильної імплементації, статистично пов'язані зі значним зниженням рівня корупції. Зокрема в Естонії зафіксовано помітне її зниження після впровадження таких систем [16]. За даними 2023 року, у рейтингу сприйняття корупції («Transparency International Corruption Perceptions Index») Естонія піднялася на 12-те місце серед 180 країн, що є найвищим показником серед країн колишнього Східного блоку [17]. Це наочна демонстрація того, що цифрова відкритість і підзвітність реєстрів, процедур і послуг сприяють реальному зниженню корупційних проявів.

Крім зазначеного, у науковому дослідженні, опублікованому 2025 році, доведено, що модель цифрового урядування Естонії – за умови, що вона ґрунтується на принципах «транспарентності, довіри та безпеки» – не лише знижує корупцію, а й сприяє відновленню довіри до державних інституцій та стимулює інклюзивне економічне зростання [18].

Загалом досвід Естонії демонструє, що комплексне впровадження цифрового врядування є не лише модернізацією ІТ-інфраструктури, а й трансформацією самої природи взаємодії між державою, посадовими особами та громадянами. Така трансформація здатна виступати потужним антикорупційним механізмом, адже коли адміністративні послуги, рішення та процеси відкриті, автоматизовані та підзвітні, істотно звужується простір для непрозорих домовленостей. Відтак естонський кейс надає переконливу емпіричну основу для висновку про те, що цифрові інструменти справді здатні впливати на зниження корупційних ризиків і підвищення рівня прозорості та довіри до публічного управління. Водночас ефективність такого впливу можлива лише за умови поєднання технологічних рішень із належними інституційними, правовими та організаційними передумовами.

Лише за сукупного забезпечення зазначених умов у контексті протидії корупції цифрове врядування здатне гарантувати: 1) мінімізацію дискреційних повноважень за рахунок автоматизації управлінських процедур; 2) зниження корупційних ризиків через публічність операцій, наявність електронного сліду дій посадових осіб і прозорість державних реєстрів; 3) підвищення підзвітності завдяки відкритості алгоритмів ухвалення рішень та можливості зовнішнього контролю; 4) формування сервісної моделі управління, у межах якої взаємодія з громадянами здійснюється переважно через цифрові канали, що усуває або істотно зменшує потребу в особистих контактах як традиційному джерелі корупціогенних ситуацій; 5) посилення довіри суспільства до влади, оскільки цифрові механізми забезпечують передбачуваність управлінських рішень, рівні умови доступу до публічних послуг і мінімізацію впливу людського фактору.

Отже, можемо констатувати, що цифрове врядування – це інноваційна модель публічного адміністрування, яка ґрунтується на системному використанні цифрових технологій, електронних інформаційних систем, інтегрованих державних реєстрів, відкритих даних, сервісних платформ та інструментів електронної ідентифікації з метою організації, контролю та оптимізації діяльності органів державної влади.

Висновки. У підсумку дослідження логічним видається твердження, що цифрове врядування слід розглядати як чинник інституційної модернізації, який забезпечує перехід від бюрократичної моделі управління до проактивної, прозорої та орієнтованої на громадянина системи, у межах якої корупційні можливості системно обмежуються технологічними засобами. Попри те, що Україна ще потребує здійснення низки послідовних кроків задля повноцінного впровадження цифрового врядування, уже на сучасному етапі становлення його функціональності стає

очевидним, що це дієвий інструмент формування більш сучасної, ефективної та орієнтованої на потреби суспільства моделі публічного адміністрування.

Узагальнюючи, у контексті протидії корупційним проявам, перевагами застосування цифрових інструментів у публічно-владній площині є такі:

– *автоматизація адміністративних процесів*, що забезпечує безособову взаємодію держави з громадянами та мінімізує дискреційний вплив посадових осіб;

– *відкритість даних і підзвітність*, які формують належне правове середовище для ефективної реалізації громадського контролю та проведення журналістських розслідувань;

– *оперативність та ефективність*, що передбачають скорочення часових, фінансових та інших витрат під час здійснення адміністративних процедур;

– *підвищення рівня довіри до публічної влади*, оскільки ефективне і прозоре надання адміністративних послуг за допомогою цифрових сервісів сприяє зміцненню легітимності державних інститутів в очах громадян.

Список використаних джерел:

1. Kochanova, A., Zahid H., and Bradley L. Does E-Government Improve Government Capacity? Evidence from Tax Compliance Costs, Tax Revenue, and Public Procurement Competitiveness. *The World Bank Economic Review*, 2020. Vol. 34(1). P. 101–120. DOI: https://doi.org/10.1093/wber/lhx024

2. Alfredo J., Hanoteau J., Barkemeyer R. E-procurement and firm corruption to secure public contracts: The moderating role of governance institutions and supranational support. *Journal of Business Research*, 2022. Vol. 149. P. 640–650. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.05.070

3. Khan A, Krishnan S., Dhir A. Electronic government and corruption: Systematic literature review, framework, and agenda for future research. *Technological Forecasting and Social Change*. 2021. Vol. 167. DOI: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120737

4. Máchová, R., Volejníková, J. Lněnička, M. Impact of EGovernment Development on the Level of Corruption: Measuring the Effects of Related Indices in Time and Dimensions. *Review of Economic Perspectives.* 2018. Vol. 18. Iss. 2. P. 99–121. DOI: https://doi.org/10.2478/revecp-2018-0006

5. Digital government. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/topics/digital-government.html

6. Карпенко О. Механізми формування та реалізації сервісно-орієнтованої державної політики в Україні: дис... д-ра наук з держ. упр.: спеціальність 25.00.02 «Механізми державного управління». Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2016. 466 с.

7. Цифрове врядування: монографія. О. Карпенко, Ж. Денисюк, В. Наместнік; за. ред. О. Карпенка. Київ: ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. 336 с.

8. ECA Talk: Digital Governance in Action – Lessons from Estonia and Ukraine. *World Bank Group.* 2023. URL: https://www.worldbank.org/en/events/2023/12/11/eca-talk-digital-governance-in-action-lessons-from-estonia-and-ukraine

9. Digital government. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/topics/digital-government.html

10. Digital Public Administration factsheets – 2024. EC. 2025. URL: https://interoperable-europe.ec.europa.eu/collection/iopeu-monitoring/digital-public-administration-factsheets-2024

11. Interoperable Europe Act (2024) EC. 2025. URL: https://interoperable-europe.ec.europa.eu/interoperable-europe/interoperable-europe-act

12. Policy Context. EC. 2025. URL: https://interoperable-europe.ec.europa.eu/collection/iopeu-monitoring/policy-context

13. Полотнянко О. Цифрова держава в «ДІЇ»: захист та безпека персональних даних. *Вища школа адвокатури НААУ*. 2021. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/tsyfrova-derzhava-v-diyi-zahyst-ta-bezpeka-personalnyh-danyh

14. Clark, J., Marin, G., Ardic Alper, O.P., Galicia Rabadan, G.A. Digital Public Infrastructure and Development: *A World Bank Group Approach.* The World Bank Group, 2025. URL: https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/cca2963e-27bf-4dbb-aa5a-24a0ffc92ed9

15. Естонія цифровізувала 100% державних послуг і тепер працює над проактивністю системи – радниця в e-Estonia. *Укрінформ*. 2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4067910-estonia-cifrovizuvala-100-derzavnih-poslug-i-teper-pracue-nad-proaktivnistu-sistemi-radnica-v-eestonia.html

16. Kotukov, O., Karamyshev D., Kotukova T., Chernoivanenko A., Serenok A. Can digital transparency tools systematically reduce corruption in government? Evidence from Estonia, Ukraine

and Brazil. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 2025. Vol. 103. No. 10. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17257223

17. The Corruption Perception Index brings Estonia to a positive high record. *Ministry of Justice and Digital Affairs*. 2024. https://www.justdigi.ee/en/news/corruption-perception-index-brings-estonia-positive-high-record?

18. Espinosa, V., Pino A. E-government, inclusive growth, and the legitimacy of capitalism: lessons from Estonia. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 2025. Vol. 238. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jebo.2025.107248

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.41

СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ ІНТЕНСИВНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

FEATURES OF THE TRANSFORMATION OF LEGAL AWARENESS IN THE CONDITIONS OF INTENSIVE DIGITALIZATION OF SOCIETY

У статті досліджено особливості трансформації правосвідомості в умовах інтенсивної цифровізації суспільства. Цифровізація давно перестала бути суто технічним оновленням і перетворилася на нову соціальну реальність, у якій правові смисли, нормативні очікування, уявлення про справедливість і моделі поведінки формуються через цифрових посередників, серед яких платформи, алгоритми, великі дані, автоматизовані рішення, цифрові ідентичності. Показано, що за цих умов право дедалі частіше переживається індивідом як практичний досвід взаємодії з інтерфейсом і правилами системи, що безпосередньо впливає на легітимність правового порядку та довіру до державної влади. Відзначено, що цифрові технології змінюють механізм соціальної регуляції, створюючи конкуренцію між юридичними нормами та технологічними нормами. Посилюються інформаційні впливи на масову й професійну правосвідомість, зростає роль відповідальності, але водночас виникає відчуття розмитості суб'єкта, мотиву та причинного зв'язку в умовах автоматизації. Розвиток е-урядування та елементів алгоритмічного управління актуалізує вимоги до правової визначеності, прозорості, підзвітності й процедурної справедливості та водночас містить ризики цифрового патерналізму і технократичної легітимації. Зроблено висновок, що зміни в правосвідомості за умов стрімкої цифровізації слід розглядати як природну реакцію суспільства на те, що ми інакше спілкуємося, інакше отримуємо інформацію, інакше взаємодіємо з державою та приватними сервісами, а також дедалі частіше стикаємося з контролем і рішеннями, які ухвалюються або підтримуються цифровими системами. Водночас такі зміни можуть бути корисними лише за однієї принципової умови, а саме коли технології мають служити праву й людині, а не підміняти правові принципи логікою про технічну систему. Саме тому ключовим орієнтиром для науки і практики є створення таких правових правил і суспільних звичок, які роблять регулювання зрозумілим і передбачуваним, не допускають непрозорих або дискримінаційних алгоритмічних рішень, забезпечують реальний і доступний захист прав, а також підтримують довіру до права як до головного регулятора суспільних відносин, а не як до додатка до технологічних платформ.

Ключові слова: *правосвідомість, право, трансформація права, цифровізація, правова ідеологія, праворозуміння.*

The article examines the features of the transformation of legal consciousness in the conditions of intensive digitalization of society. Digitalization has long ceased to be a purely technical update and has turned into a new social reality in which legal meanings, normative expectations, ideas about justice and behavioral models are formed through digital intermediaries, including platforms, algorithms, big data, automated solutions, digital identities. It is shown that under these conditions, law is increasingly experienced by the individual as a practical experience of interaction with the interface and rules of the system, which directly affects the legitimacy of the legal order and trust in state power.

© СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М. – кандидат юридичних наук, професор кафедри правознавства (Міжнародний приватний університет імені Пилипа Орлика)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

It is noted that digital technologies change the mechanism of social regulation, creating competition between legal norms and technological norms. Information influences on mass and professional legal consciousness are increasing, the role of responsibility is increasing, but at the same time there is a feeling of blurring of the subject, motive and causality in the conditions of automation. The development of e-governance and elements of algorithmic management actualizes the requirements for legal certainty, transparency, accountability and procedural justice and at the same time contains the risks of digital paternalism and technocratic legitimation. Зроблено висновок, що зміни в правосвідомості за умов стрімкої цифровізації слід розглядати як природну реакцію суспільства на те, що ми інакше спілкуємося, інакше отримуємо інформацію, інакше взаємодіємо з державою та приватними сервісами, а також дедалі частіше стикаємося з контролем і рішеннями, які ухвалюються або підтримуються цифровими системами. Водночас такі зміни можуть бути корисними лише за однієї принципової умови, а саме коли технології мають служити праву й людині, а не підміняти правові принципи логікою про технічну систему. Саме тому ключовим орієнтиром для науки і практики є створення таких правових правил і суспільних звичок, які роблять регулювання зрозумілим і передбачуваним, не допускають непрозорих або дискримінаційних алгоритмічних рішень, забезпечують реальний і доступний захист прав, а також підтримують довіру до права як до головного регулятора суспільних відносин, а не як до додатка до технологічних платформ.

Key words: *legal consciousness, law, transformation of law, digitalization, legal ideology, legal understanding.*

Постановка проблеми. Інтенсивна цифровізація суспільства вийшла далеко за межі технічного оновлення інфраструктури або впровадження електронних сервісів. Вона створила нову соціальну реальність, у якій правові смисли, нормативні очікування, моделі поведінки та уявлення про справедливість формуються й проявляються крізь цифрові посередники такі як платформи, алгоритмічні системи, мережеві комунікації, великі дані, штучний інтелект, автоматизовані рішення, цифрові ідентичності. За цих умов право дедалі частіше переживається людиною як досвід взаємодії з інтерфейсом, як результат правил платформи, як наслідок алгоритмічного сортування інформації, як автоматичне блокування доступу. Отже, питання трансформації правосвідомості в умовах цифровізації стає центральним для теорії права і держави, оскільки без адекватної правосвідомості неможливі ні ефективна дія правових норм, ні легітимність державної влади, ні стабільність правопорядку.

Актуальність обраної теми зумовлена кількома взаємопов'язаними тенденціями. Так, цифрові технології змінюють сам механізм соціальної регуляції, оскільки поряд із традиційними юридичними нормами діють технологічні норми, які у повсякденному досвіді людини нерідко конкурують із державним правом або підміняють його. Зростає масштаб інформаційних впливів на масову та професійну правосвідомість. Фрагментація інформаційного простору, маніпулятивні практики, інформаційні атаки та дезінформація продукують різні уявлення про допустиме, належне й справедливе. Також цифровізація розширює зону юридичної відповідальності, однак одночасно породжує відчуття розмитості суб'єкта, мотиву, вини й причинного зв'язку в середовищі автоматизації та мережевої взаємодії. Окрім цього, на рівні держави відбувається перехід до електронного урядування й елементів алгоритмічного управління, що вимагає нових стандартів правової визначеності, прозорості, підзвітності та процедурної справедливості.

Правосвідомість у теоретико-правовому контексті виступає складним духовно-інтелектуальним явищем, що включає знання про право, ціннісні оцінки, правові емоції, стійкі установки, моделі правомірної поведінки, рівень довіри до інститутів, уявлення про межі свободи та відповідальності. Питання правосвідомості традиційно корелює з ідеями природного права, правового позитивізму, соціологічної юриспруденції, правового реалізму, комунікативних та інтегративних концепцій права. Цифровізація актуалізує потребу переосмислення цих доктринальних підходів, оскільки змінює канали комунікації, форми соціальної солідарності, способи впливу держави й приватних суб'єктів на поведінку людини, а також структурування правового досвіду.

Стан дослідження. Тематика трансформації правосвідомості в умовах інтенсивної цифровізації суспільства була предметом дослідження ряду вчених, серед яких необхідно назвати, насамперед, наступних: І.В. Давидова, О.П. Дзьобань, О.В. Зайчук, М.С. Кельман, Н.Ю. Коваленко, М.І. Козюбра, Л.А. Луць, О.М. Макеєва, Н.В. Марущак, О.Г. Мурашин, Н.М. Оніщенко,

І.М. Сопілко та інші. Незважаючи на вагомий внесок вітчизняних науковців у розроблення проблематики правосвідомості та суміжних категорій правової культури, правового мислення, правового нігілізму й механізмів правового впливу, слід констатувати наявність суттєвої прогалини саме в межах обраного предмета дослідження. Проаналізований масив наукових праць засвідчує, що більшість наявних підходів зосереджується передусім на загальнотеоретичних характеристиках правосвідомості. Водночас у сучасній доктрині недостатньо розкритими залишаються специфічні механізми та закономірності трансформації правосвідомості в умовах інтенсивної цифровізації суспільства, коли суттєво змінюються канали формування правових знань, ціннісних орієнтирів і поведінкових моделей, а нормативні очікування формуються через платформні правила і цифрові комунікації.

Мета статті – визначити та охарактеризувати особливості трансформації правосвідомості в умовах інтенсивної цифровізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Правосвідомість є багатоаспектним явищем, яке охоплює різні сфери життєдіяльності суспільства. У площині державного управління правосвідомість доцільно тлумачити як цілісне утворення, що охоплює сукупність правових знань і категорій, оцінних суджень, уявлень та емоційно-ціннісних реакцій щодо чинного права або бажаної моделі правового регулювання, а також щодо практичної діяльності, яка здійснюється у зв'язку з таким правом [1, с. 322].

З позицій загальної теорії права правосвідомість у державному управлінні варто розглядати як методологічний міст між нормативною моделлю (приписом) і реальними управлінськими практиками (рішенням, процедурою, адміністративною дією). У цьому аспекті вона виконує щонайменше три взаємопов'язані функції, а саме пізнавальну, що забезпечує розуміння змісту та меж правового регулювання, оцінну, яка формує критерії легітимності й справедливості управлінських рішень та регулятивно-мотиваційну, котра визначає готовність посадової особи діяти правомірно навіть за наявності управлінських можливостей не робити цього. Отже, правосвідомість стає чинником, що впливає на якість реалізації принципів верховенства права, законності й правової визначеності у публічній адміністрації. Підвищення правосвідомості у державному управлінні потребує зміни управлінських стимулів, процедурної дисципліни та стандартів відповідальності, які формують щоденну адміністративну поведінку.

О. А. Жидовцева наголошує, що правосвідомість фіксує й відтворює насамперед ті процеси та факти суспільного буття, які мають правовий вимір. Відтак її безпосереднім предметом пізнання виступає чинне право у всій різноманітності форм його існування та проявів. Водночас правосвідомість здатна включати оцінні судження щодо права попередніх етапів розвитку та конструювати уявлення про належне право у перспективі. Крім цього, її доцільно трактувати як специфічний регулятивний інструмент спрямування людської поведінки, що проявляється в умінні орієнтувати суб'єктів права в різних юридично релевантних ситуаціях і спонукати до ухвалення правомірних, юридично значущих рішень. Осмислення правової реальності здійснюється через систему спеціальних юридичних понять і категорій таких як правомірність/неправомірність, юридична відповідальність, законність тощо [2, с. 166].

Наведені положення дозволяють уточнити ключову методологічну ідею, що правосвідомість є не пасивним «дзеркалом» чинного права, а активним визначальним контуром, який одночасно сприймає позитивне право, співвідносить його з уявленням про справедливість та належне, і переводить ці уявлення у практичні алгоритми правомірної поведінки. Саме тому аналіз правосвідомості в державі та суспільстві має виходити з факту наявності норм, і, водночас, з того, як норми прочитуються суб'єктами, які смисли вони надають законності, відповідальності, межам дозволеного, та якими критеріями керуються у виборі юридично значущих рішень.

Психологічний вимір правосвідомості охоплює сферу переживань, почуттів і емоційних реакцій людей щодо правових явищ і процесів. Вона, безумовно, включає знання про чинне право, його базові принципи та нормативні вимоги, однак не вичерпується лише інформаційно-раціональним компонентом, адже не менш значущими для правосвідомості є оцінювання права та сформовані поведінкові настанови. Правосвідомість виникає й розвивається відповідно до загальних закономірностей еволюції суспільної свідомості та виступає специфічною формою відображення економічних, політичних і інших суспільних відносин конкретної спільноти [3, с. 220].

У теорії права наведена конструкція є принципово важливою, оскільки дозволяє показати правосвідомість як багаторівневий феномен, де раціонально-інформаційний шар (знання норм і принципів) взаємодіє з емоційно-ціннісним та установчим (готовність діяти певним чином). Саме ця взаємодія пояснює, чому формальне знання права не гарантує правомірної поведінки.

Суб'єкт може коректно відтворювати зміст норм, але за умов недовіри до інституцій, відчуття несправедливості або досвіду вибіркового застосування права сформовані емоційні оцінки й поведінкові установки підштовхуватимуть до ігнорування вимог, пошуку обхідних практик чи толерування порушень. Отже, правосвідомість у цьому сенсі постає внутрішнім фільтром легітимності, крізь який людина пропускає норми перед тим, як перетворити їх на власну модель дії.

Соціально-економічні дисбаланси, політична поляризація, корупційні практики, рівень соціальної захищеності та ефективність правосуддя формують у масовій і професійній свідомості стійкі уявлення про реальну дієвість права. Звідси випливає методологічний висновок, що оцінка стану правосвідомості є водночас діагностикою якості правового порядку, оскільки зміст емоцій та установок у правовій сфері відображає те, як суспільство переживає дію права – як справедливий регулятор чи як формальність, що не працює.

За нинішніх умов у структурі правосвідомості утверджуються ключові правові цінності – гуманність, справедливість, верховенство права, людська гідність, – які визначально впливають на еволюцію правової системи держави загалом і на становлення інформаційного суспільства зокрема. Сформована правосвідомість дає змогу людині в цифровому середовищі критично осмислювати правову реальність, співвідносити власні рішення з правовими вимогами та діяти так, щоб досягати правомірних і суспільно корисних наслідків. Від рівня такої здатності значною мірою залежить поступ інформаційного суспільства. Водночас становлення правосвідомості зумовлюється ще й особистою позицією кожного громадянина. Важливо, щоб у людини формувалося відчуття відповідальності за власні дії перед іншими членами суспільства та перед державою [4, с. 111].

У загальнотеоретичному вимірі правосвідомість в інформаційному суспільстві набуває ще й регулятивної функції, адже вона виступає внутрішнім фільтром, що коригує поведінку там, де формальне право не встигає за технологічними змінами або де правове регулювання має прогалини. Саме цифрове середовище посилює значення таких цінностей, як гідність і справедливість, оскільки комунікація та обіг інформації відбуваються швидко, масово й часто без безпосереднього соціального контролю.

Як підкреслює О. П. Дзьобань, паралельно із соціально-економічними та політичними перетвореннями, притаманними інформаційному суспільству, відбувається перегляд і переосмислення духовних орієнтирів, а також становлення якісно нових моральних засад [5, с. 188]. Цифровізація змінює ціннісну матерію права, адже нові моральні стандарти, серед яких приватність, автономія, відповідальність за інформаційні дії, межі допустимого втручання поступово трансформуються у правові принципи та критерії легітимності регулювання. Відтак ефективність правового забезпечення цифрових прав людини залежить від узгодженості норм із оновленими моральними очікуваннями суспільства.

Як обґрунтовано наголошує Н. М. Оніщенко, рівень і стан правосвідомості здатні істотно зумовлювати часткову або навіть повну непрацездатність законодавчих приписів, що безпосередньо пов'язано з тим, як суб'єкти сприймають право. Дослідниця комплексно розкриває поняття, зміст, сутнісні характеристики та підходи до тлумачення категорії сприйняття права, трактуючи її як сукупність емоційно-вольових компонентів, що проявляються у розвитку та життєдіяльності особи [6, с. 21].

Для теорії права це означає, що ефективність норми визначається формальною якістю, а також рівнем легітимації в масовій та професійній свідомості, адже без внутрішнього прийняття права адресатами навіть коректно сформульований припис не набуває реальної регулятивної сили. У цифровому середовищі ця залежність посилюється, адже швидкість комунікацій формує уявлення про допустиме швидше, ніж реагує законодавець, тому ключовим стає цілеспрямоване формування правової культури сприйняття цифрових прав і меж відповідальності.

Упровадження у масову свідомість орієнтирів правових цінностей, окреслення реалістичних шляхів і позитивних перспектив удосконалення правової системи України, а також налагодження взаємодії держави й громадян на основі дієвого застосування правових норм і цінностей сприяють становленню соціально активної громадянської позиції та правової самоідентифікації. Водночас, у сучасних українських реаліях як значна частина пересічних громадян, так і молодь нерідко виявляють низький інтерес до політичних процесів і не демонструють достатнього рівня правосвідомості. На це вказують результати соціологічного дослідження, автори якого зазначають, що помітна частина молодих людей не зацікавлена політичними та правовими питаннями, тоді як у старшого покоління часто наявні сформовані переконання, які складно змінюються. За таких умов молодь стає більш вразливою до впливу агітаційних практик, особливо з урахуванням застосування новітніх технологій [7, с. 55]. У контексті цифровізації ця проблема набуває

особливої гостроти, адже низька правова залученість поєднується з алгоритмічно підсиленими інформаційними впливами, що формують політичні установки швидше, ніж спрацьовують правові запобіжники. Тому забезпечення правової самоідентифікації слід розглядати як елемент демократичної стійкості через розвиток інструментів критичного сприйняття інформації, прозорості онлайн-агітації та підвищення юридичної відповідальності суб'єктів, які використовують цифрові технології для маніпулятивного впливу.

Доцільно підтримати позицію А.О. Горденюк, яка звертає увагу, що в українському правопорядку виникають і розвиваються такі суспільні відносини, що раніше не потребували спеціальної юридичної регламентації, адже їх учасники взаємодіють у віртуальному середовищі. Належне врегулювання подібних відносин об'єктивно вимагає оновлення значної кількості правових процедур у межах чинного права. Йдеться, зокрема, про питання ідентифікації особи як суб'єкта права, особливості реалізації прав людини в цифровому просторі, функціонування фінансових цифрових технологій, використання та правовий режим баз даних, визначення змісту поняття «віртуальна річ», встановлення її творців тощо [8, с. 30].

Це відображає перехід від регулювання матеріальних соціальних зв'язків до регулювання відносин, що опосередковуються кодом, платформами та даними, де традиційні юридичні конструкції такі як суб'єкт, об'єкт, воля, доказ потребують переосмислення. Відтак ключовим стає принцип технологічної нейтральності права у поєднанні з процедурною модернізацією. Держава має забезпечити надійні механізми цифрової ідентифікації, доказування та захисту прав, не зводячи регулювання до опису конкретних технологій, які швидко змінюються.

Правосвідомість як особлива форма суспільної свідомості становить пізнавально-оцінювальне ставлення людей до права. І це стосується як до його історичних проявів, так і до чинного законодавства, стану законності, практик правосуддя. Вона відображає розуміння об'єктивної потреби у праві в сучасному соціумі, усвідомлення його суспільної ролі та зв'язок із базовими ідеалами – справедливістю, свободою, природними й невідчужуваними правами людини. У цьому контексті ключовим завданням правового впорядкування сфери цифрових технологій є створення оновленого регулятивного середовища, здатного забезпечити сприятливі правові умови для появи та розвитку інноваційної діяльності в Україні [9, с. 32].

В умовах інтенсивної цифровізації правосвідомість трансформується процедурно. Право все частіше сприймається через призму цифрових сервісів, платформ і алгоритмічних правил користування, які фактично конкурують із традиційними джерелами права за регулятивний вплив.

Отже, виходячи з вищенаведеного, можемо констатувати, що до особливостей трансформації правосвідомості в умовах інтенсивної цифровізації суспільства належать такі: 1) режим гібридної нормативності – сутність трансформації полягає в тому, що регулятивний вплив на поведінку людини здійснюється і через юридичні приписи держави, і через технологічні норми – алгоритмічні обмеження, політики модерації та користування. Значення цієї особливості в тому, що правосвідомість починає співвідносити належне і з законом, і з тим, як дозволяє система, що змінює критерії правомірності та потребує доктринального узгодження меж цифрової приватної влади з принципом верховенства права; 2) інтерфейсно-опосередковане сприйняття права – право дедалі частіше переживається як практичний результат взаємодії з інтерфейсом (автоматична перевірка, цифрова черга, шаблонне рішення). Значення у зсуві правосвідомості від абстрактного знання норм до оцінки процедурної справедливості цифрового процесу. Незрозумілий або непрозорий сервіс здатен девальвувати легітимність права навіть за формальної законності; 3) алгоритмічна медіація правових знань – цифрові канали комунікації формують правові уявлення через ранжування, рекомендації, маніпулятивні практики, що породжує конкурентні тлумачення допустимого й справедливого. Значення полягає у тому, що правосвідомість стає вразливою до інформаційних атак і дезінформації, а отже стабільність правопорядку дедалі більше залежить від якості правової комунікації, цифрової просвіти та стандартів відповідальної онлайн-публічності; 4) дифузія суб'єкта та делегування відповідальності системі – автоматизація й мережеві взаємодії розмивають у свідомості зв'язок між дією, наміром, виною та наслідком. З'являється психологічна схильність пояснювати рішення налаштуваннями або автоматичною помилкою. Знижується персональна й інституційна відповідальність, а отже необхідні чіткі стандарти підзвітності за автоматизовані рішення та їх правові наслідки; 5) конкуренція цінностей у правосвідомості – цифровізація посилює зіткнення правових цінностей, оскільки практики контролю й безпеки часто подаються як необхідні, тоді як приватність і автономія – як вторинні. Правосвідомість формує нові критерії легітимності регулювання. Ефективність технології не може замінювати правову обгрунтованість, пропорційність та повагу до гідності, і саме це має

стати методологічною віссю для оцінки цифрових політик; 6) зміщення довіри від права до технології (ризик технократичної легітимації та цифрового патерналізму) – наявна загроза підміни верховенства права верховенством інструменту. Правосвідомість може толерувати непрозорі практики заради швидкості й зручності, тому доктринально важливо закріпити пріоритет процедурної справедливості, пояснюваності та права на оскарження; 7) переосмислення юридичних категорій (законність, відповідальність, правомірність) у цифрових ситуаціях – дефекти правосвідомості виникають через викривлене наповнення ключових категорій; отже теорія права має запропонувати критерії їх сучасного тлумачення з урахуванням даних, алгоритмів і платформної нормативності; 8) формування цифрової правової зрілості як нової якості правосвідомості – ключовою позитивною особливістю трансформації є поява запиту на компетентність, тобто уміння розпізнавати приховану нормативність цифрових систем, критично оцінювати автоматизовані рішення, вимагати обґрунтування та захищати права в середовищі даних. Правова соціалізація має еволюціонувати від трансляції норм до формування навичок правового мислення в цифрових аспектах (приватність, алгоритмічна справедливість, цифрові докази, оскарження).

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що інтенсивна цифровізація є чинником, який безпосередньо змінює спосіб існування правових смислів у суспільстві. Трансформація правосвідомості в цифрову епоху проявляється як багатовекторний процес, у якому одночасно посилюються інструментальні можливості реалізації прав і загострюються ризики девальвації юридичних процедур, підміни правових норм технологічними правилами та фрагментації уявлень про справедливість. У результаті правосвідомість дедалі частіше формується на перетині державного права, платформної нормативності, мережевих соціальних очікувань і алгоритмічних рішень, що потребує від теорії права нових моделей пояснення та оцінювання.

Отже, зміни в правосвідомості за умов стрімкої цифровізації слід розглядати як природну реакцію суспільства на те, що ми інакше спілкуємося, інакше отримуємо інформацію, інакше взаємодіємо з державою та приватними сервісами, а також дедалі частіше стикаємося з контролем і рішеннями, які ухвалюються або підтримуються цифровими системами. Водночас такі зміни можуть бути корисними лише за однієї принципової умови, а саме коли технології мають служити праву й людині, а не підміняти правові принципи логікою про технічну систему. Саме тому ключовим орієнтиром для науки і практики є створення таких правових правил і суспільних звичок, які роблять регулювання зрозумілим і передбачуваним, не допускають непрозорих або дискримінаційних алгоритмічних рішень, забезпечують реальний і доступний захист прав, а також підтримують довіру до права як до головного регулятора суспільних відносин, а не як до додатка до технологічних платформ.

Список використаних джерел:

1. Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понят. слов. Київ: МАУП, 2005. 560 с.

2. Жидовцева О. А. Особливості професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2013. 217 с.

3. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. Київ: Либідь, 2003. 320 с.

4. Макеєва О.М., Шарко А.М. Правосвідомість і правова культура в умовах інформаційного суспільства. Specialized and multidisciplinary scientific researches. Volume 5. December 11, 2020. Amsterdam, The Netherland. С. 110–112.

5. Дзьобань О.П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади: монографія. Харків: Майдан, 2013. 360 с.

6. Оніщенко Н. Інформаційно-правовий простір: проблеми формування, розвитку, аналіз позитивних і негативних впливів на правосвідомість суспільства та особистості. *Віче*. 2012. № 17. С. 20–23.

7. Сопілко І.М., Папахчян Т.Р. Особливості правосвідомості молоді як суб'єктів виборчого процесу на прикладі опитування студентів ЮФ НАУ. *Наукові праці Національного авіаційного університету.* Серія: Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2019. № 1(50). С. 54–60. DOI: https://doi.org/ 10.18372/2307-9061.50.13572

8. Горденюк А.О. Проблема правового регулювання приватноправових відносин в умовах їх віртуалізації. Форум права. 2018. № 2. С. 27–36.

9. Тичиніна А.С. Правосвідомість у цифровому суспільстві. *Економіка. Фінанси. Право.* 2020. № 11. С. 30–33.

УДК 343.35:347.78
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.42

ТКАЧЕНКО І.М., КРИШЕВИЧ О.В.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ НА БУДІВНИЦТВІ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF SAFETY REGULATIONS DURING THE PERFORMANCE OF HIGH-RISK WORKS IN CONSTRUCTION: QUALIFICATION ISSUES

У статті здійснено комплексний аналіз кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на будівництві, передбаченої статтею 272 КК України. Визначено об'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони кримінального правопорушення, особливості суб'єкта та причинно-наслідковий зв'язок між діянням і наслідками. Розглянуто проблемні аспекти правозастосування, пов'язані з нечіткістю нормативного визначення поняття «роботи з підвищеною небезпекою», складністю встановлення причинного зв'язку між порушенням правил і наслідками, а також труднощами у доведенні вини суб'єкта правопорушення. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства з метою підвищення ефективності кримінально-правового захисту у сфері безпеки будівельних робіт. Запропоновано напрями вдосконалення кримінально-правового регулювання, що сприятиме зменшенню кількості правових колізій, посиленню відповідальності у сфері охорони праці та формуванню культури безпеки у будівництві. Зроблено висновок, що ефективна реалізація норм кримінального права у цій сфері можлива лише за умови належної правової конкретизації, підвищення рівня правосвідомості працівників і роботодавців та посилення контролю за дотриманням вимог безпеки у процесі будівництва.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, потерпілий, суспільно-небезпечне діяння, порушення правил безпеки, роботи з підвищеною небезпекою, виконання робіт, безпека виробництва, необережність, покарання.*

The article presents a comprehensive analysis of criminal liability for violations of safety rules during the performance of high-risk construction work as defined by Article 272 of the Criminal Code of Ukraine. It identifies the object, objective and subjective elements of the crime, the characteristics of the offender, and the causal relationship between the act and its consequences. The paper examines problematic aspects of law enforcement related to the ambiguity of the legal definition of "high-risk work," the complexity of establishing causation between safety violations and resulting harm, and the challenges in proving the offender's guilt. The necessity of improving legislation to enhance the effectiveness of criminal law protection in the field of construction safety is substantiated. Directions for improving criminal law regulation are proposed to reduce legal inconsistencies, strengthen liability in the field of occupational safety, and promote a culture of safety in construction. It is concluded that the effective implementation of criminal law provisions in this area is possible only through proper legal clarification, an increased level of legal awareness among workers and employers, and strengthened oversight of compliance with safety requirements during construction activities.

© ТКАЧЕНКО І.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права (Національна академія внутрішніх справ) ORCID: 0000-0002-0144-0708

© КРИШЕВИЧ О.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права (Національна академія внутрішніх справ) ORCID: 0000-0001-6136-8106

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Key words: *criminal liability, victim, socially dangerous act, violation of safety regulations, high-risk works, performance of works, industrial safety, negligence, punishment.*

Вступ. Проблема кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у будівельній сфері набуває особливої актуальності в умовах зростання обсягів будівництва та техногенного навантаження. Незважаючи на наявність чітких норм охорони праці, реальна практика засвідчує низький рівень кримінального переслідування за ст. 272 КК України. Основними труднощами є складність доведення причинного зв'язку між порушенням правил безпеки і суспільно-небезпечними наслідками, визначення суб'єкта кримінального правопорушення та обсягу обов'язків осіб, відповідальних за дотримання вимог безпеки. Недостатня узгодженість кримінальних і трудових норм створює умови для неправильної кваліфікації діянь, що своєю чергою знижує ефективність кримінально-правового захисту у сфері безпеки праці. Вирішення цих проблем вимагає глибокого аналізу чинного законодавства, судової практики та напрацювання механізмів удосконалення правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям для формування основних положень кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на будівництві стали праці вчених, зокрема: О. О. Бахуринської, С. В. Бабаніна, О. О. Дудорова, Г. С. Крайника, Г. В. Круглюка, М. П. Куцевич, Р. О. Мовчана, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, А. А. Павловської, О. О. Пащенко, О. С. Яланського та інших.

Постановка завдання. Метою статті є визначення проблемних аспектів кваліфікації порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на будівництві та формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства й правозастосовної практики у сфері безпеки будівництва.

Результати дослідження. Безпека праці у будівельній галузі є однією з ключових умов захисту життя та здоров'я людини, оскільки порушення встановлених правил безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою призводить до значних суспільно небезпечних наслідків – нещасних випадків, травмування чи загибелі працівників.

Питання кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою має комплексний характер, оскільки охоплює не лише правовий, а й соціально-економічний та технічний аспекти. У сучасних умовах будівництво характеризується високим рівнем механізації, використанням новітніх технологій та матеріалів, що з одного боку підвищує ефективність праці, але з іншого – посилює ризики для життя та здоров'я працівників. Саме тому кримінально-правове забезпечення безпеки виробництва має бути спрямоване не лише на покарання за наслідками порушення, а й на попередження небезпечних ситуацій. Такий підхід вимагає чіткого розуміння змісту кримінально-правових заборон і меж відповідальності за їх недотримання.

Розділом X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва» Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначено кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, яка передбачена ст. 272 КК України. Так, відповідно до цієї норми кримінальній відповідальності підлягають особи, які зобов'язані дотримуватися правила безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві, якщо вони своїми діями чи бездіяльністю порушили вказані правила і це порушення створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого [1].

Необхідно окреслили, що *роботи з підвищеною небезпекою* – це роботи в умовах впливу небезпечних факторів, важкості та напруженості режиму служби, пов'язані з обслуговуванням, управлінням, експлуатацією, застосуванням машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, військової техніки та інших матеріально-технічних засобів, а також із виготовлення обладнання військового (спеціального) призначення, що характеризується підвищеним ступенем ризику виникнення аварій, пожеж, загрози життю, заподіяння шкоди здоров'ю, майну, довкіллю [2]. Важливе значення має характер робіт і правил, які порушуються та стосуються певних видів. А саме, *роботи з підвищеною небезпекою* – містять підвищену вірогідність спричинення шкоди потерпілим, виконання яких урегульовано спеціальними правилами (газонебезпечні, підземні роботи на шахтах та рудниках, водолазні, гірські, будівельні, електромонтажні, електрозварювальні та інші роботи, в процесі здійснення яких виникає підвищена небезпека для життя і здоров'я людини). Відповідно до абз. 5 ст. 33 Закону України «Про охорону праці»

перелік робіт з підвищеною небезпекою затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з нагляду за охороною праці [3]. Повний перелік затверджено Наказом державного комітету з нагляду за охороною праці від 26.01.2005 р. № 15. Роботодавець, керуючись цим Переліком, зобов'язаний затвердити своїм розпорядженням список небезпечних робіт, існуючих на виробництві. Крім того, у внутрішніх інструкціях компаній повинен міститися регламент видачі допусків-нарядів, правила і вимоги ведення робіт для працюючого персоналу. Єдиний документ, в якому прописують процедуру документального оформлення підвищеннебезпечних робіт і її особливості, це Положення, а відповідальність за його складання (включаючи подальше узгодження його проекту) є інженер охорони праці, який розробляючи проект Положення бере до уваги: форми; профільні стандарти; нормативи; вимоги регулюючих і контролюючих органів. Але на сьогоднішній день єдина форма наряду, яку використовували б на всіх підприємствах, не існує. Емпірично встановлено, що найбільш уживаними є близько десяти форм допусків-нарядів для окремих видів робіт (наприклад, на здійснення вогневих робіт, робіт з підйомником і т.д.) [4]. Інший перелік видів робіт підвищеної небезпеки прийнятий постановою Кабінету Міністрів України № 1107 від 26.10.2011 р., роботи поділених на дві групи (А і Б) та застосовується для надання дозволів на виконання робіт із підвищеною небезпекою та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки [5].

Таким чином, у правозастосовній діяльності виникають труднощі з визначенням об'єкта посягання, обсягу обов'язків осіб, відповідальних за дотримання вимог безпеки, та критеріїв оцінки причинного зв'язку між діянням і наслідками. Водночас практика засвідчує, що кримінальне переслідування у цій сфері не завжди застосовується. У більшості випадків наслідки порушень обмежуються дисциплінарними або адміністративними санкціями, навіть коли фактично існувала загроза життю чи здоров'ю працівників. Це зумовлено складністю доведення причинно-наслідкового зв'язку між недотриманням правил безпеки та конкретними наслідками, а також необхідністю експертної оцінки технічних аспектів правопорушення.

З огляду на специфіку будівельного процесу, який включає різні стадії від проектування до введення об'єкта в експлуатацію, – кримінальна відповідальність може наставати на будь-якому етапі, якщо порушення правил безпеки створило реальну загрозу життю або здоров'ю людей. Водночас відсутність єдиних підходів до оцінки небезпечності певних робіт та ступеня ризику часто призводить до неоднакової судової практики. У деяких випадках навіть тяжкі наслідки кваліфікуються за іншими статтями, зокрема як службова недбалість або порушення трудових правил, що знижує ефективність кримінально-правового захисту у сфері будівництва.

Розглядаючи об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України А. А. Павловська та Г. В. Круглюк у своєму дослідженні наголошують, що під загальним об'єктом слід розуміти суспільні відносини, які знаходяться під охороною закону про кримінальну відповідальність України та які порушуються або можуть порушуватися внаслідок вчинення суспільно-небезпечного діяння. Такий підхід дозволяє оцінювати не лише фактичний наслідок порушення, а й потенційну загрозу, що виникає внаслідок недбалості або неналежного виконання обов'язків.

При цьому родовий об'єкт має більш вузьке значення – це конкретна група суспільних відносин, які є однорідними за своєю значущістю та охороняються єдиним комплексом кримінально-правових норм. Автори зауважують, родовий об'єкт суспільно-небезпечного діяння найчастіше зазначається у назві розділу Особливої частини КК України, оскільки кримінальні правопорушення в КК класифіковані за певною системою, а розділи Особливої частини формуються, виходячи з єдиного родового об'єкта окремих груп кримінальних правопорушень, що є тотожними за своєю суспільною значущістю. Наприклад, розділ X названо «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва», родовим об'єктом якого, виступають саме ті суспільні відносини, тобто такий їх стан, який забезпечує безпосередньо безпеку виробництва. Отже, родовий об'єкт кримінального правопорушення має головним чином правозастосовне значення, адже в кожному конкретному випадку вчинення кримінального правопорушення необхідно встановити групу суспільних відносин, яким це суспільно-небезпечне діяння заподіює шкоду або ставить під загрозу її заподіяння, а потім вже безпосередньо конкретизувати кримінально-правову норму [6, с. 4].

Тому, на нашу думку, необхідно чітко диференціювати загальний та родовий об'єкт, що забезпечує правильну кваліфікацію та уникнення ситуацій, коли порушення загальних правил охорони праці помилково кваліфікують як порушення спеціальних норм безпеки, або навпаки.

Що стосується *потерпілих,* то можуть бути будь-які особи: як учасники виробничого процесу (робітники і службовці підприємства, де виконуються роботи з підвищеною небезпекою), так і інші особи, включаючи тих, що не мають ніякого відношення до такого виробництва. Зокрема, при дослідженні кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки під час виконанні робіт з підвищеною безпекою науковець Крайник Г.С. окреслив коло потерпілих: 1) працівники виробництва, де проводяться роботи з підвищеною небезпекою; 2) люди, які не працюють безпосередньо на виробництві, але які прирівнюються до таких і на яких поширюється режим безпеки у зв'язку з їх правомірним перебуванням на виробництві: тимчасові працівники виробництва, студенти вищих навчальних закладів та профтеучилищ, учні шкіл, які проходять виробничу практику під керівництвом технічного персоналу підприємства та будь-які інші особи, які правомірно перебувають на території підприємства; 3) сторонні щодо виробництва особи, захист яких передбачено режимом безпеки виробництва [7, с. 43].

Говорячи про склад даного кримінального правопорушення, варто звернути увагу й на об'єктивну сторону даного кримінального правопорушення, яка може проявлятися як у дії, так і у бездіяльності. Наприклад, небезпечні роботи можуть бути виконані без належного технічного огляду обладнання, без проведення інструктажу або за відсутності засобів страхування. Бездіяльність проявляється у неналежній організації нагляду, формальному підписанні актів перевірки чи відсутності контролю за виконанням вимог охорони праці. Таким чином, кримінальне правопорушення може бути як результатом активного порушення, так і наслідком службової пасивності.

Особливу складність становить визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. У будівництві відповідальність за дотримання правил безпеки часто розподілена між кількома особами: замовником, генеральним підрядником, керівником робіт, майстром чи безпосереднім виконавцем. Наявність багаторівневої системи управління ускладнює встановлення конкретного кола осіб, які реально зобов'язані були забезпечити безпечні умови праці. Саме це нерідко стає причиною уникнення кримінальної відповідальності. Судова практика свідчить, що притягнення до відповідальності можливе лише тоді, коли доведено, що особа мала реальні повноваження і можливість запобігти порушенню, але свідомо чи через недбалість цього не зробила. Також, не можуть відповідати за порушення вимог законодавства за ст. 271 КК України працівники, які не мають повноважень посадових осіб. У певних випадках відповідальність таких працівників настає за статтями, які стосуються злочинів проти життя та здоров'я особи (ст. ст. 119, 128 КК України).

Не менш важливим є питання суб'єктивної сторони, адже порушення правил безпеки у більшості випадків вчиняються з необережності. Винна особа зазвичай не має наміру заподіяти шкоду, але легковажно розраховує, що небезпечні наслідки не настануть, або не усвідомлює можливості їх виникнення. Цей аспект створює додаткові труднощі для кваліфікації, оскільки розмежування між кримінально протиправною самовпевненістю, недбалістю та простою технічною помилкою є доволі проблемним питанням і потребує ретельного аналізу всіх обставин справи.

Джерелом розуміння сутності складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 272 КК України, є судова практика. Її аналіз дозволяє виявити типові помилки у кваліфікації дій, при розмежуванні кримінальної та адміністративної відповідальності, тлумаченні понять «роботи з підвищеною небезпекою» та «порушення правил безпеки». Судові рішення демонструють, що у багатьох випадках відсутність належної конкретизації порушеного правила стає підставою для виправдувальних вироків або перекваліфікації діяння, саме практика судів дозволяє оцінити ефективність кримінально-правових норм не лише формально, а й у реальному механізмі їх дії.

Додаткові труднощі виникають при розмежуванні статтей 271 і 272 КК України, оскільки перша норма встановлює відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці, тоді як друга – за порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою. За дослідженнями О.О. Дудорова та Р. О. Мовчана, стаття 271 КК України охоплює порушення загальних правил охорони праці, тобто таких норм, які поширюються на всі галузі та види виробництва, стосуються всіх працівників і гарантують безпеку осіб, так чи інакше залучених до виробничого процесу. Водночас порушення спеціальних правил безпеки, що стосуються виконання робіт із підвищеною небезпекою, регулюються іншими нормами – статтями 272-275 КК України. До них відносяться роботи на вибухонебезпечних підприємствах або цехах, порушення правил ядерної та радіаційної безпеки, недотримання вимог щодо безпечного використання промислової продукції або експлуатації будівель і споруд. На думку авторів, неврахування бланкетного характеру диспозицій цих статей, їх співвідношення у сукупності та відсутність чіткої конкретизації

обвинувачення може призвести до неправильної кваліфікації дій особи, коли порушення загальних правил охорони праці помилково тлумачать як порушення спеціальних правил або навпаки. Тобто для коректного застосування норм КК України необхідне чітке визначення характеру робіт, їхньої небезпечності та конкретного складу порушення, що дозволяє уникнути юридичних колізій і забезпечити адекватне реагування на правопорушення [8, с. 117].

Дана позиція підкреслює важливість диференціації між загальними та спеціальними нормами охорони праці. Для правозастосовної практики це означає, що прокурор та суд повинні уважно аналізувати, до якої категорії належить конкретне порушення, а також перевіряти, чи є достатні докази створення реальної загрози життю або здоров'ю, перш ніж кваліфікувати діяння за ст. 272–275 КК України.

Стаття 272 КК України не містить чіткого переліку правил безпеки, порушення яких тягне кримінальну відповідальність. Такі правила містяться у законодавчих, підзаконних та міжнародних нормативних актах, що діють на території України, і вони повинні забезпечувати безпечне виконання робіт із підвищеною небезпекою. Ці правила мають гарантувати безпеку працівників: у разі повного та належного дотримання норм не повинно виникати загрози загибелі людей або тяжких наслідків. Отже, для законного притягнення особи до відповідальності необхідно чітко встановити, яке саме правило було порушено та в чому полягало це порушення. Неприпустимо застосовувати ст. 272 КК України, якщо немає конкретики щодо порушеної норми та механізму її недотримання. Такий підхід підкреслює важливість детальної конкретизації обвинувачення, об'єктивної оцінки виконання правил та ролі посадових осіб у створенні ризикової ситуації [9, с. 179]. Наприклад, залучення директором підприємства для виконання робіт з підвищеною небезпекою особи, яка не є штатним працівником, а працює на підставі договору підряду, не звільняє директора від кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки цим підрядником під час виконання ним робіт (ст. 272 КК), якщо він не мав відповідних дозволів на виконання робіт із підвищеною небезпекою, не пройшов спеціального навчання й перевірки знань та медичного огляду.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що ефективність кримінально-правового регулювання у сфері безпеки будівельних робіт та інших видів діяльності з підвищеною небезпекою значною мірою залежить від чіткості законодавчого визначення складу кримінального правопорушення, а також від узгодженості кримінальних та адміністративно-трудових норм. На сьогодні спостерігаються певні прогалини: недостатня конкретизація переліку робіт із підвищеною небезпекою, неоднакове трактування понять "загроза життю чи здоров'ю" у судовій практиці та складності встановлення причинного зв'язку між порушенням правил і наслідками. Одним із перспективних напрямів вдосконалення є конкретизація переліку небезпечних робіт у нормативних актах. Зокрема, законодавчо можна визначити категорії робіт, що потребують обов'язкового застосування спеціальних правил безпеки, а також вимоги до посадових осіб, які відповідають за контроль дотримання цих правил. Це дозволить зменшити кількість спорів у суді щодо віднесення конкретного діяння до сфери дії ст. 272 КК України.

Також доцільним є впровадження єдиної методики оцінки ступеня ризику, що створює об'єктивну основу для кваліфікації дій як кримінально караних.

Іншим важливим напрямом є посилення відповідальності за колективні порушення правил безпеки. На великих будівельних майданчиках чи промислових підприємствах небезпечні наслідки часто є результатом дій або бездіяльності кількох посадових осіб. У таких випадках доцільно передбачити механізми розподілу кримінальної відповідальності за ступенем вини та повноважень, що дозволить більш справедливо кваліфікувати співучасть і уникнути уникнення покарання через формальні прогалини.

Не менш важливим є підвищення ролі технічних експертиз у кримінальних провадженнях. Для визначення причинного зв'язку між порушенням правил безпеки та настанням шкоди необхідне залучення спеціалістів у сфері будівництва, промислової безпеки та охорони праці. Встановлення конкретних технічних фактів дозволяє суду більш об'єктивно оцінити обставини справи та прийняти рішення, що відповідає принципам справедливості та законності.

Крім того, ефективність застосування ст. 272 КК України підвищується через гармонізацію кримінальних і трудових норм. Наявність чітких правил трудового законодавства, порядку проведення інструктажів, контролю за виконанням робіт з підвищеною небезпекою та процедур реагування на порушення створює передумови для належного правового регулювання. У поєднанні з кримінально-правовими санкціями це дозволяє формувати культуру відповідальності серед працівників та керівників.

Необхідним заходом також є підвищення правової культури та професійної підготовки осіб, відповідальних за безпеку виробництва, що включає регулярні навчання, перевірку знань, практичні тренінги та сертифікацію. Як зазначає Бабанін С. В., така профілактична робота не лише запобігає порушенням, а й забезпечує надійну доказову базу у випадках кримінального переслідування.

Тому, комплексне вдосконалення кримінально-правового регулювання у сфері робіт із підвищеною небезпекою включає: конкретизацію переліку робіт та небезпечних операцій у законодавстві; впровадження методик оцінки ризику та стандартизованих процедур контролю; розмежування відповідальності між суб'єктами та встановлення механізму співучасті; підвищення ролі технічних експертиз у судових справах; гармонізацію кримінальних і трудових норм; підготовку та підвищення кваліфікації посадових осіб, відповідальних за безпеку; організаційно-технічні превентивні заходи та внутрішній контроль, що зменшують ризик правопорушень.

Таким чином, порушення вимог законодавства про охорону праці на виробництві може мати місце не тільки на підприємстві або в установі, які проводять діяльність, пов'язану безпосередньо зі створенням продукції, але й там, де будь-яка діяльність підприємства ведеться із застосуванням праці людини. Отже, з характеру робіт із підвищеною небезпекою слідує, що за звичайного перебігу обставин уже створюється певна загроза для оточуючих, яка досить часто є реальною, тому, за такі дії КК України встановлюється кримінальна відповідальність, а тяжкість покарання залежить від ступеня суспільної небезпечності наслідків, створених відповідними діями певної категорії працівників. Відповідно, слід чітко диференціювати настання наслідків щодо їх тяжкості, точно визначати кількісну майнової шкоди, що може бути заподіяна таким злочином, та притягати до кримінальної відповідальності лише з урахуванням усіх вищезазначених факторів. У діях особи, яка знає про відсутність чинного дозволу на виконання робіт з підвищеною небезпекою та про те, що працівники підприємства не пройшли навчання і перевірку знань із питань охорони праці щодо виконання робіт підвищеної небезпеки та їх інструктажу, і допускає цих працівників до виконання підрядних робіт підвищеної небезпеки, що спричинило загибель людини, є склад кримінального правопорушення,передбаченого ч. 2 ст. 272 КК.

Висновки. Дослідження кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, передбаченої статтею 272 КК України, свідчить про низку специфічних проблем у правозастосуванні та законодавчому регулюванні. Як зазначають О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан, ключовим є розмежування порушень загальних правил охорони праці та спеціальних норм безпеки, оскільки неврахування бланкетного характеру статей КК та недостатня конкретизація обвинувачення можуть призводити до неправильної кваліфікації дій.

Але враховуючи точку зору А. А. Павловської та Г. В. Круглюка дозволяє глибше зрозуміти значення загального та родового об'єкта кримінального правопорушення: родовий об'єкт визначає групу суспільних відносин, що забезпечують безпеку виробництва, і має безпосереднє правозастосовне значення при кваліфікації конкретного діяння.

У підсумку, вдосконалення кримінально-правового регулювання у сфері робіт з підвищеною небезпекою потребує комплексного підходу, який поєднує: законодавчу конкретизацію переліку небезпечних робіт, гармонізацію кримінальних і трудових норм, розвиток системи профілактики та контролю, а також активне використання технічних експертиз. Реалізація цих заходів дозволить забезпечити ефективний захист життя і здоров'я працівників, підвищити рівень безпеки виробництва та мінімізувати ризик неправильної кваліфікації кримінальних правопорушень у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. Наказ Центрального Управління СБУ «Положення про порядок проведення навчання з питань охорони праці та безпечного ведення робіт співробітників і розробку інструкцій в Службі безпеки України» від 07.12.2021 р. № 424. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-22#Text.

3. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 р. № 2694-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text.

4. Наказ державного комітету України з нагляду за охороною праці «Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці

та Переліку робіт з підвищеною небезпекою» від 26.01.2005 р. № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05#Text.

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки» від 26.10.2011 р. № 1107. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107-2011-%D0%BF#Text.

6. Павловська А. А., Круглюк Г. В. Проблемні питання щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою». Академічні візії, (26). URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/829.

7. Крайник Г.С. Питання щодо потерпілого від злочину, передбаченого статтею 272 Кримінального кодексу України. Вісник прокуратури. 2007. С. 43–48.

8. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Судова практика у справах про кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва: проблеми правового аналізу. Юридичний науковий та електронний журнал. 2022. № 2. С. 116–122. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/26.

9. Бабанін С. В. Діяння як ознака порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 3. С. 177–180. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/518313.pdf.

УДК 343.9.02(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.43

ФЕДОСОВА О.В.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ

IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR COMBATING ORGANIZED CRIME IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE STATE STRATEGY

Публікація актуалізує правові аспекти протидії організованій злочинності. У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю в Україні. Висвітлено проблеми, що потребують вирішення на законодавчому рівні. Запропоновано шляхи удосконалення законодавства щодо правової визначеності системи органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, а також законодавчого закріплення їх повноважень. Особливу увагу приділено оцінці ефективності чинного Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та обґрунтуванню потреби його системного оновлення. Зазначено, що згідно діючого законодавства, систему державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, становлять: спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю державні органи та державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій. На підставі критичного аналізу Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2020 р.) і Плану заходів з її реалізації визначено ключові напрями інституційної модернізації, зокрема запровадження нової моделі системи органів, що здійснюють, забезпечують або сприяють протидії організованим злочинним формуванням. Запропоновано здійснити приведення норм Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» до вимог Стратегії боротьби з організованою злочинністю, в частині зміни статті 5 зазначеного Закону визначити іншу систему органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю і яка б передбачала розподіл цих державних органів за трьома напрямами: основною функцією яких є боротьба з організованою злочинністю; органи, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій; органи, що сприяють боротьбі з організованою злочинністю. Доведено необхідність законодавчого закріплення повноважень спеціалізованих підрозділів та усунення існуючих колізій правового регулювання.

Ключові слова: *організована злочинність, протидія, державна стратегія, законодавство України, інституційне забезпечення, уповноважені органи, взаємодія, кримінальна політика, повноваження, координація.*

The publication updates the legal aspects of combating organized crime. The article provides a comprehensive analysis of the current state of regulatory and legal support for combating organized crime in Ukraine. It highlights problems that need to be resolved at the legislative level. It proposes ways to improve the legislation regarding the legal

© ФЕДОСОВА О.В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем правового забезпечення діяльності поліції та протидії злочинності (Харківський національний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-5577-8333

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

certainty of the system of bodies combating organized crime, as well as the legislative consolidation of their powers. Particular attention is paid to assessing the effectiveness of the current Law of Ukraine «On Organizational and Legal Foundations of Combating Organized Crime» and substantiating the need for its systematic update. It is noted that, according to the current legislation, the system of state bodies combating organized crime consists of: state bodies specially created to combat organized crime and state bodies participating in the fight against organized crime within the framework of performing other basic functions assigned to them. Based on a critical analysis of the Strategy for Combating Organized Crime (2020) and the Action Plan for its implementation, key areas of institutional modernization have been identified, in particular, the introduction of a new model of the system of bodies that carry out, ensure or facilitate the counteraction to organized criminal groups. It is proposed to bring the norms of the Law of Ukraine «On the Organizational and Legal Foundations of Combating Organized Crime» into line with the requirements of the Strategy for Combating Organized Crime, and in terms of amending Article 5 of the said Law, to provide for a different system of bodies combating organized crime, which would provide for the division of these state bodies into three areas: which main function is the fight against organized crime; bodies participating in the fight against organized crime within the framework of the performance of other main functions assigned to them; bodies contributing to the fight against organized crime. The need for legislative consolidation of the powers of specialized units and the elimination of existing conflicts of legal regulation is proven.

Keywords: *organized crime, counteraction, Strategy, legislation of Ukraine, institutional support, authorized bodies, interaction, criminal policy, powers, coordination.*

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть Україна послідовно вибудовує нормативно-правову систему, спрямовану на забезпечення національної безпеки та протидію криміногенним загрозам, зокрема організованій злочинності. У межах цієї діяльності сформовано комплекс правових актів, що визначають організаційно-правові засади функціонування державних інституцій у сфері кримінальної юстиції. У цьому контексті Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1126-р від 16 вересня 2020 року (далі – Стратегія) [1], надає імпульс до формування нової парадигми державної політики у сфері протидії організованим злочинним групам, орієнтованої на стандарти Європейського Союзу та концепцію SOCTA. Саме тому актуалізується питання відповідності чинного законодавства цілям Стратегії та необхідність його адаптації до сучасних викликів.

Мета дослідження полягає в аналізі стану нормативно-правового забезпечення протидії організованій злочинності в Україні, висвітленні проблем щодо правової визначеності системи органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю в сучасних умовах, та надання пропозицій щодо їх вирішення на законодавчому рівні.

Стан опрацювання проблематики. Важливо відмітити значну роль вчених в дослідженні питань протидії організованій злочинності зокрема таких як М. І. Ануфрієв, Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, В. С. Брукаль, В. М. Варцаба, О. В. Головкін, В. Л. Грохольський, О. М. Джужа, О. Ф. Долженков, О. Ф. Кобзарь, В. О. Коновалова, В. П. Корж, М. В. Корнієнко, В. І. Литвиненко, В. В. Мальцев, М. А. Погорецький, А. М. Подоляка, Б. В. Романюк, О. В. Ткаченко, Б. В. Щур та ін., які в своїх наукових роботах висвітлювали різні теоретичні, правові та організаційні аспекти боротьби з організованою злочинністю. Водночас потрібно зазначити, що наразі чимало науковців і практиків указують на те, що Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. № 3341-XII [2] не виконуються визначені в ньому завдання. Зокрема, М. В. Гребенюк зазначає, що «погіршення стану проблеми, пов'язаної з організованою злочинністю, насамперед, це наслідок дисбалансу нормативного забезпечення та відсутність стратегічного системного підходу на національному рівні. З огляду на комплексний характер організованої злочинності та погіршення криміногенної обстановки, впровадження комплексної системи боротьби з організованою злочинністю має бути одним із пріоритетних завдань сучасної державної безпеки» [3, с. 78-79]. У свою чергу О. І. Леун звертає увагу на те, що «необхідні зміни системи суб'єктів боротьби з організованою злочинністю з відповідним перерозподілом їх функцій. Кожен правоохоронний орган цієї системи у межах своєї компетенції повинен протидіяти організованій злочинності, тоді як Служба безпеки України, так само у межах своєї компетенції,

має боротися з організованою злочинністю, а також ураховувати потенційні загрози, спричинені організованою злочинністю (розвідувально-підривною діяльністю іноземних спецслужб, які використовують можливості організованої злочинності, проявами транснаціональної та іншої організованої злочинної діяльності, що становить загрозу державній безпеці України), з використанням контррозвідувальних форм і методів роботи» [4, с. 116–117].

У цьому зв'язку слід підтримати вчених, які вважають, що «удосконалення норм діючого законодавства дасть змогу налагодити ефективну взаємодію і координацію всередині національної правоохоронної складової сил безпеки та підвищить ефективність у сфері боротьби з організованою злочинністю в сучасних умовах» [5, с. 214].

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Стратегії боротьби з організованою злочинністю формування державної політики у зазначеній сфері передбачає впровадження в практику трьох етапної моделі формування державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, що базується на прикладі політики ЄС щодо боротьби з тяжкими злочинами та організованою злочинністю. Реалізація планується в три етапи. Перший етап – оцінка загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA Україна). Другий етап – визначення обмеженої кількості стратегічних цілей згідно з висновками проведеної оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA Україна) і розроблення комплексних планів заходів. Третій етап – виконання комплексних планів заходів. Ця Стратегія буде реалізовуватися протягом п'яти років з моменту її схвалення за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на утримання державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Така модель корелює з підходами Європолу, спрямованими на циклічну оцінку кримінальних загроз та визначення пріоритетних сфер діяльності правоохоронних органів ЄС, що підсилює її методологічну виваженість.

Одним із основних напрямів реалізації Стратегії визначено удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю. Так, відповідно до Стратегії реалізація цього напряму повинна здійснюватися шляхом внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» з урахуванням практики його застосування та необхідності подальшого вдосконалення, зокрема щодо оптимізації системи спеціально утворених державних органів для боротьби з організованою злочинністю, порядку взаємодії та координації державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, інформаційно-аналітичного забезпечення, форм і методів боротьби з організованими злочинними угрупованнями.

З урахуванням викладеного зазначимо, що Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» № 3341-XII від 30.06.1993 р. поряд із кримінальним, кримінальним процесуальним, оперативно-розшуковим, антикорупційним та іншим законодавством, є складовою частиною системи нормативно-правового забезпечення діяльності з протидії організованій злочинності [2]. Однак слід зазначити, що цей Закон, неодноразово змінюваний та доповнюваний (останні зміни та доповнення внесені Законом № 1150-IX від 28.01.2021), не може бути визнаний таким, що відповідає сучасним політичним, економічним та правоохоронним потребам у сфері боротьби з організованою злочинною діяльністю.

Серед основних напрямів удосконалення (оновлення) Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» доцільно виокремити такі: встановлення дієвої системи органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, а також законодавче визначення повноважень державних органів по боротьбі з організованою злочинністю.

Одним із основних напрямів реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р визначено, що формування ефективної системи інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю здійснюється з урахуванням утворення нових правоохоронних інституцій, функції яких щодо боротьби з організованою злочинністю необхідно розмежувати та конкретизувати [1]. Цей розподіл представлено наступним чином:

– державні органи, основною функцією яких є боротьба з організованою злочинністю (спеціально визначений підрозділ у структурі Національної поліції та оперативні підрозділи СБУ);

– державні органи, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій (органи/підрозділи Національної поліції та СБУ, крім зазначених у попередньому абзаці, органи прокуратури, органи державного фінансового контролю, контролюючі органи (органи доходів і зборів), Державна прикордонна служба,

Національна гвардія, органи та установи виконання покарань і слідчі ізолятори, Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань, АРМА, розвідувальні органи, органи, що забезпечують формування та реалізацію державної політики з питань інформаційного суверенітету України тощо;

– державні органи, що сприяють боротьбі з організованою злочинністю (ДМС, Національний банк, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна, інші державні органи, що здійснюють контроль за додержанням законодавства).

З наведеного вбачається, що концептуальним положенням Стратегії є створення в системі органів Національної поліції України як спеціально визначеного підрозділу, основною функцією якого є боротьба з організованою злочинністю, так і підрозділів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій.

Реалізація цього напряму Стратегії потребує внесення змін до статті 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», в якій визначено систему органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю лише в двох функціональних напрямах.

Так, відповідно до ч. 1 статті 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» систему державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, становлять:

а) *спеціально створені* для боротьби з організованою злочинністю державні органи;

б) державні органи, які *беруть участь* у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій.

Необхідно звернути увагу на те, що у п. «а» ч. 1 ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» і далі по тексту (ч. 6 ст. 16; пп. «б», «в» ч. 1 ст. 18; п. «в» ч. 2 ст. 18; п. «г» ч. 4 ст. 18; чч. 2, 3, 4 ст. 22; ч. 2, 4 ст. 26) мова йде про «спеціально створені органи», однак згідно ч. 2 цієї ж статті до таких «спеціально створених органів» віднесено лише Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України [2]. Однак в цій же частині статті зазначено, що у разі необхідності Верховною Радою України на постійній або тимчасовій основі можуть бути створені й інші спеціальні органи для боротьби з організованою злочинністю.

Така необхідність відображена в п. 1 Плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р [6], а саме: «розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» щодо: конкретизації функцій боротьби з організованою злочинністю спеціально визначеного підрозділу у структурі Національної поліції та оперативних підрозділів СБУ, розмежування їх функцій та функцій інших визначених Стратегією боротьби з організованою злочинністю органів підсистеми боротьби з організованою злочинністю».

Отже, з метою приведення норм Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» до вимог Стратегії боротьби з організованою злочинністю, необхідно в статті 5 зазначеного Закону визначити іншу систему органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю і яка б передбачала розподіл цих державних органів за трьома напрямами:

– основною функцією яких є боротьба з організованою злочинністю;

– органи, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій;

– органи, що сприяють боротьбі з організованою злочинністю.

Спроби реалізації цих правових положень Стратегії знайшли своє відображення в проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (реєстр. № 7043 від 14.02.2022), яким були запропоновані зміни щодо формування системи державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю і передбачають створення дієвої системи державних інституцій, діяльність яких направлена на боротьбу з організованою злочинністю [7]. На цей законопроект 02.12.2022 року на сайті Верховної Ради України було опубліковано Висновок Головного науково-експертного управління з відповідними зауваженнями, а отже роботу у цьому напрямі потрібно продовжити і надалі з урахуванням необхідності узгодження правових положень.

Крім цього, маємо звернути увагу, що розділ ІІІ Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» має назву «Повноваження спеціальних

підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю» та містить лише одну статтю 12, що була виключена на підставі прийняття Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» № 1150-IX від 28.01.2021 [8]. З урахуванням цих змін, основний Закон, що визначає головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю зараз не містить визначеного переліку повноважень спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю. У той же час частиною 2 статті 4 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» зазначено, що «підзаконні акти, що регулюють відносини в сфері боротьби з організованою злочинністю, не можуть встановлювати повноваження державних органів чи обов'язки фізичних та юридичних осіб, які не випливають з законів України» [2].

Враховуючи зазначену вимогу закону та концептуальні положення Стратегії боротьби з організованою злочинністю щодо створення в системі органів Національної поліції України як спеціально визначеного підрозділу, основною функцією якого є боротьба з організованою злочинністю, так і підрозділів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій постала нагальна потреба у визначенні повноважень державних органів по боротьбі з організованою злочинністю на законодавчому рівні.

На цей час, відповідно до наказу Національної поліції України від 23.10.2019 № 1077 «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України» міжрегіональним територіальним органом у складі кримінальної поліції Національної поліції України, який бере участь у реалізації державної політики з питань боротьби з організованою злочинністю та згідно із законодавством України здійснює оперативно-розшукову діяльність визначено Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України (далі – ДСР) [9].

Завданням ДСР визначено реалізацію повноважень Національної поліції України в частині боротьби з організованою злочинністю, злочинністю в органах державної влади та місцевого самоврядування, протидії корупції, захисту прав і свобод людини і громадянина та об'єктів права власності від протиправних посягань, а саме:

1) виявлення, припинення і попередження незаконної діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій, у тому числі в органах державної влади та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах;

2) здійснення заходів, спрямованих на координацію діяльності органів (підрозділів) поліції у сфері боротьби з тероризмом відповідно до компетенції, визначеної законодавством України;

3) протидія корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вжиття заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією, та їх припинення відповідно до законодавства України;

4) здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на здобуття інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

5) організація та здійснення відповідно до законодавства України заходів захисту працівників ДСР, інших органів та підрозділів Національної поліції України, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

У даному Положенні зазначено, що «ДСР має права, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Законами України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про запобігання корупції» та іншими актами законодавства України» [9].

В той же час, як вже зазначалось вище, Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» не містить положень, які б визначали повноваження або права органів Національної поліції, що цим же законом віднесені до державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю.

На сьогодні в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначено лише повноваження (ст. 24) та права (ст. 25) Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією (якого вже з такою назвою не існує). Що стосується інших державних органів, що відповідно до ст. 5 цього ж закону входять до системи органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, то їх повноваження і досі залишаються невизначеними в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

Враховуючи викладене вище вважаємо доцільним внести зміни до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» з метою приведення його норм до вимог Стратегії боротьби з організованою злочинністю. Для цього необхідно в статті 5 зазначеного Закону визначити іншу систему органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю і яка б передбачала розподіл цих державних органів за трьома напрямами: органи, основною функцією яких є боротьба з організованою злочинністю; органи, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій; органи, що сприяють боротьбі з організованою злочинністю, а також закріпити повноваження цих органів на законодавчому рівні.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що подальший розвиток державної політики у сфері протидії організованій злочинності потребує системного оновлення організаційно-правових засад, закріплених у Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Стратегія боротьби з організованою злочинністю (2020 р.) формує принципово нову модель державної політики, реалізація якої потребує оновлення законодавчої бази шляхом розширення кола суб'єктів протидії, уточнення їх компетенцій та забезпечення нормативної узгодженості між різними рівнями регулювання. Трансформація організаційно-правового механізму протидії організованій злочинності має здійснюватися з урахуванням європейських стандартів оцінювання загроз і принципів стратегічного управління, що дозволить підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів та зміцнити систему національної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Стратегія боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text

2. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. №3341–XII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text

3. Hrebeniuk M. The directions of improving the legislative framework in the sphere of supply state security in the vector – fight against organized crime. *Public management. Interregional Academy of Personnel Management*. 2019. № 19 (4). P. 78–91. URL: http://surl.li/hmeqx

4. Леун О. І. Щодо реформування державної системи боротьби з організованою злочинністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 115–119. URL: http://analiticbase.nlu.org.ua/?page=1&arg1=%D0%9B%D0%B5%D1%83%D0%BD&arg5=%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C

5. Санакоєв Д., Вашко А., Єфімов В. Імплементація європейської методології SOCTA в протидії організованій злочинності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 213–220. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-1-213-220

6. План заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-%D1%80#Text

7. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (реєстр. № 7043 від 14.02.2022). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/38967

8. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 №1150-IX. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text

9. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 23.10.2019 № 1077. URL: http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files.pdf

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.44

ФІЩЕНКО О.В.

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ БАНДИТИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

SPECIAL CRIMINOLOGY MEASURES TO PREVENT BANDITISM IN MARTIAL ARTS

У статті запропоноване наукове розуміння спеціально-кримінологічного запобігання бандитизму як системної, організованої діяльності уповноважених державних органів та громадськості спрямованої на виявлення, локалізацію та нейтралізацію криміногенних факторів, що формують умови для організації та функціонування банд, припинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб на різних стадіях кримінальної поведінки, а також руйнування мережі співпраці з агресором й мінімізація віктимних властивостей потенційних потерпілих. Автором сформовано перелік форм кримінологічно значимої поведінки під час вчинення нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, до яких віднесено дії, спрямовані на: цілеспрямоване формування та організацію банди; забезпечення її функціонування, особливо на деокупованих територіях, прифронтових районах; вчинення нападів; маскування та приховування кримінальної протиправної поведінки; протидія виявленню та розслідуванню. Розроблено алгоритм (програму) дій працівників оперативних підрозділів поліції щодо запобігання бандитизму на основі стратегії випередження, яка включає виявлення осіб-злочинців, організованих злочинних груп на стадії готування або замаху, руйнування мережі співпраці з агресором, використовуючи можливості оперативно-розшукової діяльності за умов воєнного стану. Визначені напрями діяльності оперативних підрозділів поліції у запобіганні бандитизму: розшуковий – орієнтований на упередження вчинення бандитських нападів шляхом пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп; викриття та документування кримінальної протиправної діяльності озброєних груп осіб на стадіях готування, замаху; перевірочний – забезпечення дії спеціальних адміністративно-правових режимів у районах ведення бойових дій та прилеглих територіях, із широким застосуванням оперативно-розшукових методів для виявлення каналів забезпечення банд озброєнням, транспортом і ресурсами; інформаційний – отримання оперативної інформації; використання негласного апарату; інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання.

Ключові слова: *бандитизм, банда, організована група, кримінальне правопорушення, запобігання, Національна поліція України, оперативні підрозділи.*

The article proposes a scientific understanding of special criminological prevention of banditry as a systematic, organized activity of authorized state bodies and the public aimed at identifying, localizing and neutralizing criminogenic factors that form the conditions for the organization and functioning of gangs, stopping attacks on enterprises, institutions, organizations or individuals at different stages of criminal behavior, as well as destroying the network of cooperation with the aggressor and minimizing the victim properties of potential victims. The author has formed a list of forms of criminologically significant behavior during an attack on enterprises, institutions, organizations or individuals, which include actions aimed at: purposeful formation and

© ФІЩЕНКО О.В. – аспірант кафедри кримінології та інформаційних технологій (Національна академія внутрішніх справ)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

organization of a gang; ensuring its functioning, especially in deoccupied territories, front-line areas; committing attacks; masking and concealing criminal illegal behavior; countering detection and investigation. An algorithm (program) of actions of police operational units to prevent banditry has been developed based on a preemptive strategy, which includes identifying criminals and organized criminal groups at the stage of preparation or an attempt, destroying the network of cooperation with the aggressor, using the capabilities of operational and investigative activities under martial law. The directions of activity of police operational units in preventing banditry have been determined: investigative – focused on preventing banditry attacks by searching and recording factual data on the illegal actions of individuals and groups; exposing and documenting the criminal and illegal activities of armed groups of individuals at the stages of preparation and an attempt; verification – ensuring the operation of special administrative and legal regimes in areas of combat operations and adjacent territories, with the widespread use of operational and investigative methods to identify channels for providing gangs with weapons, transport and resources; information – obtaining operational information; using the secret apparatus; information and analytical support for prevention.

Key words: *banditry, gang, criminal offense, organized group, prevention, National Police of Ukraine, operational units.*

Актуальність теми. Бандитизм як одна з найбільш небезпечних форм організованої насильницької злочинності становить серйозну загрозу національній безпеці України, особливо в умовах воєнного стану, коли криміногенне середовище зазнає суттєвих трансформацій. Воєнні дії, масштабна мілітаризація населення, поширення зброї, зниження рівня соціального контролю, переміщення великих груп населення, послаблення інституцій державної влади та поява нових зон правової турбулентності створюють сприятливі умови для активізації діяльності стійких озброєних угруповань. У таких умовах традиційні механізми реагування та профілактики виявляються недостатніми, а запобігання бандитизму потребує вироблення нових кримінологічних заходів, які мають інтегрувати можливості кримінальної юстиції, оперативно-розшукової діяльності, міжвідомчої координації, аналітичного забезпечення та превентивних позитивних практик.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання бандитизму спрямовані на безпосереднє виявлення, локалізацію та нейтралізацію причин і умов, що детермінують формування та функціонування стійких озброєних груп, а також на своєчасне переривання злочинної діяльності на ранніх стадіях – підготовки, замаху чи створення організованих структур. На відміну від загальносоціальних заходів, які формують безпечне соціальне середовище, цей рівень запобігання має чітко визначений об'єкт впливу, використовує правові, організаційні, оперативні, інформаційно-аналітичні та тактичні інструменти, орієнтовані на реальну криміногенну ситуацію, структуру організованих груп, їх учасників, канали забезпечення, зв'язки, логістику, фінансування та форми конспірації.

В умовах воєнного стану спеціально-кримінологічні заходи набувають особливої ваги, оскільки забезпечують цілеспрямований вплив на діяльність озброєних угруповань, які здатні використовувати воєнну ситуацію для нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб. Ефективність таких заходів можлива лише за умови їх комплексності, координації, оперативності та адаптивності до швидких змін безпекового середовища. З огляду на це, дослідження спеціально-кримінологічних заходів запобігання бандитизму є ключовим елементом формування сучасної державної політики щодо запобігання організованій злочинності, адже дозволяє не лише визначити оптимальні шляхи кримінологічної діяльності, але й забезпечити реальне підвищення рівня безпеки громадян, громад та держави в умовах триваючої воєнної агресії та майбутнього післявоєнного відновлення.

Мета дослідження. Сформулювати концептуальне бачення спеціально-кримінологічних заходів запобігання бандитизму в умовах воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі кримінально-правові та кримінологічні проблеми запобігання організованій злочинності та корисливо-насильницьким злочинам розглядали у своїх працях С. В. Албул, В. С. Батиргарєєва, В. В. Бедриківський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Ю. В. Живова, Ю. В. Кифлюк, К. В. Паламарчук М. О. Семенишин та ін. Науковий доробок науковців у розроблення предмету статті

є беззаперечним, проте питання спеціально-кримінологічного запобігання бандитизму в умовах воєнного стану залишилися відкритими.

Виклад основного матеріалу. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання, на відміну від загальносоціальних, мають адресний, практично-операційний і конкретизований характер та не пов'язані з глобальними змінами соціально-економічних чи політичних відносин. Їхня мета полягає у нейтралізації дії конкретних криміногенних чинників, які визначають формування стійких озброєних груп, і створенні умов, що унеможливлюють або суттєво ускладнюють підготовку та вчинення бандитських нападів. У цьому контексті спеціально-кримінологічні заходи становлять інструментарій цілеспрямованого впливу на механізм злочинної діяльності банд, який реалізується через оперативно-розшукову діяльність, кримінологічний моніторинг, аналітичну розвідку, превентивну роботу зі схильними до насильства особами та вдосконалення процедур міжвідомчої взаємодії.

Як слушно відзначає В. І. Шакун, спеціально-кримінологічне запобігання є складовою загальносоціального впливу, однак його зміст визначається специфічним об'єктом – злочинністю, що потребує цілеспрямованого комплексу заходів, зорієнтованих на запобігання окремим її проявам та конкретним кримінальним правопорушенням разом із їх детермінантами [1, с. 186]. Подібної думки дотримується О. О. Білоусова, яка розглядає спеціально-кримінологічне запобігання як вплив на соціальні патології – процеси, явища та моделі поведінки, що створюють сприятливий ґрунт для злочинності, наголошуючи на необхідності не лише блокувати вже сформовані криміногенні фактори, а й своєчасно виявляти та запобігати соціальним дисфункціям, що детермінують злочинну поведінку [2, с. 188]. У свою чергу, О. М. Литвак наголошує на принциповій відмінності між загальносоціальним запобіганням, що збігається з розвитком суспільства, та спеціально-кримінологічним запобіганням, яке має власні методи, завдання й суб'єктний склад [3, с. 22].

З огляду на зауваження В. В. Голіни, спеціально-кримінологічне запобігання становить системну, науково обґрунтовану та організаційно впорядковану діяльність, спрямовану на недопущення злочинів на різних етапах формування кримінальної мотивації. Така діяльність охоплює не лише недопущення конкретних протиправних дій, але й вплив на соціальні умови та процеси, що визначають рівень криміногенного потенціалу суспільства [4, с. 21–22]. За визначенням О. М. Джужі, сутність спеціально-кримінологічного запобігання полягає у цілеспрямованому здійсненні управлінських рішень, взаємопов'язаних з елементами кримінологічної системи та адаптованих до актуального стану об'єкта впливу, що перетворює запобіжні заходи на гнучку, змінну систему реагування на криміногенні процеси [5, с. 63].

Важливою є й позиція А. П. Закалюка, який підкреслює, що заходи спеціально-кримінологічного запобігання застосовуються як до, так і після вчинення злочину, нерідко паралельно з іншими видами запобіжної діяльності, що дозволяє розглядати їх як самостійний кримінологічний різновид, орієнтований на глибоку діагностику криміногенних процесів і їх ефективну нейтралізацію [6, с. 328].

Узагальнюючи наведені підходи, спеціально-кримінологічне запобігання можна визначити як системну та організовану діяльність уповноважених державних органів та громадськості, спрямовану на виявлення, усунення або мінімізацію детермінант злочинної поведінки, припинення окремих видів кримінальних протиправних діянь на різних стадіях кримінальної поведінки, що в умовах воєнного стану є одним із ключових заходів запобігання бандитизму. Відтак, спеціально-кримінологічні заходи запобігання бандитизму передбачають, у тому силі й здійснення правоохоронними органами цілеспрямованої діяльності, спрямованої на виявлення, локалізацію та нейтралізацію криміногенних факторів, що формують умови для організації та функціонування банд, а також на мінімізацію віктимних властивостей потенційних потерпілих.

В умовах воєнного стану, основною ланкою у запобіганні бандитизму є діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України, які забезпечують цілеспрямований вплив на криміногенні процеси та оперативну нейтралізацію загроз, пов'язаних із формуванням і функціонуванням озброєних злочинних груп. У контексті безпекових викликів збройного характеру та правового режиму воєнного стану особливої ваги набуває модернізація правоохоронної системи, що потребує підвищеної мобільності, адаптивності й здатності діяти у швидкоплинних та надзвичайно ризикових умовах. Як слушно зауважує В. І. Шакун, значна частина традиційних підходів виявилася малоефективною в умовах нової реальності, а формальне проведення окремих реформ не забезпечило очікуваного зростання результативності правоохоронної діяльності. Відсутність орієнтації на реальні загрози, специфіку воєнного часу та актуальні потреби суспільства

обмежила вплив таких перетворень, що зумовлює необхідність переосмислення принципів функціонування органів правопорядку й переходу до моделей ризик-орієнтованого управління, здатних до стратегічного прогнозування та оперативного реагування [7].

Ураховуючи вищевикладене, наголосимо, що запобігання бандитським нападам передбачає вирішення таких завдань:

– зміцнення системи охорони власності та безпеки об'єктів, які потенційно можуть стати мішенню озброєних угруповань, з урахуванням підвищених ризиків воєнного стану;

– створення на основі кримінологічного аналізу умов, що унеможливлюють або істотно ускладнюють організацію та реалізацію бандитських нападів на певній території чи конкретних об'єктах критичної інфраструктури;

– реалізація оперативно-розшукової інформації щодо осіб та груп, які готують збройні напади, із застосуванням превентивного впливу, спрямованого на їх відмову від насильницьких дій;

– своєчасне виявлення, ізоляція та роз'єднання організованих груп і банд, що вже сформовані або перебувають на стадії становлення, з метою негайного припинення їх злочинної діяльності в умовах воєнної загрози;

– оперативне реагування із залученням усіх можливих сил і засобів на повідомлення громадян, військових адміністрацій та посадових осіб про підготовку або вчинення збройних нападів, забезпечуючи негайне затримання нападників та документування їхніх дій;

– формування та використання систематизованих масивів даних про осіб, причетних до бандитських проявів, для забезпечення контролю, профілактичного впливу та своєчасного застосування передбачених законом заходів;

– широке залучення громадськості, територіальних громад, добровольчих формувань та інститутів громадянського суспільства до участі у запобіганні бандитизму та моніторингу безпекової ситуації на місцях;

– підвищення рівня інформованості населення щодо способів правомірного захисту від насильницьких злочинних посягань, особливо в умовах воєнного стану, коли ризики нападів суттєво зростають;

– внесення подань до відповідних державних органів та військових адміністрацій щодо усунення причин і умов, які сприяють організації та діяльності банд, включаючи прогалини в охороні об'єктів, режимних заходах чи у роботі суб'єктів безпеки.

Головне місце у запобіганні бандитизму належить оперативним підрозділам Національної поліції України, оскільки саме вони здійснюють оперативний вплив на криміногенне середовище, у межах якого формуються, функціонують і трансформуються організовані озброєні групи.

Оперативна діяльність реалізується за кількома взаємопов'язаними напрямами:

1. Розшуковий напрям передбачає виявлення, відвернення, припинення й розкриття бандитських нападів; установлення осіб, які організовують або здійснюють збройні напади; розшук учасників банд, що переховуються від правоохоронних органів чи ухиляються від відбування покарання; виявлення викраденого майна, зброї, військового спорядження та перекриття каналів їх транспортування, збуту та конспіративного переміщення. У воєнний час цей напрям набуває особливої ваги, оскільки бандитські формування часто використовують зброю та ресурси, що циркулюють у зоні бойових дій [8].

2. Перевірочний напрям охоплює забезпечення дії спеціальних адміністративно-правових режимів, установлених на територіях ведення бойових дій, у прилеглих до фронту районах і в місцях масового переміщення цивільного населення. Його реалізація пов'язана з інтенсивним використанням оперативно-розшукових методів для виявлення каналів забезпечення банд зброєю, транспортом, боєприпасами, засобами зв'язку та фінансування; викриттям осіб, які здійснюють логістичну, інформаційну чи іншу підтримку збройних угруповань; блокуванням їх мобільності та можливостей конспірації під прикриттям гуманітарних, волонтерських або військових потоків [9].

3. Інформаційний напрям зосереджений на зборі, накопиченні, оцінюванні та багаторівневому аналізі інформації щодо криміногенної ситуації в регіоні, зокрема фіксації тенденцій щодо активності бандитських груп, місць їх концентрації, маршрутів переміщення та способів маскування. На його основі здійснюється припинення діяльності осіб або груп, схильних до вчинення збройних нападів, унеможливлюється завершення запланованих кримінальних дій, локалізуються підготовлені або розпочаті напади ще на стадії готування чи замаху. Важливою складовою є моніторинг криміногенної обстановки, оцінка ефективності запроваджених запобіжних заходів, прогнозування ризиків та оновлення тактичних підходів з урахуванням воєнних загроз,

зростання мобільності злочинних груп, нестабільності правопорядку та підвищеного рівня доступу до зброї [10].

Також варто звернути увагу й на оперативно-розшукову профілактику, що посідає особливе місце у структурі превентивної діяльності правоохоронних органів. Попри твердження С. О. Павленка про те, що її специфіка нібито визначається проведенням поряд із гласними й негласних заходів із використанням сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності [11], такий підхід видається обмеженим, оскільки визначальною для профілактики є не форма (гласна чи негласна), а її результативна спрямованість на запобігання озброєним нападам та нейтралізацію криміногенних чинників, що сприяють функціонуванню банд.

Одним із ключових напрямів оперативно-розшукової профілактики є виявлення кримінальних правопорушень бандитського характеру. У цьому контексті слід наголосити, що для банд, організованих груп та ширших злочинних спільнот характерні: глибока латентність діяльності, високий рівень конспірації, здатність до швидкої криміногенної адаптації, а також підвищений динамізм, що значно ускладнює їх викриття та нейтралізацію. За таких умов виявлення замаскованої злочинної активності та забезпечення кримінального переслідування винних без використання сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності практично неможливе [12, с. 97].

Ефективне запобігання бандитизму в умовах воєнного стану неможливе без глибокої трансформації правових і організаційних засад оперативно-розшукової діяльності, яка є ядром спеціально-кримінологічного впливу на організовану злочинність. Нинішня розбалансована гібридна модель оперативно-розшукової діяльності, сформована внаслідок нормативної фрагментації та відсутності концептуальної узгодженості з кримінальним процесом, не забезпечує належного рівня кримінологічної спроможності правоохоронних органів і не відповідає характеру сучасних злочинних загроз, що суттєво посилюються під час війни. Саме тому ключовим викликом є не просто модернізація, а докорінне оновлення нормативного підґрунтя негласної діяльності, яке має бути закріплене у новому законі, спроможному забезпечити системність, легітимність і технологічну сумісність усіх форм оперативної роботи.

Таке оновлення не є технічною реформою, а стратегічною передумовою для формування життєздатної системи кримінологічної безпеки, здатної запобігати створенню та діяльності банд, блокувати їхню кримінальну активність на етапах готування і замаху, забезпечувати невідворотність документування злочинів та руйнувати мережі співпраці з агресором. Відновлення повноважень оперативних підрозділів щодо виявлення і усунення причин та умов вчинення тяжких насильницьких злочинів, зокрема бандитизму, є критично важливим не лише для стабілізації криміногенної ситуації у воєнний період, але й для формування стратегічної спроможності держави у післявоєнній перспективі.

Висновки. Головне місце у запобіганні бандитизму в системі Національної поліції України належить оперативним підрозділам, діяльність яких охоплює ініціативний пошук і фіксацію фактичних даних про бандитські напади, що готуються або вчинені організованими озброєними групами; проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій у межах оперативної розробки фігурантів і досудового розслідування; розшук учасників збройних нападів, які реалізуються за напрямами: розшуковий – виявлення, відвернення, припинення й розкриття злочинів, установлення осіб, які готують або вчинили бандитські напади, переховуються від правоохоронних органів чи ухиляються від покарання, виявлення викраденого майна, перекриття каналів його транспортування та збуту; перевірочний – забезпечення дії спеціальних адміністративно-правових режимів у районах ведення бойових дій та прилеглих територіях, із широким застосуванням оперативно-розшукових методів для виявлення каналів забезпечення банд озброєнням, транспортом і ресурсами; інформаційний – збирання й аналіз інформації щодо криміногенної ситуації в регіоні, припинення діяльності осіб або їх груп, схильних до вчинення збройних нападів, недопущення вчинення підготовлених або розпочатих нападів; моніторинг криміногенної ситуації на території обслуговування, узагальнення й оцінювання результативності заходів запобігання.

Список використаних джерел:

1. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

2. Білоусова О. О. Соціальний феномен протидії злочинності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 2. С. 42–44.

3. Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Право України*. 2001. № 5. С. 97–102.

4. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.

5. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. К.: Атіка, 2009. 312 с.

6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

7. Шакун В. І. Толерантне ставлення суспільства до злочинності – це, скоріше за все, прояв його небезпечної хвороби. *Юридичний вісник України*. 2025. № 6 (1540). URL: https://yvu.com.ua/vasyl-shakun-tolerantne-stavlennya-suspilstva-do-zlochynnosti-tse-skorishe-za-vse-proyav-jogo-nebezpechnoyi-hvoroby/

8. Князєв С. М. Загальна характеристика організації оперативно-розшукової та негласної роботи Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. № 4. Ч. 3. С. 146–151

9. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 550 с.

10. Єпринцев П. С. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання організованій злочинності в Україні. *Право та державне управління.* 2022. № 4. С. 144–151

11. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.

12. Крупєй С. Р. Удосконалення правового та організаційно-тактичного механізму використання поліцейського «під прикриттям». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2020. № 1. С. 25–35.

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.45

ЦВЄТКОВ А.М.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ ТА БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ

THE THEORETICAL AND LEGISLATIVE PRINCIPLES OF FORMATION OF BANKING SUPERVISION AND BANKING REGULATION

В статті розглядається визначення нагляду, як особливого методу фінансового контролю. Окремо автор, звертає увагу на те, щоб розкрити тему дослідження, необхідно звернутись до вітчизняної юридичної літератури та нормативно-правових актів України та ЄС, де наводиться чимало визначень щодо співвідношення понять: «банківський контроль», «банківський нагляд» та «банківське регулювання».

Автор поділяє думку вчених на нетотожності понять «банківське регулювання» і «банківський нагляд», які відносять їх до різних (хоча і взаємодоповнюючих) різновидів діяльності. У статті аргументується, що формулювання банківського нагляду, його ціллю є, по-перше, відстеження дотримання банками та іншими особами законодавства України, а по-друге, оцінка дотримання банківськими установами та іншими особами встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту прав вкладників і кредиторів банку.

Окремо висвітлені повноваження Національного банку України (далі – НБУ) в сфері валютного регулювання та контролю, та наголошується на тому, що НБУ здійснює постійний нагляд за дотриманням банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими групами, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ.

Як зазначив автор у статті на підставі аналізу вітчизняної юридичної літератури, у загальному вигляді регулювання ринку фінансових послуг на теренах ЄС відбувається в трьох основних напрямах, а саме: регулювання діяльності банківських установ, регулювання страхової діяльності та регулювання діяльності професійних учасників ринків цінних паперів і похідних фінансових інструментів. Законодавство ЄС, призначене для створення єдиного ринку фінансових послуг, врегульовує як питання започаткування та умови здійснення діяльності на ринках фінансових послуг, так і умови випуску фінансових інструментів. Для цього необхідно враховувати досвід державного регулювання фінансового ринку Іспанії, Німеччини та Франції, які наведені у статті.

Окремо висвітлено у статті процес планування та проведення інспектування службою банківського нагляду та уповноваженими НБУ особами банків, філій іноземних банків та інших осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю НБУ.

Ключові слова: *Національний банк України, нагляд, банківське регулювання, банківський нагляд, банківський контроль, ЄС.*

The article considers the definition of supervision as a special method of financial control. Separately, the author draws attention to the fact that in order to reveal the topic of the study, it is necessary to turn to domestic legal literature and regulatory legal acts of Ukraine and the EU, which provide many definitions regarding the relationship between the concepts of "banking control", "banking supervision" and "banking regulation".

© ЦВЄТКОВ А.М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Науково-дослідний інститут приватного права та підприємництва імені Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України) ORCID: 0000-0002-3239-322X

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The author shares the opinion of scientists on the nonidentity of the concepts of "banking regulation" and "banking supervision", which attribute them to different (although complementary) types of activity. The article argues that the formulation of banking supervision, its purpose is, firstly, to monitor compliance by banks and other persons with the legislation of Ukraine, and secondly, to assess compliance by banking institutions and other persons with established standards in order to ensure the stability of the banking system and protect the rights of depositors and creditors of the bank.

Also, the article analyzes both domestic legal literature and regulatory legal acts of Ukraine and the EU, which provide many interpretations of the concepts of "banking control", "banking regulation", "banking supervision".

The powers of the National Bank of Ukraine (hereinafter referred to as the NBU) in the field of currency regulation and control are separately highlighted, and it is emphasized that the NBU carries out constant supervision over compliance by banks, their divisions, affiliated and related persons of banks in the territory of Ukraine and abroad, banking groups, representative offices and branches of foreign banks in Ukraine, as well as other legal entities and individuals with banking legislation, regulatory legal acts of the NBU.

As the author noted in the article based on the analysis of domestic legal literature, in general, the regulation of the financial services market in the EU takes place in three main areas, namely: regulation of the activities of banking institutions, regulation of insurance activities and regulation of the activities of professional participants in the securities and derivatives markets.

EU legislation, intended to create a single market for financial services, regulates both the issues of starting and conditions for carrying out activities in financial services markets, and the conditions for issuing financial instruments. To do this, it is necessary to take into account the experience of state regulation of the financial market in Spain, Germany, and France, which are presented in the article.

The article separately highlights the procedure for planning and conducting inspections by the banking supervision service and authorized NBU persons of banks, branches of foreign banks and other persons covered by the supervisory activities of the NBU.

Key words: *National Bank of Ukraine, supervision, banking regulation, banking supervision, banking control, EU.*

Огляд літератури з теми дослідження. Питанню формування та функціонування банківського нагляду та банківського регулюванню присвячено праці зарубіжних і вітчизняних науковців та практиків, зокрема, таких вітчизняних авторів, як: Бондаренко Є.П., Ващенко Ю.В., Воронова Л.К., Коваленко А.А., Ковалко Н.М., Кротюк В.Л., Латковська Т.А., Любунь О.С., Міщенко В.І., Музика-Стефанчук О.А., Орлюк О.П., Пасічник В.В., Селіванов О.А., Хаб'юк О.

Вступ. На сьогоднішній день, в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесах в країні, Україні важливо долучитись до європейських цінностей шляхом системного оновлення такої сфери суспільного життя як економічна, зокрема банківська. Одним із кроків до оновлення цієї сфери є зміцнення владних повноважень НБУ як органу, який здійснює функції банківського регулювання і нагляду на індивідуальній та консолідованій основі за діяльністю банків та банківських груп у межах та порядку, передбачених законодавством України.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є вивчення та аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства, юридичних наукових джерел, щоб виявити та узагальнити особливості визначень та розмежувань таких понять, як: «банківський контроль», «банківське регулювання» та «банківський нагляд».

Виклад основного матеріалу. Для розкриття предмета цього дослідження, необхідно звернутись до етимології визначення нагляду. Отже, нагляд (англ. supervision, oversight, control) – це особливий метод фінансового контролю, що полягає у спостереженні за дотриманням об'єктом контролю встановлених чинними нормативно-правовими актами правил і нормативів та проведенні відповідних контрольних дій [1, с. 258]. В свою чергу, особливим видом нагляду є банківський нагляд (англ. banking supervision), специфічною формою якого є інспектування, під яким розуміють інспекційну перевірку.

У Директиві Ради ЄС № 92/121/ЄЕС від 18 грудня 1992 року «Про моніторинг і контроль великих ризиків кредитних інститутів» йдеться про поняття «банківського контролю» [2]. Треба

зазначити, що у європейська банківська практика оперує поняттям «нагляд» і це не випадково, адже нині сформована ціла Європейська система фінансового нагляду, що функціонує на двох рівнях (мікро та макро), що створена Європейськими контрольними органами та Європейським комітетом системного ризику, характеризується чітким розподілом повноважень і тісною взаємодією між органами вказаних рівнів, створює одноманітні стандарти надання фінансових, зокрема банківських послуг і забезпечує їх імплементацію в державах-членах. Вважається, що на макрорівні Європейська система фінансового нагляду забезпечує кооперацію та обмін інформацією між національними контрольними органами та Європейськими контрольними органами в особі Європейського банківського комітету, Європейського комітету страхування та пенсій, Європейського комітету з цінних паперів і ринків. На макрорівні функціонує Європейський комітет системного ризику, який сприяє рівномірному функціонуванню внутрішнього ринку, забезпечує ідентифікацію та оцінку системних ризиків, застосовує попередження у випадках потенційної загрози настання системних ризиків, сприяє взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями [3, с. 197].

Правові норми ст. 1 Закону України «Про Національний банк України» [4] розмежовує поняття «банківське регулювання», «банківський нагляд», «банківський контроль». У ст. 1 вищезазначеного Закону України, банківське регулювання визначається як одна із функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

В свою чергу, у цій же статті вищезгаданого Закону України дано визначення банківського нагляду – це система контролю та активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Згідно з частиною першою статтею 67 Закону України «Про банки та банківську діяльність» [5], метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках. Хоча поняття «банківського контролю» прямо і не визначається у відповідному Законі, проте виокремлюються його види, наприклад, валютний нагляд.

Науковці слушно наголошують на нетотожності понять «банківське регулювання» і «банківський нагляд», серед яких Орлюк О.П. відносить їх до різних (хоча і взаємодоповнюючих) різновидів діяльності. Регулювання, на думку автора, є більш вузьким поняттям та приєднує опрацьовування та друкування вповноваженими органами конкретних принципів, положень, настанов, методичних та методологічних матеріалів, які ґрунтуються на наявному законодавстві та характеризують структуру і способи виконування банківської діяльності. Контроль діяльності банківських установ проводиться для їх надійності та стійкості. Він завбачає цілісний і безперервний нагляд за виконуванням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства [6, с. 158, 165].

Вважається, що регулювання включає в себе розробку й видання уповноваженими установами конкретних правил, інструкцій, методологічних матеріалів, що базуються на чинному законодавстві та визначають структуру і способи здійснення банківської діяльності. Контроль за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення їх надійності і стійкості і передбачає цілісний і безперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності у відповідності з чинним законодавством [6, с. 162].

Латковська Т.А. пропонує розглядати банківський нагляд як елемент фінансово-правового статусу НБУ і як особливий вид державного управління в галузі фінансів, яке виконується НБУ щодо кредитних установ щодо виконання ними законодавчих приписів, при регулюванні банківської діяльності і застосуванні до них заходів впливу [7, с. 13].

Інколи під банківським наглядом розуміється нагляд за дотриманням кредитними установами законодавства, що регулює банківську діяльність; полягає у перевірці відповідності рішень і дій кредитних установ законам й нормативним актам центрального банку держави, тобто це нагляд за реалізацією нормативності у банківській сфері, а також застосування заходів державного примусу за порушення нормативних приписів [8, с. 126]. Зі змісту наведених законодавчих положень випливає те, що банківський нагляд є складовою банківського регулювання і фактично ототожнюється з контрольними діями, які є в розпорядженні НБУ. «Банківський контроль» і «банківський нагляд» є близькими поняттями, але не тотожними, оскільки йдеться про

діяльність уповноважених контролюючих суб'єктів. Якщо розглядати контроль у загальному вигляді, то це діяльність, а нагляд – один із засобів державної контрольної діяльності. Також різниця між контролем і наглядом простежується в залежності від повноважень органів, які мають право здійснювати контрольну і наглядову діяльність [8, с. 127].

У ст. 44 Закону України «Про Національний банк України» визначенні повноваження НБУ в сфері валютного регулювання та контролю. НБУ діє як уповноважена державна установа при застосуванні валютного законодавства.

До компетенції НБУ в сфері валютного регулювання та контролю належать:

1) видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;

2) видача, переоформлення, зупинення, поновлення, відкликання ліцензій на здійснення валютних операцій, здійснення валютного нагляду відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції»;

3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;

4) запровадження заходів захисту відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції»;

5) застосовування за порушення вимог валютного законодавства заходів впливу до уповноважених установ.

Головною метою банківського регулювання і нагляду, відповідно до ст. 55 Закону «Про Національний банк України», є: безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

НБУ здійснює функції банківського регулювання і нагляду на індивідуальній та консолідованій основі за діяльністю банків та банківських груп у межах та порядку, передбачених законодавством України.

Окремо слід виділити серед усіх положень, що НБУ здійснює постійний нагляд за дотриманням банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими групами, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ. НБУ не здійснює перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності осіб, зазначених у цій статті, крім випадку, передбаченого статтею 33 цього Закону.

Згідно зі ст. 55[1] Закону «Про Національний банк України» головною метою державного регулювання та нагляду на ринках небанківських фінансових послуг, що здійснюються НБУ, – безпека та фінансова стабільність фінансової системи, захист інтересів вкладників і кредиторів та інших споживачів небанківських фінансових послуг та запобігання кризовим явищам [4].

НБУ здійснює функції державного регулювання та нагляду за діяльністю на ринках небанківських фінансових послуг (крім професійної діяльності та надання супровідних послуг на ринках капіталу) на індивідуальній та консолідованій основі у межах та порядку, встановлених законодавством.

Державне регулювання ринків небанківських фінансових послуг здійснюється НБУ виходячи з принципу відокремлення нормативно-правового регулювання діяльності учасників цих ринків від нагляду за їх діяльністю.

В юридичній літературі зустрічаються висловлювання у яких категорії «банківський нагляд» та «банківське регулювання» часто-густо вживаються у значенні синонімів, хоча відносяться вони до різних видів діяльності.

Під банківським регулюванням науковій літературі, Кротюк В.Л. розуміє різні види діяльності щодо виконання завдання забезпечення надійного та стрільного функціонування банків, що доповнюють один одного [9]. Ващенко Ю.В. формулює банківське регулювання як систему заходів, що вживаються уповноваженими органами держави для забезпечення сталого та надійного функціонування банківського сектору; діяльність уповноважених органів, що полягає у виданні правих актів у сфері банківської діяльності [10, с. 95].

В свою чергу, Любунь О.С. та інші визначають банківське регулювання як систему заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків та запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі. Що торкається банківського нагляду, то головною ціллю є своєчасне реагування на недотримання та від'ємні тенденції у діяльності комерційних банків з метою їх нормалізації, укріплення фінансового стану, підтримки стабільності та надійності як кожного банку зокрема, так і банківської системи в цілому [11, с. 28].

Зокрема, підручник за авторством Міщенко В.І. та низки інших авторів під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед створення відповідної правової бази, тобто розробку та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків, а також ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків, у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Законодавчі і нормативні положення визначають такі межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи. Банківський нагляд визначається ж як «моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме: створення нових банків та їх установ, діяльності банків, реорганізації та ліквідації банків». Для цього орган нагляду має повноваження застосувати до банків примусові та не примусові заходи впливу [12, с. 26].

Пасічник В.В., що під банківським регулюванням розуміються розроблення та публікація вповноваженими органами на основі правил нормативно-правових актів, які регламентують види і засоби банківської діяльності [13, с. 238].

О. Хаб'юк визначає, що банківське регулювання – це формування та застосування державою заходів впливу на банківську сферу для досягнення державних цілей (забезпечення грошового обігу, стабільність банківської системи, уникнення монополізації, усунення недоліків міжнародної діяльності банків тощо). Складовою цього поняття вважається поняття банківського нагляду, яке визначається як контроль (моніторинг) за діяльністю банків та застосовування заходів впливу в разі порушень законодавства, а також нормотворча діяльність органів нагляду [14, с. 25].

Як вірно окреслив Адамик Б.П., закономірність банківського регулювання та нагляду з боку країни з`ясовується громадською природою банків. Комерційні банки діють в головному як недержавні структури, ціллю яких є отримання доходу. Водночас вони виконують спектр суспільно добрих та потрібних функцій, що й творить регулювання їх діяльності та нагляд обґрунтованим та необхідним завданням держави [15, с. 175]. Таким чином, деякі вчені-економісти, визначають, що регулювання діяльності банків – це вагома функція країни, яку вона виконує з ціллю забезпечення стабільності банківської системи. Якщо банківське регулювання є нормативним виявом державної політики у галузі банківської діяльності, то банківський нагляд є способом, за підтримкою якого країна досягає здійснення банками цієї політики [16, с. 6].

Якщо проаналізувати досвід побудови моделей наглядових систем у світі,то можна стверджувати, що базовою моделлю для більшості країн є секторна модель, оскільки становлення нагляду за діяльністю фінансового сектору починалося саме з неї. Модель нагляду за завданнями або модель "двох вершин" слід розглядати як перехідну від секторної до моделі єдиного нагляду. Перевагу єдиному регуляторному органу надають країни з високим і середніми рівнями концентрації фінансового капіталу [17, с. 62–65].

У загальному вигляді регулювання ринку фінансових послуг на теренах ЄС відбувається в трьох основних напрямах, а саме: регулювання діяльності банківських установ, регулювання страхової діяльності та регулювання діяльності професійних учасників ринків цінних паперів і похідних фінансових інструментів. При цьому останнім часом регулювання в цих трьох напрямах визнається з точки зору однакової важливості та рівнозначності, адже раніше більш важливим вважалося саме регулювання діяльності банківських установ і розробка заходів у частині монетарної політики [18, с. 110].

Характерними рисами сучасного європейського ринку фінансових послуг є: 1) наявність інституту «взаємного визнання» учасників ринку в країнах, що приєднуються до директив ЄС; 2) «відкритий» характер правових норм; 3) можливість детального формування правил і вимог на рівні національного законодавства; 4) відносно високий рівень інтеграції фінансових інститутів країн-членів ЄС, розвиток взаємин між собою і на рівні наднаціональних утворень у рамках Євросоюзу;5) формування новітніх і максимально універсальних рішень і механізмів правового регулювання відкритого фондового ринку, ринку колективних інвестицій і проектного фінансування; 6) високий рівень розвитку компенсаційних механізмів (основи закладаються на рівні директив; конкретні рішення (фонди) реалізуються на рівні країн-членів ЄС; 7) вільний режим руху капіталів у межах ЄС [19, с. 365].

Законодавство ЄС, призначене для створення єдиного ринку фінансових послуг, врегульовує як питання започаткування та умови здійснення діяльності на ринках фінансових послуг, так і умови випуску фінансових інструментів. Варто зазначити, що кожна держава має вибирати модель ведення нагляду за ринком фінансових послуг, яка буде здійснена з політичної точки зору, ефективна і дієва, а також відповідати структурі національного ринку фінансових послуг

конкретної країни. За останні роки функції і структура органів, що регулюють діяльність фінансових посередників, зазнали суттєвих змін. Зміни систем національного регулювання ринку фінансових послуг, що відбулися останнім часом у країнах ЄС, обумовлені прагненням створити єдиний ринок фінансових послуг і збільшенням у зв'язку з цим обсягу транскордонних фінансових операцій, а також виходом директив Європейського Союзу [20, с. 67].

Необхідно врахувати також досвід державного регулювання фінансового ринку Німеччини, у якій упродовж десятиліть застосовувались інституційні підходи до регулювання ринків фінансових послуг. До 2002 року на фінансовому ринку Німеччини існувало три спеціалізовані федеральні органи, які здійснювали нагляд за діяльністю банків, страхових компаній та інститутів ринку цінних паперів – Федеральне управління банківського нагляду, Федеральне управління нагляду за страховою діяльністю та Федеральне управління нагляду за діяльністю на ринку цінних паперів. З 22 квітня 2002 року Бундестаг прийняв Закон "Про створення єдиної системи нагляду на ринку фінансових послуг", що запровадив єдиний наглядовий орган, який поєднав у собі функції трьох зазначених вище органів і до функцій якого входить здійснення нагляду за всі фінансовим ринком – Федеральне агентство фінансового нагляду (Bundesanstalt fur Finanzdienstleistungsaufsicht – BaFin). Федеральне агентство фінансового нагляду здійснює загальний нагляд на німецькому ринку фінансових послуг та ліцензування різних видів професійної діяльності. Ця організація має право відбирати ліцензії, видані фінансовим установам відповідно до закону про банківську діяльність, накладати штрафи у випадках недотримання законодавства, а також видавати фінансовим установам та їх керівництву розпорядження, необхідні для запобігання порушенням з боку фінансових установ чи їх усунення. При цьому нагляд за діяльністю бірж, зокрема фондових, здійснюють урядові регулюючі органи федеральних земель Німеччини [20, с. 76].

У сфері здійснення банківського регулювання Франції діє національний фінансовий регулятор – Відомство з фінансових ринків (Autorite des marches financiers, AMF), що здійснює нагляд за ринком фінансових послуг, біржами і розкриттям корпоративної інформації, проте компетенція AMF не поширюється на банківський і страховий сектори. Одним з найважливіших повноважень Відомства є регулювання діяльності всіх професійних посередників на ринках фінансових послуг, що зі свого боку свідчить про використання Францією третьої моделі. [18, с. 111].

Не менш важливим є досвід регулювання фінансового ринку, а саме і ринку фінансових послуг Іспанії. Це країна, економіка якої набула ринкового характеру однією з останніх у Західній Європі, належить до середньорозвинених країн ЄС. Іспанія використовує інституційні підходи до регулювання фінансового ринку. Нагляд за банківською діяльністю здійснює Центральний банк (Banko de Espania), ринок цінних паперів регулює Комісія з цінних паперів та бірж (Comision National del Mercado de Valores – CNMV), а за діяльністю страхових компаній та пенсійних фондів наглядає Генеральний директорат зі страхування та пенсійних фондів (Direction General de Seguros y Fondos de Pensiones) [20, с. 76]

Окремо слід виділити, процес планування та проведення інспектування службою банківського нагляду та уповноваженими НБУ особами банків, філій іноземних банків та інших осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю НБУ, регулюється Положенням Національного банку України про планування та проведення інспекційних перевірок від 17 липня 2001 р. № 276 [21]. Ним передбачається, що планування інспекційних перевірок здійснюється з метою реалізації завдань НБУ щодо стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку. Для складання планів інспекційних перевірок НБУ аналізує: інформацію безвиїзного нагляду; інформацію про результати попередніх інспекційних перевірок і результати проведеної роботи щодо усунення порушень; інформацію про виконання банками розроблених заходів фінансового оздоровлення; інформацію інших підрозділів НБУ щодо діяльності банку/філії іноземного банку; результати перевірок діяльності об'єкта перевірки, які здійснювалися державними органами контролю та правоохоронними органами, Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, аудиторськими фірмами; звернення, скарги вкладників, кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб; рішення Правління НБУ, завдання та вказівки керівництва НБУ; інформацію щодо діяльності об'єкта перевірки, яка розміщена в засобах масової інформації, інших джерелах.

Відповідно до положень Директиви Ради ЄС 92/121/ЄЕС від 18.12.1992 року «Про моніторинг і контроль великих ризиків кредитних інститутів» [22] належне функціонування внутрішнього банківського ринку потребує тісної та регулярної співпраці, посиленого наближення та узагальнення регуляторних і наглядових практичних методик між компетентними органами держав-членів. З цією метою, зокрема, розгляд проблем щодо окремих кредитних установ та обопільний обмін інформацією повинен здійснюватися у межах роботи Комітету європейських

органів банківського нагляду, встановленого Рішенням Комісії 2004/5/ЄС. Відповідно до пункту 22 Директиви Ради ЄС 92/121/ЄЕС від 18.12.1992 року без шкоди їх власним контрольним повноваженням, компетентні органи держав-членів перебування повинні мати змогу в екстрених випадках за їх власною ініціативою або за ініціативи компетентних органів держави-члена походження, проводити перевірку того, що діяльність кредитної установи, створеної на території їх держав-членів, здійснюється згідно відповідних законів та принципів належних адміністративних та облікових процедур, а також відповідного внутрішнього контролю.

Також, згідно з пунктом 23 Директиви Ради ЄС 92/121/ЄЕС від 18.12.1992 року визначено за доцільне налагодження обміну інформацією між компетентними органами та органами або установами, які з огляду на свої функції сприяють посиленню стабільності фінансової системи. Для захисту конфіденційної сутності наданої інформації, перелік адрес повинен зберігатися за дотримання жорстких обмежень.

Пунктом 26 Директиви Ради ЄС 92/121/ЄЕС від 18.12.1992 року встановлено обмін інформацією між компетентними органами, центральними банками та іншими структурами з подібною функцією у межах їх спроможності в якості керівних грошово-кредитних установ та, за доцільності, з іншими державними органами влади, які відповідають за здійснення контролю за платіжною системою, також повинен підлягати вимозі щодо надання дозволу.

Наведені положення Директиви ЄС створюють своєрідні гарантії для держав-членів від втручання у внутрішню банківську діяльність, гарантії збереження банківської та іншої таємниці.

Висновки. В доктрині банківського права існує досі така проблема банківського регулювання, як визначення співвідношення понять «банківське регулювання» та «банківський нагляд». На нашу думку, поняття «банківське регулювання» є більш широким і включає в себе як структурний елемент банківський нагляд. Оскільки, відповідно до Закону України «Про Національний банк України», банківське регулювання – це одна із функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду та відповідальність за порушення банківського законодавства.

Відповідно до формулювання банківського нагляду, його ціллю є, по-перше, відстеження дотримання банками та іншими особами законодавства України, а по-друге, оцінка дотримання банківськими установами та іншими особами встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту прав вкладників і кредиторів банку.

Отже, банківське регулювання в України має ряд проблем, що виникають через недоліки нормативно-правової регламентації банківської системи. Проте, авторське бачення даної ситуації є таким, що нічого катастрофічного в вищевказаних проблемах немає, оскільки банківська система України перебуває на етапі формування в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесах в країні. Тому, завдяки вдалій законодавчій діяльності Верховної Ради України, в подальшому є можливість вирішення даних проблем банківського регулювання в Україні.

Список використаних джерел:

1. Фінансова енциклопедія / О.П. Орлюк, Л.К. Воронова, І.Б. Заверуха [та ін.] ; за заг. ред. О.П. Орлюк. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 472 с.

2. Директива Ради 92/121/ЄС «Про здійснення нагляду і контролю за діяльністю кредитних установ, пов'язаною з підвищеним ризиком» від 21 грудня 1992 року. Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_362#Text.

3. Теорія і практика адаптації законодавства України про банківську діяльність до законодавства Європейського Союзу: монографія / О.А. Музика-Стефанчук, Н.М. Ковалко, А.А. Коваленко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.А. Музики-Стефанчук. – Київ : Самміт-Книга, 2016. 263 с.

4. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text.

5. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 року № 2121-III. Відомості Верховної Ради України. 09.02.2001 р. №5. Ст. 30.

6. Орлюк О.П. Банківська система України: правові засади організації / Орлюк О.П. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. 240 с.

7. Латковська Т.А. Фінансово-правове регулювання організації та функціонування банківської системи в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз: дис. докт. юрид. Наук. 12.00.07. Одеса, 2008. 533 с.

8. Коваленко А.А. Публічно-правове регулювання бакнівської діяльності в Україні в умовах євроінтеграції : дис. канд. юрид. наук. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2015. 208 с.

9 Кротюк В.Л. Національний банк – центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз / В. Л. Кротюк. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 248 с.

10. Ващенко Ю.В. Банківське право : навч. посібн. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 344 с.

11. Любунь О.С. Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності: навч. посіб./ за ред. О.С. Любуня. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 351 с.

12. Міщенко В.І., Науменкова С.В. Банківський нагляд: підручник. Київ : Центр наукових досліджень; Університет банківської справи НБУ, 2010. 498 с.

13. Банківське право України : навчальний посібник / А.М. Жуков, А.Ю. Іоффе, В.Л. Кротюк та ін.; ред. А.О. Селіванов; НБУ. Київ : Ін Юре, 2000. 384 с.

14. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету : Монографія. Івано-Франківськ : ОІППО; Снятин : ПрутПринт, 2008. 260 с.

15. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика : підручник / Б. П. Адамик. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Кондор, 2011. 416 с.

16. Кришталь Г.О. Формування системи банківського нагляду в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.08. Київ : 2011. 20 с.

17. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. Київ : Знання, 2010. 532 с.

18. Глух М. В., Анісімова, М. Ф. Зарубіжний досвід нормативно-правового регулювання ринків фінансових послуг / Ірпінський юридичний часопис, 2022. № 1 (8). С. 108–117. URL: https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(8)-2022-108-117.

19. Пінчук А. П. Сучасний світовий досвід діяльності мегарегуляторів ринків фінансових послуг та можливість його застосування в Україні / Ефективність державного управління. 2012. Вип. 33. Львів. С. 363–370.

20. Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України: дис. канд. економ. Наук : 08.00.08. Суми : ДВНЗ «Укрїнська академія банківської справи Національного банку України», 2011. 236 с.

21. Про затвердження Положення про організацію та проведення інспекційних перевірок : Постанова Правління Національного банку України від 17 липня 2001 р. № 276. Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-01#Text.

22. Council Directive 92/121/EEC of 21 December 1992 on the monitoring and control of large exposures of credit institutions. Official Journal L 029, 05/02/1993, p. 1–8. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1992/121/oj/eng.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.46

ЧЕГІЛЬ Б.І.

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕАЛІЗАЦІЄЮ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: АНАЛІЗ СТАНУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

CRIMINOLOGICAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF PROSECUTORS' OFFICES IN PREVENTING CRIMES RELATED TO THE IMPLEMENTATION OF STATE MIGRATION POLICY: ANALYSIS OF THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH

Метою статті є аналіз стану наукової розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов'язаних із реалізацією державної міграційної політики, шляхом систематизації та узагальнення ключових напрямків досліджень у сфері кримінологічного аналізу міграційної злочинності та визначення ролі прокуратури в системі превенції. У статті здійснено аналіз стану наукової розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов'язаних із реалізацією державної міграційної політики. Встановлено, що ця тема є актуальною, багатогранною та перебуває у динамічному розвитку в контексті глобальних міграційних процесів, викликів транснаціональної злочинності та реформування правової системи України. Дослідження зосереджені на двох ключових напрямках: кримінологічний аналіз міграційної злочинності та визначення ролі прокуратури в системі превенції. Щодо такого напряму, як кримінологічний аналіз визначено, що наукова база в цьому напрямку є міцною, охоплюючи детальну характеристику структури, динаміки, латентності та детермінант злочинів, вчинених іноземцями, особами без громадянства та внутрішньо переміщеними особами. Визначено ключові криміногенні фактори, пов'язані з недоліками міграційного законодавства та соціальною вразливістю мігрантів. Стосовно напрямку, який присвячено встановленню ролі прокуратури, встановлено, що прокуратура визнається центральним суб'єктом у системі запобігання злочинності. Її превентивна функція реалізується переважно через опосередковані механізми, що випливають із наглядових (виявлення та усунення причин і умов злочинів у діяльності органів влади), процесуальних (профілактика у досудовому розслідуванні) та координаційних повноважень. Підкреслена особлива значущість координаційної діяльності в умовах збройного конфлікту. Доведено, що ключовою проблемою є відставання національної нормативно-правової бази від реальних криміногенних загроз, що обмежує ефективність превентивної функції прокуратури. Наукова спільнота працює над пошуком оптимального балансу між репресивними та превентивними функціями, наполягаючи на комплексному, міждисциплінарному підході та необхідності вдосконалення законодавчого регулювання.

Ключові слова: *кримінологічні засади, прокуратура, запобігання злочинам, міграційна політика, міграційна злочинність, превенція, координаційна діяльність, наукова розробленість.*

The purpose of the article is to analyze the state of scientific development of criminological principles of the activities of prosecutors' offices in preventing crimes related to the implementation of state migration policy, by systematizing and

© ЧЕГІЛЬ Б.І. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

generalizing key areas of research in the field of criminological analysis of migration crime and determining the role of the prosecutor's office in the prevention system. This article analyzes the state of scientific development of the criminological foundations of prosecutorial activities in preventing crimes related to the implementation of state migration policy. It is established that this topic is relevant, multifaceted, and dynamically developing in the context of global migration processes, the challenges of transnational crime, and the reform of the Ukrainian legal system. The research focuses on two key areas: criminological analysis of migration crime and defining the role of the prosecutor's office in the prevention system. Regarding the criminological analysis area, it is determined that the scientific base in this area is robust, encompassing a detailed characterization of the structure, dynamics, latency, and determinants of crimes committed by foreigners, stateless persons, and internally displaced persons. Key criminogenic factors associated with deficiencies in migration legislation and the social vulnerability of migrants are identified. Regarding the area devoted to establishing the role of the prosecutor's office, it is established that the prosecutor's office is recognized as a central actor in the crime prevention system. Its preventive function is implemented primarily through indirect mechanisms stemming from oversight (detection and elimination of the causes and conditions of crimes in the activities of government agencies), procedural (prevention in pre-trial investigations), and coordination powers. The particular importance of coordination activities in armed conflict situations is emphasized. It is demonstrated that the key problem is the lag of the national legal framework in keeping up with real crime threats, which limits the effectiveness of the prosecutor's office's preventive function. The scientific community is working to find an optimal balance between repressive and preventive functions, insisting on a comprehensive, interdisciplinary approach and the need to improve legislative regulation.

Key words: *criminological foundations, prosecutor's office, crime prevention, migration policy, migration crime, prevention, coordination activities, scientific development.*

Актуальність теми. Питання кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам є складним і багатогранним, що зумовлює його активне дослідження як в Україні, так і за кордоном. А отже, загалом можна стверджувати, що ця тема перебуває на етапі постійної наукової розробки та переосмислення, особливо в контексті реформування правових систем та адаптації до нових викликів злочинності. Наукова розробленість кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам перебуває у динамічному стані, відображаючи як національні особливості, так і глобальні тенденції. Дослідження зосереджені на пошуку оптимального балансу між функціями кримінального переслідування та превенції, з особливим акцентом на опосередкованих механізмах запобігання, що випливають з наглядових та процесуальних повноважень прокуратури. Щодо стану наукової розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов'язаних із реалізацією державної міграційної політики, маємо зазначити, шо він є актуальним, динамічним і таким, що постійно розвивається, особливо з огляду на глобальні міграційні процеси, виклики транснаціональної злочинності та реформи правових систем.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженням міграційної злочинності займались такі вчені як, Булгакова Ю. М., Йосипів А. О., Калініна А. В.; Курилюк Ю. Б., Книш С. В., Циганов О. Г. Питання ролі прокуратури у запобіганні злочинності (в тому числі у міграційній сфері) у своїх працях піднімати Каркач П. М., Копетюк М. І., Косюта М. В., Супруненко Д. О., Єпринцев П. С., Янішевська К. Д., Бондаренко О. С., Миргород В. В., Івашко С. В., Олефір Л. І., Новосад Ю. О., Ковалевський М. А. Незважаючи на ґрунтовні теоретичні основи, окремого дослідження, яке б було направлено на аналіз стану наукової розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов’язаних із реалізацією державної міграційної політики, шляхом систематизації та узагальнення ключових напрямків досліджень у сфері кримінологічного аналізу міграційної злочинності та визначення ролі прокуратури в системі превенції на сьогодні не має.

Метою статті є аналіз стану наукової розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов’язаних із реалізацією державної міграційної політики, шляхом систематизації та узагальнення ключових напрямків досліджень у сфері

кримінологічного аналізу міграційної злочинності та визначення ролі прокуратури в системі превенції.

Виклад основних положень. Визначаючи стан наукової розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов'язаних із реалізацією державної міграційної політики маємо заначити, що це багатогранна проблема, яка вимагає міждисциплінарного підходу. Наукова спільнота активно досліджує це питання, зосереджуючись на таких взаємопов'язаних аспектах, зокрема кримінологічний аналіз міграційної злочинності; роль прокуратури у системі запобігання злочинності. Отже, дослідимо стан наукової розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов'язаних із реалізацією державної міграційної політики за зазначеними напрямками.

Щодо питання кримінологічного аналізу міграційної злочинності варто зазначити, що дослідження охоплюють вивчення причин та умов злочинів, пов'язаних із міграцією, їхньої структури, динаміки, географії та латентності. Особлива увага приділяється детермінантам, таким як недоліки міграційного законодавства, корупція, низький рівень правової культури та вразливість мігрантів. Це дозволяє глибше зрозуміти природу таких правопорушень та розробити ефективні превентивні заходи. Так, Калініна А. В. своє монографічне дослідження «Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання» присвячує поглибленому кримінологічному аналізу і розробці ефективних заходів запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні. На основі офіційних статистичних даних та результатів емпіричного дослідження вченою надано характеристику її рівня, структури, топографії, географії, латентності, динаміки та ін. Авторкою визначено головні соціально-демографічні, кримінально-правові та фізичні ознаки особи злочинця-іноземця / апатрида; проаналізовано зв'язок між національністю злочинця та видом вчинюваного ним злочину; визначено, що міждержавна міграція є фоновим для злочинності явищем; проаналізовано детермінанти такої злочинності, висвітлено головні аспекти загально соціального і спеціально-кримінологічного запобігання їй [5]. У дисертаційному дослідженні Булгакової Ю. М. «Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняють внутрішньо переміщені особи в Україні» (2023 р.) в якому здійснено аналіз нового явища соціальної дійсності – вчинення кримінальних правопорушень внутрішньо переміщеними особами; надано кримінологічну характеристику кримінальним правопорушенням, що вчиняють внутрішньо переміщені особи, а також проаналізовано особистість внутрішньо переміщених осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, встановлено детермінанти, що їх зумовлюють, та запропоновано заходи запобігання їм [1]. Йосипів А.О. у своїй публікації «Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються мігрантами-маргіналами» досліджує злочинність мігрантів-маргіналів та з'ясовує вплив нелегальних міграційних процесів на рівень злочинності в Україні, визначається зв'язок між міграцією і пов'язаними з нею явищами, з одного боку, і злочинністю – з другого та причини латентності злочинності мігрантів-маргіналів [4]. Курилюк Ю.Б. у своїй публікації «Злочинність мігрантів в Україні: детермінація та запобігання» досліджує проблеми злочинності мігрантів в Україні, причин її виникнення та деяких підходів запобігання. Автор, серед заходів запобігання злочинності мігрантів визначає такі, як утворення передумов для виключення можливості існування злочинності мігрантів та усунення проблем, пов'язаних з перебуванням мігрантів у приймаючому суспільстві; міграційна амністія; спеціально-кримінологічні заходи, що орієнтуються на систему детермінант злочинів, які вчиняються мігрантами, для зменшення їх впливу чи повного усунення, у тому числі: всеосяжна автоматизація обліку та реєстрації мігрантів; вирішення деяких проблем кримінальної відповідальності іноземців та осіб без громадянства, зокрема, призначення їм покарання та звільнення від відповідальності задля уникнення випадків осідання в державі раніше судимих іноземців і рецидивної злочинності мігрантів [10]. Книш С.В. у публікації «Запобігання нелегальній міграції як засіб убезпечення людини від продажу в рабство та подальшої експлуатації» аналізує проблемні аспекти щодо свободи пересування. Вченим висвітлюються причини та умови збільшення чисельності нелегальної міграції жінок та дітей, молоді, трудових мігрантів, а також запропоновані деякі шляхи запобігання нелегальній міграції [7]. Циганов О.Г. у публікації «Сутність та зміст протидії нелегальній міграції» досліджує сутність та зміст протидії нелегальній міграції. Вченим охарактеризовано структуру складу цього правопорушення у міграційній сфері. Зауважується, що до останнього часу серед правознавців не склалося єдиної думки щодо термінологічного позначення соціальної діяльності, спрямованої проти нелегальної міграції. Доведено, що для характеристики змісту такої діяльності термін «протидія» є більш точним порівняно з іншими термінами. Вченим звертається увага на те, що якщо перший

напрям протидії правопорушенням – запобігання потенційним протиправним діянням – безпосередньо спрямовується на подолання схильності людей та їх спільнот до певної деструктивності, то другий напрям – правове реагування на вже вчинене протиправне діяння – застосовується після усвідомлення та практичної реалізації особою своєї деструктивної схильності. При цьому, поняттям «запобігання правопорушенням» охоплюється сукупність усіх трьох засобів перешкоджання вчиненню протиправних діянь, а саме: їх профілактика, попередження і припинення. Автор доходить висновку, що нелегальна міграція, як одна із складових міграційних процесів, й на сьогодні залишається однією з найбільш конфліктогенних проблем у цій сфері. Втім, серед фахівців до цього часу немає єдності думок щодо термінологічного позначення діяльності, спрямованої проти цього негативного соціального явища [16]. Отже, питання кримінологічного аналізу міграційної злочинності є центральним у дослідженні кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов'язаних із реалізацією державної міграційної політики. Дослідження у цій сфері охоплюють вивчення причин та умов злочинів, пов'язаних із міграцією, їхньої структури, динаміки, географії та латентності. Особлива увага приділяється таким детермінантам, як недоліки міграційного законодавства, корупція, низький рівень правової культури та вразливість мігрантів. Глибше розуміння природи таких правопорушень є ключовим для розробки ефективних превентивних заходів. Дослідження у відповідному напрямку формують міцну наукову базу для подальшого вивчення та розробки ефективних стратегій запобігання злочинам у міграційній сфері. Вони підкреслюють необхідність комплексного підходу, що враховує як кримінологічні, так і соціально-правові аспекти, а також потребу у постійному вдосконаленні законодавства та правозастосовної практики.

Щодо ролі прокуратури у системі запобігання злочинності у доктрині аналізується повноваження та функції органів прокуратури у сфері запобігання злочинам, а також їхня взаємодія з іншими правоохоронними органами та державними інститутами, а також досліджуються форми та методи прокурорської діяльності, спрямовані на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів у міграційній сфері. Питання діяльності прокуратури щодо запобігання злочинності були предметом наукових досліджень таких учених, як Каркач П. М. [6]., Косюта М. В. [9] та ін. Так, у навчальному посібнику «Прокурорське право» висвітлено основні наукові положення, поняття та проблемні питання діяльності органів прокуратури в Україні. Авторами посібника охарактеризовано історичні етапи розвитку прокуратури на українських землях, принципи діяльності органів прокуратури та правові засоби прокурорської діяльності; розкрито систему прокуратури України, зокрема структуру та завдання Генеральної прокуратури, територіальних і спеціалізованих прокуратур; вичерпної проаналізовано основні функції прокуратури, як-от: підтримання публічного обвинувачення в суді; представництво інтересів держави у випадках, визначених законом; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також застосування інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян [14]. І хоча, положення посібника не містить прямого згадування про роль прокурори в міграційній сфері, проте зазначене можна випливати через загальні функції. У публікації 2014 року Каркач П.М. та Копетюк М.І. «Роль прокурора щодо профілактики злочинності за новим КПК України» автори аналізують окремі аспекти нормативного визначення поняття «профілактика злочинності» в досудовому кримінальному провадженні, визначення статусу та ролі прокурора щодо профілактики злочинності, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень на досудовій стадії кримінального процесу, зумовлене прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, у якому цим питанням надано недостатнє нормативно-правове регулювання. Вчені на той час доходять висновку, що запропонований порядок виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, та їх усунення буде реальною підставою для прийняття необхідних відповідних змін у КПК України з виконання завдань прокурором під час здійснення нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове розслідування, зокрема з виявлення й усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, тобто профілактики злочинності. Питання профілактики злочинності, виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, мають бути визначені й удосконалені в новому кримінальному процесуальному законодавстві [6]. Супруненко Д. О. у публікації «Прокуратура у системі суб’єктів запобігання злочинам» досліджує зміст і роль прокуратури у механізмі протидії злочинності в державі, визначає її місце в системі суб’єктів запобігання злочинам. Також, приділяє увага висвітленню тих специфічних особливостей, що притаманні саме органам прокуратури як суб’єкту запобігання злочинам в процесі протидії злочинних діянь

в Україні. На підставі зазначеного дослідження вказує на те, що прокуратура займає центральне місце у системі суб'єктів запобігання злочинам, оскільки головним її завданням є беззаперечний нагляд за додержанням законів усіма без винятку органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами та відповідне реагування на усі випадки порушення чинного законодавства України [15]. Єпринцев П.С., у своїй публікації зазначає, що кримінологічна діяльність прокуратури – це організований, систематичний нагляд за станом законності органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень, виконанням кримінальних покарань та постпенітенціарного впливу на осіб звільнених з місць позбавлення та обмеження волі, а також за станом злочинності у суспільстві й соціальних групах, рівнем злочинних проявів, детермінантами, особою злочинця та заходами запобігання, з метою їх оцінки й підвищення ефективності контролю за злочинністю й прогнозуванням криміногенної ситуації. Автор встановлює, що така діяльність прокуратури полягає в кримінологічній концепції загально соціального і спеціально-кримінологічного запобігання у поєднанні з визначеними законом функціями прокуратури та їх компетенцією. При здійсненні загально соціального запобігання організованої злочинності варто зосереджувати зусилля на здійсненні заходів правового, організаційно-управлінського й виховного характеру. Що стосується спеціально-кримінологічного виглядає перспективність нагляду за додержанням і виконанням законів насамперед у діяльності органів, які провадять оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, а також в процесі нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень, виконанням кримінальних покарань та постпенітенціарного впливу на осіб звільнених з місць позбавлення та обмеження волі. У рамках таких заходів запропоновано прийняття змін та доповнень до низки нормативно-правових актів, що регулюють діяльність прокурора з усунення причин та умов кримінальних правопорушень. Важливе наукове і практичне значення має з'ясування співвідношення наглядової й запобіжної функцій прокуратури, їх ролі й місця в реалізації завдань запобігання організованій злочинності, особливо в сучасних умовах, а також визначення шляхів реформування органів прокуратури. Не можна заперечувати того факту, що функції нагляду й запобігання певною мірою збігаються, і боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями вирішується засобами й методами усіх функцій прокуратури. Тому є підстави стверджувати, що першочергове значення в плані запобігання організованій злочинності має наглядова діяльність органів прокуратури. У процесі здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів (загальний нагляд) у поле зору прокурора потрапляють різноманітні за змістом, формами прояви, механізмами дій та інші криміногенні фактори, на які прокурор відповідним чином реагує [2]. Янішевська К.Д., Бондаренко О.С., Миргород В.В., аналізують роль органів прокуратури у сфері протидії злочинності, її функцій та діяльності, які прямо чи дотично межують з нею. Вчені зазначають, що прокуратура є невід'ємною частиною системи правоохоронних органів та має досить широкий спектр функцій, який передбачає здійснення діяльності щодо захисту прав та інтересів держави і громадян шляхом представлення публічного обвинувачення в суді, а також контролю за дотриманням законодавства та виконання судових рішень на різних етапах кримінального провадження або під час виконання покарання у відповідних установах. Саме тому у процесі реалізації покладених на неї завдань прокуратура стикається з різними криміногенними ситуаціями, які потребують додаткового вивчення та висвітлення задля подальшого доопрацювання законодавства у сфері протидії злочинності у різних галузях. Крім того, важливим є пошук рішень, які можуть знизити відсоток злочинності в різних регіонах та серед різних соціальних груп, що також потребує додаткової співпраці з органами пробації, установами виконання покарань тощо. Тут відповідна інституція займає головуюче положення з огляду на те, що отримує усю необхідну інформацію щодо стану злочинності, умов розкриття злочинів, виконання покарань установами тощо та має змогу цілісно формувати підхід до вирішення актуальних питань у сфері боротьби зі злочинністю. Для цього також необхідно проаналізувати законодавство, яке регламентує діяльність прокуратури, простежити джерела та завдання тих, що саме стосуються відповідного питання. Наразі ця сфера не є законодавчо розвиненою та містить кілька нормативно-правових актів, які передбачають роботу прокуратури як суб'єкта протидії злочинності. При цьому, самою прокуратурою наразі сформовано загальний підхід до роботи, який передбачає в якості основних дій: проведення координаційних нарад із керівниками правоохоронних органів, проведення спільних нарад керівників правоохоронних та інших державних органів, створення міжвідомчих робочих груп, обмін аналітичною інформацією, проведення спільних аналітичних досліджень, контроль за виконанням спільних узгоджених заходів [17]. Івашко С. В. та Олефір Л. І., розглядають координаційну

діяльність прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності акцентують увагу на здійсненні координації з врахуванням воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з військовою агресією російської федерації. Наголошують на тому, що від ефективності взаємодії правоохоронних органів та органів державної влади у сфері протидії злочинності залежить стан захисту громадян, суспільства та держави. Новим викликом для суспільства, правоохоронної системи загалом та прокуратури зокрема став початок активної фази війни РФ проти України і введення у зв'язку з цим правового режиму воєнного стану. В умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну, тимчасової окупації частини території нашої держави, діяльність правоохоронних органів спрямовується, в першу чергу, на забезпечення законності та громадської безпеки, ефективну протидію злочинним посяганням, а також фіксацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією. Вчені визначають термін «координація в умовах воєнного стану». Акцентують увагу на тому, що законодавством на органи прокуратури покладено обов'язок здійснювати координацію із запобігання злочинності. Завданнями координації є розробка та впровадження у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності; визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії злочинності на основі аналізу її структури та інші завдання. Координаційна діяльність прокурора повинна відповідати засадам верховенства права, законності, незалежності і рівності суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблем у сфері протидії кримінальним правопорушенням, та іншим засадам, визначеним законодавцем [3]. Новосад Ю.О., з'ясовує суть і аналізує зміст діяльності прокуратури, пов'язаний із координацією дій правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинами, а також визначає найбільш проблемні питання, що потребують розв'язання на нормативно-правовому рівні, та сформулює науково обґрунтовані заходи щодо їх вирішення. Автор доходить висновку, що під координацією органами прокуратури діяльності щодо запобігання злочинам варто розуміти діяльність прокурорів, які наділені відповідними організаційними повноваженнями, і яка спрямована на узгодження (погодження) функціонування самостійних суб'єктів за наявності рівноправних зв'язків між ними та спільної загальної мети [12]. Крім зазначено автор з'ясовує суть і зміст загально соціального запобігання злочинам та встановлено потенційні можливості прокуратури у здійсненні зазначеної діяльності, а також визначено основні проблемні питання, що виникають у процесі реалізації цим державним органом завдань у сфері боротьби зі злочинністю, та виведені науково обґрунтовані пропозиції і заходи щодо їх вирішення по суті [13]. Ковалевський М. А. з'ясовує основні векторів діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Автором встановлено, що запобіжна діяльність органів прокуратури відіграє вагому роль в загальнодержавній превентивні системі. Умови збройного конфлікту, який виник в наслідок збройної агресії рф сприяло суттєвій трансформації та зростанню запобіжного навантаження органів прокуратури. Спеціалізовані повноваження щодо запобігання кримінальним правопорушенням в умовах збройного конфлікту реалізують Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту та Спеціалізована екологічна прокуратура. Автор зазначає, що основними підрозділами Офісу Генерального прокурора, які здійснюють запобігання міжнародним злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту є: Департамент міжнародно-правового співробітництва; Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту; Координаційний центр підтримки потерпілих та свідків. Під час здійснення процесуального керівництва досудового розслідування воєнних злочинів виникають проблемні питання під час кримінально-правової кваліфікації артилерійських обстрілів, мінування, заподіяння смерті людині, інших діянь фізично затриманих представників держави-агресора. Мало дослідженими є та викликають труднощі кваліфікації, доказування, документування, запобігання різні форми ситуації зґвалтувань і сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, постраждалими від яких є як цивільні особи, так і військовополонені. Поряд з цим, потребує підвищення ефективності запобіжна діяльність щодо воєнних злочинів проти довкілля, а також депортацій, залучення до примусових робіт (зокрема осіб, які потрапили під окупацію, перебуваючи у виправних колоніях, відбуваючи покарання у виді позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі) тощо. Основним формами координаційної діяльності є координаційні та спільні нарад; робочі зустрічі; спільні робочі групи; заслуховування стану запобігання злочинності; визначення основних напрямків діяльності правоохоронних органів; розробка пропозицій до вдосконалення запобіжної діяльності тощо [8]. Новосад Ю. здійснює аналіз змісту основних критеріїв, що застосовуються для оцінки ефективності діяльності прокуратури, спрямованої на вирішення визначених у законі завдань із

запобігання злочинам, а також встановлені деякі проблемні питання, що потребують розв'язання та вдосконалення на нормативно-правовому рівні [11]. Отже, основними напрямками наукових досліджень є загальні засади прокурорської діяльності; роль прокурора у профілактиці злочинності; місце прокуратури у системі суб'єктів запобігання злочинам; кримінологічна діяльність прокуратури; прокуратура як суб'єкт протидії та запобігання злочинності; координаційна діяльність прокуратури; запобіжна діяльність в умовах збройного конфлікту; оцінка ефективності діяльності прокуратури тощо. Наукові дослідження чітко показують, що прокуратура відіграє центральну роль у системі запобігання злочинності, зокрема у міграційній сфері. Її діяльність охоплює не лише підтримання публічного обвинувачення, але й широкий спектр превентивних заходів, включаючи нагляд, координацію та аналіз криміногенної ситуації. Водночас, вчені вказують на необхідність подальшого вдосконалення законодавчого регулювання та практичних механізмів прокурорської діяльності, особливо в умовах сучасних викликів, таких як збройний конфлікт та проблеми нелегальної міграції.

Висновки. Стан наукової розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов'язаних із реалізацією державної міграційної політики, характеризується як актуальний, динамічний та системний, з вираженим міждисциплінарним підходом. Дослідження чітко розмежовуються на два основні, але взаємопов'язані напрямки: кримінологічний аналіз міграційної злочинності та визначення ролі прокуратури у превентивній системі. У сфері кримінологічного аналізу міграційної злочинності досягнуто значних результатів. Вчені сформували міцну наукову базу, детально охарактеризувавши структуру, динаміку, детермінанти та латентність злочинів, вчинених іноземцями, особами без громадянства та ВПО. Особлива увага приділена криміногенним факторам, що лежать у площині недосконалості міграційного законодавства, корупції та соціальної вразливості мігрантів. Це створює надійну теоретичну основу для розробки спеціально-кримінологічних заходів (профілактика, попередження, припинення).Щодо ролі прокуратури у системі запобігання злочинності, наукова думка одностайно визначає цей орган як центральний суб'єкт у загальнодержавній превентивній системі. Підкреслюється, що кримінологічна діяльність прокурора є багатовекторною і системною, реалізуючись не лише через функцію кримінального переслідування, а й через опосередковані механізми запобігання, що випливають із наглядових (виявлення причин та умов правопорушень у діяльності органів влади), процесуальних (профілактика на стадії досудового розслідування) та координаційних повноважень. Окремо виділено актуалізацію превентивної та координаційної ролі прокуратури в умовах збройного конфлікту Ключовою проблемою, виявленою дослідженнями, є відставання національної нормативно-правової бази від реальних криміногенних загроз у міграційній сфері та міжнародних стандартів, що обмежує ефективність превентивної функції прокуратури. Наукова спільнота продовжує пошук оптимального балансу між репресивними та превентивними функціями, наполягаючи на необхідності комплексного, міждисциплінарного підходу та постійного вдосконалення законодавчого регулювання для підвищення ефективності правозастосовної практики. Таким чином, кримінологічні засади діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам, пов'язаних із реалізацією державної міграційної політики залишаються на етапі постійної наукової розробки з фокусом на імплементації теоретичних моделей у практичні механізми.

Список використаних джерел:

1. Булгакова Ю. М. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняють внутрішньо переміщені особи в Україні:. дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2023. 199 с.

2. Єпринцев П.С. Прокуратура України в державному механізмі запобігання організованій злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2022. С. 400–404.

3. Івашко С. В. та Олефір Л. І. Координаційна діяльність прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності в Україні в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* № 1. 2024. С. 276–284.

4. Йосипів А. О. Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються мігрантами-маргіналами. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 32. С. 205–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2013_32_24.

5. Калініна А. В. Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання : монографія / А. В. Калініна ; [наук. ред. В. В. Голіна]. Харків : Право, 2019. 304 с.

6. Каркач П.М., Копетюк М.І. Роль прокурора щодо профілактики злочинності за новим КПК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2014. С. 153–156.

7. Книш С.В. Запобігання нелегальній міграції як засіб убезпечення людини від продажу в рабство та подальшої експлуатації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2014. Серія Право. Вип. 26. С. 205–208.

8. Ковалевський М. А. Запобігання кримінальним правопорушенням органами прокуратури в умовах збройного конфлікту. *Держава та регіони Серія: Пра*во, 2022 р., № 2 (76). С. 292–296.

9. Косюта М. В. Участь прокурора у розслідуванні кримінальних справ згідно законодавства України. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних ви*кликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / НУ "ОЮА". Одеса : Фенікс, 2024. С. 265–267.

10. Курилюк Ю.Б. Злочинність мігрантів в Україні: детермінація та запобігання. *Юридичний бюлетень.* Випуск 8. 2018. С. 317–323.

11. Новосад Ю. О. Про деякі проблемні питання, що пов'язані з визначенням критеріїв оцінки діяльності прокуратури із запобігання злочинам. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 182–185.

12. Новосад Ю. О. Про зміст координаційної діяльності прокуратури як суб'єкта запобігання злочинам. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Прав*о. 2016. Вип. 41(2). С. 122–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41(2)__30.

13. Новосад Ю.О. Про деякі змістові елементи запобіжної діяльності та наглядової функції прокуратури України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 210–213.

14. Прокурорське право: навч. посібник / Г. Д. Борейко, О. М. Броневицька, Ю. О. Лісіцина, В. В. Луцик, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Б. М. Телефанко; за заг. ред. В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 640 с.

15. Супруненко Д. О. Стан наукового дослідження й концептуальне визначення прокуратури України як суб'єкта запобігання і протидії злочинам. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 17(2). С. 94-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_17(2)__26.

16. Циганов О.Г. Сутність та зміст протидії нелегальній міграції. *Нове українське право*, Вип. 2, 2025. С. 127–135.

17. Янішевська К.Д., Бондаренко О.С., Миргород В.В. Прокуратура як суб'єкт протидії та запобігання злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2023. С. 399–402.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

КУЧУК А.М., ПЕКАРЧУК В.М. СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ПРАВНИЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ЛОГІКИ ТА ІННОВАЦІЙ……3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ПЕКАРЧУК А.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСУДДЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА……9

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

БОДНАР Т.В. ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНЦЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ……15

ГУРГАЧ А.Є. НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ТА СУДОВА ПРАКТИКА……21

КОРОЄД С.О. ДОСТАТНІСТЬ І ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ……27

НУРИЩЕНКО Р.С. ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МЕДІАЦІЇ З ТРЕТЕЙСЬКИМ РОЗГЛЯДОМ, МІЖНАРОДНИМ КОМЕРЦІЙНИМ АРБІТРАЖЕМ, ЦИВІЛЬНИМ ТА ГОСПОДАРСЬКИМ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ……33

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ГУРЕНКО М.А. ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ КАПІТАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА……40

ЗАРІЧАНСЬКИЙ Г.В. ДОГОВІРНЕ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ……45

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БОРОВИК А.В., ШКАРУПА К.В. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НОТАРІУСІВ……51

ШКОДА В.М. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВО-ПОБУТОВОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ……56

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ГРИЦИК О.Ф. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ СТВОРЕННЯ НАЛЕЖНИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ……64

ЄВСЮКОВ Є.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ХАРАКТЕРИСТИКА НАПРЯМІВ……72

ЛУК`ЯНЧУК М.О. ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА В УМОВАХ ГУМАНІТАРНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ……78

ПОКЛАД С.В. ПРОЦЕДУРИ МОНІТОРИНГУ ДОТРИМАННЯ ДИСЦИПЛІНИ І ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ..... 83

ПОЛУДЬОННА Н.С. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ КОЛИШНІХ ВІЙСЬКОВИХ: ЗМІСТ, ЧИННИКИ ТА КРИТЕРІЇ..... 88

РИБАЧОК С.Л. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ..... 94

СКОРИК Ю.С. ПРИНЦИП НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ШЛЯХУ НАБЛИЖЕННЯ УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ ЄС..... 100

ТРУБА Р.М. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ЗАВДАНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ..... 108

ХАХАНОВСЬКИЙ В.Г., КОРНЕЙКО О.В., ПАКРИШ О.Є. ЗАГАЛЬНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ..... 114

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

RIABYKH N.V. PREVENTION OF TRANSPORT-RELATED CRIMES THROUGH URBAN PLANNING IMPROVEMENTS..... 123

ТАРАСЕНКО О.С. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ..... 136

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ВАЖИНСЬКИЙ В.М. ПОПЕРЕДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕСТОРІВ: РОЛЬ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ..... 142

ГАГАЧ В.А. РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ: АНАЛІЗ ДОСВІДУ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ..... 149

ЛУГОВИЙ В.О. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЕКСТРАДИЦІЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПУВАННЯМИ..... 158

РОМАНОВ В.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ АБОНЕНТІВ РУХОМОГО (МОБІЛЬНОГО) ЗВ'ЯЗКУ В РАМКАХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ..... 164

ТОПОРЕЦЬКА З.М. ТЕОРЕТИКО КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР 169

ФІЛІППОВ Ю.Є. ВИДИ ТА МОЖЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 176

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ВОЛОЩУК О.Т. СПІВПРАЦЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ……183

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

ПЕТРОВА Г.М., КУМЕДА Т.А. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК ЗНАЧИМА КАТЕГОРІЯ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ……190

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

АРУТЮНЯН Е.К. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ……196

ГРИГОРОВ О.О. КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ……202

ДРОЗД В.Ю. ОГЛЯД КОМП'ЮТЕРНИХ ДАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ……211

ДРОЗД О.Ю. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ ГАБАРИТНО-ВАГОВОГО КОНТРОЛЮ……218

ЖАЛУБАК В.М. ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОГО ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ……222

КАБИШ А.Ю. ПРОЦЕДУРИ УКЛАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ……230

КВАСЮК С.В. СУБ'ЄКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ……235

ЛУЦЕНКО В.І. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН……241

МОНАСТИРЕЦЬКИЙ В.Л. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ЇЇ ЗАХИСТУ……246

ПАНАСЮК М.Г. АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ……251

СОРОКА Л.В., КУРКОВА К.М., ДАНИЛЕНКО А.О. ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЗНИЖЕННЯ КОРУПЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ……256

СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ ІНТЕНСИВНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА……262

ТКАЧЕНКО І.М., КРИШЕВИЧ О.В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ НА БУДІВНИЦТВІ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ……268

ФЕДОСОВА О.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ……275

ФІЩЕНКО О.В. СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ БАНДИТИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 281

ЦВЄТКОВ А.М. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ ТА БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 287

ЧЕГІЛЬ Б.І. КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕАЛІЗАЦІЄЮ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: АНАЛІЗ СТАНУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ..... 295

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

KUCHUK A.M., PEKARCHUK V.M. JUSTICE IN LEGAL ACTIVITY IN THE ASPECT OF LOGIC AND INNOVATION..... 3

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

PEKARCHUK A.V. JUSTICE LEGAL REGULATION IMPROVEMENT: GENERAL CHARACTERISTICS..... 9

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

BODNAR T.V. CONTRACTUAL REGULATION OF CONCESSION RELATIONS IN UKRAINE..... 15

HURHACH A.IE. ACQUISITION OF LAND OWNERSHIP RIGHTS BY CITIZENS OF UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS AND JUDICIAL PRACTICE..... 21

KOROIED S.O. SUFFICIENCY AND ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CIVIL CASES ESTABLISHING THE FACT OF BIRTH OR DEATH OF A PERSON IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE..... 27

NURYSHCHENKO R.S. INTERACTION AND RELATIONSHIP OF MEDIATION WITH ARBITRATION, INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION, CIVIL AND COMMERCIAL PROCEEDINGS IN UKRAINE..... 33

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

HURENKO M.A. INVESTMENTS IN CAPITAL CONSTRUCTION IN UKRAINE..... 40

ZARICHANSKYI H.V. CONTRACTUAL USE OF VIRTUAL ASSETS BY BUSINESS ENTITIES..... 45

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

BOROVYK A.V., SHKARUPA K.V. PECULIARITIES OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF NOTARIES..... 51

SHKODA V.M. PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF HOUSING AND HOUSEHOLD SOCIAL PROTECTION OF CUSTOMS EMPLOYEES..... 56

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

HRYTSYK O.F. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM OF ENTITIES CREATING APPROPRIATE CONDITIONS FOR THE ACTIVITIES OF THE COURT..... 64

YEVSIUKOV YE.V.ADMINISTRATIVE AGENCIES ACTIVITIES' IMPROVING UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS: CHARACTERISTICS OF DIRECTIONS..... 72

LUK`IANCHUK M.O. THE CONCEPT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF CONSTRUCTION IN THE CONDITIONS OF THE HUMANITARIAN CRISIS IN UKRAINE..... 78

POKLAD S.V. PROCEDURES FOR MONITORING COMPLIANCE WITH DISCIPLINE AND LEGALITY IN THE ACTIVITIES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION……83

POLUDONNA N.S. SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION TO THE CONDITIONS OF PEACEFUL LIFE OF FORMER MILITARY SERVANTS: CONTENT, FACTORS AND CRITERIA……88

RYBACHOK S.L. THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF PREPARATION AND HOLDING OF ELECTIONS IN UKRAINE……94

SKORYK YU.S. THE PRINCIPLE OF GOOD GOVERNANCE ON UKRAINE'S PATH TO APPROXIMATION TO EU STANDARDS……100

TRUBA R.M. THE CONCEPT AND STRUCTURE OF TASKS IN THE ACTIVITIES OF NATIONAL SECURITY ENTITIES……108

KHAKHANOVSKYI V.H., KORNEIKO O.V., PAKRYSH O.IE. GENERAL CONCEPTUAL PRINCIPLES OF CREATING A SYSTEM OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF LAW ENFORCEMENT BODIES……114

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

RIABYKH N.V. PREVENTION OF TRANSPORT-RELATED CRIMES THROUGH URBAN PLANNING IMPROVEMENTS……123

TARASENKO O.S. LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES TO COMBAT CRIME UNDER MARTIAL LAW: ANALYSIS OF STATISTICAL DATA……136

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

VAZHYNSKYI V.M. PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF INSTITUTIONAL INVESTORS: THE ROLE OF OPERATIONAL UNITS……142

HAHACH V.A. INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY RELATED TO DOCUMENT FORGERY: ANALYSIS OF FOREIGN COUNTRIES EXPERIENCE……149

LUHOVYI V.O. PROBLEMATIC ASPECTS OF EXTRADITION DURING PRE-TRIAL INVESTIGATIONS OF CRIMES COMMITTED BY TRANSNATIONAL CRIMINAL GROUPS……158

ROMANOV V.O. LEGAL REGULATION OF MECHANISMS FOR ACCESSING MOBILE (CELLULAR) SUBSCRIBER INFORMATION WITHIN THE FRAMEWORK OF UKRAINE'S OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES……164

TOPORETSKA Z.M. THEORETICAL-FORENSIC APPROACHES TO DETERMINING THE SUBJECT OF DIRECT CRIMINAL ENCROACHMENT AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF ILLEGAL ACTIVITIES IN THE ORGANIZATION OR CONDUCT OF GAMBLING……169

FILIPOV YU.IE. TYPES AND POTENTIALS OF FORENSIC EXAMINATIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW……176

INTERNATIONAL LAW

VOLOSHCHUK O.T. COOPERATION BETWEEN UKRAINE'S PRE-TRIAL INVESTIGATION AUTHORITIES AND THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT IN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION: CRIMINAL PROCEDURE AND INTERNATIONAL LAW DIMENSIONS……183

PHILOSOPHY OF LAW

PETROVA H.M., KUMEDA T.A. GENDER EQUALITY AS A SIGNIFICANT CATEGORY IN THE STRUCTURE OF SOCIAL AND HUMANITARIAN EDUCATION OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS: AN AXIOLOGICAL ASPECT……190

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

ARUTIUNIAN E.K. THE CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR ANTI-CORRUPTION IN UKRAINE……196

HRYHOROV O.O. CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMES COMMITTED BY INTERNALLY DISPLACED PERSONS……202

DROZD V.YU. REVIEW OF COMPUTER DATA DURING THE INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT OFFICIALS……211

DROZD O.YU. THE CONCEPT AND FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR IMPLEMENTING DIMENSIONAL AND WEIGHT CONTROL……218

ZHALUBAK V.M. TRANSFORMATION OF COUNTERINTELLIGENCE PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE……222

KABYSH A.IU. PROCEDURES FOR CONCLUDING ADMINISTRATIVE AGREEMENTS IN THE FIELD OF ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY……230

KVASIUK S.V. ENTITIES PROVIDING ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR STATE SUPPORT TO AGRICULTURE IN UKRAINE……235

LUTSENKO V.I. ON THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE INSTRUMENTS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS REGULATION……241

MONASTYRETSKYI V.L. ON THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT OF CRITICAL INFRASTRUCTURE AND ITS PROTECTION……246

PANASIUK M.H. ALTERNATIVE ENERGY AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION……251

SOROKA L.V., KURKOVA K.M., DANYLENKO A.O. USE OF DIGITAL GOVERNANCE TOOLS AS A FACTOR IN REDUCING CORRUPTION: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT……256

STREMENOVSKYI S.M. FEATURES OF THE TRANSFORMATION OF LEGAL AWARENESS IN THE CONDITIONS OF INTENSIVE DIGITALIZATION OF SOCIETY……262

TKACHENKO I.M., KRYSHEVYCH O.V. CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF SAFETY REGULATIONS DURING THE PERFORMANCE OF HIGH-RISK WORKS IN CONSTRUCTION: QUALIFICATION ISSUES……268

FEDOSOVA O.V. IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR COMBATING ORGANIZED CRIME IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE STATE STRATEGY.....275

FISHCHENKO O.V. SPECIAL CRIMINOLOGY MEASURES TO PREVENT BANDITISM IN MARTIAL ARTS.....281

TSVIETKOV A.M. THE THEORETICAL AND LEGISLATIVE PRINCIPLES OF FORMATION OF BANKING SUPERVISION AND BANKING REGULATION.....287

CHEHIL B.I. CRIMINOLOGICAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF PROSECUTORS' OFFICES IN PREVENTING CRIMES RELATED TO THE IMPLEMENTATION OF STATE MIGRATION POLICY: ANALYSIS OF THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH.....295

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 4, 2025

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – О.І. Молодецька

Підписано до друку 29.08.2025. Формат 70х100/16.
Обл.-вид. арк. 21,53. Ум. друк. арк. 16,41.
Наклад 300 прим. Зам. № 1225/1007.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.
Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua